دایك
لە جیهانبینیی شــیعری
(لەتیف هەڵمەت)دا

فازیل شــەورۆ   د. هاوژین ســڵیوە

لێکۆڵینەوەیەکی ڕەخنەیی دەروونییە

٢٠١٩

له بەرکی نووسەرانی چاپکراوە.

* ناوی کتێب: دایك له جیهانبینیی شیعری (لەتیف هەڵمەت)دا.

* نووسەر: فازیل شەورۆ، هاوژین سڵیوە.

* بابەت: ڕخنەی ئەدەبی.

* سکێجی بەرگ: قەرەنی جەمیل.

*دیزاینی بەرگ: ئەنجام ئەنوەر

* چاپخانەی: سارا ـ سلێمانی

* ساڵ: ٢٠١٩

* لە بەڕێوەبەرایەتیی گشتیی کتێبخانە گشتییەکان، ژمارەی سپاردنی (٢٥٩٤) ی ساڵی (٢٠١٩)ی پێدراوە.

ـ هەموو مافێکی چاپکردنی بۆ نووسەرانی پارێزراوە. ئەم کتێبە بەبێ ڕەزامەندی نووسەرانی، نابێت بە هیچ جۆرێك دووبارە چاپ بکرێتەوە و وێنەی لەبەر بگیرێتەوە.

دایك

لە جیهانبینیی شیعری (لەتیف هەڵمەت)دا

به ڕۆحـی پـاکی

دایکـي شـەهیدان و

خاتوو (سـەعدیە)، دایکی لەتیف هەڵمەت

پێشـکەشـە.

بیــرۆکەی ئــەم کتێبــە

دوای چاپکردنی کتێبی (جگـەرە لـە جیهـانبینیی شـیعری شـێرکۆ بێکـەس)دا، زۆر لـەو نووسەر و خوێنەرانەی کتێبەکەیان خوێندبووەوە دەستخۆشیان لێدەکردین و بە خـورتی داوایـان لێدەکردین کە بەردەوام بین لەسەر ئەو ڕێچکەیە و هەوڵبدەین ئەو ناونیشـانانە هەڵبــژێرین کـە کتێبخانەی کوردی عەوجەیەتی. ئەوان ڕەچاوی ئاوێتەکردنی دوو ئەزموونی ئەدەبی بەپشتبەستن بە بنەما ئەکادیمییەکانی نووسـین و لێکۆڵێنــەوەیان دەکـرد و سـوود وەرگـرتنی ڕاسـتەوخۆیانە لەسەرچاوەی دەوڵەمەندی (پێنج) زمانیان، بە کلیلی کردنەوەی زۆر گەنجینەی شاراوەی ئـەدەبی و مەعریفی دەزانی. ئەوەبوو هەر دوای مانگێـك (هـاوژین سـلێوە) ناونیشـانی ئـەم کتێبـەی هەڵبژارد و هەردووکمان بەرنامەی کار و پرۆگرامی خۆمان بەجیا نووسی و دواتر دوای قرتانـدن و زیادکردن و گۆڕینی ناونیشانی بەند و تەوەرەکان، نەخشەی نووسینی کتێبەکمان دیاری کرد و ناوی خوامان لێهێنا.

کوردی دەڵێ:" کەس نازانێ خێر و شەڕ لەچیدایە." سەفەری (فازیل شەوڕۆ) بـۆ کۆمـاری ئایرلەندای باکوور، دەرگای کتێبخانەکانی ئینگلیزی بە ڕوودا ئاواڵەکرد و سەفەرەکەی (هاوژین سلێوە)ش بۆ ئێران لە نزیکەوە بە کتێبخانـە گـەورەکانی ئێرانـی ئاشـناکرد. ئەمانـە نـوێترین کتێبی سەردەمییان، تایبەت بە بابەتەکە، خستە بەردەست و بۆ مـاوەی چـەند مانگێـك هـەر خەریکی دۆزینەوە و کۆکردنەوەی سەرچاوەکان بووین، (هاوژین سلێوە)، هەموو چـاپکراوەکانی (لەتیف هەڵمەت)ی خڕکردەوە و بە پەیوەنـدیی ڕاسـتەوخۆ لەگـەڵ بەڕێزیانـدا ـ بەسوپاسـەوە، (CD) و ئەو کتێبانەشی وەرگرت کە لەبەر دەستماندا نەبوون. ئەمانە ئاسانکاریی باشییان بـۆ کردین و لە شوباتی(٢٠١٧) دەستمان کرد بە نووسین و هەمیشـە لەگـەڵ یـەکتری لەپەیوەنـدی دابووین و ئاگاداری نووسینی یەکتر بووین و لە مانگی ئایاری (٢٠١٨) لە نووسینی ئەو کتێبە بووینەوە، هەڵبەتە کۆکردنەوەی سەرچاوە و نووسـینەکانمان پچڕپچـڕبوو، چـونکە ئـەو هـەموو سەرچاوەمان بەیەکجاری لەبەردەست نەبوو، بۆیە گەڕان و پشکنینی زۆری ویست تا زانیـاری و سەرچاوەمان دەست کەوت، کارەکەمان بەشێنەیی و لەسەرەخۆ ئەنجامدا. خەمی نووسینی ئـەو

کتێبە خەمی هەردووکمان بووەو ڕۆژو شەو لەگەڵمان بووە و بەردەوام خەریکی نووسین و گـۆڕین و مشت وماڵکردن و خوێندنەوە و هەڵەچنی ڕێنووسی و لێکەم کردنەوە و بۆزیادکردنی تەوەرە و باسەکان بووین.

لەڕاستییدا، ئەو ئەزموونە، گەرچی ئەزموونی دووەمان بوو بەیەکـەوە کـاری تێدابکـەین، دەرسی باشی فێرکردین کە سوودی بۆ ئەم تەزرە کارە زۆرە، بۆنموونە فێربووین کە دەبێ چەند بە حورمەتەوە ڕێز لەبیر و ڕای یەکتری بگرین. فێربووین شتێك نییە نـاوی (هەڵـە)، هـەردووکمان وەك ئەوەی دووکەس بین بە یەك دەست و بەیەك قەڵەم بنووسین دەستکاری نووسـینی یـەکترمان دەکرد، ڕووی نەداوە لە تۆمارکردنی هەموو دێڕەکانی ئەم کتێبە یەکێکمان بۆچوون و ڕای جوان و پەسندی ئەوی تری ڕەفزکردبێتەوە. باوەڕبفەرموون، جار بووە بۆ ڕێنووسـی یـەك تاکـە وشـە (شەوڕۆ) پەیوەندی بە (هاوژین)ەوە کردووە و (هاوژین)یش لە کوردسـتانەوە داوای سەرچـاوەی بابەتێکی دیاری کراوی کردووە، کە لە لای خۆمان بەردەست نەبووە. لـە هەمووشـیان بۆئێمـە گـرنگتر ئـەوەبوو، ڕاسـتەوخۆ، خۆمـان سەرچـاوەکانی: ئینگلیـزی و عـەرەبی و فارسـی و سریانییەکانمان هەڵێنجاو کردوومانن بە کوردی ـ جار بووە، تەرجومەکەمان نیشانی نووسـەر و ئەدیبانی دیکەش داوە تا باشترین کۆپیمان دەستکەوێ. جگەلەمانەش هەردووکمان زۆر زانیاری لەیەکتر فێربووین و دەمێکە گوتویانە:" دوو ئەقڵ لە ئەقلێك باشترە."

نایشارینەوە، ئەوەی نەوتی چرای ئەم نووسینەی ئێمەی خۆشتر و بلێبسەدارتر دەکرد، ئەوە بوو، تا پتر لەسەرچاوەکان ورد دەبووینەوە، ناونیشانی وەکو کتێبەکەی خۆمـان نەدەهاتـە بـەر چـاو، تەنانـەت هـاوژین سـلێوە لـە کتێبفرۆشـە فارسەکانیشـی دەپرسـی و دەیـانگوت لـە کتێبخانەکانیان ئەو جۆرە ناونیشانەیان نەدیوە، لە ئەدەبی عەرەبیشدا، تەنها لە سەر (دایك) بە گشتی نووسراوە نەمان دی لێکۆڵەرێك وەك ئەم کتێبە لێکۆڵینەوەی لەسەر کردبێ. ئەمانـە بـۆ ئەدەبی ئینگلیزی و سریانیش دروستن.

لەپاڵ ئەم خاڵانەی سەرەوە، هاندەرێکی دیکەش ناڕاسـتەوخۆ دەسـتی دەگـرتین، ئـەوەیش ئەوەبوو حەزمان دەکرد، کتێبەکە وەك نەخشە و پرۆگرامان بـۆ دانـاوە لـە سـەرووی (٩٠٪)ی

بتوانین جێبەجێی بکەین، بۆ ئەوەی، ببێتە سەرچاوەیەکی باش و نووسەرانی دیکە هان بدا بۆ دۆزینەوەی ئەم جۆرە ناونیشانانە، ئەمەش لەبەر دوو هۆکار: لەلایەك کتێبخانەی کوردی پێدەوڵەمەند دەبێ و خزمەتێکی بەرچاوی زمان و فەرهەنگیشە، لەلایەکی دیکە سەرچاوەیەکە بۆ خودی شاعیرەکانی خاوەن بابەت، بۆ نموونە، لەتیف هەڵمەت، ئێستا باشتر تێدەگا، کە چەندە لە داهێنانەکانی بەرەو پێش چووە، یان شکستی هێناوە، ئەوە جگە لەوەی هەموو ئەدیب و شاعیران دڵخۆش دەکات، کە قەڵەمی چاوکراوە هەیە موتابەعەیان دەکات و هەوڵدەدات هاوچەرخانە بە پشتبەستن بە زانیاریی و مەعریفە سەردەمییەکان لێیانبکۆڵنەوە و حەقی خۆیان بدەنێ.

چاوەڕوانین قەڵەمە بەتواناکان، کەموکوڕی و ناتەواوی ئەم کتێبە پڕبکەنەوە. لە هەڵەکانیشمان چاوپۆشی نەکەن، تا کار نەکەی هەڵەش ناکەی. هیواداریین توانیبێتمان، بەشێك لە خەونەکەمان، بۆ ئێوە و بۆ خۆشمان، بهێنینە دی.

فازیل شەورۆ — هاوژین سلێوە

دوبلن — کۆیە

٢٥ / ٥ / ٢٠١٨

پێشەکی

دایك و جیهانبینی و شیعر، سێکوچکەی گەرمی ئەم لێکۆڵینەوە ئەدەبییەیە، کە هەردوو نووسەری ئەم کتێبە لە گۆشەنیگای ئەدەبی ئاوێتەکراو بە ڕەخنەی دەروونی هاوچەرخی ئاوجۆشکراو بە میتۆد و تیۆری سەردەمییانە پێشکەش بە خوێنەری کوردی دەکەن. هەوڵەکان پتر لەوەدا چڕکراونەتەوە، کە لێکۆڵینەوەکە هەم وەك دەروازەیەکی تازەبابەتی ڕەخنەی کوردی دەربارەی شیعر و جیهانی شاعیر تەماشا بکرێت و هەم وەك پەنجەرەیەکی تازەکراوە بەسەر جیهانی دایك و دایکایەتی لە کەلتوور و فۆلکلۆر و ئەدەبی جیهانی و کوردی هەڵبسەنگێندرێت. گڕ و بڵێسەی چراوکی ئەم لێکۆڵینەوە هەموو شەوق و ڕوونـاکی خـۆی لـە شیعر و دایك و دایکایەتییەوە وەرگرتوە و لەتیف هەڵمەتیش بە (شیعرەکانی و دایکی و کەسێتی خۆی) بوون بە ئەستێرەی درەوشاوەی تۆژینەوەکە.

مەغـزای هـەڵبژاردنی بابـەتەکە:

تیرێك و دوونیشانە، نیشانەی یەکەم تیشکخستنەسەر کایەیەکی زۆر بایەخدار و مەزن و پیرۆز لە شیعرەکانی لەتیف هەڵمەتدا، بە گەشکردنەوەی پشکۆی ئاگردانە دێرینەکەی ماڵی دایکی لەتیف هەڵمەت و نرخاندن و ڕەخنەگرتن و شیکاری جیهانبینی شاعیر لە بازنەی دایك و دایکایەتیدا.

هەرچی نیشانەی دووەمە: ئاشناکردنی خوێنەرە بە چەمکی دایك لە گۆشەنیگای جیهانبینییە کەلتوورییی و ئەدەبی نەتەوە جیاوازەکانی غەیری کورد بەگشتی. بەو مەرازەی هەم کەسێتییە مەزنەکەی دایك هەڵسەنگێنین و پایە و مەقامی دەستنیشان بکەین، هەم بۆ چێژبەخشین بە خوێنەر، لە ڕێی شیعری جیهانی دەربارەی دایك و دەوڵەمەندکردنی ئەزموونە کەڵەکەبووەکان لەم بوارەدا.

کارکردن لەسەر (توخمێکی An Element) شیعری دەقنووس، کە پێشتر قسە و باسی لەسەر نەکراوە، کە (دایك)ە، مەرام و مەبەستی سەرەکی نووسەرەکانی ئەم کتێبەیە.

سـنووری لێکۆڵینـەوەکە:

یەك: کۆبەرهەمی شیعریی لەتیف هەڵمەت، کە (٢٤٠٠) لاپەڕەیە. شاعیر زیاتر لە (١٤٢) شیعری لەبارەی دایك و جیهان و فەرهەنگ و خێزانی دایك بەکارهێناوە.
دوو: شیکردنەوە و شیتەڵکاری بۆ زاراوە و چەمکی دایك و جیهانبینی دایك بە گشتی.
سـێ: ڕومـاڵکردن و شـەنوکەوکردنی کـەلتوور و فۆلکلـۆر و ئـەدەبی جیهـانی و کـوردی، لەچوارچێوەی دایك و جیهانبیینەکەی. لێرەدا بواری شیعر پشکی شێری بەرکەوتووە.

ئامـانجی لێـکۆڵینـەوەکە:

دەستنیشانکردنی ڕەهەندەکانی داهێنانی شاعیر لەم بـوارەدا و هەڵسـەنگاندنی کەسـێتی لەتیف هەڵمەت، وەك مرۆڤـــ و شاعیر لە باوەشی جیهانبینی دایکەوە.

گیـروگرفتی لێـکۆڵینەوەکە:

سنوور و بوارەکانی جیهانی دایك هێندە فراوان و بەربڵاوە، کە زەحمەتە نووسەرێك بتـوانێ لە یەك کتێبدا کۆیانبکاتەوە سەر یەکتری، ئەمە بو ئێمە زۆر ئەسـتەم بـوو، کـە چـۆن بتـوانین خوێنەر بە زۆربەی زانیارییەکانی ئەو جیهانە ئاشنا بکەین بەبێ ئەوەی تام و چـێژی نـاوەرۆکی بابەتەکـەمان لـە دەسـت بـدەین. بـە واتایـەکی دیکـە ژمـارەی ئـەو سەرچـاوانەی سـەریان بەسەرداگیراوە گەلێ زۆرترە لەوەی کە لێرەدا تۆمـارکراوە، بـۆ یـەك (کۆتێیشـن) چـوار پێـنج کتێبمان خوێندبێتـەوە. جگـە لەمـەش وەڵاشـی ناونیشـانەکەمان لـە کتێبخانەکانـدا بەرچـاو نەکەوت، تەنها لە لێکۆڵینەوەیەکی سەرپێی نەبێ کـە دەربـارەی(دایـك لـە شـیعری عـەرەبی) نووسراوە. ئەمەش ئێمەی فێرە ئەزموونێکی نوێتر کرد.
خۆشبەختانە لە سایەی ئەو (CD) یەی کـە کۆبەرهـەمی شـیعری دیـوانی لـەتیف هەڵمـەتی تێدابوو ـ کە بە سوپاسەوە شاعیر پێشکێشی کردین ـ کۆسپێکی گەورەمان لەبەردەم لاچوو، کە لە ڕێی (Find) لە کۆمپیوتەرەوە توانیمان کۆی ئەو شیعرانەی تایبـەتن بـە دایـك دەسـتەبژێر

بکـەین. بـەڵام لـە کۆمەڵـە شـیعری (شـیعری دژە شـیعر یـا یارییـەکی کـۆن و نـوێ)، کـە (١٧٠)لاپەڕەیە وە کۆمەڵە شیعری (دیـوانی منـداڵان) کـە (٥٤٦) لاپەڕەیـە،دیوانی (ئایەتـە ونبووەکانی سەدەی بیست و یەك یا سوورەتی گەڕانەوە بۆ منداڵی)کە (٢٥٧)لاپەڕەیـە. ناچـار بووین پەڕ بەپەڕیان بخوێنینەوە و دەقە تایبەتمەندەکانی دایك بنووسینەوە.

بۆ وەدەستهێنانی سەرچـاوەش، کـە بەداخـەوە کتێبخانـەی کـوردی بـە بابـەتی دایـك و دایکایەتی لە ئەدەب و شیعردا هەژارە، ئەوەندەی بارودۆخەکە ڕێـی دابـێ، بـە پشتبەسـتن بـە زمانی: کوردی و عەرەبی و ئینگلیزی و سریانی و فارسی، هەوڵدراوە سوود لە زۆر سەرچـاوەی کوردی و جیهانی وەربگیرێت.

میتـۆدی لێـکۆڵینەوەکە:

چونکە بابەتی ئەم لێکۆڵینەوە فرە ڕشتە و بوارە، وەك بواری کۆمەڵناسی و دەروونناسی و فەلسەفی و کەلتووری و ئەدەبی، ئەوە میتۆد و ڕێبازەکانی نووسینی کتێبەکە لـە بازنـەی تاقـە میتۆد دەچێتە دەرەوە و ئەم میتۆدانە بە پێی پێویست پەیڕەوکراون و بـازدان بەسـەریاندا، بـە ئاسانی هەستی پێدەکرێت:

لە بەشی یەکەم و دووەمدا، میتۆدی وەسفی و بـەراوردکاری بـە ئاشـکرا پـەیڕەوکراوە. لـە(سێ)بەشـەکانی دیکەشـدا، میتـۆدی شـیکاری و دەروونشـیکاری، ڕێبـازی سـەرەکی نووسینەکانن. لە چەند بڕگەیەکیشدا، بە پێی پێویست، میتۆدی یـان لێکۆڵینـەوەی ڕۆشـنبیری (Cultural Method or Cultural Study)[١] هـەروەها شـێوازی دەقئاویزانی(Intertextuality)[٢] لێرەو لەوێ بەسەرکراوەنەتەوە.

---

[١]) میتۆدی یان لێکۆڵینەوەی ڕۆشنبیری (Cultural Method or Cultural Study) کە میتۆدێکی سەردەمییانەیە، خۆی لە چوارچێوەی یەك بابەتی نووسین قەتیس ناکات، بەڵکو پەل دەهاوێت بۆ بواری مێژووگەرایی نوێ (New Historicism) و مەتیریالزمی کەلتووری(Materialis Cultural) ئەنتۆپۆلۆژیاو و

بینای لێکۆڵینەوەکە:

ئەم توێژینەوەیە لە پێشەکی و (پێنج) بەش و ئانجام و سەرچاوەکان و پووختەی باس بە زمانی فارسی و ئینگلیزی پێکهاتووە:

بەشی یەکەم: دایك و دایکایەتی.

بەشی دووەم: دایك لە ئەدەب و کەلتوور و هونەردا.

بەشی سێیەم: دایك لە جیهانبینی شیعری لەتیف هەڵمەتدا.

بەشی چوارەم: شیتەڵکاری دەقە شیعرەکانی دایك لە کۆبەرهەمی لەتیف هەڵمەتدا

بەشی پێنجەم: دایك لە (دیوانی منداڵان)ی لەتیف هەڵمەتدا

هیوادارین، ئەم کتێبە، دەلاقەیەکی نوێی شیعرەکانی لەتیف هەڵمەتی بۆ چێژی ئێوە، ئاوەڵاکردبێت و قەرزێکی بچووکی (دایك)ی دابێتەوە و کونجێکی لە کتێبخانەی کوردی پڕ کردبێتەوە.

ڕەخنە و لێکۆلینەوەی ئەدەبی، تا دەگاتە سنووری کەلتووری جیهانی (گلۆبالییەوە)، چونکە ئەم میتۆدە دەستی گەیشتۆتە زۆربەی بوارەکانی ئەدەب و هونەر، هێندەی نەماوە جێگە بە میتۆدی تەقلیدییەکان لەقبکات.http://www.iep.utm.edu/literary/#H9

[٢]) شێوازی دەقئاوێزان (Intertextuality) شێوازی ئەو نووسینەیە، کە ئیستراتیژییەکەی لەسەر خواستنەوەی ئەو دەقانە بونیاتناوە، کە لە بەرهەمی دیکەی هەمان نووسەر یانی نووسەرانی دیکەدا وەرگیراون، وەك بەراوردی ئەدەب، ئەمەیش دەکرێ لە شیعر و ڕومان و ئەدەب و ڕەخنە پەیڕەو بکرێت. ئەمەش چ بە خواستنەوە، چ بە ئاماژەپێکردن بێ بەو دەقانەی کە لە نووسینەکەدا بەکارهاتوون.

http://www.basicknowledge101.com/pdf/literacy/Intertextuality.pdf

بەشی یەکەم

(دایك و دایكایەتی)

"نەتەوەکان بە دایکەوە نەتەوەن."

(خەلیل مەتران)

تەوەرەی یەکەم

دایك لە مێژووی مرۆڤایەتیدا

١- دایك، وشــە و زاراوە و چەمك

یەکەم کردەی کورپەی لەدایك بوو ئەو دەنگەیە کە لەگەڵ یەکەم گریانیدا دەبیسترێت، سەرەتا ئەو دەنگە تەنیا گوزارشتکردنە لە زیندوویی کورپەکە و لە قەدیمەوە زانراوە، کە ئەو گریانە دڵی دایك خۆش دەکات، نەك هەر لەبەر هەستکردنی بە خەلق بوونی بونەوەرێك لە زاندانی ئەوەوە، بەڵکو لەبەر ئـەوەی زانستییانە سەلمێندراوە، کە نەگریانی کۆرپە پەسندنییە. خاتوو عەتیە حەمە سەعید، دکتۆری پسپۆڕی منداڵبوون ـ یەکەم گریانی کۆرپە بەم شێوەیە ڕاڤەدەکات: "هۆکارەکانی یەکـەم گریـانی کۆرپــە زۆرن، دیارترینیان ئەو ژینگە نوێیەیە کە منداڵ پێشتر پێی ئاشنا نەبووە، ئەو لە جیهانێکی تاریك و گـەرم و تەڕ و هێمن دێتە نێو جیهانێکی ڕۆناك و درەوشاوە و سارد و وشکی پڕ ژاوەژاو. ئەوە جگە لـەوەی لـە ڕووی زانسیتییەوە ئەو گریانە سینگ و گەروو و زار و لوتی ئەو منداڵە لە خوێن و تەڕایی پاکدەکاتەوە و بە ژینگەیەکی نوێی ئاشنای دەکات." ٣ سیەکانی وەك دوو میزڵدان دەکرێنــەوە و کـرداری هەناســە وەرگرتن و هەناسەدانەوە دروست دەبێت، ئەگەر منداڵەکە نەگریــەت ڕەنگــە ببێتــە هــۆی مردنــی. بــە دووبارە بوونەوی ئەو گریانە و ئاشنا بــوونی گــوێی دایــك بــە دەنگــی گریانــەکانی کۆرپەکــەی. جــۆرە زمانێکی تایبەتی لەنێوان ئەو دووانە دروست دەبێت و هەر دایکەی بە شێوەیەك لە شێوەکان لە زمانی کورپەکەی تێدەکات، واتا دەزانێ کە برسیەتی یان ئازار و ژانێکی هەیە، یا خۆی تەڕکردوە، یان هەست بەتەنیایی دەکات... تاد. دوای ماوەیەك، یەکەم بڕگەی زمان لە لێوی ئەو منداڵە دەبیسترێت و دەبێتە

---

[٣]) گۆڤاری کلتووری کورد ژمارە ٤ ل ٥٥

یەکەم بڕگەی فەرهەنگی زمـانی منداڵەکە.ئـەوەش قۆنـاغێکی هەراشـتری تەمـەنی منداڵـە، چـونکە لەقۆناغی یەکەم تەنها دەگرییێ، لەقۆناغی دووەم لغە لـغ دەکـات و دوای ئـەوە پیـت دەردەبـڕێ، دوای ئەویش وشە، ئینجا رشتەی تێکەڵ، دواتر رستەی تەواو.

لە زۆربەی هەرە زۆری کۆی زمانەکانی جیهان(کۆن و نوێ)، یەکـەم بڕگـەی بیسـتراو لـە دەنگـی کۆرپە یان (مـە) یە یان (دا) یە. لەبەرچی؟ چونکە ئەو منداڵە، هەم لە ڕووی بایەلۆژییەوە و هـەم لـە ڕووی بەهرە و هونەری ئاخاوتنەوە، توانای ئەوەی نییە دەنگی ئەو بڕگانە دروست بکات کە پێویسـتیان بە هەوایەکی زۆر و هەڵگەڕانەوەی زمان و یاریکردن بە دەم ولێو هەیە. یان ئەو دەنگانـەی لەقوڕگـەوە دروست دەبن، یان ئەوانەی سازگەیان لوت و قوڕگە، بۆ نموونـە هـەرگیز نـەبووە لـە هـیچ نەتەوەیـەك، کۆرپەڵە بەم جۆرە بڕگانەی خوارەوە هاتبێتە گۆ: (صە/ حە/ قە/ عە/ ڕە/ ژە/ کە/ شە)، چونکە بەشێك لەو دەنگانە تەنها بەشەپۆلی ئەوهەوایە دروست نابن کە لەزارەوە دێتە دەرەوە، هەنـدێك لـەو دەنگانـە لەڕێی ددانەوە دروست دەبن کە دیارە منداڵ هێشتا ددانی نەهاتووە، چونکە دروست بوونی ئەودەنگانە وەك ئەو هەوایە وایە کە دەخرێتە کونی شمشاڵێکەوە، ئینجا قامك بزواندنیش ئەو گەمە زمانییەیە کـە بۆدروست کردن و گۆکردنی دەنگەکان ڕۆڵ دەگێڕێت، لەو تەمەنەش دا نە زمان و نە لێـو و نـە دەنگـە ژێکانیش وا بەتەواوەتی نەڕسکاون و منـداڵیش وەك کاغـەزێکی سـپی هێشـتا فەرهـەنگی وشـەی لا دروست نەبووە، بەڵکو گریان و لغە لغ و رخە ڕخ و مشە مش و پشمین و کۆخە و مڕچە مڕچ... ئەوانـە لەزاریەوە دەردەچن، هەموو ئەوانەش لە چۆنیەتی دەرپەڕینی ئەو هەوایە و چۆنیەتی لێکدان و بزواندنی زمان و لێوەکانەوە دروست دەبن. دوای کەمێك هەراش بونیشی وردە وردە لـەو فەرهەنگـە خۆڕسـکەی خۆی دەردەچێت و فەرهەنگەکەی دەوڵەمەند تر دەبێت، دەربڕینی دەنگەکانی(دا، ما، با...) لادروسـت دەبێ. جا ئەگەر گوزەرەێك بەناو فەرهەنگەکانی زمانی نەتەوەکانی دونیادا بکەین و بەدوای سەرچاوەی وشەی (دایك) دا بگەڕێین، دوو دیاردەی سەرنجڕاکێش دەبینین:

یەك: لە(٧٥٪) ی وشەی دایك لە کـۆی زمانـەکانی دنیـا یـەك یـان دووبڕگـەن و لـە دەنگـی (مـــە) داتاشراوان، هەر بۆنموونە، ئەم وشانە بۆ دایك بەکاردێن لە چەند زمانێکدا ـ ئێمـە هـەر بـە ڕینووسـی خۆیان تۆماریان دەکەین:

ma/ mama/ maa/ amma/ mata/ maman/ mamai/ mae/ mn/ ama/ mam/ /eomma/ oma/ ammi/ ummi/ mom/ mommy/ mummy/ mammy/ em

بۆ نموونە لە زمانی ئینگلیزیدا وشەی (mother) لە ئینگلیزی ناوەندی خواستراوەتەوە: (moder)، ئەویش لە ئینگلیزی کۆن وەرگیراوە: (mōdor) کە بە ڕەچەڵەك ئەڵمانییە (mōdēr) ئەوەش دەچێتەوە سەر زمانی باپیرەگەورەییان، کە زمانی هیندۆئەوروپییە: (mehter)، هەرچی لاتینییە وشەی (máte) ی بۆ دایك بەکارهێناوە.[٤]

دوو: بڕگەی (دا) لە دروستکردنی وشەی (دایك) لە لایەن چەندین نەتەوە خواستراوەتەوە، کە سەربە کۆمەڵەی زمانە هیندۆ ئەوروپییە کۆنەکانن. بۆ نموونە لە زمانی فارسی ناوەندا وشەی (dáyak) بەکارهاتووە، کتومت وەك ئەوەی لە زمانی ئەرمەنی کۆندا هەبووە و دواتر ئێرانییەکانیش هەر هەمان وشەیان خواستۆتەوە بووە بە (دایە) کە بە ڕەچەڵەك لە زمانی هیندۆئەوروپییە قەدیمەکان وەرگیراوە، کە ئەسڵی وشەکە (dheh) یە یان (dhyh) یە.لە زمانی فارسی دا وشەی مادەر (مادر) بۆدایك بەکار دێ. کە دەچێتەوە شێوەی هیندۆئەوروپی و زمانی ئینگلیزی کە زاراوەوی (mother) لە زاراوە فارسیەکەشدا دەنگی (م ـ د) هاتووە.

زمانی کوردی لقێکە لە دەرەختی زمانی هێندۆئەوروپی، ئەوە وشەی (دایك) بۆتە وشەیەکی ڕەسەنی فەرهەنگی کوردی. لە فەرهەنگی هەمبانە بورینەدا ئەو قامتە وشانە لە ڕیزبەندی (دایك) دا تۆمارکراون: (دای: دایك، داڵك/ دایان: تایەن، لەلەی ژن/ دایانی: تایانی/ دایك: داڵك، نۆدا، دێ، جیا، داك/ دایکە: وشەی دواندنی داڵك/ دایکەلێ: وشەی دواندنی دایك بە خۆشەویستی/ دایکەوا: ژنی بابەدەم/ دایە: دایك، تایەن/ دایەن: تایەن، ئەوژنەی شیر ئەدا بە منداڵی خەڵك/ دایەن: دایەن/ داك: دایك، دێ، دیا/ داکۆ: دایکە/ داکانە: دایکی باڵندە).[٥] وشەی (هۆدە ـ ۆدە)ش بۆدایك بەکادێ،

---

[٤] (Jakobson, R.,Why 'mama' and 'papa'?, Selected Writings, Vol. I: Phonological Studies,١٩٦٢, The Hague: Mouton, pp. ٥٣٨- ٥٤٥.

[٥]) هەژار، فەرهەنگی هەنبانە بۆرینە ل. ٣١٨، ٣١١، ٣١٢

بەتایبەتی بۆکاتی بانگکردنی لەلایەن منداڵەکانی، کە خۆی دیارە لە (هۆدایە)وە وەرگیراوە. لە فەرهەنگی (ڕێژگە) ی ئەمین گەردیگلانیدا، فەرهەنگێکە تەواوکەری فەرهەنگی هەنبانە بۆرینەیە، بەقەولی خۆی گوتەنی ئەو وشانەی لەو فەرهەنگە نووسراونەتەوە، کە لە هەنبانە بۆرینە نەهاتوون، نزیك لە وشەی دایك و ئەو وشانەی لەخێزانی دایکن ئەوا وشەی (دایك برا)، کە مانای: برایەك کە دایکیان یەکەو باوکیان جیایە.[٦] دایکە گەورە: نەنك- دایکی دایك و دایکی باب. دایانگە شوێنی پەروەردەکردنی منداڵ. لە (فەرهەنگی مەهاباد) ی گیوی موکریانی لەپاڵ وشەی دایك وشەی (دادا)ش بەکار هاتووە[٧]، هەرچەندە لەنێو کوردەواری(دادە) بۆخوشکی گەورە بەکار دێ، لەزمانی فارسیش وشەی (داداش) لەبڕی وشەی (برا)و برا گەورە بەکادێ. هەر لەهەمان فەرهەنگدا وشەی نزیك لە خێزانی دایك لە جیاتی وشەی (چاڵجاڵۆکە) بەرانبەر بە(عنکبوت)ی عەرەبی وشەی: داپیرۆچك، داپیرۆشك- داپیرۆکە، بەکارهاتووە، لە هەندێ شوێنی تر وەك لەناوچەی خۆشناوەتی وشەی (داپیرۆچکە)ش بەکاردێ. پاشگرەکانی (ۆچك، ۆشك، ۆکە، ۆچکە) بۆ بچوککردنەوەیە، وەك چۆن (پیرەژن ـ پیرۆژنۆکە) پشتی کۆماوەیەو بچوك دەبێتەوە، بەو مانایەش چاڵچاڵۆکە شێوەیەکی پیرەژنی پێدراوە، کەشێوەی دەست و جەستەی بۆخوارەوەیە. لە (فەرهەنگی نۆبەرە)ی گیو موکریانی، کە فەرهەنگێکی کوردی و عەرەبییە لەپاڵ وشەی (أمرأه) ئەم وشانە هاتوون: ژن، ئافرەت، پت، ژەنك، پتۆ، پتکۆ، پتکۆ ژنێ، کەنی).[٨] لە (فەرهەنگی شیرینی نوێ) لەبەرانبەر(أُم) ی عەرەبی، ناوی دایك ئەم وشانەهاتوون: ئامە، دالك، دێ [٩]

لە زمانی عەرەبیدا (أُم، ماما) بەکار دەبرێت. لەفەرهەنگی شارا، کە فەرهەنگێکی عەرەبی کوردییە، وشەی (أمت) بەواتای بوویە دایك، ژن کە منداڵی دەبێت. وشەی (أُمهات) بەواتای دایکان

---

[٦]) ئەمین گەردیگلانی، فەرهەنگی رێژگە، کوردی ـ کوردی ـ فارسی، چاپخانەی خانی، دهۆك، ٢٠٠٩، ل ١٢٢

[٧]) گیوی موکریانی، فەرهەنگی مهاباد ـ فەرهەنگێکی قوتابخانەیی کوردی ئارەوییە، چ٢، چاپخانەی ئاراس، هەولێر، ٢٠١٢، ل ٢١١

[٨]) گیو موکریانی، فەرهەنگی نۆبەرە ـ عارەبی ـ کوردی، دەزگای ئاراس، هەولێر، ٢٠٠٥، ل ٣٩

[٩]) فازل نزامەدین، فەرهەنگی شیرینی نوێ، دەزگای چاپ و پەخشی سەردەم، سلێمانی، ٢٠٠٧، ل ١٧

هاتووه[١٠]. له فەرهەنگی (سەرچاوه) ئاماژه بەخێزانی ئەو ناوانه كراوه، كه وشەی دایـك وەك پێشـگرو بەشی یەكەمی وشەكه هاتووه و ناوی لێكدراوی دروست كردووه. لەوانه: أُم اربع و أربعين: هــەزارپێ/ اُم البشر: دایكه حەوا/ اُم حباب: گێتی، جیهان/ اُم صبیان: بۆتەكه، ئالّه، شەوه/ اُم عــامر: كـەمتیار/ اُم القرى: شاری مەككه/ أُم قويق: كونده پەپوو/ اُم الكتــاب: قورئــان[١١] لــه زمــانی كوردیشــدا لــه جـۆره مارمیلۆكێك دەوترێت: دایكه مارانه ـ داكه مارانه. له زمانی سریانی دا وشەی (هیمــه ـ یمـه) بـەكار دێت. له فەرهەنگی ܙܗܪܝܪܐ(زهريرا) ی سریانی ناوی دایك بەم شێوانه هاتووه، بۆ زیاتر خســتنه ڕوو هەمان ئەو وشانەی بەزمانی سریانی و به ئــەلفوبێی ســریانی نووســیومانه، بەئــەلف و بێــی كــوردیش دەیانووسینەوه ܐܡܐ، ܝܠܝܬܐ، ܝܠܕܬܐ(ئمه، یالیَتثا، یالدثا)/ܡܘܠܕܢܝܬܐ، ܝܡܐ (مولـدانیثا، یما).[١٢] بەڵام بەدەر له فەرهەنگ، ئەوەی ئێستا زۆر له زمانی سریانی دا بەكار دێ (یمه ـ هیمه ـ یۆم)ه. هەرچی فەرهەنگی(Merriam Dictionary) ی ئینگلیزییه بەم شێوەیه وشەی (mother ـ دایـك) ی پێناسەكردوه:

١) مێینه باوان.
٢) سەرچاوه، ئەسڵ، بنچ و بنەوان، وەك: *پێویستی دایكی داهێنانه.*
٣) سۆزیی دایكایەتی، وەك: *دایكم، دەوامەكه!*
٤) مەزنایەتی، *وەك دایكی هەموو زەریاكان.*

تەنانەت وشەی سروشت به ئینگلیزی (nature) سەرچاوەكەی لاتینییــه و بــه مانــای(لــەدایكبوون) بەكارهاتووه[١٣].

---

[١٠]) عەبدوڵڵا جەبار، فەرهەنگی شارا، خانەی چاپ و پەخشی ڕێنما، ٢٧٠٧ كوردی، ل ٩٤ ـ ٩٨

[١١]) مجيد عبدالله ابراهيم، فەرهەنگی سەرچاوه، ٢٠١٥، ل ١٣٠

[١٢]) ܙܗܪܝܪܐ – زهريرا، قاموس عربي– سرياني، تاليف: الاب شليمون ايشو خوشابا، الاب عمانوئيل بيتو يوخنا، مطبعة هاوار، دهوك.٢٠٠، ص ١٢٨

[١٣]) Merriam Webster dictionary online

وشەی دایك وەك میتافۆر لە هەموو زمانەكاندا ڕستە و دەستەواژەی خۆی هەیە، وەك:

شەو دایكی هزرە.

گوێڕایەڵی دایكی سەركەوتنە.

چێژ دایكی فەلسەفەیە.

فەلسەفە دایكی هەموو زانستەكانە.

سروشت دایكی گەورەی بوونەوەرەكانە.

لە زۆربەی زمان و كەلتووری نەتەوەكانی دونیادا وشەی (دایك) وەك چەمك لە ئایین و فەلسەفە و زانست و كەلتوور و ئەدەبدا خاوەن پێناسەی جیاوازە.

٢- بەكێ دەگوترێت دایـك؟

كورترین پێناسەی دایك: بەو مێینە دەگوترێت كە منداڵ دەنێتەوە و بـەخێوی دەكـات. ئیمـڕۆ چێوەی دایكایەتی گۆڕانكاری بەسەرداهاتووە و ئەم زاراوانەی بۆ بەكار دێت:

- *دایكی وەچەدار* (Birth/ Biological Mother)، بەو دایكە دەگوترێت، كە دوگیـان دەبێـت و منداڵ دەنێتەوە بەخێوی دەكات، واتا منداڵەكە زادەی هێلكەی خۆیەتی.

- *دایـەن* (Nursemaid)، ئەو دایكەیە كە منداڵی كەسانی دیكە بە خێودەكـات جـا یـان لەبـەر ئەوەیە كە دایكی منداڵەكە مردووە، یان شیری نییە، یان لەبەر هەر هۆكارێكی دیكە بێ. ئەو ژنـە شیردەرەی بەكرێ دەگیرێت بە شـیری خـۆی منـداڵی كەسـێكی دیكـە بـۆ ماوەیـەك بـەخێودەكات پێیدەگوترێت (مەمك دایەن).[١٤]

---

[١٤]) حەمید ڕەشاش، پەیوەندی تەلەفۆنی، ٤ / ٥ / ٢٠١٧

- *زگ بەکرێدەر* (Surrogacy Mother)، ئەو دایکەیە کە کۆرپەڵەیەك لە تۆ و هێلکەی پیاو و ژنێکی دیکەی لە زگی ئەودا دەچێنن تا نۆ مانگی خۆی تەواو بکات، چونکە ژنی خاوەن هێلکە کێشەی لە منالّدانیدا هەیە و ناتوانێ مندالّ بنێتەوە. یان خۆی حەزناکا ئازار و ئەرکی سکپڕی و منالّ بوون بکێشێت.
- *بەخێوکەر* (Adaptor)، ئەو دایکەیە کە منداڵی کەسێکی دیکە لە ڕێی دادگا دەکاتە هی خۆی و بەخێوی دەکات و منداڵەکە ناوی ئەو دایك و باوکە هەڵدەگرێت.
- *زڕداك* (Mother – in - Law)، ئەو پیاوەی کە پتر لە ژنێکی هەیە و منداڵەکان دوو یان پتر لە دوو داکیان هەیە: دایکەکە یان دایکەکانی دیکە پێیان دەگوترێت (زڕداك-زڕدایك). یان پیاوێك لە ژنێکی چەند منداڵێکی دەبێ، بەهۆی مردن، یان تەڵاق دان یان بەهەر هۆکارێکی تر ژنی یەکەمی لەلا نامێنێ و ژنی دیکە دەهێنێ و لەویش وەچەو منالّی لێدەکەوێتەوە، ژنی دووەم دەبێتە زڕدایك و منالّەکانیشی دەبنە زڕخوشك و زڕبرا.
- *برای شیری، خوشکی شیری*: ئاینی ئیسلام جەختی لەسەر ئەوە کردۆتەوە، کە هەر منالێك پێنج جار بەتێری لە شیری مەمکی ژنێکی تر بخوات بەو مەرجەی منداڵەکە تەمەنی لە دوو ساڵ گەورەتر نەبێ، ئەوا ئەو منداڵە لەگەڵ منداڵەکانی دیکەی ئەو ژنە بەپێی ڕەگەزی منالّەکە دەبنە برای شیری، یان خوشکی شیری. پێغەمبەر (د.خ.) دەفەرمووێ:" لا يُحَرِّمُ مِنْ الرِّضَاعَةِ إلا مَا فَتَقَ الأَمْعَاءَ فِي الثَّدْيِ وَكَانَ قَبْلَ الْفِطَام."[١٥]

٣- مێژووی دایك

لەڕاستیدا، قسە کردن لەسەر مێژووی دایك، پتر دەچێتە خانەی ڕمڵ لێدان، بە تایبەتی کە باسی قوناغی پێش زاین و پێش نووسین دەکەین، سەرچاوەکان کە زۆر کەمن لە بازنەی زانستەکانی شوێنەوارناسی و ئەفسانەناسی و ئایینناسیدا قەتیس دەکرێنەوە. ئەفلاتوون دەڵێت:

---

[١٥]) صححه الألباني في "الإرواء" (٢١٥٠).

"خراپترین منداڵ ئەوانەن کە کوێڕایەڵی دایك و باوکیان نین"[16] لە دیـدی ئایینـەوە، هـەر سـێ کتێبە ئاسمانییەکان: تەورات و ئینجیل و قورئان، ئاماژە بە چیرۆکی ئادەم و حـەوا دەکـەن کـە چۆن لە بەهەشت، بە لەخشتەبردنی شەیتان، وەدەرنـران و نێردرانـە سـەر زەوی، ئـەوجا دەسـت دەکەن بە وەچە نانەوە. لە قورئان وا هاتووە "وَإِذْ قَالَ رَبُّكَ لِلْمَلَائِكَةِ إِنِّي جَاعِلٌ فِي الْأَرْضِ خَلِيفَةً قَالُوا أَتَجْعَلُ فِيهَا مَنْ يُفْسِدُ فِيهَا وَيَسْفِكُ الدِّمَاءَ وَنَحْنُ نُسَبِّحُ بِحَمْدِكَ وَنُقَدِّسُ لَكَ قَالَ إِنِّـي أَعْلَـمُ مَا لَا تَعْلَمُونَ، وَعَلَّمَ آدَمَ الْأَسْمَاءَ كُلَّهَا ثُمَّ عَرَضَهُمْ عَلَى الْمَلَائِكَةِ فَقَالَ أَنْبِئُونِي بِأَسْمَاءِ هَؤُلَـاءِ إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ".[17]

بەڵام لەو نەوە زۆرەی ئادەم و حەوا لە قورئاندا تەنیا ناوی (قابیل و هابیل) هـاتووە. بۆیـە زۆربەی بۆچوونەکان دەربارەی ژمارەی منداڵەکان و وەچەکانیان بە سەرچاوەی باوەڕپێکراو سـاغ نەکراونەتەوە، ئەوەتا (ابي جعفر محمد بن جرير الطبري) (٣) ڕای جیاواز لە کتێبی (تاريخ الأمـم والملوك)دا تۆمار کردووە: (١٢٠) منـداڵ لە کوڕ و کچ، (٤٠) کوڕ و (٤٠) کچ، وە (٢٥) کـوڕ و (٤٠) کچ.[18]

لێ هیچ زانیاریمان دەربارەی گوزەران و پەیوەندیی خێزانی ئـەوان نییـە. لـە قوناغـەکانی دواتردا، بە تایبەتی لە چەرخە بەردینەکاندا، ئەوا وەزیفەی دایك لە پـاڵ بـەخێوکردنی منـداڵ، کۆکردنەوەی بەرهەمی دارودرەخت و ڕاوکردنیشی بـووە. جـا لەگـەڵ بـاڵا دەسـتی ئایینـەکان، هەمیشە باری ئەوان قورستر بووە، بەڵام هەموو سەرچاوەکان ئاماژە بەوە دەکەن کـە بەخشـینی خۆشەویستی و ئارامی و دابینکردنی خواردن و خواردنەوە ئەرکی سـەرەکی هـەموو دایکـەکان

---

١٦) گردأوردی: مرضية يعقوبی، پدر در ادبيات ايران و جهان، چاپخانه مهدی، تهران، چاپ اول، ١٣٨٨، ص١٢

١٧) (البقرة: ٣٠،٣١)

١٨) http://alhakawati.net/arabic/civilizations/٧٧a١.pdf

بووه بە بێ جیاوازی کەلتووری و ئایینی. مەرج نییە دایکەکان هەموویان بەیەك شێواز و نەریت و ڕەفتار، ئەو ئەرکەیان ئەنجام دابێت.

لەگەڵ دەستکردن بە کشتوکاڵ و نیشتەجی بوونی مرۆڤەکان، دایك پلەو پایەیەکی زۆر باش پەیدا دەکات، چونکە ئیشی کشتوکاڵ پێویستی بە دەستی کارە و دایکش باشترین کارگەی وەبەرهێنانی ئەو دەستی کارەیە. بەوە توانیوویانە دەسەڵاتی خۆیان بەسەر هێزی پیاودا بسەپێن و ڕۆڵی کوێخا و ئاغا ببینن. لە لای میسرییە کۆنەکان دایك وەك سەرچاوەی پیتوبەرەکەت و بەخشین و قەدەغێری سەیرکراوە، پیرۆز ڕاگیراوە تا کراوە بە خوداوەند.[19]

عەیامێکی دوور و درێژ کۆمەڵگای مرۆڤایەتی بە ناوی دایکەوە بووە، بۆیە ئێستاشی لەگەڵ بێ، پێشگری هەموو ناوێك لە کۆمەڵگای (چینی)دا بۆ خێزان و بنەماڵەکان بە نازناوی دایك دەست پێدەکات جا ئەو نازناوە حەرفێك بێ، یان بڕگەیەك یان وشەیەکی تەواو. لە چەند ولاتێکی تریش هەروایە بۆنموونە لە سوید و نەرویژ ناوی خانەوادەی کەسەکان بەناوی دایکەوەیە بۆنموونە (Abraham Seidenberg)، لەقەبەکی لەدایکەوە وەرگرتووە، بەڵام لە ئەمریکا ناوی هەندێك لەکەسەکان ناوی بچوککراوەو پیتی یەکەمی دایك و ناوی خانەوادەی باوك وەردەگیرێ، بۆ نموونە (Gerald J Taylor) پیتی (J) دەستپێکی ناوی خانەوادەی دایکیەتی کە (Jeckson)ە[20].

ئەم جۆرە لەقەبانەش هەر لەخۆڕا نییە پاشخانێکی مێژوویان هەیە و ماوەنەتەوە، بەڵام دەستەڵاتی مێینە زۆر ناخایەنێ، پیاو بە زەبری هێز و فرت و فێڵ، بەرەکە لە ژێر پێی دایك دەردێنێت و خۆی دەکاتە گزیر و کوێخا." ژنك ئەوکەسە، یاکو ڕۆژەکێ ژ ڕۆژان، خودان تاج و

---

[19](Alexander Borg. Cypriot Arabic: A historical and comparative…,ISBN ٩٧٨-٣-٥١٥-٠٣٩٩٩-٤,p. ١٢٤ (کتێب)

[20])دکتر احسان قبول، زهرا غزالی پور، أموزش خواندن و درك مطلب فارسی، دانشگاه فردوسی، ص٧

تەخت و ب قەدرو بها، یاكو سەرۆكاتیا مالّی دكرو خێزان برێڤەدبر...لێ ئەڤ چەرخێ زێرین بۆ ژنكێ نەچوو سەری، پیاو شیا هەڤساریێ سەرۆكاتیێ ژدەستا بینتەدەر و شوینا وێ بگریت و دێ بخێتە ژێر دەستێ خۆ و سەربەستیا وێ بستینیت، هەتا وەلێكری، كو ژنك خۆ ژبیر كەت و چ ژ خۆ و مافێت خۆ نەزانیت بن دەست بژیت و نێرێ چەوساندنێ بكێشێت". [٢١]

لەگەڵ پەرەسەندنی شارستانییەكان، ئەرك و كاری دایكیش گۆڕانیكاری بەسەر داهات، ئەوەبوو، ئەویش وەك زۆربەی ژنانی هاوڕەگەزی خۆی بووە پیشەوەر لە چنین و ڕستن و دروویـن و نانكردن و مەیسەركردنی هەموو كار و بارەكانی ئاژەڵداری و كشتوكاڵی، لە وێنە كۆنەكاندا دەبینین چۆن دایكە ڕەوەندەكانی كوردە كۆچەكەرەكان، لە كەشكۆڵێكی تایبەتدا كە پێی دەگوترێت (توور) منداڵی ساوای خۆیان لە سەرپشتیان لە ناو ئەو كۆڵە شاخ بە شاخ و دێ بە دێ هەڵگرتووە و ئیش و كاری خۆشیان هەركردووە. كاتێكیش گڕوهۆڕی ماشینە زەبەلاحەكانی كارگەكانی ئەوروپا لە سەدەی (هەژدە) ئەو جیهانەیان گرتەوە، سەرەتای قۆناغێكی قورس و دژوار بۆ دایك لە مێژووی مرۆڤایەتیدا سەری هەڵدا، ئەویش ڕاپێچكردنی ژن بوو بۆ كارگەكان تا وەك كرێكار و خزمەتكار و بەردەست بەكاریان بێنن، چونكە هەم ڕۆژانەكەیان كەمتر بوو لە هی پیاو و هەم چونكە ڕەگەزی مێینە، خۆڕسكانە، جددیتر و هێمنتر و گوێڕایەڵترن لە چاو كرێكاری پیاو. هاتنە دەرەوەی ژن بۆ كار. لێسانەوەی كۆرپە بوو لە باوەشی گەرمی ئەو دایكانەی كە لەبەر هەژاریی و برسییەتی ناچار بوون ئەو قوربانییدانە قبوڵ بكەن. ڕاستە شۆڕشی پیشەسازی كومەڵێك شتی باشی هێنا پێش، بەڵام بۆ دایك دەستكەوتەكانی زۆر نەبوو.

ئیمڕۆ لە كۆمەڵگا پێشكەوتووەكاندا، زۆر هەوڵ و بەرنامە و پرۆگرام و یاسا لە ئارادایە، تا نەختێك لە ئەرك و كاری دایكایەتی بدەن بە باوك. بەڵام زۆربەی لێكۆڵینەوە ئەكادیمییەكانی زانكۆ ناودارەكان، دووپاتی دەكەنە كە هیچ باوەشێك نییە لە دونیادا بتوانی جێگەی باوەشی دایك بگرێتەوە. ڕەنگ بێ هێندێك خوێنەر پێی سەیر بێت كە دواین لێكۆڵینەوە دەبارەی دایك

[٢١]) حجی جعفر، هندەك ڤەكۆلین ل دۆر فۆلكلۆرێ كوردی، چاپخانەی شەهاب، هەولێر، ٢٠١٣، ل ٣٢

لە مێژوودا، ئەوەمان پێدەسەلمێنێ کە دایکی جاران بۆ بەخێوکردنی منداڵەکانیان لە دایکانی ئەم سەردەمە باشتر و سەرکەوتووتر و دڵخۆشتر بوون. ئەوەتا مامۆستای دانیمارکی (ئارلینە هاریس Arlene Harrisd) لە (Arhus University) لە توێژینەوەیەکیدا لەگەڵ (٥٠٠٠)دایکی بەشداربوو، دەگاتە ئەو ئاکامەی کە "دایکانی زەمانی زوو، بە پێچەوانەی دایکەکانی ئەم سەردەمی ڕۆژئاوا، باشتر منداڵیان بەخێوکردووە و حەکیمانە دەرد و نەخۆشییەکانیان دەستنیشان کردوون، هەوڵیانداوە چارەسەریان بکەن، ئەوە جگە لەو کات و سۆز و مەحەبەت و لایەلایە و باوەشی گەرم و کە بە منداڵەکانیان بەخشیووە، کە هەموو ئەوانە وێنەی دایکی نموونەیی لە بیروهزر و زەینی منداڵ دەنەخشێنن و تا مردن پێی سەرسام دەبن. ئەو زانایە، دایکانی ئەم سەردەمە بە دایکی تووڕە و هەڵچوو و خەمۆکی ناودەبات"[٢٢]. کە ئەوانیش قوربانی ئەو گۆڕانکارییانەن کە سەردەمی عەولەمە و تەکنەلۆژیای نوێ دایهێناوە. کە قوربانیدەر و زەرەرمەندی هەرگەورە دوای دیکەکان، هەم منداڵەکان و هەم کۆمەڵگای مرۆڤایەتییە کە حەیف و مەخابن، ڕۆژ بە ڕۆژ پتر لەبەریەك هەڵدەوشێتەوە و لێك دەترازێ. تەکنەلۆژیا هەموشتێکی لە قاوغی سروشتی خۆی وەدەرنا، لە زۆر ڕووەوە تەکنەلۆژیا مرۆڤی حەساندۆتەوە، لێ لەبەرامبەریشدا بە سەرئێشە و خەم و دەیان نەخۆشی دەروونی و جەستەییەوە گرفتار و سەرگەردانی کردوون، ئەوا جگەلەوەی کە پەیوەندییە کۆمەڵایەتییەکانی نێوان ئەندامانی خێزانی شەپرەدار کردووە.

کە سەر بە مێژووی کوردەواریشدا دادەگرین، دەبینین کە کۆمەڵگای کوردەواری لەسەر بنەمای خێڵ و ئێلاتی ڕەوەند و گوندنشینی بونیاتنراوە و تا کۆتایی سەدەی نوزدەم و سەرەتای سەدەی بیستەم، زۆرینەی دانیشتوانی کوردانی کوردستان لە دەرەوەی شاردا ژیاون. کەواتە داب و نەریتی خێڵایەتی و دەرەبەگایەتی و پیاوسالاری لە ژیانی ڕۆژانەی ئەواندا بە تۆخی

---

[٢٢](Irish Independent/ Mothers and Babies، 3 May 2017 PP. 14 -1(ڕۆژنامە)

ڕەنگیداوەتەوە، بە تایبەتی کە کۆمەڵگەی کوردەواری زۆرینە موسوڵمانن، ئەمەیش مافی فرەژنی و سەڵتەنەتی پیاوی پتر بە نێرینە داوە کە لەبەر نزمی هۆشیاریی خود و کۆمەڵگا ڕاستەخۆ و ناڕاستەوخۆیانە، بار و ئەرکی دایکیان قورستر کردووە. ڕاستە لە مێژوودا ناوی چەندان شۆڕەژنی کوردی میر و دەسەلاتدار و چەکدار تۆمارکراوە، بەڵام ئەوانە لەچاو کۆی ژن و دایکانی کورد ژمارەیان زۆر کەم بووە. کاتێك کە لەم لێکۆڵینەوە، ژیان و گۆزەرانی دایکی لەتیف هەڵمەت ـ وەك نموونە دەخوێنیتەوە ـ باشتر لە سەخت و دژواریی و ناهەمواریی ژیانی دایکی کورد تێدەگەیت. خۆشتان دەزانن، کە منداڵ لەبەرخۆ چوواندن و ڕاگرتنی منداڵبوونی سروشتی یان بە داودەرمان، لەناو کوردەواری حەرام بووە و هەمیشە پیاوەکان شانازیان بە ژمارە زۆرەکانی منداڵەکانیانەوە کردووە، بە تایبەتی منداڵە نێرینەکانیان!

لە کوردەواریشدا، کردنەوەی دەرگای کارکردن لە دەرەوەی ماڵ، ئەگەر چەند قروشێکیشی بە ژنەکە بەخشی بێت، ئەوا لەسەر حیسابی منداڵ و تەندروستی و کاروچالاکییەکانی خۆیەتی، چونکە نە دەتوانێ باوەشێکی گەرم بۆ منداڵەکەی بکاتەوەو نە دەتوانێت ژیانێکی خۆشگوزەرانی بۆ ئەندامانی خێزانەکەی زامن بکات. بۆچی؟ چونکە تا ئێستا لە کوردستاندا کار بەو یاسا و ڕێنماییە جیهانییانە ناکرێت کە لە وڵاتە پێشکەوتووەکان بۆ ژن و بۆ دایکی (کارکەر) دەرچووە. وەك بینیمان، دایکانی وڵاتە پێشکەوتووەکان داد و بێدادیانە لە دەست قورسی و سەختی ژیان و بەخێوکردنی منداڵ سەرەڕای ئەو هەموو ئاسانکارییە لە دابینکردنی دایانگەو باخچەی ساوایان و تەندروستی و پیشەیی و کۆمەڵایەتییەی بە یاسا بۆیان زامنکراوە.. ئەدی داکێکی خاوەن حەوت هەشت منداڵی کوردەواری بڵێ چی!؟

بەداخەوە، ئاماری ئەو دایکانەمان لەبەردەستدا نییە، کە لە کوردستاندا لە کاتی دووگیانی یان لەکاتی منداڵبووندا دەمرن، بەتایبەتی لە زەمانە زووەکان کە مامانە پیرێژنە نەخوێندەوارەکان لە جیاتی نەخۆشخانەی لەدایکبوون، ڕۆڵی مامانییان گێڕاوە، هەر خودا دەزانێ چەند دایك بەسەرمنداڵەکانیانەوە چوون! بەداخەوە تا ئێستا ڕێژەی ئەو دایکانەی بەسەرمنداڵەکانینەوە دەچن بەرزە، لە "سەحرای ئەفریقیا دەگاتە (٥٦٪) و لە خوارووی ئاسیا

دەگاتە (٢٩٪) لە کاتێکدا لە وڵاتانی ئەوروپایی و ئەمەریکادا لەهەر (١٠٠) هەزار دایك تەنیا (١٠) دایك بەسەرمنداڵەوەدەچن ودەمرن. لە وڵاتانی دیکە ڕێژەکە دەگاتە (١٥٠٠) دایکی مردوو بۆ هەمان (١٠٠) هەزار."[٢٣] جگەلەوەش، ئەو توند و تیژییەی بەرامبەر دایك بەتایبەتی و بەرامبەر ڕەکەزی مێینە بەگشتی ئەنجام دەدرێ، بەتایبەتی لەڕۆژهەڵات، وایان لێکداوەتەوە کە شەرەفی پیاو لەلای مێینەیە، بۆیە بەبیانوی شەرەف ئەتك بەمێینە دەکرێت و دەکوژرێت، یان فشارێکی زۆری بۆدەهێنن و وای لێدەکەن خۆی بسوتێنێ، بەڵام بۆهەمان مەبەست، پیاو وەك بەرزەکی بانان بۆی دەردەچێ و کەس پێی نالێ لە پشتی چاوت برۆیە. هەرچەندە ئێستا دیاردەی خەتەنەکردنی ئافرەتان کەم بۆتەوە، بەڵام لە کوردستان بنەبڕنەکراوە، ئەوەش کاریگەری خراپی زۆرە لەسەر مێینە، چێژی جووتبوونی سێکسی لاواز دەبێ، یان دادەمرکێ، وەك ئەوە وایە کەسێك دوو چاوی هەیە، بێی چاوێکی کوێر بکەیی و بێگومان ئەو کەسە سەتا پەنجای بینینی لەدەست دەدات، جۆرێکی تری خەتەنەش هەیە، پێی دەڵێن خەتەنەی فیرعەونی، شوکر ئەمەیان لەکوردستان نییە، ئەم جۆرەیان زۆر خەتەرە، چونکە تەنها قیتکەی ئەندامی مێینە نابڕن، بەڵکو لچ و لێوەکانی ناوەوەش دەبڕن، بەتەواوەتی چێژی سێکسی لەدەست دەدات و لەکاتی جووتبووندا ژان و ئازارێکی زۆری دەبێت و توشی هەوکردن دەبێت و زۆر جار دەبێتە هۆی مردنی.

---

[٢٣]) Rogers, Simon (٢٠١٠-٠٤-١٣). "Maternal mortality: How many women die in childbirth in your country?". The Guardian.

٤- دایك له ژنخـواوه بۆ و كۆیـله

فەیلەسوفی یۆنانی ئەرستۆ (٣٨٤ -٣٢٢ پ. ز.)لە پۆلینكردنەكەیدا بۆ پێكهێنەرەكانی ژیـان و ژینگەدا، كە بە (تەرازووی سروشت Scala Naturae) ناسراوە، مرۆڤی لەسەرووی ئاگر و درەخت و گیاندار داناوە، بەڵام لە خوار خوداوەندی و فریشتەی بەهەشت ڕیزبەندیكردوە.[٢٤]

بە درێژایی مێژوو لە سەرووی مرۆڤەكانیش، دایك وەك ژن و بەرهەمهێنەر و بەخێوكەر پایـە و مەقامێكی یەكجاردیاری هەبووە تا ئەو ڕادەیەی وەك خوداوەند سەیركراوە. بێگومان ئەمە پتر لـەو پەیكـەرە بچـووكانەدا بەدیـدەكرێت كـەپێش مێـژووی سـەدەی بەردینـەكان دروسـتكراون. لـە شارستانیەتی بابلییە كۆنەكاندا، دایەخوای

(Nammu، Nintu، Damgalnunna، Ninmah،Ninhursaga) زۆر ناویـان هـاتووە كـە هێندكیان هاوژینی پیاوەخواكان بوون.جـا چـونكە (Ninsun) لـە ئەفسـانەی میزۆپۆتامیـا، وەك دایكی گلگامێش سەیردەكراوە، هەمیشە پایە و مەقامێكی یەكجار مـەزنی دراوەتـێ. هـەر ئـەو دایكە لە لای كەنعانییەكان بۆتە (Asherah)، لـە لای سـۆمرییەكانیش (Ninhursag) چـەندان داستانی شیعری بەسەردا هەڵگوتراوە.[٢٥]

شوێنەوارناسان و ئایینناسەكان پەرستنی ئەو دایەخوایانە بۆ ئەوە دەگەڕێننـەوە كـە ئـەوان وەك ڕەمز بە تەنكراون لە شێوەی جیاواز بۆ مـەزن ڕاگـرتنی پـیرۆزی سروشـت و دایكایـەتی و زاوزێ و خەلقبوون، تەنانەت هێندێك لەو دایەخوایانە وەك دایكی زەوی چـاویان لێكـراوە. خـاڵی بایەخـدار

---

[٢٤]) George F. Striedter, Principles of Brain Evaluation، ٢٠٠٥, Sinauer Association (N.C. Publisher, Massachusetts USA) P.٢٧ (كتێب)

[٢٥])http://www.en Mother goddess

ئەوەیە کە لە هەموو دایەخوایەکان، خەسڵەتی دایکایەتی بە زەقی دیاریکراوە بە دایکایەتی کۆی سروشت و گەردون و هەسارەکانیشەوە.

بۆ بەرچاو ڕوونی خوێنەر، چاخی بەردینی کۆن دەگەڕێتەوە بۆ نزیکەی دوو ملیۆن و نیو ساڵ پێش ئێستا و بەردەوام بووە تا چاخی داهێنانی کشتوکاڵ لە دەرووبەری (١٠) هەزار ساڵێك پێش زایین.

لەو ماوەیەدا هەر کۆمەڵگایەك دایە خودای خۆی هەبووە وەك دایەخودای (Venus)، کە لە گردۆڵکەکانی فەلەستین دۆزراوەتەوە، هاوشێوەکەشی لە مەکسیك هەبووە.

هەروەها دایەخوای (کیژەباڵندە) لە لای میسرییە کۆنەکان و (کیژی خەوتوو) لە لای ماڵتایەکان و(شێرەژن) لە لای ڕۆمانییەکان و (ئۆلۆمپیا) لە لای گریکە کۆنەکان (خودای زەوی) لە لای ڕۆمانەکان و و دایەخوای (ئانو)ش ـ واتا دایکە خودای پیرۆز ـ لە لای ئایریشییە کۆنەکان پەرستراوە. بەم شێوەیە ڕیزبەندی ناوی دایەخواکان لە زۆر سەرچاوەدا ئاماژەیان بۆ کراوە.

کاتێیش ئایینەکان لە ئەفسانەوە بوون بە بەشێك لە کەلتووری نەتەوەکان و گۆڕانکارییان بەسەرداهات، دایك پێگەی دیاری خۆی لە دەستنەدا و لە سەرتۆپی دەفتەری شکۆداریدا مایەوە.لەبەر ئەوەی مێینە بەگشتی و دایك بەتایبەتی ڕەمزی بەرەکەت و نەوە خستنەوە و زۆربوونە، بۆیە وەك سونبلێکی پیرۆز سەیرکراوە.

بۆ نموونە، هیندۆسەکان پتر لە دایەخوایەکیان هەبووە، وەك دایەخوای (Durga)، کە پارێزەری سروشتی دایکایەتییە و دایەخوای (Devi Adi Parashakti)، کە هێزی خەلقکردنی هەموو گەردوونی هەیە. لە ئاییینی (ئینکەنەکان Incan) لە ناوچەی ئەندیز، دایەخوای (Pachamama)یان هەبووە بۆ خەلقکردنی دارودرەخت. هیندۆسەکان تاکو ئێستا(Kali Ma) کە بەمانای (دایکی مەزن) دێت، دەپەرستن و تقووسی تایبەتی بۆ دەگێڕن. بەم شێوەیە لە زۆربەی هەرە زۆری ئایین و ئایینزاکان، دایك بە شێوازی جیا جیاز بوونی خۆی سەلماندوو. ئەمەش هەموو بایەخ و بڵند و باڵای ئەو بوونەوەرە جوان و ناسك و جەرگسۆزە نیشان دەدەن.

له كتێبه ئاسمانییەکانیشدا، دایك نەك هەر ئاماژەی پێکراوە، بەڵکو زۆر پیرۆز و شکۆدار و هەیبەتدار، مەقام و پایەیی دیار ی کراوە.

له لای جوولەکەکان، ڕێزگردنی بنی ئادەم بەبێ ڕێزگرتن له دایك و باوك هیچ مانایەکی نییە، بۆیە له تەوراتدا زاراوەی ((Kavod) له دەقەکاندا بۆ بەخشینی ئەو مانا و بەهایە بەکارهاتووە.[٢٦] له ڕاستیدا تەرجەمەی ئەو زاراوەیە ئاسان نییە، چونکە له زۆربەی فەرهەنگی زمانەکاندا، هاومانایەکە وشەی (ڕێزگرتنە)، بەڵام ئەم زاراوەیە پانتاییەکی زۆر فراوانتری له دیدی جوولەکەکاندا داگیر کردووە، بەوەی کە ئەو زاراوەیە تێکەڵەیەکە له (ڕێزگرتن + شکۆداری + قورس و سەنگینی). ئەمەیش ئەوە نیشاندەدا، کە دایك و باوك پایەیەکی دیارییکراوی جیاواتریان هەیە له چاو کەسانی دیکەدا.

هەرچی مەسیحییەکانە، له ڕوانگەی دایکە مریەمی پاکیزەوە، قەدر و خۆشەویستی و ئەمەکدارییان بۆ دایك سنووردارکردوە تا ڕادەی کرنوشبۆبردن و عیبادەتکرنی بە پێشکەشکردنی چەندان تقووسی تایبەتمەند و دیاری و قوربانی، ئەوە جگە لەوەی کە وێنەی ئە و پاکیزەیە وەك ڕەمزی بوونی (مەسیح) هەمیشە له کڵێسا و شوینە ئایینییەکاندا لەبەرچاوە، وەك ڕەسم و نەخش و پەیکەر و هەڵکۆڵین. له ئینجیلیشدا بەم شێوەیە ئاماژە بە دایك کراوە کە دەڵێ: " حەوا دایکی هەمووبوونەوەرەکانە" ئەمەیش سنووری بازنەی مرۆڤ دەبەزێنێ و حەوا دەکرێت بە دایکە مەزنی کۆی بوونەوەرەکان. ئەمەیش بۆ نیشاندانی بەرزوبڵندی مەقامی دایکە.لە ئاینی مەسیحییەتدا دایك پێگەیەکی گرنگی هەیە، دایکی عیسای مەسیح، (مەریەم)بەهاو پیرۆزییەکی زۆری هەیە و له سرووتە ئاینییەکانی مەسیحییەت پێگەی تایبەتی هەیەو له هەموو بۆنە ئاینییەکان، تەرتیلەی دینی و باس و خواسی (مریەمەی پاکیزە) هەردەم لەسەر زارانە. (مریەمە) رەمزی قوبانی و

[٢٦])http://www.myjewishlearning.com/article/how-to-show-respect-for-a-/parent-a-jewish-view

بەخشین بووە، لەپێناو کوڕەکەی، ناخۆشی زۆری بینی، لەپێناوی پاراستنی کوڕەکەی ڕێگایەکی دووری بڕی و ڕووی کردە زۆر دەرو دەشت و چۆڵەوانی و عەزابی کێشا. کاتێك کە (هیرۆدس) بڕیاری سەربڕینی هەموو منداڵێکی کوڕی دەرکرد. ناچاربوو مریەمە و یوسف و کوڕەکەی رووبکەنە میسر.

کاتێکیش کوڕەکەی تەمەنی دوازدە ساڵان بوو، مەسیح و مریەمە و حەزرەتی یوسف، چوبوونە (هەیکەل) بۆ دوعا و نوێژ کردن لە یەکێك لەبۆنەکانی یەهودی. ڕێگاکە زۆر قەرەباڵغ بوو، مەسیح بزر بوو، دایکی زۆر ترسا و نیگەران بوو و بەدوایدا گەڕا، تاوەکو نەیدیتەوە، ئارام و هێور نەبۆوە. هەرچەندە منداڵ گەورەش بێت، ئەوا دایك هەرچاودێری دەکات.

تایبەتمەندییەکانی (مریەمە) وەك دایکێك لە ئینجیل وابااس کراوە: "دەستکەوتەکان و چاوگی هێزی لە کەسێتی ئەودابوو، ئەو کەسە دایکی یەسوع(مەسیح) بوو. ئەو تاکە مروڤ بوو کە یاوەری (یەسوع) بوو لە بوونیەوە تا لە خاچدرا. ئەو هەمیشە دەستەونەزەر بۆ جێبەجێکردنی فەرمایشەکانی خودا لەئامادەباشی دابوو. ئەو لە واتای وشەی خودا تێگەیبوو و لە ژیانیشیدا جێبەجێی کرد."[27]

کاتێ کە خودا مەریەمەی هەڵبژارد بۆئەوەی ببێتە دایکی مەسیح، خودای گەورە پاکیزەترین کەسی هەڵبژارد. ئەمەش نیشانەی ئەوەیە کە دایك زۆر پیرۆزە. کاتێ کە مەلائیکەت ئەوەی پێڕاگەیاند کە ئەو سکی دەبێت و کوڕێکی دەبێت. زۆر نیگەران بوو، چونکە کەسێکی پاك بوو، هیچی بەخۆی شك نەدەبرد، نەیدەزانی ئەم کارە چۆنە. بەڵام کاتێ زانی ئەو کارە پەرجووی خودایە دڵی خۆش بوو، هەرچەندە لەلایەن کۆمەڵگاوە ڕووبەڕووی تانەو تەشەرەی زۆر بووەوە، چونکە هەرگیز قبوڵی ئەوە نەکراوە، کچێك بەبێ شووکردن منداڵی ببێت. خەڵك جنێویان پێدەدا و گاڵتەیان پێدەکرد. هەتا (یوسف)ی دەستگیرانی زۆر نیگەران بوو. دوای چەشتنی عەزابێکی زۆر گەیشتنە ئەو قەناعەتەی کە (مەسیح) پێغەمبەرە و شتێکی ئاسایی نییە. چونکە بە لەدایك بوونی

---

[27]) التفسير التطبيقي للكتاب المقدس، القاهرة، مصر، ص٢٠٦٧ (نووسەران ئەم بڕگەیان کردووەتە کوردی)

مەسیح مێژوویەکی نوێی بۆ مرۆڤایەتی دروست کـرد، ئـەویش سـاڵی زاینـی بـوو. نـاوی دایکـی مریەمەی پاکیزە، (حەنیّ) بوو، ناوی باوکی (یویاقین) بوو، لەقورئانیشدا بە (عەمران)ناوی هاتووە. کاتیّ کە مریەمە لەسکی دایکی بووە، خودا پارێزگاری لێکردووە، هەروەها خودا ئەوی هەڵبـژارد، چونکە پاك و بە رەوشت بوو. لەبەر ئەوە کاتیّ کە مەلائیکەت هات و مـژدەی ئـەوەی دایـیّ، کـە دووگیان دەبێت، زۆر دڵخۆش بوو و وتی: من خزمەتکاری خودام و هەمیشە وام وتووە.لە ئینجیـل دا دایك زۆر جار لە شێوەی موعجیزە پیشان دەدریّ، بۆ نموونە(ئەلیسابات)، کە دایکـی یۆحـەنای لەئاو هەڵکێش بوو و پووری مریەمەی پـاکیزە بـوو، ئـەو هەرچـەندە پیرەژنێکـی بەتەمـەن بـوو، منالّیشی نەبوو، مێردەکەشی پیربوو و لەهەمان کاتیش عارفێکی گەورە بوو. هەمیشە باوەڕی بەوە هەبوو کە گۆڕانکاری لەژیانیدا ڕوودەدات، هەمیشە نزای دەکرد و نوێژەکانی جیّ بەجیّ دەکرد. تـا خودا پەرجوویەکی خولّقاند و کوڕێکی پێدا، هەموو خەڵك سەریان سـوڕما کـە ئـەو پیرەژنـە چـۆن منداڵی بووە. منالّەکە کـە بـوو نـاونرا یـەحیا(یۆحـەنا)، [٢٨] لـە ئینجیـل دا بـەم شـێوەیە باسـی (ئەلیسابات)ی دایکی(یەحیا) کراوە: (ئەو واناسرابوو، کە ژنێکی رۆحانی بوو، هەرگیز لە قـودرەت و توانای خودای مەزن گومانێکی نەبوو، کە ئەو بەڵێنەکانی دێنێتە دی. ئەو دایکی یەحیای لەئاو هەڵکێش بوو.) [٢٩]

لە قورئانی پیرۆزدا، دایك دەبێتە کڕوکێکی سەنگین و دەوڵەمەندی زۆر بە نرخ. وشەی (الام ـ دایك) وەك زاراوە چەندان لقوپۆی لێبۆتەوە و کۆی ئەو وشانەی لـە شـەجەرەی (دایـك)وە دەبینـری (٨٦) وشەیە، ئەوە جگە لەو وشانەی کـە پەیوەسـتن بـە زاراوەی (الوالـدە) و ژمارەکـەیان (١٠٤) وشەیە. تەنانەت یەکێك لە سورەتەکانی قورئان بە نازناوی (مریەم) ناونراوە. خۆ ئەگەر بگەڕینـەوە سـەر فەرهـەنگی زمـانی عـەرەبی ئـەوا بـە دەیـان وشـە لـە سـێبەری (الام) دەخوێنینـەوە کـە سەرچاوەکەیان (دایکە). خودای مەزن دەفەرموویّت: "وَوَصَّيْنَا الْإِنسَانَ بِوَالِدَيْهِ إِحْسَانًا حَمَلَتْهُ أُمُّـهُ

---

[٢٨]) یۆحنا(یەحیا)، بەواتای (حنان لله) واتا سۆز بۆخودا.

[٢٩]) التفسير التطبيقي للكتاب المقدس، القاهرة، مصر، ص٢٠٦٣ (نووسەران ئەم بڕگەیان کردووەتە کوردی)

كُرْهًا وَوَضَعَتْهُ كُرْهًا وَحَمْلُهُ وَفِصَالُهُ ثَلَاثُونَ شَهْرًا حَتَّى إِذَا بَلَغَ أَشُدَّهُ وَبَلَغَ أَرْبَعِينَ سَنَةً قَالَ رَبِّ أَوْزِعْنِي أَنْ أَشْكُرَ نِعْمَتَكَ الَّتِي أَنْعَمْتَ عَلَيَّ وَعَلَى وَالِدَيَّ وَأَنْ أَعْمَلَ صَالِحًا تَرْضَاهُ وَأَصْلِحْ لِي فِي ذُرِّيَّتِي إِنِّي تُبْتُ إِلَيْكَ وَإِنِّي مِنَ الْمُسْلِمِينَ."[30]

پێغەمەبەریش(د.خ) فەرموویەتی:" إن الله يوصيكم بأمهاتكم، إن الله يوصيكم بأمهاتكم، إن الله يوصيكم بأمهاتكم، إن الله يوصيكم بآبائكم، إن الله يوصيكم بالأقرب فالأقرب"[31] واتا، سێ جاران مەقامی (دایك)ی لەپێش مەقام و مەنزڵیەتی باوك و خزم و کەسوکار داناوە. مەخابن، شارستانیەتی ئەم سەردەمە بە دەستی کەتنەلۆژیا و عەولەمەوە، زۆر لەو مەقامە پیرۆز و مەزنانەی جارانی دایکی کەمکردۆتەوە. ڕاستە لە ماڵەوە دایکەکان، جۆرەها ماشینی سەردەمییانە وەك کەلوپەل خزمەتی خێرا و بێئەرك ئەنجامدەدەن، بەڵام لە ناخ و دەروون و دڵدا، ئەو بوونەوەر هەست ناسکە، لەپێناو بژێوی ژیانیدا، باوەشی گەرمی دایك و لایەلایەی بەسۆزی جارانی لێسەندراوەتەوە و لە چێژوەرگرتنی بەخێوکردنی منداڵەکانی مەحرومکراوە. سەردەمی ئێمڕۆ دایکەخوای کردوە بە کۆیلەیی مەکینە و عەولەمە، ئەوان ڕۆبۆت ئاسا مامەڵە لەگەڵ دایك دا دەکەن.

٥- پووختەیەك دەربارەی (دایکی مەزن)

(دایکی مەزن) یان (دایە مەزن) ناونیشانی کتێبێکی زۆر بایەخداری(٦٠٤) لاپەرەیی نووسەری ئەڵمانی (ئیرك نیومان Erich Newmann ١٩٠٥-١٩٦٠) ە بە ناوی (The Great Mother) کە(Ralph Manheim) کردوویەتی بە ئینگلیزی، لەبەر دەوڵەمەندی کتێبەکە، بۆ خوێنەری کورد، لەم بڕگەیەدا ئاماژە بەچەند خاڵێکی دیاریکراو دەکەین، کە پەیوەستە بە لێکۆڵینەوەکەمان و مشتێ زانیاریمان دەداتێ، کە لە شیتەڵکاریی دەقە شیعرییەکانی لەتیف هەڵمەت ـ دواتر ـ سوودیان لێوەردەگرین.

---

[30]) سورة الاحقاف: ١٥

[31]) صحيح الجامع: ١٩٢٤

نووسەری ئەم کتێبە هەوڵیداوە وەڵامی ئەو پرسیارە بداتەوە: بۆچی دایك هێندە مەزنە و چۆن بە درێژایی مێژوو مرۆڤ هەوڵیداوە مەزنی ئەو بوونەوەرە بە شێوازی جیاواز بەرجەستە بکات؟ لێکۆڵەر دەروونی و شوێنەوارناسی و کۆمەڵناسی ئاوێتەی یەکتری کردووە، بۆ گەیشتن بە وەڵامی شیاوی پرسیارەکە.

هەر لەسەرەتادا، نووسەر بەشی یەکەمی کتێبەکەی بۆ زاراوەی (Archetype) تەرخانکردوە، کە بۆ خوێنەران، پێویستی بە ڕاڤەکردنێکی سەرپێی هەیە. مانا فەرهەنگییەکەی وشەکە، ئاماژەکردنە بە یەکەمین یان کۆنترین نموونەی شتێك، کە دواتر کەسانی دیکە لاساییان کردبێتەوە و(کۆپیان) لەبەرگرتبێتەوە، جا کتومت وەك خۆی بن یان بە دەستکاریی و گۆڕانکارییەوە بن. ـ ڕەنگ بێ داتاشینی زاراوەی (نموونەزادە)، بە زمانی کوردی، نەختێ لە مەبەستی وشەکە نزیکمان بکاتەوە، لێ ئێمە لێرەدا زاراوەکە هەر بە شێوە لاتینییەکە بەکاردەهێنین ـ. کاتێك پسپۆڕانی دەروونناسی شیکاری، قسە لەسەر (Archetype)ی دایکی مەزن دەکەن، ئەوان هەر ئاماژە بە وێنەیەکی داهێنراوی ئەو زاتە لە زەمان و مەکانێکی دیاریکراو ناکەن، بەڵکو لە ئاماژەکانی دیوی ناوەوەی ئەو وێنەیە دەکۆڵنەوە و ڕێژەی کارتێکردنی لە دەروونی مرۆڤەکان دەستنیشان دەکەن. بۆ؟ چونکە لە دیدی ئەوانەوە، هەمیشە گوزارشتکردنێکی ڕەمزیی لە دیاردەیی دەروونناسییدا، لە ڕوخساری ژنەخوداوەندە مەزنەکاندا هەیە، کە بە شێوەی جیا جیا لە ئەفسانە و کارە ئەدەبییەکاندا ڕەنگدانەوەیان هەیە. جا ئەوەی وایکردوە ئەو(Archetype)ی دایکی مەزن بەدرێژایی مێژوو لە زهنی مرۆڤدا بمێنێتەوە، وزە سیحراوییەکەی ئەو وێنەیە کە توانییویەتی ڕەگ و ڕیشەی خۆی بگەیێنێتە بوارەکانی ئایین و ئەفسانە و خەون و بەرهەمە خەیاڵاوی و فەنتازییەکانی مرۆڤە سادەوساکارەکان و بلیمەت و بەهرەمەندەکان بێ فەرق و جوداییی. تێگەیشتن لە زاراوەی (Archetype) وەك توخمێکی دەروونی، ئاسان نییە، بەبێ نیشاندانی ڕەهەندە جیاوازەکانی ئەو زاراوەیە لەڕووی: بایەخی جوولەی (دینامیکی) سۆز/ هێماگەریی (ڕەمزییەتی) زاراوەکە/ کەرەستە پێکهێنەرەکانی/ شێوازی بونیاتی وێنەکە.

جووله (Dynamic) له كاريگەريی (Archetype) بريتييه له پرۆسەيەكی وزەدار كه له دەروونـدا بوونی هەيه و هەستی پێدەكرێت له هەردوو حاڵەتەكـەی بـەئاگايی و بێئاگايـدا(Conscious and Unconscious State) وەك حاڵەتی سۆزی ئـەرێنی (لـه جـوانی و ڕوخسـار و ئەڤينـدا) يـان لـه حاڵــەتی ســـۆزی نـــەرێنی (لـــه نيگـــەرانی و شـــين وشـــەپۆڕ و دڵەڕاوكێييـــدا). پـــتر ئـــەم ڕەهەندەی(Archetype) ئەوكاته خۆی دەنوێنێ كه(خۆم Ego) بەسەر هەموو هەست و هەوەسەكانی ديكەدا زاڵ دەبێ، بەبێ لەبەرچاوگرتنی ئاكامی كاريگەرييەكه به پەسەنديی و ناپەسنديیەوە.

ڕەهەندی هيماگەری(Archetype) ئەو وێنه دەروونييانەيه، كه له جيهانی هەستی بەئاگا خۆی نمايشدەكات، بۆ نموونه له وێنەی (دايكێكی ڕەزا قورس)دا وێنەی (باوكێكی ڕەزاقورس) لەبەرچاوماندا زەق دەبێتەوە.

هەرچـــی كەرەســـته پێكهێنـــەرەكانی(Archetype)ە، بريتييـــه لـــه تـــۆڕێكی ئاڵۆزوپـــاڵۆزی كۆئەندامەكانی دەروون، كه جووله و هێماگـەريی و هەسـته بـەئاگاو بێئاكاييـەكان دەگرێتـەوەو بـه شێوەی بينرا و نەبينراو خۆيان دەنوێنن. بۆ نموونه هەڵسوكەوت و ڕەفتـار و نـەريتی تاكـەكان، بـەبێ ئاگايی، زۆربەی جار له ژێركاريگەری ئەو كەرەستانەن. به واتايەكی ديكه (Archetype) حاڵەتێكی دەروونی تايبەتمەنی بايەلۆژييه كه له ڕەفتار و سيفەت و خاسيەتی تاكـەكان (يـان بوونـەوەرەكان) دا دەستنيشان دەكرێت.

بونياتی ئەو (Archetype)، بريتييه له تێكەڵەيەك له بوونی به ئاگايی و بوونی بـێ ئاگـايی. بۆنموونه زۆرجار دۆخی دەروونی كەسێك ئەوكاته بەئاگادێتەوە كه وێنەيەكی شاراوەی تێدا حەشـاردرا بێت.

بۆيه له لای دەروونناساندا غەريزە و دەروونی زاڵ، زۆربايەخدارە، چونكه هەميشه وێنەيەكی كۆن له جيهانی بێئاگاييدا، شتی نوێ بەرهەمدەهێنێت، ئەمەيش لەسايەيی هێز و سەنگی ئەو هيماگەرييەی كه له وێنەكەدا بوونی هەيه.

خوێنەری بەرێز، شیکردنەوەکەمان نەختێ تەم و مژاوی دێتە بەرچاو. بەڵام ئێستا بۆتان ڕووندەکەینەوە. چۆن وێنەی یان پەیکەرێکی کۆنی چەند هەزار ساڵەی دایك، لە هزر و زهنی ئەدیبێك دەبێتە (دایە مەزن) و جوانترین شاکاری ئەدەبی پێدەبەخشێ، لێرەدا دوو پرسیار دەورووژێنین:

- ڕێژەی بەشداری شاعیر لە هەر داهێنانێکی نوێی دا چەندە؟
- کام وێنەی دایك بۆتە (Archetype)ی دایکی مەزنی لەتیف هەڵمەت، بۆ نموونە؟

بۆ وەڵامی پرسیار یەکەم، پەنا بۆ تیۆرییەکی دەروونناسی ناودار (یۆنگ) دەبەین کە بە ناوی(بێئاگایی دەستەجەمعی Collective Unconscious) ناسراوە و دەڵێ: لە ناخی هەموو کەسێکدا چەندان وێنەی شاراوە هەیە، کە لە هەموو قوناغەکانی تەمەندا لەگەڵ ئەو کەسەدا دەژین، بەبێ ئەوەی ئەو پێبزانێت یان بەئەنقەست ئەو وێنانەی لەلای خۆی حەشار دا بێ .(یۆنگ) ئەو وێنەیە بە (بیرۆکەی ئەفسانەیی) ناودەبات، کە مرۆڤ خۆشی نازانێ چۆن ئەو وێنەیە دروستدەبێ!

ئەمە پێمان دەڵێ، بۆ ئەوەی لە بنجوبنەوانی شیعری شاعیرێکی وەکو لەتیف هەڵمەت تێبگەین، دەبێ زووتر ئەو وێنە (یان وێنانە) بدۆزینەوە، کە لە هزر و زەینی ئەودا وەك (Archetype) جێگیر بووە ـ لێرەدا وێنەکە وێنەی دایکی مەزنە (کە دایکی شاعیرە).

بۆ وەڵامی پرسیاری دووەم: دەڵێین، هەریەکێك لە ئێمە، بە درێژایی تەمەنی خۆی بە هەزاران هەزار وێنەی دایکی خۆی بینیووە، (ئەوەندەی تەمەنی هەردووکیان بواری دابێت)، بەڵام کام تاکە وێنە لە نێو ئەو هەزار هەزار وێنەدا، بۆتە مۆتیڤ و هاندەری داهێنانەکانی ئەدیبێك یان شاعیرێك یان هونەرمەندێك یان زانایەك؟

(Erich Newmann) دەڵێ بۆ دۆزینەوەی ئەو وێنەیە، (دەبێ پرۆسەیەك ئەنجام بدەین کە ناوی لێناوە(بەراودکاریی مۆرفۆلۆژی دەروونیComparative Morphological Psychology) بەو

واتایە دەبێ شیکارییەکی ورد بۆ ئـەو کەسـە بکـەین دەربـارەی مێـژووی ئـایین و شوێنەوارناسـی و ئەنتۆلۆژیی و ڕەگەزناسی (Ethnology)...تاد هەموو قۆناغـەکانی تەمەنی.[٣٢]

ئەو (Archetype)ی دایکی مەزنتان بۆ دەست نیشان دەکەین کە بۆتە هاندەری نووسینی ئـەم هەموو دەقـە شـیعرە لـە لای لـەتیف هەڵمـەت لەسـەر (دایـك) دوای ئـەوەی ئـەو بەراوەردکارییـە مۆرفۆلۆژییە دەروونییەی بۆ ئەنجام دەدەین.

(Erich Newmann) لە پاشکۆی کتێبەکەیدا کۆپی(١٩٠) پەیکـەر و وێنـە و هێمـای جیـاوازی نمایشکردووە، کە بە کەرەستەی جیاواز لە بەرد و دار و ئاسن و کانزاکانی دیکە بە ڕەنگ و قەبارە و شێوازی تایبەتمەندا دروستکراون. مێژوو و زێدی ئەو پەیکەر و وێنانە هەموو قۆناغـەکانی مێـژووی مرۆڤایەتییە و لە هەموو کون وقـوژبنێکی ئـەم زەمینـە پـان وبەرینـەدا ـ ئەمـەش بـەها و نرخـی کتێبەکەی سـەنگینتر کـردووە ـ جـا هـەر پەیکـەر و وێنەیـەکی ئـەو کتێبـە وەك (Archetype) وەرگیراون، بەو مانایەی کە:

- هەر(١٩٠) پەیکەر و وێنەکە تایبەتن بە دایکی مەزن.
- هەر یەکێك لەوان یەکەمین یان کۆنترین پەیکەر و وێنەیە.
- بەسەدان پەیکەر و وێنە لە سـەر ئـەو (١٩٠) پەیکـەر و وێنەیـە لەلایـەن بـەهرەدارانی دیکەدا بە داهێنانەوە دروستکراونەتەوە.
- تـا ئێسـتا هـەر ئـەو (١٩٠) پەیکـەر و وێنەیـە دۆزراوەنەتـەوە کـە تایبـەت بـن بـە (Archetype)ی دایك و زۆربەشیان خوداوەند بوون.

---

[٣٢] Erich Newmann, The Great Mother, translated by Ralph Manheim, Princeton University Press, Princeton and Oxford, ٢nd edition, ٢٠١٥, PP.١ -٥ (کتێب)

- لەسەرەتای چاخی بەردینەوە کۆمەڵگای مرۆڤایەتی بە پیاوەکانیشەوە لەژێر سایە و سیبەری ئەو دایکە مەزنانەدا ژیانیان بەسەر بردوە و گەیشتوونەتە ئەم ڕۆژگارەی ئیمڕۆ، بەردەوامیش دەبن.[٣٣]
- ئەو(١٩٠) پەیکەر و وێنە و ئەوانەی لەبەریان گیراوەتەوە، بوونەتە گەنجینە و زەخیرە و کەرەستەی کۆی هەموو ئەو بەهرەمەندانەی لە کارە ئەدەبی و هونەرەکانیاندا سوودیان لێوەرگرتوون.

ئەو خاڵەی کە بۆ ئێمەی لێکۆڵەر لە دەقەکانی لەتیف هەڵمەتدا بایەخدارە، ئەوەیە کام وێنەی دایك بۆتە (Archetype)ی ئەو شاعیرە و ئەو هەموو بەرهەمە جوانەی پێبەخشیوە!

٦- چۆن وێنەی دایك (Mother - Image) دەبێتە خودوێنە (Self-Image)؟

لێرە، وشەی (وێنە) وەك زاراوە بەکارهاتووە نەك وەك ناوێکی سادە، چونکە مەغزای ئێمە بۆ وشەکە فراوانترە لە ماناباوەکەی، هەرچەندە زاراوەی (Image) لەبارتر و شیاوترە بۆ گەیاندنی پەیامەکەمان. چونکە خودی وشەکە لە وشەی (Imitate: لاسایکردنەوە)ی لاتینی وەرگیراوە. فەرهەنگی (Oxford) سەرەڕای مانای (وێنە)، ئەم لێکدانەوانەشی بۆ وشەی (Image) کردووە:[٣٤]

١. بیرۆکەیەکی یان نواندنێکی هزری.
٢. کەسێکێك یان شتێك کە زۆر بە یەکێکی دیکە بچێت.
٣. پێکچوون و گونجان.
٤. نموونە.

[٣٣]) سەرچاوەی پێشوو، ل. ٤٤.

[٣٤]) https://en.oxforddictionaries.com/definition/image

لێکۆڵینەوە زانستییەکان، دەمێکە ئەوەیان سەلماندووە، کە لە ناوخێزان و ژینگەی پەروەردەکردنی منداڵدا، هیچ کەسێك ناتوانێ بە قەد دایك کاریگەری لەسەر وێنەی ئەودا هەبێت، کاریگەرییەك کە تا دوا ساتی ژیان لەگەڵ خاوەنەکەیدا دەمێنێتەوە. بۆیە گوتراوە: دایك هاوتای نییە.

کارکردنی (میکانیزمی) ئەو پرۆسە ئاڵۆزە، کتومت وەك ئەو وێنە وایە کە بە کامیرایەك دەگیرێت. هاوڕێیەکەت وێنەیەکی خۆیت بۆ دەنێرێ، تۆ جگە لە شکڵ و ڕوخساری هاوڕێیەکەت، (پشتوێنە: باکگراوند)ەکەشی دەخوێنیتەوە و دەزانی: لە کوێ گیراوە، کەش وهەواکەی چۆن بووە، کات و وەرزەکەی کەی بووە... باری دەروونی هاوڕێکەت چۆن بووە، ئەو گۆڕانکارییانەی بەسەر روخساری داهاتووە چییە؟ بەبەراورد لەگەڵ شێوە و وێنەکانی تری ساڵانی تر چۆن بووە... تاد. بەو واتایەی لەگەڵ گرتەی کامیرایەکە هەردوو وێنەکان (وێنەی هاوڕێیەکەت و پشتەوێنەکە) لە یەك کاتدا تۆمارکراون. لێرەدا، هاوڕێیەکەت منداڵەکەیە و پشتوێنەکش دایکی منداڵەکە.

سەرەتای پەیوەندی نێوان دایك و منداڵ دەگەڕێتەوە بۆ دوو مانگی یەکەمی خەلق بوونی کۆرپەلە زانداندا، لەو تەمەنەدا، کۆئەندامی گوێ دروستدەبێت و کۆرپە دەنگەکانی دەرەوەی زاندانی دایکی دەبیستێ، بۆیە ئێستا لە وڵاتە پێشکەوتووەکاندا، ئامۆژگاری ژنە دووگیانەکان دەکەن، کە دەبێ بە چیرۆك و حیکایەتی خۆش خۆش و ئاوازی لایەلایەی بەسۆز، کۆرپەکانی ناو زاندانیان بلاوێننەوە. کاتێك منداڵ دێتە دونیا، یەکەم وێنەی کە چاوەکانی گەشدەکاتەوە، وێنەی دایکیەتی. دکتۆر (لۆرا ئارنیس فیورستێن Laura Arens Fuerstein) لە کتێبی (دایکیی من، ئاوێنەی من) دا دەونووسی: "لەو چرکە ساتەی کە دێ دایکەوێنە لە زەینماندا چەکەرەبکات، خودوێنەش چەکەرە دەکات. ئەو دوو وێنەیە هێندە ئاوێتە و تێکەڵی یەکترین کە بە هیچ مەقەستێك لێکجودا ناکرێنەوە. تا وێنەکانی دایك زۆرتر و پانتایی جوگرافیاییان فراوانتر دەبێ، ئەوا تۆخی و خەستی و چڕیی و پڕی وێنەکان لە هزر و زەینی منداڵەکەدا باشتر دەبریسکێنەوە. کاروان و ڕێڕەوی ئەو دوو وێنەیە (دایکەوێنە و خودوێنە) تادوای تەمەنی منداڵیش هەربەردەوام دەبن لە تۆمارکردنی گرتەی نوێ و تازەدا. بەهەڵەداچوون ئەوانەی وا تێدەگەن، دوای تەمەنی منداڵی وێنەی دایك لەبەر چاوان کاڵدەبێتەوە، نەخێر وانییە، چونکە تا

دڕەنگانێکی تەمەنی هەرزەکاری، وێنەی دایك بەبەردەوامی بەشدارە لە دروستکردن و داهێنانی وێنەی خود. بۆیە ئاساییە لە تەمەنی چل یا پەنجاساڵیتدا، لە وێنە و هەڵوەیست و ڕووداوی جیاجیای ژیانتدا، دەنگ و ڕەنگ و هاوار و پێکەنین و گریان و جوولە و بۆن و تامی دایکت لە مێشکتدا دووبارە ببنەوە."[35] ئەو پەیوەندییە رۆحییەی منال لەگەڵ دایکی دروستی دەکات، کەمتر لەگەڵ باوك دروست دەبێت، ئەوە جگە لەوەی هەر کە لەسکی دایکی دایە، هەست بەبوونی دایکی دەکات، کاتێکیش کە لەدایك بوو، دەکەوێتە ئامێزی گەرم و گوڕی دایکی و ئەو پەروەردەی دەکات. کوردەواری دەڵێن (ئەوەی لەبەرچاوانە، لەبەردڵانە)، بۆپیاویش وتوویانە (پیاو هەوای دەرەوەیە)، واتا لەکۆمەڵگای کوردەواری دا، پیاو زیاتر، دەچێتە دەرەوەو سەقاڵی کار و کەسابەتە، وێنەی دایك زیاتر لەبەرچاوانە، ئەو هەست و سۆزەی کە منال لەدایکەوە وەری دەگرێت، کەمتر لەباوکەوە پێی دەگات. بۆیە وێنەی دایك ئاوێتەی ناخی منال دەبێت و تێکەڵاوی خودو کەسایەتی دەبێت و بەشێك لە وجودی دایك لە زەین و دەروونی منداڵ دەتوێتەوە و دەبێت بە بەشێك لەو. ئەو شتەی لەتەمەنی منداڵی لای مرۆڤ شکل بگرێت، وادەنەخشێت کاڵ نابێتەوە، سەباح رەنجدەر دەڵێ: "وشەی خەون و منداڵی و مردن، بێئاگایم دەجولێنن و لام دووبارە دەبنەوە"[36] کەواتە دەبینین، جیهانی منداڵی لای شاعیر هەرتەنها یادگاری و بەبیرهاتنەوەیەکی ئاسایی نییە، بەڵکو ئاوێتەی نەستی مرۆڤیش دەبی

---

[35]) Laura Arens Fuerstein. PH, My Mother, My Mirror. New Harbinger Publications, Inc. Oakland, US, ٢٠٠٩, P ٣٨

[36]) سەباح رەنجدەر، دوو کتێب لەبارەی شیعرەوە، چاپخانەی رۆژهەڵات، هەولێر، ٢٠١١، ل ١٠٠

تــەوەرەی دووەم

دایــك و کــوڕ

"دایە گیان! من ڕۆحم نییە، ئەوە ڕۆحی تۆیە لە ناخ و جەستەی من دایە."

(جان جاك ڕۆســۆ)

١- بۆچی منداڵ هەر وابەستەی وێنەی دایك دەبێ و وێنەی باوك غائیبە؟

لە زۆربەی کۆمەڵگاکاندا، بە گشتی، منداڵ لە تەمەنێکی نەختێ هەراشدا، لەلایەن باوکییەوە دەگرێتە باوەش، تەمەنێك کە زۆر جیاوازە لەو تەمەنەی کە دایکی لە باوەشیگرتووە. چون؟ منداڵی ساوە، بونەوەرێکی لاواز و بێهێز و بێدەسەڵاتە، ناتوانێ خۆی خۆی بژێنێت، وەك بێچوە کەو و بەچکە کیسەڵ نییە خۆژی بێت، ئەو هەمیشە پێویستی بە یارمەتیدەر و پشتیوان هەیە، قەت کەسیش نییە وەك دایك یارمەتیدەر و پشتیوانی جەرگسۆز و ئەمەکداری بێت. هەرچی باوکە، درەنگ منداڵ دەگرێتە باوەش و دەتوانین بڵێین ئەسڵەن ئەو منداڵە زۆر بەپەرۆشی ئەو باوەشە نییە. چونکە زۆربەی پێویستییە بنەڕەتەکانی ئەو لەلایەن دایکییەوە بۆی دابینکراون. لە هەمووشیان گرینگتر وێنەفانتازییەکانی دایکە. دکتۆر(لۆرا ئارنیس فیورستێن Laura Arens Fuerstein) زۆر ئەکادیمییانە ڕۆڵی ئەو وێنە فانتازییانەی دایکمان بۆ ڕاڤەدەکات و دەڵێ: "لە سەرەتای تەمەنی منداڵیدا، ئەقڵی بێئاگا هۆشیارترە لە ئەقڵی بەئاگا. هەموو ئەو ڕەفتارانەیە کە دایك دەینوێنێ لە خەندە و پێکەنین و گەمەکردن و گفت ولتف، پڕن لە وێنەی فانتازیایی، تەنانەت توڕەیی و هاوارەکەی ئەو خاڵی نییە لەو تەرحە وێنەیە. جا زانستییانە سەلمێندراوە کە وێنەی فانتازیایی باشتر و خێراتر و زووتر و زۆرتر لە ئەقڵی بێئاگایدا دەمێننەوە، ئەوا کە منداڵەکە گەورە دەبێ و ئەقڵی بەئاگایی باشتر نشونما و گەشەدەکات، وێنەکان لە هزر و هۆشی ئەودا دووبارە و سەدبارە دەبنەوە. ئەمە هۆکارێکی بنەڕەتییە کە وێنەی دایك پتر لە وێنەی باوك لە بونیاتی خودوێنەی منداڵ ڕۆڵی هەیە "[٣٧]

ئەمە بایەخ و بەهای وێنەی فانتازیایی نیشاندەدا، کە زۆر لە ڕۆمانووس و شانۆنووس و سینەمەکارەکان لە بەرهەمەکانیاندا پشتی پێدەبەستن، چونکە وەك لێرەدا ڕوونکرایەوە، وێنەی فانتازییایی کاریگەری بەهێزترە لە وێنەی ئاسایی .((فرۆید بە شێوەیەکی بنە بڕ باوەڕی وایە، کە

---

[٣٧]) Laura Arens Fuerstein. PHD, My Mother, My Mirror. New Harbinger Publications، Inc. Oakland, USA, ٢٠٠٠, P ٣٧

ناوەرۆکە نەستییەکان لە ئەقڵی مرۆڤدا زۆر زۆرترن لە ناوەرۆکە هەستیانەی کە تێیدان.))[38] نەست شتێکی شاراوە و ناوەکییە لە ڕەفتاری مرۆڤ ڕەنگ دەداتەوە، "دایك وێنەیەکە لەژیان، ڕەمزی خۆشەویستی و سۆزدارییە و سەرچاوەی دڵدانەوەشە"[39] بۆیە مرۆڤ هەم هەستی پێدادا، هەم نەستی بەرە و ئەو ئاراستەی دەبات کە هەست بەو پەیوەندییە و بەو خۆشەویستییە بکات.

لێرەدا خاڵێکی زۆر بایەخدار هەیە، چونکە مرۆڤ توانای یادکردنە و بەبیرهاتنەوەی هەیە، هەمیشە دایکەوێنە، لە دووبارەبوونەویەکی بێ بچرانەوە، لە مێشکی مرۆڤدا کاریخۆی دەکات و وەك پەینی کیمیاوی هەمیشە خودوێنە بەهێز دەکات و بەرهەمی نوێتری بۆ دەهێنێتەکایەوە. بەڕاستی شاعیرێکی وەکو لەتیف هەڵمەت زۆر قەرزاری ئەو دایکەوێنانەیە، بە بەڵگەی ئەوەی لە تەمەنی (٦٥)ساڵیدا لەسایەی ئەو وێنانەوە، شیعري تەمەن (١٧) ساڵی دەنووسێ. بۆیە ناحەقی (نزار قبانی)ناگرین کە دەڵێ:

دایەگیان،چۆن
دایەگیان ئاخر چۆن
وا بووم بە باوك و
هەر گەورە نەبووم؟[40]

نابێ باوکان، لێومان لێهەڵقرچێنن، گەر بڵێن، بە گشتی باوکەکان نەك هەر ناتوانن وەك دایك وێنەی فانتازیایی بۆ منداڵەکانیان دابهێنن و شارەزاییان لەو هونەرەدا کەمە، یان هەر

---

[38]) ئەحمەد حیدوش، و. دێرەوان محەمەد، گەڕان بەدوای نەست لەدەقی ئەدەبی دا، گ.کاروان، ژ: ١٢٥، ١٩٩٩، ل ١٠ ـ ١١

[39]) هەڵمەت بایس ڕەسووڵ، ڕەهەندی دەروونی لە چیرۆکەکانی شێرزاد حەسەن دا، چاپخانەی موکریان، هەولێر، ٢٠١٢، ل٢٠٠

[40])http://www.adab.com/modules.php?name=Sh٢er&doWhat=shqas&qid=

ف. شەورۆ کردوویەتییە کوردی ١٦

نییانە، بەڵکو زۆرجار بە ئەنقەست یان بێئەنقەست، وێنە فانتازییاکانی دایك بـە شـتێکی بـێ بایەخ تەماشادەکەن و لە دڵڕا هەوڵی لاسایکردنەوەیان نادەن.

٢- دایـك و کـوڕ

دەکرێ سەرەتای سەدەی بیست وەك گڕکانێکی ئاوس تەشبیە بکەین، کە چەندان ساڵ بوو بەدوای درزێك دا دەگەڕا تا لە نزیکترین دەرفەتدا بتەقێتەوە و ئەوەی لە ناخیـدا حەشـاری داوە دەریهاوێژێتە دەرەوە. گڕکانەکە خێزانە و درزەکە زانستە مرۆییەکانە و تەقینەوەکە، تەقینەوەی زانستی کۆمەڵناسی و دەروناسییە، کە ئێمڕۆ بـە دەیـان لقیـان لێبۆتـەوە و سـەدان خـەرمان کتێبیان خستۆتە بەر دەستی خوێنەران. دوای پەلپەلکردنی کۆمەڵگا بۆ چەندین توێـژ و چـین و بەرە، کەوتنە پەلپەلکردنی پێکهاتەکانی خێزان، ئەوجا توێکاری و شتیتەڵکاری یەکـە یەکـەی ئەندامەکانی ئەو خێزانە لـە ڕووی کۆمەڵناسـی و دەرووەنناسـی و دەروونناسیکۆمەڵناسـییەوە ئەنجامدرا. بۆیە لێرەدا ئاساییە تەوەرەیەکی سەربەخۆ تەرخان بکەین بۆ پەیوەندی (دایك و کوڕ و کـوڕ و دایـك) کـە دەڵـێن سـەدەی بیسـت سـەدەی تەقینـەوەی زانسـتی دەروونناسـی و کۆمەڵناسییە، بەو مانایە نا، پێشتر ئەوان نەبووبێتن، لێ لـەم سـەدەیەدا ئـەو دوو زانسـتە لـە تاقیگەکاندا بە ئەزموونی پراکتیکی، دروستی نادروستی تیۆرییە کۆنەکانیان ساغکردەوە و بـە زانیاری سەردەمییانەی جۆشدراو بە سەرچاوەی باوەڕ پێکراو، دەوڵەمەندتریان کردن.

توێژینەوە دەروونناسییەکان، پەیوەنـدی نێـوان دایـك و کـۆڕ بـۆ سـەردەمێکی زۆر کـون دەگەڕێننەوە، بۆ دەووروبـەری (٤٤٠ پ. ز.)، ئـەو کاتـەی کـە (سـۆفۆکلیس Sophocles) دەربارەی(ئۆدیپیۆس ڕیکس Oedipus Rex) ـ ئەو کوڕەی باوکی خۆی دەکوژێـت و لـە گـەڵ دایکیدا دەخەوەێ، دەنووسی. جا کاتێك دەروونناسی ناسـراو(سـیگمۆند فرۆیـد Sigmund-Freud١٨٥٦-١٩٣٩) لـە توێژینەوەیـەکی زانسـتیدا، تیـۆریی(گرێـی ئـۆدپ Oedipal Complex)ی داهێنا، جۆری شیتەڵکاریی پەیوەندی دایـك و کـوڕ و کـۆڕ و دایـك قـالبێکی دیکەی وەرگرت. پووختەی تیۆرییەکە ئەوەیە:" کوڕان لە نێوان (٣ ـ ٥)ساڵیدا حەز لە دایکی

خۆیان دەکەن مەیلیان بۆ باوکیان کاڵ دەبێتەوە. بۆیە کە گەورەش دەبن وێنەی بـاوك وەك هـی دایك لەلایەن خۆشەویست نییە. هەرچەندە دەستەیەك لە دەروونناسان ئەمە بە لێکدانەوەیـەکی ناپەسند دەزانن، لێ تاکو ئێستاش ئەو تیۆرییە هەوادارانی خۆی هەر هەیە"[41].

لە ڕاستیدا، کۆمەڵگاکانی مرۆڤایەتی، تێڕوانینی جیاوازیان بۆ کوڕ هەبووە، ئەوەتا لە لای عەرەبەکانی سەردەمی جاهیلی، تا هاتنی ئایینی ئیسلام، کـچ زۆر جـار زیندەبەچـاڵ دەکـرا و شەڕەفی هۆز و ئێلات لە شەرەفی کوڕدا بووە، بەڵام هەمووشی هەروا نەبووە، لە لای بوودییەکان ڕۆژی لەدایك بوونی مێیینە وەك جەژن، بە چاوێکی پیرۆزە سەیرکراوە.

لە ناو کوردەواریشدا، دایك کوڕی بە سەرچاوەی هێز و سامان داناوە و کچیش بە خـەمخۆر و دەستگر. ئێستایش کە ژنێك دوعای خێر بۆ ژنێك یان کچـێك دەکـات دەڵـێ: " یـا ڕەبـی خوایە، بە داکی حەوت کوڕان بی." نەمانبیستووە، پیاوێك ژنـی بەسـەر ژنەکەیـدا هێنـابێ، چونکە کچی نەبووە، بەڵام ئاسایە کە بۆ کوڕ، ژنی دووەم، بگرە سێیەمیشی هێنـابێ! جـاری واش بووە ژنە، تەسلیمی واقیعەکە بووە و هیچ لاری نیشان نەداوە کـە بیـانوی پیاوەکـە لـە هێنانی ژنی دووەم (کوڕ) بووە. بەڵام لەگەڵ ئەوەشدا، حەزیان نەکردووە، کوڕەکانیان هەمیشە لە باوەشی دایکیان دابن، چونکە بەلای ئەوانەوە ئاساییە کچ ببێتە کچی دایکی، بەڵام نـابێ کوڕ ببێتە کوڕی دایکی، بـۆ؟ چـونکە ئـەو کـوڕەی زۆر دایـك نـازی بـداتێ بـە ترسـنۆك و بێدەسەڵات سەیردەکرێ. ئێستاش، هەر بۆ نموونە، بە پیاوێکی لاواز دەڵـێن (کـوڕی داکـێ)، واتا پێیان باش نەبووە، کوڕ(داکۆنی) بێت، پێیان باش بـووە (بابۆنی)بێـت و سـیفاتی بـاوك وەربگرێت.

---

[41])http://oureverydaylife.com/psychology-motherson relationship-46250.html

تۆژینەوەکان بنەما و سەرچاوەی خۆشەویستی دایك بۆ کوڕ (هەروەها بۆ کچیش) دەگەڕێننەوە بۆ سۆز، حەز دەکەین لێرەدا، زانستییانە وەڵامی ئەو پرسیارانە بدەینەوە: سۆز چییە؟ چۆن پەیدا دەبێ؟ دەکرێ وەك نووسین و خوێندنەوە، مرۆڤ فێرە سۆز بکرێت؟ دەکرێ شێوازەکانی سۆز بگۆڕین؟ نهێنی سۆزی دایك لە چییدایە؟ سەرتا "مەبەست لە ئەرکی سۆزداری بریتییە لە بزواندن و دەبڕینی هەست و سۆزی خودی و دەروونی...پیشاندانی وەفا خۆشەویشتی بۆ کەسێك یان بۆیاد و بۆنەیەك." [٤٢]

لە سالّی (١٨٨٤) دا زانای دەروونناس(ولیەم جێمز William James) (١٨٤٢ـ ١٩١٠) پرسیارێکی ورووژاند کە ئێستاشی لەگەڵدا بێ هەر کتێبی نوێی لەسەر دەنووسرێت، پرسیارەکەش ئەوە بوو: سۆز چییە؟ نامانەوێ لە وەڵامی ئەم پرسیارەدا سەر بە دەرگاکانی فەلسەفەدا دابگرین، دەنا دەبێ بۆ دوو هەزار سالّێك پێش ئێستا بگەڕێنەوە، کە ئەرستۆ بۆ یەکەمین جار وشەی (Pathos) گریکی بۆ سۆز بەکار هێنا و بەم شێوەیەش پێناسەی کرد: " سۆز هەموو ئەو هەست و مەیل و حەزانەن کە مرۆڤ هاندەدەن بۆ گۆڕینی بیروبۆچوونەکانی لەکاتی هەڵسەنگاندن و نرخاندن و حوکومداندا، ئەمیش هەمیشە وابەستەی خۆشی و شادمانی و نیگەران و نارەحەتی و ژان و ئازارە. ئەمەش هەموو شێوە سۆزەکان و دژە سۆزەکان دەگرێتەوە وەك توڕەیی و بەزەییپێداهاتنەوە و ترس و هەڵچوون.... تاد." [٤٣]

بە پێی ئەو پیناسە کلاسیکییە گریکییەی ئەرستۆ، سۆز دەرهاویشتە و بەرهەمی ئەنجامدانی کارێك یا ڕووداوێکی دیاریکراو نییە، بەڵکو هەڵوێستێکە هەڵقوڵاوی ئە و کارەیە، بۆنموونە سووتان نابێتە هۆکاری دروست بوونی سۆز، بەڵام سووتانی مندالّێك بە بەرچاوتەوە،

---

[٤٢]) نەسرین ڕەئوف ئیسماعیل، ئەرکی شیعر لە ئەدەبی کوردیدا، ساڵانی ١٩٢٠–١٩٥٨، چاپخانەی رۆژهەڵات، هەولێر، ٢٠١٠، ل ١٨٠ ـ ١٨١

[٤٣]) Jan Plamper، Translated by: Keith Trib، History of Emotion، Oxford University، UK. Ox٢٦DP، ٢٠١٥، PP.١١-١٢

دەبێتە هاندەر بۆ هەڵویست وەرگرتن، کە بێگومان تـۆ لـەم حاڵەتـەدا چـەپڵە و هەڵهەلـەی بـۆ لێنادەی، بەڵکو بەزەیت پێدادێ. بە واتایەکی دیکە ئەم پێناسەیە دەچێتە خانەی (حوکومـدان) لەسەر شتەکان، کە ئەمەش مایەی ڕەخنە و توانجی زۆرە.

هەرچی پێناسەکانی جیهانی لاهوتە بۆ سۆز، زۆربەیان سۆز بە بەزەیی و ڕەحم و بەخشـندەیی خوداوە دەبەستنەوە. دواتریش ڕۆشەنگەرابیەکانی ڕۆژئاواش، سۆزیان لە دەرەوەی خوداپەرسـتی دانا و وابەستەی سروشتیان کردەوە، هەر دوو سروشـتەکە: سروشـتی ژینگـەی نـاخی مرۆڤـ و سروشتی ژینگەی هەسارە.[٤٤]

سـەبارەت بـە سـۆزی شـاعیرانیش ئـەوا "مەبەسـت لـە سـۆز ئـەو هەڵچـوون و حاڵەتـە حەماسییەیە کەشاعیر بەهۆی ڕوداوێکەوە لەخۆی داهەسـتی پێـدەکاو دەیـەوێ لـەو هەسـت و ئیحساسەی خۆی دا خۆێنەر یان بیسەر لەگەڵ خۆی هاودەم و هاوبەش بکات."[(٤٥)]

بە کوردی و کرمانجی لەم سەردەمەدا، لە تێکەڵەیەکی زانستییانەی بۆچـوونە جیاوازەکـانی دەروونناسـی و ئـەنترۆپۆلۆژی و مێـژووی و فیسـۆلۆژی و زانسـتی دەمـار، دەربـارەی (سـۆز) زانستێکی نوێ داهێنراوە بە ناوی (سـۆزناسی یان زاستی سۆز) (Emotionology).

وا چەند خاڵێکی بایەخدار، لە زانیارییەکانی ئەم زانستەتان دەخەینە بەرچاو: کە دەڵـێ: لـە ناو هەموو نەتەوەکانی جیهاندا:

- وشەی تایبەت هەیە بۆ دەستنیشانکردن و نیشاندانی هەست (Feeling).
- هەستەکان دوو جۆرن: خۆش و ناخۆش، چاك و خراپ.

---

[٤٤]) سەرچاوەی پێشوو ل ١٣٢

٤٥) د. محمد رضا شفیعی کدکنی، صور خیال در شعر فارسی، تحقیق انتقای در تطور ایماژ های شعر پارسی وسیر نظریة بلاغت در اسلام وایران، انتشارات أگه، چاپ نهج، تهران ١٣٨٣، ص ٢٤

- لە هەموو کەلتوورەکاندا، ڕوخساری مرۆڤەکان بە هەست دەبەستنەوە.
- زمانی جەستە هاوتای وشەکانی هەستە، وەك خەندە و گریان...تاد.
- هەموو زمانەکان وشەیان هەیە بۆ بەستنەوەی هەست بە:
  - بیرۆکەی ئەوەی کە ڕەنگە شتێکی خراپم بەسەر بێ.
  - بیرۆکەی ئەوەی کە دەبێ من کارێك ئەنجام بدەم.
  - بیرۆکەی ئەوەی کە ڕەنگ بێ خە ڵك خراپ تەماشام بکەن یان بیرم لێبکەنەوە.
- لە هەموو زمانەکاندا بۆ زمانی جەستە لە نیشاندانی هەستەکان ڕەمز و هێمای دیاریکراو هەیە. کە ئاوێنەی ناخی مرۆڤن و شاردنەویان زەحمەتە.
- دەکرێ زمانی سۆز هەم لە ڕێی ئاخەوتن و هەم لەڕێی وێنەگەریدا دەربڕێن. مەبەست لە وێنەگەریی: نووسین و وێنە و ئیمیج و نمایش و هونەرەکانی دەربڕینە.[٤٦]

سەرچاوە یان مەکۆی سۆز لە کۆێیە؟

بۆ یەکەمین جار لە مێژوودا، زانای توێکاری جەستە(کارڵ ف. بورداخ Karl F. Burdach ١٧٧٦ – ١٨٤٧)ی ئەڵمانی نەژاد، لە ساڵی(١٨١٩) زاراوەی (Amygdala) ی بۆ ئەو شانەیە بەکارهێنا کە لە مێشکدا مەکۆی سۆزە و قەبارەکەی بەقەد دەنکەباوییەکە، زاراوەکەش لە زمانی لاتینی مانای (دەنکە باوی) دەدات. خۆشبەختانە، لە سایەی ئەو پێشکەوتنە تەکنەلۆژیاییەی سەردەم، لە ساڵی (٢٠٠٩)، لە پەیمانگای توێکاریی(Charitē) بەرلین، کە بەناوبانگترین سەنتەری توێکارییە لە هەموو ئەوروپا، زانای توێکاری (جان پلەمپەر Jan Plumper) بەچاوی خۆی ئەو دەنکەباوییەی ناو مێشکی بینی، کە دەکەوێتە لای پێشەوەی بەشی ڕاستەی مێشك.

[٤٦]) Jan Plamp،Translated by: Keith Tribe، History of Emotions، Oxford Universit، UK. Ox٢٦DP، ٢٠١٥، P. ١٣٣ (کتێب)

دکتۆر (جۆزیـف لـەدۆکس Joseph Le Doux) لـە کتـێبی (مێشـکی سـۆزدار The Emotional Brain) دا دەنووسێ: خانەکانی (Amygdala) بەرپرسی ترس و سۆزی مرۆڤـ و گیانلەبەرەکانن، بۆ نموونە کە (چاو) پەتێك لەسەر زەوی دەبـینی ئـەوە یەکسـەر خانـەکانی (Amygdala) بە گەڕدەکەون و دەکەونە گەڕان و پرسیارکردن:

- ئەمە پەتە یان مارە؟
- ئەگەر مارە زیندووە یان مردووو؟
- ئەگەر زیندووە ژەهردارە یان ژەهردار نییە؟
- ئەگەر ژەهردارە لە دۆخی پەلاماردان دایە یان هەڵاتن؟
- ئێستا من چی بکەم باشە؟ وازی لێبێنم، ڕاکەم، بیکوژم، یان یاری لەگەڵ بکەم؟

ئەم پرسیارانە لە هەزارەها بەشی چرکەیەك لـە نـاو مێشـکدا ڕوودەدەن. دوای بڕیـار دان، ئەوە(Amygdala) یە کە فرمان بـە ماسـولکەکانی لـەش دەدات بڕیارەکـە جێبەجێبکـەن. زانست ئیمڕۆ دەیەوێ دەستکاری ئەم (Amygdala) یە بکات لە بەرژەوەنـدی مرۆڤایەتیـدا. بۆ نموونە لە هەوڵی ئەوەدان چۆن وابکەن سەرباز نەترسێت و منداڵ لە ترسان ڕزگار بکەن![٤٧]

---

[٤٧]) Joseph Le Doux، The Emotional Brai، Simon and Schuste، USA، ١٩٩٦، PP

(کتێب) ٣-١

بۆچی لەتیف هەڵمەت

ناتوانی (دایك)ی لەبیرخۆی بباتەوە و کردویەتی بە شاڕەمزی شیعرەکانی؟

پێش ئەوەی وەڵامی ئەو پرسیارە بدەینەوە کە لە لەچوارچێوەی پەیوەیوەندی (دایك و کوڕ و کوڕ و دایك) دایە، با نەختێ قسە لەسەر سۆزی دایك بکەین، دوای وەرگرتنی ئەو زانیارییانەی سەرەوە.

خۆ مێشکی ژن و پیاو (نێر و مێ) ئەو شانەی (Amygdala) ی تێدایە، کەواتە بۆ باوك وەك دایك سۆزدار نییە؟ پرسیارێکی جوانە.

جیاوازی لە نێوان کارکردنی چاوی ئاسایی و گەدە ئەوەیە کە چاو ئامێرێکە تەنیا بە کردنەوەی پێلوەکان دەتوانی شتەکان ببینێ، هەرچی گەدەیە ناتوانی خۆی خۆی تێربکات، هەمیشە چاوی لە دەستە پاروە نانێکی بداتێ، کتومت شانەی (Amygdala) وەکو گەدە وایە هەمیشە دەبێ کارێك یان ڕووداوێك بە سۆز تێری بکات دەنا لە خۆڕا نابێتە خاوەن سۆز. جا کاتێك بەراورد لە نێوان چالاکی (Amygdala)ی دایك و باوك دا دەکەین دەبینین، کە هی دایك دەیانبار چالاکترە لە هی باوك و بەبەردەوامی خەریکی کۆکردنەوە و داگرتنی سۆزە نوێیە گەرم وگۆڕەکانە. چۆن؟ ئەوە دایکە کە کۆرپە لە زاندانی خۆیدا هەڵدەگرێ، لە یەکەم ساتەوەختی دروست بوونی ئەو کۆرپەڵەیە، پەیوەندی نێوان دایك و مندال دروست دەبێ، کتومت وەکو بینینی (سەرە پەتەکە)وایە، هەمیشە پرسیار لە دوای پرسیار مێشك و هزری ئەو دایکە (دەربارەی کورپەڵە و مندال و بەخێوکردنی) دەورووژێنن. لە کاتێکدا باوك ئەو ئەزموونەی نییە، ئەسڵەن ئاساییە کە چەند مانگێك بێ دایکەکە دووگیان بێت و باوکەکە پێشی نەزانی بێ. ئەوە جگە لەو حاڵەتانەی کە باوەکەکە نەك لە کاتی دووگیانی دایکەکە، بەڵکو لە کاتی هاتنە دونیا و گەش و نماکردنیشی لە ماڵ ومنداڵەکەی دوورە ـ بەهەر هۆکارێك بێ ـ ئەمانە هەموو وادەکەن باوك مەحروم بێ لەو گەنجینەیەی کە بەردەوام دایك لە (Amygdala)ی خویدا ئاماریان دەکات. ئەوە جگە لە پەیوەندییە جەستەیی و ڕۆحییەکەی نیوانیان کە دایك خۆی بە خولقێنەری منداڵەکە دەزانێ و ڕۆحی ئەو بە بەشێك لە ڕۆحی خۆی

یان درێژکراوەی ڕۆحی خۆی دەزانێ. ئێستا دەکرێ لەم قۆناغەدا پرۆسەی (دایکەوێنە) و (خودوێنە) ئاوەژوو بکەینەوە و بیکەینە پرۆسەی(دایکەوێنە) لەناو (دایکەوێنە) دا. چۆن؟ هەر جارەی ئەو دایکە سەیری ئەو منداڵەدەکات، خۆی دەبینێ یان ئەو بەشانەی پەیوەستن بەوەوە و لە منداڵەکەدا دەبینێ. زۆر ئاسایە کە بڵێ: چاوی کوڕەکەم لە چاوی باوکم دەکات و لووتی لەهی دایکم دەچێ و لیوی لە هی نەنکم...تاد. بەڕاستی (٩) مانگ کەم نییە کە بەبەردەوامی دایك دەربارەی ئەو کۆرپەڵەیە شت تۆماردەکات و لە ناخی خۆیدا دەیچێنێ. ئەگەر باوك سکی ئازارێکی هەبێ، ئەوە ئەو هەر خەمی خۆیەتی، بەڵام ئەگەر سکی دایك ژان بکات، ئەوە دایکە کە خەمی خۆی و خەمی کۆرپەڵەکەی ناو زیاندانیەتی! بێ گومان ئەمە بۆ کوڕ وکچ وەك یەکە، بەڵام چونکە (زۆربەی) دایکەکان، کوڕیان لە لا بەنرخترە لە کچ، هۆشی بێئاگا پتر شتەکانی جیهانی کوڕ هەڵدەگرێت و بە هەندییان دەزانێ.

ئێستا با بگەڕێینەوە، لای سۆزی کوڕەکە (کە لەتیف هەڵمەت لێرەدا نموونەیە) و وەڵامی پرسیارەکەی سەرەوە بدەینەوە، کە بۆچی لەتیف هەڵمەت ناتوانی (دایك)ی لەبیرخۆی بەرێتەوە وکردویەتی بە شاڕەمزی شیعرەکانی، خۆ زۆر شاعیر و ئەدیبی دیکەش دایکیان کۆچی دوایی کردووە؟ لەڕاستیدا پەیوەست بوونی ئێمە بەمەرگ، لەمنداڵییەوە تاکو گەورەیش توشی پەرۆشی ڕۆحی کردووین، چونکە بەبەرچاومانەوە کەسە خۆشەویستەکانمان دەمرن[٤٨]

هەمیشە مردن یەکسانە بە لەدەستدان، لە نێو هەموو کەلتوورەکانیشدا لەدەستدان گرێدراوە بە خەم، لە کاتێکدا ڕووبەر و قوڵایی و پانتایی ڕەهەندەکانی لەدەستدان زۆر لە خەم گەورەترن، چونکە لەدەستدان زۆر جۆری هەیە وەك:

- لەدەستدانی جەستەیی(Physical Loss): واتا لەدەستدانی شتێك هەتاهەتایە نەتوانرێت جارێکی دیکە بیبینیتەوە، مردن لەم جۆرەیانە.

[٤٨]) نویسندە: لیس تایسن، ترجمەی: مازیار حسین زادة، فاطمة حسینی، نظریە های نقد ادبی معاصر، تهران، ١٣٧٨، ص ٥٤

- لەدەستدانی پەیوەندارییی (Relational Loss): وەك دەستبەرداری نێوان دوو دڵدار.
- لەدەستدانی جەفەنگی (Symbolic Loss): ئەمەیان پەیوەستە بە جیهانی ڕۆح و دەروون و ناخی مرۆڤەکانەوە، ئەمە نە بە چاو دەبینرێت و نە بە دەست هەستی پێدەکرێت، وەك لەدەستدان و نەهاتنەدی حەز و خەون و مراز و ئاواتەکانی مرۆڤ. دەکرێ مردن ببێتە خەمی لەدەستدانی جەفەنگی.
- لە دەستدانی ڕاز ومراز (Anticipatory Loss): وەك بێهیوای بوونی نەخۆشێك کە هەم ڕەنگ بێ ئەندام و ئۆرگانێکی لەشی لەدەستبدات و هەم خەون و مرازەکانی نەێنەدی و هەم خزم وخوێش دەستبەرداری بن. بەواتایەکی دیکە ئەم لەدەستدانە نزیك بوونەوەیە لە مردن بەقوونەخشکێ.[٤٩]

قورسترین و ناخۆشترین لەدەستدان ئەو جۆرەیە کە خەمێك لەگەڵخویدا دەهێنێ، پێیدەگوترێت(خەمی بێبەریکردن Disenfranchised Grief)، ئەویش بەم جۆرەیە: لەکاتی لەدەستدانی کەسێکی ئازیز، وەك دایك و باوك و خوشك و برا، خەڵکانێکی زۆر لە خزم و دۆست و ئەحباب لە دەورت خڕدەبنەوە و هاوخەمی خۆیان نیشاندەدەن، بەڵام هەرگیز ئەوان ناتوانن هەست بەو ئازار و ژان و خەم و موعاناتانە بکەن کە تۆ هەستی پێدەکەیت، ئەمە لە لایەك، لەلایەکی دیکە بۆ تۆ ئەو خەمە بەردەوامە و لێت دوورناکەوێتەوە، لە کاتێکدا بۆ ئەوانەی دیکە هەر ئەو ساتەیە کە لەگەڵت ڕاوەستاون. ڕووبەڕووبوونەوی تۆ بە تاق وتەنیا لەم لەدەستدانەدا، پتر شپرزەت دەکات و خەمت بەسەردادەبارێنێ.

لێکۆڵینەوەکان، ئەمەیان سەلماندووە کە مێینە بەتایبەتی کچ پتر دەکەوێتە ژێر کاریگەری لەدەستدانی باوان و خەم و پەژارە هەڵدەگرێ، لێ هەمان لێکۆڵینەوە، گەیشتووتە

---

[٤٩]) https://en.wikipedia.org/wiki/Mother_Nature

ئەو ئاکامە کە ئەمە بۆ منداڵی هەرزەکاریش ڕاستە، هەرچەندە بە گریـان وەك کچـەکان ئـەو خەمە دەرنابڕن (ئەمە لەتیف هەڵمەتیش دەگرێتەوە).

خۆ ئەگەر لەتیف هەڵمەت خەمەکانی لەدەستدانی دایکی بۆ ئێمە لەو دەقە شـیعرانەدا بەرجەستە نەکردبا ئێمە پێمان نەدەزانین. بەڵام بۆ وا ئەم شاعیرە خووی بەو شیعرانەوە گرتـووە کە وابەستەی دایکن؟ "شیعر بە زنجیرەیەکی گەورەی پێکهاتەی دەروونی تـاك بەسـتراوەتەوە و وەزیفەی دەروونی خۆی هەیە" [50] و لـە مەشـاعیرەکانی شـاعیرەوە هەڵـدەقوڵێ، بـەبێ کـار و کاردانەوە، شیعر نانووسرێ، بەڵام" سروشتی خود لای هـەموو شـاعیر و نووسـەرێك ڕۆڵێکـی سەرەکی و گرینگ دەگێڕێ بۆ لـە دایـك بـوونی هـەر بەرهـەمێك و بـەرزی و سـەرکەوتوویی داهێنانی هەر شاعیرێك. واتا ئەزموونی شاعیر چاوگەی هـەموو کـارێکی ئـەدەب و هونـەری مەزن و نەمرە." [51]

ئیمڕۆ زانستی دەروونناسییکۆمەڵ زۆر بایەخی بە هەڵس وکـەوت و ڕەفتـاری تاکـەکان لـە بازنەی کۆمەڵدا دەدات. بۆ نموونە لە ساڵی (١٩٧٠) وە پسپۆڕانی ئەم بابەتە بەدوای وەڵامـی ئەو پرسیارە دا دەگەڕێن: بۆ هێندێك دیاردەی پەیوەست بـە سـۆز، چـەندان جـار لـە مێشـك دووبارە دەبنەوە و بە زیندووی خۆیان نیشان دەدەن؟ دوو زانای دەروونناس(لەنج و کارڵ جـۆرج Lange and Carl George) لە لێکۆڵینەوەکانیدا گەیشتنە ئەو ئەنجانە کە کاتێك مێشـك زەبرێکی بەردەکەوێ، هێندێك شت لە دەسـتدەدات و هێنـدێ شـت پەیـدادەکات کـە پێشـتر نەیبوو، جا ئەو زەبرە ماددی بێ وەك کێشانی گۆپاڵێك بەسەری یەکێکدا، یان مەعنەوو بـێ،

---

[50]) خەزعەل ئەلماجدی، و. عەبدولموتەڵیب عەبدوڵڵا، عەقڵی شیعری، دەزگای چاپ و پەخشی سەردەم، سلێمانی، ٢٠٠٧، ل ٦٣

[51]) ڕزگار عومەر فەتاح، ڕۆمانسیزم لەشیعری هێمن و محەمەد نووری دا، چاپخانەی موکریان، هەولێر، ٢٠١٣، ل ١٠٧

وەك مردنـــی یـــان لەدەســـتدانی ئازیزێـــك. ئـــەوان لـــە كتـــێبی(ســـۆزداری، لێكۆڵینەوەیـــەكی دەروونناسی كۆمەڵایەتییە(A Psychobiological Study،Emotions)

ئەم نموونەیان بۆ ساغكردنەوەی بیرۆكەكـە هێناوەتـەوە: كرێكـارێكی هێڵـی ئاسـن، شیشـە ئاسنێكی بە سـەری دەكـەوێت و كەللەسـەری كونـدەكات و لـە ژێـر جەناگـەی دەردەچـێت. خۆشبەختانە نەخۆشەكە لە دوای نشتەرگەری لـە مـردن ڕزگـاری دەبـێ، بـەڵام چـاوێكی لـە دەستدەدات، كرێكارەكە دوای چاكبوونەوەی دوو گۆڕانكاری بەسەر ڕەفتاری داهات، یەكێكیان ئەوەبوو هەمیشە شیشە ئاسنێكی لەشێوەی ئەو شێشە ئاسنەی لەسەری چەقیبوو لەناو دەستی خۆی دەگرت، دووەم، هەمیشە شتی ئەوتوی لەبەرخۆیەوە دەگوتەوە كە پێشتر نە كردبووی و نە گوتوبووی.[٥٢]

لێرەدا ئەگەر لەتیف هەڵمەت لە شوێنی كرێكارەكە دابنێین، ئەوا بەراوردەكە بەم شـێوەیە دەبێ: مردنی دایكی لەتیف هەڵمـەت ئـەو شیشـە ئاسـنەیە بەسـەری كرێكارەكـە دەكـەوێ، لەدەستگرتنی قەڵەم و كتێبەكانی، ئەو شیشە ئاسنەیە كە هەمیشە كرێكارەكە لە مستیدایە، ئەو شیعرە نەگوتراوانەی لـەتیف، ئـەوە ئـەو وڕێنـە و قسـانەیە كـە كرێكارەكـە بـەردەوامی دەیانڵێتـەوە. ئێسـتا چـەندان خانـە لـە مێشـكی لـەتیف هەڵمەتـدا شـەو و ڕۆژ خـەریكی لاسایكردنەی ئەو وێنە و جولە و یادەوەریانەن كە دایكی بە میرات بـۆی بەجێهێشـتووە، ئـەو كۆمەڵە دەمارەی وەك ئاوێنە ئەو شتانە بە تایبەتی(سـۆز و سـۆزداری) لە مێشكی كەسێكدا نیشاندەدەنەوە پێیان دەگوترێت (شانە هەستەدەماری ئاوێنەیی Mirror Neurons).[٥٣]

---

[٥٢]) Lange and Carl George، Emotions، A Psychobiological Study، Translated by Istar A. Haupt، Baltimore: Williams & Wikins، ١٩٩٢، P ١٩٤ (كتێب)

[٥٣]) سەرچاوەی پێشوو ل. ٣٠٦

بڕوانە هێڵکاریی بەراوردەکە:

کرێکارەکە	لەتیف هەلمەت
زەبری بەرکەوتوو (ماددی)	زەبری بەرکەوتوو (مەعنەوی)
شیشە ئاسنێك	کۆچی دایك
لە دەستدانی چاوێك	لە دەستدانی ئازیزێك
گۆڕانکاریی ڕەفتاریی	گۆڕانکاریی ڕەفتاریی
شیشە ئاسنێك لەناو مست	قەڵەم و دەفتەر لەبەردەست
گۆڕانکاریی ئەقڵی	گۆڕانکاریی ئەقڵی
وڕێنەوە و گوتن	شیعرنووسین و داهێنان
بەردەوام بوون	بەردەوامبوون

(بەراوردیی نێوان دوو مێشکی زەبربەرکەوتوو)

ئەمەیش لە ڕووی کارکردنی فیسۆلۆژیدا دا، پەیوەندی هەیە بە گرژبوون و فراوانبوونی لوولەکانی خوێن لە لەشدا، کە ڕۆڵیان لە دووبارەکردنەوەی سۆزەکاندا هەیە لە مێشکدا. "دەتوانین ئەوە ساخ بکەینەوە، کە فەتازیای شاعیر ئاوێنەیەکە بۆئەزموونی ژیان و وێنە حەشاردراوەکانی ناوەوەی، کە شیعری هەر شاعیرێك جیاواز و تایبەتە."[٥٤] بەڵام گۆشە نیگاکانی ڕوانینی شاعیر بۆ ژیان، لە شاعیرێکەوە بۆ شاعیرێکی دیکە جیاوازە، جۆری ژیان و بیرکردنەوەی شاعیران جیاوزن، هەرچەندە" شیعر، ئەو زمانە بەربڵاوەیە کە لە توانای دایە، گشت شتەکان بێسنوور لەخۆی بگرێ.[٥٥] جا هێندێك لەوشتانە لەلای شاعیران دەبنە جێی سەرنج، واتا جۆری سەرنجدان و گرینگی دان بەشتەکان لەگۆڕانکاری دایە. ئەو شتەی سۆزی شاعیر ببزوێنێ ئەوا شیعرێکی زۆری لێدەکەوێتەوە، چونکە ئەدەب بەگشتی و شیعر بەتایبەتی، بێ(ئاگری) سۆز نایێتە وجوود.

---

[٥٤]) مەهاباد قەرەداغی، ژن و کۆمەڵگا لە قۆناغی باڵندەیی شێرکۆبێکەس دا، ٢٠١٣، ل ٣١

[٥٥]) ئەحمەد سالار، رەنگ لەرەنگداندا، چاپخانەی کەمال، سلێمانی، ٢٠٠٩، ل ٣٧

ئێستا، زانست دەڵێ سۆز جـۆرە وزەیـەکی هەیـە کـە ناویـان لێنـاوە (وزەی سـۆزداری Emotional Energy)جا چۆن وەزی ئەلکتریکی دەیان جۆرە شت کارپێدەکات، وەك گڵـۆپ و تیڤی و پانکە و کۆمپیوتەر و زۆپا...تاد، ئەوە وزەی سۆزداریش دەیـان شـت بەخاوەنەکـەی دەبەخشێت. چۆن؟ بەگوێرەی پێناسەی زانستی بایـەلۆژیی هاوچـەرخ بـۆ سـۆز، سـۆز خـاوەن وزەیەکە کە توانای گۆڕانکاری لە جەستە و ڕەفتار و هۆشی تاکەکاندا هەیە، کەواتە سۆز هـەم لە ناخدا و هەم لە دەرەوەی بازنەی ناخ کاری خۆی دەکات، جا پاڵنەرێکی بـەهێزی بەخشـینی ئەو وەزەیە لە دەستدانی کەسێکە، بۆ نموونە دایـك. کـە دەبێتـە هۆکـاری دروسـتبوونی یـان نواندنی دوو جۆرە چالاکی:

یەك: چالاکی هەڵسەنگاندن و خەملاندن، کە کردەییەکی زهنی و مێشـکە، کـە پرۆسـەیەکی نائاگاییە، دەبێتە دروستکەری بەرنامەی گونجاو بۆ ئەنجامدانی کاری ئەنجامنـەدراو، ئەمـەیش بەبەردەوامی شێوازی ڕەفتاری تاکەکان دەگۆڕێـت. (وەك هەوڵـەکانی فـەرهاد بـۆ کـونکردنی کێوی بێستوون.)

جۆری دووەم: چالاکی گۆڕانکارییە، ئەمەیان هەوڵێکی هۆشدارییە، کە جۆری ئامانجی تاکەکان دەست نیشان دەکات. (لێرەدا کردەی شیعر نووسینە بۆ لەتیف هەڵمەت.)

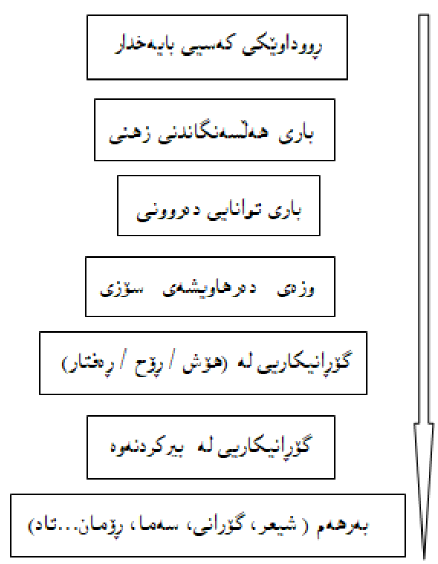

(هێلکاریی کاریگەریی وزەی سۆزداریی)

لێرەدا هەڵوەستەیێك دەکەین، بۆ خستنە ڕووی لێکدانـەوەی دەروونناسـی ناسـراو(کـارۆڵ یۆنگ Caral Jung) بۆ دیاردەی دووبارەکردنەوەی یادەوەری کەسێکی مردوو یان لەدەستچـوو و دەڵێ: "هونەرمەند و ئەدیبی ڕەسەن وەك پێغەمبەران وان، نهێنییە دەروونییەکانیان لە ڕێـی (وشەوە) دەردەبڕن، زۆربەیجارانیش وەك شەوڕۆیەك، بێئاگایانە کارەکە ئەنجامدەدەن. هونەرمەند و ئـەدیب وا هەسـتدەکات کـە ئـەوە خۆیـەتی قسـەدەکات و هاواردەکـات، لەکاتێکـدا ئـەوە ڕۆحەشارەوەکەی ناخیەتی کە هاندەری کارەکەیەتی، جا هەرشتێك ئەو ڕۆحە بیکات لەئاکامـدا ڕاست دەردەچێ. ئەمەیش بەهۆی کاریگەری ڕووداوە پێشینەکانی ئەو کەسەیە".[٥٦] ئەوە پلـەی سۆزدارییە دەبێتە بەشێك لە هەست و سۆزی ئەدیب و بە بـەردەوامی لـە کـارە ئەدەبییـەکانی

---

[٥٦]) Mark Patrick Hederman، Kissing the Dark،Criterion Press Ltd، Dublin، Ireland، P. ١٢٤ (کتێب)

ڕەنگدەداتەوە، بۆ ڕەخنەگرانیش دەبێتە سەرەداوێك بۆ شۆڕبوونەوە بۆناخی ئەدیب و دۆزینەوەی نهێنییە شارەواوەکان و دۆزینەوەی خاڵی ئیستاتیکی دەقەکان، چونکە" رەخنەگر لە هۆکاری کۆمەڵایەتییەکان دەگەڕێت، کار لە ڕەفتاری ئەدیب دەکات، واتا دەیەوێت ئەگەرە کۆمەڵایەتییەکانی دیاردە سایکۆلۆژییەکانی لای ئەدیب بکات بە بناغەیەك بۆ شیکردنەوەی پەروەردەبوون و نەشونما کردنی ئەدگارەکانی نووسەر."[57]

کوڕی دایك

لە زۆربەی کۆمەڵگاکانی ڕۆژهەڵاتی ناوەند و ئەفریقیا و بەشێکی بەرفراوانی ئاسیا، هەمیشە کوڕ لە پێش کچ داندراوە و پتر بایەخی پێدراوە، دەکرێ (٣) هۆکاری سەرەکی بکەینە هاندەریی سەرهەڵدانی دیاردەی (کوڕسالاری) لە نێو ئەواندا:

عەیامێکی دوورودرێژ، ئەو ناوچانە شەڕگە و مەیدانی کوشتن و بڕینێکی بێئامان بوون. جا قارەمەنی سەرەکی ئەو شەڕ و تێکهەڵدانە، هەمیشە چەکدار و سەرباز بوون. کوڕیش وەك ڕەگەزێکی خاوەن ماسولکەی بەهێز، باشترین هەڵبژاردەبووە بۆ چەك هەڵگرتن و شەڕکردن. ئێستاش لە کوردستاندا مامۆستاکان بە قوتابییەکانیان دەڵێن:" بەرخی نێر بۆ سەربڕینە."

دوای ئەوەی کە لەشکری پیاوسالاری پاشەکشێی بە هێزی دایکسالاری کرد، ژن ناردرانە کونی ژوورەوەی ماڵەکانیان، دەستی کار و کرێکار و ڕەنجبەر و پاڵەکان پتر بوونە کوڕ. هەمیشە خێزانە گەورەکان چاویان لە دەستی کوڕەکانیان بووە، چونکە کچەکانیان دەرفەتی پەیداکردنی پارە و پوولیان لێ زەفتکرابوو.

کەلتووری کۆمەڵایەتی و ئایینی، هەمیشە بەچاوێکی جیاوازەوە سەیری نێرو مێی کردوە و نێرینەی بە شیاوتر و پەسندتر و ئازاتر داناوە. بیروباوەڕی ئەفسانەی کۆن و دواتریش خراپ

[57])د. ئازاد عەبدولواحێد کەریم، سۆسیۆلۆژیای ئەدەب، چ٢، چاپخانەی کارۆ، کەرکوك، ٢٠١٣، ل ١٦

بەکارهێنانی دەسەڵاتی ئایینی لەلایەن پیاوانی ئایینەوە، پتر ژنی وەلاوەنا و دەروازەکانی کار و دەستپێشخەری بەڕووی کوڕ (پیاو)دا والآتر کردەوە و بڵندتر لەسەر شانان بەرزیان کردەوە و بەهەمان ڕژدی و هێزەوە کچیان نزمکردەوە و بێدەسەڵاتیان کرد. ئێستاش لە هەندێك شوێنی کوردستان، ماڵی خەسوو بە لالووتی تەماشای نۆبەرە(کچ)ی بووکیان دەکەن. بۆیە ئەمە لە شیعر و لاوك و بابەتە فۆلکلۆرییەکانیش ڕەنگی داوەتەوە، وەك لەم دوو دێڕە شیعرە فۆلکلۆرە واهاتووە:

خوشکی بێ برا کێلیان لەبەرکەن

هەڵیان بگرن لە وراتیان دەرکەن

خوشکی بێ برا لەدوور هەر دیارن

ڕەنگیان هەر زەردە و لێویان بەبارن

لەم دەقە فۆلکلۆرییە دا ئەوە پیشاندراوە، کە خوشکی بێ برا بۆئەوە باشن کە شاربەدەر بکرێن، ئەوان هەمیشە ڕەنگ زەرد و نەخۆش و لاوازن، ئەمەش لەسایەی پیاوسالاری کۆمەڵگای کوردەواری دایە.

دایك، وەك بوونەوەرێکی گەردوونی، سەرچاوەی سۆزە، پێشتر گوتمان سۆز تۆخمێکی وزەدارە لە دەروونداە. وەزەش بەکاربەری جوولە و کردارە. تۆ وەرە دەست بۆ جوجەڵەی مریشکێك بەرە، یان بێچوە پشیلەیەك لە دایکی بدزەوە و یان فەرخە کێشکەیەك بگرە، بزانە دایکیان چیدەکەن و چۆن هێرشت بۆ دێنن. یان زۆر جار بینراوە کاتێ دەورو بەری هێلانەی پەڕەسێلکە ئاگری تێبەردەبێ، پەڕەسێلکە مێیەکان بۆ ڕزگار کردنی بەچکەکانیان خۆیان بەئاگرەکە دادەدەن و خۆیان دەسوتێنن، کەواتە زۆر ئاساییە کە دایکیش لەبەر خەست وخۆڵی و گەرم وگۆڕی سۆزەکانی پتر ناز بداتە کوڕەکەی و گرنگی پتری پێبدا ــ بەتایبەتی ئەگەر کوڕەکە نۆبەرە بێ و یان لەسەر شەش حەوت کچانەوە بێ، یان لە ناو بنەماڵەکەدا کچ زۆرینە بێ، لەم حاڵەتەدا زۆربەی جار کوڕەکە ناودەنێن (شوان).

پێشتر گوتمان ئەو جۆرە کوڕە لە کوردەواریدا، سەنگ و قورس سەیرناکرێت و جار هەیە بە دەستەواژەی (کوڕی داکێ) یان (داکۆنی) بانگیدەکەن، یان دەڵێن (کوڕی دایکییەتی) یان (جوجەڵە)یە. گۆیا تۆکمە و ئازا و جەسوور و ڕەشید نیین و بە ناز پەروەردەکراون.

لە ساڵی (٢٠١٠) لە(سکۆڵی دەروونناسی و کلینکی زانستی زمان) لە (University of Reading) دا دکتۆر (پاسکۆ فیرۆن Pasco Fearon) لە توێژینەوەیەکی زانستیدا کە لەسەر(٦٠٠) هەزار منداڵ، (٦٩) لێکۆڵینەوە کرابوو، گەیشتە ئەو ئاکامە کە هەرگیز باوەشی دایك نابێتە هۆکاری وەبەرهێنانی کوڕی خاووخلیچ و بێدەم وپل و لاواز و وشك وبرینگ. هەر بۆیە خاتوو (کێیت ستۆن لۆمباردی Kate Stone Lombardi) لە کتێبی (ئەفسانەی کوڕی دایك) دا دەنووسێ: " دایکان، کوڕەکانتان، توندتر لە باوەش بگرن و پتر لە نزیکی خۆتانیان دانێن، منداڵی دوور لە باوەشی دایك یاخی و سەرکێش و لاسار و تەشقەڵەچین. بەڵام ئەوانەی لە باوەشی گەرمدا گەورەبوون، هێمن و ئارام و زیرەك و ئاسودەترن." لە گۆڤاری(دەروونناسی ئیمڕۆ Psychology Today)، دکتۆر (پێگی دریکسەر Peggy Drexler) دەنووسی:"قەت خۆشەویستی بێحەددی دایك زیانی بۆ منداڵەکانی نییە، ئەوەی دەڵێ ناز، منداڵ، بێدەسەلات و مردۆخ دەکات، ئەوە خورافاتە"[٥٨].

ئەو منداڵەی دایك پەروەردەی دەکات لایەنی هۆش وهزری باشترە و گرفت و کێشەی دەروونی کەمترە و پەیوەندی کۆمەڵایەتییەکانی لە هەرزەکارییدا ئاساییە و کەمتر ساتمە و دەکات و ڕەتان دەبات.

---

[٥٨]http://oureverydaylife.com/psychology-motherson- relationship-٤٦٢٥٠.html

تـــەوەرەی ســێیەم

پووختەیەك دەربارەی جیهانبینی

" مرۆڤـ زادەی بیروباوەڕە، بیروباوەڕی چ بێ، ئەو ئەوەیە."

(Johann Wolfgang von Goethe)

جیهانبینی یان فەلسەفەی ژیـان

لە ڕوخسار و هەیئەت و شکل و شێوە، مرۆڤەکانی سەر ئەم زەمینـە پـان و بەرینـە زۆر لێکدەکەن و جیاوازییەکی دیار و ناوازە لە ئەندام و ئۆرگانەکانی جەستەیان بەدی ناکرێت، بەڵام لە بیروباوەڕ و بۆچوون و بیرکردنە و ڕەفتاریاندا بە دەگـمەن کۆلکـەی هاوبـەش لـە نێوانیانـدا دەدۆزیتەوە، هەر مەخلوقەی بۆخۆی عالەمێکی سەربەخۆیە و بە گوێرەی هزر و تێڕوانینی خۆی جەڵەوی کاروانی ژیـانی گرتۆتـە دەسـت و ئەسـپی خـەیاڵاتی خـۆی تـاودەدات. ئـەم کردەیـە دەرهاویشتەی جیهانبینی ئەو مەخلوقەیە. کەواتا دەکرێ پێناسەی جیهـانبینی لـە دوو وشـەدا کۆبکرێتەوە: (فەلسەفەی ژیان)، کە قامتێك بیروباوەڕ و بۆچوون و لێکدانەوە و ڕاڤـەی جیـاواز جیاوازی مرۆڤەکان دەگرێتەوە بۆ پانتاییەکی بەرفراوانی کایـەکانی ژیـان و بـوون. جیهـانبینی خەرمانێك زانیاریی کەڵەکەبوو و قەڵاچنی پێکهێنـەرە جیاوازەکـانی ژیانـە: چ شـتێك بـوونی هەیە؟ چ شتێك دەبێ و ڕوودەدات؟ چیمان لە دەستدێ و چیمان پێدەکرێ؟ من بەرەو کام ئاقـار دەڕۆم؟ جیهانبینناسان، پتر قسە لەسەر ئەو تەوەرە و ڕەهەندانەی بوون دەکەن کـە بـە درێـژایی مێژوو مرۆڤیان بە خۆیانەوە سەر قاڵکردوە و مرۆڤیش شێتگیرانە هۆگریـان بـووە، وەك خـودا، ژیان، مردن، زیندوبوونەوە، زانست، هزر، کەسێتی، کۆمەڵگا، زانیاری و مەعریفەت، ئـەخلاق و بەهاو قەدر و قیمەت...تاد.

جیهانبینی نە وەك گوڵەهێرۆ خۆرسکە و لە خۆیەوە شینبێ، نە وەك بـەژن و باڵایـە هـەر بۆخۆی گەشەبکات و هەڵبچێ، بەڵکو زادەی چەندان کـردە و چـالاکی هەمەچەشـنی تێکئـاڵاو تێکخزاوی بەهێز و یەکگیری بـەردەوامن، کـە سـاڵەکانی تەمـەن یـەك لـە دوای یـەك خڕیـان دەکەنەوە و بناغەی هەیکەلی جیهانبینی ئەو کەسە دادەنێن، کەواتە جیهانبینی دەرهاویشەی، یان بەرهەمی کاردانەوە و ئـەزموون و خودڕەخنـە و بەبـەرەکانی دەروونـی خـود و ئەزیـەت و مەشـەقەتێکی نـەبڕاوەی قۆناغـەکانی تەمەنـە. جـا ئـەو توخمانـە هەمیشـە وەك ژیـان، لـە گۆڕانکاریدان. ئاساییە کە جیهانبینی کەسەکانیش لە گۆڕانکاری دابن. بێباوەڕ دەبێتە باوەڕدار

و سۆشیال دیموکرات دەبێتە ئاغا و چەتە دەبێتە خێرخواز و جانفیدا دەبێتە خائین و شەڕخواز دەبێتە ئاشتیخواز... تاد.

هەریەکێك لە ئێمە خاوەن جیهانبینی خۆیەتی، هەرچەندە حوکمدان لەسەر چاکی و خراپی جیهانبینی کەسێك کارێکی زەحمەتە، لێ جیهانبیناسەکان دەڵێن: بە پیڕەوکردنی چەند بنەما یان پێوەرێك دەکرێ نمرە بۆ جیهانبینی تاکەکان دابنێن ـ هەرچەندە ئەم حوکمدانە پتر زاتییە. پێوەرەکان زۆرن وەك: تێڕوانینی کەسەکە بۆ باوەڕو ئایین بەها و ڕەوشت و نەریت و مرۆڤایەتی و ڕەگەز و ئازادی و ئاشتی و ئاسوودویی و ئەڤین و ڕۆح و سروشت و هەسارە... تاد. جا ئەمانە لە شێوەی سەدان پرسیار ڕیزبەندکراون و هەر پرسیارەی نمرەی خۆی لەسەرە. خێوەتی جیهانبینی لەسەر (چوار) ئەستووندەنگ ڕاوەستاوە: مرۆڤ / واقیعییەت / ڕەوایی / بەهاکان. مرۆڤ و واقیعیەت ئاوێتەی یەکتر دەبن، واقعیەت، کەلتوور و کۆمەڵگاو ئایین و...تاد.، هەموو تایبەتمەندییەکانی کۆمەڵگا دەگرێتەوە، جگە لەوەی تاك خۆی بیردەکاتەوە و جیهانبینی تایبەتی دەبێ بۆشتەکان، بەڵام ئەوەشمان لەبیرنەچێ، زۆر جار کەلتوور ڕەنگڕژی کەسێتی و جیهانبینی مرۆڤەکانیش دادەرێژێ، بۆیە دەبینین (هیندی)یەك کە موریدی هیندۆسییە یان شوێنکەوتەی سیخەکانە، بیرکردنەوەی بۆ ژیان لەگەڵ بیرکردنەوەی مسوڵمانێك جیاوازە، مەسیحییەکیش هەروا، هەرچەندە لە زۆر تەوەرە و بنەمای سەرەکی ڕەنگە بیرکردنەوە و جیهانبینی مرۆڤەکان لێکنزیك بن، بەڵام لە وردەکارییەکان لێکجیاوازن. کەسیەتی رەنگە شتێکی خودی بێت، بەڵام شێوەی فراوانبوونی، یا رێگری لە فراوانبوونی پەیوەستە بەکاریگەری کەسانی ترو ژینگەکەی[٥٩] هەروەها "کردەوەی مرۆڤەکان لەسەر بنەمای جیهانبینییان شێوە

[٥٩]) پروین معتمدی أذری، جهان بینی رئالیسم،١٣٨٤، ص٨٤

دەگرێت"[60] زاهیر ڕۆژبەیانی دەنووسێ: " هەموو ڕاستییە گرینگەکان پێشتر زاندراون و ئـەرکی گشـتی نووسـەران هـەر ئەوەیـە، کـە بەشـێوەیەکی سەرسـوڕهێنەر و کاریگـەر پێشکەشـیان بکەنەوە"[61] جا جگە لەشێوازی دەربڕین، جیهانبینی تـاکیش ڕەنگرێـژی بیرۆکـەکان دەکـات و ڕەهەندی دیکەیان پێدەبەخشن بە ئومێدی ئەوەی بگەنە لوتکەی سەرسوڕهێنەر. " زۆر جار لـە پێناسە کردنی ئەدەب دا دەگوترێت ئەدەب ئاوێنەی کۆمەڵگایە، کاتێك کۆمەڵگاش لە مرۆڤـ پێکدێت، ئەوا بێگومـان هەرچـی لـەناو کۆمـەڵگادا ڕوودەدات، لـە دەقـە ئەدبییـەکانی ئـەم کۆمەڵگایەدا دەردەکەوێت"[62]

پەیوەندەییەکی تۆکمە و پتەو لـە نێـوان ئاسـتی تێگەیشـتن و ڕۆشـنفکری و مـەعریفی تاکەکانی کۆمەڵ و ئاستی بەرز ونزمی جیهانبینی ئەوان دا هەیە. ئەوەندەی کەناری جیهانبینی ئەرستۆ و دیکارت و شەیکسپیر و بەرناردشۆ و فارابی و موتەنەبی و شێخی سەعدی و جـبران خلیـل جـبران و خـانی و مـەحوی و نـالی و مـەلای گـەورەی کۆیـەو مەسـعوود محەمـەد... دوورودرێژوو و بەرفراوانە، کەناری جیهـانبینی پاڵەیـەك، گاوانێـك، فەرشچـنێك، کوێخایـەك، سەربازێك، ژنەنانکەرێك دوورودرێژوو و بەرفراوان نییە، نەك لەبەر نزمی ئاستی ئەوان، بـەڵکو لەبەر کەمی یان نەبوونی میراتی تۆمارکراوی سیخناخ بە فەلسەفەکانی ژیان.

ئەزموون و خوێندنەوە و گەڕان و بینین لەپاڵ پێکهاتـەی کەسـی هۆکـارن بـۆ ڕەنگرێـژکردنی جۆری جیهانبینی کەسەکان.

---

[60]) http://jmmlq.azad.ac.ir/article_٥٣٣٠٤٧.html

[61]) زاهیر ڕۆژبەیانی، چیرۆکی هونەری کوردی، چاپخانەی وەزارەتی ڕۆشنبیری، هەولێر، ١٩٩٧، ل ٧٣

[62]) د. دەریا حەوێزی، هاوژین سلێوە، ئیرۆتیك لە شیعری (حەمام)ی شێرکۆبێکەس دا، چاپخانەی شەهاب، هەولێر، ٢٠١٥، ل ١٨

له ناونیشانی کتێبەکـەدا، دەســتەواژەی (جیهــانبینی لــە شــیعری لــەتیف هەڵمــەت) مــان بەکارهێناوە، لە سونگەی ئەو واقیعحاڵەی کە ئێمە هەڵمانسەنگاندووە، کە ئەم شاعیرە خــاوەن جیهانبینییەکی تایبەتمەند بەخۆیەتی، لە شیتەڵکاری دەقەشیعرەکاندا بە چڕوپڕی تەوەرە تەوەرە قسەیان لەسەر دەکەین، بــە تایبــەتی ئــەو شــتانەی پــتر لــە بازنــەی جیهــانبینیی (دایــك) دا خڕبوونەتەوە.

تەوەرەی چوارەم

ڕۆژی دایـک

"لە ڕۆژی چەژنی دایکاندا، دایکت لەبیر نەچێ."

(جاکسۆن براون)

ڕۆژی دایـك

له بڕگەکانی پێشتر پایه و مەقامی دایکمان له سەردەمی بتپەرستی چاخه کۆنەکانـدا باسکرد، که چۆن ئەو بوونەوەره گەردوونییه وەك ژن و دایك و مامۆسـتا و بەخێوکـەر هێنـده پایەدار و شـکۆدار سـەیرکراوه، تـاڕادەی پەرسـتن. ئاماژەمـان بـه دایکـەخواکان کـرد، کـه پەیکەرەکانیان له هەرچوار ئیقلیمی ئەم سەرزەمینه دۆزراوەتەوه، جا له ناو هـەر کۆمـەڵگا و هۆز و خێڵێك بەشێوه و ڕوخسارێکی جیاواز نازناوی مەزنیان پێـدراوه وەك دیکـەخوای (یـان ژنەخوای) خۆشەویستی و دایکەخوای پیـت و بەرەکـەت و دایکـەخوای زەمـین و دایکـەخوای سروشت و دایکەخوای دارودرەخت و دایکـەخوای مـردن و دایکـەخوای خۆر...تـاد. زۆر لـەم پەیکەرانه له شێوەی (دایك)که منداڵی له باوەشدایه، یان مـەمك دەداتـه منداڵەکـەی، یـان لەسەروو پیاو دانراوه. خۆ تـاکو ئیمـڕۆ چـەندان پەیکـەری دایکـەخودا لـه لای هێنـدۆس و بوداییەکان و بتپەرستەکان، ڕۆژانه له ڕێ و ڕەسمی سـرووتەکانیایندا قوربانییـان بـۆ دەکـەن و کرنۆشیان بۆ دەبەن و نوێژیان بۆ دەکەن و به دوعاو نیزاکانیان لێیان دەپاڕێنەوه.

لەگەڵ گۆڕاکارییەکانی شارستانییەت و گەشەکردنیان، شێوازی قـەدرزانی و ڕێزگـرتنی دایکیش گۆڕانکاری بەسەر داهات. وەك دەبینین لەم سەردەمەدا وەك حورمـەت و نیشـاندانی شکۆمەندییەکی تایبەت بۆ دایك، ڕۆژێـك وەك جـەژنی، یـان ڕۆژی دایـك تـەرخانکراوه، کـه ساڵانه لەو ڕۆژەدا بەها و نرخ و سەنگی دایـك لـه ڕێـی پێشکەشـکردنی دیـاری و سـازدانی سیمینار و فێستیڤاڵ و ئاهەنگ و کۆڕ و کۆبوونەوه و چالاکی جیاواز بەرز ڕادەگیرێت.

لـه ڕاسـتیدا، یادکردنـەوەی ڕۆژی دایـك بیرۆکەیـەکی ڕۆژئاوایيـه و لـه دەوورووبـەری ساڵەکانی(١٨٠٠) وه بەرێکوپێکی یادیدەکرێتەوه، بەڵام ئەم ڕۆژه وەکـو ڕۆژی (١)ی ئایـاریی جەژنی کریکاران نییه، سەرتاسەری و جیهانی بێ، بەڵکو هەر وڵاتەی یـان نەتـەوەی ڕۆژێکـی تایبەتیان بۆخۆیان کردۆته ڕۆژی دایك، که بەجۆرێك له جۆرەکان پەیوەندی هەیه بـه مێـژوو و ئایین و ئەفسانەی ڕووداوێکی دایك، یان ژنی ئەو وڵات و نەتەوەیه. بۆ نموونه له وڵاتی ئێرانـدا

"پێش شۆڕشی ٥٧ لەسەردەمی شاهەنشا محەمەد ڕەزای پەهلەوی، ٢٥ ی ئازەر، لەدایکبوونی فەریدە قوتبی دایکی فەرخ دیبا، بەناوی رۆژی دایکی خۆشەویست ناونرا، دوای شۆڕشی (١٣٥٧)مێژووی ئەو ڕۆژەیان گۆڕی"[٦٣] واتا تەنانەت لەنێو یەك ولاتیش ئەشێ لەسەردەمێکەوە بۆسەردەمێکی تر و لە حکومڕانییەکەوە بۆیەکێکی تر، ئەم ڕۆژە بگۆڕن و مەدلوول و مەبەستی تری بخەنە پاڵ.

پێش (١٨٠٠) یش، لە نێو زۆر نەتەوەدا، بە شێوەی جیاواز ڕێز لە دایك گیراوە و وەك قارەمانێکی دیار پەنجەی بۆ درێژکراوە:

- گریکە کۆنەکان هەموو ساڵێك لە بەهاراندا بۆ ڕیزگرتن لە خودای (Rhea) فێستڤاڵیان سازدەکرد. ئەو خودایە بە دایکی ژنەخوداوەند و پیاوەخوداوەندەکان دادەندرا.
- ڕۆمانە قەدیمەکان ڕۆژێکی تایبەتیان هەبوو بە ناوی ڕۆژی (Hilaria) کە پشووی فەرمی بوو بۆ پێشکەشکردنی شوکرانە بۆ ژنەخوای (Cybele).
- مەسیحییەکانی ڕۆژئاوا، لە سەدەکانی ناوەندا، لە سایەی مریەمەی پاکیزەدا. دیارییان پێشکەش بە دایکەکانیان دەکرد.

لە سرووتی ئاینی مەسیحییەتدا، جگە لەوەی کە مانگەکانی ساڵ دابەش کراون، ئەوەی کە باوە و خەڵك هەستی پێدەکات، لەهەمان کاتیش مانگەکانی ساڵ لە کلێسەدا کەش و هەوایەکی ئایینییان وەرگرتووە، بۆنموونە، لەو دوازدە مانگە، مانگێکیان بەناوی (مانگی مریەمەی پاکیزە)یە، کە لە ماوەی ئەو مانگە بەشێك لە سرووتە ئاینیەکان بۆ پیرۆزی مریەمەی پاکیزە تەرخانکراوە."مانگی (ئایار)، بە مانگی مەریەمەی پاکیزە ناوبراوە، ئەم سی ڕۆژە، ڕۆژانە لە کلێسا نوێژ دەکرێت، بەتایبەتی عەسران، نوێژەکان بەتەزبیح ئەنجام دەدرێن، تەراتیلی ئایینی دەگوترێتەوە، خوتبەکانی قەشە لەو مانگەدا، زیاتر لەبارەی

---

٦٣) http://www.parsnaz.com/

کەسایەتی مەریەمەی پاکیزە دەبێت."[64] بەشێك لە تەراتیلە ئاینییەکانیش کە بە کۆراڵ(کۆرس) دەگوترێنەوە، کە باس لە شکۆ و مەزنی مریەمەی پاکیزە دەکرێ، ئەو دایکەی عیسای مەسیحی لێ لە دایبوو و بەخێوی کردوو، زۆر عەزابی بینی، چونکە ئەو ئەشکەنجەو ئازارانەی کە مەسیح دەیکێشا لەپێناو مرۆڤایەتی، مریەمەش بەشداربوو لە کێشانی هەموو ئازارەکان. جگە لە مانگی پێنج لەمانگی هەشت(ئاب)، (کلێسا لە ڕێکەوتی (٨/١٤) یادی مەریەمەی پاکیزە دەکاتەوەو قوداسی بۆ ئەنجام دەدرێ، چونکە لەم ڕۆژەدا ڕۆحی چوو بۆئاسمان."[65]

- لە(١٦٠٠) وە لە بەریتانیا، لە ڕۆژی(یەکشمەی دایکایەتی Mothering Sunday) بۆ نیشاندانی شکۆ و پایەیی دایك، تەدارەك و ڕێوڕەسمی تایبەت بە ڕێوەدەچێ. جاران لەو ڕۆژەدا ژنە کویلەکان ئازاد بوون سەردانی دایکیان بکەن و کێکێکی تایبەت بەناوی (کێکی دایکایەتی) پێشکەشدەکرا و دەبەشرایەوە.
- هێندییە سوورەکانی ئەمەریکا جەژنی دایکیان هەیە و لەو ڕۆژەدا گوڵە قەنەفڵ پێشکەش بە دایکیان دەکەن.
- لە ڕۆژی (٢) ی حوزەیرانی (١٨٧٢) خاتوو (جولیا وارد) لە ئەمەریکا داوای لە دایکان کرد کە بەشداری ڕێوڕەسمێك بکەن کە لەپێناو داماڵینی چەك لە دونیادا بکرێت، بەو ئیعتبارەی کە دایکان قوربانی هەرە گەورەی شەڕوشۆر وجەنگن لە هەموو شوێنێکدا. ئەو ڕۆژە هەرچەندە بۆ دایك نەبوو، بەڵام دواتر وەك ڕۆژی دایك لەو وڵاتە ناسرا.
- لە کۆماری میسردا، ڕۆژنامەنووس (عەلی ئەمین)، دامەزرێنەری ڕۆژنامەی (اخبار الیوم)، یەکەم کەس بوو، کە لە وتارێکیدا داوای کرد (٢١) ی ئادار وەك ڕۆژی دایك لەو وڵاتەدا دەستنیشان بکرێت.

---

[64]) **هاوژین سلێوە، مێژووی هەرمۆتە، چاپخانەی زانا، سلێمانی، ٢٠١٣، ل ٢٤١**

[65]) **سەرچاوەی پێشوو، ل ٢٤٢**

○ له سەردەمی یەکێتی سۆڤیەتیشدا، له زۆربـەی وڵاتـه شـیوعی و سۆشیالیسـتەکاندا ڕۆژی (جیهانی سۆشیالیستی بۆ ژن) یان کردبووه جەژنی دایك، ئێستاش له ڕوسیا و ئۆکرانییه هەر وایه.

○ له عیراق ڕۆژی (١١) ی ئاداریان کردۆته ڕۆژی دایك.

○ ڕۆژی یان جەژنی دایك له زۆربەی وڵاتانی دونیا له ڕێککەوتی سەرەتای بـەهارە، یـان سەرەتای ساڵه.

○ له ساڵی (١٩١١) هەرێمی (ڤێرجینیای ڕۆژئاوا) یەکەم هـەرێمی ئەمـەریکا بـوو لـه جیـاتی دووەم یەکشـەممەی مـانگی (ئایـار)، سـاڵیادی ڕۆژی (دایـك)ی کـردەوه. لـه سـاڵی (١٩١٤)ەش سەرککۆماری ئەو وڵاته (ودرۆ ویلسن) به فەرمی ئەو ڕۆژەی کرده ڕۆژی دایـك. ساڵانه ملیونەها دۆلار بۆ کڕینی دیاری بۆ دایك لەو ڕۆژەدا خەرجدەکرێت.[٦٦]

○ لـه کوردسـتانیش دا گرنگـی بـه ڕۆژی دایـك دەدرێ، بەتایبـەتی لـه (Social Media) خەڵك وێنەی دایکی خۆی دادەنێت و لەو ڕۆژەدا ئاهەنگ دەگێردرێت. له ڕۆژی (٨) ی مـارت ئاهـەنگ بـه بۆنـەی ڕۆژی دایـك دەگێـڕن و لـه کـەناڵ و تیڤییەکانـدا تیشـکی دەخرێتەسەر، له هێندێك له قوتابخانەکانیش دا وتار دەخوێندرێتەوه و ئاهەنگ سـاز دەکـەن و کۆڕ دەگێڕن.

[٦٦] https://www.timeanddate.com/holidays/common/mother-day

بــەشی دووەم

دایك لە ئەدەب و کەلتوور و هونەردا

"جوانترین شیعر لەسەرتاسەری جیهاندا، لایەلایەی دایکە."

(لامارتین)

١- دایك لە ئەدەب و كەلتوور و هونەری جیهانیدا

ئەدەب و هونەر دوو ئامرازی بالاّ و جوانی گوزارشتكردنی مرۆڤن، هزر و ناخ و دەروون و هۆشی ئەوان دەربارەی پەیوەندییەكانی نێوان تاكەكانی كۆمەڵ لە لایەك و پەیوەندییەكانی نێوان كۆمەڵگاكان بە گشتی، ڕەنگرێژدەكات، ئەمەیش بە ئاوێتەكردنیان بە سروشت و ژینگەی واقیعی و خەیاڵ و سرووش. جا بە چاوخشانێك بە پانتایی جوگرافیای جیهانی دایك، دەبینین ڕووبەر و مەودا و ڕەهەندەكانی پەیوەندییەكانی دایك لە گەڵ تاكەكانی كۆمەڵ و خودی كۆمەڵگادا، یەكجار بەرفراوان و والاّ و سنوورشكێنە، ئەمەیش ڕاستەوخۆ لە ڕشتە ئەدەبی و هونەرییەكاندا، بە درێژایی مێژوو بە شێوازی جیاواز جیاواز ڕەنگی داوەتەوە. ئەوەی بونیاتی پێگە و بوونی دایكی لە بونیاتی كۆی ئەندامەكانی دیكەی خێزان جیاكردۆتەوە و مەقامێكی بالاّتر و بەرزتر و بەرچاوتری پێبەخشیوە، كارەكتەرە پڕ توانست و چەلەنگ و فرە ڕەهەندە جیاوازەكەی ئەو كائینە بێنەزیرەیە:

- دایك تاكە بوونەوەرە لە خێزانی مرۆڤدا، توانای وەچەنانەوەی هەیە، ئەمەش وایكردووە، بەچاوی ڕێزەوە سەیربكرێ، گەر بۆ خاتری چاوی ڕەشی ئەویش نەبێ، لەبەرخاتری ئەو بەرهەمەی كە تەنیا زێدانی ئەو توانای وەبەرهێنانی هەیە و هەموو لایەكیش پێویستیان بەو بەرهەمەی ئەو هەیە، جا چ كوڕ بێ و چ كچ.
- دایك باشترین و جەرگسۆزترین بەخێوكەری منداڵە، لەلایەك مەمكەكانی مەسرەف و خەرجی دابینكردنی خۆراكی منداڵەكەیان لەسەر باوك سووككردووە، لە لایەكی دیكە، باوەش و تووری پشت و بێشك و جۆلانە، باوكیان لە بەرپرسیارییەتی ڕزگاركردوە و ئازادی تەواوی جولە و گەڕان و سوڕانیان پێبەخشیوە.
- دایك ئەو بوونەوەرەیە كە پیاویش (وەك هاوژین) لەباوەشی خۆیدا دەلاوێنێتەوە و پشتیوانی دەكات و خەمخۆرییەتی، هیچ باوەشێك بۆ پیاو وەك هی هاوژینەكەی جێگەی متمانە و چێژ و دڵئارامیی نییە، ئەوەجگە لەو پیرۆزییەی كە ئایین و داب ونەریت و كەلتوور بەم باوەشە پاكەی بەخشیوە. دەگوترێ:" لە پشت هەر پیاوێكی مەزن، ژنێكی مەزن هەیە."

- دایك، خێوەتێكە كە زۆرترین نەوەكانی خێزانی لەژێرخۆیدا كۆدەكاتەوە، جگە لە منداڵەكانی خۆی زڕەكانیش بە هی خۆی دەزانێ، هەر خۆشی دەبێتە نەنك و دایە گەورە.
- دایك، بنەما و بنەجەی پێكهاتەی تیرە و خێڵ وهۆز و نەتەوەیە.

هەموو ئەندامەكانی خێزان، لە هەموو زەمان و مەكانێكدا، پتر مەیل و موحیبەت و ڕێز و قەدرزانییان بۆ دایك هەیە هەمیشە پتر و چڕتر و بەردەوامتر خەریكی خەملاندنی ئەو مەیل و موحیبەتەی دایكن. (فۆلتێر) دەڵێ: "زەردەخەنەی ئافرەت تیشكێكە لە تیشكەكانی ئاسمان."[٦٧] هندییەكان دەربارەی ئافرەت دەڵێن: "ژنی بێ مێرد وەك زەوی بێ باران وایە."[٦٨] وەك دوو تایی تەرازو هەمیشە نێرو مێ تەواوكەری ژیانن. ریتشتند دەڵێ:" هیچ خۆشییەك لە دونیادا ناگاتە ئەو خۆشییەی دایك كاتێ سەركەوتنی منداڵەكەی دەبینێ." [٦٩] ئەمەش مەزنی و دڵسۆزی دایك پیشان دەدات. "دایك مناڵەكانی لەخۆی دەگرێ، منداڵەكانیشی بەئاسانی دەكەونە ژێر كاریگەری ئەو."[٧٠]

شیتەڵكاریی ڕۆڵ و پێگەی دایك لە ئەدەبدا، دەمانباتەوە بۆ سەردەمی ئەفسانە كۆنەكان و داستانە زارەكییەكانی قەدیمی. دەبینین لە ئەفسانەناسی گریكی كۆندا، جگە لە (بەخوا) كردنی دایك، ئەو بوونەوەرە كراوە بە قارەمانی چەندان ئەفسانەی بەناوبانگ ـ كە ناكرێ لێرەدا ئاماژەیان پێبدەین نەكۆ لە كرۆكی بابەتەكەماندا دووركەوینەوە ـ، بەڵام نابێ ئەوە بشاردرێتەوە، كە لە هەموو ئەو ئەفسانانەدا، دایك ئەو بوونەوەرە فریشتەئاسا و پەریزادە ئاسمانییە نییە كە ئێمە هەمیشە بەپیرۆزییەوە سەیری دەكەین. لە چەند ئەفسانەیەكدا، دایكی شەیتانی و دایكی

---

[٦٧]) حسين احمد سليم، موسوعة أروع ما قيل في المراة والحب والجمال، دار اسامة، الاردن، عمان، ٢٠٠٢، ص ٣٣

[٦٨]) سەرچاوەی پێشوو، ل ٢٣٦

[٦٩]) سەرچاوەی پێشوو، ل ٤٣

[٧٠]) گردأوردی: مرچیه یعقوبی، پدر در ادبیات ایران و جهان، ص ٥٥

بەدڕەوشت و دایکی دڵبەرد نمایشکراون، کە هێندێکیان کوڕی خۆیان کوشتوە و کچی خۆیان وەك کەباب برژاندوە و هاوژینەکانی خۆیان سەربڕیووە یان ژەهرخواردوو کردووە. بێگۆمان خولقاندنی هەموو ئەو جۆرە دایکە لە پێناو گەیاندنی پەیامێکی دیاریکراوبووە. بۆیە لە ئەفسانەی گریکی کۆندا، وەك چۆن دایکی دڵسۆز و ئەمەکدار و جوان هەیە، دایکی دڵڕەق و بێویژدان و ناشیرینیش هەیە. لە ئەفسانەی (Clytemnestra)کە لە شـانۆگەری (Aeschylus) ئامـاژەی پێـدراوە. باوکێك کچەکەی خۆی دەکاتە قوربانی بۆ خوداوەندی (با) بـەو ئومێـدەی شـەماڵێك بنێرێـت و کەشتییەکەی لە دەریادا بەگەڕبخات، دایکی کچە لـە تۆڵـەی کچـەکەیدا، هاوژینەکـەی(بـاوکی کچەکە) دەکوژێت. هەروەها لە ئەفسانەی (Medea) دا لە شانۆگەری(Euripidy) دا دایکێك لە ڕقی مێردەکەی کە نیازی ئەوەی هەبووە ژنی بەسەر بێنیّ، دوو لە کچەکانی خـۆی بـە ئـاگر سووردەکاتەوە.[٧١]

ئەوەی کە دەبیّ لێرەدا ئاماژەی بۆ بکرێت ئەوەیە، کە دایکەکانی نێو ئەفسـانە کۆنـەکان، دواتر لە زۆر شاکاری ئـەدەبی و هونـەری جیهانیـدا تەوزیفکراونەتـەوە بـۆ گەیانـدنی پـەیامی جیاوازتر لەوەی لە دەقی ئەفسانەکاندا هەبووە.

دوای قۆنـاغی ئەفسـانەکان. پەیـدابوونی ئایینـەکان، دایـك لـە زۆر دەقـی کتێبـە ئاسمانییەکاندا، وەك دەقێکی ئەدەبی، پـتر لـە شـێوەی چیرۆکی ئـایینی، وەك کارەکتـەرێکی بەخشندە و ڕەند و چالاك و دیار و کاریگەر مامەڵەی لەگەڵداکراوە.

دوو ژن هاتنە لای حەزرەتی سـولەیمان، دەمـە قاڵـەیان بـوو لەسـەر منـداڵێك-کوڕێـك- هەریەکەیان دەیگوت دایکی ڕاستەقینەی ئەو منداڵەین، دوای مشـت و مـڕ **سلێمانی حـەکیم** گوتی: "ئێستا کێشەکەتان بـۆ یـەکلایی دەکەمـەوە. شمشـێرێکم پێبـدەن، دواتـر فـەرمانی دا

---

[٧١] https://www.thoughtco.com/top-legendary-greek-mothers-١٢١٤٨٤

منداڵەکە بکەنە دوو کەرت، بۆ هەردوو ژنەکە، ژنێکیان گریاو پارایەوەو وتی: مناڵەکە مەکوژن بیدەن بەو ژنە. ژنەکەی دیکە گوتی: منداڵەکە هی من نییە و هی تۆش نییە بۆمان بەش بکەن. ئەوجا حەزرەتی سلێمان گوتی: مەیکوژن بیدەن بەو ژنەی دەیەوێت بژیێت، ئەو دایکی ڕاستە قینەیەتی." [72]

لە قورئانیشدا، وەك پێشتر ئاماژەمان پێدا، لە دەیان دەقدا ئاماژە بە دایك کراوە و لە وێشدا لە شێوەی چیرۆکی ئایینی چەندان بابەت بۆ عیبرەت و باوەڕهێنان بە خودای تاك وتەنیا ئاماژەی پێکراوە. لە سورەتی (مریەم)کە (٩٨) ئایەتە. کە تاکە سورەتی قورئانە ناونیشانەکەی ناوی ژنی وەرگرتبێت. لەم سورەتەدا چیرۆکی (زەکەریا و چیرۆکی مریەمەی کچی عمران و چیرۆکی ئیبراهیم باسکراوە و مریم وەك دایکی پاکیزەی مەسیح بە شەریفترین ژنی سەر زەوی ناوزەندکراوە. لەم سورەتەدا دوو موعجیزە ئاماژەی پێکراوە: لە دایك بوونی (یەحیا) و (مەسیح) ـ سەلامی خوایان لەسەر بێ.[73]

ئیمڕۆ سەر بەسەر گۆشە و کونجی هەر ڕشتەیەکی ئەدەبی کۆن و هاوچەرخ دا دەگریت، دەبینی دایك حزوورێکی دیاری هەیە، جا ئەو ڕشتە ئەدەبییە نووسەرەکەی ژن بێ یان پیاو. لەڕاستیدا ڕووماڵکردنی هەموو ئەو بەرهەمە ئەدەبییانەی دایکیان کردۆتە بنەما و سەرچاوە و قارەمان و ئەکتەر، کارێکی پڕ زەحمەتە و کاتێکی زۆری دەوێ، بۆیە هەوڵدەدەین تەنیا لە چەند نموونەیەکدا بایەخ و ڕۆڵی دایك هەڵسەنگێنین. خاتوو (ماریانی هێرسج Marianne Hirsch) لە لێکۆڵینەوەیەکی تایبەتدا، پەیوەست بە دایك و کچ، کە لە ساڵی (١٩٨٩) بڵاویکردۆتەوە دەنووسێ:" نمایش و نواندنی قارەمانییەتی دایك لە ئەدەبدا، لەزۆربەی قۆناغەکانی ئەدەبیدا، بە جۆرێك لە چوارشێوی ڕەمزگەرایی و گرێچنی و ناڕوونیدا داپۆشراوە، یان پێچراوەتەوە، ئەویش

[72]) نهێنییە زێرینەکانی ژیان ـ پەندەکانی حەزرەتی سلێمان، کۆمەڵەی دەولی کتێبی پیرۆز، ساڵ ؟، چاپخانە؟، ل ١

[73]) قورئانی پیرۆز، سورة مريم.

لەبەر ئەوەی زۆربەی ئەدیب و نووسەران، دایك وەك دایك بەرجەستە ناکەن، بەڵکو هەمیشە لە خەمی ئەوەدان بە داهێنانی خۆیان ئەو کارەکتەرە وەك ڕەمز یان ئامراز یان دەستگر بۆ گەیاندنی پەیامی شاراوە و نەشاردراوەی نووسینەکانیان بەکار بێنن، بۆیە قسە کردن لەسەر مەقامی دایك لە ئەدەبدا، کارێکی قورس و ئاڵۆزە."[74]

ئەو خاتوونە ڕووماڵی زۆربەی ڕۆمانەکانی ئینگلیزی و ئەمەریکی و فەرەنسی سەدەی نەزدەم و بیستەمی کردووە کە بەسەر (٣) قوناغدا دابەشی کردوون: قوناغی ڕیالیزمی و قۆناغی مۆدریزم و قۆناغی پۆستمۆدریزم. لایەنی مێژوویی و کەلتووری فۆناغەکانیشی شیکردۆتەوە. لە ئاکامی لێکۆڵینەوەکەیدا گەیشتۆتە ئەو خاڵە، کە خودی بیرۆکەی بزوتنەوەی فیمینیزم لە ڕۆژئاوادا، بەرهەمی ئەو کارە ئەدەبیانەیە کە (دایکیان) کردۆتە بیرۆکە و کرۆکی ناوەرۆکەکانیان، جا هەر نووسەرەی بەگوێرەی جیهانبینی و فەلسەفەی خۆی. ئەوەی کە جێگەی شانازیشە بۆ دایك، زۆر لەو مەقامانەی بەدایك دراون، بۆ گەیاندنی پەیامی تایبەتی خۆیان، داهێنەرانە کاریان تێداکراوە.[75]

ئێمە لێرەدا بۆ پشت ڕاستکردنەوەی، بۆچوونەکەی ئەو خاتوونە، ڕۆمانی (دایك)ی (مەکسیم گۆرکی ١٨٦٨ ـ ١٩٣٦) بە نموونە دەهێنینەوە، کاتێك یەکەم شۆڕشی کۆمەنیستەکان لە ساڵی (١٩٠٥) لە ڕوسیا، شەکستی خوارد، لە ساڵی (١٩٠٦) (مەکسیم گۆرکی) ئەم ڕۆمانەی لە ئەمەریکا نووسی، بۆ بەرزکردنەوەی ورەی جەماوەر و تێهەڵچوونەوە لە شۆڕش، هەرچەندە ئەم ڕۆمانە یەکەم بەرهەم بوو لەسەر شۆڕشی نوێی ڕوسیا بنووسرێت، کە باسی ئەوە دەکات چۆن دایکێك هەوڵدەدات، کوڕەکەی بۆ ئایندەیەکی گەشتر پەروەردەبکات، بەڵام خودی ڕۆمانەکە لەسەر دایك نییە، بەڵکۆ دایك کراوە بە ڕەمزی داگیرساندنەوەی گڕوگڵپەی شۆڕش لە

---

[٧٤]) https://core.ac.uk/download/pdf/١١٢٦٥٦.pdf

[٧٥]) سەرچاوەی پێشوو.

بیر و ناخی هاوولاتییه نائومیدبووەکاندا. دواتـریش لـە سـالّی (١٩٣٢) شانۆنووسـی ئـەلمانی ناودار (بێرتۆلد بریخت Bertolt Brecht)، بیرۆکەی ئەم ڕۆمانەی کردە شانۆنامەیەکی مەزن.

لە سەدەی حەڤدەمدا، دوو لەسەر سێی ئەو چیرۆکانەی دەربارەی دایك لە فەرنسا نووسراون، بە قەڵەمی خودی دایکەکان یان ژنەئەدیبەکانی فەرەنسـی بـووە، ئەمـەیش وایکـردوە پـتر بـە ڕاستگۆیی و ئەزموونی کەتواری ژیانی خۆیان ئاوس بن، چونکە زۆربەی بیرۆکەکانیان دەربـارەی عیشق وەچەنانەوە و پەروەردەکردنی منداڵ و خەوبینین بە ئایندەوە بووە.[٧٦] بەڕاستی لە ئـەدەبی جیهانیدا، شاکاری زۆر مەزن بۆ گۆزارشتکردن لە هزر و ناخ و ژیانی دایـك نووسـراون، کـە زۆر لایەنی شاراوەی ژیان و کێشە و خەمەکانی ئـەویان تێـدا بەرجەسـتەکراوە، هـەر بـۆ نموونـە وا سەرپێیی، ئاماژە بە (٣) لەو بابەتانە دەکەین.

لە چیرۆکی (ژوور)ی کچە ئایرشی (ئیما دۆنۆ Emma Donoghue) کە تاکو ئێستا پتر لە ملیۆنێك دانەی لێفرۆشراوە، باسی موعاناتی دایکێك دەکات کـە لەبـەر خـاتری چـاوی کوڕە ساواکەی ئامادەیە بۆ ماوەی حەوت ساڵ لە ژوورێکی بچووکدا ژیان بەسەربەرێ کە درێژی و پانییەکەی هەر (١١ فوت) بووە، ئەمەیش لەبەر دلّڕەقـی و بـەدڕەفتاری مێـردە خراپەکـەی بووە، کە ئەو دایکە بەستەزمانە لەو ژوورەدا بەند دەکات.

لە چیرۆکی (کێروشکە بچووکەکان) کە (مارگرێت وایز براون Margaret Wise Brown) لە سالّی (١٩٤٢)دا نووسیویەتی، پەرێشانی و عەزابی ئـەو دایکـە دەخاتـە ڕوو کـە کچـەکەی دەیەوێ لەدەستی ڕابکـات، کچـە دەڵـێ: دەبمـە تـەیرێك، باڵـدەگرم و دەفـڕم و تـۆ بەجێـدێلم. دایکەکەش دەڵێ: جا منیش بۆ ئەو تەیرە جوانە، خۆم دەکـەم بـە درەختێـك، تـا بێـت لەسـەر لقەکانم بنیشیتەوە و هێلانەی تێدا چێبکات."

---

[٧٦]) Mother in French literature and culture

ڕۆماننوسی ناودار (سۆفی زاویستۆسکا Sophie Zawistowska) لە ڕۆمانی (بژاردە) دا خەم و دەردەسەری ئەو دایکە باس دەکەت کە دەکەوێتە داوی سەربازە نازییەکانی هیتلەر و بە زۆری زۆردار دوو کوڕی لێ زەفتدەکەن و داوای لێدەکەن، کە کوڕێکیان لەو دوانە بۆخۆی هەڵبژێرێت، چونکە دەیانەوێ یەك لەو دوو کوڕەی لێ بکوژن!

ئەوەی لە چیرۆك و ڕۆمانەکاندا دەربارەی دایك نووسراوە، لە شانۆنامە و شیعر و پەخشانیشدا بە شێوازی جیاواز و بیرۆکەی جیاواز لە ئەدەبی هەموو نەتەوەکاندا سەنگی خۆی هەیە. دەتوانین بڵێین لە کۆبەرهەمی ئەدیب و شاعیرە مەزنەکانی دونیا، هەمیشە دایك لە جوانترین شاکاری پڕ داهێنەرانەدا بەرجەستەکراوە، هەر بۆ نموونە وا چەند دەقە شیعری (عەرەبی و ئینگلیزی و فارسی و سریانی)تان بۆ تەرجەمە دەکەین: شاعیری فەلەستینی، مەحمود دەرویش(١٩٤١ - ٢٠٠٨) لە قەسیدەی (الي امي) هێندە بە سۆز باسی دایکی دەکات، کە دەیهێنێتە پلە و مەرتەبەی خوداوەندەکان و هەموو مرازی ئەوەیە جارێکی دیکە دەستی بە سەرەداوێکی دامێنی کراسی ئەو دایکە ڕابگات. ئەو دەڵێت:

(بۆ دایکم)
تامەزرۆی نانەکەی دایکم و
قاوەکەی دایکم و
دەست بەسەرداهێنانی دایکمم
وا سەردەمی منداڵیم
ڕۆژ لەدوای ڕۆژ گەورە دەبێ و
عاشقی عومری خۆم دەبم
چۆنکی گەر مردم
لە سێڵاوی فرمێسکە گەرمەکانی دایکم شەرم دەکەم!
ڕۆژێ، گەر گەڕامەوە،
بمکە بە پێچەی سەر برژانگەکانت و

ئێسقانەکانم بە سەوزە گیایەك داپۆشە
لە ئاوی پاکی پاژنەتدا (تەعمید)کرا بێ و
بەندەنیم بە ئەگریجەیەکی قژی خۆتەوە
بە سەرەداوێکی دامێنی کراسەکەتەوە گرێدە،
ئێ بەڵکو ببم بە خوداوەندێك...
خۆ گەر هەر دەستم بە ناخی دڵتا ڕابگا
خوداوەندێکم لێدروست دەبێ...
گەر گەڕامەوە بمکە بە سووتەمەنی
بۆ ئاگری تەندوورەکەت،
بمکە بە ڕستی جلك هەڵخستنی سەربانەکەت.
چونکە من بەبێ نوێژی ڕۆژانت
لەسەر پا خۆم ڕاناگرم...
پیروکەنەفت بووم،
ساتوخوا ستێرەکانی کاتی منداڵیم پێببەخشەوە
تا لەگەڵ فەرخە کێشکەکاندا
پێکەوە
ڕێگای گەڕانەوە بگرینە بەر،
بەرەو هێلانەی چاوەڕوانیت![٧٧]

---

٧٧)http://www.adab.com/modules.php?name=Sh٢er&doWhat=
shqas&qid=٦٤٧٦٧

ف. شـەوڕۆ لە عەرەبییەوە کردوویەتییە کوردی

نزار قەبانیش لە قەسیدەی (خمس رسائل الي أُمي) دا، جگە لە موعاناتی نامۆیی بوون و غەریبی، وێنەیەکی غەمگینی (دیمەشق)مان بۆ دەکێشێ، کە لە سایەی نامەکانی بۆ دایکیدا تێیدەگەین وڵات بۆتە چ خەرابەیەك و کەلاوەیەك، ئەو دەڵێ:

(پێنج نامە بۆ دایکم)
بەیانیت باش، شیرینەکەم
بەیانیت باش.
ئەی پاکیزە شیرینەکەم
وا دوو ساڵ ڕابرد، دایە گیان،
لەوەتەی ئەو کوڕە،
لە گەشتێکی ئەفسانەییدا،
شەپۆلی دەرياييەکان تاودەدات و
لەوەتەی لە نێو جانتاکەیدا
سپێدەی سەوزی نیشتمانەکەی
بە ستێرە و ڕوبارەکانییەوە
بە هەموو گوڵەنیسانە سوورەکانییەوە
شاردۆتەوە.
لەوەتەی لە نێو پۆشاکەکەیدا،
چەپکە نەعنا و جاترە و
چەپکە گوڵی(لەیلانك) ی دیمەشقیی
شاردۆتەوە.

***

من تەنیاو تەنیام...
دوکەڵی جگەرەم بێزارە و

تەنانەت کورسییەکەشم لێم بێزارە و
خەمەکانم چۆلەکەن
تا ئێستاش بە دوای خەرمانێکدا دەگەڕێن.
ژنانی ئەورووپام ناسی...
بە سۆزی کۆنکریت و تەختەدار ئاشنا بووم
بە شارستانیەتی هیلاکی ئاشنابووم و
هیندستان گەڕام، وڵاتی سند گەڕام،
جیهانی زەرد گەڕام و
ژنێکم نەدۆزییەوە
پرچە زەردەکەم بۆ شانە بکات و
لەناو جانتاکەیدا شەکرۆکەم بۆ هەڵگرێ و
کە ڕووت بم دامپۆشێ و
کاتێك ڕەتێك ببەم دەستم بگرێ و هەڵمستێنێتەوە.
هۆ دایە گیان...
هۆ دایە گیان...
من ئەو کوڕەم کە شەپۆڵەکان تاودەدەم و
تاکو ئێستاش
تامی شەکرۆکەکانم لە زاریدایە.
دایە گیان، چۆن
دایەگیان ئاخر چۆن
وا بووم بە باوك و
هەر گەورە نەبوو- ووم؟
***
ســڵاو...

سـلاو...

لەو ماڵەی ئەڤین و میهرەبانی پێبەخشین،

لە گوڵاڵە سپییەکانت...

لە گۆیەند و تەدارەکەکانی (گۆڕەپانی نەجمە)

لە ڕەحلەکەم

لە کتێبەکانم...

لە منالآنی گەڕەکەکەمان و

لەو دیوارانەی بە نووسینە شەڕەپشیلەکانمان دەماننەخشاندن

لەو پشیلە تەمەڵانەی

لە بالکۆنەکەماندا دەخەوتن و

لە گوڵە لەیلانکەکانی لەسەر پەنجەری دراوسێیەکەماندا

کەپرۆکەیان دەکرد.

دایە گیان!

وا دوو ساڵ ڕابرد و

دەموچاوی دیمەشق

چۆلەکەیەکە چرنووک لە ناخمان دەدات

پەردەکانمان دەگەزێت و

بە نەرمی دنووک لە پەنجەکانمان دەدات...

دایە گیان!

وا دوو ساڵ ڕابرد و

شەوانی دیمەشق و

یاسەمینەکانی دیمەشق

خانووبەرەکانی دیمەشق

هەر لە خەیاڵماندان

مناره‌كانی... له‌ سه‌ر گه‌شتییه‌كانمانه‌وه‌ ده‌ده‌ره‌وشێنه‌وه‌
هه‌رده‌ڵێی مناره‌كانی (ئه‌مه‌وی)
له‌ ناخماندا بونیاتنراون،
هه‌رده‌ڵێی ڕه‌زی سێوه‌كانمان
له‌ نێو ویژدانماندا گڵوكه‌ده‌كه‌ن
هه‌رده‌ڵێی تیشك و به‌رده‌كان
هه‌رهه‌موویان له‌گه‌ڵمان هاتوون.

***

هۆ دایه‌، وا سه‌رماوه‌ز هات و
خه‌مه‌كان هاتن و دیارییان بۆ هێناوم و
له‌ سه‌ر په‌نجه‌ره‌كه‌مدا
فرمێسك و گله‌ییه‌كانی به‌جێدێڵێ.
سه‌رماوه‌ز هات... كوانێ دیمه‌شق؟
كوانێ باوكم و چاوه‌كانی و
كوانێ ئاوریشمی سه‌رنجه‌كانی؟
خوای به‌خشنده‌، گۆڕه‌كه‌ی پڕ بكات له‌ نوور.
ئه‌دی كوانێ حه‌وشه‌ی ماڵه‌ گه‌وره‌كه‌مان؟
كوانێ ساته‌ ئارامه‌كانی؟
كوا ڕه‌فه‌ی تاقه‌كان كه‌ له‌ گۆشه‌كاندا پێده‌كه‌نن؟
ئه‌دی كوانێ سه‌رده‌می منداڵیم له‌وێدا؟
كلكی پشیله‌كه‌ی ڕاده‌كێشم و
له‌ هێشوه‌ ترێیه‌كانی ده‌خۆم و
له‌ گوڵه‌ له‌یلانكه‌كانی ده‌چنمه‌وه‌.
دیمه‌شق، دیمه‌شق،

ئەی ئەو شیعرەی
لە گلێنەکانماندا تۆمارمان کردی
ئەی ئەو منداڵە ڕۆحسووکەی
بە کەزیەکانمانەوە لەخاچماندا
لەبەر پێیدا کرنۆشمان برد و
لە خۆشەویستیی ئەودا تواینەوە
تا لە نێو خۆشەویستیماندا کوشتمان! [٧٨]

ژنە شاعیری ئینگلیزی خاتوو(کریستینە ڕۆزیتی Christina Rossetti) (١٨٣٠—١٨٩٤) لە سەدەی نوزدەمدا بەمشێوەیە دەیەوێت چاکەی دایکی بە سایەی دەقە شیعرێکی ناسك بداتەوە و نەمریی پێببەخشێت و دەڵێ:

(غەزەلەکان سیخناخن بە خۆشەویستی)
(سۆنێتەکان) تەژین لە خۆشەویستی و
ئەمە شاکارە نازدارەکمە کە پڕە لەو سۆنێتانە
فەرموون ئێستاش سۆنێتێکی دیکەم:
سۆنێتی ئەڤین...
لە منەوە بۆ ئەو خاتوونەی دڵکەی، دڵی ماڵە هێمنەکەی منە
بۆ یەکەمین خۆشەویستیم، بۆ دایکم،

[٧٨] http://www.adab.com/modules.php?name=Sher&doWhat=shqas&qid=١٦ف. شەوڕۆ لە عەرەبییەوە کردوویەتییە کوردی

که له نێو کۆشەگەرمەکەیدا
فێری غەزەلی خۆشەویستییەکی سادە و بێگەرد بووم،
هەرچی ئەو کردی بووە شکومەندی و سەربەرزی من
بۆ هەر شوێنێ هاتم و چووم. بۆمن بووە ئەستێرەکەی گەلاوێژ.
جا دایە گیان، چونکە تۆ منت خۆشدەوێ و
منیش تۆم خۆشدەوێ
وا لە رتمی شیعرەکانم تاجەگوڵێنەیەکم بۆت چنیتەوە
تاهەتایە تاجی سەروەری دەنێتە سەرسەرت و
نەمریت پێدەبەخشێ.
هەشتا ساڵەیی تەمەنت
بڵێسەی خۆشەویستیی پێخامۆش ناکرێ
بڵێسەیەك شەوق و شەبەقی
یاساکانی زەمەن و گۆڕان
فەنابوونی ژیان و مەرگی تێپەڕاند. [٧٩]

ئەمەی خوارەوەش نموونەکەیکی شیعری فارسییە کە شاعیری ناسراو مەحموود کیانوش بۆ (دایك)ی هونیوەتەوە و دەڵێ:

(لەچاوانی دایکمدا)
لە چاوانی دایکمدا

---

[٧٩] http://www.best- poems. net/christina_rossetti/)
sonnets_are_full_of_love.html ف. شـەوڕۆ لە عەرەبییەوە کردوویەتییە کوردی

سەد دەشتی ڕۆشنی تێدا
سەد کێوی پڕ لە بەفر
سەد ئاسمانی شین و چڕ
لە چاوانی دایکمدا
باشیی و پڕ میهرەبانی
پڕ نەشئە و شادومانی
لە چاوانی دایکمدا
ئاوازی با و باران
شادی و خۆشی هەزاران
گوڵزاری نێو بەهاران
لە چاوانی دایکمدا
ئومێد و شادومانی
دڵخۆشی و کامەرانی[٨٠]

شاعیری ناسراوی فارسیش (فروغ فرخزاد) دەبێژێ:

تەواوی ژیانی دایک
بەرماڵێکی پان و بەرینە
لە دەرگای مەترسیی دۆزەخدا.
دایك لە بن هەرشتێکدا بەردەوام
بەدوای جێ پێیی تاواندا دەگەڕێ و

---

[٨٠]) اموزش نوین، جلد ٢، مولف: دکتور احسان قبول، شیعری: محمود کیانوش، ١٣٩٥، ص١٣، هاوژین سلێوه لە فارسییەوە کردوویەتییە کوردی.

وا بیرده‌كاته‌وه،
كه‌ كوفری یه‌ك ته‌ڵه‌گیا
باخچه‌یه‌كی پیس كردووه.
دایك ڕۆژ تا ئێواره‌ نزا ده‌كات
دایك تاوانبارێكی سروشتییه‌ و
بۆ ته‌واوی گوڵه‌كان ده‌مرێت،
بۆ ته‌واوی ماسییه‌كان ده‌مرێت،
بۆخۆی ده‌مرێت.
دایك چاوه‌ڕوانی ده‌ركه‌وتنه‌ و
به‌خششی بۆدێته‌ خوارێ...[٨١]

محه‌مه‌د تاهیری (محمد طاهيري) له‌ شیعری (دایك)دا ده‌ڵێ:

ئه‌ی گه‌رمترین باوه‌ش
ئه‌ی میهره‌بانترین عاشق
كاتێ له‌گه‌ڵ تۆم، دڵ مه‌ست و بێهۆشم.
ئه‌ی هاوڕێی ڕاستگۆ
گوڵی نه‌شئه‌به‌خش
ئه‌ی جوانترین شت
ئازیزترین كه‌س،

---

[٨١])http://rashidramezanpoor.persianblog.ir/post/١٤٠

وه‌رگێڕانی له‌ فارسییه‌وه‌: هاوژین سلێوه‌.

میهرەبانیت بێ هاوتایە و

خەمەکانت گشت پەنهانن

خەمخۆری هەمیشەییم

بێ تۆ ساردوسورە ژیانم.[٨٢]

مریم سادات موسوی سەبارەت بەدایك لە شیعرێکدا دەڵێت:

هەرشتێکی تازە

لە وجوودمدا شێوەی گرتبێ،

ئەزموونێکی جوانە و

تۆ بە بڵندی ئاسمان ناونیشانی دەدەیتێ.

ئەمەش جوانترین ناونیشانی جیهانە،

خودا چەند جوان ڕووی خۆی بە تۆ نیشان دەدا،

ئەمەش جوانترین دیاری ئەوە بۆ تۆ.[٨٣]

ئەمەش چەند نموونەیەکە لە شیعری سریانی کە بۆ دایك نووسراون:

نائل حەنا لە شیعری (دایکم)دا دەڵێ:

لە نێو ژناندا هەرا و هۆریا بوو

لە نێویاندا یەکیان دایکم بوو،

زیاتر بوون خەم و ئازارەکانم

سەیرکە دایە چۆن بۆت دەڕوانم،

---

[٨٢] http://shereno.com/list وەرگێڕانی لە فارسییەوە: هاوژین سلێوە.

[٨٣] سەرچاوەی پێشوو.

سەیرکە دایە ئازارم دەدەن
خەم و ناسۆرم تادێ زیاد دەکەن. [٨٤]

نوها لازاری شاعیریش لە شیعری (هەیکەلی خۆشەویستی)دا دەڵێ:

دایکم هەیکەلی خۆشەویستی
ڕۆژگارەکانمی ئارایشت کرد،
کە سەر دەخەمە سەر سینگی
برینەکانم سارێژ دەبن.
دایکم: ئەی کانیاوی ڕەحمەت
خەمەکانم لێ دەشارتەوە و
بە ڕوومدا پێدەکەنێ.
دایك: ئەی کانیاوە ڕوونەکە
چەندە دڵڕەقم دەبینێ
من: بەگریان خۆم ژیر دەکەمەوە
ئەو: نوێژ و دوعام بۆدەکا.
دڵی لانکی منە
گۆرانییەکانی لە گوێمدا دەزرینگێنەوە،
هەموو پەنجەکانم دادەگیرسێنم بۆ ئەو
هێشتا هەر کەمە.
گشت ژیانم تەرخانکەم بۆ ئەو
هێشتا هەر کەمە... [٨٥]

---

[٨٤]) نائیل حەنا یەلدا (لەدیك بووی ١٩٧٦، هەولێر ـ عەنکاوە)یە، شیعری دەستنووس (دایکم)، ساڵی ١٩٩٦ نووسراوە. هاوژین سلێوە لە زمانی سریانییەوە کردوویەتییە کوردی.

له فۆلكلۆریشدا، هەموو نەتەوەكان بە شێواز و گۆزارشتی جیا جیا جێگەی تایبەتییان بـۆ دایك تەرخانكردوە. هەر كە بووكی تازە بە نۆبەرە دووگیان دەبیٚ، بە زۆر شێوازی حیكایـەت و چیرۆك و پەند و بەیت و بالورە و مەتەڵ و چەندان دابوو نەریتی تایبـەت بـە پۆشـاك و هـەڵس وكەوت و زان و پەروەردەكردنی منداڵ دێتە ئاراوە، ئەمانەش هەمووی نیشانەی بایەخدان و بـە هەند وەرگرتنی تێكڕای قۆناغەكانی تەمەنی دایكە. ڕەنگبیٚ لایەلایەی دایـك قـەدیمترین و پـڕ سۆزترین شێوازی ئەم فۆلكلۆرە بیٚ كە تایبەتە بە جیهانی دایك و قەت هیچ كەسێكی دیكـەش توانا و مافی داهێنان و بەكارهێنی ئەو دەقە ناسك و خۆشئاوازەی نەبیٚ.

له جیهانی هونەریشدا، هەر لە سەردەمی هونەری ئەشكەوتەكانەوە تا ئەم چركەساتە، دایك كەرەستە و ئامراز و پەیامێكی دیاری هونەرمەندان بووە. پێشـتر لـە كتـێبی (دایكـی مـەزن) ئاماژەمان بۆ هەموو ئەو پەیكەرانە كرد كە لـە چـوار ئیقلیمـی دونیـا بـۆ دایكـی خوداوەنـد دروستكراون و تاكو ئێستاش لە ناو هێندێك تیرە و هۆز و خێڵـدا پەیكـەری خوداوەنـدی دایـك كرنۆشی بۆ دەبردرێت و قوربانی بۆ دەكرێت.

هیچ مۆزەخانەیەكی هاوچەرخ نییە چەندان شاكارەتابلۆی دایكی تێدانەبیٚ، هێندێكیان كە بەرهەمی هونەرمەندە بەناوبانگەكانی دونیان، نرخیان لە قیمەت نایە. سـەدەی هـەژدەمین، بـە تایبەتی لە فەرەنسا، سەردەمی گەشـانەوەی هونـەری وێنەكێشـانی دایـك بـوو، چ وەك دایكـە پاكیزە مریەم و چ وەك دایكی ئاسـاییی، خـۆ هونەرمەنـدی ئەمـەریكی خـاتوو(مـاری كاسـات Mary Cassatt ١٨٤٤ - ١٩٢٦) بە شاهونەرمەندی تابلۆی دایك ناوبـانگی دەركـردووە. هەموو ئەم هونەرمەندە ناودارانەی خوارەوە خاوەن تـابلۆ یـان وێنـە یـان پەیكـەری زۆر جـوانن تایبەت بە دایك و بەرهەمەكانیان لە بەناوبانگترین مۆزەخانەكانی جیهاندا پارێزراون.

---

[٨٥]) شیعری: نوها لازار، لەساڵی ٢٠٠٩ هونەرمەند: یوسف عەزیز، ئاوازی بۆداناوە و بە گۆرانی وتوویەتی، هاوژین سلێوە لە سریانییەوە كردوویەتییە كوردی.

Leonardo Da Vinci (١٥١٩–١٤٥٢)

Michelangelo (١٥٦٤–١٤٧٥)

Raphael (١٥٢٠–١٤٨٣)

Rembrandt(١٦٦٩–١٦٠٦)

Jan Vermeer (١٦٧٥–١٦٣٢)

Claude Monet(١٩٢٦–١٨٤٠)

August Renoir (١٩١٩–١٨٤١)

Pablo Picasso (١٩٧٣–١٨٨١)

Vincent Van Gogh (١٨٩٠–١٨٥٣)

Paul Cezanne(١٩٦٠٦–١٨٣٩)

دەتوانین بڵێین لە هەرە زۆری شارە گەورەکانی وڵاتە پێشکەوتووەکاندا، پەیکەری دایك لە گۆڕەپان، یان پاڕك یان شاشەقاەکاندا دەبینرێن. ئەمانەش هەموو بەڵگەن کە مرۆڤایەتی لە هیچ کایەیەکی ژیاندا دایکی فەرامۆش نەکردوە.

دوای داهێنانی کامێرا و هونەری سینەما و ڤیدیۆ و تەکنەلۆژیای نوێش، بە شێواز و هونەری هەمە چەشن، دایك بایەخی تایبەتی پێدراوە و زۆرن ئەوانەی وەك ڕەمز و شۆڕەژنی دونیا لۆگۆ و ئاڕم و تابلۆیان بۆ دەکێشرێت وەك: دایکە مادام ماری کیووریی و دایکە ئەندیرا غاندی و دایکە نانسی ئەدیسۆن و دایکە تیرێزا. لەناو کوردانیشدا حەپسەخانی نەقیب و

نەجیبەی کچی مەلای گەورەی کۆیــە و خــانزادی ســۆران و زینــەب خــان(کچـە کــورد)...تــاد دەبینرێن. جوانترین وێنەی دایکیش (دایکی ئەنفالکراو)ی کوردە.

٢- دایك له شـیعری كوردیدا

دەستت بخەرە سەر ناوچەوانم ئەی دایکی
جەرگسووتاو
با ناوچەوانم گڕ بگرێ بە پشکۆی پەنجەکانت.
(نەزەند بەگیخانی)

دایك له‌ دیدی شاعیرانی (كورد)دا

دایك له‌ ئه‌ده‌بیات و كه‌لتووری كورددا ـ له‌ ئه‌فسانه‌ و حیكایه‌ت و په‌ندی پێشینان و داستان و به‌یت و بالۆره‌ و شیعردا ـ ڕه‌نگدانه‌وه‌یه‌كی زۆری هه‌یه‌، لێره‌دا گه‌شتێكی خێرا به‌ناو دیوانی شیعری كوردیدا ده‌كه‌ین و چه‌ند نموونه‌یه‌ك له‌ شیعری تایبه‌ت به‌ دایك ده‌كه‌ینه‌ كه‌ره‌سته‌ی خاوی شیته‌ڵكاری و لێكۆڵینه‌وه‌كه‌مان، به‌ڵام له‌ پێشدا، ده‌قێكی فۆلكلور ده‌كه‌ینه‌ سه‌رتۆپی ته‌وه‌ره‌كه‌، چونكه‌ شیعری فۆلكلۆر دایه‌گه‌وره‌ی هه‌موو شیعره‌كانه‌. چونكه‌ كارێكی زه‌حمه‌ته‌ بتوانین كۆی شیعری دایك له‌ ئه‌ده‌بی كوردیدا لێره‌دا ڕومالْ بكه‌ین، ناچارین هه‌ر مشتێك بكه‌ینه‌ نموونه‌ی خه‌روارێك ـ هیواداریین نووسه‌رانی دیكه‌ بابه‌تی (دایك له‌ شیعر و ئه‌ده‌بی كوردیدا) به‌سه‌ر بكه‌نه‌وه‌.

دایك له‌ ده‌قی فۆلكلۆری كوردیدا:

(لایه‌لایه‌)

لایه‌ لایه‌ كۆرپه‌كه‌م لای لایه‌
كۆرپه‌ی من ده‌رێ دایه‌ شه‌وی زستانان درێژه‌ و سه‌رمایه‌
هه‌رچه‌ند ده‌كه‌م خه‌و به‌چاوم دانایێ دایه‌
لایه‌ لایه‌ كۆرپه‌كه‌م لای لایه‌
ده‌رێ ده‌چمه‌كن نه‌جاڕان له‌ بۆمن دروست بكه‌ن
لانكه‌كی سوڵتان مه‌حمودی
هه‌تا ئه‌من دانی سبه‌ینان داینێم له‌بن هه‌یوانێ
لایه‌ لایه‌ كۆرپه‌كه‌م لای لایه‌
دانی هێواران ئه‌من لانكی كوڕه‌ جوانه‌كه‌م
ببه‌مه‌ بن داری هه‌تا بایه‌كه‌ی شه‌مارێ بێتن
هه‌تا لانكی كوڕه‌ جوانه‌كه‌م هه‌ر به‌خۆی بێ و بیبه‌ژێنی
لای لایێ كوڕه‌ جوانه‌كه‌م

لایلایێ عەزیزی دایێ لایلایێ. [٨٦]

دەقی لایەلایە، بەرهەمی زارەکی دڵ و دەروونی دایکە، وەك بڵێی دایکان هەموویان شاعیر بوون ـ هەر نەبێ جاری جاران ـ کەواتە لەجێی خۆیەتی لە زاری دایکەوە گوێبیستی ناخ و هزر و تێڕوانینەکانی خۆی بین، ئەگەر لە بازنەیەکی بچووکیش دابێ.

نابێ ئەوە فەرامۆش بکەین، کە هەرچەندە دایك لە لایلایەکاندا بەسەر کۆرپەکەدا هەڵدەڵێ، لێ لە زۆربەی جاران ئاماژەکان بۆ خۆی دەگەڕێتەوە، بۆیە دەکرێ وەك ئاوێنە سەیریان بکەین و دیوی ناوەوەی دایکەکان لەو ئاوێنەیەدا بخوێنینەوە. لەم دەقەی سەرەوە، جەرگسۆزیی دایك بۆ کۆرپەکەی بەرجەستەکراوە. بڕوانە لە کەش و هەواو جێگایەکانیش خۆشترین و دڵگیرترینیانی بۆ هەڵدەبژێرێ. لە دەروونناسی سەردەمدا، سەلمێنراوە کە ئەو لایەلایە هۆکارە بۆ دڵنەوای کردنی ئەو منداڵە ساوایە، چونکە ئەوەیش هەست بەو پشت و پەناو ئارامییە ڕۆحییە دەکات لەسایەی دایکییەوە دەڕژێتە ناخی و هەم دایکەکەش هەست دەکات کە نەختێك خەمەکانی سووك دەبن و هەست بە جۆرە دڵنەواییەك دەکات. زمانی دەقە فۆلکلۆرییەکە ژنانەیە، پڕ سۆز و تاسەیە، شێوەزاری ناوچەی دەشتی هەولێر و کۆیەی پێوەدیارە کە لێوان لێوە لە مۆسیقای ناوەوە وەك *(لایەلایە/ دایە/ سەرمایە/ دانایێ، سوڵتان/ سبەینان/ هێواران، داری/ شەماری، لایلایێ/ دایێ....)*

قانع و دایك:

(قانع) چەند شیعری بەناوی دایکەوە هەیە. لەوانە: *(وەسیەتی دایك بۆکچ، لای لایە، هاواری دایك، دڵی دایك)*، لێرەدا ئێمە تەنها شیعری *(دڵی دایك)* دەخەینەڕوو، هەرچەندە لە

---

[٨٦]) مەولود ئیبراهیم حەسەن، زیاتر لە عەشقێك، کۆمەڵێك بابەتی مێژوویی و فۆلکلۆری ناوچە جیاجیاکانی نێوکوردەوارییە، ب ١ ـ ٢ چاپخانەی ڕۆژهەڵات، هەولێر، ٢٠٠٨، ل ٤٧١

پەراوێزی دیوانەکەی نووسراوە، (لە ئەدەبی بێگانانەوە) واتا شاعیر بەسوود وەرگرتن لە شیعری شاعیرێك ئەم شیعرەی نووسیوە، ئاماژە بەوە نەکراوە، هی کام نەتەوە و هی کام شاعیرە.
ئەمەش شیعرەکەیە:

جارێکیان لاوێك سەرگەرم و مەغروور
لەناو یارانا بەنەزان مەشهوور
ئەیدا لەدایکی هەتا ئەیتوانی
وتاری باوکی بە هیچ ئەزانی
دڵی چووە سەر دراوسێ ماڵێ
ژنێکی زۆر جوان، خۆش خەت و خاڵی
ئیشارەت بەچاو، پێکەنین بەدەم
بەبەینیا نەچوو لە زوو و لەکەم
گا شەڕە چەپۆك، گا پاڵ پێوەنان
هەتاکو ئیشیان لە ئیش ترازان
دایکی لاوەکە، بەم ئیشەی زانی
کەوتە تەدبیری زۆر بە ئاسانی
وتی: خوشکەکەم، مەیە بۆماڵم
خراپمان مەکەو مەشکێنە باڵم
ئەم کوڕەی من سەرسەری مەکە
لەژینی دنیای بێبەری مەکە
ژنی دراوسێ کەزانی وایە
تەرکی ماڵی کرد نە هات بۆکایە
لەپاش یەك دوو ڕۆژ گوڕە هیلاك بوو
بۆنەهاتن یار، تەواو خەمناك بوو

شەوێك لەشەوان زۆر بەپەنهانی
چوو بۆلای دۆستە هیچ کەس نەیزانی
وتی گیانەکەم، بۆتەرکت کردم؟
بەچاوت قەسەم ئەوا من مردم
وەرامی داوە مەعشووقەی عەیار
وتی: خۆشەویست بۆمن بریندار
دایکت زانیویە، ئابڕووی بردم
نازانی پیرێ کەچی پێکردم؟
تازە من و تۆ بۆیەکترنابین
هەتاکو مردن بۆلای یەك ناچین
کوڕ هاتە وتە، ئامان سەد ئامان
لێم زویر نەبی، دەستم بەدامان
تۆچی ئەفەرمووی، سەرم لەرێتە
پەردەی دڵەکەم خاکی ژێرپێتە
وتی: ئەتەوێ بم بە میوانت؟
دەسکەمە ملت، بێمە سەرڕانت؟
دایکت زك بدڕە و دڵی دەربێنە
مەیخە بەیانی، ئەم شەو بۆم بێنە
منیش ئەوساکە وەکوو جارانم
هەرچی پێم بڵێی، بەندە فەرمانم
کوڕ بەنەزانی ڕایکردۆ بۆماڵ
زك دایکی دڕی، سا بە هەر ئەحواڵ
دڵی دەرهێناو خستییە سەردەستی
بردی بۆیاری دوو دیدە مەستی

هێندە پەلەی کرد کوڕی مل قەوی

پێی هەڵخلیسکا دڵ کەوتە زەوی

بە زوانی حاڵ دڵ هاتە زمان

وتی: ئەی ڕۆڵە ئامان سەد ئامان

هۆشت بێ دەخیل، بریندارنەبی

لەنەخۆشخانە زارو خوار نەبی

قەزات لەگیانم لەسەرخۆ بڕۆ

ئێشت پێ نەگا، بکەی ڕەنجەڕۆ

هەرکەس بزانێ کە دایك کامە

هەتاکو مردن چەشنی غولامە

چاو بقۆنجێنە لە نان و ئاوت

پەڕۆ گوو شۆرین بێتە پێش چاوت

ئەم جار ئەزانی کە دایکت چییە

بۆ تۆزێ ئێشت ئارامی نییە[٨٧]

لەکوردەواریشدا زۆرجار دایك بەرۆڵەکانی دەڵێ: "رۆڵە مەرگم پێش مەرگت کەوێ!"، ئەمەش نیشانەی ئەوپەڕی خۆشەویستی دایکە بۆ ڕۆڵەکانی. دەقە شیعرەکەی (*دڵی دایك*)، قوربانی و میهرەبانی و ئەمەکداری دایك، تەنانەت بەرانبەر ئەم جۆرە کوڕەش، بەیان دەکات، کە دڵی دەرهێناوە. قانع زۆر وەستاکاری لە دەقەکەدا کردوە و هێندە بە جوانی بە بۆن و بەرامەی کوردەواری ئاوپژێنی کردوە، میکیاژی (وەرگێڕانی) پێوە دیار نییە.

---

[٨٧]) بورهان قانع، دیوانی قانع، چاپخانەی دالاهۆ، ١٣٨٥، ل ٥٥٨ – ٥٦١ (شاعیری ئیسپانی جاس نتوفر باکو، خاوەنی ئەم قەسیدەیە، کە وەرگێردراوەتە سەر چەندان زمانی دیکە ـ نووسەران)

گۆران و دایك:

(گۆران) ی شاعیر (١٩٠٤ ـ ١٩٦٢)، (دایك) ی لە چوار دەقەشیعردا بەناونیشانی: (*ڕۆڵەی بێدایك/ لەکەرکوکەوە بۆدایکم نووسیوە/ بێشکەی منداڵ/ ساوای ئاشتیخواز*) بەسەرکردۆتەوە.
لە شیعری (*ڕۆڵەی بێدایك*) دا، دەڵێ:

نە ئاخ لەسینەدا ئەخواتەوە پەنگ،
نە فرمێسك ئەتوانێ بڕژێ بەبێ دەنگ
نە زمان ئەوەستێ لەمە زیاتر،
نە قەڵەم وەك لاشەی مردووی سارد و سڕ
نەفام لە جێگای خۆی ئەمێنێ، نەهۆش،
دیمەنی من بینیم بەرد دێنێتە جۆش
کێ دایکێ ئەتوانێ بێنێتە بەرچاو،
بە مەرگی تاقانەی جەرگی هەڵقرچاو،
دامابێ لەدەشتێ، هاواری بەکەس
نەگا هیچ... هەرخۆی بێ و مەیتی کوڕی بەس!
ئا، سەیری دیمەنی وەها کاریگەر
کام ویجدان ناداتە بەر نووکی نەشتەر؟!
بەڵام ئاخ، ئەوەی من دیم بەم دووچاوە
مەینەتێکی سووکە ئەمەی بەلاوە:
وەك دایکی کوڕ ـ مردوو، دیم کۆرپەی ساوا
لای مەیتی دایکیا، فرمێسك لەچاوا،
کەوتبوو بەبێ شیر، بێ لاوانەوە،

ناو جەرگی ئینسانی ئەچووزانەوە![88]

ئەگەر لەتیف هەڵمەت لە تەمەنی مێرمنداڵیدا، دایکی لە دەست دابێ، ئەوا گۆران لە هەمان تەمەندا باوکی لەدەست دەداو بۆیە سۆزی ئەو بۆ دایکی وەك چیوەیەکی سێگۆشەیی وایە: سۆزی حەقیقی کوڕ بۆ دایکی، سۆزی تەعویزکراوەی باوك لە باوەشی دایکدا، وە سۆزی بێ باوکی لە هەرەتی لاویدا. هەرچەندە، سۆزی ئەو دەقەشیعرەی سەروە، گەردوونی و ئینسانییە، لێ وێنەی خودی شاعیر لە نێو دێڕەکانیدا دەبینرێ. ئەو هەوڵیداوە باوەش پێداکردنی دایك بە کۆرپەکەی، لە چوارچێوە غەریزییەکەیدا بێنێتە دەرەوە و ڕۆحێکی مرۆیی پێ ببەخشێ و ئەویش لە ڕێی تەوزیفکردنی وشەی شیعری ناسك و کاریگەر تا زۆرترین تەئسیر و وەقعی لەسەر خوێنەر هەبێ. قەسیدەکە شێوازی وەسفی وەرگرتووە، بەڵام خاڵی نییە لە هونەر و وەستاکاری. هەر یەك لەم وشانە وەك چەقاندنی بزمار وایە لە هەست و ویژدانی مرۆڤ: *(ئاخ لەسینەدا/ نە فرمێسك بەبێ دەنگ / لاشەی مردووی سارد و سڕ/ بە مەرگی تاقانە / جەرگی هەڵقرچاو/ هاواری بەکەس/ خۆی و مەیتی کوڕ/ ئاخ / دایکی کوڕ ـ مردوو/ لای مەیتی دایك / بێ لاوانەوە / ئەچووزانەوە).* ئەوەی سەرنجڕاکێشە، هۆکاری ئەمەش ئەوەیە، کە شاعیر دەیەوێ هاوار بکات کە ئەوەی ئەو دەیڵێ نە خەیاڵە و نە چیرۆکە و نە داستان، گوزارشتکردنە لە کارەساتێکی حەقیقی کە خۆی شایەدحاڵییەتی، بەم تیرەش دوو نیشانەی پێکاوە:

یەك: بە ئەرشیفکردنی سەردەمێکی پڕ مەرگەساتی کوردان و تۆمارکردنی مێژووی خوێن و زوخاوی وان.

دوو: بێدەسەڵاتی شاعیر بەرانبەر ئەو کارەساتە جەرگبڕە، کە نەیتوانیوە، خۆی لێ گێل بکات و ڕووی خۆی لێلابدا. ئەمەش بۆتە هەوێنی ئەو قەسیدە سۆزدارە. هەر بۆیە گۆران بە شاعیری ڕیالیزم ناسراوە.

---

[88]) **دیوانی گۆران، ب١، بغداد، ١٩٨٠، ل ١٩٨**

بۆ نرخاندنی هونەری دەقەکە، دەبێ خوێنەر نزیکەی سەدەیەك بگەڕێتەوە دواوە و بزانی ئەو کات کە گۆران ئەو قەسیدەییەی نووسیوە، لە دیدی پەیامگرانیدا لێوان لێو بووە لە جوانی و هونەرسازیدا، لە زمان و تەکنیك و دارشتن و شێواز و پەیامدا، وەك دەزانین چۆن دواتر ئەو گوزارشتەی ئەو بووە قوتابخانەیەکی نوێ لە ئەدەبی کوردیدا.

گۆران لە شیعرەکانیدا، ڕاستگۆیانە و مرۆڤپەروەرانە مامەڵەی لە گەڵ دایك دا کردووە، وەك دایکی حەقیقی و باوەشی سۆز و قوتابخانەی ژیان و ڕەمزی خۆشەویستی نیشتمان و کۆڵەکەی ڕاگر و بە هێزی گەردوون و سووری بەردەوام بوونی وجود.

شێرکۆ بێکەس و دایك:

دایك لە جیهانبینیی شیعری شێرکۆ بێکەسدا(١٩٤٠ ـ ٢٠١٣)، ڕووبەر و پانتاییەکی فراوانی هەیە، شێرکۆ بێکەس لەقەسیدەی (*دایکم*) دەڵێ:

دایکم...هەر لەوێیە... دایکم
لەوەئەچێ
بووبێ بە کرێچی پاییز
بە شۆڕەبی سەرلەرزۆکی
کەنار چۆمێ، لەوێ دایکم
دایکم...هەرلەوێیە دایکم.
من ئەزانم ئەمێستاکە
لەناو بوڵێڵی غوربەتدا
بووە بەئاو،
ڕەنگی بێڕەنگی گرتووە...
بۆنی بێبۆنیی گرتووە.
(تەنیایی) بووە بە کچی و

(نامۆیی) بووە بە کوڕی و

تازە نایێتەوە دایکم!

وەختێ پیریی بە گۆچانەکەی دەستێوە

خاو خاو دێت و وەکو خەونێکی زەردەڵە

پەیدا ئەبێ وهەناسە سوار، هەروەك دایکم،

لەسەر سەکۆیەکی پاییز دائەنیشێ،

تەزبیحەکەی لەباخەڵی سوخمەی مۆری

دەرئەهێنێ و چاو ئەبڕێتە گەڵای بەرپێ.

لەو ساتەدا هەوای وەشتێ بۆن و بەرامەی یادگار

لەبیرەوەری دوورەوە، زۆر دوورەوە،

بۆئەو دێنێ. بەبێ ئەوەی پێ بزانێ،

زەردەخەنەیەك ئەیگرێ وبەبێ ئەوەی پێ بزانێ،

چەند دڵۆپێکی سەرگەردان دێنە خوارێ و

خەو تەڕ ئەبێ،

ئەو هەڵناسێ،

تا ئەوکاتەی زەردەپەڕی دەستە خوشکی

دەستێ ئەخاتە سەرشانی و تا ئەوساتەی،

بە برووسکە پەڵە هەورێ، هەڕەشەکەر

دائەچڵەکێ! [89]

شاعیر ئەم شیعرەی لە کۆتایی مایسی (٢٠١١) لە سلێمانی نووسیووە، ئەمەش (٣) ئاماژەی شاراوەی تێدایە:

---

[89]) شێرکۆ بێکەس، خێراکە مردن خەریکە بگات، چاپخانەی کارۆ، سلێمانی، ٢٠١٣، ل ١٦٢ ـ ١٦٤

١) شاعیر لە زێدی خۆیدا، لە بێداکیدا، خۆی بە غەریب دەزانێ و هەست دەکات لەو غەریبییەدا یەکجار عەوجە بە دایکییەتی.

٢) شاعیر تەواو پەرێشانە بۆ دایکی کە ئەویش لە غەریبایەتییەکی حەقیقیدا دوا ڕۆژەکانی تەمەنی لە ئەمەریکا، بەسەر دەبا.

٣) ئەم ئاماژەیان لە هەمووان جەرگبڕترە، کە شاعیر دەترسێ مەرگ ڕێی لێ بگرێ و نەهێڵێ بۆ دوایین جار دایکی ببینێتەوە، هەر واش بوو ئەم قەسیدەیەشی لە دیوانی (*خێراکە مردن خەریکە بگات*) بڵاوکردەوە.

شاعیر لەم قەسیدەیەدا، بەهەستێکی قوڵەوە وەسفی دووری و پیربوونی دایکی دەکات. سەرەتای شیعرەکە سێ جار ناوی دایکی دێنێ، کە ئەوەش ڕەنگدانەوەی بارە دەروونییەکەی شاعیرە بۆ دایکی، لەم شیعرە کورتەدا، دیارە بۆ لە ناونیشانەکەی، هیچ شتێکی دیکەی شك نەبردووە مەزنی و پیرۆزی و جوانی بکاتە ئەم وشە چوار پیتییە، کە هەشت جار پاتی دەکاتەوە، پێنج جاریش ڕاناوی سەربەخۆی کەسی دووەمی تاك، (ئەو)ی بۆ بەکاردەهێنێ. پیربوونی دایکی بە وەرزی پاییز وەسف دەکات و دایکی دەکاتە کرێچی پاییز، شۆڕەبی سەرلەرزۆك، بەو مانایەی لەنێو خانووی پاییزدا دەژێت و یادگاری زەمانی گەنجی وەك گەڵای دار هەڵدەوەرێنێ، لە گوتەی (*دایکم هەر لەوێیە*) دا، جەخت لەسەر ئەوە دەکاتەوە،کە دایکی هەر لەوێ دەمێنێتەوە. کە لەبەر نەخۆشی و پەیوەست بوونی بە داو دەرمان و دکتۆرەکانی ناتوانێ بەیەکجاری بێتەوە. لە گوتەی (*ڕەنگی بێ ڕەنگی/ بۆنی بێ بۆنی گرتووە*)، شاعیر هەر خۆی دەزانێت ئەمە چ جۆرە ڕەنگێکی نامۆییە. لەو غەریبییەو دوورە وڵاتەدا. دەقنووس هاوڕێ و کوڕ و کچ بۆ دایکی دەدۆزێتەوە، کە (*تەنیایی*) دەکاتە کچی و (*نامۆی*)یش دەکاتە کوڕی. هەوای وەشتێك وەك پۆستەچی و نامەبەر زۆر لەدوورەوە هەڵدەکا. ئەم نەرمە بایە سرووە و شەماڵێکی ئاسایی نییە، بەڵکو بیرکردنەوەیەکی قوڵ و بێدەنگی دایکییەتی کە ناوەناوە یادگارییەکان دێنێتەوە زەینی و بزەیەکی پێدەبەخشێ. لێرەداشاعیر سێ کەسایەتی لەیەك کەسایەتی چڕ دەکاتەوە:

کەسایەتی یەکەم: خودی دایکی/ کەسایەتی دووەم: پیری کە بەشێکە لەدایکی و لێی جودا نابێتەوە/کەسایەتی سێیەم: دایکییەتی خەونی بینیوە، یادگارییە شیرینەکان زەردەخەنەیەکی پێدەبەخشن، کەچی باجی ئەو زەردەخەنەیەش دەدات و فرمێسکی بۆدەڕێژێ. دەوترێ یادگارییە خۆش و بەسەرچووەکانیش زۆر جار دەبنەوە مایەی خەم، چونکە لەدەست چووین و دووبارە نابنەوە.

دەقنووس، غەریبی و نەخۆشی و مەینەتییەکانی خۆشی ئاوێتەی ئەم شیعرە کردووە، نەك هەر ئەم شیعرە، بەشێکی زۆری ئەو شیعرانەی لە دوا دیوانی خۆی دیوانی، (*خێراکە مردن خەریکە بگات*)، بڵاو کردۆتەوە، بۆنی ڕەشبینی و نامۆییان لێدێ. لەنێو شیعرەکە دا وشەی بولێڵ هاتووە، واتا تاریك و روونی بەیانی، لەدوا دێڕیشدا وشەی زەردەپەڕ هاتووە، کە ئاماژەیە بەو ڕۆژەی دایکی دەمرێت و وەك خۆر ئاوا دەبێت. چونکە زەردەپەڕی کردووە بەدەستە خوشکی دایك و دەست لەسەر شانی دادەنێ. داچڵەکانی بروسکەی پەڵە هەورێکیش مردنی دایکی ڕادەگەێنێ.

ئەگەر دایك بکەین بە هێشوەترێیەك، دەبینین لەم دەقەدا دنکەکانی شێوەیان جیایە و تامی جیان لێدێ. بڕوانە ئەم هێڵکارییەی خوارەوە:

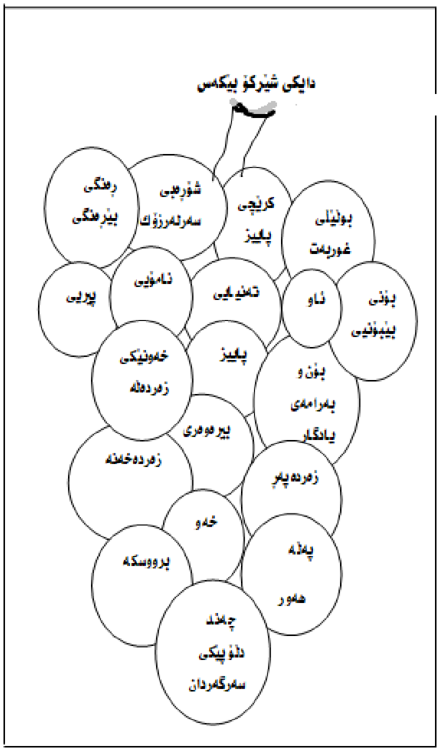

کەژاڵ ئیبراهیم خدر و دایك:

کەژاڵ ئیبراهیم خدر (١٩٦٨ – ٢٠١٨) ئەم قەسیدەیەی بۆ دایکی خۆی نووسیوە و دەڵێ:

دڵی دایکم ڕەنگی سوورە،
جۆگەڵەی خوێنی ڕەنگێکی درێژ
بەوەیدا ڕەتدەبێ
خوێنی کوڕ لە شەڕی براکان و
خوێنی کچ لە جەنگی بووکێنی دایکم سوورە
بەردەوام دوکەڵی سوور
لە جەرگی سووتاوی هەڵدەستا.
دڵی دایکم ڕەنگی ڕەشە،

لە پرسەیەکی هەمیشەیی و

لە لافیتەی ژێر باڵی مزگەوت دەچێ.

دایکم ڕەشە.. ڕەش ڕەش لە گومان دەچێ

ڕەشیەتی چارەنووس، ڕەشیەتی بەخت و

ڕەشیەتی ژیان.

دڵی خاکم چەند بەر تەسکە

لە کۆڵانەکانی ئاوایی ئەنفال دەکا

لە ئازادییەکانی ژنێك دەچێ

کە بە قانونی تەماشا

ناتوانێ باکوور و باشوور و ڕۆژهەڵات و

ڕۆژئاوای

جەستەی خۆی سەیر بکا

لە ژنێك دەچێ

کە دەبێ دەست نوێژ بە خوێنی

خۆی بشوا.

(چییە دنیا زوو بە خوێنی جەرگی ئەهلی دڵ

دەکا بێزوو!) [٩٠]

کەژاڵ ئیبراهیم خدر، وەك دایك، دەیەوێ بچێتە ناو دنیای خەمەکانی دایکییەوە، ڕەنگ و دەنگی ئەوان بکاتە ئەو مەراقەی لە دڵی دایە و هەرچی خەم و حەسرەت لە ناخیدا هەیە هەڵیان ڕێژێت و بە جیهان بڵێ خەڵکینە ئەوە دایکی منە، لەگەڵ ئەم داخانە ژیا و بەم

---

٩٠)https://www.facebook.com/kazhal.ibrahim(٢٦/ ٩/ ٢٠١٧)

داخانەوەش سەری نایەوە. کاتێك ئەو دەیەوێ خۆشەویستی و وەفاداری خۆی بو دایکی دەربڕێ، هەموو شتەکانی لێ تێکدەچێت و نازانی خۆی کچی ئەو دایکەیە یان ئەو ژنە دایکی ئەوە، دوو دایك لە یەك دایکدا دەبینێتەوە و زۆر بە وەستایی ئەو دوو ڕۆحە دەکاتە بڵندگۆیەك تا لە ڕێی ئەوەوە پەیامە ئاگرینەکەی خۆی بکاتە مانەفێستی شیعرەکەی و بە دنیا بڵێ لەوەتەی ئێمەی (دایك = ژن) بوونمان هەیە لەم وڵاتەدا کراوین بە کۆیلە و چەوسێندراوینەتەوە. لە ڕووی ئابووری و کەمەڵایەتی و ڕۆشنبیری و سیاسی و کەلتووری و فەرهەنگیدا لە ژێری ژێرەوەدا پۆلینکراوین.

ئەو، دایکی بە دوو ڕەنگ دەشوبهێنێ: ڕەنگی سوور و ڕەنگی ڕەش. لەو هونەرەشدا لایەنە نەرێنیێ و ناشیرین و نەفرەتلێکراوەکانی ئەو دوو ڕەنگە بەرجەستەدەکات (*جۆگەڵەی خوێن/ خوێنی کوڕ / شەڕی براکان / خوێنی کچ / جەنگ/ دوکەڵی سوور/ جەرگی سووتاو/ پرسەیەکی هەمیشەیی/ لافیتەی ژێر باڵی مزگەوت/ رەش ڕەش لە گومان دەچێ/ ڕەشیەتی چارەنووس/ ڕەشیەتی بەخت / ڕەشیەتی ژیان/.بەر تەسکە/ ئەنفال*). بڕوانن ئەم هەموو سوور و ڕەشە ناشیرینە بەرچاوی شاعیریان گرتووە و هیچ بوارێکی بۆ نەماوەتە ئاماژەیەکی سەر پێیی بە جوانییەکانی دایك بکات. لە ڕاستیدا پەیامگرنازانێ ئەو باسی خۆی دەکا وەك دایك، یان باسی دایکی دەکات وەك ڕەمزێك بۆ کۆی دایکانی وڵاتەکەی.

لە ژنێك دەچێ
کە دەبێ دەست نوێژ بە خوێنێ
خۆی بشووا.

ئەمە بەڵگەیەکی مێژوویییە بۆ ئەو چەقۆتیژەی خراوەتە سەر گەردنی ناسکی ئەو بونەوەرە ئێسك سووکە. کوشتنی بێ پسانەوەی ئەوان. وایکردووە کەژاڵ ئیبراهیم وەك ژنێك باشتر هەست بەوەبکات کە خوێن ڕشتنەکە زۆر جۆگەڵەی گەورەی بەدوای خۆیدا هێناوە. ڕۆژ بە ڕۆژ (کێرڤی) ژنکوشتن و تەڵاقدان و دەستدرێژیکردنە سەر نامووسی ئەوان لە هەڵکشان دایە. دەکرێ ئەم دەقەشیعرە ناوبنێین بە هاواری دایك بۆ دایك، لێ هاوارێك کە هەر خۆی دەیبیستێ و گوێی خەڵکانی دیکە لەئاست ئەو هاوارەدا کەڕن، کەڕتر لە کەڕ، کەڕتر لە بەرد.

دەقەکە سیخناخە بە وێنەی هونەی، موزیکی خۆشئاوازی نـاوەوە و دەرەوە، بـە زمـانێکی ڕەوان و پاك و شیرینی ژنانە داڕشتراوە. سەرنج لەم گوزارشتانە بدە: *(جـەنگی بـووکێنی دایکـم سوورە/ دوکەڵی سوور/ لە لافیتەی ژێر باڵی مزگەوت دەچـێ./ دایکـم ڕەشـە.. ڕەش ڕەش لـە گومان دەچێ/ دڵی خاکم چەند بەر تەسکە/ کۆڵانەکانی ئاوایی ئـەنفال / بـە قـانونی تەماشـا/ دەبێ دەست نوێژبە خوێنێ خۆی بشوا).*

نووسـەری ئەمـەریکی(ڕۆبـەرت فولگـەم Robert Fulghum ١٩٣٧ ـ ٢٠١٠) دەڵـێ: ((خۆشەویستی وەك ئەو قوماشەیە چەندە لە ئاراوی خەم و پـەژارەی بگرییـەوە، ئەوەنـدەی دی گەشتر و گەشاوەتر دێتە بەر چاو.))[٩١]

قوبادی جەلیزادە و دایك:

چەند مانگێك دوای کۆچی دوایی دایکی، قوبادی جەلیزادە ئەم دەقەشیعرەی نووسی:

(الصلاة خیر من النوم)

باڵی پێکدادا ـ کەڵەباب

لە ناو نوێنی شەو هاتەدەر ـ سپێدە

درەختی لە شیرین خەو، ڕاچڵەکاند ـ الصلاة خیر من النوم

کەچی،

وەك سبحەینەکانی تر

گوێم: لە خشپەخشپی سۆلەکانی نەبوو...

گوێم: لە خوڕەخوڕی ئاوی دەستنوێژەکەی نەبوو...

گوێم: لە چرپەچرپی قلە تەسبیحەکانی نەبوو...

---

[٩١]http://www.robertleefulghum.com/aboutrobert/

ئەمدیت: بەسەر بەرماڵەکەیدا، بنوشتێتەوە.

ئەمدیت: دوو دەستی نزا هەڵبڕێت.

ئەمدیت: بە فوو، لێمان داتەکێنێت، قەزاو بەلا .

ئا...

دایکم نووستووە.

نووستووە دایکم،

نووستنێکی ئەبەدی.[٩٢]

تێکستەکە وەك گوڵدانێك، چەپکە گوڵێکی باغەکانی سەردەمی منداڵی قوبادی لە ئامێزی خۆیدا گرتووە، تاکە شت کە لێرە وێنەی قوبادی جەلیزادەی تێدا ببینرێت دەقەشیعرەکەیە، بەدەر لەمە، هەموو ئاماژەکان زیندووکردنەوەی یان بەخەبەرهێنانەوەی ئەو بیرەوەرییانەیە کە لە ئەقڵی بێئاگایی ئەودا بە ئەرشیفکراون. چونکە شاعیر دەمێکە بە جەستە لەباوەشی دایکیدا دەرهاتووە و ئامێزی ئازیزێکی دیکەی لەباوەشی خۆی گرتووە، نەیویستووە درۆ لەگەڵ خەیاڵیدا بکات. هەرچەندە تێکستەکە هەر (٦٤) وشەیە، بەلام ئاوسە بە زانیاری ورد ورد:

ئاوڕدانەوەیەك لە کەلتووری جارانی گەڕەکەکەیان لە کۆیە: ماڵی دایکی قوبادی جەلیزادە، لە ڕۆژهەلاتی گەڕەکی قونگرێ، بەسەر جوانترین باغ و باغاتی (شیوی ڕەزان)ی دا دەیڕوانی و چیای هەیبەسوڵتان وەك ئاوێنە، بەرامبەریان بوو، بۆیە یەکەم گزنگی خۆری ئاسۆ، ڕەنگ بێ لە پەنجەری ئەوانی دابێ، مزگەوتی باپیرە گەورەشیان ـ مزگەوتی مەلا ئەسعەدی ـ هەر چەند هەنگاوێك لە دەستە راستی ماڵەوەیان دووربوو، جا ئەو *(الصلاة خیر من النوم)*ە لەگەرووی موئەزینەکانی ئەو مزگەوتەوە ڕژاوەتە ناو سینەی بیرەوەریی ئەو شاعیرە. رێك بەرانبەر ماڵیان، ئەو باغچەوانانە بوون کە لەوبەری ڕووبار و لە شاخی مشکە ڕەزو باغچەیان هەبوو، جا ئەو

---

[٩٢]) https://www.facebook.com/naz.ahmad.٩٨٤٩٩١٢٣

کەڵەشێرانەی قوقەیان ئێستا دەگاتە گوێی ئێمە، هی ئەو ماڵە باغچەوانانە بــوون، دڵنیــام کــە شاعیر بۆخۆی ئەم دەقە دەخوێنێتەوە، دەچێتەوە ئەو گەڕەکەی جاران، هەر بویە دەمانــەوێ بــۆ پەیامگر وێنەی ژینگەی ئەو دەقە بکێشین.

لە دەقەکەدا، دیارە کە دایکی شاعیر هەر لەو ژوورە نوێژی کردووە کە قوباد تێیدا دەخەوت. لێرەشدا، شاعیر لە پێشدا ئەو یادەوەریانەی باسکردووە کە هەستی بیستنی ئــەمباری کــردوون ئەوجا هاتۆتە سەر هەستی بینین، چونکە مرۆڤی خەوتوو حەز ناکات زوو چاوەکانی بکاتەوە. لە وشەکاندا بۆنوبەرامەی ژیانێکی کوردەواری ئاسایی دەکرێت، هیچ سیمای ئەرستۆکراتییەت بــە دایکی و بــە ماڵەکەیانــەوە دیــار نییــە: ســۆلی کۆیانــە و بــەرماڵی جۆلایــەکان و تەســبیحی مەکەومەدینان(بە گوێرەی دەنگی قلەکانی) و خوڕەخوڕی ئاو. شاعیر (بەرەبەیانی) بە کەڵەباب و لەخەوهەستانی شەو ڕاچڵەکاندنی درەختەکان، بەیانکردووە، جا لەو سەحەرەدا جگە لە دەنگی موئەزین و کەڵەباب، هەست بە بیستنی چەند نەرمە دەنگێکی کاریگەر دەکەیت، چــونکە لــە بێدەنگی شەودا دەنگ باشتر دەبیسترێ، بۆیە هەمووومان گوێمان لــە خشپەخشــپی ســۆلەکان و خوڕەخوڕی ئاوەکە و دەنگی بەریەك کــەوتنی دنکــە تەزبیحــەکانی نێودەســتی دایکــی دەبــێ، ئەوەشمان لەبیر نەچێ کە منداڵ هەم گوێی زۆر سووکە و هەم چاویشی زۆر تیژە.

ئاوڕدانەوەیەك لە فەرهەنگی کۆیەی جاران: وەك گوتمان شاعیر لە سلێمانی گەڕاوەتەوە کۆیــە و بووەتەوە منداڵی شەش حەوت ساڵی جــاری جــاران، بۆیــە فەرهــەنگی بنــزاری(بێچــوەزاری) کۆییان، دەنگ و سەدای خۆی لە دەقەکەدا هەیە، وەك:(*کەڵەباب/ سبحەینەکانی / خشپەخشپی سۆلەکانی / خوڕەخوڕی ئاو/ قلە تەسبیحەکانی*).

شەشەمین سەرکۆماری ئەمەریکا (ئەبرەهام لینکۆن ١٨٠٩ ـ ١٨٦٥) دەڵێ: ((قەت ئەو پیاوە نەدار و هەژار نییە، کە لە ماڵی دایکێکی خوداپەرست، گەورەبوو بێت.))[٩٣]

---

[٩٣] https://www.biography.com/people/abraham-lincoln-٩٣٨٢٥٤٠

بێگومان لێرەدا ئـەو مەبەسـتی ئەوەیـە، کـە ئـەو دایکـە خواپەرسـتە، خۆشەویسـتی و ڕاستگۆیی و میهرەبانی و ڕەحم و شەفەقەت و مرۆڤدۆستی حـەقیقی لـە نـاخی منداڵەکانیـدا دەچێنێ و هەژارییەکە لێرە پەیوەندی بە پـارە وپـوول و سـەروەت و سـامانەوە نییـە. شـاعیر ڕاسـتگۆیانە کـەلتووری ڕابـردووی مـاڵی دایکـی بەرجەسـتەکردووە، ئەمـەش وادەکـات خۆشەویستمان بۆ ئەو دایکە زۆرتر و شکۆدارتر بێ. دەزانین کە جـەرگی دایـك بـۆ کۆرپـەکانی چۆنە، بڕوانە ئەو کەلتوورە جوانەی جاران، لەکاتێکدا هەموو منداڵەکانی خەوتوون، ئەو دایکـە و نزایان بۆ دەکاو دوای خوێندنی فاتیحە و دوای نوێژکردنەکە، دەکەوتە سەلەوات لێدان و فـوو لەوان و لە ماڵەکەدا دەکا. ئەمەیش بەشێکە لە تقووسی نوێژکردن لە لای موسـڵمانان. ئیمـڕۆ زانستییانە سەلمێندراوە کە ئەم جۆرە دوعا و نزاکردنە، جۆرە ڕژێنێك لە مێشکدا دەڕژێـنن کـە هەستی بەرگری و هیوا و ئومێدێك بەو دایکە دەبەخشێت، بەو هیوایەی کە ئەوان بێمزەڕەت بن و ژیانی ئاسایی ڕۆژنەیان بەسەر بەرن.

بیرۆکەی مـردن نووسـتنە، زۆر کۆنـە، بـە چـەندان کتـێبی لەسـەر نووسـراوە، لـە کتێبـە پیرۆزەکاندا ئاماژەی بۆ کراوە، لە زانستی لاهووت و فەلسەفە و تەسەوف و ئەدەب زۆری لەسەر نووسراوە. شاعیر دەیەوێ هەم نەمریی بە دایکی ببەخشێ کە ئەو نووستوە بۆیە ئەو بەیانییە بۆ نوێژ لە خەو هەڵنەستاوە. دەیەوێ خۆشی دڵنیا بکات، کە سەفەرەکەی ئەو وەك نووسـتن وایـە. هیچ ئاماژەیەك نییە کە شاعیر لەو نووستنە مەبەستی لە هەڵسانەوەی ڕۆژی حەشر بێ، بـەڵکو نوستنەکەی نووستنێکی ئاساییە بەڵام ئەبەدییە.

ئەوەی کە دەبێ فەرامۆش نەکرێت، لە دەقەکەدا خۆشەویستییەکی شاراوەی یەکتربڕ هەیـە، خۆشەویستی شاعیر بۆ دایکی بە یادکردنـەوەی یادەوەرییـەکانی و تاسـە و خۆزگـەی بـۆ ئـەو ڕۆژانە، وە خۆشەویستی دایك بۆ منداڵەکانی بە نزا و دوعا و فوو لێکردنەکەی بـەو ئومێـدەی خوا بیانپارێزێ.

نەزەند بەگیخانی و دایك:

نەزەند بەگیخانی لە بەشێکی قەسیدەی *(دەنگی ژنانی گەرمیان)* دا دەڵێ:

من لێرە

لە ناخی بێدەنگی گەرمیان

کە دەنگی شمشێری شەڕی براکان ڕایدەچڵەکێنێ

بیرەوەرییەکانی پاریسم دەنێژم و

قاقای پێکەنینم کپ دەکەم و

گوێ لە قوڵپی گریانی ژنانی ئەنفال دەگرم

کە لەناو گەرداوی ئەو خاکە سەردەکا و

وەك هێڵێکی باریك

بەرەوە سەربان و گردەکان تەکان دەدا

با بێدەنگ بین

دەستت بخەرە سەر ناوچەوانم ئەی دایکی

جەرگسووتاو

با ناوچەوانم گڕ بگرێ بە پشکۆی پەنجەکانت

با بۆنی مردووەکان بکەین

کاتێ چەکەکان ڕادەکێشن

لاشەی براکانمان هەڵمێکی سووریان لێ هەڵدەستێ

لە قوڵایی ڕۆحیاندا

تروسکاییەك هەڵدەچێ

وەك بوراق باڵ دەگرێ

بەرەو ناخی ئەستێرەکان

دەنگی دڵی ژنەکان دەبیستم

تێکەڵ بە دەنگی بانگدەری سپێدان دەبێ
شین و ڕۆڕۆیە تێکەڵ بە
بەحەی ئەڵڵای دەروێشان دەبێ
هاوار، هاوار، هاوار
بێدادیی ژنانی گەرمەسێر
لەسەر ئەم خاکە سووتاوە
تێکەڵ بە بێباکی سەردەم دەبێ.[٩٤]

ژنــە ئەکتــەری بــەریتانی (ئــۆدرێی هیبیــورن Audrey Hepburn ١٩٢٩ ـ ١٩٩٣)دەربارەی سۆزی ژن دەبێژێ: ((هیچ شتێك نییە خاڵی بێ لە جوانی، لــێ هــەموو چــاوێك ئــەو جوانییانە نابینن. ژن جوانییەکەی لە سیمای ڕوخساریدا نییە، بەڵکو جوانی حــەقیقی ئــەو لــە ڕۆحی دا دەدرەوشێتەوە. ئەو ســۆزەی کــە نیشــانی دەدات، ڕاســتگۆیانە بــە خۆشەویســتییەوە دەیبەخشێتەوە، بۆیە جوانی ژن ساڵ بە ساڵ پتر دەگەشێتەوە.))[٩٥]

لە کۆبەرهەمەکانی ژنە شاعیری کورد، نەزەند بەگیخانی، ڕاستگۆیی ئەدەبی، بەو واتایەی کاتێك شیعرەکانی وەك گوێز دەشکێنی و کاکڵەکەی دەردەهێنێ و پەلکی خەیاڵی لێدەکەیتەوە، جەوهەرێکی درەوشاوەی بێ غەلوغەش بەدیار دەکەوێ، بۆیە وشەی (دایك) کــە لــەم دەقــەدا، شاعیر وەك فریــادڕەس هــاواری دەکــاتێ، ڕوخســارە حەقیقەکــەی ئــەو دایکــە و ئــەو ســۆز و خۆشەویستییە نیشاندەدا.

---

[٩٤]) پیاسەیەك لەگەڵ جۆن دۆن دا، نەزەند بەگیخانی، بڵاوکراوەی ناوەندی غەزەلنووس، سلێمانی، ٢٠١٧، ل ٢٢

[٩٥])https://www.biography.com/news/audrey-hepburn-facts-biography

فەزای خۆشەیستیی دایك پانتاییەكی چوار ڕەهەندی هەیە:

- **ڕەهەندی مێژوویی:** زۆر پێش هاتنەخوارەوەی كتێبە ئاسمانییەكان و سەرهەڵدانی چاخی یەكتا پەرستی (خودا)، دایك پەرستی لە زۆر كۆمەڵگاكاندا باو بووە، ئیمڕۆ نزیكەی (١٠٠) لە پەیكەری دایكە ـ خوداكان، لە مۆزەخانەكانی جیهاندا نمایش كراون. جا تاكو ئێستا، تقووسی ئەو خۆشەویستییە بۆمەمانان ماوەتەوە، بە شێوەی ڕێزگرتن و خزمەتكردنی ئەو كائینە ڕۆحسووكەڵەیە. ئەوەی لێرەدا ئاماژەی پێدەدرێ درێژەپێدەری ئەو خۆشەویستییە بەردەوام و نەپچڕاوەیە.

- **ڕەهەندی جوگرافیایی:** هەرچەندە ماڵ و گۆڕستان، وەك دوو مەنزڵی دایك، پێگەیەكی جوگرافیایی زۆر سنووردار و قەوارە بچووكیان هەیە، بەڵام مەودا ڕاستییەكەی بوون و ماهییەتی دایك، هەموو ئەو شوێنانەیە كە تۆ لەوێ مەوجوودی. ئەو خۆشەویستییەی ئێرە، لە دڵی بەگیخانیدا كوژانەوەی نییە لەسەر زەوی یان ئاسمان یان دەریا بێ. لەهەر شوێنێ ئەو لەوێ بێ دایكیشی لەوێیە.

- **ڕەهەندی بایەلۆژیی:** دوای بڕینی ناوكی كۆرپەڵە، پەیوەندی بایەلۆژیی و جەستەیی لە (جیینات) و (كرۆموسۆمات) و پێكچوونەكانی شكڵ و شێوە و ڕوخسار و جووڵە، لە نێوان دایك و منداڵەكەی دا هەر بەردەوامە و ڕەنگ بێ بپەڕنەوە بۆ چەندان پشت لە نەوەكانیان. كەواتە ئاساییە لە ئاوێنەی چاوی بەگیخانیدا، خۆشەویستی دایك بە ڕەوانی بخوێنینەوە.

- **ڕەهەندی ڕۆحی:** ڕەنگ بێ ئەوەیان بۆ بەگیخانی، گۆشە هەرە چڕ و پڕ و خەست و خۆڵەكەی خۆشەویستی دایك بێ، چۆن؟ ئەو كائینە ڕۆحسووكەی بە نازناوی (دایك) بانگی دەكەین، لە دیدو ڕۆحی بەگیخانیدا، كائینێكی ئاسمانی، پەریزادەیی، موعەزەب، غەدرلێكراو، مەحرومكراو، گۆشەگیركراو، سووتێنراو بە چزی (٣) تازە بەمەرگی خودی شاعیر، ناوی بزرنابێ، چونكە شیعرەكانی نەمرییان بەو بەخشیوە.

وشەی (دایك) لێرەدا، ئاماژەیە بۆ شاعیر و دایکی شاعیر و کۆی ژنانی گەرمیان ـ کە ڕەمزە بۆ کۆی ژنانی کورد، جا سدقە ئەدەبییەکە لەوەدا دەبینرێ، کە دایکی شاعیر بەڕاستی (٣) جار، بە لەسێدارەدانی (٣) لە کوڕەکانی جەرگی سووتاوە، کە ئەمەش ڕاستەخۆ جەرگ سوتانی شاعیرە، هەستکردنی شاعیریش لێرەدا بە جەرگ سوتانی ژنانی گەرمییان، خەیاڵ و فانتازیا و خەون نییە، بەڵکو ئاوێتەکردنێکی واقیعی و مێژوویی و ئەدەبییە بە زمانی شیعر. ئەوەی کە زۆر سەرنجڕاکێشە لەم دونیا گەورەدا، لەم میحنەتە بەسۆیەدا، شاعیر لە غەیری دایك کەسێك نابینێتەوە ئەو هاوارەی بۆ بەرێت، ئەمەش نیشانەی مەزنی و پیرۆزی و پایەداری مەقامی دایکە لە دیدی شاعیردا .(پاریس) کە شاری جوانی و ژیان و ئەڤینە، لەو شاعیرە بۆتە دۆزەخ و بە چاوتروکاندنێك خۆی دەگەێنتە ناو دۆزەخەکەی ئەنفالی گەرمیان. ئا لێرەدا پانتای جوگرافیای و مێژووی سۆزی دایك بەدیاردەکەوێ.

دەقەشیعرەکە، ئەو زوڵمە گەورەییەی کە مرۆڤایەتی دەرحەق بە کورد دەینوێنن، بە ئەرشیف دەکات، کە هەموویان لە بێدەنگی بوونیان و چاوپۆشینیان لەو تاوانانەی لێمان دەکرێ، کۆك و تەبان. لە چاوی دایکێکەوە چاوی هەموو ژنانی ئەنفالکراوی کورد دەخوێنینەوە، کە شاعیر کارامانە گوزارشتی لە خەمەکانی کردوون.

"هۆنەرانی کورد لە قۆناغە جیاجیاکانی مێژوودا، خاکی نیشتمانەکەی خۆیان خۆشویستووە، شانازییان پێوەکردووە، زۆر بەتوندی بەخاکی کوردستانەکەیانەوە نووساون." [٩٦]

عەبدوڵڵا جەوهەر و دایك:

عەبدوڵڵا جەوهەر، دیوانێکی شیعری بەناوی *(دایە گیان)* لە دووتوێی کتێبێکی (١٤٤) لاپەڕیی، لە ساڵی (٢٠١٣) چاپکردووە، کە سەراسیمەی شیعرەکان لاوانەون بۆ دایك و پیرۆزی

[٩٦]) حوسێن محەمەد عەلی، یاقوت و زمروتی کوردی، (سروشت و جوانی)، چاپخانەی سیما، سلێمانی، ٢٠٠٧، ل ١١

و مەزنی دایك ستایش دەكەن، بەرهەمەكە پتر لە بیست شیعرن و هێندێكیان ژمارەیان بۆ تومارکراوە لە جیاتی ناونیشان، گەرچی هەر لەژێر ناونیشانی دایکن.، ئەمەش نموونەی مشتێك لەو ناونیشانانەن: *(دیمەنی دایك و زنجیرەیەك پرس و ڕا، لاشەی دایك بەرە و تاتە شۆر، لە سەر قەبران بەدیار تەرمەكەیەوە، بەجێ هێشتنی دایك پاش ناشتنی، سكاڵای یەكەم شەوی بێ دایكی، لەیەكەم سەردانی ئارامگای دایكا،لە بیرەوەرییەكانی دایك...تاد)*. شاعیر، لە دەقەشیعری *(لەسەر قەبران بەدیار تەرمەكەیەوە)* دەڵێ:

باوەڕم نەبوو دایە گیان هەرتۆ بیروباوەڕم بووی
ئایینم نەبوو دایە گیان تۆ ئایین و دەوارم بووی
ئەوا تۆشیان ڕاپێچ كردەووە بۆ گڵ لە باوەش گرتن
بەدوای تۆشا هەش گیرایەوە بۆسەر و دڵ تێنیشتن....[97]

كاتێ كە شاعیر باسی یەكەم وێستگەی ناخۆش دەكات، ئەوساتەی كەوا لەسەر قەبران، بەدیار تەرمەكەی دایكییەوەیە، پۆپەی شكومەندی نیشاندانی شاعیر بو دایكی لەوەداچڕكراوەتەوە، كە ئەوی كردۆتە سونبولی باوەڕ و ئایینی خۆی، بەڵام نازانین دوای مەرگی ئەو سونبولە. ئاماژەكردن بۆ (هەش)، ئاوەردانەوەیە لە ڕابردوو و كەلتووری كوردەواری كە خەم و موعانات و بەدبەختی ژیانیان هەمیشە بە (هەش) ڕەنگڕێژكردووە، ئێستاشی لەگەڵ دابێ بۆ تووك كردن دەڵێن: هەش بەسەرت! سەرت لە هەشێ نێی!

لە دەقەشیعری (سكاڵای یەكەم شەوی بێ دایكی) دا، دەقنووس لەسەر نەزمی شیعری كۆن، (ئەمشەو)ی كردۆتە پاش سەروا و هەرچی خەم و پەژارەی ژیان هەیە لەدوای مەرگی دایكیدا بۆتە میرات و دیاریی ئەو. لە تێكستەكەدا دەڵێ:

---

[97]) عەبدوڵلا جەوهەر، دایە گیان، دەزگای چاپ و پەخشی سەردەم، سلێمانی، ٢٠١٣، ل ٧٨

لە جێی خۆشی دایك، خەم وا بەدیارمەوە ئەمشەو

گریانی کلۆڵی، وا بەژوور سەرمانەوە ئەمشەو

دەروازەی سوێبوونەوە، لەسەر گازی پشتە ئەمشەو

تروسکەی خۆشی، لەگەڵ ڕەشی خەما خشتە ئەمشەو

پەشێوی بەرپیشووی خەم دادراوەتەوە ئەمشەو

پەژارە لەدەروونا، دەم کراوەتەوە ئەمشەو

بێ نازە سۆزە، چاوی خۆشی، خەمی تێزاوە ئەمشەو

زامارە کۆست و کەساسی، سەری تێناوە ئەمشەو

گوێ ئاگردانی، خوشك و برایان، گەرمە ئەمشەو

تابوتت لەترئەدا، خانە تاریکی شەرمە ئەمشەو..."[٩٨]

"دوا وێنە لە هیچ شتێك تەواو نەبووە، هەر شاعیرە و بەکامیرای زووم تیژوو بەسەرنجی وردی دەتوانێت وێنەی وابگرێت کە پێشتر کامیرای هیچ شاعیرێك وێنەی نەگرتبێت."[٩٩] هەرئەمەشە وای کردووە شاعیران لە گۆشەنیگای جیاوازەوە بڕوانە جیهانبینی دایك و خۆێندنەوی بۆ بکەن.

بەڵێن باقلانی لەشیعری (دایك) دا دەڵێ:

من ئەگەر مردم قەت بۆم مەکەن شین

نە تەعزیە دانێن نە گریان و شین

نەخزم و کەسان نەبرادۆستان

---

[٩٨]) سەرچاوەی پێشوو، ل ٩٦

[٩٩]) هاوژین سلێوە، خۆری دەق و ئاوێزەی رەخنە، چاپخانەی حاجی هاشم، هەولێر، ٢٠١٣، ل ١٣١

کەس لەدوام نەڕوا بۆسەر گۆڕستان

هەر تەنها دایکم بێت بۆسەر گۆڕم

هەر ئەو دەزانێت حاڵی کڵۆڵم

با تێر بگریێ و بڵی بەڵێن گیان

لەدنیا نەتدیت خۆشی لەژیان[١٠٠]

شاعیر تەمەنادەکات لەدوای مردنی، تەنها دایکی سەردانی گۆڕەکەی بکا، تەعزیەی ناوێ، شین و گریانی کەسی قبوڵ نییە، تەنها شین و گریانی دایك، لەنێو هەموو حزم و کەس و خۆشەیستان، تەنها دایکی هەڵبژاردووەو شیوەن و گریانی ئەوی دەوێ، ئەوەش مانای ئەوەیە دایك خۆشەویسترین و دڵسۆزترین کەسە بەلای شاعیرەوە.

پووختەی تەوەرەکە:

دەتوانین بڵێین لە ئەدەبدا دایك وەك (ئاو) وایە. کە بنکە هەنارێك ئاودەدەی هەناری شیرین، یان مزر، یان ترشت دەداتێ، کە بە هەمان ئاو باغێك ئاودێر دەکەی، جۆرەها گوڵت دەداتێ، خۆ کە بارانی پەڵەش بەسەر پارچە زەویەکی تۆکراودا دەبارێ، گێڵگەی گەنم و جۆی لێ دێتە بەرهەم. کتومت (دایك)یش وایە، دەبینین لە بەراو و زەوی و باغی هەر شاعیرێك بە جۆرە بەرهەم دەهێنێ کە جیاوازن لە یەکتری. لەڕاستیدا کەم زاراوە هەیە هێندەی زاراوەی دایك گەورە و فرەڕەهەند بێ و ئاست و ئاراستەکانی کراوە بن و هیچ سنوور و شوورە و تەیمانێکیشی دیار نەبێ. ئەوە بەهرە و ئەزموون و توانستی شاعیرە، کە بەهای ئەدەبی، دەق دەست نیشان دەکات و لێرەدا دەستڕەنگینی شاعیر لە سنعەتی شیعردا بەدیار دەکەوێ کە چۆن (دایك)ی تەوزیفکردووە، چونکە (دایك) دەقێکی ئەدەبی کراوەی ئەزەلی و ئەبەدییە، هەموو سنوورەکانی تێکشکاندوە و هەمیشەش بەدوای داهێنان و شاکاری مەزندا دەگەڕێ

[١٠٠]) دەستنووس، شیعری: بەڵێن باقلانی، لە ١٥ / ٢ / ٢٠١٨ وەرگیراوە.

بــەشی ســێیەم

دایك لە جیهانبینیی شیعری (لەتیف هەڵمەت)دا

هەر شتێ خۆش بێ... پیرۆز بێ... جوان بێ

تامی ماچێکی دایکمی لێ دێ

(لەتیف هەڵمەت)

١- بۆ هەر دایك؟

پرسیارێکی ڕەوایە. لەتیف هەڵمەت شاعیرێکی قەڵەم بە بڕشتە و لەوەتەی یەکەم بەرهەمی شیعری لە ساڵی (١٩٧٠) بەناوی (خوا و شارە بچکۆڵەکەمان) بڵاوکردۆتەوە، گەنجینەیەکی دەوڵەمەند و بەنرخ و بەرچاوی خستۆتە کتێبخانەی کوردییەوە، کە شەن وکەوکردن و ڕاڤەکردن و شیتەڵ کاریکردنیان زەحمەتە بە تاقی تەنیا و لە ماوەیەکی کەمدا بە نووسەرێك بکرێت. لە دیدی ئێمەدا، هەڵسەنگاندن و نرخاندنی بەرهەمەکانی ئەو شاعیرە ـ وەك هێندێك شاعیری دیکەی کورد، تا لە چوارچێوەی لێکۆڵینەوەی ئەکادیمی و ئەدەبی هاوچەرخدا بەرجەستەبکرێن، پێویستیان بەو نووسەرانە هەیە، کە سەرەڕای شارەزایی و لێزانی و بەهەرەمەندی و دەستڕەنگینیان لە ئەدەب و ڕەخنەدا، وەك (لەتیف هەڵمەتناس)یشدا پێویستە کارامەییەکی تایبەتیان تێدا هەبێ.

تاکو (٢٠١٨) کۆی بەرهەمە چاپکراوەکانی ئەم شاعیرە ڕێك (٢٤٠٠) لاپەڕەیە. خۆ زەحمەتە لە چەند سەرەقەڵەمێکدا بتوانرێت هەموو ئەو تەوەرە و ڕەهەند و گۆشەنیگا و جیهانبینی و فەلسەفە و شێواز و گوزارشت و دیدانەی شاعیر، کە لە بەهەمەکانیدا ڕەنگیانداوەتەوە کورت بکرێنەوە. ئەوە چ جای ئەو قوتابخانە ئەدەبی و ڕێباز و میتۆدە جیاوازانەی لە شیعرەکانیدا پەیڕەویکردوون. لە ئاکامی خوێندنەوەی کۆبەرهەمەکانی، ئەم خاڵانەمان هەڵێنجا کە شاعیر:

- خاوەن گەنجینەیەکی زمانەوانی دەوڵەمەندە.
- پانتای و سنووری بابەتەکانی فراوان و واڵا و کراوەن و بە دەگمەن بابەت هەیە بەسەری نەکردبێتەوە.
- شێوازی نووسینی جیوە ئاسایە، زۆر مەراقییەتی هەمیشە گۆڕانکاریی لە داڕشتن و زمانی شیعریی خویدا بکات.
- وەك مرۆڤێکی مولتەزیم، خەتی فەلسەفەی شیعری و ئەدەبی و جیهانبینی خۆی دیاریکردووە و دژی بەرەڵایی و سەرلێشێواوی و سەرگەردانی ئەدەبییە.

○ هەڵگری پەیامێکی (یان چەند پەیامێکی) ئەدەبی و ئەخلاقی و نەتەوەیی و مرۆڤانەیە کە تا سەر ئێسقان باوەڕی پێیەتی و کاری بۆ کردوون.

○ بەرهەمەکانی دەوڵەمەندن بە کەرەستەی فۆلکلۆری و کەلتووری و داستان و ئەفسانە و ڕەوانبێژی و پاشخانی مێژوویی و مەعریفەی هاوچەرخی هەمەچەشن. چونکە خوێنەرێکی باخەبەر و هۆشیارە و زانیارییەکانی فرە سەرچاوەن.

○ ئەزموونەکانی، سەرەڕای ئەوەی بەشێکن لە ئەزموونی ئەدەبی کوردی و جیهانی هاوچەرخ، مۆر و شەقڵی تایبەتی شاعیریان پێوەدیارە، کە دەکرێ بخرێنە ناو کەوانەی (ئەزمونگەرایی شیعریی لەتیف هەڵمەت).

کەواتە، دەیان و بگرە سەدان، ناونیشانی شاراوە، لە ناو دەقەکانی لەتیف هەڵمەتدا، خۆیان شاردۆتەوە و چاوەڕوانی قەڵەمی بە توانست و ڕەند و چەلەنگن، هاوشان بە مەعریفە نوێیەکانی سەردەم، شیتەڵکاریی و ڕەخنکاری و لێکۆڵینە و توێژینەوی نوێیان لەسەر بکرێت. بۆیە ئێمە لە ناو ئەو خەرمانە ناونیشانە، ناونیشانی (دایك لە جیهانبینی شیعری لەتیف هەڵمەت)مان هەڵبژارد و لە سایەییدا ئەم کتێبەمان نووسی.

لێتان ناشارینەوە، هەرچەندە سنووری لێکۆڵینەوەکەمان دیاریکراو و بازنەئاسایە، لێ لەسەرتاوە چەند ترسێکمان لێنیشت، کە ئاخۆ چەندە دەرەقەتی ئەو ناونیشانە دێین و دەتوانین نیشانەی مەبەست بپێکین، چونکە:

○ جیاکردنە و لەتکردنی دایك لە کۆبەرهەمەکانی شاعیر کتومت وەك ئەوە وایە کە تۆ کچێکی جوانت بەرانبەر بێ، بەڵام هەر چاوێکی یان دەستێکی یان مەمکێکی ببینی و نەتوانی هەموو جوانییەکەی ببینی. بە ڕاستی ناشکرێ دەست بۆ هەموو ئەو تەوەرانە بەرین کە شاعیر لەدەرگای داون و هەر ئەوەندەمان بۆ دەکرێ تەوەرە پەیوەندارەکان، بە دایك، بەسەر بکەینەوە.

- مامەڵەکردن لە گەڵ (ناونیشانی دایك) مامەڵەکردنێکی هاوچەرخانەیە لەگەڵ لایەنی دەروونی شاعیر و کۆمەڵناسی کوردەواری (Sociology) و دەروونشیکاری کۆمەڵگا(Psychosocialanalysis) و سایکۆلۆژی سۆز (Psychology of sentiment) کە هەموویان پەیوەستن، بە شێوەیەك لە شێوەکان، بە ژیان شاعیر و دایکی شاعیر و ئاوێتەبوونی گاریگەرییەکانی نێوانیان. بۆیە هەوڵمانداوە، نوێترین کتێبی ئەم ڕشتانە بە زمانی دیکە وەدەست بێنین و زانیارییان لێوەهەڵێنجین، چونکە کتێبخانەی کوردی تا ڕادەیەك بەم چەشنە کتێبە هەژارە.

لەسەرەتای ئەم سەدەیەدا، کۆبەرهەمی شیعری چەند شاعیرێکی کورد، بە قەبارەی گەورە کەوتنە بەردەست خوێنەران، کە تاڕادەیەك، ئەمە وەك دیاردەیەکی نوێ سەیردەکرێت، چونکی پێشتر، بەرهەمی شیعری کوردی هەر شاعیرێك، لەچەند کتێبێ و دیوانێك پتر نەبوون. ئەگەر کۆبەرهەمی شیعری شێرکۆ بێکەس، کە نزیکەی (٦٨٥٧) لاپەڕەیە، بۆ کورد ڕووباری فورات بێ، ئەوا کۆبەرهەمەکەی لەتیف هەڵمەت، ڕووباری دیجلەیە، لە دەوڵەمەندییدا. جا ئەمە وایکردووە، کە هێندێك بابەت و تەوەری ئەو شیعرانەی ئەو شاعیرانە، ڕووبەر و پانتاییەکی ئەدەبی یەکجار فراوانیان هەبێ.

دایك لە کۆبەرهەمی لەتیف هەڵمەتدا، نموونەیەکی کەمنەزیرە لە ئەدەبی کوردیدا، کە شاعیر لە دووتوێی دیوانە شیعرەکانی شیعری زۆری بۆدایك نووسیوە، تەنانەت دیوانێکی شیعری ناونیشانی (ئەو نامانەی کە دایکم نایانخوێنێتەوە)، لە ساڵی (١٩٧٩) چاپکردووە. کە هیچ شاعیرێکی دیکەی کورد، پێشتر ئەمەی نەکردووە و ئەوەندە شیعرەی بۆدایك نەنووسیوە. بێگومان، ئەمە کردەیەکی هەمەڕەکی ناهۆشیاری بێئاگایانەی بێمەرام نییە، لەهەر گوتنەوەیەکی وشەکەدا، شاعیر مراز و پەیامی خۆی هەیە، با چاوێك لەم خشتەی خوارەوە بکەین و بزانین شاعیر چەندە گیرۆدە و شەیدای وشەی (دایك)ە لە کۆبەرهەمەکانی دا:

وشە	جار	وشە	جار
دایك / دایە	540	باوك	50
خوشك	38	برا	175
باپیر	18	منداڵ	502
ژن	556	كچ	1057
هاوڕێ	130	شەهید	78
مانگ	140	چیا	206
دارستان	96	نیشتمان	69
دڵ	1291	گوڵ	706

دووبارەبوونەوەی ئەم وشانە لەكۆبەرهەمی شیعری لەتیف هەڵمەتدا

دوو بژاردە وشەمان خستۆتە ڕوو، یەكیان تایبەتن بە مرۆڤ: (خوشك و برا و هاوڕێ و شەهید...تاد) و ئەوی دیكەیان بێگیانن:(چیا و دارستان و دڵ و گوڵ...تاد). بۆ ئەوەی بزانین سەنگ و قورسایی ئەم بژاردەیە وەك كەرەستەی شیعری، چەندە لەهزری شاعیر دەنگدانەوەیان هەیە و چەندە جێ پەنجەیان لە سەر كۆبەرهەمەكەیدا دیارە، دەبینین:

- وشەی (دایك - دایە) (١٠.٨)دە پۆینت هەشت، واتا نزیكەی یازدە هێندەی (باوك) بەكار هاتووە.
- كۆی ژمارەی وشەكانی (باوك و باپیر و خوشك و برا) دەگەنە (٣٩٣)جار، بەڵام بەتەنها دایك (٥٤٠) جار بەكار هاتووە.
- ڕێژەی ژمارەی هەر یەك لە (مانگ و چیا و دارستان)، دەكاتە (٤٤٢)جار.
- ژمارەی وشەی (گوڵ) بەڕێژەی (%٣٨) لەسەروی ژمارەی (دایك/ دایە)ە.
- تەنیا ڕێژەی ژمارەی وشەی (دڵ) لە (%٦٩) لەسەرووی ژمارەی (دایك/ دایە)ە.

بڕوانە ئەم هێڵكارییەی خوارەوە تا باشتر سەنگی دایك بە بەراوەرد لەگەڵ كەسەكانی دیكەدا ببینی:

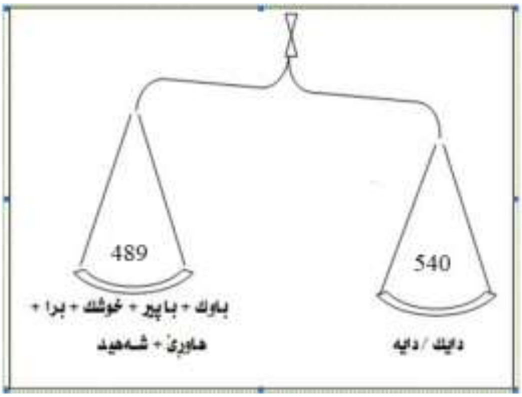

٢- لەتیف هەڵمەت و دایە (سەعدییە) کێنە؟

پووختەیەك لە ژیاننامەی شاعیر ڕەنگ بێ باشتر ببێتە دەستگری ئەو خوێنەرانەی لە نزیکەوە بە ئەو ئاشنا نین. بۆیە ئەم مشتە زانیارییەتان بۆ تۆماردەکەین کە د. هاوژین سڵیوە لە دیمانەیەکیدا لەگەڵ لەتیف هەڵمەت لە ساڵی (٢٠١٢) وەدەستی هێناوە، زانیارییەکانیش ئاوێتەی چەند زانیارییەکی وەرگیراوی تر دەکەین.

لەتیف هەڵمەت لەساڵی (١٩٤٩؟ ١٩٥٠؟) لە شاری (کفری) لە دایك بووە، ـ هەرچەندە لە ناسنامەیدا ساڵی (١٩٤٧) تۆمارکراوە. ئەو لە خێزانێکی ئایین پەروەر گەورەبووە، باوکی کەسێکی خوداناس و ڕۆشنبیر بووە،((کاتێك کە لەتیف هەڵمەت چاوی کردۆتەوە، خۆی لەماڵێکدا دەبینێتەوە، کە پڕبووە لەکتێبی ئایینی و ئەدەبی، بۆیە لەوێوە فێری خۆشەویستی وشە بووە، بەڕادەیەك ئەو کەشەی بۆی خوڵقاوە، هەڵمەتی ئامادەکرد، بۆئەوەی ببێتە ئەو شاعیرەی کە سنووری کۆنی دەق بشکێنێ))[١٠١] لەتیف هەڵمەت گوتەنی: ((ماڵی ئێمە هەمووی باسی فریشتە و مەلەك و موعجیزەی پێغەمبەران و پیاوچاکان بوو، هەر لەو ماڵە ڕۆشنبیرەی خۆمان شەوانە باوکم ژیانی پێغەمبەرانی بۆ دەگێڕاینەوە، باسی حەزرەتی موسا و فیرعەون و

---

[١٠١]) سامان عیزەدین، بنیاتی هونەری لە شیعری لەتیف هەڵمەتدا، چاپخانەی کەمال، سلێمانی، ٢٠١٠، ل ٥٢

حەزرەتی عیسا و لەدایك بوونەکەی و باسـی حـەزرەتی (ئـەیوب) و عـەزابەکـەی، بـەجۆرێ لـە جۆرەکان ئەمانەم هەموو وەردەگرت.))[١٠٢]

ئەو کتێبانەی کە باوکی لەماڵەوە هەیبوە، وەکـو گوڵسـتانی سـەعدی و دیـوانی حـافزی شیرازی شیعرەکانی(خەیام) و چەند دیوانە شیعرێکی دیکـە و کتـێبی دیکـە دەبنـە سەرچـاوەی گەنجینەیەکی باشی ئەدەبی و کەلتووری و زمانـەوانی بـۆ ئـەو، هاوکـات لەگـەڵ خوێندنـەوە و موناقشەکردنی ئەو بابەتانە لەگەڵ مەلایەکان و گێڕانەوەی چیرۆك و سەرگوزشتە و داسـتانەکان لە لایەن دەروێش و ژن و پیاوی دەرودراوسێ و دەڤەرەکـە، هـەموویان وایـان کـرد ئـەو باشـتر چاوبکاتەوە و لەدەوروبەری تێبگات.(بروس کوئن)دەربارەی پەروەردە کردنـی منـداڵ و دروسـت بوونی کەسایەتییەکەی دەڵێ: "منالێك لەبنەماڵەیەکی کرێکاردا پـەروەردە بووبێـت، یـەکێکی دیکە لەبنەماڵەیەکی پاشایەتی، رەنگە دوو پێگەی کۆمەڵایەتی زۆر جیاوایان هەبێ، ئیمکاناتی ژیان و شێوەی پەروەردەو بارو دۆخی هەرکامیان رۆڵ دەبینێ لە هەڵبـژاردنی داهـاتوو و پیشـەو پێگەی کۆمەڵایەتی"[١٠٣] لەتیف هەڵمەتیش لەبنەماڵەیەکی رۆشنبیرو باوك مەلاو دایك قسـەزان و فۆلکلۆر زان پەروەردە بووە، ئەوە کاریگەری زۆری هەبووە لەسەر شاعیریەتی و دروست بوونی کەسایەتی ئەدەبی. چەندان نموونەی لەم شـێوەمان هەیـە، بۆنموونـە (فایـەق بێکـەس) (شـێرکۆ بێکەس)ی هێنایە وجود، (گۆران)ی شاعیر (ئەژی) کوڕی بەرەو ئاراستەی شیعر برد...

لەتیف هەڵمەت سەردەمی منداڵی خۆی، لەگـەڵ خوشـك و بـراو هاوڕییـانی گـەڕەك، تـا ڕادەیەك بە خۆشی و ئاسایی بەسەر بردووە و ناخۆشی و دڵتەنگی گرانی نەهاتۆتە ڕێ. تـا ڕۆژی (٤/ ٤/ ١٩٦٧) کە لەو ڕۆژەدا، دایکی کۆچی دوایی دەکات. لەتیف هەڵمەت بەدەیان خـەڵاتی

---

[١٠٢]) دیدەنی هاوژین سڵیوە لەگەڵ لە تیف هەڵمەت، ١٩/ ٣/ ٢٠١٢

[١٠٣]) بروس کوئن، ترجمە و اقتباس دکتر غلامعباس توسلی ـ دکتر رضا فاضل، مبانی جامعە شناسی، چاپ بیست و هشتم، تهران، ١٣٩٥، ص٨١

ڕێزلێنانی وەرگرتووە دیارترینیان: خەلاّتی ئاپیـك ـ ولاّتـی سـوید، بۆشـیعری منـدالاّن، سـالّی ۲۰۰۰. خـەلاّتی ڕێزلێنـانی ئیـبراهیم ئەحمـەد، سـالّی ۲۰۰۸، خـەلاّتی وەزارەتـی رۆشـنبیری عێراق...[١٠٤]

خاتوو(سەعدیە حوسێن حەسەن بـەرزنجی)، دایکـی شـاعیر، ئـامۆزای بـاوکی بـووە و لـە بنەماڵەیەکی ئایین پەروەر گەورەبووە. سەربەڕێبازی قادری بووە، باب و باپیریشی هەر سەر بەم ڕێبازە بووین. ئەگەرچی ئەو ژنە نەخوێندەوار بووە، بەلاّم زۆر زرنگ و بە هۆش و بەئاگا بـووە. زۆر تەواشیحی دینی و موناجاتی دینی لەبەربووە. لەتیف هەڵمەت دەڵـێ: " لـەو کاتـەی کـە دایکم منالّەکانی خۆی، ئێمەی دەخەواند لەبڕی (گورگانە شەوێ) بەموناجات دەیخەواندین. ئەم شتانەش کاریگەری لەسەر دروست بوونی شاعیریەتی من هەبوو، بۆنموونە دەیوت:

عەبدولقادر خەرقەی شینە

ئۆغر ئەکا بۆمەدینە

لائیلاهە ئیلالاّ

عەبدولقادر خەرقەی سەوزە

دەست نوێژ دەشوا لەو حەوزە

لائیلاهە ئیلالاّ

لەو بابەتانەی زۆر لەبەر بوو، نازانم خۆی داینابوو، یـان لـە تەکیەکانـدا گـوێی لێ ببـوو و لەبەری کردبوو."[١٠٥]

---

[١٠٤]) لەتیف هەڵمەت و داهێنان، لەبلاّوکراوەکانی مەکتەبی راگەیاندن و ڕۆشنبیری حزبی شیوعی کوردستان، ۲۰۱۳، ل ۲۱ (خەرقە: قاپووت)

[١٠٥]) پەیوەندی تەلەفۆنی هاوژین سلێوە لەگەڵ لەتیف هەڵمەت، ۳/ ٦/ ۲۰۱۷

کەواتە شاعیر لەتەمەنی (١٥ـ١٦) ساڵیدا ـ هەرەتی هەرزەکاری، خۆشەویسترین کەسی لەدەست دەدات و بەمەش قۆناغێکی نوێ، پڕ لە خەم و حەسرەت و نائارامی دەروونی و ڕۆحی لە ژیانی شاعیر دەست پێدەکات. تا ئەو ڕادەییەی کە دەتوانین بڵێین ئەو هەورەتریشقەیەی دومەڵانی شیعری لە بیابان و سەحرای دڵی ئەدا هەڵتۆقاند و نیشانیدا، کۆچە مەزنەکەی دایکی بوو، "مردن یەکێکە لەو بابەتانەی هەمیشە لە دنیابینی شاعیرانی ئێمە ئامادەگی هەبووە، کەم ئەزموونی شیعری شاعیرانی ئێمە هەیە لە گشت قۆناغەکانی شیعری کوردیدا، تێیدا باس لە مەرگ و مردن و ترس لەمردن نەکرابێ"[١٠٦]، بەڵام ئەو بابەتەی لەتیف هەڵمەت، تەنها شتێکی سەرپێیی نییە و بڵێین لە شیعرێك و دوان هاتبێ، بەڵکو بە قوڵی رۆچۆتە ناو ئەو بابەتە، ئەوەی لای لەتیف هەڵمەت دەبینرێ ئەوەیە: ئەو کەسێکی گەشبینە و تەمەنای مردن ناکات، بەڵام شیعر بۆئەو کەسانە دەنووسێ کە مردوون و لەبەین چووین. لەوانەش دایکی خۆشەویستییەتی. مەرگی دایك پرسیاری زۆری لا دروست کردووە. لەتیف هەڵمەت دەڵێ: "هەست کردن بەبێ دایکی زۆر پرسیار و ئیستفساری نوێی لەلا دروست کردم، ئەتوانم بڵێم زیاتر هانی دام بۆ ئەوەی هاوڕێیەکی دیکە بدۆزمەوە بۆ خۆم لەبری دایکم ئەویش شیعر بوو، ئەگەر چی لە ساڵی (١٩٦٣)وە، کاتێ بیست و هەشت پێشمەرگە لە زەمانی (زەعیم سدیق)دا شەهیدکران، یەکەم شیعرم بۆ وان نووسی، بەڵام جوانترین شیعرم لە خواو شارە بچکۆڵەکەماندا بۆ دایکم نووسیوە، خۆشەویستی من بۆ دایکم بێسنوورە، کە قەناعەتم نەدەکرد مردووە، شیعرم بۆ دەنووسی وەك ئەوە وابێ بۆ کەسێکی زیندووم دەنووسی." [١٠٧] لەتیف هەڵمەت "شیعرێکی زۆری لە ناخی دەروونێکی پڕ لە گڕو جۆشی بۆ دایکی نووسیوە" [١٠٨] ئەرستۆ وتوویەتی: "

---

[١٠٦]) سدیق سەعید ڕەواندزی، شاعیرێك لەنێوان مەرگ و ژیاندا، خوێندنەوەیەك بۆشیعرەکانی شەهید مەلا عەلی، چاپخانەی شەهاب، هەولێر، ٢٠١٢، ل١٥

[١٠٧]) دیدەنی هاوژین سلێوە لەگەڵ لە تیف هەڵمەت،١٩ / ٣ / ٢٠١٥

[١٠٨]) هاوژین سلێوە، ڕەهەندی دەروونی لە شیعرەکانی لەتیف هەڵمەتدا، چاپخانەی ڕۆژهەلات، هەولێر، ٢٠١٣، ل ٩٢

ئەگەر ویستت لەشتێ تێبگەی، دەبێ بگەڕێیتەوە سەر بناغە و سەرچاوەی ئەو شتە"[١٠٩]، کەواتە بەدەر لە سۆز و خۆشەویستی دایك، ئەوەی کە بووە هۆکاری پتر پەرێشانی شاعیر بەم کۆچە، ئەوە بوو کە خاتوو سەعدییەی دایکی لە ڕووداوێکدا دەسووتێ و دوای چەند ڕۆژێك لە نەخۆشخانە گیان لە دەست دەدات.

دوای ڕوخانی ڕژێمی پاشایەتی و جێگرتنەوەی بە دەوڵەتی کۆماری لە ساڵی (١٩٥٨)، لە عیراقدا چەند بڵاوکراوەیەکی کوردی کەوتنە بازاڕ و لەتیف هەڵمەت ئەوەندەی دەستی پێڕاگەیشتبێ، ئەو گۆڤار و کتێبانەی خوێندۆتەوە وەك: گۆڤاری (بڵێسە) و (گەلاوێژ)، بێگومان، ئەو لە سایەی قورئان و کتێبە دینییەکانەوە، عەرەبییەکی باش فێرببوو، کە هاندەر و ڕابەری بوو لە خۆ ڕۆشنبیرکردن و خۆ پێگەیاندنی فکری و فەلسەفی لە دواتردا. ئەو دەڵێ: "لەتەمەنی حەڤدە هەژدە ساڵی دا بڵێین لەساڵی (١٩٦٧ – ١٩٦٨) دوای مردنی دایکم دەستم کرد بەشیعر و بڕوام وابوو کە لە شیعردا لەنێو کوردا هاوتام نییە، بەم شێوەیە دەستم پێکرد ئەوجا نازانم لەو نەقسە بووە کە دایکم ناویەتەوە بۆ ئەوەی ئەم بۆشاییە پڕبکەمەوە." [١١٠]

لە ساڵی (١٩٧٠)، کاتێك شاعیر یەکەم بەرهەمی شیعری بە ناوی: (خوا و شارە بچکۆڵەکەمان) بڵاوکردەوە، قۆناغی ژیانی ئەدەبی ئەو دەستی پێکرد و بە چەندان وێستگەی جیاوازدا تێپەڕی تا گەیشتە ئیمڕۆ، بێگومان بزووتنەوەی (ڕوانگە) لە سەرەتای حەفتاکانی سەدەی ڕابردوو لە تافی لاویەتی شاعیر سەری هەڵداو، شاعیریش لەگەڵ کۆمەڵێ لاوی ئەوسا گروپی کەرکوك ـ کفرییان دامەزراند، کە هەردوو گروپەکە ڕۆڵیان هەبوو لە پێشخستنی شیعرو ئەدەبیاتی کوردی دا.

---

[١٠٩]) حوسێن حەمەکەریم هەورامی، مەولەوی شاعیری ئازار و خەمە، چاپخانەی حاجی هاشم، هەولێر، ٢٠١٣، ل ٣٣١

[١١٠]) پەیوەندی تەلەفۆنی (هاوژین سلێوە) لەگەڵ لەتیف هەڵمەت، ٣/ ٦ / ٢٠١٧

لەگەڵ ڕۆژگاردا، بە حوکمی تێکەڵ بوونی شاعیر بە ئەدیبانی کورد و تورکمان و عەرەب و نزیکی لە شاری بەغدا و زۆر خوێندنەوە و بەشداری کردنی لە چالاکییە ئەدەبییەکانی کوردستان و عیراق، پتر چاوی ئەدەبی ئەویان کردەوە و زۆری پێنەچوو، توانی ناوێکی دیار بۆخۆی پەیدابکات.

شاعیر ئێستا(٢٠١٨) لە شاری سلێمانی نیشتەجێیە و خێزاندارە ـ تاکو ئێستا خوا هیچ منداڵی پێنەداون، لەگەڵ هاوژینەکەیدا بە خۆشەویستی و قەدرگرانی ژیان بەسەر دەبەن.

لە هەشتاکانی سەدەی ڕابردوو. شاعیر ژیانێکی سەخت و دژوار بە سەردەبات، لە لایەك زۆر دەستکورت و نەدار دەبێت و لە لایەکی دیکەش شەڕو ماڵوێرانی ناوچەکە و کوردستان شەپرزە دەکەن و مەراقی دەدەنێ. ئەو لە هەڵگیرسانەوەی شەڕی نیوان حکومەتی عیراقی و شۆڕشی کورد، لەساڵی (١٩٧٤) دەچێتە شاخ و دەبێتە پێشمەرگە، ئەمەیش ئەزموونی شاخ و پێشمەگایەتی و کوردایەتی دەمەزەرد دەکاتەوە.

٣- دایك لە جیهانبینیی شیعری (لەتیف هەڵمەت)دا

لەتیف هەڵمەت، وەك هەر شاعیر و ئەدیبیکی ئەم دونیایە، لە سەرەتای ئاشنا بوونییەوە بە شیعر و نووسین تا ئێستای کاروانسەرای تەمەنی، بە چەندان قۆناغ و هەوراز و نشێوی دونیای ئەدەب و ژیاندا گوزەری کردوە و لە هەر قۆناغ و سەردەم و پێگەیەکدا کە پێیدا تیپەڕی بوو‌بیت، بەجۆرێك لە جۆرەکان، ئەزموونی هزری و بیروباوەڕ و خەیاڵ و دیدەکانی دەوەڵەمەندتر کردوە و هەمیشە لەبیری ئەوەشدا بووە، بەگوێرەی بۆچوون و لێکدانەوە و فەلسەفەی جیهانبینی خۆی، بتوانێ ببێتە خاوەن دەنگێکی جیاواز. بۆیە دەتوانین بڵێین شیعرەکانی لەتیف هەڵمەت تێکەڵەیەکی هەڵشێلدراوی تایبەتن بە خودی شاعیر، کە وەستایانە، وەك پیشەوەرێك سەری خۆی لە پێشەی شیعردا سپی کردبێ، کاری لەسەر زمانی شیعری و هزری شیعری و خەیاڵی شیعری و پەیامی شیعری کردووە و ئەوەندەی بۆی کرابێ هەوڵیداوە، لەتیف هەڵمەتانە، خۆی بەخوێنەر بناسێنێ. "زمان سیستمێکە لە نیشانە (sign)کان پێکهاتووە. هەرکام لە ئێمە لە

ڕێگەی بەکارهێنانی تایبەتی زمانەوە، واتە لە گوتاردا، کۆمەڵە نیشانەیەك هەڵدەبژێرین و لە بەشێك لە تواناکانی زمان کەڵك وەردەگرین و شێوەیەك وتەی تاکەکەس یا شێوەی دەربڕینی تایبەت بە خۆمان دەخولقێنین"[111] لەتیف هەڵمەت زیرەکانە سوودی لەو توانا و توانستە زمانوانییە وەرگرتووە. دەتوانین بڵێین سەرکەوتووانەش زوو بەو مەرامەی خۆی گەیشتووە دوای ئەوەی کە هەموو ژیان و ڕەنج و خەباتی خۆی بۆ ئەم مەرامە تەرخان کردو خۆی لە خۆشییەکانی دیکەی ژیان مەحروم کردووە و لە جیهانی ئەدەبیاتەوە خۆشییەکان دەبینێ و بەشیلە و شیرینی ئەدەبیات رۆحی خۆی پاراودەکات، هەر لە سەردەمی بزوتنەوەی ڕوانگە، لە سەرەتای حەفتاکانی سەدەی ڕابردووەوە، ستایل و تەکنیك و پەیامی شیعری جیاوازی خۆی خستۆتە ڕوو، بە شێوەیەك کە لەجێی خۆیەتی پێناسەی ئەو لە چەند وشەیەکدا چڕبکەینەوە و بڵێین: (لەتیف هەڵمەت شاعیرێکی شیعر جوان، بۆ هەمووان). ڕەنگ بێ بۆ هێندێك لە خوێنەران، بەبێ خوێندنەوەی شیعرەکانی ئەو دەقنووسە و دواتریش شیکردنەویان، ئاسان نەبێ، ئەو سێ ڕایەڵەی پێناسەکە: شاعیر/ شیعری جوان/ بۆ هەمووان، هەزم بکەن، ئاخر وەسفکردنی ماچ هەرگیز ناتوانێ تام و بون و چێژی ماچت پێببەخشێ، بۆیە کارەکە نەختێك قورسە. دەستەواژەی (بۆ هەمووان)، هەموو خوێندەوار و نەخوێندەوارێکی کوردزمان دەگرێتەوە، لە منداڵێکی سێ چوار ساڵان تا پیری سەرووی سەد ساڵان ـ بە هەموو جیاوازییەکان و تایبەتمەندییەکانیانەوە ـ ڕێ بە خۆمان دەدەین بڵێین کە بەشێکی زۆری شیعرەکانی ئەم خەسڵەتە لەدەست نادەن ئەگەر موتەرجیمی بەتوانا وەریاگێڕێتە سەر زمانی دیکە. قسەکردن لە سەر (دایك لە جیهانبینی لەتیف هەڵمەتدا)، زۆر تایبەتمەند و بێنەزیرە، لەبەر ئەو هۆکارانەی خوارەوە:

- **سۆزداریی نێوان شاعیر و دایك، بەدەرە لە سۆزداریی ئاسایی کەسانی دیکە:**

---

[111]) بابك احمدی، ساختار و تأویل متن، چاپ پنجم، نشر مرکز، تهران، ۱۳۸۰، ص ۷

○ به پەنابردن بۆ زانستی دەروونی سۆز بۆ هەردوو کەسەکە، دەگەینە ئەو ئاکامە، کە سۆزی ڕۆحی لە نێوانیاندا چەند بار لە سۆزی دەروونی خەستتر و چڕتر و گەرم وگوڕتر بووە. کاتێ بەهای ژیان گۆڕانی بەسەردادێ، جۆرە سۆزێك بەرپادەبێ، ژیان دەگۆڕێت [112]. مەرگی دایك جۆرە ژیان گۆڕانێکی بۆ شاعیر دروست کردووە. قوڵبوونەوەی ئەو بۆدایك، جیاوازە لە قوڵبوونەوەی مرۆڤی دیکە.

○ **شێوەی دەربڕینی سۆز لە لای ئەم شاعیرە لە چوارچێوە باوە ئاساییەکەی نێو کۆمەڵی کوردەواری دەرچووە و بووە بە حاڵەتێکی دەروونی پێیدەوترێت سۆزی بەجێماو:**

کە خاوەنەکەی ناتوانێت خۆی لێدەربازبکات و هەمیشە بەدواوەیەتی. سۆزی دایك هەوێنی دەربڕینی بیرۆکەکانیەتی. لە زمانی یۆنانییەکاندا (idea)جگە لە بیرۆکە هەم بەمانای دیتن دێت، هەمیش بەمانای زانین. واتا بیرۆکە تەئویلی دیتن و زانین دەکات.

○ **چەندە دایکی شاعیر قەرزاری ئەو خۆشیی و موتکە و ئەڤینداریییە کە کوڕەکەی لە سەردەمی منداڵیدا پێیبەخشیوە، (لەتیف هەڵمەت)یش، چەند بار پتر قەرزاری دایکییەتی:**

کە پێوەندی خۆشەویستی و سۆزی نێوانیان، سروش و خەیاڵ و بیرۆکەی دەیان و سەدان دەقە شیعری جوانی پێبەخشیوە، ئەوە جگە لەو زمانە پاراو و گەنجینە دەوڵەمەندەی لە هەواری فۆلکلۆر و کەلتووری ئەوەوە سەرچاوەیان گرتووە.

○ **شاعیر بازنەی چەمکی دایك و جیهانی دایکی خۆی و دایکانی دیکەی فراوانکردووە:**

و کردویەتی بە کلیل و قوفڵی چەندان کایەی هزری و فەلسەفی و ئەدەبی کە پێشتر بەم شێوەیە پێیان ئاشنا نەبووین، لە لایەك دایکی خۆی دەکاتە دایکی هەموو منداڵانی دونیا و لە لایەکی دیکە وا هەست دەکات، دایکەکانی جیهان و مێژوو، لە قەلب و قالبی جیاواز، دایکی ئەون.

---

[112]) محمد رضا شفیعی کدکنی، ادوار شعر فارسی، تهران، ١٣٨٠، ص ١٠٤

- **له ئەدەبی کوردیدا، شاعیرێکی دیکەمان پێ شك نایەت، بە قەد لەتیف هەڵمەت دەقی شیعری لەبارەی دایك (بەهەموو شێوەکانییەوە) داڕشتبێ:**

بەدرێژایی قۆناغەکانی تەمەنی ئەدەبی خۆی بەبێ پسانەوە هاوڕێ و برادەری بوویێت و بەردەوامیش بێ، تا چرکەساتی تۆمارکردنی ئەم دێڕانە.

مەحرووم بوونی لەتیف هەڵمەت لە منداڵ، وەك باوك، باڵی سیبەرێکی تەمومژاوی بەسەر سۆزداری و جیهانی بێئاگایی ئەودا کێشاوە، کە هەمیشە جۆرە مەراق و حەسرەت و نامورادییەك لە دەقەکانیدا شاردراوەتەوە کە نامۆن لە دەقی شاعیرانی هاوچەرخی خۆیدا. ئەو زۆر جار دەچێتەوە جیهانی نەست و واهەست دەکا گەورە نەبووە و بەڵکو هەرمنداڵە. بۆیە هەمیشە پێویستی بەدایکیەتی بۆئەوەی یارمەتی بدات و سۆزی پێببەخشێت. کەریم دەشتی دەڵێ: "ژیان وا دەستی پێکردووە، دونیای شیعر ئاڵۆز و پڕ نهێنییە، هەمان ئەو نهێنییانەن تاوەکو ئێستا گێنگڵی داهێنانی شاعیرەکانن، لە نێو باوەشی نادیاری خۆیان شاردۆتەوە."[١١٣] نادیاری، بەومانایەی کە زۆر جار سەرچاوەکانی دەربڕین و داڕشتنی شیعری، بنەوان لە زۆر وردە سەرچاوەی تر هەڵدەبەستن، دایك تەنها تاکە وێنەیەکی نییە لەلای لەتیف هەڵمەت، بەڵکو هەزارەها وێنەی هەیە. " شیعریەت لێکۆڵینەوەیە لەو هەل و مەرجانەی کە زمان دەخەنە ئەرکی ئەدەبییەوە."[١١٤]، ئەرکی نووسینەوە و نەقلکردنی وێنەکانی ژیان و ڕەنگڕێژکردنیان بەجیهانبینی خودی، ئەو جیهانبینییە خودیەش ئەگەر چی تایبەتە بە شاعیرێك، بەڵام کۆمەڵکاش تێیدا بەشدارە، چونکە کاتێ شاعیر باسی دایکی خۆی دەکا، منێکی خوێنەر

---

[١١٣]) کەریم دەشتی، کۆکردنەوەی شەونمی شیعر، چاپخانەی زانکۆی سەلاحەدین، هەولێر، ٢٠١٧، ل ٩

[١١٤]) محەمەد عەبدولکەریم ئیبراهیم، پێکهاتەی زمانی شیعری لە ڕوانەگەی ڕەخنەی ئەدەبی نوێوە، چاپخانەی حاجی هاشم، هەولێر، ٢٠١٢، ل٢٠

دایکی خۆم لە وێنە و دەربڕینەکاندا دەدۆزمەوە. حەمە سەعید حەسەن دەڵێت: "شاعیر بۆئەوەی کانیاوی بەهرەی چۆڕبڕنەبێت، پێویستی بەوە هەیە کەسێکی زۆر خۆش بووێ، یا ڕقێکی زۆری لە دیاردەیەك یان دەستەڵاتێك بێت."[115] لەتیف هەڵمەتیش دایکی خۆی زۆر خۆش دەوێ و ئەو ئەوینەی بەردەوامە، بۆیە لە هەموو دیوانە شیعرێکی کە بڵاوی دەکاتەوە، دایك بەشێوەیەکی بەرچاو حزور و وجوودی هەیە. سایکۆلۆژیا لە هەڵوێستەکانی نووسەر بەرامبەر بە ئەدەب ڕەچاوی چەند خاڵێك دەکات: "ڕەچاوی ئەوکاریگەریانەی چواردەوری کەسەکە، کە سەرچاوەکەیان بریتییە لە پەیوەندی داهێنەر بەخێزانەوە، بە ژینگەی کۆمەڵایەتییەکەیەوە، بە پەیوەندییە سۆزدارەکەی بەپێی قۆناغەکانی گەشەکردنی لە منداڵییەوە بۆ هەرزەکاری و گەنجی پێگەیشتنی و تا پیری."[116] هەڵبەتە ئەم زنجیر بەندییە، کاریگەرییەکی زۆری بەژیانی ئەدیبەوە هەیە. "شوێن و فەترەیەکی زەمەنی هەر میللەتێك وەربگرین ئەو فەترە زەمەنیە لە خۆڕا ناڕوات، بەڵکو دەبێت بە مێژوو و شتی لێدروست دەبێت."[117] ئەمە بۆ تاکە کەسیش هەروایە، ئەو کاتە بەسەرچووانە و ئەو ئێش و ئازارانە، جارێکی دی دێنەوە نێو خەیاڵی شاعیر و خۆیان ڕەنگڕێژ دەکەنەوە. د. محمد رضا شفیعی کدکنی دەربارەی خەیاڵ دەڵێ:

[115]) پەیوەندی حەمە سەعید حەسەن، لە هەیڤێکدا بۆ ڕووی تۆ و لە پەیڤێکدا بۆخۆم دەگەڕێم، بڵاوکراوەی ئاراس، ٢٠١٠، ل١٢٠

[116]) وەرگێڕانی پ. ی. د. محەمەد تاتانی، د. ئیبراهیم مەولود خەلیل، ڕەخنەی ئەدەبی نوێ، چاپخانەی کارۆ، ٢٠١٧، ل ٧٨

[117]) [illegible] ، ٢٠٠٦، ص٣

"خەیاڵ گەوهەری سەرەکی و توخمی نەگۆڕی شیعرە، شتێکە کە لە وزەی خەیاڵ کردنەوە بەرهەم دێ."[118]

واقیع هەمیشە خۆی لە قاوغی خەیاڵ لوول دەدات. "بـەڕای کەسـانێکی ڕەخنـەگری وەك سارتەر شیعر هەر ئەو زمانەیە کە خۆی لە بازنەی خۆی دایەو لە ئاکـامی تێکشـکانی زمـانی باودا لەدایك بووە."[119]

تێکشکاندنی ئەو زمانە باوە لە ئەنجامی خەیاڵ فراوانی شاعیرەوە بەرهەم دێت، کە تێکـەڵ و ئاوێتەی کەتواریەتی ژیانی شاعیر دەبێت. لە کارخانەی شیعردا، ئێمە مەکینەیەکی دورمانمان نییە تاوەکو کاڵاو پۆشاکمان بۆبدورێت، شیعر سنعەتێکی دەستی نییە، سنعەتێکی سۆزداری و خەیاڵاوی و رۆحییە، بۆیە ڕاستەوخۆ چۆنیەتی ژیانی شاعیر و کارەسـات و نەهامەتییـەکان لـە نێو جیهانی شیعردا ڕەنگدانـەوەی دەبێـت، مردنـی دایکـی لـەتیف هەڵمـەتیش کارەسـاتێکی دڵتەزێن بووە کاریگـەری زۆری بەسـەر شـاعیرەوە هـەبوو و گـەرای ژان و فرمێسـکێکی زۆری لـەناخی شـاعیر حەشـارداوە، ئـەوەتا بەدرێـژایی تەمـەنی هـەر لێـی هەڵـدەهێنجێ. گوزارشتکردنەکانی لەتیف هەڵمەت لە بازنەی "لاوانـەوە و باسـی مـردن و چـۆنیەتی مـردن و زمانی دڵتەنگی و مەینەت."[120] تاڕادەیەکی زۆر ڕەت دەکاتەوە دونیایەك مانای فراوانتری بـە دایك دەبەخشێت. لە هەمانکاتیش "لەبەر ئەوە شاعیران کەسانێکی هەست ناسـکترو عـاتیفی ترن لەچاو کەسانی ئاسایی دا، زیاتر کاریگەردەبن بـەمردنی کەسـێکی خۆشەویسـتیان، بۆیـە

---

[118]) د. محمد رضا شفیعی کدکنی، صور خیال در شیعر فارسی تحقیق انتقای در تطور ایماژ های شعر پارسی وسیر نظریة بلاغت در اسلام وایران، ص ١٨

[119]) دکتر کاوس حسن لی، گونەهای نوأوری در شعر معاصر ایران، ض(١)، انتشارات ثالث، تهران، ١٣٨٣، ص ١٠٤ ـ ١٠٥

[120])عەلائەدین سەجادی، ئەدەبی کوردی و لێکۆڵینەوە لەئەدەبی کوردی، چاپخانەی مەعارف، بەغدا، ١٩٦٨، ل١٥٧

دەبینین بەرامبەر بەم دیاردەیە وەستاون و بەشیعر هەست و سۆزی خۆیان دەربڕیوە و گوزارشتیان لەم کارەساتە کردووە و بۆکەسە ئازیزەکانیان لاواندۆتەوە."[121]، بەڵام لەتیف هەڵمەت هەر شین و واوەیلای نەکردووە، بەڵکو لایەنی گەشبینی و لە دیوە جوانەکەی ژیانیشدا باسی دایکی کردووە، زۆر جار لەتیف هەڵمەت دەڵێ: من هەست ناکەم دایکم مردووە. کەواتە "ئەرکی دەروونی بۆ ڕەفتاری داهێنەرانە و ئەنجامەکەی، بەتاڵکردنەوەی هەڵچوونی پەنگخواردووە، کە لەئاکامی ململانێدا دروست بووە."[122]، ئەو ململانێ دەروونییە و خۆخواردنەوە و بیرکردنەوەش لە ڕێی خەیاڵەوە دەخرێتە ڕوو و دواتر هاوسەنگییەکی دەروونی دروست دەبێت. "مرۆڤ هەرچەندە لەدەرەوەی خۆیی و خێزانەکەی ماندووبێت کارەسات و ڕووداوێك کاری تێبکات، کە هاتەوە ناو ماڵ و خیزانەکەی هەست بەحەوانەوەی دەروونی دەکات و زووتر خەمەکانی دەرەوەی دەڕەوێنەوە، بەڵام گەر خەمەکانی پێوەندییان بەخودی خۆیی و خێزان و کەس و کار و ئازیزانەوە هەبێت، ئەوا چ لەناو خێزانی و چ لەدەرەوەی دا هەست بەحەوانەوەی دەروونی ناکات." [123] لەتیف هەڵمەت لە ڕێی شیعریشەوە ئەو هەستەی دەربڕیوە، کە ئەو وای بەدەردەخات کە چ لە واجیبی سەربازی بێ، چ لە ئوتێلێك و بۆ ئەو یەك شتە، چونکە دایکی نییە ئامێزی سۆز و میهرەبانی بۆبکاتەوە. ئەم خەم و مەینەتییانەی شاعیر لە ڕێی قوڵبوونەوە لەبارە دەروونییەکەی شاعیر دەمانگەێنێتە کۆمەڵێ ئامانج "چونکە ڕەخنەی

---

[121]) ئاشنا جەلال رەفیق، لاواندنەوە لە شیعری کوردی کرمانجی خواروودا، چاپخانەی حاجی هاشم، هەولێر، ٢٠١٤، ل ١٧

[122]) ثامر حسن جاسم،، و. حەمەی ئەحمەد مەلا، توێژینەوی سایکۆجی لە داهێنانی شیعردا، دەزگای چاپ و پەخشی سەردەم، سلێمانی، ٢٠١٠، ل ٥٤

[123]) د. تانیا ئەسعەد محەمەد، دیاردەی غەم لە شیعری حەسیب قەرەداغیدا، دەزگای چاپ و بڵاوکردنەوی ئاراس، هەولێر، ٢٠١٢، ل ٨٧ ـ ٨٨

دەروونی یەك لە وەرچەرخانە نوێیـەکانی رەخنـەی ئەدەبییـە، کـە ڕەخنـەگر لەسـەر بنچـینەی بنەماکانی دەروونزانی دەقە ئەدەبییەکان لێکدەداتەوە." [124]

[124]) https://jalit.ut.ac.ir/article_٥٠٣٢٣_٤٥٩٤.html فارسی

بــەشی چــوارەم

شــیکردنەوەی دەقە شیعرەکانی دایك

لە کۆبەرهەمی (لەتیف هەڵمەت)دا

بۆچی هەرچەند خۆر دەبینم

خەندەی دایکم دەبارێتە ناو برینم

ئەرێ بشێ هی ئەوە بێ

دایکم هێندە دڵی پاك بوو

بزەی لێوی وەك لقی هەتاو ڕووناك بوو

(لەتیف هەڵمەت)

ڕێبوار سیوەیلی دەنووسیٚ: " شۆڕشی یەکەمی شاعیری باش، شۆڕشە بە سەر شیعری خۆیدا، کاتێك شیعر دەبێتە بەشێك لە سیستەمێکی تایبەت و قالبێکی جێگر وەردەگرێت. ئەم شۆڕشە هەمیشە تاکەکەسییە و لە شۆڕشی عەشق بەوەدا جیادەکرێتەوە، کە ئەمیان تاکەکەسی و شۆڕشی عەشق پێویستی بە کەسێك یان زیاتر هەیە. هەرکات لەم ڕوانگەیەوە لە پڕۆسەی شیعر نووسینمان ڕوانی. خودی شیعر دەگۆڕین بەر لەوەی لە ڕێگەی شیعرەوە مرۆڤەکان و جیهان بگۆڕین." [١٢٥]

بەرلەوەی دەست بکەین بە پۆلینکردن و شیتەڵکاریی دەقە شیعرەکان، لە ڕوانگەی ئەم گوتەیەیی سەرەوەی (سیوەیلی) هەوڵدەدەین یەکەمین دەقی شاعیر لەسەر دایك هەڵسەنگێنین و بیکەین بە دەلاقەیەك بۆ چوونە نێو جیهانە فراوانەکەی (دایك و لەتیف هەڵمەت)، تا وردتر وەڵامی ئەم پرسیارانەمان چەنگ کەویٚ:

- ئایا تەوزیفکردنی دایك بەم شێوە چڕوپڕ و خەست و خۆڵە، کارێکی هەرمەکی ڕەشکردنەوی کاغەزە، یان ئاکامی بارێکی نائاسایی دەروونی و ڕۆحییە؟
- ئایا شاعیر لە مامەڵەکردنی لەگەڵ دایك، توانیویەتی داهێنان بکات. یان هەر لە بازنەیەکی داخراوی چووکەڵە خەریکی خولانەوە و سوڕانەوە بووە؟
- ئایا شاعیر توانیویەتی دایکی بکاتە کەسێکی یان ڕەمزێکی نەمر بۆ خۆی و بۆ منداڵ و کەسانی دیکە؟

---

[١٢٥]) ڕیبوار سیوەیلی/ فێیس بووك ٣٠/ ٥ / ٢٠١٧

http://www.facebook.com/rebwar.siwayli/posts/١٠٢١٣٠٨٣٥٤٠١١٢٠١٣

○ شاعیر لە یەکەمین دەقە شیعری خۆی بۆ دایکی، چەندە سەرکەوتوو بــووە لــە دەربــڕینی هەست و سۆز و خۆشەویستی خۆی، ئایا بەم دەقە گەیشتۆتە ئاکــامی هێورکردنــەوەی دەروون و ڕۆح؟

لە یەکەم کۆمەڵە شــیعری چــاپکراوی لــە ســاڵی (١٩٧٠) بــە ناونیشــانی (خــوا و شــارە بچکۆڵەکەمان)، شاعیر لە ژێــر ناونیشــانی (ســێ هــۆنراوە بــۆ دایکــم) لــە دەقەشــیعرێکی دا دابەشکراو بەســەر (٣) کۆپلــە، خــەم و خــەون و خــەیاڵی خــۆی چــڕدەکاتەوە و ســێ جیهــانی سەربەخۆ: (جیهانی شاعیر و دایــك و شــیعر) لــە یــەك جیهــانی شــیعرییدا کۆدەکاتــەوە، کــە بێئاگایانە، لە ئایندەی شیعری ئەودا، دەبنــە نەخشــەڕێگا و ڕێکــاریی چــەندان دەقــە شــیعری دیکەی دایکئامێز. فەرموون ئەمە دەقە شیعرەکەیە:

(سێ هۆنراوە بۆ دایکم)

١

نیگای ئازار وەکو باران
سۆسەی ژینمی تەڕ ئەکرد
پەپولەی ناو ئاواتی ژان
وەك پەلکە زێڕینە ئەمرد
لە بروسکەی پشکۆی زاما
هاواری دەم ئەتەزی
لە لافاوی هەوری ساما
ئەژنۆی تەمەن ئەلەرزی
لە باوەشی تەنیاییدا
ژوورەکانم پشکنی
خەم لە تاریکاییدا
هەڵی مژیم هەتا بنی

٢

بەیانی بوو چاوی یادم
بە تەزووی ئاخ کرایەوە
هەستم پێ کرد کە ناشادم
کڵۆی خەمم توایەوە
چەند پیتێکم لێ دروست کرد
لە دڵما بوون بە هەڵبەستێ
گریا وەکو منداڵی ورد
کەس نەبوو زامی بەستێ
هەرچەن خامەم لکان پێوە
دەستم بۆ برد وەك ناسکە سێو
بۆم نەخرایە ناو چوار چێوە
لەرەی نەهاتە سەر لێو
وەکو چۆلەکەیەکی تینوو
لە قوڵایی دڵما ون بوو
ئەی ئەو دایکەی کە لەدڵمای
وا چۆلەکەیەکی تینوو
بە شاباڵی ئارەزوو
گیانی منی بۆ هێنای

٣

باوێشکی شەوی ناو دڵم
خەمێك ئەگرێ وەکو گۆگرد
گڕێکی بێ ڕەنگ و هەڵم

ئەکاتەوە

لێی ئەوەرێ پشکۆی ورد ورد

کەفی چاوی نوقمی سڵم

وەکو دەریایەکی بێ پرد

ئاسۆی دوورم ئەخواتەوە

بۆ ئەم ژانەی تەمەنم

ڕەنگە بگری گۆڕ هەڵکەنم

ئەی خۆم چۆن نەگریم دایە

بۆ ئەوەی کەس بڕوای نایە

بڵێم دایکم نەمردووە

هەر زیندووە

لە ژینایە

لە قوڵایی

پڕ لە هەستی

خۆشەویستی

بێ کۆتایی

دڵم دایە. [١٢٦]

لەخووردکردنەوەی ڕەخنەکاریی و دەروونشیکاریی بۆ دەقەکە، دەگەینە ئەو ئەنجامانە:

دایك، بەمانا فراوانەکەی، ڕایەڵەیەکی بەهێز و تۆکمەی فرە ڕەنگ و ڕەهەند و پەیامە لە دەروون و ڕۆحی شاعیردا، ئەو بۆ خاتری پڕکردنەوەی لاپەڕەکانی کۆمەڵە شیعرەکە، هانای بۆ دایك نەبردووە، بەڵکو هەر لەسەرەتاوە بە پێکهاتەیەکی بنەڕەتی شیعرەکانی خۆی زانیووە.

---

[١٢٦]) دیوانی لەتیف هەڵمەت، ل ٣٦ ـ ٣٨

لەتیف هەڵمەت دەڵێت:"لە ڕاستیدا ژیان خۆی بەرەنگاربوونەوەیە، شیعریش ئەگەر کۆمەڵێ شت بێ ئەوە لەپێشدا بەرەنگاربوونەوەی ژیانە." [127] بەرەنگار بوونەوەش ڕووبەڕووبوونەوەی نەهامەتییەکانە، مەرگ یەکێکە لەو نەهامەتییانە. "مردن یەکێکە لەو پرسیارانەی کە هەردەم مرۆڤ بیری لێکردۆتەوە و تێڕاماوە و هەوڵی داوە کە نهێنییەکان بزانێت."[128] وە مرۆڤ هەوڵیداوە، نەمری بەکەسە خۆشەویستەکان ببەخشێت. "دەکرێ ئازار لەبڕی ئەوەی لاواز و بێ جوڵەمان بکات، بەهێز و چالاکمان بکات." [129] ئەم هاوکێشەیە بۆ لەتیف هەڵمەت ڕاست دێتەوە، ئازار و نەهامەتی و لەدەستدانی دایك هێز و چالاکی و ئیلهامی پێبەخشیوە، کەواتە " ئەدەب پەیوەندییەکی قوڵی بە ژیانەوە هەیە." [130]

بیرۆکە و وێنە هونەرییەکان و زمانی دەقەکە، ئاوێنەی ڕاستگۆیی و عیشقی سۆفیگەریانەی دوور لە ڕییای و تەسەنوع و وتاربێژی دڵ و دەروونی شاعیرە.

دەکرێ ئەم دەقە شیعرە وەك وەسیەتنامەی شاعیر سەیربکرێت کە بۆ ڕۆح و دیدیگەی خۆی نووسیبێ، کە بەنەمریی کردنی دایکی. ئەرکێکی پیرۆز و موقەدەسی سەرشانیەتی و دەبێ هەوڵبدات بۆ هێنانەدی.

لە دەروونشیکاری دەقەکە درك بەوە دەکرێت کە سۆز و ئەڤینی شاعیر بۆ دایکە سووتاوە کۆچکردووەکەی، بە شێوەیەك لە ناخیدا جێگیر و وابەستەیە، کە دەربازبوون و خۆلێدزیینەوەی زەحمەتە و شاعیر هیچ پەرێشان و بێقەرار نییە لەوەی مەرگی دایکی بۆتە تۆقێك لەگەردەنی،

---

[127]) ئا: هەڵۆ بەرزنجی، پرسیارەکان هێشتا تینووی وەرامن، باسەکانی زمان و بیرو فەرهەنگ لە روانگەی (مارف خەزنەدار، لەتیف هەڵمەت و فەرهاد شاکەلی)یەوە، چاپەمەنی چوارچرا، سلێمانی، ٢٠٠٥، ل ٦٥

[128]) ناسح حوسێن سلێمان، دارِمانی مردن لە ئێستێکای رامانە شیعرییەکانی پەشێودا، عەبدوڵڵا پەشێو شاعیرێك لە رەگەزی سەربزێوی، زیاد نادر عاللایی، چاپخانەی شەهاب، هەولێر، ٢٠١٣، ل ٢٠

[129]) هەرێم عوسمان، نالی ـ شیکاری فەلسەفی دەروونی، چاپخانەی حەمدی، ٢٠١٧، ل ٥٥

[130]) د. ئەحمەد شەریف عەلی، ئەنفال لە رۆمانی کوردیدا، چاپخانەی منارە، هەولێر، ٢٠١٠، ل ٨٩

تا مردن لەگەڵ خۆیدا دەیگێڕێ. دەقەکە سکێچی ژیاننامەی شاعیر دەکێشێ بەوەی کە فەرهەنگی خەم و زمانی نیگەرانی، وەك دوو پەڵە هەوری ڕەش تا هەتایە بەسەر سەری شیعرەکانی سیبەریان کردووە.

دەقەشیعرەکە هەر (١٩٣) وشەیە، لە فەرهەنگی مانایەکانیدا، (٧٠) وشە دەکرێ بخرێنە نێو هیزەبانەی خەم و پەژارە و سروشت و یاد و ئاواتەوە، وەك لەم پۆلین کردنەدا دیارە:

(خەم٣، ژان ٢، زام ٢، گریا، ئەگرێ، هاوار، ئاخ، ئازار، ناشاد، تەنیایی، بێ ڕەنگ، تەزوو/ دڵ ٦، دایك ٢، دایە، مناڵی، من، تۆ، گیان، خۆشەویستی، باوەش، لێو، چاو/ چۆلەکە ٢، پەلکەزێڕینە، باران، دەریا، ئاسۆ، بەیانی، شاباڵ، لافاو، هەڵم، هەور، سێو/ پشکۆ ٢، بروسکە، گڕ/ زیندووە، نەمردووە، بێ کۆتایی، دوور/ یاد، ئارەزوو، هەست، ئاوات، تەمەن/ ژوورەکان، تاریکایی، گۆڕهەڵکەن، ئەمرد، نوقم، سام/ تەمەن، تینوو ٢/ خەو، باوێشك، نەگریم).

هەرچەندە شیعرەکە لەنێوان ساڵەکانی (١٩٦٨ و ١٩٧٠) دا نووسراوە، کە سەرەتای ئاشنایەتی شاعیرە بە شیعر و ماوەیەکی کەم دوای کۆچی دایکی، دەبینین چەندان فۆرمی شیعری بە زمانێکی ڕەوان و ساکار، ناوەرۆکی پەیامەکانیان ڕازاندۆتەوە، وەك: *(نیگای ئازار/ پەپولەی ناو ئاواتی ژان/ پەلکە زێڕینە ئەمرد/ بروسکەی پشکۆی زام/ هاواری دەم ئەتەزی/ لافاوی هەوری ساما/ ئەژنۆی تەمەن/ باوەشی تەنیایی/ خەو چاومی پۆشی/ چاوی یادم/ تەزووی ئاخ/ کلۆی خەم/ چۆلەکەی تینوو/ شاباڵی ئارەزوو/ باوێشکی شەوی ناو دڵ / گڕێکی بێ ڕەنگ / کەفی چاو/ ژانی تەمەن).*

ئەم (٣) کۆپلە شیعرە، (٣) بیروکەی سەربەخۆی تێکئالاو لە خۆ دەگرن، وەك خیوەتێکە کە ئەستوندگەکەی (دایك)ە، بەڵام بە (٣) ڕایەڵە بەستراوەتەوە: (تۆ/ هی خۆم) و (من/ هی خۆت) و(من و تۆ/ هی خۆم و خۆت). لە کۆپلەی یەکەمدا، شاعیر لە ژینگە و کەش و هەوایەکی زۆر دژواردا بەدوای دایکیدا دەگەڕێ، دوای هیلاکی و ماندوو بوون کە چاوەکانی

لێکدەنێ، دەبینی سۆراغ و گەڕانەکەی هەڵە بووە، چونکە ئەو لە ناو دڵـی کوڕەکـەی خۆیـەتی (دڵی شاعیر)، بۆیە دەڵێ:

کە خەو چاومی پۆشیەوە
تۆم لە دڵما دۆزیەوە

لە کۆپلەی دووەمدا، چونکە شاعیر وا هەسـت دەکـات، بەنـدکردنی دایکـی لـە قەفـەزی سینەی خۆیدا، تەیمان و دیوار و بەربەستێك لـە نێوانیانـدا دروسـت دەکـات کـە دایکـی پێـی نیگەران دەبێ، بۆیە گیانی خۆی ڕادەستی چۆلەکەیەك دەکات تا بۆ دایکی بەرێ و بەوە شـاعیر سوکنایی دڵی دادەکەوێ کە باوەشی دایکی چۆل نییە، دەڵێ:

وا چۆلەکەیەکی تینوو
بە شاباڵی ئارەزوو
گیانی منی بۆ هێنای

هەرچی بیرۆکەی کۆپلەی سێیەمە، هەردوو بیرۆکەکـەی پێشـتر ئاوێتـەی یـەکتری دەکـات و دایکەکە وەك نەمرێکی هەمیشەیی و شاعیر وەك کائینێکی زیندوو، یەکتر لـەباوەش دەگـرن و تاهەتایە لە ئامێزی یەکتردا دەمێننەوە. بۆیە دەڵێ:

دایکم نەمردووە
هەر زیندووە
لە ژینایە
لە قوڵایی
پڕ لە هەستی
خۆشەویستی
بێ کۆتایی
دڵم دایە.

بڕوانە ئەم هێڵكارییە، كە ئاویتە بوونی ئەو دوو گیانە لە دەقەكەدا نیشان دەدات:

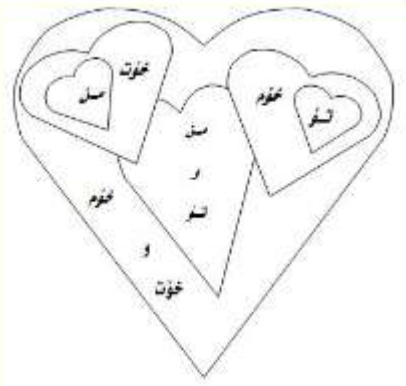

هێكاری (3) نامەكە

دوای (٤٩) ساڵ شیعر نووسین، لە دیقەت دەنێ لەو شیعرانەی، كە لەتیف هەڵمەت بۆ(دایك)ی نووسیوە، دەتوانین بڵێین: كە بیرۆكەكەی ڕێبوار سیوەیلی، دەربارەی (شۆڕشی یەكەمی شاعیر) بە پۆشینی بە شیعرەكانی ئەم شاعیرە ئەم ڕاڤەیە هەڵدەگرێ:

- شیعرەكانی دەقنووس، بووە بە بەشێك لە سیستەمێكی تایبەت و قالبێكی جێگریان وەردەگرتووە لە نوێگەریدا.
- شۆڕشەكەی لەتیف هەڵمەت هەرچەندە تاكەكەسییە ـ كە دەبێ تاكەكەسیبێ، سێبەری عەشقێكی شاراوەی بەسەردا زاڵە، كە عیشقی دایكە.
- ئەو هەوڵی داوە قەلب و قالبی شیعرەكانی بگۆڕێ پێش ئەوەی هەوڵی گۆڕینی ئێمەی دابێ.

ئێستا، پرۆگرامی لێكۆڵینەوەكەمان ئەوە دەخوازێ هەموو دەقەشیعرەكانی دەقنووس كە پەیوەستن بە دایك، بەسەر ئەم (٢٠) تەوەرەی خوارەوەدا پۆلین بكەین و ڕاڤە و شیتەڵكارییان بۆ ئەنجام بدەین:

(١)

دایـکی زینـدوو

کورد دەڵێ:"ئەوەی بوو، مرد." بەو واتایەی کە بوونی هەموو بوونەوەرێك کۆتا ئاکـامی نەمان و فەنابوونە، مرۆڤـ هەر لە کۆنەوە کۆمەڵێ پرسیاری لا گەڵاڵە بووە، مردن چییە؟ بۆچی دەمرین؟ دوای مردن زیندوو بوونەوە هەیە؟ تەنها مرۆڤـ زیندوو دەبێتـەوە یـان بوونـەوەرەکانی تریش؟ بۆچی؟ کەی زیندوو دەبینەوە؟ ئایین لەوبارەیەوە دەڵێ چی؟ ئەفسـانە دەڵـێ چـی؟ ئایـە ژیان لەپێناوی مردنە؟ بۆچی فیرعەونەکان زۆرتر ژیاون؟ مردن دیوەکەی تری ژیانە...؟ لەهەمان کاتیشدا لەوەتەی مرۆڤـ هەیە لە بیر و خەیاڵی ئەوەدایە چۆن ڕووبەڕووی ئەو مردن و فانابوونـە ببێتەوە، لە ئەفسانە و داستانە کۆنەکانـدا سەیروسـەمەرەی عـەجایب و نـاوازە دەبیـنین، کـە هانایان بۆ بردوون، بەو ئومێدەی بتوانن ڕێگری لەمردن بکەن، یان نـەمریی بـە مردووەکانیـان ببەخشن. ئاوی حەیات و ئاوی کەوسەر و خدری زینـدە و سـیحر و تەلیسـمی سەرنجڕاکێشـیان داهێناوە و لە ئەزموونەکانیان فێربوون، کە مردن دیاردەیەکی بـەدەر لـە ئـیرادە و قـودرەت و تەفکیری ئەواندایە و هیچ دەرفەتێك لەبەر دەمیاندا بـۆ خۆلێـدەربازکردن نەماوەتـەوە. لێـرەدا مرۆڤـ تەسلیمی مردن دەبێت، بەڵام وەسوەسەی نەمریی لە کەڵکەڵەیدا دانەمرکاوەتەوە و هـەر لە هەوڵی داهێنانی (شتێك)دابووە هەر نەبێ زیندوویی بە (ناو)ی مردووەکە ببەخشێ. جـارێ، کەوتووتە هەڵکۆڵین و داتاشینی شاخ و داخ و دار وبەرد، جارێ، خەریکی بونیاتنان و هەڵێنانی گومەز و کۆشك و سەراو قەیسەری و تاق و قەڵای مەزن مەزن بووە، خـۆ راسـتە هەرەمـەکانی میسر، وەك گۆڕ بۆ چەند مەلیکێکی فیرعەونەکانی میسری کۆن دروستکراون، بـەڵام شـێوازی بونیاتنانیان، ئەوە ناشارنەوە کە بیرۆکەی بە نەمری کردنی ئەو مەلیکە مردووانەیان هـەر لـە کەللەدا بووە. خۆ پێش ئەوانیش، (نەمروود) ـ وەك لەناوەکەی دیارە و لە تـەورات و قورئانـدا

ئاماژەی پێدراوە، کە داوای خوایەتی کردووە، هیچ نەما نەیکات بەو ئومێدەی خۆی لە مردن دەرباز بکات.[131] بەناوباگترین داستانیش، پەیوەست بە نەمریی، داستانی گلگامێشی سۆمەرییە کە بۆ (٢٥٠٠) ساڵ پێش زایین دەگەڕێتەوە.

کاتێك مرۆڤ دەرکی بەوەکرد، کە شاکاری ئەدەبی، بە هەردوو شێوەی زارەکی و نووسراو، دەتوانێ مێژوو لەگەڵ خۆیدا هەڵگرێ، زۆر لە کەڵە نووسەر و ئەدیبان، ئەدەبیان کردە ئامرازی بە نەمریی کردن و تا ئەم ساتە وەختەش لە لاساییکردنەوەکە بەردەوامن. ڕەنگبێ، (Publius Ovidius Naso)، کە لە ئەدەبی ئینگلیزیدا بە (Ovid) ناسراوە و لە ساڵی (٤٣) پێش زایین لەدایك بووە، یەکەمین شاعیر ڕۆمانی کۆن بێ، هەوڵی دابێ بە سایەی دەقە شیعرێکیدا نەمریی بە خۆشەویستەکەی ببەخشێ.

ئەوەتا، چەندان سەدە دواتر، (وەلیەم شێکسپیر)ی شاعیر و شانۆنووسی ئینگلیز، لە سۆنێتی ژمارە(١٨)، بەم شێوەیە باسی دڵدارەکەی دەکات و نەمریی پێدەبەخشێ و دەڵێ:

ئایا دەکرێ تۆ بشوبهێنم بە ڕۆژێکی بەهاری؟
تۆ کە جوانتر و ناسکتر و سازگارتری لەو ڕۆژە
هێندەی پێناچێ بایە توندوتیژەکان
شکۆفە پشکووتووەکانی مانگی گوڵان دەشمزێنن
ماوەی بەهار فرەکورتە و زوو دێت و تیژ تێدەپەڕێ
کاتی وایە، چاوی ئاسمان زۆر گەش دەدرەوشێتەوە و
زۆربەی جاریش ڕەنگ و ڕوخساری زێڕینی ڕەش و تاریك دادەگەڕێ

---

[131]) موسي خورين، روبرت تومسون، سلالة ارمينيا الكبرى، تاريخ الارمن، دار نشر جامعة هارفرد، ١٩٧٨، ص. ٨٨

ئەوەی جوانە هەندێ جاران لە جوانی کورتی دەهێنێ
جا یان لەبەر هەڵکەوت و رێکەوتی جیهان
یان گۆڕان و لە رێگالادانی سروشت
تەڕوبڕ و پڕوپڕاوی نامینێ
بەڵام بەهارستانی هەرمانی ئەتۆ
هەرگیز ناژاکێ و سیس نابێ
ئەو جوانییەی کەتۆ بۆیتە خاوەنی قەد نامرێ و لەکیس ناچێ
مەرگیش لەوەی بکەوێتە ژێر نسێی باڵەکانی
شانازی ناکات و شایی بە خۆ نایە
چونکی تۆ لە دێڕە هەرەمانەکانی هۆنراوەی مندا
دەبیتە پاژێك لە زەمەن، کەرتێك لە کات
کەواتە تا ئەو چرکەساتەی مرۆ هەناسە دەدات و
تا ئەو کاتەی چاو دەبینی و
تا ئەو دەمەی ئەو هونراوەیەم زیندووە
ئەم شیعرانەم ژیان بە تۆ دەبەخشن و
لە سۆنگەیان، هەتا هەتا بوونی تۆ، دەست دەدەن.[١٣٢]

لەتیف هەڵمەتی دایك کۆچکردوو، هەر لە لاپەڕەکانی پێشەوەی یەکەم بەرهەمی شیعریی چاپکراویدا، تا دوایین هـونراوەی بەردەسـت، چـرکەیەك بەنـەمری کردنـی ئـەو دایکـەی لـەبیر نەچۆتەوە و چەندان دەقە شیعری بۆ نووسیوە، هەر بەو ئۆمێدەی جۆرە زیندووییەك بـە رۆحـی ئەو ببەخشێت.

[١٣٢])چلچرای غەزەلە عاشقانەکانی شێکسپیر، شیعری جیهان، شێکسپیر، وەلیام، وەرگێڕ لە ئینگلیزییەوە عەبدولخالق یەعقوبی، چاپەمەنی مانگ، تاران، ٢٠١٤، ل ١٨ ـ ١٩

بۆ شیتەڵکاری ئەم تەوەرە، (٥) لە دەقەشیعرەکانی شاعیرمان بۆ هەڵبژاردوون، کە تایبەتن بە بیرۆکەی (The Theme) دایکی نەمر یان زیندوو.

دەقنووس لە دیدەندییەکدا دەڵێ: " خۆشەویستی من بۆ دایکم جیاواز بوو، قەت قەناعەتم نەدەکرد مردووە، شیعرم بۆ دەنووسی وەك ئەوە وابێ بۆ کەسێکی زیندووم دەنووسی، ئێستاش رەنگە زۆرجار باوەڕ نەکەم کە مردووە، هەر بەکەسێکی زیندوو بێتە پێش چاوم، وە لەڕاستیشدا لای من هەرگیز نەمردووە، شتە جوانەکان هەرگیز نامرن، هیچ شتێکی جوان نامرێ، لای من دایکم ئەو شتەیە نامرێت."[١٣٣]

بە لێکدانەوەی دەروونناسی، قەناعەت نەکردنی هێندێ کەس بە لەدەستدانی خۆشەویستێك، دیاردەیەکی دەروونییە، دایکێك هەبووە بۆ ماوەی (٢٠)ساڵ چاوەڕوانی گەڕانەوەی کوڕە جوانەمەرگەکەی کردووە، ئەگەرچی بە بەردەوامیش سەردانی گۆڕەکەی دەکات. لە نێو ئەو جیهانەی کە لەناخی مرۆڤەکاندا جێگرە: لە جیهانی بە ئاگایی هۆش و جیهانی بێئاگاییدا. زۆر جار وەك زیندەخەو، جیهانە بێئاگاییەکە باڵدەکێشێ بەسەر جیهانی بەئاگاو کەسەکە دەکەوێتە حاڵەتێکی دەروونی نائاسایی، کە واقیع قبوڵ ناکات، چونکە ئەو لە دەرەوەی ئەو جیهانی بەئاگاییدا شتەکان دەبینێ و دەبیستێ. ئەم دیاردەیە پێیدەگوترێت سایکۆلۆژیای بوونایەتی (Existential psychotherapy) کە دەروونناسی ئەمەریکایی تەمەن (٨٥) ساڵ، ئیریڤن د. یالوم (Irvin D. Yalom)، بەم شێوەیە ڕاڤەی دەکات: "دیاردەیەکە لەو کەسانەی کە لەئاکامی بگرەوبەردەیەکی ئاڵۆزی دەروونییەوە هەست بە بوونی کەسێك یان شتێك دەکەن، کە لەو چرکەساتەدا لەبەردەستدا بوونی نییە، بۆ نموونە کەسێکی زیندانی، ئەگەرچی لە نێو زیندان دایە، وا هەست دەکات کەسێکی ئازادە و گرتووخانەکەی بە زیندان نایەتە پێش چاو، ئەم دیاردەیە لەتێکەڵەیەکی (٤) ڕەگەزی دروست دەبێ یان دێتەکایەوە، کە سەرچاوە لە وزە و دەسەڵاتی ئەم (٤) بنەمایە وەردەگرێت: بنەمای جەستە و

[١٣٣]) دیدەنی هاوژین سڵیوە لەگەڵ لەتیف هەڵمەت، سلێمانی، دووشەممە، ١٩ / ٣ / ٢٠١٢

کۆمەڵ و کەسێتی و ڕۆح، کە لە ئان و ساتێکی تایبەتدا، بەهۆی ڕووداوێکی پێشتر، واهەست دەکەن، بەبێ بوونی ئەو کەسە یان ئەو شتە لەدەستچووە، ژیان هیچ مانایەکی نییە." ١٣٤

کەسەکان بە شێوەی جیاواز، زیندوویی کەسی خۆشەویستی لەدەستچوویان، لەبەرچاوە، بڕوانن لە لای خاتوو کاترین مانسفیلد(Catherine Mansfield ١٨٨٨ – ١٩٢٣)، ئەو بێدەنگییەی دایکی کۆچکردووی لەماڵەکەیدا، لەدوای خۆی بەجێیهێشتووە، بۆتە زیندووکەرەوەی هەمیشەیی دایکی لەبەرچاوی ئەودا، ئەو دەڵێ: " کۆچی دایکم تا بڵێیت کارەساتێکی جەرگبڕبوو بۆ من. تێمبگەن! مەبەستم ئەو بێدەنگییەیە کە لەدوای خۆیدا بەجێیهێشت، کە هەمیشە و هەمیشە زیندووە و بێدەنگییەك سەدا و دەنگدانەوەکەی کۆتایی نییە." ١٣٥

جا یەکێك لەو فاکتەرانەی بیرۆکەی زیندوویەتی ئەو دایکەی لە هزر و هۆشی لەتیف هەڵمەتدا چەسپاندووە، خۆشەویستییەکەی دایکییەتی، وەك چۆن (بێدەنگی)یەکە، لە لای (کاترین مانسفیلد) بۆتە وەبیرهێنەرەوەی ئەو دایکە.

لە خووردکردنەوەی دەقە شیعرەکاندا، دەبینین دەقنووس وەستاکاری و هونەرکاری نواندوە لە خولقاندنی بیرۆکەی (نەمریی دایك) بە شێواز و گوزارشتی جیاواز. بڕوانن لەم دەقەی خوارەوەدا، بە ستایلێکی زۆر سادە و ساکاری داڕشتن ئاسا و ڕاستەوخۆ، بیرۆکەکەی

---

134) Yalom. Irvin D. Yalom، *Existential psychotherapy*. New York: Basic Books، (1980). p. 9 . (کتێب)

١٣٥) https://www.katherinemansfield.com/about-katherine-mansfield/index.cfm

سۆنێتی(١٨) وەلیەم شێکسپیر دووبارە دەکاتەوە، بەلاّم لەتیف هەلّمەت بە تەوزیفکردنی دەستەواژەی (لەنجەی وشەی منداڵەکان/ هۆنراوەی جوان) ڕەنگ و بۆنێکی تایبەت بە شیعرەکە و بیرۆکەکە دەدات، کە دەیەوێ بلّێ: بەقەد ژمارەی لەنجە و لاری هەموو ئەو وشانەی منداڵانی دونیا دەیلّێنەوە، بە قەد ئەو دەقە شیعرە جوانانەی کە نووسراون و دەنووسرێن، ناوی تۆ دەمێنێتەوە، بێگومان، ژمارەکە کراوەیەوە دەتوانی سەدان سفری بۆ دانێین، ئەوە جگەلەو نزیك کردنە و تێکەلّکردنی جیهانی خۆشەویستی دایکی بە جیهانی پاك و بێگەردی پڕ بەرائەتی منداڵ و جیهانی شیعری جوان، ئەو دەلّێ:

هەتا هەتایە دایە گیان ناوت
ئەمێنێتەوە و ئەمێنێتەوە
لە لەنجەی وشەی منالّەکاندا
لە هەزار... هەزار هۆنراوەی جواندا[١٣٦]

لە سێیەمین نامەیدا لە دەقی (سێ نامە بۆ دایکم)، دەقنووس ئەو کەسانە دەئاخێوێ کە ڕەنگ بێ باوەڕیان بە نەمردنی خاتوو (سەعدییە)ی دایکی ئەو نەبێ، جا شاعیر هێندە جنگڕانە بیرۆکەکە دەکوتێتەوە، کە پەیامگر وا هەست دەکات، ئەو تەواو نیگەرانە لەو بۆچوونەی خەلّکەکە، یان وەك بلّێت، ئەوان گومانیان لە (تەندروستی ئەقلّ و هۆشی) شاعیر کردبێ. بۆیە بەوە ناوەستێ پێیان بلّێ: دایکم نەمردووە، بەلّکو ڕیزبەندێك لە وشە بۆ سەلماندنی بیرۆکەکەی تۆماردەکات، وەك *(هەر زیندووە/ لەژینایە/ بێ کۆتایی/ لە... دلّم دایە)*، لەڕووی دەروونییەوە، ئەمانە هەمووی هاوار و موناجات و مرازی شاعیرن. ئەو دەلّێ:

بۆ ئەوەی کەس بڕوای نایە
بلّێم دایکم نەمردووە
هەر زیندووە

---

[١٣٦]) دیوانی لەتیف هەلّمەت، ل ٣٤٩

له ژینایه

له قوڵایی

پڕ له هەستی

خۆشەویستی

بێ کۆتایی

دڵم دایه. [137]

له دەقێکی دیکەدا، شاعیر بەبێ ئەوەی هانا بۆ وشەی (زیندوو) یان وشەی (نەمردوو) ببات، زیندوویی دایکیمان وەبیر دێنێتەوە و بەوەش دڵی خۆی دەداتەوە، کە دایکی تەنیا نەختێك لێی دوورکەوتۆتەوە، ئەم بیرۆکەیە (مردنی ئەو) ڕەفزدەکاتەوە، چونکە دووری مانای مردن نییە، ئەوجا شاعیر دەیەوێ پردێك، هێڵێك، دەرگایەك بدۆزێتەوە، بۆئەوەی بیگەیێنێتە دایکی، یان هەر نەبێ لێی نزیك بکاتەوە و ڕۆژانە هەواڵی بزانێ. شاعیر دەیەوێ زامەکانی بکاتە ئەو ئامرازە و له دەقی (هاتووچۆ)دا دەڵێ:

باکان: تك تك

تۆوی زامیان تیا چێنراوە

بست بە بستی ئەم زەوییە

گۆڕ و داوە

بۆ شاعیرێك ئەوینی تۆ

دڵی کردووە بە هێلانەی

پۆلە کوکوختی هۆنراوە

دە ئەی زامە قووڵەکەم تۆ

لە نێوانی من و دایکە دوورەکەمدا

---

[137]) دیوانی لەتیف هەڵمەت ل ٣٦ ـ ٣٨

بۆ نابیتە دەرگایەك بۆ

خۆشەویستیو

خەوبینین و

هاتووچۆ؟ [138]

(٣) وشە لەم دەقەدا، دیوی ناوەوەی دەروون و لێکدانەوەی شاعیرمان بۆ دەست نیشان دەکەنن، وشەکان: (زام/خۆشەویستی/خەوبینین)، کە بە سەدان جار لە کۆبەرهەمەکەیدا دووبارە بوونەتەوە، زۆر جارانیش ئەم وشانە دەکاتە کۆڵەکەی ئەوماڵەی لەگەڵ دایکیدا سەردەمی منداڵی و هەرزەکاری تێدا بەسەر بردووە. بە کوردی و کرمانجی، دەقنووس ئەم وشانەی بۆ جوانکاری و ئارایشتکردن نمایش نەکردووە، بەڵکو کەرەستەی خاوی هزر و خەیاڵی شیعریی ئەون.

ئەگەر بەنەمریی کردنی کەسەکان، لەلای هێندێکان بۆ دڵئارامی و دڵنەوایی و ئارامیی ڕۆح بێ، ئەوە لەتیف هەڵمەت، ئەو تخوبانە دەبەزێنێ، دەیەوێ خۆشەویستی و عیشقی سۆفیگەرانەی خۆی بۆ دایکی بکاتە ئامرازێك بیسووتێنێ، بیخنکێنێ، بیکوژێت، گرنگ ئەوەیە دەستی ئیزراعیل و ئەغیار ڕۆحی ئەو نەکێشن، چونکە لەو مردنە خۆشتر نییە، کە عیشق دایدەهێنێ و خۆشەویستی وەك خەڵات و دیاری پێشکێشی دەکا. شاعیر دەیەوێ زامەکەی بکاتە دەرگایەك بۆخۆشەویستی و خەوبینین. بەومانایەی شێك زۆر بیری لێبکەیتەوە، یاخوت ئازار و ژانی زۆربێت و مرۆڤی زامدار کردبێ و لەگەڵی بژییێت، ئەوا ئەم شتە دەبێتە دەروازەیەك بۆبیرکردنەوە و خەوبینین، شاعیر دەیەوێ لەو دەرگای زامەوە، لە بەئاگایدا هەر دایکی خۆش بووێ، بەدەلیلی ئەوەی نووسیویە ئەم دەرگایە ببێت بە دەرگای خۆشەویستی، لەهەمان کاتیش لەکاتی بێئاگایی و نووستنیش دا، ئەوا خەون ببینێت و سیمای دایکی ببینێ. چونکە دەرگاکە بۆکاتی بەئاگایی و بێئاگاییە. ئەو لە دەقێکی دیکەدا کە بەناوی (بۆ دایکم)ە دەڵێ:

---

[138]) دیوانی لەتیف هەڵمەت، ل ٤٣٥

ئەی دایە گیان

وەك خەنجەرێکی بێ کالان

لە دڵمدا هەڵت دەگرم

چی خۆشترە:

لەوەی بە عەشقی تۆ بمرم...![139]

شاعیر دڵی خۆی دەکاتە کالانی خەنجەرێك، دەزانین کالان تا مشتووی خەنجەر ختم دەبێت، کەواتە کاتێ کە شاعیر دڵی خۆی دەکاتە کالانی خەنجەرێك، ئەوا خەنجەرەکە بەتەواوەتی لەنێو دڵی دەچەقێت، ئامادەشە لەپێناو دایکی، لە پێناو ئەو خۆشەویستییە گەورەیە بمرێت، دایك بە خەنجەرێك شوبهێندراوە، دڵ، کالان. بەو مانایەی ئازارەکانی بێ دایکی وەك ئەو خەنجەرەیە کە لە دڵی شاعیر چەقیوە. حەزیش دەکات بەو عیشقەوە بمرێت.

لەم دەقەی خوارەوە، کە شاکارێکە لە هونەر و دارِشتن، شاعیر بە زمانێکی دیکە، (زیندوویی) دایکیمان پێدەسەلمێنێ، دایکێك کە لە کورِەکەی دوور کەوتۆتەوە، بەلاّم هەرگیز یەکتریان لەبیر نەکردوو. شاعیر لە رِێی کۆترێکەوە دوو نامە، کە لەسەر رِەشێنەی چاوەکانی نووسیویەتی، دەنێرێت یەکیان بۆ دایکی و ئەوی دیکەیان بۆ منداڵێك کە نایناسێ و هێشتا لەدایك نەبووە. ئەو دەڵێ:

هەموو شەوێ شیعر دەبێ

بە کۆترێ سپی سپی

ختوکەی پێڵوم دەدات و دەڵێ: دەرِۆم

- بۆ کوێ دەرِۆی هاورێکەی خۆم

ئەی باڵداری دەم پرِ لە چەمی جریوە

- بۆ ئەو شارەی کە یەکەم جار

---

[139]) دیوانی لەتیف هەڵمەت، ل ٤٣٦

تیایدا وشەت کەوتە سەر زار
نامەت نییە؟ بۆکەس بۆ یار؟
- با دوو نامەم لە گلارەی
هەردوو چاومدا نوسیووە
یەکێکیان بۆ گیانی سەوزی دایکم بەرە
ئەوی تریان بۆ منالێك
ناپناسەو هێشتا خۆری نەبینیوە...! [140]

لەم دەقەدا، ئەم هونەرکارییانەی شاعیر دەخوێنینەوە: شەو نییە شاعیر بیر لە دایکی نەکاتەوە، ئەو نامەبەری شیاوەی ئەوەیە ببێتە تەتەر و بچێتە خزمەت دایکی، کۆترێکی سپی سپییە. ئەمەش نیشانەی پیرۆزیی و بەرائەتی هەردووکیانە (کۆتر و دایك). نووسینی نامە لەسەر گلارەی چاو، جوانترین و بەنرخترین و پڕسۆزترین نامەیە کە شاعیر تاکو ئێستا دایهێنابێت. چونکە هاوێنەی چاوی مرۆڤ وێنە و حەرف و شتەکانی وەك تابلۆ تیا دەبینرێت. ئەوەی شاعیر دەینێرێ، نامە نییە، بەڵکو چاوەکانی خۆیەتی، خۆ ئەگەر گلارەی چاوی خۆی داماڵی و بیپێچێتەوە و بیکاتە نامە، ئەوە کوێرایی و نابینایی بۆ شاعیر بەجێ دەهێڵێ، کە لەلای ئەو ئاساییە مادام نامەکان بۆ دایك و منداڵن. دەستەواژەی (گیانی سەوز) لە ڕستەی (بۆ گیانی سەوزی دایکم بەرێ)، خەرمانەیەکی تەقدیسکردن و نەمری و بەخشندەیی بە دەوری سەری دایکیدا دروست دەکات. ڕەنگی سەوز. هێمای ئایینی ئیسلام و ڕەمزیی نەمریی و بەخشندەییە، بۆیە بەهار و گەڵای گیا ودارودرەخت کەسکن. پێناسەکردنی منداڵەکان بە نەناسیاو و خۆر نەدیوو، ئیحای ئەوەمان دەداتێ کە چاوی شاعیر لە ئایندەشدا هەمیشە گەش و ڕۆشنە، چونکە ئەوان ئەو نامە (کە چاوی شاعیرە) لەلای خۆیان هەڵدەگرن و دەپارێزن. دەقەکە دایەلۆگێکی زۆر پاراو وخۆشئاواز و پڕە لە یاد و حەنینە بۆ زێدو شارەکەی.هەروەها لە گوتەی: (***ئەوی تریان بۆ منالێك ناپناسەو هێشتا خۆری نەبینیوە.***) ئەشێ ئاماژەبێ بۆ ئەو

---

[140]) دیوانی لەتیف هەڵمەت، ل ٣٩٦

چەند منداڵەی خۆی، کە بەهۆی نەخۆشییەکەوە خێزانەکەی، چەند جار منالّی لەبار چووەو خۆریان نەبینیوەو مردوون، تاکو ئێستاش هیچ منالێکیان نییە. شاعیر دەڵێ: " خێزانەکەم شەش جار هاتووتە ئەوەی منالّی ببێ، هەر شەش جارەکە منالّەکەمان مردووە و هیچ دکتۆرێك نەیتوانیووە چارەسەری بکات"[141]

پووختەی تەوەرە:

بیرۆکەی بەنەمریکردن لە ڕێی ئەدەبەوە، بەتایبەتی شیعر، زۆر کۆنە، شاعیر لە (٣) وێستگەی جیاوازدا، گومبەزی نەمری لە سەر گۆڕەکەی دایکیدا بونیاتناوە: لەسەرەتادا ڕاستەوخۆ بە وشەی سادە باسی زیندوویی ئەو دەکات، لە وێستگەی دووەمیدا، بەبێ ئەوەی هانا بۆ وشەی (زیندوو و نەمردوو) ببات، دایکی لە جیهانی کۆتر و کوکوختی و باڵندە و منالّ دەبینێ و هەمیشە لەسۆراغ و گەڕاندایە بەدوای ئەودا، هەرچی وێستگەی سێیەمە، کە لەم بارەیەوە، شاعیر عیشقی نەمری سۆفیگەریانەی خۆی دەکاتە مرازێك بۆ مردنی خۆی و گەیشتن بە باوەشی دایکە زیندووەکەی. لە پێناو دایکی ئامادەیە ئەندامە زۆر بەنرخەکانی پارپارە بن و لەناویش بچێت، وەك چەقاندنی خەنجەر لەنێو دڵی و نووسینی نامە لەسەر گلارەی چاوی. لە هەموو وێستگەکاندا، زمانی شیعری دەقەکان سادە و ڕەوانن. خالّی بوونی دەقەکان لە ئەفسانە و داستان و خەونی فانتازییایی بۆ ئەوەدەگەڕێتەوە کە خودی دایك پڕە لەو شتانە، مانگەشەو عەوجە بە ئەنگوست ناکات. لەجوانترین (٢) وێنەی هونەری دەقەکاندا، لە یەکێکیان شاعیر دڵی خۆی دەکاتە کالان بۆ خەنجەری خۆشەویستی و حەزیش دەکات هەر بەو خەنجەرە بکوژرێت، هەرچی وێنەی دووەمە، نووسینی نامەیە لەسەر گلێنەی چاو و نامەبەریش کۆترێکی سپی سپییە. دەکرێ، جیهانی(نەمریی دایك) لەم (٥) دەقەشیعرەدا، بەم شێوەیە بخەینە ڕوو:

[141] - دیدەنی هاوژین سلێوە لەگەڵ لەتیف هەڵمەت، ١٩/ ٣ / ٢٠١٢

جیهانی شاعیر
شەو، هاوڕێ، نامە، هۆنراوە،
باڵدار، دڵ، با، زام،
خەوبینین، دووری، هێلانە،
وشە ،منداڵ، گۆڕ، داو، یار
جیهانی هاوبەشی (شاعیر ودایک)
ناو، گیان، هەست، ، مانەوە،
منداڵ، جوانی، کۆتر،
کوکوختی، شار، خەنجەر،
عێشقی تۆ، ئەوینی تۆ،
خۆشەویستی، نەمریی، زیندوو

(٢)

دایك لە بیرەوەریی سەردەمی منداڵیدا

(ئۆتاڤیۆ پاز Ottavio Paz) ـ نووسەر ـ وەرگری خەڵاتی نۆبل لە ئەدەب (١٩٩٠)، بەم شێوەیە پێناسەی شیعر دەکات و دەڵێ:" شیعر بیرەوەرییە دەبێتە وێنە و وێنەش دەبێتە دەنگ." [١٤٢] جا لەهەموو قۆناغ و وێستگەکانی تەمەنیشدا، سەردەمی منداڵی، بە خۆشی و ترشییەکانیانەوە، دەوڵەمەندترین گەنجینەی بیرەوەری و یادەوەرییەکانە. لە ڕووماڵ کردنی سەردەمی منداڵی لەتیف هەڵمەت و خوێندنەوەی کۆبەرهەمە شیعرییەکەی، دەگەینە ئەو ئاکامە کە هێز و وزە و دەسەڵاتی بیرەوەرییەکانی ئەو قۆناغەی تەمەنی ئەو هێندە کاریگەر و باڵادەست و چالاکن، کە تەواوی ژیانی ئەدەبی ئەویان خستۆتە ژێر ڕکێفی خۆیانەوە، وەك بڵێین، شاعیر بەلەمێکی بچکۆڵەیە و بیرەوەریی سەردەمی منداڵیشی دەریایەکی فراوانە، شەپۆڵەکانی بە ئارەزووی خۆیان یاری پێدەکەن و دەیهێنن و دەیبەن.

هەرچەندە لەتیف هەڵمەت سەردەمی منداڵی خۆی بەخۆشترین وێستگەی تەمەنی خۆی دەزانێ، دەبینین ڕەنگدانەوەی ئەو سەردەمە لە شیعرەکانیدا زۆر جار بە پێچەوانەی ئەو واقیعەیە، هەرچی نیگەرانی و پەرۆشی و زەبوونی هەیە ئەو لەوێوە هەڵیهێنجاون. بۆخۆی

---

[١٤٢])Kissing the Dark، Mark Patrick Hederman، Criterion Press:td.، Dublin، Ireland، ١٩٩٩، P. ٩٨ (کتێب)

دەڵێ: " بە منداڵی کاتی خۆشم لەناو ماڵ و خێزانێکی ئاینپەروەر بەسەر بردووە... تا (٤/ ٤/ ١٩٦٧) قۆناغێکی ناخۆش دەستی پێکرد، هەست کردن بەبێ دایکی زۆر پرسیار و ئیستفساری نوێی لەلا دروست کردم، ئەتوانم بڵێم زیاتر هانی دام بۆ ئەوەی هاورێیەك بدۆزمەوە بۆ خۆم لەبری دایکم، ئەویش شیعر بوو."[١٤٣]

له بەشی دووەمی بەندی یەکەمدا، لەبڕگەکانی پەیوەندی نێوان دایك وکوڕ، بە وردی ئاماژەمان بەو هۆکار و ژینگە و کارەکتەرانە کرد کە لە کێشانی وێنەکانی ناخی منداڵ ڕۆڵی سەرەکییان هەیە و ئەوەشمان شیکردەوە بۆ خۆشەویستی نێوان دایك و منداڵ لە پەیوەندی نێوان باوك منداڵ بەهێزترە، (دێبرا ئومبرسن Debra Umberson) گۆڕینی شێوەی دایك لە ڕوخساری بنیادەمێکی ئاسایی بۆ سومبڵ و ڕەمز بەم شێوەیە شیدەکاتەوە و دەڵێ: "وێنەی دایك لە مێشکی هەرزەکاردا، ڕەگ و ڕیشەی بۆ سەردەمی منداڵی دەگەڕێتەوە، دواتر بە شێوازی جیاواز جیاواز ئەو سومبڵە، لە دەربڕیندا شێوەی خۆی دەگۆڕێت، بەڵام دایك هەر وەك خۆی دەمێنێتەوە. ڕەمزەکانیش بێ ژمارەن."[١٤٤] لێرەدا (٢) خاڵی بایەخدار هەیە کە نەخشە ڕێگای بیرکردنەوەی شاعیرمان نیشاندەدەن:

یەك: هەموومان دایکمان خۆش دەوێ، بەڵام هەمووومان ناتوانین ڕۆحی دایك بەبەرخۆماندا بکەین، هونەرمەند و ئەدیبەکان ئەو توانستەیان تێدایە .((پێویستە بە ڕۆح بڵێین (بەڵێ) تەنانەت گەر نەشزانین چییە ـ هەروەك نازانین، بەڵام لەناو ڕۆحماندا ڕۆحێکی دیکە هەیە کە باش دەماننناسێ، جا هەر وەختێك باوەشمان بۆ ئەو ڕۆحە کردەوە، ئەوا (ئەو) تاقگەیە دەڕژێتە ناخمانەوە." [١٤٥]

---

[١٤٣]) دیدەنی هاوژین سلێوە لەگەڵ لەتیف هەڵمەت، ١٩ / ٣ / ٢٠١٢

[١٤٤]) Death of Parent، ISBN-١٣: ٩٧٨-٠٥٢١٠١٢٩٦٦

[١٤٥])Ulanov Barr، Mysticism and Negative Presence، Vol ٥، Colombia University، 1973، P. 411

هونەرمەند و ئەدیبەکان ئامرازی خواکردەی خۆیان هەیە بۆ گەیشتن بەو ڕۆحە. جا لێرەدا بۆ لەتیف هەڵمەت، ئەو ڕۆحە، ڕۆحی دایکیەتی.

دوو: " هونەرمەند کەسێکە پارسەنگی دەروونی لار و لاسەنگە، وەك کەسێك وایە بەسەر پردێکی یەکجار باریك و بەرزدا بپەڕێتەوە، هەمیشە مەترسی هەڵخلیسکان و ڕەتبردنی هەیە، لێ ئەوەی کە ناهێڵێ قەت بکەوێتە خوارەوە، هونەرەکەیەتی."[١٤٦]

جا ئەوەی لێرەشدا، بۆ لەتیف هەڵمەتی دەروون لار و لاسەنگ، دەگوترێت ئەوەیە، ئەوەی، نەك نەیهێشتوە لەسەر ئەو پردە ترسناکە بکەوێتە خوارەوە، بەڵکو وای کردوە سەرکەوتووانەش بەسەریدا بپەڕێتەوە، شیعرەکانیەتی، کە تا سەر ئێسقان لەودا قەرزاری دایکییەتی.

وەك ئاماژەمان پێدا، سێبەری دایك لە سەردەمی منداڵیدا، هێندە بە پڕوچڕی و خەست و خۆڵییەوە بوونی هەیە، وەك بڵێی (ئەو دایکە و کۆچی ئەو دایکە) لە ناخی ئەودا بۆتە نەخۆشییەکی دەروونی. هەرواشە! (مارك پاتریك هێدرمان Mark Patrick Hederman) بەم شێوەیە ئەم خاڵەمان بۆ شیدەکاتەوەو دەڵێ: " هونەر نمایشکردن و نیشاندانی نیشانەیەکی نەخۆشی دەروونی هونەرمەندە، کە هیچ جیاوازییەکی نییە لەگەڵ نیشانەکانی نەخۆشییەکانی جەستەیی، تاکە جیاوازیی ئەوەیە ئەو نەخۆشییە لە جیهانی کەلتووری بێئاگایدا جێگیرە، بۆیە دەبێ ئێمە لەو نیشانانە تێبگەین و لێیان فێربین، چونکە گوزارشتەکانی هونەرمەندان

---

[١٤٦]) Kissing the Dark، Mark Patrick Hederma، Criterion Press:td.، Dublin، Ireland، 1999، P. 13، (کتێب)

سەرچاوەکانیان ئەو دۆخە دەروونیانەیە و ئەوان (دۆخەکان) هونەرمەند بەرەوە ئەو ئاقارە دەبەن کە مرازیەتی."[147]

بۆ ئاشناکردنی خوێنەر بە کرۆکی بابەتی ئەم تەوەرە، (٩) دەقەشیعرمان بۆ هەڵبــژاردوون کە هەموویان بۆنوبەرامەی هەواری سەردەمی منداڵی شاعیریان لێدێ و بە ستایل و تــەکنیکی شیعریی جیاواز دارِشتراون:

من لەیادەوەریی دایکمدا
کۆچ دەکەم بۆ:
یاریگاکانی منالّیم و (مەبەستم لووتکەی باوە شاسوارە)
شوێن پێی کچێك بۆن دەکەم
کەناوی... باڵندەی
بێدەنگییە
کوا ئەو پردانەی
لەنێوانی من و کچە نەناسراوەکاندا بوون؟[148]

شاعیر یادەوریەکانی دایکی بەبیردێتەوە، لە جیاتی ئاماژەکردن بە مرچــوماچ و بــاوەش و لایەلایە و لاواندنەوە، دەچێتەوە (باوەشاسوار)ی زێدی خــۆی و لەگــەڵ منداڵــەکان دەکەوێتــەوە یاری کردن، لە هــەمان کاتــدا ئــەو یادەوەریانــە، شــاعیر ڕادەســتی جــۆرە بێــدەنگی و کــپ و خامۆشییەك دەکەن، کە ئاوێنەی ناخی ئەو نیشــاندەدەن. ئــەو بێدەنگییــە، ئاماژەیــە بــۆ ئــەو بێدەنگییەیی کە کۆچی دایکی بۆ شاعیری کردۆتە میرات. لێرەدا بازنەی یادەوەرییەکان هێنــدە

[147]) سەرچاوەی پێشوو، ل ١٣١

[148]) دیوانی لە تیف هەڵمەت، ل ٧٩٥ ـ ٧٩٦

فراوانن زۆر شتیان لەخۆ گرتووە، وەك: (یـاری منـدالّی/ لووتکـەی باوەشاسـوار/ شـوێن پێـی کچێك/ بالّندە/ بیدەنگی/ پرد/ نیشانەی پرسیار).

لە دەقی (کتێب) دا شاعیر دەلّێ:

دایکم دەیووت: بەمنالّیش

کتێبێك و

شەقشەقەیە زێڕمان دایتێ

شەقشەقەکەت

بە پێ شکان

کتێبەکەت:

توند. توند. توند. توند

بە سینگی خۆتەوە. نووسان![١٤٩]

خۆشەویستیی شاعیر بۆکتێب و خوێندنەوە، لە هەرزەکارییەوە دەبێتە هیوایەت و تێکـەڵ بەیادەوەری مندالّی دەبێت و جارێکی تر یادی دایکی دەکاتەوە و دێتەوە پێش چاوی، شاعیر لە شوێنێك دا دەلّێ، من دلّداریم زیاتر لەگەلّ نووسین و کتێب کردووە. نەك لەگەلّ کچ، ئەمـە لـە تەمەنی گەنجیدا، بەهەمان پێودانیش لە منـدالّیش دا حـەزی زیـاتر لـەکتێب بـووە، هەلّبەتـە ئێستاش هەر هۆگری خوێندنەوەی کتێبە. بۆیە ژیانی (لەتیف هەلّمەت + خوێندنەوەی کتێب = نووسینی کتێب). شاعیر سەدای دەنگی دایکـی دێتـەگوێیی و سـەردەمانێك دەگێڕێتـەوە کـە خۆشی بەبیر نایەتەوە. لەنێوان وشەکانی ئـەو دەقـەدا دوو خـالّی شـاراوە خۆیـان حەشـارداوە: یەکێکیان ئەوەیە، کە زیرەکانە دیاردەیەکی ئێستا ـ کە کتێـب خۆشویسـتنە، بـە ڕووداوێکـی تەمەنی دوو سێ سالّی خۆیەوە گرێدەدات. خالّی دووەمیش ئەوەیە کە ئەوەی وایکردوە کتێبی خۆشی بوویت وەك خۆی دەلّێ. پاشخانە کەلتووریەکەی مالّەکەیانە، ئەو دەلّێ:" هەمیشە مـن

---

[١٤٩]) سەرچاوەی پێشوو، ل ٣٨٥

گوێگرێکی باش بووم لەناوماڵی خۆمـان، خـەڵکیش دەروێشـی ژن دەروێشـی پیـاو چـیرۆك و سەرگوزشتە و داستانیان دەگێڕایەوە، من گوێم لەوانە دەگرت زۆرباشم لەبیرە پورە (ڕەعنا)یـەك هەبوو دەهات بۆ ماڵمان و هەمیشە چـیرۆکی گـوێ ئـاگردانی بـۆ دەگێڕاینـەوە، مـن زۆر لای دادەنیشتم بۆ ئەوەی گوێ لەو حیکایەتانە بگرم، یا (ئامینێك) هەبوو گـوێم لێـدەگرت، بـاجی (کافیە) یەك هەبوو، خەڵکی شاری کفری بوو دراوسێ بـوو چـیرۆکی بۆدەگێڕاینـەوە، مـن زۆر بەوردی گوێم لێدەگرتن." [150]

دەقنووس نیشانمان دەدا کە ئەو هەمیشە بێزی لە زێڕ و زیوو بۆتەوە، کەچی بۆ کتێبەکـە، (٤) جاران وشەی (توند)ی بەکار هێناوە، تا هەست بەوە بکەین کتێب چەندە لە دڵێ (سینگی) ئەوە نزیکە و ئاشنایەتی نێوانیان چەندە قەدیمە.

لە شەن وکەوکردنی قۆناغەکانی تەمەنی شاعیردا (ڕابردوو/ ئێستا/ ئاینـدە)، دەتـوانین بڵـێن، پەیوەست بە جیهانبینی دایك، ئەوەندەی ئەو لە ڕابردوودا دەژیێ هێندە لـە ئێسـتا و ئاینـدەدا ناژیێ.

ئەوەی لە ژیانی دەقنووسدا نییـە، هـێمنی و خۆشـگوزەرانییە، کـە بەشـێکی زۆری لەگـەڵ مەرگی دایکیدا زیندەبەچاڵ کراوە. وەك پێشتر ئاماژەمان پێدا ئەم بارودۆخە دەروونییەی شاعیر نائاساییە، بەدەگمەن لە بەرهەمی شاعیر و ئەدیبانی دیکـە بـەم فراوانـی و گەورەییـە هەیـە، تەنانەت لە کۆبەرهەمەکەی (شێرکۆ بێکەس)ی هـاوڕێی (لـەتیف هەڵمـەت)یشـدا، بیرەوەریـی منداڵی و یادی دایك، ئەوەندی خەم و ئازار و موعاناتی دەروونییان بە شاعیر بەخشیووە، نیـو هێندە خەندە و گۆرانی و دڵنەواییان پێنەبەخشیووە، بـەڵام شـتێك هەیـە کـە لـە شـیعرەکانی لەتیف هەڵمەت هەستی پێدەکرێ، ئەویش ئەوەیە لـەپاڵ خـەم و ئـازارە رەگێکـی شـیعرەکەش

---

[150]) دیدەنی هاوژین سلێوە لەگەڵ لە تیف هەڵمەت، ١٩/ ٣ / ٢٠١٢

دەچێتەوە جیهانی گەشبینی و ئیرادەبەخۆبوون و بێ هیوانەبوون. جا گرفتەکەی ئەو لەوە دایە، کە واهەست دەکات، سەیران و ئاهەنگ گێڕان و کۆبەندی خۆش، خیانەتکردنە لە یادی کۆچی دایکی. بۆیە لە تەعلیل کردنی نامەحروومی خۆی لە خۆشییەکان، زۆرجاران بەسەر دایکیدا دەشکێنتێتەوە، ئەوەتا دەڵێ:

هەندێ خەوم پاشەکەوت کرد بۆ کاتی
بێخەوی: گریانی مناڵێك لێی دزیم/ هەندێ پێکەنینم
پاشەکەوت کرد بۆ کاتی دڵتەنگی/ یادی دایکم لێی
دزیم هەندێ ماچم پاشەکەوت کرد بۆ کاتی پیریی/
کچۆڵەیەك قەپاڵی پیادا کردو بردی/
قسەی زۆرم ماوە
لەگەڵ ئەو کچەدا بیکەم (مەبەستم ـ شالا ـ یە)
پردی زۆر ماوە لەنێوانماندا دروستی بکەم![١٥١]

لەتیف هەڵمەت، وەك شاعیرێکی ئەزمووندار، پیشەوەرێکی دەسترەنگینی بازاڕی شیعرە، هەمیشە خەریکی وەستاکاریی نوێیە، جا سەردەمی منداڵی خۆی وەك قوڕی سناعی هەڵدەشێلێتەوە و ئەوەی بەخەیاڵی دادێ لێی دروستدەکات. ئەوەتا بەبێ ئەوەی تاکە وشەیەکی سەردەمی منداڵی بەکار بێنێ، بە ئارامی دەستمان دەگرێ و دەمانباتەوە ئەو ڕۆژگارەی ڕوخساری دایکی هەموو جیهانی ئەوی داگیرکردبوو و لە ئەو بەولاوە کەسی دیکەی نەدەناسی، دیسان دەبینین ڕابردوو دەبێتە ئێستای شاعیر، بەڵام ئێستایەك ژەهراویکرا و ڕەشکراو و ناشیرینکراو بە دیمەنەجوانەکانی ڕابردوو. هەوڵدان بۆ هەڵکۆڵینی وێنەی دایك، بە پەنجەی شێتانە، لەسەر هەموو دارەکانی جیهان، هاوارێکە بەگوێی هەموو خەڵکدا، کە خاتوو

(١٥١) دیوانی لەتیف هەڵمەت، ل ٧٩٤ ـ ٧٩٥

سەعدییەی دایکی، جوانێکە لە جیهانێکی نەفرەت لێکراو دەبێ هەمووان بیبینن. بڕوانن، شاعیر لە وێستگەیەکی دیکەدا دەڵێ:

نا دایە گیان هەرگیز مردن ڕوخساری تۆ
کۆن ناکات و
لە منی ناشارێتەوە و
بزری ناکات...
تۆ هەر تۆیت و
منیش هەر خۆشتم دەوێ و
ڕوخسارە لە ئەلبووم دەرکراوەکەت
بە پەنجە شێتەکانم لەسەر دارەکانی
هەموو جیهان.. هەڵدەکۆڵم و
دەستی لە زنجیر ڕاکردووم
لە نێوانی هەردووکماندا
دەکەم بە پردێکی نهێنی و
سای کێلی لاشە زیندە بەچاڵ کراوەکەت
دەکەم بە هێلانەی کۆتری
ئەوینە نەفرەت لێ کراوەکەم...![١٥٢]

شاعیر هەمیشە نەمری بەدایکی دەبەخشێت، واش دەزانێ کە دایکی زیندە بەچاڵ کراوە نەك مردبێت، دواتر نێژرابێت. ئەو زیندە بەچاڵکردنەش وێنەو روخسارو جوانی دایکی لەبیرناکاتەوە.

---

[١٥٢]) دیوانی لەتیف هەڵمەت، ل ٢٨٧

شاعیر دەیەوێ دڵنەوای خۆی بداتـەوە و دڵـی دایکـی ڕازی بکـات و پـەیامگر قەناعـەت پێبێنێ، کە دایکی زیندووە و ڕۆژگارەکانی منداڵی لەگەڵ ئەودا دەژین، ئاسنگەری، ڕیزبەندێك وشەمان بەبێ پسانەوە دەخاتە بەرچاو و دەڵێ:(کـۆن ناکـاتو/ لـە منـی ناشـارێتەوەو/ بـزری ناکات/ تۆ هەر تۆیت و/ منیش هەر خۆشتم دەوێ.

منداڵ هەر منداڵە و تەمەنی منـداڵیش بـەو یادگارییانـەوە خۆشـە، کـە بـە لاسـاریی و سەرەڕۆیی و شەیتانییەتی ئەو ڕەنگرێژکراوەن، بەڵام کردار و ڕەفتارەکان بە دەستی پـاك و دڵـی پڕ بەرائەت ئەنجامدراون. یەکێك لە خەسڵەتە دیارەکانی شیعری لـەتیف هەڵمـەت (ڕاسـتگۆیی ئەدەبییە)، کە زۆر شارەزایانە کاری لەسەر کردووە و بە هونەر و شێواز و زمانی شیعریی خـۆی بۆ گەیاندنی پەیامێك بەکاری هێنـاوە، کـە هـەردوو زەمەنەکـە (ڕابـردوو و ئێسـتا) لـە تـای تەرازوویێکی واقیعانەدا هاوسەنگ دەکات. بڕوانن چۆن لاسارییەکی سەردەمی منداڵی خۆی بـۆ دەربڕینێکی سەردەمییانە تەوزیفکردووە، ئەو دەڵێ:

به منداڵی پەیینی ئاژەڵ و خوێ و تووتنم
تێکەڵ دەکردو
جگەرەم لێ هەڵدەبەست و
دەمدا بە پیرەژنە دراوسێکەمان
کە لەو کەین و بەینە تێ گەیشت..
ئیتر پیرەژنی تایین
لە هەموو جگەرەیەك سڵی دەکردو
لێی بە گومان بوو..
لە هەموو جگەرەیەك دەترسا..
لە جگەرەی دایکم..
لە جگەرەی باوکم
تا وەکو لە جگەرەکانی ناو قوتووی

جگەرەکەی گیرفانی خۆیشی
هەر دەترسا..
دەیووت: (ئەشێ شێخ لەتیف دەسکاری
کردبێ، بەخوا منالێکی لاسارو ناعالە ئەرێ
خاتوو سەعدیە ئەم کوڕەی تۆ بۆ وا نارەحەتە)
منیش ئەمرۆ: لە هەموو وشەیەك
دەترسم..
لە هەموو وشەیەك سڵ دەکەم..
دەشێ: نەختێ پەیین
یا دەمە چەقۆیەك
یا، کلۆیە باڕووتی تیابێ...![153]

لەبەراوردکردنێکی ئەم دەقە بە دەقێکی شێرکۆ بێکەس، کە ئەویش یادەوەری سەردەمی منداڵییە، دە بینین، شێرکۆ بێکەس یادەوەرییەکە وەك یادەوەری دەگێڕێتەوە و حەنین و تامەزرۆیی خۆی بۆ ئەو کات نیشاندەدات، هەرچی (لەتیف هەڵمەت)ە، یادەوەرییەکەی وەك ڕەخنەیەکی توند بۆ توانجێکی باری کۆمەڵایەتی کوردەواری تەوزیفکردووە. شێرکۆ بێکەس دەڵێ:

لە کاتێکدا کە منداڵ بووم
دەستی چەپم حەزی ئەکرد
وەك دەستی منداڵی پۆشتەی
دراوسێمان
سەعاتێکی تیابێ و ئەویش

[153]) سەرچاوەی پێشوو، ل ٢٩٢ ـ ٢٩٣

وركم ئەگرت
دايكم ناچار گازى ئەگرت
لە مەچەكم
بە جێگەى دان
سەعاتێكى بۆ ئەكردم
ئاى... كە دڵخۆشى ئەكردم. [١٥٤]

شاعیر لەسەر شێوازی وەسف وێنەیەکی گشتی کێشاوە، کە خۆی لە پێنج وێنەی تاکدا دەبینێتەوە، ئەوانیش هەر لەسەر بنەمای وەسف کێشراون بە هەر پێنج وێنە تاکەکە کە وێنەیەکی گشتی پێکدێنن. لایەنێکی منداڵی شاعیر پیشان دەدات ئەویش هەژاری و حەز و ئارەزووی شاعیرە، شاعیر درێژە دەدات بە خستنەڕووی وێنەکانو دەڵێت:

كە منداڵ بووم زۆر ئێوارە
ئەيان ناردم..
لە ماڵى پوورە مەنيجە
ترشيات بكڕم
كام تام لەو تامە خۆشتر بوو
لەدواى ئاوڕ
لە پێچى تەنگى كۆڵانا
كاتێ يەك دوو قوومى خێرام
ئەدا لە ترشياتى ناوجام. [١٥٥]

---

[١٥٤]) شێركۆ بێكەس، ديوانى شێركۆ بێكەس، ب (١)، ل ٤٣٧

[١٥٥]) سەرچاوەى پێشوو، ل ٤٣٨ ـ ٤٣٩

دەروونناس (کۆزۆلینۆ لویس Cozolino Louis) لە کتێبی (زانستی دەماریی لە پەیوەندیی مرۆیدا) دەربارەی هەستە سۆزدارەکانی دایك کە لە خودوێنەدا ڕەنگدەدەنەوە، ئەم خاڵانە تۆمار دەکات:

- **وشە:** لە لایەلایە و چیرۆك و حیکایەت و گۆرانی و ئامۆژکاری و پێکەنین و گریانی دایك.
- **بینین:** وەك دەم وچاو و گوڵ و باڵندە و ڕەنگ و وێنە و پۆشاك و شوێن...تاد.
- **بیستن:** وەك دەنگی باران و بروسکە و شەماڵ و لایەلایە و مۆزیك. دەنگی گیاندار و تەیروتوار. دەنگی کارکردن لە ماڵ وەك گەسکلێدان و لانك ڕاژاندن...تاد.
- **بۆنکردن:** وەك بۆنی چێشت، پۆشاك، جەستە، گوڵا و عەتر و مسك و عەنبەر، گیاندار، ژینگە...تاد.
- **دەستلێدان:** لە خۆڵ، لە هەویر، لە پرچ، لە سینگ و مەمك، لە دەست و پەنجە، لە کولم و لێو...تاد.[١٥٦]

خوێنەریش لێرەدا ئەو هەستەی لەلا دروست دەبێ، کە هەموو هەستەکان و شتەکانی لەتیف هەڵمەت، هی دایکەییتی کە وەك میرات بۆی بەجێهێشتووە، بۆیە دەڵێ:

زۆرجار کە برسیم دەبێ
حەز لە کۆلێرەیەکی گەرم گەرم دەکەم...
ئای بۆنی کۆلێرەی گەرم چەند خۆشە...؟
ڕۆژانی مناڵیم بیر دەخاتەوە...
ئەو ڕۆژانەی کە دایکم نانی دەکردو

---

[١٥٦]) Cozolino Louis، The Neuroscience of HumanRelationship، New York، W. W. Norton and Company، ٢٠٠٦، P.١٢١(کتێب)

حنە و مارمارۆکە و پەپکە بە کونجی و
کەلانەی بۆ دروست دەکردم...
ئای دایکم کوانێ...؟
هیچ نانێك ئەوەندەی نانی دەستی ئەو
خۆش نیە،.. و
هیچ نانێك برسێتیم تێر ناکا...
نانی دەستی دایکم نەبێ...![157]

ئـــەم دەقـــە ســـیخناخە بـــە فەرهـــەنگی فۆلکلـــۆر و کـــەلتووری کـــوردەواری، هـــەموو هەستەوەرەکانی شاعیر دەکەونـە کـار، بـۆن و ڕەنـگ و تـام و شـێوە و ژینگـەی ڕووداوێکـی سەردەمی منداڵی لە هزر و خەیاڵیدا بەخەبەر دێنەوە و تابلۆیەکی نازداری ئەو سەردەمەمان بۆ دەکێشێ. ئەو تامەی لە خواردنی دەستی دایکی چێشتوویەتی هـەرگیز دەسـتی نەکەوتۆتـەوە، دەروونناس (کۆزۆلینۆ لویس) بۆخۆشی دەڵێ:" هەرگیز من وا هەست ناکەم کە بیرەوەرییـەکانی سەردەمی منداڵیم هی خۆم بـن، چـونکە کـە ئـەوانم وەبـیر دێتـەوە، هەمیشـە لـە نـاو هـەر وشەیەکیاندا، هەست بە بوونی دایکم دەکەم."[158]

شاعیری فەلەستینی (مەحمود دەروێش)لە قەسیدەی (بـۆ دایکـم) ئـەم حەنیینـە حەزینـە نیشاندەدات کە دەڵێ:

تامەزرۆی نانەکەی دایکم و
قاوەکەی دایکم و

---

[157]) دیوانی لەتیف هەڵمەت، ل ٣٠٨ ـ ٣٠٩

[158] (Cozolino Louis، The Neuroscience of HumanRelationship، New York، W. W. Norton and Company، ٢٠٠٦، P.٨١(کتێب)

دەست بەسەرداهێنانی دایکمم[159]

"وێنەی دایك، بەهەردوو دیوەکەیەوە: ئەرینی و نـەرێنی، ئـەو هەسـتەیە کـە لـە سـەردەمی منداڵیدا بێ ئاگایانە لە لایەن دایکەوە دەچێتە ناخی منداڵ و جێگیر دەبێ. جار هەیـە بازنەکـە لە جیهانی دایك فراوانتر دەبێ، نەنك و پوور و دایەوان و کەسانی دیکەی دەورەپشتی منداڵەکـە دەگرێتەوە. دایکە وێنە شێوە و شێوازی جیـاوازی هەیـە، بـەڵام هـەموویان هـەر لـەو توخمانـە پێکهاتوون کە لەلای هەموو منداڵێك سەرچاوەکەیان دەچێتەوە سەر دایك." [160]، جا ئەو دێو و درنجەی کە شاعیر لەم دەقەدا ئاماژەی پێداوە و بۆ پێناسەکردنی ڕۆژگاری ئێستای تەوزیفکردوو، سەرچاوەکەی دەگەڕێتەوە سەردەمی منداڵی شاعیر. لێرەدا شاعیر لە تەقولباب دەترسێ، چونکە دز و چەتە و پیاوکوژ زۆر بوون. لەلایەکی دیکە ترسێکی دەروونیشی لەلا دروستبووە، کە دڵـی خۆی وەك کێوی ئاسنیین کلۆم داوەوە، تەنیا بۆ کچان دەیکاتـەوە. چـونکە لـە بەنیئادەمـەکانی دیکە ترساوە. لێرەدا ترسێك هەیە لە سەردەمی منداڵیەوە درێژەی هەیە، تـا ئـەو چرکەسـاتەی تەمەنی شاعیر، ئەو دەبێژێ:

کە منالّ بووم هەر نیوەشەوێك
لە دەرگاکەمانیان بدایە.. دەمووت:
- دایەگیان مەیکەرەوە.. دێو و درنجن هاتوون مـن بدزن...
ئێستاش لە چەرخێکداکە هەموو شەقامەکانی
شانەی زاوزێی دێوو درنجن..

---

[159])http://www.adab.com/modules.php?name=Sh٣er&doWhat=shqas&qid=
عەرەبی ٦٤٧٦٧

[160])Cozolino Louis، The Neuroscience of HumanRelationship، New York، W. W. Norton and Company، ٢٠٠٦، P.٢٢٧

دڵم وەکو کێوێکی ئاسنین

بەکۆڵمدا داوە و

لەدەرگای دڵی ئەو کچە جوانانە دەدەم

کە دەمناسن و نامناسن...![١٦١]

بڕوانە ئەم هێڵکارییەی هەردوو کەناری ژیانی شاعیر:

لەتیف هەڵمەت، ئەوەندەی بە ناخی بیرۆکە و کرۆکی پەیامەکاندا دەچێتەوە خوارەوە، بەو ئیعتبارەی کە بەهای هونەری تۆبۆگرۆافیای قەسیدە، بەشێکە لە تەواوی قەسیدەکە.

بیر ئەکەمەوە لە بیرەوەری

ئەلەو ژیانەی کەوا تێ پەڕی

ئەلەو ڕۆژانەی کە لێمان گوم بوو

لە ناخی چەرخی ڕەشا نووقم بوو

دەروونی زەنگم پڕ ئەبێ لە خەم

دنیای ژیانم دائەپۆشێ تەم

ئەمرێ پرشنگی لێوی خەیاڵم

جریوەی هەستی شیرین و تاڵم

---

[١٦١]) دیوانی لەتیف هەڵمەت، ل٢٨٢

هەڵاوی چڕی ئاخ و هەناسەم
تیایدا ئەخنکێ برووسکەی تاسەم
مانگی هیوام وەك مۆمی داگیرساو
ئەتاوێتەوە و ون ئەبێ لە چاو.[١٦٢]

شاعیر لە جیاتی ئەوەی شاکارێك بۆ دایکی بهۆنێتەوە، (دایك)ی کردۆتە ناونیشانی کۆمەڵە دەقێکی سەربەخۆ بەناوی: *(ئەو نامانەی/ کە دایکم نایانخوێنێتەوە/ ١٩٧٩)*، ئەوجا قەسیدەیەکیان کە (٦) جووتە دێڕی جووت سەروایە بە ناوی *(لافاوی وشە لە هەڵبەستێکی کورتا یان بە یادی دایکم)* تۆمار دەکات. بۆ ئەم دەقە، دوو خاڵ شیدەکەینەوە:

مەرجە بۆ ئەوەی نووسینێك پێناسەی (نامە) وەرگرێت، لە نێوان نووسەر و خوێنەر یان خوێنەران بێت، کەچی لە نامەکانی لەتیف هەڵمەتدا، لێرە، ئەو خوێنەرەی نامەکانی بۆ نووسراوە بزرە، ئەو دەزانێ دایکی ناتوانێ بیانخوێنیتەوە، کەواتە، خوێنەرەکانی ئێمە و نووسەرەکەیەتی کە (شاعیر)ە، واتا ئەم نامانە بۆ ئێمە نووسراون، بەلام ناوەرۆك و پەیامەکانیان، بابەتەکانی نێوان (کوڕ و دایکن) کە ئێمە خۆمان حەزدەکەین بیانخوێنینەوە.

یەکێك لە خەسڵەتەکانی ناونیشانی شیعرەکان لەتیف هەڵمەت، کە تایبەتمەندە، نەك زۆرجار کورتبڕ نین، بەڵکو دوور و درێژیشن لەچاو ناونیشانی ئاسایی، کە شاعیر بەئەنقەست ئەمەی کردووە، لێرەدا بە هەردوو ناونیشانەکە (١٥) وشە دەخوێنینەوە کە (٧٣) حەرفن. ئەمەیش نیشانەی ئەوەیە کە تینوویەتی ئەو بۆ وەسفکردنی هەر شتێك پەیوەست بێ بە دایك، بە وشەیك و دوو وشە تەواو نابێ.

دواین هەڵبژاردەی ئەم تەوەرە، دەقێکە کە بەشێوەیەکی جیاواز خۆی دەنوێنێ، خوێنەر وا هەستدەکات، کە شاعیر وەك مامۆستا لە پۆل وەستاوە و یان لە نێو کۆمەڵە منداڵێك

---

[١٦٢]) دیوانی لەتیف هەڵمەت، ل ٣٤١

دانیشتووە، سەربوردەی خۆی دەگێڕێتەوە. سەرتا بە پەخشانە شیعر دەست پێدەکا، دواتر زمانی شیعری دێتە گۆ و قەسیدەکە لە قالبێکی جوان و ڕەوان و تۆکمە تەواو دەکات. لە دواین بەشی قەسیدەکە، ڕوو لەو کچە دەکات کە خۆشی دەوێ و جوانترین و پیرۆزترین و مەزنترین دیاری خۆی پێشکێش دەکات :(*ئەی کچە هەورەکە/ تۆ دایکم نیت و/ من ڕێزو بایەخی ئەندازەی پیرۆزی دایکمت/ دەدەمێ...*). ئەمەش قەسیدەکەیە:

(وەك هەر ڕوەکە کێویلەیەك ڕۆژێ لەڕۆژان)
ڕوام و لەبیخی ئەم خاکە فێنکەدا بنجم گەلاڵە کرد...
مناڵێکی زۆر لاسارو چەمووش و بەختیار بووم..
مناڵ نەبووم...
شای جیهانی بێ سنووری خۆشی و ئاسوودەیی بووم...
دایکم لەڕادەبەدەر خۆشی دەویستم و نازی دەدامێ و
منیش بەجۆرێك دایکمم خۆشدەویست کاتێ کەنەخۆش دەکەوت
نانی دەستی ژنە دراوسێکەمانم نەدەخوارد...
هەرخواردنێك بۆنی دەستی دایکمی لێ نەهاتایە من بێزم لێ دەکردەوە...
کە دایکم مرد... ئەوجیهانە گەورەیە روخا کە من شای بووم و هەموو سووچێکی
لەژێر رکێفی دەستە بچکۆلەکانی مندابوو...
داری ئەو خەونە سەوزانە کەڕویان کردو هەڵپرووقان
کە من پیایاندا هەڵدەگژام و
بەرە ئەفسانەیی ومزرەکانیانم دەخوارد و
جۆرکەکانی دڵم لێ پردەکردن...
...
لە قولایی برینێکی گەورەدا وەك کۆڵەوژی ژان
چەقیم و جیهانە لە نەخشە دەرکراوەکەمم

لاواندەوە و هوون هوون گریام... و
زەویم کرد بەدارستانی فرمێسك...
...
ئەی کچە هەورەکە
تۆ دایکم نیت و
من ڕێزو بایەخی ئەندازەی پیرۆزی دایکمت
دەدەمێ...
تۆ بۆنی بارانی ئەو کێوانەت لێ دێ و
منیش بارانە کێویلەم خۆش دەوێ و
هەرچەندێ شێتو تورەیە
حەز دەکەم هەر بباریێ و هەر بباریێ و
بۆنی هەموو لووتکە بەرز بەرزەکانم بۆ بێنێو
تەپو تۆزی دەربەدەری روخسارە ماندووەکەم
بکوژێنێتەوە...
ئای... دەرگا لەدڵم دامەخە... مە...
ئەم چۆلەکە پەرەوازەیە
لەخۆت دوور مەخەرەوە...!
کچێ ئەم چۆلەکە پەرەوازەیە...
دڵە... دڵ... خۆ مێش نیە...!
...
تۆ لە زمانی شەپۆلی وێڵی گیانی
شاعیرێکی سەرەڕۆ نازانی و
منیش ناتوانم گۆرانی دڵێك بکوژم
کە تامەزرۆی پەڵەهەورێکە

بۆنی بای کوێستانی لێ دێ...[163]

خۆشەویستی و بەها و پیرۆزی دایك هێندە مەزنە، بە لەدەست دانی دایك توشی کەلێن و فراغێکی گەوری رۆحی بووە، نازانێ چۆنی پڕبکاتەوە، بۆیە هانا بۆ ئافرەتێك دەبات تاکو هێوری دەروونی بۆ بگەڕێنێتەوە، بۆئەوەی بەشێك لەو سۆزو خۆشەویستییەی پێبداتەوە. لە وێستگەیەکی تریش هانا بۆسروشت دەبات. د. دلشاد عەلی دەڵێ: " ئاوڕدانەوەیەکی بەرەو دوا، بۆسەرەتای دروست بوونی مرۆڤ و سەرەتای دەست پێکردنی ژیانی ئادەمیزاد، لەسەر ڕووی ئەم زەوییەدا، بەئاشکرا ئەوەمان بۆدەرئەخات، کە مرۆڤ راستەوخۆ پەیوەندییەکی پتەوی بەستووە بە سروشتەوە." [164]

پووختەی تەوەرە:

شاعیر وەستاکاری زۆری کردووە تا سەردەمی منداڵی خۆی کارامانە لە دەقەکاندا تەوزیف بکات، مەبەستی بووە کە بە پەیامگر بڵێ:

- سەردەمی منداڵیم گەنجینەیەکی بە نرخە بۆ گوزارەی شیعرەکانم.
- هەمیشە ئێستا من، کە لە خەم پێچراوەتەوە، زادەی یادەوەرییەکانی سەردەمی منداڵیمە.
- دەکرێ ڕوودا و سەربووردەی سەردەمی منداڵی بۆ گەیاندنی مراز و پەیامی جیاواز تەوزیف بکرێن.
- ناڕاستەخۆ، بەهاو کاریگەری سەردەمی منداڵی، لەسەر پەروەردە و هەرزەکاری و ئایندەی کەسەکان. دەنرخێنێ، وەك بڵێی داوا دەکات، کە هەوڵ بدەن کەش و

---

[163]) دیوانی لەتیف هەڵمەت، ل ٢٧٦ (جۆرك = گیرفان و بەرباخەڵ)

[164]) دڵشاد عەلی، دیلان شاعیر و ئازادیخواز، چاپخانەی کۆڕی زانیاری عێراق، بەغدا، ١٩٨١، ل ٦

هەوایەکی ئارام بۆ منداڵەکان دەستەبەر بکەن، تا کەسی دیکە، وەك ئەو نەبنە قوربانی یادەوەرییە تفت و تاڵەکانی سەردەمی منداڵی.

(٣)

بێدایکی

دابڕان و مەحروومکردنی منداڵ لە باوەشی دایك، لەبەر هەر هۆکار و قەدەرێك بێ، کەم تا زۆر، ئاساواری خۆی لەسەر ژیانی ئایندەیدا بەجێدەهێڵێ. گوتراوە سەردەمی منداڵی خەوە و خەونەکانی لە تەمەنی هەرزەکاریدا وەبیردێنەوە. لە کوردەواری زاراوەی (سێوێ) بەو منداڵە دەوترێت لەسەردەمی منداڵیدا دایکی یان باوکی لەدەست دابێ، هەرچی وشەی (هەتیوو) ە ـ کە (هەتیم و هێتیم)یشی پێدەڵێن و بەو منداڵە دەوترێ کە دایك و باوکی نەمابێ، ئەویش دوای تەمەنی هەرزەکاری ئەو ناوەی لێ دەسێندرێتەوە.[١٦٥] لە فەرهەنگی عەرەبیشدا (العجِيّ) ئەو منداڵە دایك مردووەیە شیری مەمکی ژنانی دیکەی پێدرابێ و (الیتم) منداڵی باوك مردووە و هەرچی وشەی (اللطيم)ە بۆ منداڵێکە هەردوو باوانی نەمابێ.[١٦٦] بەڵام لە یاسای باریی کەسێتی ئەمەریکا زاراوەی (Orphan) بەو منداڵە دەوتریت، کە دایك و باوکی یان یەکێکیانی لە دەست دابێ، جا هۆکاری لە دەست دانەکە مردن بێ، یان لێکدابڕان و ترازانی خێزانی بێ، یان بەڕەلاکردنی منداڵەکە بێ بە بێ سەرپەرشتیاری، دوور لە دایك و باوك یان دوور لە یەکێکیان.[١٦٧]

---

[١٦٥]) هەنبانە بۆرینە، ل ٤٨٨، ٩٩٣، ١٠٤٢

[١٦٦]) http://www.aleqt.com/٢٠١٠/٠١/٠٣/article_٣٢٦٤٣٨

[١٦٧]) www.uscis.gov/tools/glossary/orphan

له کورده‌واری ده‌گوترێت: "منداڵ به‌بێ دایك، هه‌تیوو ده‌بێ، به‌بێ باوك زه‌لیـل ده‌بـێ." ڕه‌نگ بێ له‌به‌ر ئه‌وه بێ که دایك بۆ منداڵ جێگه‌ی هه‌مووان ده‌گرێته‌وه و که‌س جێگه‌ی ئـه‌و ناگرێته‌وه. باوکیش زیاتر ئه‌رکی په‌یداکردنی نانه بۆمنداڵه‌کانی.له دیدی منداڵی فـام کـردوو دا، ڕۆیشتنی دایك خه‌مه گه‌وره‌که‌یه. ئیمڕۆ له ئه‌ده‌بی جیهانیدا ده‌یان شاکاری ئه‌ده‌بی له‌سه‌ر بێدایکی نووسراون. هه‌موویان بـاس لـه سـه‌ربورده‌کانی قاره‌مانـه‌کانیان ده‌کـه‌ن لـه غیـابی که‌سێکی بێ نه‌زیری خه‌مخۆر و جه‌رگسۆزدا، ئه‌ویش دایکه.

له شـیته‌ڵکاری ده‌قـه شـیعره‌کانی لـه‌تیف هه‌ڵمـه‌ت دا، لـه ڕووی ده‌روونییـه‌وه، ئـه‌وه ده‌خوێنینه‌وه، که بێدایکی له ژیانی ئه‌ودا له سێ بازنه‌ی داخراودا، که هه‌ر سێکیان ئاویتـه و یه‌کتربڕی یه‌کدین، بوونی هه‌یه، ده‌کرێ به " غائیبـه هه‌میشـه حازره‌کـه و حـازره هه‌میشـه غائیبه‌که" پێناسه‌ی بکه‌ین. ئه‌مه‌ش بازنه‌کانن:

- **بازنه‌ی ناخی شاعیر:** کتومت وه‌ك ئه‌وه وایه که‌سێك وا هه‌ست بکات ئه‌ندامێکی جه‌سته‌ی له‌ده‌ستدابێ، وه‌ك گورجیلکه، چاو، ده‌ست، قاچ... تاد. بۆیه شاعیر هه‌رگیز ناتوانی، نـه‌مانی ئه‌و ئه‌ندامه‌ی جه‌سته‌ی، له‌بیر بکات. لێره‌دا، غیابه‌که، نه‌مانی ته‌له‌سمێکی پیرۆزه لـه ڕۆحـی شاعیردا، که بۆشاییه‌کی گه‌وره‌ی له ناخیدا جێ هێشتووه.

- **بازنه‌ی ماڵه‌وه‌ی شاعیر:** ماڵی سه‌رده‌می منداڵی له‌تیف هه‌ڵمه‌ت تابڵێـت، قه‌ڵـه‌باڵغ و پـڕ هات و بات و قۆمرغانه بـووه، هـه‌مووان سـه‌ریان بـه‌و ماڵـه‌دا گرتـووه و بـۆن و به‌رامـه و یاده‌وه‌ری خۆیان تێدا به‌جێهێشتووه، لێ بـۆ لـه‌تیف هه‌ڵمـه‌ت، سـه‌نگی هـه‌موویان لـه تـای ته‌رازووێك و سه‌نگی دایکی له تایه‌که‌ی دیکه، ئه‌مه‌یش بۆ ئـه‌و خۆشه‌ویسـتییه بێئه‌دازه‌ییـه ده‌گه‌ڕێته‌وه، که ئه‌و دایکه له دڵ و ده‌روونی ئه‌ودا چاندوویه‌تی .(دایـك)ی، هـه‌ر یـه‌ك تاکـه

کەس بوو، بەڵام کە ماڵئاوایی یەکجارەکی دەکات، شاعیر دەبینی ماڵەکەیان قەت کەسی تێدا نەماوە.

- **بازنەی کۆمەڵگای شاعیر:** ساتەوەختی ماڵئاوایی ئەو دایکە، تەواو جیاواز بوو، شاعیری لە بیابانێکی کاکی بەکاکی بە بێکەسی بەجێهێشت. چونکە ئەو کوڕە شەرمنە، لە تافی هەرزەکاریدا، دوور لە خۆشەویست و سەرپەرشتیار و تەگبیرکەر و مشوورگێڕ، خۆی بەتەنیایی لە گەرداو و گێژاوەیەکی چاوەڕوان نەکراو دبینێتەوە. ئەمەیش وایکردبوو هەموو دەورەبەری خۆی بە غەریب و بیگانە و غەوارە بزانێ.

بۆ ئەم تەوەرە چەند دەقە شیعرمان بۆ هەڵبژاردوون، کە هەموویان لە ناو ئەو سێ بازنەدا، کە لەسەرەوە ئاماژەمان پێدا، دەخوولێنەوە. هەوڵ دەدەین پێکهاتە و مراز و پەیامی شیعری هەریەکێکیان سەربەخۆیانە، شی بکەینەوە.

دەقنووس لە قەسیدەی (چنگی مەرگ) دا دەڵێ:

کە لەرەی سۆمای دایکم نەمێنێ
ختوکەی پەنجەی
ئاسکۆڵەی وشەی
دایکم دەماری دڵ نەبزوێنێ
هەستیم پڕ نەکا لە گەرای ئۆخەی
هێلانەی شیعرم نەوروژێنێ
کە بۆنی پرچی دایکم لە شنەی
لەرەی زیوینی بای شەوا... شادیم
لێ نەپرژێنێ
کە ئیتر دایکم بانگم نەکات و
ماچم نەکات و
ئاسودەیی و گوڵ

له شانەی هەموو دڵما نەچێنێ
کە ئیتر بزەی فێنکی دایکم نەنۆشم بەچاو
خۆر لە بەر پێیدا ڕانەکشێ وەکو فەرشی ڕاخراو
دەبا تەمەنم هەر بێ بەهار بێ
ڕووباری گڕی پشکۆی ئازاربێ
تۆزقاڵێ خەندەی تیادا نەمێنێ
شـــمشاڵی گیانم
چنگی ڕەشی مەرگ لە دڵما هاربێ
بکوژێتەوە چرای ژیانم. [١٦٨]

پەیامی دەقەکە، ئەم کورتیلە هاوکێشەیە:

ژیانێك بێ خاتوو سەعدیە = لەتیف هەڵمەتێکی بێ ژیان.

هەرچەندە هەر (٣) جاران وشەی (دایکم) دووبارە بۆتەوە، لێ، هەر (٩٠) وشەی دەقەکە بە تریفە و پڕشەنگ و تیشکی ئەو دایکە دەبریسکێتەوە. دەقەکە داخراوە، بە وشەی (مـەرگ) دەست پێدەکات و بە وشەی (مەرگ) کۆتایی دێ، مەرگەکەشی بـە دڕەندەیـەکی زۆر کوشـندە شوبهێندراوە و (چەنگی ڕەشی) لە ئێمە دیارە، ئەمە ئیحایە کە شاعیر ناتوانێ ئـەو زاتـە لـەو چەنگە ڕەشە دەربێنێ. لێرەدا (٢) بازنە لە (٣) بازنەکەی سەرەوە وجودیان هەیە: بازنەی ناخ و بازنەی ماڵەوەی شاعیر: لە ناخیدا (*سیما و وشە و بۆنی پرچ و بزەکانی دایـك*) دەدرەوشـێنەوە، لە ماڵەوە (*دەنگی دایك و ماچ کردن و ئاسوودەی و گوڵ*). ئێستا لـە جیهـانی بـێ دایکییـدا، هەموو شتەکان لە غەیب دان و تارمایی (نـــە) بەرچاوی ئەوی گرتووە: (*نەمێنێ، نـەبزوێنێ، نـەوروژێنێ، نـەپرژێنێ، نەچـێنێ، نەنۆشـم، نـەمێنێ، بکوژێتـەوە*). وا پێدەچـێ شـاعیر لـە ساتەوەختی ئیلهامی ئەم دەقە، خۆی وەك منداڵێکی چوار پێنج ساڵان نیشان دەدات و هەرچـی

[١٦٨]) دیوانی لەتیف هەڵمەت، ل ٣٤٩ ـ ٣٥٠

ئاوەڵنا و وشەی ناسك و جوانە دەیبەخشێتە ئەو زاتە، بۆ ئەوەی هەم خۆی خۆی عەزاب بدات و هەم بۆ ئەوەی ئێمەش سۆزێك بەو بێدایكییەی ئەو پیشان بدەین. بڕوانە چۆن وشەكانی بەسەر دایك و خویدا دابەشكردووە:

ئاكامی هاوكێشەكە كۆژانەوەی چرای ژیانی دەقنووسە، لە غیابی سیما و ڕەنگ و دەنگ بۆن و بزەی دایكیدا، كۆچكردنێك كە بێدایكی بۆ شاعیر كردۆتە میرات، شـاعیری سـەر سـپی ڕادەستی سەردەمی منداڵی دەكاتەوە و بازنەكە دادەخات:

مەرگ = بە كوژانەوەی چراكان.

زۆرجار لە دەسـتدانی ئازیزێـك سـەرتاپای ژیـانی خۆشەویسـتەكانی تـاڵ دەكـات، "لـە سییەكانی سەدەی ڕابردوو دایكێك دوای جوانەمەرگ بوونی كچەكەی لە شاری كۆیە، بۆ مـاوی

(٢٠) ساڵ تەماشای ئاوێنەی نەکرد و پرچی خۆی شانە نەکرد" [١٦٩]، ئەوەتا شاعیر لێرە دەیەوێ هەمان شت دووبارە بکاتەوە، نەك بۆ (٢٠) ساڵ، بەڵکو بۆ هەموو تەمەنی:

دەبا تەمەنم هەر بێ بەهار بێ ، ئەم شیعرەی شاعیر ئیش کردنە لەسەر زاکیرەی خودی و ئاوێتەی جیهانی بیرەوەی دەبێتەوە. خۆی دەبێتە سەرچاوەی سەرەکی ئیلهامەکەی " سەرچاوەی خودی لێرەدا شاعیر خۆی سەرچاوەی دروست بوون و هەڵقوڵانی وێنەکەیە، وێنە شیعرییەکە لە هەست و سۆز و ناخی شاعیر بەرهەم دێت" [١٧٠]

ژیان شیرینە، بۆیە لە زۆربەی بەرهەمی شاعیراندا، پەیوەندی و سۆز و خۆشەویستی نێوان ئەوان و دایکی کۆچکردوویان، پتر لە بازنەی بوون و ژیاندا نمایشکراون و کاریان لەسەرکراوە. وەلێ، لە شیوەننامەی لەتیف هەڵمەتدا، لەسەرەمەرگ و لە دوای مەرگی خویشیدا. ڕایەڵەکانی ئەو پەیوەندییە و سۆز و خۆشەویستییە هەردەمینێ، بەڵام بە ڕەنگ و ڕوخسارێکی دیکە، لە جیاتی ئەوەی حزووری دایك، دەقەکە بە ئەڤین و ئەمەکداری ئاوێزان بکات، بێدایکی ڕۆحی ئەو ئازار دەدات و برینەکانی هێندە بە سۆ دەکولێنێتەوە، "جیهانی منداڵ، جیهانێکی تایبەتەو گەورە ناتوانێ، بەسانایی بچێتە ناوی، ئەگەر شارەزایەکی باشی لەبارەی دەروونی و خەو و خەیاڵ و ئارەزووەکانی نەبێ و بە بنج و بنەوانی ژیان و هەڵس و کەوتی شۆڕنەبێتەوە" [١٧١] ئەمە بۆ ئەم کەسانەیە کەشیعری منداڵان دەنووسن، بەڵام لەتیف هەڵمەت شیعری منداڵان دەنووسێت، لەو جیهانە شارەزایە،"پێویستە مانای ڕاستی ژیانکردن بە منداڵ بڵێین، بۆئەوەی منداڵ بزانێ بۆچی ئەفرێندراوە، دەیەوێ چی بکات، بۆچی لەو

---

[١٦٩]) دیدەنی، زبیدی حاجی عەبدوڵڵای کەبابچی، ژنی ماڵ، کۆیە، ٢٢/ ١ / ٢٠١٦

[١٧٠]) صافیە محەمەد ئەحمەد، شێوازی شیعرە کوردییەکانی پیرباڵ مەحموود،چاپخانەی ڕۆژهەڵات، هەولێر، ٢٠١٤، ل ٢٤٠

[١٧١]) کەمال غەمبار، ئەرخەوان حوسێن و ئەوانی دیکە، ئەدەبی منداڵان بۆپەیمانگای مەڵبەندی مامۆستایان و پەیمانگای پێگەیاندنی مامۆستایان، چاپخانەی وەزارەتی پەروەردە، هەولێر، ٢٠٠٢، ل ٢

دونیایەدا دەژی، تاوەکو گەورەبوو ئەم دونیایە بەلایەوە ئالۆزو پالۆز نەبێ"[١٧٢] ئەمەش تەکنیك و هونەری دەربڕینی دەوێ، بۆئەوەی ئەو پەیامەی پێڕابگەێنی. "ئەمە خالێکی بەدیهییە کە شیعر هەرچەندە بەئاهەنگتر و ریتمدارتربێ، قافیەکانی خۆش و سوك بن، زیاتر مەیلی منداڵان رادەکێشێ."[١٧٣] بۆیە لەشیعری منداڵاندا زیاتر گرینگی بەو لایەنە دەدرێ. کەواتە دەبێ شیعری منداڵان "تاحەدی ئیمکان سادەبێ، ئیقاعەکانی رێك و پێك و دووبارەبن، مەقتەعەکانی کورت بن، بۆئەوەی منداڵ بتوانێ لەکورترین کاتدا مۆسیقاکەی کەشف بکات."[١٧٤] بەڵام لەشیعرەکانی تریشی لایەنی مۆسیقای فەرامۆش نەکردووە. شۆڕبوونەوەی لەتیف هەڵمەت بۆجیهانی منداڵی تەنها شیعری منداڵانی پێ تۆمارناکات، بەڵکو شیعری دیکەی لێ تۆماردەکات و دەبێتە هەوێنی دەیان شیعر، ئەم جیهانەی لەتیف هەڵمەت جیهانێکی کەتواری خۆڕسکە، تا قوولتر شۆڕدەبێتەوە و وێنەی جوانتر هەڵدەهێنجێت. لەتیف هەڵمەتی سێوێ، هێندە بێکەسە، ئازیزێك شك نابات بەدەوری کۆتەڵەکەیدا سەردولکەیەکی بۆ بڵێ و سەری بۆ لەهەش بگرێ. ئەو هەر دایکی هەبوو ئەوەی بۆ بکات، لێ ئێستا لە بێ دایکیدا، لەوەش مەحرووومکراوە. ئەوەتا دەڵێ:

کە دارێکی سەوز دەبڕنەوە
هەزاران پاساری بەدوایدا
گریان دەبارێنن‌وخەمێکی چەور دایان دگرێ
بەڵام کەمن دەمرم...
نەدایکم هەیە... پرچم بۆ برنێ و

---

[١٧٢]) https://niniban.com/fa/news/٣٢٣٥٤ فارسی

[١٧٣]) کامران شرف شاهی، بخش اول، پێنج شەممە، ٢٩ مورداد
http://www.ettelaat.com/etiran/?p=١٤٢٨٣١١٣٩٦

[١٧٤]) شیعری کەکودك دوست، ٢٦ فروووردین، ١٣٩٢
http://www.aftabir.com/articles/subcategory

بلاوێنێتەوە...

نە وێنەیەکیشم لە جانتای کچێکی جواندا

بەجێ دەمێنێ...

هەموو ئەو کچانەی کە خۆشم دەوێن...

ڕوخسارە ناشیرینە جوانەکەم و

لەشە لاوازەکەم... لەیاد دەکەن و

شیعرەکانم دەخوێننەوە و

هەر ناویشم نازانن... [١٧٥]

لەڕووی هونەری شیعرییەوە، شاعیر خۆی بە دارێکی سەوز دەشوبهێنی و بڕینەوەی دارەکـە، مەرگی خۆیەتی جا سووی لەوە دەبێتەوە کە بێ دایکـە و وەك دارەکـە نییـە هـەزاران چۆلەکەی دڵپاك لە خەمی دابن و فرمێسکی بـۆ ببـارێنن. دەسـتەواژەی (*ڕوخسـارە ناشـیرینە جوانەکەم*)، ئاماژەیەکی بێئاگایانەی شاعیر، بۆ هەستێك کە لە دەروونیـدا شـاراوەیە، ئـەویش ئەوەیە، کە لەبەر ئاوێنەدا خۆی بە کەسێکی لاواز و چکۆڵە و ناشیرین دێتە بەرچاو، ئەوەی ئەو ڕوخسارە ناشیرینەی ئەو جوان دەکات لە دڵـی کچـەکاندا شـیعرە ناسـکەکانیەتی، ئەمـە ئـەو ئیحایەشمان دەداتێ، کە دەقنووس لە چاوی دایکیدا هەر (جوان بووە و قەت ناشیرینییەکی تێدا نەبینراوە).

لە شاکارێکی دیکەدا، دەقنووس هێندە بەهرەدارانە، پایە و شێوە و جوانی خۆی و دایکی ئاوێتـەی یـەکتری دەکـات و لـە نێـو وشـەکانیدا هەناسـەی حەسـرەتێکی قـوولی بێـدایکی هەڵدەکێشێ، (گــوڵ)ی کردۆتە ناونیشانی دەقەکە، خۆی و دایکی خەرمانی گوڵە کێوییـەکانی ئەو شاخ و داخەن، کە پاییزی مەرگ دێت و هەموو ئەو گوڵانە دەژاکێنێ، سوورە گوڵێـك، کـە

---

[١٧٥]) دیوانی لەتیف هەڵمەت، ل ٢٧٩

دەقنووسە، تەمەنادەكا لە دەمی داسی ئەو پاییزە ڕزگاری بێ، بەڵام دەمە داس ئەوەی وەبیر دێنێتەوە، كە ژیانێك دوور لە بێ دایكی، هەڵكردن و بەسەربردنی زۆر ئەستەمە.

لێرەشدا دەقنووس ڕادەچڵەكێ و لە جیهانی بێئاگاییدا وەخەبەر دەبێتەوە، دەزانی كە تازە دایكی ناگەڕێتەوە، دەمە داسی مەرگ سەری ئەو گوڵەی پەڕاندووە، بۆیە ئاواتەخوازە، ڕۆژێك كچێك بێت و ئەو خۆشەویستییەی بداتەوە. دەقەكە ئاوازدار و ڕتمدار و پڕ جۆش و مۆسیقایە، كێشەكەی ئاسان و سوارە .("ئیقاع (ڕتم) كۆمەڵە دەنگێكی پێكچووە لە ناو شیعر دەبینرێت"[176] و چێژ بەخوێنەر دەبەخشێت. شاعیر دەڵێ:

پایز داسی نا لە ملی خەرمانی گوڵی چیا
لە بناری هەورازێكدا...
سوورە گوڵێ وتی: بریا
لەداسی شووم ڕزگار دەبووم...
داس چپەی سوورە گوڵی بیست
- گریان مایتەوە بە تەنیا...
چۆن هەڵدەكەی بەبێ دایك و بێ خۆشەویست ؟
گوڵ بزە كەوتە دەمی...
- خۆ هەر نەبێ كچێك دەمدا لە پەرچەمی.[177]

مرۆڤ هەر بە نان و ئاو ناژیێ ـ مەسیح گوتەنی ـ، هەمیشە گرێیەك لە دڵ و دەروونی ئەو كەسانەدا هەیە تەنیان و نهێنی پارێزێكی دڵسۆز و متمانە پێكراو شك نابەن تا ڕاز و نهێنییە حەشاردراوەكانی دەروونی خۆیانیان بۆ باس بكەن. خاڵیكردنەوە دەروون لە مەراق و وەهەم و خەیاڵات زۆر پێویستە، بۆیە دەروونناسان ئامۆژگاریمان دەكەن، لە حاڵەتی شك نەبەردنی

(176) [illegible] بغداد ،٢٠٠١،ص٩

(177) دیوانی لەتیف هەڵمەت، ل ١٠٩

کەسێکی گوێڕایەڵی دڵسۆز، بۆ دڵنەوایی، باشترە قسە و ڕازی دڵی خۆمان بۆ ئاوێنە بکەین. بی دایکی بۆ لەتیف هەڵمەت، هەر دابڕان و مەحرووم بوونی ئەو نییە لە باوەش و ماچ و گەمەکردن و قسەی خۆش و بەند و بالۆرەی کوردەواری، بەڵکو خەمە گەورەکە، بە تایبەتی لەم سەردەمە نەزۆك و بێ ئابڕوو و خۆپەرستە، نەبوونی کەسێکی جەرگسۆزە، کە بتوانی ڕازی دڵی لەلا بدرکێنی و نەختێ تەپوتۆزی خەفەتەکان لە دەروونـدا داتەکێنێ. پێشتر دایکی نهێنی پارێزی بوو، لێ ئێستا کەسێك شك نابا نهێنییەکانی خۆی پێ بسپێرێ. لەم دەقەدا، کە بازنەکەی کۆمەڵگای شاعیرە، تێدەگەین کە پەیوەندی نێوان دەقنووس و دایکی چەندە توندوتۆڵ و تۆکمە بووە، بەتایبەتی لە نەریتی کوردەواریدا، کەمتر کوڕ بە پێچەوانەی کچ، گرێی ڕازی دڵی خۆی لەلای دایکی دەکاتەوە. ڕەنگ بێ هۆکارێکی ئەو پاڕانەوەی شاعیر لە (ئەستێرەی دوور) تەنیایی و بێکەسی بێ، ئەگەر لە باوەشی دایکی یان خۆشەویستەکەی دا بووایە، خەیاڵی ئەو سەفەرەی نەدەکەوتە کەللە. ئەو لە دەقی (ئەستێرەی دوور) دا دەڵێ:

ئەی ئەستێرە دوورەکە لەگەڵ خۆتدا ببە...
تا بەرە بەیان...
تیشکەکانت نادزم
ناگریم...
پێناکەنم
چۆلەکەی دارستانەکانت ناکوژم...
تۆوی بۆمبا لە ژێر پێتدا ناشارمەوە...
نهێنی یەکانت
بۆ زاناکان ئاشکرا ناکەم...
نەدایکم هەیە و
نە خۆشەویست
تا باسی سنووری تۆیان بۆ بکەم

ده لەگەڵ خۆتدا ببە

ئەی ئەستێرە دوورەکە...

لەو بەرزایییەوە

نەختێ سەیری لووتکەکانی

وڵاتە دوورەکەم دەکەم... [178]

شاعیر کاتێ باسی ئەوەدەکات نەدایکی هەیەو نەخۆشەویست، لەو کاتەدا پەنا بۆسروشت دەبات بۆئەوەی بێ دایکی و بێ یارو بێ خۆشەویستی ئەو پڕبکاتەوە، ئەوەتا هانا بۆئەستێرەیەك دەبات و لێی دەپارێتەوە، کە بەهاورێ قبووڵی بکات. بۆئەوەی لەو بەرزییەوە سەیری وڵاتە دوورەکەی بکات، بۆئەوەی لەنێو تیشك و جوانی ئەستێرەکەدا کەمێك ئارام بێتەوە. فایەق بێکەس نزیك لەو بیرۆکەیە، ئەو پەنا بۆمانگ دەبات باسی بێکەسی و کەساسی خۆیو نەتەوەکەی بۆمانگ باس دەکات. بەلای رۆمانسییەکانیشەوە سروشت مامۆستایەکی گەورەیە بۆمرۆڤ.

شاعیری ڕەسەن، مامەڵەی دوڕ و مرواری و عەقیق و مەرجان و یاقوت و زمڕووت لەگەڵ وشەی نێو بەیتەکانیدا دەکات، کە سیحر و تەلەسمی نهێنییەکی یان پەیامێکی مەزنی ڕادەست دەکات. لە پیشەسازیی شیعردا، وشە هەیە کلیلە، وشە هەیە قوفڵە، وشە هەیە پەنجەرەیە، وشە هەیە دەریا و زەریایە. دەقنووس لە ئەزموونی شیعرنووسینیدا، تووشی ئەو حاڵەتە بووە، کە وشەیەکی زۆر زەروری لەبەر براوە، یان دەستی پێڕانەگەیشتووە. لەم دەقەدا، شاعیر بە تیرێك دوونیشانەی پێکاوە، یەکیان ئەوەیە، کە ئەو قەدرزانی وشەکانیەتی، لە سەرێکی دیکەشەوە، دەمانباتەوە جیهانی بێدایکی خۆی، کە دەبینین چەندە لە چاوەڕوانی گەڕانەوەی دایکیدا دەسووتێت و چەندە خەمبارە کە دەزانێ ڕۆیشتنەکەی گەڕانەوەی نییە! ئەوەتا لە دەقێکی دیکەدا دەڵێ:

---

[178]) دیوانی لەتیف هەڵمەت، ل ١٢٦

ئەمڕۆ هەڵبەستێکم نووسی

جێی وشەیەك هەر مایەوە

هەرچەندم کرد

وشە نەهات

وشە نەدۆزرایەوە

ئەو وشەیە دایکم بوو

کە ڕۆی نەگەڕایەوە. [١٧٩]

لەو (٣) بازنەی لەم تەوەرەدا ئاماژەمان پێدا، لە هێندێك دەقدا، دەبینین بازنەکان یەکتری قووت دەدەن، بۆ نموونە لەم دەقەی خوارەوە لە نێو بازنەی ناخی شاعیردا هەر دوو بازنەکەی دیکەی: (بازنەی ماڵەوە و بازنەی کۆمەڵگا) هەیە، چونکە ماڵی دایکی تەنیا لە خەیاڵی ئەودا پاشماوەی کەلاوەکەی ماوەتەوە و کۆمەڵگای دەوروبەریشی هەر لە یەك دوو کەسدا پێکهاتوون:(دەستگیران و کچێك)، ئەوانیش لە جیهانی خەیاڵی دەقنووسدا دەخولێنەوە.

لەم دەقەدا شاعیر دەرگای ئەو ماڵانەمان نیشاندەدات، کە حەز دەکات لەسەفەراندا سەردانیان بکات، لە ڕیزبەندیکەشدا ماڵی (دایك)ی بە یەکەم داناوە، ئەوجا ماڵی دەستگیرانەکەی. کە ئێستا هیچ کامیان لە ژیانی ئەودا نییە. ژیانێك کە ئەو تێیدا خۆی بە غەریب و ئاوارە دەزانێ و بە بۆنی مەرگ پوونگاوەتەوە.

هەر لەم دەقەدا، سەخاوەت و دڵفراوانی دەقنووس لە حەزێکی خنکاویدا دەخوێنینەوە. ئەو ئارەزوویەتی خۆی برسی بکات و شتێك پاشەکەوت بکات بۆ کڕینی دیارییەکی ناوازە، بۆ

---

[١٧٩]) دیوانی لەتیف هەڵمەت، ل ٣٢٢

کەسێکی زۆر ئازیز، لێرەشدا سەرقافڵەی ڕیزبەندی کەسە ئازیزەکانی (دایك)ە، ئەوجا دەستگیران و ئەوجا کچێك، هەر کچێك بێ!

دەروونشیکاری دەقەکە، دوو حاڵەتی دەروونی مرۆڤ نمایش دەکات:

- لەکاتی نائارامی دەروونیدا، مرۆڤ هەمیشە حەزدەکات جوولە و هاتووچۆ و پیاسە و سەفەر بکات، ئەمەیش هەوڵێکە بۆ هەڵاتن لەو نائارامییەی کە لەناخیدا جێگیرە، بەجوانی لە شانۆ و سینەمادا ئەم دیمەنانە دەبینرێن.
- مرۆڤ کە شتێکی زۆر سەرنجڕاکێش و دەگمەن و بەهاداری ناوازە دەبینی، حەز دەکات بیکاتە دیاری بۆ ئازیزترین کەسی، وەك هێمایەك بۆ نیشاندانی ڕادەی خۆشەویستییەکەی.

ئەم دوو حاڵەتەش هۆشمەندی و بەئاگایی شاعیر لە کون و کەلەبەرەکانی دەروونی مرۆڤەکان نیشاندەدا.

دەقنووس لە قەسیدەیەکی درێژدا، کە پاژێکیمان بۆ هەڵبژاردوون، دەڵێ:

هەر چەندێ خەم دامدەگرێ

حەز دەکەم سەفەر بکەم

بەڵام نازانم بۆکوێ...!

خۆ من نە دایکم هەیە و

نە دەسگیران...

تەم و مژی غەریبی و

تەپ و تۆزی ئاوارەیی پرچە ژاکاوەکەم

کە بۆنی مەرگی لێ دێ، بتەکێنێ...

کە شتێکی جوان دەبینم..

کە لەبەر کۆگایەکدا ڕادەوەستم و

شتێکی دەگمەن

سەرنجی شاعیرانەم، دەدزیٚ...
دەڵێم چەند ژەمیٚ نان ناخۆم و
پارە کۆ دەکەمەوە و دەیکڕم...
بەڵام ئای ئاخر بۆ کیٚی بکڕم...؟
خۆ من...
نە دایکم هەیەو...
نە دەسگیران...
نە کچێکیش داوای دیارییەکم
لیٚ دەکات...! [180]

مامەڵەکردنی دەقنووس لە گەڵ وشەی(دایك)، سنووری سۆز و وەفاداری و دایکایەتی تەقلیدی کۆمەڵگا بەزاندووە، بەو واتایەی ئەو دایکی خۆش ناویٚ، چونکە هەر سۆزداری بووە و دایکانە ماچی کردووە و کەمەگەی لەگەڵ کردووە، بەڵکو والاکردنی دەرگاکانی نووسین و بەئەزموونکردنی ئەو کائینە پیرۆزە لە دەقە شیعرەکانیدا، ئیحای ئەوەمان دەداتیٚ، کە دایك لە دیدی ئەوەوە یەکسانە بە شیعر، کەواتە تەوزیفکردنی دەبیٚ کارامانەو و پیشەوەرانە بیٚ. ئەو شاکارەی ئەو حەز دەکات بیکاتە شاڵێك و بیخاتە سەر شانی دایکی، چونکە ئەو شاعیرێکی دەست کورتە، خۆ بە ئەو ناکریٚ گومبەزەکەی (تاج محل) لەسەر گڵکۆی دایکیدا هەڵێنیٚ، ئەو هەر شیعر شك دەبا بیکاتە ئەو گومبەزە دیار و شکۆدارە، دیارە گومەزی شیعر زۆر لە گومەزی زێڕو زیو بەبەهاترە.

(دەو)
لەناو ژوورەکەمدا
ژوورێکی دی هەیە

---

[180]) دیوانی لەتیف هەڵمەت، ل ٣٠٥

لە ژوورەکەی دیشدا

ژوورێکی دی هەیە

لەناو ئەو ژوورەشدا

ژوورێکی دی

لەناو ئەو ژوورەی دیشدا

ژوورێکی دی...

ژوور

ژوورێکی دی

ژوور ژوور

ژوور

ژوورێکی دی و

ژوورێکی دی و

ژوورێکی دی و

ژوور

ژوور

ژوور

ئەم هەموو ژوورە

دەکەمەوە

دایکم

لە هیچ ژوورێکدا نییە... [١٨١]

---

[١٨١]) دیوانی لەتیف هەڵمەت، ل ١٣٧١ ـ ١٣٧٢

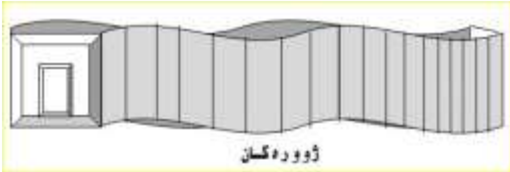

ژوورەكان

تۆپۆگرافیای ئەم دەقە، بۆچوونەكەمان پشتڕاست دەكاتەوە، چۆن؟ دەقەكە، كە ناونیشانی (دەو)ی بۆ هەڵبژاردووە (٤٧) وشەیە بەڵام هەر بە (٩) وشە نووسراوە، كلیلی دەقەكە وشەی (ژوور)ە كە (١٩)جار پات بۆتەوە. ئەو گەڕان و سۆراغەی دەقنووس بە دوای دایكیدا، لەم ژوور بۆ ئەو ژوور و كردنەوی قوفڵی (١٨) دەرگا، ئاماژەیە كە:

- شاعیر وادەزانێ دایكی لێ ون بووە و جنگڕانە بە دوایدا دەگەڕێ.
- شاعیر دەزانێ دایكی مردووە، لێ جیهانی بێ ئاگایی ئەو، ئەو ڕاستییە قبوڵ ناكات.
- كردنەوەی (١٨) دەرگا، دەكرێ وەك هێما بۆ تەمەنی (١٨) ساڵی دەقنووس ڕاڤە بكرێ كە هەنگێن یان نزیك لەوتەمەنە دایكی كۆچی كرد .(ساڵی لە دایك بوونی دەقنووس تەمی لەسەرە: ١٩٤٦؟، ١٩٤٧؟، ١٩٤٨؟)
- ژوور بە تایبەتی ئەگەر لەناو یەك بێ، هەمیشە وەك سندووقێكی داخراوە، بۆیە گەڕان و پشكنینەكە، كردنەوەی ئەو هەموو سندووقەیە، ئەمەیش سیمای حیكایەتی بەرئاگردانی كوردەواری پێوە دیارە.

لە شاری كەركوك، دایكێك، كە تاقە كوڕەكەی لە شەڕی عیراق ـ ئێران بێ سەروشوێن دەبێ، ڕۆژانە دە دوازدە جاران بە پەیژە هەڵدەگەڕێ و دەچێتە ژووری كوڕەكەی لە نهۆمی دووەمی ماڵەكەیدا، بەو ئومێدەی بیبینێ، لەكاتێكدا، ئەو دایكە دەزانی كە كوڕەكەی لەبەرەی جەنگ نەگەڕاوەتەوە، ئەمەش وەك گەڕانەكەی لەتیف هەڵمەتە لەم ژوورە و بۆ ئەو ژوور بە دوای دایكیدا.

پرسیارێك: ئاخۆ دوای كردنەوەی دەرگای هەژدەمین ژوور، شاعیر ڕادەستی قەدەر دەبێ و دەستەوەستان دادەنیشێ، یان لە سۆراغكردن و گەڕانەكەی بەردەوام دەبێ؟ وەڵامی پرسیارەكە لە دەقێكی دیكە دایە بە ناوی (ئەڕۆم)، كە دەڵێ:

ئەڕۆم دایە
ئەگەر ئیتر نەهاتمەوە
دەبم بە گوڵ لەو چیایە
ئەڕۆم دایە
ئەگەر ئیتر نەهاتمەوە
لە هەر خاکێ زۆردار بژی
لەوێ دەبم بە بۆمبایە
ئەڕۆم دایە
ئەگەر ئیتر نەهاتمەوە..
ئەبم بە بستێ زەوی
بۆ دنیایەك گەورەترە لەم دنیایە..
ئەڕۆم دایە
ئەگەر ئیتر نەهاتمەوە..
گیانم دەبێ بە ڕەشەباو
بە شوێن تۆدا دەدا لە گشت دەرگایە
ئەڕۆم دایە
ئەگەر ئیتر نەهاتمەوە
گیانم وشەی
گشت شاعیرێکی ئازایە... [١٨٢]

شاعیر لەگەڵ دایکی خۆی دەدوێ، لەڕێی زمانی شیعرییەوە ڕۆدەچێتەوە ژیـانی منـداڵی بەدایکی رادەگەێنێ، کە ئەو دەیەوێ ئەو کارانە ئەنجام بدات، لە هەموو سـەرە کۆپلـەکان وەك مۆسیقایەکی شیعری تەنها هەواڵەکان بەدایکی رادەگەێنێ و بۆشی ڕووندەکاتەوە، کە لـە هـەر

[١٨٢]) دیوانی لەتیف هەڵمەت، ل ١١٩

ڕۆیشتنێکدا چ مەرامێکی هەیەو دەیەوێ چی بکات. واتا دەقنووس دایکی دەدوێنێ و مووژدەی ئەوەشی پێدەدا، کە بەدوای قامتێك شتی جوان جواندا دەگەڕێ، وەك: (*گوڵ، بۆمبای دژە زۆردار، بستێك زەوی بۆ دنیایەکی گەورەتر*)، دایکیشی یەکێکە لەو شتە جوانانەی کە ئەو بەدوایدا وێڵ و سەرگەردانە.

لە دەقی (*ئەی دایە گیان*)، شاعیر هۆگری و سەوداسەری خۆی بە دوای ئەودا، لە (٣) وێنەی هونەری جیاوازدا نیشاندەدا، بەو مرازەی هەم خۆی و هەم ئەو دڵنیا بکاتەوە، کە بڵێسەی خۆشەویستی نێوانیان نەکوژاوەتەوە، هەرچەندە ئەو چاك دەزانێ کە دایکی لەم دنیایە بزر بووە، لێ لەو باوەڕەدایە کە ناشتنی ئەو ناشتنی، ڕۆحی ئەو نییە.

لەتیف هەڵمەت، خۆی دەکاتە (سەگ)، وەك گیاندارێکی زۆر بەبۆن، لە گەڕان بەدوای کەسێك غەیری (خودا و دولبەر)، ئەویش دایکییەتی.[١٨٣] گەڕان و تەعقیبکردنی سیخوڕەکانیش بە دوای شاعیراندا، بەئەرشیفکردنی سەردمی پێش ڕاپەڕینە لە کوردستاندا، لەتیف هەڵمەت بۆ خۆی یەکێك بوو لە قوربانییەکانی کە بە دەستی سیخوڕەکانی بەعس ئازاری دەکێشا.

هەر (٣) وێنە هونەریەکە، ڕژدی و جنگڕیی شاعیر نیشاندەدەن لە شێوازی گەڕانە نائاساییەکەیدا بە دوای دایکە ون بووەکەیدا. ئەو دەڵێ:

ئەی دایە گیان.. من دوات دەکەوم
وەك ئەو سەگانەی
دوای بۆنی نانی گەرم و
گۆشت...

---

[١٨٣]) لە ئەدەبی کلاسیکی کوردیدا، لە چەندان دەقدا، خۆ بە سەگ کردن و خۆ بە سەگ زانین بەئەرشیڤکراوە، بۆ یەکێك لەو دوو مەبەستە: (١) بۆ خۆ بەکەم زانینن و خۆ بە گوناهباردانان بەرانبەر یەزدانی مەزن و بەخشندە. (٢) بۆ بەرزکردنەوی مەقام و پێگەی دولبەر، لەبەرانبەردا، خۆ بە بچووك دانان و مەرایی کردن لەبەر قاپی ئەودا، بە نیازی موحیبەت نیشاندان و ئولفەت و ویساڵ. (نووسەران)

دەکەون...

وەك چۆن شیعر...

دوای دڵم...

دەکەوێ...

وەك چۆن سیخورەکان

دوای شاعیر دەکەون... [184]

ئەگەر کۆچکردنی دایك، بۆ زۆر کەس هەر دەستە نوێنێکی چۆڵ و حەوشە و هەیوانێکی بێ هات و بات و سێر وخوانێکی ساردوسڕ و بێشکەیەکی بێ لایەلایە، لە پاڵ کوژانەوی سۆز و خەونەکان، بەجێبهێڵێ، ئەوا بۆ لەتیف هەڵمەت جگە لەوانە، بێ دایکی، ئەنفالکردنی عەشقێکی پیرۆز و خوداوەندیی نێوان ئەو دووانەیە. دەستەواژەی (*عەشقی من و دایکم*) هونەرمەندانە دارِشتراوە و دەکرێ (٣) ڕاڤەی بۆ بکرێ: (١) زیندە بەچاڵکردنی عەشقی نێو دڵی شاعیر، (٢) کوژانەوەی عەشقی دایکی ئەو، (٣) دامرکاندنەوەی عەشقی نێوان ئەو دایك و کوڕە. لێرەدا، هەست دەکەین کە بێدایکی کەلێنێکی چەند گەورەی لە ژیانی شاعیردا دروستکردووە. عیشق پتر لە نێوان دڵدار و دولبەرە، کەچی دولبەرەکەی شاعیر لێرەدا دایکە، ئەمەیش زۆر بە دەگمەن لە شیعری کوردیدا دەبینرێت!

بڕوانە لە دیدی شاعیرەوە، ڕۆژی کۆچکردنی دایکی ڕووداوێکی مێژووییە، هەرچەندە ئەو کەسێکی ئاسایی بووە لە مێژووی کورددا. لەلایەکی دیکە زیندەبەچاڵکردنی عەشقەکەی خۆیانی لە پێش مردنی وڵاتەکەی داناوە. پەیامەکە ئەوەیە:

بێدایکی = ژیانێك خاڵی لە عەشق.

[184]) دیوانی لەتیف هەڵمەت، ل ١٢٧

دەقنووس دەڵێ:

ڕۆژێك لە ڕۆژەكانی هەفتە
خۆی شاردەوە
گەلێ ڕووداوی مێژوویی
زیندەبەچاڵ كرا
لەوانە عەشقی من و
دایكم.. (هەروەها مردنی وڵاتەكەم) [185]

چەندان دەقی دیكەی (بێداكی)مان لەبەر دەستە كە شاعیر بە ستایل و هونەری جیاواز تێیاندا گوزارشت لە لێكەوتەكانی باری دەروونی و ژینگەیی و شیعریی خۆی دەكات. لەم دەقەی خوارەوە، كە لە یەكەم بەرهەمیدا (خوا و شارە بچكۆڵەكەمان)دا بڵاوی كردۆتەوە، شاعیر یەكەمین وێنەی هونەریی هەتیووی خۆیمان بۆ دەكێشێت. دەقەكە دەلالەتە كە بێ دایك و باوكی لە سەرەتای هەرزەكاری ئەودا، چەندە بەربەستی گەورە و بارگرانایی و قورس بوون، كە هێنانەدێ خەونە پەمەیەكانی ئەویان سست كردۆتەوە و لەمپەریان لەبەردەمدا دروست كردووە. جا (بێ یار)یش دەكاتە سەرباری بێ دایك وباوكی، هێندەی دیكە خۆی بێكەس و بێ پشتیوان و بێ هاودەم و بێ هاوخەم دەبینی، لە كاتێكدا، وەك شاعیرێكی لاوی خوێن گەرم و تازە پێگەیشتوو سەدان خەونی جوان جوانی لە هەگبەدا بە شانی خۆی داداوە و حەز دەكات وەك چۆلەكە بیان گرێ. هەرچەندە شاعیر ئەوكاتەی كەدایكی مردووە، باوكی هەبووە. ئەی بۆچی نوسیویە بۆ باوكی، كوردەواری دەڵێت ئەگەر دایك نەما زڕ دایك پەیدابوو ئەوا باوكیش دەبێتە زەڕباوك، لەو دەقەدا ساتەوەختی خەم و ئازارەكانی خستۆتە ڕوو. واتا نەبوون و لەدەستدانی دایك تەرازووەكەی سەنگەلا دەبێتەوە و تەنانەت باوكیش لەو ئان و ساتەدا لە باوكایەتی دەكەوێت و ئەوەتا دەڵێ:

---

[185]) دیوانی لەتیف هەڵمەت، ل ١٠٦٦

بۆ یەکەمجار... بۆ یەکەمجار

ئەنووسم داستانی دوو دڵدار

بەبێ دایك بەبێ باوك بەبێ یار

ئەگەڕێم بۆ شوێن پێی بەهار

من ئەمەوێ ئاگرەکەم گەشاوە بێ

من ئەمەوێ فرمێسکەکەم هۆنراوە بێ

من ئەمەوێ ڕوخسارەکەم

تابلۆیەك بێ... تیا بکێشرێ

وێنەی خەمی شارەکەم

من ئەمەوێ خۆشەویستی وەك ئاو، وەك نان،

وەکو باران

دابەش کرێ لە شەقام و ماڵ و کۆڵان. [186]

مردنی دایك و مردنی باوك و نەبوونی یار چۆك بەشاعیر دانادا، بەڵکو عەزم و تواناو تێهەڵچوونی زیاتر دەکەن، چونکە لەو نەهامەتیانەدا، شاعیر بەشوێن پێی بەهار دا دەگەڕێ، بەهاریش مەدلولی گەشبینی و حەزکردن لەژیان دەگەێنێ. لەڕێی ئەو هێزەی کە لەناخی شاعیردایە، دنەی شاعیردەدا کە (ئاگرەکەی گەشاوەبێ) و خامۆش نەبێتەوە. دەشیەوێ لەبەرهەمی خەم و فرمێسك هۆنراوە بهۆنێتەوە. وەك چۆن دروست کردنی هەرشتێك پێویستی بەکەرەستە و مادەی خام هەیە. لە دوا وێستگەی شیعرەکە خەمە گەورەکەی شاعیر ئەوەیە، کەوا خۆشەویستی بکاتە بنەماو بناغەی کارەکان و بەهای خۆشەویستی لای هەموو کۆمەڵگا دروست ببێ. دەکرێ ئەو دەقە، لە ژیاننامەی شاعیردا، وەك یەکەمین مانەفێستی شیعری مامەڵەی لەگەڵدا بکرێ، لە ڕاستیشدا ئەو (٤٧) ساڵەی تەمەنی شاعیریی، پیشانمان دەدات کە ئەو چەندە ڕاستگۆ بووە لە جێبەجێکردنی بڕگەکانی مانەفێستەکەیدا، وەك هەوڵدان بۆ

---

[186]) دیوانی لەتیف هەڵمەت، ل ٦٨

نووسینەوەی داستانی دڵداران و داگیرساندنی ئاگرێکی گەشاوە ـ کە ڕەمزە بۆ شۆڕشی شیعریی و گۆڕینەوەی فرمێسکەکانی بە هۆنراوە و کێشانی وێنەی خەمی شار لەسەر ڕوخساری خـۆی و بەشینەوەی خۆشەویستی بەسەر هەموو مرۆڤەکاندا جا لە هەر شوێنێکی سەر ئەم زەمینە بـن. لە قەسیدەی (هەوڵدان بۆ بەرجەستەکردنی ئەفسانەیەك) شاعیر دەڵێ:

سەیری هەر گوڵێك دەکەم
دوو چاوی شین سیخناخم دەکەن
لە هێشووی سەرنج
ڕەنگە چاوی دایکم بن
هەر هەورێك دەکەوێتە تۆڕی نیگامەوە
بە دوو دەست باوەشم پیادا دەکات
دەڵێم دەستەکانی دایکمن
هەر ئەستێرەیەك دەخزێتە ئاوێنەی
تەماشامەوە
بە دوو لێو دەمگرێ لە ئاوریشمی پێکەنین
دەڵێم لێوەکانی دایکمن
بە لای هەر ڕووبارێکدا تێدەپەڕم
ماچبارانم دەکات
ماچەکانی بۆن و بەرامەی هەناسەی دایکمیان
لێ هەڵدەقوڵێ
بە لای هەر درەختێکدا گوزەر دەکەم
بانگم دەکات
ڕەنگی دەنگی لەدەنگی دایکم دەچێ
بە منداڵی من یەك دایکم هەبوو

ئێستا هەزاران

نازانم شەوان

لەباوەشی کامیاندا بنووم. [187]

لە شیعری تەسەوف، شاعیر بۆئەوەی لە جوانی خودا نزیك بێتەوە و هەست بەجوانییەکانی خودا بکات، پەنا دەباتە بەر جوانییەکانی سروشت، لە ڕێی ئەوەوە جوانی خودا دەبینێ. بۆئەوەی سوکنایی بێت و ئارام بێتەوە. ئەوەتا (بابا تاهیری هەمەدانی)ش شیعری لەم شێوەیەی هەیە، کە ڕووی خوداوەند لەچەندان تابلۆ دەبینێ و لەهەموو شوێنێکەوە دەورەی داوە و هەستی پێدەکاو ئاوێتەی شتەکان بووە، لەشیعرێکی دا دەڵێ:

بەدەریا بنگرم دەریا تو وینم

بەسەحرا بنگرم سەحرا تووینم

بەهەر جا بنگرم کۆهـ و دەر و دەشت

مەگەر ئان دەم کە زیبایی تو وینم [188]

واتا سەیری دەریابکەم یان بەدەریا دا بگەڕێم تۆدەبینم، بە بیابانیش دا بگەڕێم تۆدەبینم، بەهەرشوێنێك دابگەڕێم لە کێو دەرو دەشت، هەر شێوە جوانەکەی تۆ دەبینم ــ کە مەبەستی خودایە.

(لەتیف هەڵمەت)یش، لەنێو پێکهاتەکانی سروشت دایکی دەبینی، بەڵام لەنێو سروشتدا هەر شتەی بە بەشێك لەجەستەی دایکی یان بە ئەندامێکی دایکی داناوە، ئەوەتا لە بینینی گوڵ چاوی دایکی دەبینێ. بینینی هەور تەشبیهـ دەکات بەدەستەکانی دایکی، ئەستێرە لێوی دایکییەتی. ڕووبار کە ڕەوتی ڕۆیشتن و ژیانی تێدایە هەناسەی دایکی لەناویدا دەبینێتەوە.

---

[187]) لەتیف هەڵمەت، ئایەتە ونبووەکانی سەدەی بیست ویەك یا سووڕەتی گەڕانەوە بۆ منداڵێتی، چ١، چاپخانەی ڕەهەند، ٢٠١٧، ل ٢٦

[188]) د. مارف خەزنەدار، مێژووی ئەدەبی کوردی، ب١، چاپخانەی ئاراس، هەولێر، ٢٠١٠، ل ٢٣٤

لەبینینی درەختەکانیش دا وادەزانێ ئەوە دایکێتی بانگی دەکات. دواتر پارسەنگێکی دەروونی بۆخۆی دروست دەکات. بەوە کە دەڵێت: (*بەمنداڵی یەك دایکم هەبوو، ئێستا بەهەزاران*)، ئەمەش چەند مەدلولێك لەخۆی دەگرێ، لەوانە، **یەکەم:** جیهانی منداڵی جیهانێکی سنووردار بوو، ئێستا لە جیهانێکی گەورەتر دەژی و لێکدانەوەی وردتر و زۆرتری هەیە بۆژیان. **دووەم:** هەست دەکا هەموو پێکهاتەکانی سروشت دایکیەتی، کەواتە ئەو خاوەنی هەزاران دایکە. **سێیەم:** بەو واتایەش دێ، کە عیشقی ئەو فراوانتر بووە، ئەو دایکی حەقیقی خۆی هەیە، پێکهاتەکانی سروشت دایکی ئەون. ئەو خاوەن نیشتمانە، نیشتمان دایکی ئەوە. ئەو خاوەن بیرو لێکدانەوەیە، کەواتە دایکەکانی زۆرن. بۆهاوسەنکردنەوەی لایەنی دەرونیش. وەك ئەوە وایە کەسێك شتێك لەدەست بدات و دڵی خۆی بداتەوە و بڵێ من زۆر شتی ترم هەیە. بەو واتایەی کە ئەو دایکەی جاران هەمبوو. ئێستا هەزار هێندە گەورەترو مەزنترە لەلام. لەتیف هەڵمەت لە دەقەشیعری (ڕووداوەکانی ناو تەنیایەکی قەڵەباڵغ) دا دەڵێ:

من تەنیا نیم
ڕێگایەك خوشکمە
من هەر خۆم نییە
وشەیەك دڵخوازمە
من یەك کەس نیم
نیگەرانییەك هاودەممە
من بێ ناز نیم
هەورێك دایکمە
من لەتاراوگەیەکدا نیم
خەون و ئەندێشە و خۆم
هەمیشە دڵم قەرەباڵغ دەکەن
****

من هەر تەنیا من نیم

ڕێگاو

وشە و

نیگەرانی و

هەور و

خەون و

ئەندێشە و

خۆم

هاوڕێمن...[189]

ئەمجارەیان شاعیر ڕۆدەچێتەوە نا پێکهاتەکانی سروشت دڵنەوای خۆی دەداتەوە و هەر شتێکی سروشت تایبەت دەکات بەشێك و خەمی خۆی پێ دەڕەوێنتەوە، بەڵام لەم شیعرەدا تەنها لەڕێی سروشتەوە هەستەکانی خۆی دەرنابڕێ، بەڵکو تێکەڵی مەشاعیرەکانی خۆشی دەکات، ئەوتا ڕێگا دەبێتە خوشکی و لەپاڵ سروشت وشە دەبێتە دڵخوازی، نیگەرانی دەبێتە هاودەمی، هەورێك دەبێتە دایکی و خەون و ئەندێشەش دڵی قەڵەباڵغ دەکەن. شاعیر لە پاڵ هێنانەوەی وشەی: (*ڕێگا، وشە، نیگەرانی، هەور، خەون، ئەندێشە، خۆم*) دواتر دەڵێ: ئەمانە هاوڕێی منن. (خۆم و من)دوو خودن لە یەك خود دا. زۆر جار لەتیف هەڵمەت لە شیعرەکانیدا ئەم شێوازە بەکار دەهێنێ.لە وەتا لەو شیعرە دا دەڵێ:

من و خۆم

لەسەرمدا شەڕیانە وەك:

تاریکی و مۆم

خۆم و من

لەدڵدا دۆستن وەکو:

---

[189]) لەتیف هەڵمەت، ئایەتەکانی سەدەی بیست ویەك، ل ٢٨

ئاوێنه و ژن.[190]

شاعیر زۆرجار خۆی دەکات بە چەند کەسێك، واتا لەخودی یەك کەس دا چەند کەسایەتییەك دروست دەكات. وەك: من و خۆم.

پووختەی تەوەرە:

بە پشت بەستن بە تیۆرییەکانی دەروونی و ڕەخنەی ئەدەبی سەردەم، لەم دەقانەی ئاماژەمان پێدان، دەگەینە ئاکامێکی ناخۆش و دژوار، کە دەکرێ لەم چەند دێڕەدا چڕیی بکەینەوە: بێدایکی بارێکی دەروونی نائاسایی قورسی لە زەین و هزر و هۆشی شاعیردا خولقاندووە، کە لە دوو هەواری دژ بەیەك یان دوو گوزارشتی پەرادۆکسییدا خۆیان نیشان دەدەن:

یەك: شاعیر دەزانێ بێدایکە، دەزانی دایکی لەسەر زەوی نەماوە، بەڵام دەیەوێ بیدۆزێتەوە تا ئەو بۆشاییە پڕ بکاتەوە، کە لە ئاکامی بێداکیدا لە ناخیدا سەری هەڵداوە.ئەو هەست کردن بەبێ دایکییە کەموو کوڕییەکە لەژیانی، تیۆرەکەی (ئەدلەر)باس لەوە دەکات، کە ئەدیب و شاعیران، لەهەوڵی پڕکردنەوەی نەقس و کەم و کوڕییەکانی ژیانی خۆیانن و لەدەقە ئەدەبییەکانیاندا رەنگ دەدەنەوە.

دوو: شاعیر دەزانێ بێدایکە، لێ نەك باوەڕ ناکات کە لەژێر خاکە، بەڵکۆ دەیەوێ قەناعەت بە پەیامگریش بێنێ، کە کۆچکردنەکەی وەهەمە، بۆیە دەبێ لە گەڕان و سۆراغکردنیدا سڵ نەکاتەوە تا دەیدۆزێتەوە.

لە هەردوو حاڵەتەکەدا، بۆ سۆدرەی سەران، دێرە شیعرێك نادۆزینەوە، بۆن و بەرامەی سەردولکە و لاواندنەوە و گریان و فیغانی تێدا بێ، ئەو زیرەکانی پتر کاری لەسەر ستایلە هونەرییەکە و زمانە شیعرییەکەی خۆی کردووە بۆ گەیشتن بە ئارامی ڕۆحی و دڵنەوایی دەروونی، سەرکەوتووانەش بە مەرامەکەی گەیشتووە. لێ ناتوانین لە کاتی خوێندنەوەی

---

[190]) لەتیف هەڵمەت، شیعری دژە شیعر یا یارییەکی کۆن و نوێ، چ١، چاپخانەی رەهەند، ٢٠١٤، ل ٨

دەقەشیعرەکان، بەزەیی پێداهاتنەوەی خۆمان بۆ شاعیر نیشان نەدەین کە هەست دەکەین لە بێدایکییەدا ئەو لە چ عەزابێکدا دەژی!

(٤)

منداڵە ـ پیاوەکە

هەمووومان لەسەرەتای تەمەنماندا، منداڵ بووین. منداڵ، مناڵ، مندار، زارۆك، ڕۆڵە، فرزەندیشی پێدەڵێین.[191] لە فەرهەنگی زمانەوانی و بایەلۆژی و دەروونناسی و کۆمەڵناسیدا، پێناسەی جیاوازی بۆ کراوە، ئەوەتا لە فەرهەنگی ئۆکسفۆردی ئینگلیزیدا هاتووە:" منداڵ: ١) مرۆڤی تازە پێگەیشتوو لە خوار تەمەنی هەرزەکاری یان تەمەنی باڵق بوون دەگرێتەوە، ٢) کوڕ یان کچ، جا هەر تەمەنێك بن، ٣) کەسی بێ هۆش و گۆش یان نابەرپرس، ٤) کەسی بێ ئەزموون لە بوارێکی دیاریکراودا، ٥) نەوەی خێزان یان خەڵك.[192]

لە ڕووی بایەلۆژییەوە. منداڵ مرۆڤێکە لە نێوان ڕۆژی لەدایك بوون تا دەگاتە هەرزەکاری. هەرچی زانایانی دەروونناسییە دەڵێن: منداڵ بونەوەرێکە پێکهاتە و خەلقی تەواو و

[191]) هەنبانە بۆرینە، هەژار، تهران، ١٣٨٤، ل٨٤٣

[192]) https://en.oxforddictionaries.com/definition/child

تەکمیلە، بەڵام نەگەیشتۆتە هەرەتی پێگەیشتن و باڵق بوون. بۆیە هەرچەند ئەو بوونەوەرە زیرەك و بەهرەمەند و بە توانا بێ هەر وەك منداڵ سەیر دەکرێت.[193]

بەڵام لە جاڕنامەی مافی منداڵدا، کە لە ساڵی (١٩٩٢)، لە لایەن نەتەوە یەکگرتووەکان، بەیانکراوە و (١٤١) بەندە، دەڵێ:"منداڵ مرۆڤێکە هێشتا نەگەیشتۆتە قۆناغی هەرزەکاری"،بەبێ ئەوەی سەرەتای تەمەنی هەرزەکاری دیاری کردبێ. کە لە زۆر کومەڵگادا (١٨) ساڵیان بۆ داناوە.[194]

بەهەر حاڵ، لەدیدی ڕشتەی فەلسەفە و ئەدەب و کۆمەڵناسیدا، قۆناغی منداڵی، بە مانگ و ساڵ دیاری ناکرێت، بەڵکو وەك حاڵەتێکی یان دیاردەیەکی تایبەتمەندیی مرۆڤ سەیر دەکرێت کە هەمیشە کراوەیە. بە واتایەکی دیکە، سەردەمی منداڵی دوای تێپەڕاندنی کاتی دیاریکراویشی، بەردەوام بوونی لە ژیانی مرۆڤدا هەر هەیە، وەك بڵێت منداڵی پێکهاتەیەکی (جین Gen)نی خۆی هەیە لە بایەلۆژیای مرۆڤدا، کە تا مردن لەگەڵیدایە. هەر لەسۆنەگەی ئەو بۆچوونەوە، لێرەدا چەمکی (منداڵە ـ پیاوەکە)مان داڕشتووە. بەو واتایەی کە مرۆڤە بالغەکان هەمیشە ماك و توخمی منداڵیان تێدایە، هەر وەك شیاویشە کە بڵێین منداڵەکانیش بە شێوەیەك لە شێوەکان ماك و توخمی مرۆڤە پێگەیشتووەکانیان تێدا بەدی دەکرێ.

خاڵی بایەخدار لێرەدا ئەوەیە، کە دەبێ لە ئەدەبدا، جیاوازی لە نێوان خەیاڵ و بیرکردنەوەی منداڵانەدا بکەین.

هەرچی هزر و بیرۆکەی منداڵانەیە، خەیاڵ نییە، بەڵکو تێڕوانین و سەرنج و بینینی منداڵە بۆ جیهانی دەوروبەری، بە گوێرەی ئاست و بیرکردنەوەی ئەو لە تەمەنێکی دیاریکراودا. لە

---

[193]) سايكولوجية الطفل. الفت حقي، مركز الاسكندرية للكتاب، ١٩٨٦، ص. ٣١

[194])http://www.ohchr.org/Documents/ProfessionalInterest/crc.pdf

جیهانی ئەدەبیشدا، شاعیر پتر لە قەڵەم بەدەستەکانی دیکە، مامەڵـە لەگـەڵ ئـەم دوو جیهانـە دەکات: جیهانی خەیاڵ و جیهانی سەردەمی منداڵی.

شاعیرانی کورد، کەم تا زۆر، وەك شاعیرانی نەتەوەکانی دیکە، لە شـیعرەکانیاندا، کارییـان لەسەر قۆناغی منداڵی خۆیان کردوە، ئەوەی لە شیتەڵکاری دەقـەکانی لـەتیف هەڵمەتـدا، لـەم بوارەدا، سەرنج ڕادەکێشێت، و کەمتر لە بەرهەمی شاعیرانی دیکەی کورد دەبینرێـت ئـەم (٤) خاڵەی خوارەوەیە:

- لە ئاماژەکانی بۆ دایك، لێرەدا، دەقنووس بەئاگایانە کاری کردووە، لە زۆربەی دەقەکانـدا، وەك کەسێکی زیندوو ئەو نائاخاوێنیٚ، چونکە دەزانی کۆچی کردووە.
- شاعیر، یادەوەرییـەکانی سـەردەمی منـداڵی، وەك بیرەوەرییـەکانی خـۆی دەنووسـێتەوە و بـە ئەرشیفیان دەکات. ئەمەیش بیرتیژی ئەو نیشان دەدات.
- ڕووداوەکانی ئەو سـەردەمەی وەك کەرەسـتەیەکی بەبرشـت و وزەبەخشـی، لـە چـەندان دەقـدا تەوزیفکردوە و زۆر کەلێنی پـیٚ پڕکردۆتـەوە و پـەیامی سیاسـی و ئـەدەبی و فەلسـەفی خـۆی گەیاندووە.
- لەنێوان جیهانی سەردەمی منداڵی و جیهانی دوای هەرزەکاری، لە هاتووچۆدایە، بـە شـێوەیەك جار هەیە لە یەك دەقدا هەم منداڵە و هـەم پیـاوە. جیهانـەکانی نێـوان بـەئاگایی و بێئاگـایی ئاوێتەی یەکتری کردووە.

تا پووختەتر، وردەکاری ئـەو خاڵانـەی سـەرەوە ڕوون بکەینـەوە، ئـەم (چـەند) دەقـە، کـە پەیوەستن بە ناونیشانەی تەوەرەکە، شیدەکەینەوە.

لەتیف هەڵمەت لەم دەقەدا دەڵیٚ:

ئەگەر شەویٚ گیانی ماندووت لە تاریکی جاڕست بوو...
ویستت وەکو جاری جاران...
بکەیتە باوەش دایە گیان
ڕەنگە ئێستا کوڕەکەی خۆت هەر نەناسی

ڕەنگە بڵێی ئەمە ئەو کوڕە هارەیە
ئاوی دەبڕی لە ماسی...؟
دەرگاو پەنجەرەی دەشکان...
بەدیواردا هەڵدەگژاو
جل و بەرگی خۆی دەدڕان...
خۆمن ئێستا کەمناڵ نیم...تالاساریم
ئەی دایەگیان
لاساریش بم... چۆلەکە بەردباران ناکەم و
سەری ڕێبوار ناشکێنم و
بەرد نادەم لە دەرگای ماڵە دراوسێکان...
بەدوای کۆلاریەکدا
ڕاناکەم سەربان و سەربان...
گوێزو هەنگوین لە ژێر شقەلەتەکەماندا نادزم و
نایبەم بۆ مناڵانی کۆڵان...
لە بەردەگای ماڵدا ئاگرناکەمەوە و
شەڕناکەم لە گەڵ مناڵان...
ئێستا ئەگەر لاساریشبم
جیاوازم لە جاری جاران...
ئەو بەردەی چۆلەکەم پێدەکوشت
ئێستاکە بۆ چاوی دوژمنی دەهاوم...
جاران هەر تۆم خۆش دەویست
دایە ئێستا من گەورەم و عاشقی دار و بەردی ئەم وڵاتەو
بەفری لوتکەو هەتاوم...
لە هەر شوێنێ لە بەهەشت یا لەجەهەنەم...

شاعیرێکی شەکەتت دی
وڵاتەکەی لە دڵیدا هەڵگرتبوو
تێر ماچی کە دایە ئەوە کوڕەکەتە...ئەوە منم...[195]

لە دەقێکی ئاوجۆشدراو بەسۆز و ڕەنگ ڕێژکراو بـە یـادەوەری (فلاشـباك Flashback)ی سەردەمی منداڵی، دەقنووس، هەر دوو قۆناغی سەردەمی منداڵی و قۆناغی دوای هــەرزەکاری لە زەمەن و مەکانێکی دیاریکراو دەگوێزێتەوە بۆ زەمەن و مەکانی پـەیامگر، (دویـل جـنتری) دەڵێ: "مرۆڤـ پێویستی بەوکەسـانە هەیـە، کـە سەداسـەد پشـگیری بکـەن، کەسـانێ لەگـەڵ کێشەکانی تۆ و توڕەییەکانت ئاشنابن، لەودەمەوە کە دەتەوێ گۆڕانکاری لە رەفتار و کۆنترۆڵ و توڕەبوونی خۆت بکەی چاودێریت بکەن و پاڵپشتت بن"[196] لەتیف هەڵمەتیش نەك هەر تـاوەکو دایکی لەژیاندابوو پاڵپشتوو ڕابەری بوو، ئەوەتا کە دایکیشی مردووە، رۆحە پیرۆزەکـەی هێـزی ژیان و شیعری پێدەبەخشێ. هەروەها دەقەکە لق و پۆپی زۆرە، ئەوەی لێرەدا بەرچاو و دیارە ئەم سەرەقەڵەمانەن:

یەك: شاعیر باوەڕی بە تیۆری دۆنـاودۆنی ڕۆح (Metempsychosis) هەیـە، دۆنـادۆن: واتـا گواستەوەی رۆح لە کەسێکەوە یان بوونەوەرێکەوە بۆ بوونەوەرێکی دیکە، ئاینی (یارسان)لەسەر ئەم بنەماو فەلسەفەیە بونیاد نراوە. واتا جەستە لەناو دەچـێت، بـەڵام رۆح نـەمرەو دەمێنێـت. ئەگەر کەسێك مردوو و مرۆڤێکی باش بـوو، رۆحـی دەچـێتە نـاو جەسـتەی مرۆڤێکـی بـاش، بەپێچەوانەوە، ئەگەر مرۆڤێکی خراپ بوو، رۆحە خراپەکەی بۆکەسـێکی خـراپ دەگوازرێتــەوە. دۆناودۆن، کە تاکو ئەمڕۆ لێکۆڵینەوە و توێژینەوەی بۆ دەکرێ، گەڕانەوەی ڕۆح بێ بۆ جەسـتەی کەسی دووەم. جار هەیە لە شێوەی خەون، یان خـەیاڵ یـان زیندەخـەون باسـی لێـوە دەکرێـت،

---

[195]) دیوانی لەتیف هەڵمەت، چ١، تاران،٢٠١٤، ل ١٣٧ ـ ١٣٨

[196])و. دویل جنتری، ترجمەی شیما صفدری، مدیریت خشم ـ با زبان أدمیزاد، ، چاپ سوم، کارگاه نشر هیرمند، تهران، ١٣٩٥، ص٣٨

مرۆڤەکان، بۆ ماوەیەکی کورتیش بێ، دەچنە نێو کیفی دۆناودۆن[197] لێرەدا، شاعیر ڕۆحی دایکە کۆچکردووەکەی دەهێنێتە لای خۆی و خۆی دەخاتە باوەشی، واتا دایکە مردووە ـ زیندووەکە گەڕاوەتەوە زێدی دەقنووس و لە زاری کوڕەکەیەوە گوێ بۆ مۆنۆلۆجێك ڕادەگرێ.

دوو: لەو کردەوە و ڕەفتارانەی کە دەقنووس بۆمان دەگێڕێتەوە ئەم (۳) خاڵە هەڵدەهێنجین:

(ا) لەسەردەمی منداڵییدا، دەقنووس یەکجار عەجول و هار و هاج بووە، بۆ خاڵی کردنەوەی هێز و وزەی بێئەندازەی جەستەی، هەمیشە خەریکی ئەنجامدانی چەندان کار و کردار بووە. ئەو منداڵانەی وەزە و برست و هێزی جەستەیان یەکجار زۆرە و لە کوردەواری بە عەجول و هار و هاچ ناودەبرێن، دۆخێکی جەستەی تایبەتی خودا کردەیان هەیە پێیدەڵێن (بزۆزی ئۆقرەنەگر Hyperactive) زانستییانە بە ڕەمزی (ADHD) پێناسە دەکرێن، کە ئەو جۆرە منداڵە وزەیەکی یەکجار زۆریان هەیە و بە هەر شێوەیەك بێ، لە جەستەی خۆیانی دەریدەکەن و بەلایانەوە گرنگ نییە ئاکامی کارەکەیان چیدەبێ، ئەمەیش لە منداڵێکەوە بۆ یەکی دیکە دەگۆڕێ.

(ب): دەقنووس لە کردارەکانیدا، کە زۆربەیان موزیر و لاسارن، یان ئەوەتا خۆی و خۆی بووە، یان بەکۆ دەوروبەرەکیدا چۆتەوە، بەلایەوە گرنگ نەبووە چیدەکات وەك نەشیزانیوە بۆ وادەکات.

(ج): دیمەنەکان، باری کۆمەڵایەتی و شارستانیەتی زێدی شاعیرمان نیشاندەدات، کە بەداخەوە، هیچ ئامرازێکی تایبەتمەندی بە جیهانی یاری و گەمەی منداڵان تێدا نییە و شارەکەی زۆر هەژار بووە لە خزمەتگوزارییەکانی پارك و یاریگاو مەڵبەندی گەشەپێکردن، تا ئەو بە شێوەیەکی ئاسایی و بێ گرفت وزەی خۆی بەتاڵ کاتەوە. کەلتووری دواکەوتووی ناوچەکەشی تێدا دەخوێندرێتەوە، کە بۆ سەردەمەکەی دەقنووس، ئاسایی سەیرکراوە.

سێ: بازدانێکی مەزن لە قۆناغی دوای سەردەمی منداڵی دەبینرێت، لە ڕێی خۆڕوشنبیرکردن و خۆپێگەیاندن، دەقنووس وەك قارەمانێکی مرۆڤدۆست و پەیامدار خۆی نمایش دەکات.

---

[197]) تناسخ الارواح، طارق سري، دار المشارق، قاهرة، ٢٠٠٩، ص ١٢٢

چوار: دەقنووس خەسڵەتێکی کەسێتی خۆی کە (لاساریی)یە، لە تەمەنی دوای هەرزەکاریشدا ناشارێتەوە، بەو واتایە لە هەر دوو قوناغەکەدا هەڵگری سیفەتی (لاساریی)یە، بەڵام بۆ مراز و مەرامی جیاواز.

ئەمە ڕیزبەندی ڕەفتارەکانی دەقنووسە لە سەردەمی منداڵییدا، وەك خۆی بۆمان دەگێڕێتەوە (*ئاوبڕین لە ماسی/ دەرگا و پەنجەرە شکاندن/ بەدیوار هەڵگەڕان/ دڕاندنی جل و بەرگی خۆی/ بەرباران کردنی چۆلەکە/ شکاندنی سەری ڕێبواران/ بەردگرتن لە دەرگای دراوسێ/ ڕاکردن لەسەر بانان بە دوای کۆلاراندا/ دزینی گوێز و هەنگوین/ ئاگرکردنەوە لەبەر دەرگای ماڵ/ شەڕکردن لەگەڵ منداڵان*).

بڕوانن شێوازی لاسارییەکەی لە قۆناغی دووەمدا چۆن نمایش دەکات: (*وەستانەوە بەرانبەر دوژمن/ فراوان بوونی بازنەی خۆشەویستی لە دڵەوە تا ڕادەی باڵکێشان بەسەر هەموو وڵات.*)

لێرەدا دەقنووس تامەزرۆی ماچی دایکیەتی. ماچەکە بە هێماگەری پێچراوەتەوە و دوو واتاییە: لە لایەك داوادەکات دایکی ماچی بکات تا بیبەخشێ لەو هەموو لاساری و ئەو کەتنانەی کە لەسەردەمی منداڵیدا ئەنجامی داون، لەلایەکی دیکە ماچەکە خەڵات و مەدالیایە، کە ئێمڕۆ ئەو کوڕە لاسارە بۆتە ئەو قارەمانە مەزنەی خەبات و خۆشەویستی. کە خۆی شانازی پێوەدەکات و دەڵێ: (*ئەوە کوڕەکەتە...ئەوە منم...*)

ئەم دەقە چەند وشەیەکی بنزاری ناوچەی گەرمیانی تێدایە، کە دەقنووس نەیویستووە دەستاکاریان بکات، دیارە لاسایی زمانی دایکی کردۆتەوە،وەك (*نەناسی/ دەشکان/ دەدڕان/ دەهاوم*). ئەمەش تەواوی دەقەکەیە:

گەڕەکێك لە کەرکوك پێی دەڵێن:

شۆریجە...

شەقامێك لە بەغدا پێی دەڵێن:

فەلەستین...

ڕووبارێك لە گەرمیان پێی دەڵێن:
ڕۆخانە...
منیش کچێك خۆشەویستمەو ناوم لێناوە (شیرین)
نە گوڵ لە ئاگردا پێدەکەنێ و
نە پەلکە ڕەنگینەی هۆنراوە
بەبێ چاوی ڕووناکی ئەو کچە بارانە
دڵی من دەکاتە ئاسمان...
کە منداڵ بووم هەرچەند بیانووم بگرتایە
دایکم لێی دەپرسیم:
- کوڕە سەلارەکەم چیت دەوێ
ئای خۆ ئێستا دایکم نەماوە ژیرم کاتەوە
ئەگەر شەوێ کزەبایەکی پەمەیی
بۆنی خەمە قاوەییەکەی من
لە لووتی بپژێنێ
ئەوسا دەزانم چی دەڵێ:
- وایش کوێراییم دایێ کوڕەکەی من
منداڵێکی نازدارە...
ئەوە کێیە ئەوەندە سزای گیانیی دەدا...؟
ئای دایکم نازانێ ئێستا کوڕە شەرمنەکەی
گەورە بووەو
ئێستا ئەگەر ژنێکی شیرین
یا کچێکی بەناز ببینێ
وەکو کڵۆ بەفری ناو گۆمێك لە شەرمێکی گەرمدا
ناتوێتەوە

ئێستا کوڕە شەرمنەکەی شاعیرەو

لەگەڵ کچە چاوبازەکاندا

دڵداری دەکا...و

کچێکی خۆش دەوێ ناوی ناوە:

شیرین...! [198]

ئەوەندەی لەتیف هەڵمەت، خوولیای گوزارشتکردنی ناخ و دەروون بووە، ئەوەندەش لە پیشەکەیدا خوولیای هەنگاونانی هونەری بووە، جا هاوسەنگی لەنێوان توخمە پێکهێنەرەکانی دەقدا، کارێکی هونەری و وەستایانەیە، ئێستا شاعیر سەردەمی منداڵی لەسەر دەستێك و سەردەمی هەرزەکاری خۆی لەسەر دەستەکەی دیکەی داناوە و هەوڵدەدات هاوسەنگ لە فۆرمێکی ئەدەبی ڕایانگرێت و پەیامەکەی بەبێ تەسەنوع و ڕیاییکردن بگەیێنێ، ڕەخنەکار تەها ئەحمەد ڕەسووڵ بەم شێوەیە ئەم خاڵە لە هونەردا شیدەکاتەوە و دەڵێ:"*یەکێك لە بنەما سەرەکییەکانی کاری هونەری هاوسەنگییە، هاوسەنگیش بە ڕەگەزە جیاواز و دژبەیەکەکان یەکسان دەبنەوە، واتا یەکێتییەکی جوانییە. سەرباری ململانێی ڕەگەزەکان لە هاوسەنگیدا هەریەکەیان پێویستی بەوی دیکەیە، ڕەنگەکان دژ بە یەکتر دەوەستنەوە و دواجار گشتێکی نوێ پێشکیش دەکەن، کێشە و ململانێ لە هاوسەنگی ناترازێن و فاکتەرەکانی جوانی نین، بەڵکو بۆئەوەی ڕەگەزەکان بەرانبەر یەکتر بن پێویستە هاوسەنگ بن. ڕێکخستن و هاوسەنگی گرنگترین سیستمی شێوەن.*" [199] لە فەزایەکی شیعریدا، هەردوو ڕەنگی سەردەمی منداڵی و سەردەمی هەرزەکاری جوان جوان تیکەڵ یەکتری کراون و ڕەنگێکی نوێیان لێدەرچووە، دەشێ ناوی لێ بنێین (ڕەنگی منداڵە پیاوەکە)، کە وەك عاشقێك خۆی نمایش دەکات. فەرموون، دیقەت لەو تەرازووە و هاوسەنگییەکەی نێوان دوو زەمەنەکە بدەن، کە (شیرین) ناوێك هاوسەنگییەکەی ڕاگرتووە:

---

[198]) دیوانی لەتیف هەڵمەت، ل ٢٥٤ ـ ٢٥٥

[199]) گۆڤاری ڕامان، ژمارە ٢٤١، تەها ئەحمەد ڕەسووڵ، ل ١٢٣

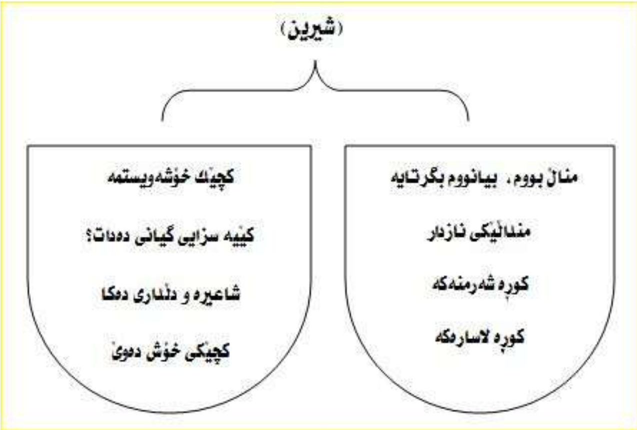

بۆ ئێمە لێرەدا کۆلکەی هاوبەش (دایك)ە، کە شاعیر لە هەردوو قۆناغەکەی تەمەنیدا، نەك لە یادی نەکردووە، بەڵکو بە فریادڕەس و پشتیوانی خۆشی داناوە، لە ژێرکردنە و نازهەڵگرتن و ترسان لەوەی ئازاری گیانی بدەن و لە هاوڕازی و کردنەوەی گرێیەکانی دڵ و دەروون لە کۆشی ئەودا... لەتیف هەڵمەت خۆی دەڵێ:"جگە لەوەی (دایك) بوو، هاوڕێشم بوو، یانی کەس نەبوو لەهەموو ژیانم بەقەد دایکم منی خۆش ویستبێ، خۆشەویستییەکی تایبەت لەنێوان من و دایکمدا هەبوو." [٢٠٠]

ئەم دەقە هێندە بە خەیاڵ و زیندەخەون هەڵشێلدراوە، کە لێکچودا کردەوەیان ئاسان نییە، شاعیر لە واقیعدا دولبەری نییە، تەنانەت ناوی دڵدارەکەشی هەر بەرهەمی زیندەخەوێکی هەزرەکارانەیە کە سیخناخە بە دیمەنەکانی سەردەمی منداڵی، سێبەری خەیاڵەکەش لە وێنە گشتییەکەی دەقەکە دایە، کە وێنەی هونەری لەخۆگرتووە وەك: *(نە گوڵ لە ئاگردا پێ‌دەکەنێ و/ نە پەلکە ڕەنگینەی هۆنراوە/ بەبێ چاوی ڕووناکی ئەو کچە بارانە/ دڵی من دەکاتە ئاسمان...)*، *(ئەگەر شەوێ کزەبایەکی پەمەیی/ بۆنی خەمە قاوەییەکەی من/ لە لووتی*

[٢٠٠]) دیدەنی هاوژین سلێوە لەگەڵ لەتیف هەڵمەت، ١٩ / ٣ / ٢٠١٢

بپژێنیێ/ ئەوسا دەزانم چی دەڵێ)، (وەکـو کڵـۆ بـەفری نـاو گۆمێـك لـە شـەرمێکی گەرمـدا/ ناتوێتەوە).

شاعیر لە دەقە شیعرێکدا دەڵێ:

زۆرجار کە برسیم دەبێ

حەز لە کولێرەیەکی گەرم گەرم دەکەم..

ئای بۆنی کولێرەی گەرم چەند خۆشە...؟

ڕۆژانی منداڵیم بیر دەخاتەوە..

ئەو ڕۆژانەی کە دایکم نانی دەکردو

وحنەو مارمارۆکەو پەپکە بە کونجی وکەلانەی

بۆ دروست دەکردم..

ئای دایکم کوانێ..؟

هیچ نانێك ئەوەندەی نانی دەستی ئەو

خۆش نییە.. و

هیچ نانێك برسێتیم تێر ناکا..

نانی دەستی دایکم نەبێ..! [٢٠١]

ئەم دەقە ڕۆچوونە بۆ تونێلە لە بن نەهاتووەکەی جیهانی منـداڵی، شـۆڕبوونەوەیە بـەنێو بیرەوەری و یادەوەرییەکان، بۆئەو سەردەمانەی کە خواردنەکان لەزەت بەخشن، چ جـای ئـەوەی کە ئەم خواردنە بەدەستی دایك دروست کرابێ، دەست پوختی (دەستاو)ی دایك، هەمیشە تامی تایبەتی خۆی هەیە، تەنانەت کاتێ کە منداڵ گەورەش دەبێ، چونکە لەمنداڵییـەوە لەسـەر ئـەم جۆرە تام و بۆ و خوێ و ترش... خواردنە راهاتووە. بۆیە هەمیشە تامی خۆی هەیە. ئەم دەقـە لەڕێی هەستی بۆنکردن و چەشتنەوە وەردەگـیرێ. رەنـگ بـێ تـوش ئەمـەت بەسـەر هـاتبێ، بیستنی گۆرانییەك یان بۆنی عەترێك یان رەنگی پۆشاکێك یان تامی خواردەمەنییەك راستەخۆ

---

[٢٠١]) *دیوانی لەتیف هەڵمەت*، ل ٣٠٨ ـ ٣٠٩

یاد و بیرەوەریی کەسێکی یان ڕووداوێکی پێشتری بەبیر هێنابیتەوە. ئەم دیاردەییە چییە و چۆن ڕوودەدات؟ دەروونناسی سەردەم بەم شێوەیە وەڵامی ئەم پرسیارانە دەداتەوە: لە مێشکدا، دوو ناوچە هەیە کە کۆگای و گەنجینەی بیرەوەرییە و لەوێدا زانیارییەکانی پەیوەست بە یادو ویادەوەری ئەمبار دەبن، هەر ناوچەییەی لە لایەکی مێشکە، ئەرکی ئەو دوو ناوچەیە هەڵگرتنی ئەو بیرەوەریانەیە، کە بۆماوەیەکی دوورو درێژ دەمێننەوە و دەبن بە بەشێك لە ئۆتۆبایۆگرافی کەسەکان، تا دوایین ساتی ژیانیان. جا ئەم (Hippocampus)انە پەیوەندییەکی بەهێزیان لەگەڵ سۆز و بۆنکردن و خواردن دا هەیە، ئەمەش وادەکات کە بیرەوەرییە

سۆزدارەکان بە بۆنکردنێکی یان تامکردنێکی هاکەزایی، یەکسەر بەئاگایانە یادی بیرەوەرییەکی پێشتر بورووژێنن. بیرەوەرییەکان دوو جۆرن: بیرەوەریی دیار (Explicit Memory) وە بیرەوەریی شاراوە (Implicit Memory)، ئەوەی یەکەمیان هەمیشە بە ئەنقەست و بە ئاگایانە شتەکانی ڕابردوو دەهێنیتەوە یاد، هەرچی ئەوەی دووەمیانە فۆڕمی ئەو بیرەوەریانەی، کە خەسڵەتی پەرچەکرداری و بێئاگاییان هەیە. بیرەوەری شاراوە (Implicit Memory) فرە چەشنترە لە چاو ئەوەکەی دیکە و پتر پەیوەستە بە (سۆز) و لایەنی (درێژخایەنی). جا پڕۆسەی بۆنکردەکە و وەبیرهاتنەوەی کەسەکە یان ڕووداوەکە بەم شێوەیە: پڕۆسەی وەبیرهاتنەوەکە: (بۆنکردن، بیستن، بینین، تامکردن، بەرکەوتن)، سەرەتا لەو خانانە دەست پێدەکات، کە بۆنەکە یان دەنگەکە یان شتەکە یان خواردنەکە دەناسنەوە، بەشێکی دیکەی خانەکان، شێوەی کەسەکە یان ڕووداوەکەی کە پەیوەستە بەو بابەتانە، دەهێننەوە یاد، لە چرکە ساتێکدا ئەم دوو بیرەوەرییە (دیار و شاراوە) ئاوێتەی یەکتری دەکەن و دیاردەکە دروست دەبێ.[٢٠٢]

---

[٢٠٢]) Omnivorous Mind، John Allen، Harvard University Press،California، ٢٠١٢، P. ١٤٥ (کتێب)

لەتیف هەڵمەت لە دەقە شیعرێکدا، کە پتر لە هونراوەیەکی خەبەری دەچێت و زۆر زمانی شیعری پێوە دیار نییەو لە وێنەی هونەری و ئەفراندندا هەژارە، بۆنی کولێرەیەکی گەرم، ڕۆژانی منداڵی وەبیر دەخاتەوە. لێرەدا هاوکێشەی نێوان بیرەوەریی دیار و بیرەوەری شاراوە، دیمەنی نانکردنی دایکی و شێوەی دایکی و جۆرەکانی نانی کوردەواری لە چرکەساتێکدا دەوروژێنی و ئەم دەقە لەدایك دەبێ. ئەوەی کرۆکی دەقەکە بەتەوەرەکە گرێدەدات، وەبیرهاتنەوی سەردەمی منداڵییە لە قۆناغێکی دواتری تەمەندا. لێرە شاعیر دەبێتەوە منداڵەکەی جاران کە بەدیار سێر و خوانی دایکی هەڵدەتروشکا، بەڵام لە زەمەن و مەکانێکی جیاوازدا. دەقەکە ناوی چەند جۆرە نانێکی کوردەواری ناوچەی گەرمیانی پاراستوە. وەك *(نانی تیری و حنە و مارمارۆکە و پەپکە بە کونجی وکەلانە)*[٢٠٣].

شاعیر لە قەسیدەکدا دەڵێ:

ئەوە کێیە لە ژێر بارانی پرچتدا

ئەتوێتەوەو ناتوێتەوە

شاعیرێکە لەبەر تیشکی نەبینراوی گوارەکانتا

بەخوێنی خۆی شیعرت بۆ دەنووسێتەوە،

لە بارانێکی زۆر ڕەشدا

گشت شتێك دەدۆزێتەوە

دایکی نەبێ

لێی تۆراوەو نایەتەوە و نایەتەوە

ئەڵێن گیانی دایکم بەشەو

دەبێ بە کۆترێ سپی و

٢٠٣) هەرچەندە لەپێشتریش ئەم دەقەمان وەرگرتووەو بەراوردمان کردووە بەدەقە شیعرێکی شێرکۆ بێکەس، بەڵام لەبەر بوونی ڕەهەندی ترو گونجانی لەگەڵ ئەم تەوەرەیە، بەپێویستمان زانی جارێکی دیکە لێکدانەوەی بۆبکەین و چەند دیوێکی تری ڕۆشن بکەینەوە.(نوسەران)

لە ماڵێکی زۆر تاریکی ئەم شارەدا
کز کز دەنیشێتەوە
هەموو شەوێ
جەنگەڵی خەو درەو دەکەم
ئەڵێم بەشکو کۆتری سپی گیانی دایکم
لە دوور لەلایەك سەر دەرکا
بێت دەنوکە مرواریەکەی
لەبارانی پرچت تەڕکا...!
***
دایە کوڕەکەی جارانت
ئێستا لەبەر شەستە بارانێکی رەشدا
یاری دەکاو خۆی تەڕ دەکات
نە دایکی لێی توڕە ئەبێ و
نە باوکیشی لێی دەدات
ئەی دایە گیان... تۆ دەزانی
چۆن بارانی
پرچی رەشی کچۆڵەیەکی لەش زیوین
کچۆڵەیە دەم گوڵ هەنار
تك تك کۆ دەبێتەوە و
دەبێتە قوڵترین رووبار...؟
ئەی بارانە ڕەش ڕەشەکە
ئەی بارانە ڕەش ڕەشەکە
کە با بەناو
شەپۆلەکانتدا دەڕوا و

وەك منالّی تینوو تینوو
دلّۆپەی بۆنت دەمژێ
ئەوە منم
ئەهابۆنە بەتامەکەت
لە شووشەی گشت شیعرەکانم
نم نم.. دەڕژێ
***
چرای لادێ هێدی هێدی
تنۆك تنۆك دەتوێتەوە
گڕی لای لایەی دایك
ملوانکەیەو دەبچڕێتەوە
کەسێك نییە کۆی کاتەوە
بەلاّم پرچت هەر ڕەشماڵە گەورەکەیەو
جوتێ چرای تیا ئەسوتێو ناکوژێتەوە
ساڵ دێو دەڕوا
ئاسمان: ئەو کچە چاو شینە
دوانزە مانگ وەك دوانزە پرتەقاڵ دەخوا
پایز گڕە دەبێ بە کۆمەڵێ داس و
درەو دەکا کام گوڵ گەشە
بەلاّم پرچت چوار وەرزەی ساڵ
ڕەشە و ڕەشە
وەکو شەستە بارانێ ڕەش
بە سەر مێرگی شیعرەکانما
دادەبارێو دادەبارێ

تك تك دەبن بە چۆلەکەو

دەنگیان دەبێ بە ڕووبارێ

هەرچی گۆرانی خۆش هەیە

هەمووی دەبا بەرەو شارێ

کە گۆرانی بارانی تیا قەدەغەیە [٢٠٤]

لە قەسیدەیەکی درێژدا، کە هەر بەشێکیمان وەرگرتووە، شاعیر لە فەزایەکی زۆر تەسك و فراوان، تاریك و ڕۆشن، دیار و نادیار، وەك مەلەوانێکی نەزان باسکان لێدەدات و دەیەوێ بگاتە کەنارێکی ئارام، کە ڕۆحی تێیدا ئۆقرە بگرێ و لەوێدا سەری ڕحەت بێ، لێ نە شەپۆلەکانی دەریاکە لوولیدەدەن و دەیپێچنەوە و نغرۆی دەکەن، نە کەنارە دوورەکەش دەستێکی بۆ درێژ دەکات و فریای دەکەوێ! بیرۆکەکانی دەقەکە ئاڵۆز و تەمومژاوین، گوزارشت لە بارێکی دەروونی نیگەرانبوونی شاعیر دەکەن. دوو سەردەمی ئاوێتەبووی یەکدی و دوو قارەمانی ڕەنگڕێژکراو بە عیشق و ئەڤین، ئەم شانۆگەرییە سوریالیزمە لێڵە پێشکەش دەکەن. دوو سەردەمەکە، قۆناغی منداڵی و دوای هەرزەکاری دەقنووسە، قارەمانەکانیش دایك و دڵدارێکی وەهمی شاعیرە. بیرۆکەی دەقەکە (The Theme) یەك ڕستەیە: "هەر ڕەشماڵی پرچی ڕەشی ئەم کچە دەتوانێ هەرسێکمان بەیەکەوە کۆبکاتەوە، دایکم و ئەو و خۆم." شیعرەکە خەیاڵە چیرۆکێکە بۆ شانۆگەری سازە، زەمەن و مەکان و کارەکتەر و گرێیەکانی دەناسرێنەوە، ئەوەی ناناسرێتەوە و تەمومژاوییە ئاکام و ئایندەی خۆشەویستییەکی شێتانەی شاعیرە، بۆ کەسێك کە لەسەر زەوی نەماوە، بەو واتایەی نیوەی پێکهاتەی خۆشەویستەکە بوونی هەیە و نیوەکەی دیکەی بزرە، هەرچەند دەقنووس دەیەوێ بە نیگای کچێك، زیندووی بکاتەوە. بەڵام ئاخۆ پێیدەکرێ؟

---

[٢٠٤]) دیوانی لەتیف هەڵمەت، ل ٣٧٦ ـ ٣٧٨

دەقەکە ئالۆزە، وشەکانی (ڕەش،١٠ جار و باران، ٩ جار و دایك، ٧ جار و پرچ، ٤جار) پات بوونەتەوە و (٢٠) ناو و راناو و ئاماژەشی بۆ شاعیر تێدایە. دەکرێ لە وێنە هونەرییەکانی دەقەکە درك بەوە بکەین، کە دوو تاریکی، کە (١٠) ئاماژەیان بۆ کراوە، تەواو بەرچاوی ئەویان ڕەشکردوە: تاریکی دڵە تاریکەکەی کە هەست بە دووری دایك دەکات و تاریکی ڕۆژگاری نیشتمانەکەی شاعیر کە زۆر تەڵخ و خامۆش و لێڵە (وێنەی سەردەمی ڕژێمی بەعسییەکان). دەکرێ لێرەدا (دایك) وەك ڕەمزێك پێناسە بکرێ، کە فەرهەنگێکی مەزن و پیرۆز و کاریگەری لەسەر هەمووومان و هەموو ڕۆژگارەکاندا هەبێ.

ئەفسانەی بارانی ڕەش و بە کۆتر بوونی گیانی دایك و گەڕانەوەی بۆ سەر زەوی، لێکدانەوەی میتۆلۆژیای قووڵ هەڵدەگرێ. وێنە هونەرییەکانی دەقەکە، ئەگەرچی پەرش و بڵاون، لێ خوێنەر بە دەقەکەوە دەبەستنەوە و لە نێوانی دوو فەزایەکەی تەمەنی شاعیر جۆلانێی پێ دەکەن.

مەغزای دەروونییەکەی ئێمە لێرەدا ئەوەیە. ئەم بارە دەروونییەی شاعیر تێیکەوتووە، بە دوور کەوتنەوەیە لە دایکی و درێژەی هەیە و زەمەنەکانی وەك کارتی قومارکردن تێکەڵی یەکدی کردوەو سەرگەردان ماوەتە، هەرچەندە ساڵەکان تێدەپەڕێنێ هەر خۆی بە منداڵە بچکۆڵەکەی گەڕەکەکانی(باخی پاشا و محەلەی دەدە و عەجەمەکان و گۆڕستانەکە)ی کفری دێتەوە بەرچاو.

ئەوەتا لەتیف هەڵمەت دەڵێ:" من واهەست دەکەم من هەرمناڵم، هەست ناکەم گەورە بوویم."[٢٠٥]

---

[٢٠٥]) دیدەنی: هاوژین سڵیوە لەگەڵ لەتیف هەڵمەت، ١٩ / ٣ / ٢٠١٢

لەتیف هەڵمەت دەڵێ:

- دایە گۆرانییەکەم لە باولەکەمانا

شاردۆتەوە

بیدەرە کۆرپەکەی کۆشت-

لەبەر دەرگای شادا پاسەوان بووم

ئەوەی ئەهات لەملیم ئەدا

کە لام کردەوە هەرچیم کوشتبوو

شێوەی وەکو خۆم وابوو

دووبارە شمشێرەکەم ساودایەوە

دایە بە برابچکۆلەکانم بڵێ

بووکەشووشەکانیان پەراش پەراش کەن

بتەکانیان... [٢٠٦]

شاعیری ئەرژەنتینی ناسراو، پابلۆ نیرۆدا لە ئۆتۆبایوگرافی خۆیدا، ڕووداوێك دەگێڕێتەوە، کە نەیهێشتووە قەت پیر بێ و هەر بە منداڵی ماوەتەوە. کاتێك کە کەسێك لە کەلێنی دیواری حەوشەکەیاندا، بووکەشووشەکەی لێ دەرفێنێ، هەرچەند بە دوایدا ڕادەکات پیی لێ ناسێندرێتەوە. ئەو دەڵێ بەخەیاڵی گەڕان بەدوای ئەو بووکەشووشە دزراوەی سەردەمی منداڵیمدا شیعر دەنووسم.[٢٠٧] هەمان بووکەشووشە، کاتێك لە لەتیف هەڵمەتی شاعیر دەدزرێت، ڕەنگ و ڕوخساری چەندان دەقی شیعری، سیما و شێوەی سەردەمی منداڵی هەڵدەگرن و لە دوو زەمەنە جیاوەزەکانی تەمەنی ئەودا، وەك ڕەمز و کۆد و شفرەی هونەری جێ پەنجەی خۆیان بەجێدەهێڵن. ئەو منداڵە ـ پیاوە شاعیرە لە دوو دەقی، نووسراو لە دوو زەمەنی جیاواز دا، زیرەکانە ئەو بووکەشووشە دزراوە تەوزیفدەکات و دەیکات بە لۆگۆی پەیامێکی شۆڕشگێڕانە. ئەمەی

[٢٠٦]) دیوانی لەتیف هەڵمەت، ل ٣٤ ـ ٣٥

[٢٠٧]) فازیل شەورۆ، دوو لێکۆڵینەوەی ئەدەبی، ٢٠١٣، دەزگای ئەکادیمی کورد، هەولێر، ل٥٦

خوارەوە دەقی یەکەمە، کە لەسەرەتای ئەزموونی شاعیر نووسراوە، واتا سەردەمی یاخی بوون و چەپاندن، کە تێیدا شاعیر ئومێد دەخوازێ براکەی درێژە بە شکانی بتەکان بدات، ئەگەر ئەو بتانە بووکەشووشەش بن، وەك بووکەشووشە خۆشەویستە دزراوەکەی خۆی.

شاعیر لەم دەقەدا دەڵێ:

هەر لەبیرمە کە منداڵ بووم
خوشکە ناوەنجییە جوانە مەرگەکەم
بووکەشووشەکانمی دەفڕاند و
منیش لە کونجێکی هۆدەکەماندا
دەگریام و دەمشریخان...
ئەمرۆش گەورە بوومەو
لە دورگەی بێ سنوری ئاوارەییمدا
بۆ خۆشەویستێك دەگەڕێم
کە رەشەبا لێی دزیوم...!
ئای خۆ رەشەبا:
دڵی نییە تا دڵداری لەگەڵ کچە بالا بەرزەکاندا بکات...
رەشەبا دەستی نییە بیکاتە ملی نازداران و
لووتی نییە بۆنی پرچی درێژی
ناسکە ژنەکان بلەزێ و
دەمی نییە گۆی مەمکۆڵە و
زمانی کچۆڵە چاوبازەکان
لە ناو دەمی خۆیدا بتوێنێتەوە... و
ناشزانێ شەوان لە ژوورە دوورەکاندا و
لە زنجە تاریك و ساردەکاندا

لەگەڵ کچە هەژارە دەستو پەنجە

شەقار شەقار بوەکاندا

ڕازو نیاز بکاتو لە ناو سینگو مەمکیاندا

بنوێ...

ئای ڕەشەبا هەر دڵداریش نازانێ...! [٢٠٨]

دەقی دووەم، کە کۆنترە لە هی یەکەم و دیمەنەکەی لە ناوچەی بیرەوەریی شاراوە (Implicit Memory) لە مێشکدا جێگیرە، چەند وردە زانیارییەکمان بۆ تۆماردەکات و نهێنییەکی (بووکەشووشە)کەی دەقی سەرەومان بۆ ئاشکرادەکات.

ڕەخنەی ئەدەبی دەتوانی شتی تەمومژاوی و بزر و نادیاری ناو سینەی شاعیر کەشف بکات و جەمسەرەکانی بە ڕایەڵەکانی دیکەی بەرهەمەکانی ببەستێتەوە، بۆ نموونە، بۆ خوێنەرێکی پیادە، بووکەشووشەکەی دەقەکەی سەرەوە، هەر بووکەشووشەیەکی پلاستیکییە، کەچی ئێستا دەزانی ئەم بووکەشووشەیە مێژوو و سەربووردە و یادەوەریی خۆی هەیە، شاعیر ئەو مشتە پلاستیکە بێ گیانەی کردووە بە خۆشەویستێك، کە ڕەشەبا تەماحی لێکردووە و لێی دزیووە!

بووکەشووشەکەی دەقەشیعری دووەم پێمان دەڵێ:

- خوشکە ناونجییەکەی شاعیر جوانەمەرگ بووە.
- ئەوان بەیەکەوە یاری و گەمەیان دەکرد.
- شاعیر هیچ گەمەیەکی کوڕانەی شك نەبردووە یاری پێ بکات، بۆیە بە بووکەشووشەی کچانە خۆی خەریك کردووە.
- دەقنووس لەتەمەنی هەرزەکاریدا ئەم بووکەشووشەیە دەکاتە دڵدارەکەی.
- خوشکە جوانەمەگەکەی بە ڕەشەبا شوبهاندووە کە دڵداری نازانێ

فەرموون ئەمەش دەقێکی دیکە:

بە دیار کێلی گۆڕەکەی دایکمەوە

---

[٢٠٨]) دیوانی لەتیف هەڵمەت، ل ٢٨٨ ـ ٢٩٠

ڕادەوەستم و
لە گەڵیدا دەکەومە گفتوگۆو
پێکەنین...
من پێدەکەنم، هەندێ کەس
وا دەزانن دەگریم...!
جا بۆ بگریم...
خۆ دایکم هەرچەند مردووە
ئەوە نییە لە هەموو هۆنراوەکانمدا
لایە لایەی دڵم دەکات...
* * *
هەموو ئەو هۆنراوانە
بۆ دایکم دەخوێنمەوە
کە بۆ ئەو پرچەت نووسیومە
کە ئەوەندەی هۆنراوەکانم
خۆشم دەوێ و
ئەوەندەی ئەو هەورانەی
کە گوڵ لە خاکی وڵاتە سەوزەکەمدا
دەچێنن...
تامەزرۆیانم...!
ئای خۆزگە دەمزانی
ئایە دایکم دەزانێ کە کوڕە شەرمنەکەی
جارانی...
بۆتە شاعیرو دڵداری دەکات...!
ئەبێ دایکم چی بڵێ، ئەگەر بزانێ

دەمی تۆو
لەشە تیشکەکەتم
لەو نانە خۆشتر دەوێ
کە جاران ئەو بۆی دەکردم...
ئەبێ دایکم چی بڵێ، ئەگەر بزانێ
تاڵێ لە قژەکەی تۆم
لە پەڕۆی سەوزی هەموو نەزەرگاکان
لە لا پیرۆزترە...!
ئەی ئەبێ دایکم چی بڵێ، ئەگەر بزانێ
خۆشەویستەکەم کەوڵم دەکات و
لە چاڵە خوێی زستانی
ئەم سەدە نەفرەت لێ کراوەدا
بەجێمدێڵێ...! [209]

ئەم شیعرە دەستوورشکێن و نەریتشکێنە، شاعیر شێتانە لەپێناو خۆشەویستێك کە (*کەوڵی دەکات و/ لە چاڵە خوێی زستانی/ ئەم سەدە نەفرەت لێ کراوەدا/ بەجێی دێڵی*)، لایەلایە و باوەش و نانی دایکی، بە بۆنوبەرامەی پرچ و ئەگریجە و دەم و لێو و جەستەی جوانی کچێك دەگۆڕێتەوە و بێشەرم و شکۆ ئیعتراف دەکات کە (*دەم و لەشە تیشکەدارەکەی ئەو کچەی لەو نانەی خۆشتر دەوێ کە جاران دایکی بۆی دەکرد.*)

سیحری ئەو وەرگەڕان و گۆڕانەی شاعیر، لەبەرانبەر عیشقی دایکیدا، چۆن ڕاڤە دەکرێت؟ پرسیارێکی بەجێیە. فەیلەسۆفی ئەڵمانی(فریدریك نیشتەFriedrich Nietzsche ١٨٤٤ - ١٩٠٠) دەڵێ:" لەناخی هەموو پیاوێکدا منداڵێك هەیە حەز لە گەمە و یاری دەکات."[210]

---

[209]) دیوانی لەتیف هەڵمەت، ل ٣١٦ ـ ٣١٨

کەواتە دەقنووس لێرەدا هەرمنداڵە، لێ منداڵێکی فامکردووی بێ ئەزموون ـ بێ ئەزموون وەك هەر منداڵێکی دیکە ـ، لە ساتەوەختی دارشتنی ئەم دەقەدا و تێکەڵ بوونی وێنەکانی جیهانی بەئاگایی و جیهانی بێئاگایی، ئەم تارماییانەی دێتە پێش چاو:

- گۆڕەکەی دایکی، کەواتە کۆچکردنی ئەو ڕاستە و خەیاڵ نییە.
- کۆی هونراوەکانی شاعیر، لایەلایەی دایکیەتی، کەواتە ئەو هەر منداڵەکەی جارانە.
- کەوڵکردنی دەقنووس بەدەستی خۆشەویستەکەی، (٣) کۆدی شاراوەی لەخۆ گرتووە: (١)، بەربەرەکانی کردنی حەزی و مەیل بۆ ڕەگەزی دووەم لە تافی لاویدا ئەستەمە. ناحەقی نییە کە لەو ساتە وەختەدا خۆشەویستی دایکە کۆچکردوەکەی بە خۆشەویستی کچە جەستە تیشکدارەکە بگۆڕێتەوە. (٢) حەزەکە سیخناخە بە ئارەزووی سێکسی نەك ڕۆحی، ئاماژەکان ورووژێنەرن، دیمەنی جەستەی کچێك بە پرشنگی تیشك و تریفە بدرەوشێتەوە، مقاوەمتکردنی زەحمەتە. وێنەکە ڕووتەمەنییە. (٣) شاعیر بە کەوڵکردنەکەی سەغڵەت نییە! مادام کەوڵکەر و قەسابەکە کچەکەیە، ئەمەیش ئاماژەیە، کە جۆرێك لە توخمەکانی ماسۆشیزم (Masochism) لە ناخی ئەودا هەیە.

کەواتە دەقنووس لەم دەقەشدا هەم منداڵە و هەم پیاو، بۆیە لە نێوان دوو باوەش و دوو لایەلایە و لاواندنەوە سەرخەوان دەشکێنێ: باوەشی دایك (سەردەمی منداڵی) و باوەشی دڵدارەکەی (سەردەمی باڵقی).

[٢١٠] https://plato.stanford.edu/entries/nietzsche/

پووختەی تەوەرە:

ئـەفلاتوون دەڵـێ:" خـۆ هـەر پیرەکـان نـین کـە دووبـارە منـداڵ دەبنـەوە. سەرمەسـت و سەرخۆشەکانیش هەر وان.." [211] ڕایەڵەی نێوان سەرمەست و شاعیریش، جیهانی بێئاگاییە، کە یەکەمیان بە شەراب و بادە و دووەمیان بە خەیاڵ و ئیلـهام دەیگـەنێ. ئـەوەی لـەم شـاعیرە ـ منداڵەدا، لە ڕێی شیکاری دەقەکانییەوە، دەخوێندرێتەوە ئەوەیە: تەمەنی شـاعیر دوو قۆناغـە: قۆناغی پێش مەرگی دایکی (١٧ ساڵ) و قۆناغی دوایی مەرگی دایکی (٥٠سـاڵ). یەکـەمیان لە (١٩٤٧؟ ـ ١٩٦٧)، و دووەمیان لە (١٩٦٧ ـ ٢٠١٨) و هـەردوو قۆناغـەکـە بـە ڕەنـگ و دەنگی ئەو دایکە (مردووە ـ زیندووە) پێچراونەتەوە، تا ڕادەیەك شاعیر جۆرە سەرگەردانییەکی ویژدانی پێوە دیارە، کە نازانێ چۆن هاوسەنگی خۆشەویستی نێوان دایك و کچێك ڕاگرێ.

لە دەقەکانی ئەم تەوەرەدا شاعیر بە ئاگایە کە دایکـی کۆچـی کـردووە. سـەدای (*دایـــە، دایـە گیان*) بەسەر وشەی (دایك) دا زاڵە، ئەمەیش زمانی سەردەمی منداڵییە، کـە دەقنـووس لەلای خۆی پاراستوویەتی.

---

[211] John M. Cooper، Reason and Emotion، Publisher Princeton University Press، New Jersey، United States، ١٩٩٩، P. ٨٨ (کتێب)

(٥)

ئەویندارى لە سێبەرى دایکدا

دەگوترێ پێناسەکانی خۆشەویستی ـ کە لەئەژماردن نایەن، هەر هەموویان ناتەواون، بەم دوایەش لێکۆڵینەوە ئەکادیمییەکان بە نەخۆشی وەسفی دەکەن، ئەوەتا لە ڕاپۆرتێکی دکتۆرەکانی زانکۆی ئەلۆپات (University of Allopath)دا هاتووە:" خۆشەویستی نەخۆشییە و نیشانەکانیش زۆرن وەك، ترپە ترپی نائاسایی دڵ، ئارەقەکردن، دالغە لێدان و مشەوەشی مێشك، قسە هەڵبزڕکاندن، تێکچوونی خەو. ئەمەیش بارێکی بایەلۆژی و دەروونییە، لە هەموو تەمەنێکدا بەسەر هەردوو ڕەگەز دادێ، کە دەکرێ بە دۆخێکی ئاسایی وەریگرین".[٢١٢] ناوی زانستیی ئەم نەخۆشییە (Erotomania) یە.

ئەمەش نزیکە لەو چیرۆکەی کە دەڵێن:" کوڕی میرێکی ئێران و توران تووشی نەخۆشیەك دەبێت، تەبیب و حەکیمەکان هیچ چارەیەکیان بۆ ناکرێ، کاتێك (ابن سینا)ی حەکیمی ناوداری دەهێنەسەر، دەبینی کوڕە لاواز و لیوبەبار و ڕەنگ پەڕیووە، پەنجەکانی دەخاتە سەر دەماری مەچەکی و بە کوڕە دەڵێ، ناوی گەڕەکەکانی شارەکەتم بۆ بڵێوە. ئەوجا دەڵێ ناوی بنەماڵەکانی ئەم شارەم بۆ بڵێوە. یەکسەر (ابن سینا)ی حەکیم، لە ترپەی دڵی کوڕەکە تێدەگات و بە باوکی کوڕەکە دەڵێ: بڕۆن لە ماڵی فلان خانەوادە کە لە فلان گەڕەکە، ئەو کچە بۆ کوڕەکەتان بخوازن

---

[٢١٢]http://www.naturalnews.com/٠١٠٨٢٥_counterthink_drug_racket.html

که خۆشی دەویٚ، کوڕەکەتان عاشقە!"[٢١٣] خۆشەویستی لە بوارە هەرە گەورەکانی ژیانە کە زۆرترین مەرەکەبی بۆ ڕژاوەتە سەر کاغەز. نووسراوەکان کۆکن کە خۆشەویستی هێزێکی سۆزداریی یەکجار مەزن و کاریگەری بەدەر لە ئیرادەی مرۆڤە، وەك با و باران و لافاو و خۆرەتاو وایە، کە هیچ دەسەڵاتێکمان بە سەریاندا ناشکیٚ. یۆنانییە کۆنەکان (٧) وشەیان بۆ پێناسەی قوناغەکانی خۆشەویستی نێوان کوڕ و کچ داڕشتووە: سروشتی، دۆستایەتی، مەیلداری، بێمەرجی، دەستبازی، هاوسەرگیری، خۆویستی. لیٚ سەرەڕای ئەو هەموو جۆرە خۆشەویستەییەی کە هەیە، جار هەیە کەسەکان سەرگەردانی جۆرێك لە خۆشەویستی دەبن، کە لە هی کەس ناچیٚ، بەدەر لەو خۆشەویستییە، کە بۆ خودا و دلّدار و باوان و برادەر و منداڵ و شتەکانی دەروبەر هەمانە. بۆیە دەگوتریٚ خۆشەویستی کوێرە و سەرکێشە و بێمەرجە و ڕاستەوخۆیە و هەستێکی سروشتی شێت و شەیداکەرە.

زانست بەم شێوەیە کردارە سەرنجڕاکێشەرەکانی عاشقان ڕاڤە دەکات: لە لەشی مرۆڤدا چەندان داینەمۆی بەرهەمهێنەری وزە هەیە، جا گاریگەرترینیان، وزەی ئەڤینە، کە لە بەهێزیدا بیٚ سنوورە. هەر ئەو وزەیە بووە کە فەرهادی بەستەزمانی بە خۆی و کولێنگێکەوە بەو شاخە سەختانەی کێوی بێستوون گرفتارکرد!

ئەگەر ئەم پێشەکییە بکەینە دەروازەیەك بۆ جیهانی خۆشەویستی لە دیدی لەتیف هەڵمەتەوە، بە گوێرەی ئەو قەبارە گەورە و کێشە قورسەی کە لە کۆبەرهەمە شیعرەکانیدا هەیەتی، دەڵێین، کورتکردنەوەی ئەم بابەتە لە چەند دێڕێکدا، ناحەقییە لە بەهرە و قەڵەمی ئەو زاتە، چونکە بازن و مەودا و ڕەهەندەکانی هێندە فراوان و فرەجۆرن، کە لێکۆڵینەوەیەکی سەربەخۆ هەڵدەگریت، وەك: (خۆشەویستی لە جیهانبینی شیعرەکانی لەتیف هەڵمەتدا)، ئەگەر دیقەتێك لەم خشتەی خوارەوە بدەین، درك بەوە دەکەین، کە ئەو شاعیرە هەڕەمەکییانە و بەبیٚ

---

[٢١٣]) دیدەنی، رابعەی مام سابیری حەلیٚ، کۆیە، نەورۆزی ١٩٨٥

مەقسەد و مەغزا ئەم زاراوانەی بەم ڕووبەرە فراوانە لە دەقەکانیدا تەوزیف نەکردوو، هەرچەند مەرج نییە کە کۆی وشە و زاراوەکان هەر بۆ (خۆشەویستی) بەکارهاتبن:

جار	وشە	جار	وشە
951	کچ	1112	دڵ
752	چاو	851	شەو
484	یار	489	خوێن و خوێناو
330	جوان ـ ی	338	قژ و پرچ
227	دڵدار ـ ی	271	حەز
127	لێو	178	زام و برین
76	مۆم	112	خۆشەویست ـ ی
65	نهێنی	67	فرمێسک
47	باوەش	61	گریان
15	ناشیرین	17	ڕق

(لە دیوانی لەتیف هەڵمەتدا)

بۆ ئەوەی غەدر لە شاعیر نەکەین، لێرەدا ڕەخنە و لێکدانەوەکەی ئێمە سنووردارە، تەنیا ئەو دەقەشیعرانەمان هەڵبژاردووە کە پەیوەستن بە خۆشەویست و ئەڤینداریییەك کە لەژێر سێبەر و ساباتی دایکدا چاوشارکێیان کردووە. دەمانەوێ لە سونگەی ئەو دەقانەوە وەڵامی ئەم پرسیارانە وەرگرینەوە:

- چۆن فەزای خۆشەویستی دایك فەزای خۆشەویستی دڵدارەکەی (دڵدارەکانی) شاعیری داگیر کردووە، یان بە پێچەوانەوە؟
- ئەڤینداری شاعیر چەندە دوور و نزیکە لە خۆشەویستی دایك؟

- له کێبڕکێی گوریس ڕاکێشانی نێوان دایك و دڵدار (دڵدارەکانی) شاعیر، کامیان دەیبەنەوە؟
- هونەرکاری شاعیر لەم ڕشتەدا، چ نمریەك وەردەگرێ؟
- لەو جۆرە خۆشەویستییەدا، لەتیف هەڵمەت بەکام شاعیری کورد دەشوبهێندرێ ؟

کورد دەڵێ: (گەڵا نییە بە بای شەماڵ نەلەریبێتەوە)، جا کاتێك ئەو گەڵایە لە شێوەی شاعیرێکی لاوی دلڕەنجاوی دەشتی گەرمەسێر خۆی ڕادەستی ئەو شنە و شەماڵ و سروانە دەکات، کە لە دوورە کوێستانەکانەوە هەڵدەکەن، سەما و لەرینەوە و لەرزانەوەی دڵ، لەگەڵ ڕتم و ئاواز و نەغمەی شیعری بریندارکراو، خۆیان نمایش دەکەن. دەمێکە سوقرات گوتوویەتی:" پێکهاتەی خۆشەویستی یەك تاکە ڕۆحە، لە دوو جەستدا." [٢١٤]

لێ لە شیتەڵکاری ئەم دەقەی خوارەوە ـ وە زۆربەی هەرە زۆری دەقەکانی دیکە، دەگەینە ئەو ئەنجامە، کە ئەو هاوکێشەیە، لە جیهانی خۆشەویستی لەتیف هەڵمەتدا، بە شێوەیەکی لاسەنگ دەکەوێتەوە، چونکە هەرچەند ئەویش پابەندی فەلسەفەکانی ئەو (یەك تاکە ڕۆحەیە)، بەلام (دوو جەستەکە) ـ ئەگەر ئاماژە بە ناوەکانیشیان کرابێ ـ ناسراو و دیار نین. بڕوانە ناونیشانی ئەو دەقە (خۆشەویست)ە، بەلام (خۆشەویستێك)، کە ڕوکن و توخم و بنەماکانی خۆشەویستییەکەی ناکامڵ و نیوەچڵە. هەر ئەمەش وایکردووە خۆشەویستییەکەی شاعیری (بۆ دڵدارەکەی) ئەوەندەی لە خەو دەچێت ئەوەندە لە دڵداری و ئەڤینداری ناچێت. بۆچی؟ چونکە هەر هەموو دەردە دڵ و حەسرەت و غەزەل و مەدح و ستایش و لاواندنەوە و گوزارشتەکان هی شاعیرن، گەر بڵێین حەرفێکمان لە دڵدارەکەی نەبیستووە و بچوکترین سۆز و هەستی ئەڤینداری ئەو بۆ ئەو شاعیرە سووتاوە نابینین، دروستە. لەوەتەی دەقنووس غەزەل و هونراوەی دڵداری دەنووسێتەوە، ئەوە هەر خۆیەتی دەردەدڵی خۆی هەڵدەڕێژێت و کل لە چاوان و خەنە لە قژ و دەست و پەنجەی ئەو دولبەرە هەڵدەسووێ! کەواتە:

---

[٢١٤](https://www.brainyquote.com/quotes/keywords/love.html)

- ئەوینداریەکەی دەقنووس پتر خەونە.
- دولبەر، لەسەر کورسییەك بەرانبەر شاعیر دانیشتووە و نوقەی لێوە نایەت و سۆزێك بۆ ئەو دەرنابڕێت.
- دڵدارییەکەی دەقنووس لێوان لێوە لە دوو دڵی و دڵەڕاوکێ.
- بەدەگمەن (یەکێتی بابەت) لە غەزەڵەکانیدا دەبینرێت، هەمیشە سێبەری خاك و نەتەوە و سروشت و دایك و... ـ یان، بەسەرەوە دیارە.
- نیگەرانی خەسڵەتێکی دیاریی دەقە دڵدارییەکانی ئەون، نیگەرانی ڕۆح، نیگەرانی نامۆیی، نیگەرانی مەحرومی، نیگەرانی تەنیایی، نیگەرانی زوڵم و نادادپەروەری.

پێش ئەوەی شیکرنەوەی دەقەکەتان بۆ بخەینە ڕوو، فەرموون چاوێکی پێدا بخشێنن، شاعیر دەڵێ:

هەموو شەوێ ئەستێرەکان
لەو ئاسمانە دوورەوە...
دێن و یەك یەك دەڕۆن بۆ لای
چەم و بەفری کوێستانانی گشت چیایە...
ئەی بۆ کچێ لە دوو سێ بست ڕێگاوە...
تەنیا جارێ بۆ لای ئەم شاعیرە نایە...؟
تۆ ببەرە ئەستێرەو منیش دەبم بە کانی...
ڕووت بەرەوەو مەمکەکانت
بدەرە بەر شنەی شەماڵ
مەمکەکانت بدەرە بەر...
تریفەی مانگەشەوی کاڵ...
بیاندەرە دەستی حەزی منداڵێکی شاعیرەوە
کە بێ دایکەو ئەمشەو دەگری بۆ پرتەقاڵ
کە ڕۆژ داهات

ببەرەوە بە کچە جوانەکەی جاران و
گۆزەیەکم لێ پڕبکەو بمبە بۆ ماڵ
شەو لە ژوور سەرت دامبنێ
کاتێ نووستن...
دایك و باوك و خوشك و برات...
هەورێ هات و توایەوە
بۆ ناو دەم و پرچ و گۆنات
بە کەس نەڵێی... منم ئەوە...
لە تەنیایی شەو ترساوم...
دەرم نەکەی تۆ بەو شەوە
تووڕە نەبی لە هاتنم
توخوا دایکت هەڵنەسێنی....
دوایی دەمرم زۆر شەرمنم.[215]

گەرچی وشەی (خۆشەویست) ناونیشانی دەقەکەیە، بەڵام بە پرسیارێکی گومانـاوی دەستپێدەکا، کە دڵدارێکی سووتاو لەسەر سەکۆی عیشق نمایش دەکات، تەنیایە و بانگی کەسانێك دەکات کە لەو دیوی پەردەکە دانیشتوون و هەر ناشیبینن! (*ئەی بۆ کچێ لە دوو سێ بست ڕێگاوە.../ تەنیا جارێ بۆ لای ئەم شاعیرە نایە...؟*)، بڕوانن، ئەستێرەکان شەوانە چاوبازی لەگەڵ چەم و کانی و بەفری کوێستانان دەکەن، دەقنووس تەمەنا دەکات (هەر جارێك) ئەو ئەستێرە سەردانی دڵی ئەو بکات. شوبهاندنی دڵدار بە ئەستێرە، بەخشینی سیفەتی دوورییە بەو کەسە کە ویساڵ و لە ئامێزگرتنی کارێکی ئەستەمە.

شاعیر لەدیاردەکانی سروشتەوە شۆڕدەبێتەوە بۆ ناو حەزەکانی خۆی، دەیەوێ وەك مانگ و کانی چۆن ئاوێزانی یەکتر دەبن ئەوا ئاوێزانی خۆشەویستەکەی بێت. دەیەوێت لەشەو و

---

[215]) دیوانی لەتیف هەڵمەت، ل ١٥٩

لەبێئاگاییەدا حەزە کەبتبووەکانی خۆی تێربکات. وەك چۆن بەمندالْی یاری بەپڕتەقالْ دەکرد، ئاواش یاری مەمکە پرتەقالْەکە بکات. هەلْبەتە لەکۆمەلْگای ڕۆژهەلاْتی ناوەندا لەکاتی بینینی دیاردەیەکی وەکو بینینی کوڕ و کچ پێکەوە لە جێژوان. باوك، برا، مام، خالْ، شێخی عەشیرەت...واتا نێرینەکان بەشانازییەوە دەستیان لەوکارەدا سوور دەکەن، کەچی شاعیر لە باوکی نەترساوە، بەلْکو ترسی دایکی هەیە، چونکە دایکی بیبینێ، لەشەرما دەمرێ."شاعیر ئەو شیعرەی لەناخی نەستەوە نووسیوە، لایەنی شەرم کردن لە ئافرەت لەنەستی شاعیردا هەیە." [216]

لەتیف هەلْمەت سەبارەت بە شەرم کردن لە ئافرەت دەلْێ: "من لەمنالْییەوە شەرمن بووم، ئەتوانم بلْێم کەسێکی تر وەك من لەمالْمان نەبووە بەقەد من شەرمن بێت، مالْیشمان قەلْەبالْخ بووە، نەك بلْێی ڕۆژێك و دوو ڕۆژ بێت، بەلاْم من هەمیشەو هەمیشە لەژنەکان شەرمم دەکرد... ئێستاش ئەو پاشماوەی شەرمەم هەرلەلاماوە، ئەتوانم بلْێم نەمتوانیووە لەسەدا سەد بازنەکە بشکێنم، یا خۆم واهەست دەکەم کە نەمتوانیووە لەوانەیە توانیبێتم و خۆم لایەنی دەروونی خۆم وائەگەیێنێ وامپێدەلْێ، کە هێشتا ماوتە بیشکێنی." [217]

شاعیر یەکجار تینووی باوەشی ئەو کچەیە و هەرزەکارانە لە وێنەیەکی ئیرۆتیکانەی هەوەس ورووژێنەر، خواست و داوای خۆی لەم کچە بەیان دەکات و دەلْێ: (*ڕووت بەرەوەو مەمکەکانت/ بدەرە بەر شنەی شەمالْ/ مەمکەکانت بدەرە بەر.../ تریفەی مانگەشەوی کالْ.../ بیاندەرە دەستی حەزی منالْێکی شاعیرەوە*). ئەو هەر بە ڕووتبوونەوەی ئەو قایل نییە،

---

[216]) هاوژین سلْیوە، ڕەهەندی دەروونی لە شیعرەکانی لەتیف هەلْمەت دا، چاپخانەی ڕۆژهەلاْت، هەولێر، ٢٠١٣، ل ١٦٦

[217]) دیدەنی هاوژین سلْیوە لەگەلْ لەتیف هەلْمەت، ١٩ / ٣ / ٢٠١٢

دەیەوێ مەمکە ڕووتەکانی بۆ ئەو بداتە بەر شەماڵ و تریفەی مانگ و بیانکاتە پرتەقاڵ بۆ منداڵێکی شاعیر.

لە ترۆپکی لەزەت و نزیك بوونەوە لە چرکەساتی (ئۆرگازمی ڕۆحی و شیعری)، شاعیر دایکی وەبیردێتەوە و یەکسەر دەبێتە منداڵێکی چوار پێنج ساڵانی دایك مردوو، کە بۆ پرتەقاڵێك بە کوڵ دەگری!

لە دوایین کۆپلەدا، دەستەواژەی: (*دەرم نەکەی/ تورە نەبی/ دایکت هەڵنەسێنی..*)، بەڵگەن کە ئەو دڵدارە بۆی نایەتە ژووان و بەهاتنی ئەو بەو نیوە شەوە بۆ ژوورەکەی بی ئاگایە.

بڕوانن ڕستەی (*دوای دەمرم زۆر شەرمنم*)، پارادۆکسێکی کەتواری تێدایە. لە لایەك بەو پەڕی بێشەرمی داوا دەکات کچە خۆی بۆ ڕووت بکاتەوە و مەمکەکانی....)، لە لایەکی دیکە دەڵێ لە شەرمان دەمرم، هەردووکیان ڕاستییان تێدایە، وەك عاشق، ئەو کراسی شەرم و شکۆی لەبەر خۆی دادڕیوە، وەك کەسیش، ئەو کەسێکی شەرمنە.بینیتان، کچە لەفزی لەزاری ناگەڕێ، هەر گوێمان لە دەقنووسە.

بۆ وردتر شیتەڵکاری دەقێکی دیکەی شاعیر، ئاورێك لە تیۆری (سێگۆشەی ئەڤین) دەدەینەوە کە دەروونناسی ئەمەریکی(ڕۆبێرت ستێرنبێرگ Robert Sternberg)دایهێناوە.[218]

---

[218]) ڕۆبێرت ستێرنبێرگ (١٩٤٨ -)، پرۆفیسۆر لە زانستی گەشەی مرۆیی لە زانکۆی (Cornell University)،سەرۆکی پێشتری زانکۆی(University of Wyoming)، زانای دەروونناسی و زانستی پێوانەی تاکو ئێستا (١٣) بڕوانامەی دکتۆرای فەخری پێشکێش کراوە و بڕی (٢٠) ملیۆن دولاری بۆ درێژەدان بە لێکۆڵینەوەکانی دراوەتێ. ئەو یەکێکە لەو (١٠٠) زانا دەروونناسانەی جیهان، کە لەلایەن (کۆمەڵەی دەروونناسانی ئەمریکا)، بە باشترین دەروونناسی سەدەی بیست دەست نیشان کراون. خاوەنی (١٦٠٠) وتار و چەندان کتێبی دەروونناسییە:

Sternberg، R. J. The Triangle of Love: Intimacy، Passion، Commitment. New York: Basic Books; 1988. (کتێب)

بڕوانە ئەم هێڵکارییە:

(تیۆریی سـیگۆشەی ئەڤـین)

پووختەی تیۆرییەکە ئەمەیە: پێکهاتە سەرەکییەکانی ئەڤین (خۆشەویستی) بریتییە لـەو (٣) توخمە: (حەز/ هۆگری)، (ئەڤیداریی بۆش/ پابەندبوون)، (عیش و شەیدایی/ سـۆز). کـە هـەر یەکێکیان دەبنە بەردی بناغەی گۆشەیەك لەو سێگۆشەیەی کـە ئـەو وێنـەی کێشـاوە. ڕێـژە و ڕادەی خۆشەویستی هەست پێکراوی دڵ و دەروونی تۆ بەندە بە هێز و لاوازی هەر توخمێك لـەو (٣) توخمە. جا قۆناغەکانی خۆشەویستی، دەرهاویشتەی گەیاندنی (٢ یان ٣) لـەو گۆشـانەیە بەیەکەوە، ئەو خۆشەویستییەی کە هەڵگری هەر یەك تاکە توخمە، نەزۆك و زڕو عومرکورتە.

مەبەست لە حەز (هۆگری) ئەو لێکچوون و نزیـك بوونەوەیـە، کـە لـەنێوان کەسـەکاندا هەیە، جا لە بیروڕا و بۆچوون بێ، یان لە مـەزاج و چـێژ و پـەیام و ئامـانج و چـالاکی...تاد. ئەمەیش ڕوکنێکی بنەڕەتی دۆستایەتی و ئەڤینی ڕۆمانسییە.

توخمی عیشق و سۆز، پاژە هەستەوەرەکەی حەز و ئارەزووی پەیوەندییە خۆشەویستییەکانە.

هەرچی توخمی سێیەمە: ئەڤینداریی بۆش (پابەندبوون)، بەو واتایەی کە خۆشەویستییەکە، نە دەرهاویشتەی حەز و ئارەزووی ڕۆمانسی و شەهوەتی سێکسییە، نە هۆگریی و لێ نزیکی، بەڵکو تاکە کۆڵەگەکەی پابەند بوونە، بەس پابەند بوون بڕیاردەری ئەو خۆشەویستییەیە.

لە بەیەك گەیشتنی دوو یان سێ لەو گۆشانەی ئەم سێگۆشەیە، ئەم (٤) جۆرە خۆشەویستییە دروست دەبن:

١. *دۆستایەتی = هۆگری + پابەندبوون*

(لایەکەی دەستە ڕاستی سێگکۆشەکە) لەم خۆشەویستییە ئارەزوو و شەهوەتبازی بوونی نییە و ماوەکەشی بەندە بە گەرم و گوڕی ئەو هۆگریی و پابەندبوونە.

٢. *ئەڤینی ڕۆمانسی = هۆگری + سۆز*

(لایەکەی دەستە چەپی سێگۆشەکە)، لێرەدا سۆز و عیشق و شەیدایی زۆر بەهێزە، ئەڤینەکە جیهانی ڕۆح و جیهانی جەستە داگیر دەکات.، بەڵام ئەمە مەرج نییە تا سەر بێ.

٣. *گەوجە ئەڤین = پابەندبوون + سۆز*

(ئەمەیان بنکەی سێگۆشەکەیە)، پەیوەندییەکە خێرا گڕدەسێنێ، بەڵام خاو و هێواش گەشە دەکات، هاندەرەکەی سۆزێکی بەتینە کە بەربەرەکانێ کردنی ئەستەمە، بە گەوجە ئەڤین ناوزەند کراوە، چونکە ئاکامەکەی زۆر جار هاوسەرگیرییەکی نەزۆك و عومورکورتە، یان هەر زوو پەیوەندییەکە هەڵدەوەشێتەوە و لەبار دەچێ.

٤. *خۆشەوییستیی کامڵ = هۆگریی + عیشق + پابەندبوون*

(ئەمە دڵی سێگۆشەکەیە)، کە بە خۆشەویستی نموونەی ناسراوە، گەیشتن بەم خۆشەویستییە لە هەموو ئەوانی دیکە زەحمەتترە، بەڵام خۆشترین ئاسوودەیی و دڵنەوایی بە خاوەنەکانی دەبەخشێ، تەنیا مەرگ لێکیان دادەبڕێنێ.

چونکە پرۆفیسۆر (ڕۆبێرت ستێرنبێرگ (بۆخۆی زانای دەروناسی پێوانەیی بووە، بە گوێرەی ئەم سێگۆشەیە نمرەی بۆ جۆرەکانی خۆشەویستی داناوە، بەگوێرەی هێز و خەست و خۆڵی و کرچ وکاڵی تووخمەکان.

با ئێستا لە سۆنگەی (تیۆری سێگۆشەی ئەڤینداری)، ئەم دەقەی لەتیف هەڵمەت بخوێنینەوە و هەڵسەنگێنین. فەرموو ئەمە دەقەکەیە:

(خەوەکەی لالە سەرحەد)

تاقە دڵدارێکم هەیە... ئەو دڵدارەش تۆی...

تاقە شارێکم هەیە... ئەو شارەش تۆی

بەغدا پایتەختی عێراقە

تۆش... دەسگیرانی منی...

پایتەختی منی...

من... لەهەموو ڕێگایەکەوە... بۆلای تۆ دێم

بۆلای تۆ دێمو

لە ڕوخسارە زیزەکەتا... خەمی هەموو ماڵەکانی

سەرکارێز بەدی ئەکەم...

ئەگەر ڕۆژێ... فەرمانی بەند کردنم دەرچێ...

حەز ئەکەم لە توێی باسکەکانی تۆدا... کۆت کرێم...

گەر فەرمانی هەڵواسینم دەرچێ...

حەزدەکەم بە گلۆڵەی قژەکەی تۆدا هەڵواسرێم...

من نازانم نەتەوە یەکگرتووەکان

بۆچی...

دڵداری قەدەغە ئەکەن...؟

ئای ئەگەر من ڕووبارێك بام

کێ دەڵێ مانگەشەوێکی هاوین

لە شەپۆلەکانمدا بە ڕووتی گۆرانیت نەدەوت...!
ئەوە هەموو زامەکانم... بیانکەرە چەترێکی
فراوان...
لە ژێر لێزمەی زەنگۆڵەی بارانەکانی زستاندا
گۆرانی دڵداری بڵێ
ئەوە هەموو زامەکانم... بیانکەرە کەپرێکی
جوان...
لە ژێر شەپۆلی قرچەی گەرمای هاوینا... لاوکی
خۆشەویستی بڵێ
ئەوە هەموو زامەکانم... بیانکە بە چەپکێ گوڵی
گەش و...
لە جەژنی لەدایکبوونی خۆرێکی تازەدا بیاندە لە تاڤگەی
قژە درێژەکەت...
گەر دەریابم... من حەز ئەکەم. شەپۆلەکانم... هەر
لمی زیوینی...
کیشوەری لەشی تۆ تەڕ بکات
گەر هەتاو بم... من حەز ئەکەم هەر لە چاوەکانی تۆدا...
هەڵ بێم و ئاوابم...
گەر پەپوولە بم... من حەز ئەکەم هەر لە دارستانی
قژەکەتا...
گەردەلوولی ئاوارەیی ونم بکات
تینوومە گیانە... مەگەر ڕووباری دەستە پیرۆزەکانت
کڵۆی برۆنزی تینوێتیم بشکێنێ...
برسیم گیانە... مەگەر سێوە لاسوورەی ماچەکانت

تێرم بكات...
تۆ ئەوەندەی هەتاو لەمنەوە دووری...
هەتاو ئەوەندەی تۆ لە شارەكەمەوە دوورە...
شارەكەشم ئەوەندەی دایكم خەمبارە...
نەء گیانەكەم نەمن دەس بەرداری تۆ دەبم ونە سەوزایی
لە دارستانەكانی كوێستان
دەبڕێ و.. نە بێستانەكانی گەرمیان بێ شەمامە دەبن..
نەء فەرهاد واز لە شیرین ناهێنێ...
نەء نە فەرهاد ئەمجارە خۆی دەكوژێ و
نە من واز لە تۆ دێنم و..
نە گوڵ لە زەوی دەبڕێ..
خۆشەویستەكەم.. بەفر لە ئاودا ئەتوێتەوەو..
منیش لە خۆشەویستی تۆدا ئەتوێمەوە..
كچێ.. ئەگەر ئەمجارە وتیان: دڵدارەكەت
شێتە...
ئەگەر ئەمجارە وتیان: لەتیف هەڵمەت شێتە..
پێیان بڵێ: شێتی... منە شێتی بارانێكی ترە...
شێتی بەهارە...بەهاری كورد...
شیرینو...فەرهاد... لاس... و... خەزال...
تۆو... من...
دڵدارو شار، ڕەگ و زەوی. مەل و لانە. هەرگیز لە یەك جیانابنەوە...
نەء ئازیزەكەم. دڵداری پاتری نییە..سكراب
بێ...
نەء گیانەكەم.. دڵداری.. دەریا نییە بڵێین وشكی

کرد..

دڵداری ئۆکسجینی ژیانە..

دڵداری هیمۆگلۆبینە و

لەهەموو دڵۆپە خوێنێکماندا

لانەی هەیە...

زەوی هی جوتیارە..

کوردستان نیشتمانی کوردەو جێ ژووانی مەمو زینەو

تۆش... هەر بۆ منی و

منیش ئەو شاعیرە شێتەم

کە لمی هەمموو ڕەشەباکان

چەمی هۆنراوەم لێخەن ناکات و

پەڕو باڵی سیمرخی ئەندێشەم

ناوەڕێنێ و

چاوی ڕوانینم ناخاتە گلێ و

هەوری شەستە بارانی ئەوینم

لە ئاسمانی چاوەکانت دوور ناخاتەوە و

دیواری دڵم ناسمێ و

ڕێگای هەڵگوردم لێ ون ناکات...[٢١٩]

هەرچەندە ناونیشانی ئەم دەقە درێژە، ئیجای ئەوە هەڵدەگرێ کە کرۆکی دەقەکە لە جیهانی واقیعییدا دوورە و خۆی لە ئامێزی خەون و خەیاڵ و زیندەخەون دەبینێتەوە، لێ ئێمە هەوڵدەدەین ئەو خەون و خەیاڵە وەك نیشانەیەکی نەخۆشی (خۆشەویستی) سەیرکەین و هاوچەرخانە شیتەڵکاری دەروونی بۆ بکەین. لێرەدا مەبەست لە (خەوەکەی لالەسەرحەد)،

[٢١٩]) دیوانی لەتیف هەڵمەت، ل ٢٠١ - ٢٠٣

خەونەکانی (لەتیف هەڵمەت)ە لە زەمن و مەکانێکی دیاریکراوی تەمەنیدا، سەربوردەی ئەو خەون و (لالە سەرحەد)ەش لەتیف هەڵمەت وای گێڕایەوە: " لالۆ سەرحەد کەسایەتییەکی زۆر ناسراوە لەناو کوردەواریدا، من کە منداڵ بووم لەو کۆمەڵگادا زۆر ناسرابوو، لالۆسەرحەد خەونێك دەبینی دەڵێ لە خەونما خوام بینیوە ئیتر ئەم چووە بۆلای خودا و لەمەجلیسی خودا دانیشتووە، خوا قەنەیەکیشی داوەتێ، ئیتر لەم جۆرە خەونانەی لالە سەرحەد، زۆر بوو لەکۆمەڵگادا، چۆن مەلا نەسرەدین و ئەشعەب لە ئەدەبی گەلاندا ناویان هەیە، ئەو تەمەنەی منیش کە منداڵ بووم بەتایبەتی لەتەمەنی دوازدەساڵی دا، خەونەکانی لالە سەرحەد بەربڵاوبوون، بەتایبەتی لەو مەجلیسانەی باوکم، منیش کە لەشیعردا بەکارم هێناوە، ویستم بە زیندوێتی بیهێڵم و بەردەوامی خەون ببینم بەناوی ئەوەوە."[٢٢٠]

لە پراکتیزەکردنی دەقەکە بە گوێرەی (٣) توخمەکەی (تیۆری سێگۆشەی ئەڤینداری)، توخمەکان ئەم دێڕە شیعرانەیان بەردەکەوێ:

١. توخمی حەز (هۆگریی)

- *تاقە دڵدارێکم هەیە... ئەو دڵدارەش تۆی...*
- *تاقە شارێکم هەیە... ئەو شارەش تۆی*
- *تۆش.. دەسگیرانی منی...*
- *پایتەختی منی...*
- *من... لەهەموو رێگایەکەوە.. بۆلای تۆ دێم*
- *ئەوە هەموو زامەکانم... بیانکەرە چەترێکی فراوان...*
- *ئەوە هەموو زامەکانم.. بیانکەرە کەپرێکی جوان...*
- *ئەوە هەموو زامەکانم... بیانکە بە چەپکێ گوڵی گەش و...*

---

[٢٢٠]) دیدەنی هاوژین سڵیوە لەگەڵ لەتیف هەڵمەت دا، سلێمانی، ٦ / ٧ /٢٠١٧

- *ئەی گیانەکەم ئەمن دەس بەرداری تۆ دەبم وئە سەوزاییی*

لەدارستانەکانی کوێستان

دەبڕێو.. ئە بێستانەکانی گەرمیان بێ شەمامە دەبن...

- *ئە فەرهاد واز لە شیرین ناهێنێ...*

ئە ئە فەرهاد ئەمجارە خۆی دەکوژێو

ئە من واز لە تۆ دێنم و...

ئە گوڵ لە زەوی دەبڕێ...

- *شیرینو...فەرهاد... لاس... و... خەزال...*

تۆو... من...

- *دڵدارو شار، ڕەگ و زەوی. مەل و لانە. هەرگیز لە یەك جیانابنەوە...*
- *دڵداری ئۆکسجینی ژیانە..*

دڵداری هیمۆگڵبینە و

لەهەموو دڵۆپە خوێنێکماندالانەی هەیە...

- *زەوی هی جوتیارە..*

کوردستان نیشتمانی کوردەو جێ ژووانی مەم و زینەو

تۆش... هەر بۆ منیو

٢. <u>توخمی ئەڤینداری بۆش (پابەندبوون)</u>

- *ئەگەر ڕۆژێ... فەرمانی بەند کردنم دەرچێ...*

حەز ئەکەم لە توێی باسکەکانی تۆدا... کۆت کرێم...

- *گەر فەرمانی هەڵواسینم دەرچێ...*

حەزدەکەم بە گلۆڵەی قژەکەی تۆدا هەڵواسرێم...

- *ئەی ئازیزەکەم. دڵداری پاتری نییە...سکرابی بێ...*
- *ئەی گیانەکەم... دڵداری... دەریا نییە بڵێن وشکی کرد..*

٣. <u>توخمی عیشق و شەیدایی (سـۆز)</u>

○ ئای ئەگەر من ڕووبارێك بام

کێ دەڵێ مانگەشەوێکی هاوین

لە شەپۆلەکانمدا بە ڕووتی گۆرانیت نەدەوت...!

○ *گەر دەریابم... من حەز ئەکەم. شەپۆلەکانم... هەر*

لمی زیوینی...

کیشوەری لەشی تۆ تەڕ بکات

○ *گەر هەتاو بم... من حەز ئەکەم هەر لە چاوەکانی تۆدا...*

هەڵ بێم و ئاوابم...

○ *گەر پەپوولە بم... من حەز ئەکەم هەر لە دارستانی*

قژەکەتا...

گەردەلوولی ئاوارەیی ونم بکات

○ *تینوومە گیانە... مەگەر ڕووباری دەستە پیرۆزەکانت*

کلۆی برۆنزی تینوێتیم بشکێنێ...

○ *برسیم گیانە... مەگەر سێوە لاسوورەی ماچەکانت*

تێرم بکات...

○ *خۆشەویستەکەم.. بەفر لە ئاودا ئەتوێتەوە و..*

منیش لە خۆشەویستی تۆدا ئەتوێمەوە..

○ *پێیان بڵێ: شێتی.. منە شێتی بارانێکی ترە...*

جا بەگوێرەی هاوکێشەکانی تیۆرییەکە، خۆشەویستییەکەی دەقنووس پـەلوپۆی لێدەبێتـەوە و پتر لە ناونیشانێك وەردەگرێت، بۆ نموونە:

هۆگریی + پابەندبوون= دۆستایەتی، کەواتە چـونکە هـەر دوو تـوخم: (هـۆگریی و پابەنـدبوون) هەنە، خۆشەویستییەکە دەچێتە ژێر چەتری دۆستایەتی و هاوڕێیەتییەوە.

هۆگریی + سـۆز= ئەڤینی ڕۆمانسی، ئەم دوو توخمەش هـەر هەنـە، کەواتـە خۆشەویسـتییەکی ڕۆمانسی لە ئارادایە.

پابەنـدبوون + سـۆز =گەوجـە ئـەڤین، ناچـارین، دەبـێ بڵـێین ئـەم جۆرەشـیان هـەر هەیـە، هاوکیشەکانی تیۆرییەکە وادەڵێ نەك ئێمە.

بۆ ڕوونکردنەوەی هەموو گۆشەکانی بابەتەکە. واباشترە ئەم (٣) خاڵەش بخەینە ڕوو:

١. به هیچ شێوەیەك تەرەفی دووەمی خۆشەویستییەکە، کە (دولبەرەکەیە) نە دیارە و نـە بـوونی هەیە، وەك ڕۆح و هەست و سۆز و زمان. ئەوە هەر دەقنووسـە دوکـەڵی ئـاوری سـینەی بـەبا دادەدا و وەسفی خۆشەویستی و سۆز و ئەمەکداریی خۆیمان بۆ دەکات.

لەم دێڕانەی خوارەوە تێدەگەین کە دەقنووس خۆشی بەوە دەزانـێ کـە، (دولبەرەکـەی) لـە تەکی نییە و زۆر لێی دوورە، جا وەك یادەوەرنووسی فەرەنسی (ڕۆگەر دی ڕابوتن Roger de Rabutin١٦١٨ ـ ١٦٩٣) دەڵێ:" دووری لە خۆشەویستیدا وەك ڕەشەبا وایە، ئاگری بچووك دەکوژێنێتەوە و ئاگری گەورەش هێندەی دی خۆش دەکات." [٢٢١]

- تۆ ئەوەندەی هەتاو لەمنەوە دووری...
- هەتاو ئەوەندەی تۆ لە شارەکەمەوە دوورە...
- شارەکەشم ئەوەندەی دایکم خەمبارە...

٢. دەقەکە بە تارایەکی نەخشینی ئاڵووالآی زیندەخەون داپۆشراوە، ناونیشانەکەشی هەر (خەوەکەی لالە سـەرحەد)ە، ئەمانـە هـەمووی هۆکـارن بـۆ هەڵتەکانـدن و هەڵوەشـانەوەی هاوکێشـەی (خۆشەوییستیی کامڵ = هۆگریی + عێشق + پابەندبوون). بۆچی؟ ئاخر ئەوە هەر دەقنووسە، کە ئەو هەموو هۆگرییەی بەکۆڵی خۆی داداوە و بەم هەموو عیشق و سـۆزەوە خـۆی گرفتـار

---

[٢٢١] www.britannica.com/biography/Roger-de-Bussy-Rabutin

کردووه و بەم هەموو مەرج و شەرت و شـروتە خـۆی پابەنـد کـردووە. پێویسـتە هـەمان (٣) توخمەکە لە لایەن تەرەفی دووەمیشەوە ڕەنگدانەوەیان هەبێ، (کە نییانە).

لە دەقەکەدا (٢) جار وشەی (دایك) ئاماژەی پێدراوە: *(لە جـەژنی لـەدایکبوونی خـۆرێکی تازەدا)*، کە دژی مەرگ و لەگۆڕنانە، وە *(شارەکەشم ئەوەندەی دایکم خـەمبارە...)*، ئەمـەی دووەمیان کاریگەریی قورسی هەیە، لەلایەك گەورەیی و دژواری خەمەکانی دایکی دەقنـووس دیاریکراوە، کە بە قەد خەمی شارێکە و لە لایەکی دیکە دەقنووس نـەیتوانیوە لـە گەرمـەی زیندەخەوەکەشیدا دایکی فەرامۆش و لەبیر بکات.

(لە پووختەی تەوەرەکە بەراوردی خۆشەویستییەکان دەکەین: هی دایك و دولبەر)

لەڕوو زمانی شیعری و وێنەی هونەری و بەربلاوی خەیاڵ و خۆش ئاوازی دەنگ و مۆسیقای دەقەکە، شاعیر وەستایانە بەهرە و کارامەیی خۆی نواندوە و فەزایەکی یەکجار فراوانی هەسارە و زەمەنێکی بێ مێژووی لە ناو دێڕەکاندا نمایش کردووە، لە کۆتا کۆپلەشدا، جۆرە نەمرییەك بە شیعرەکانی خۆی دەدات، کە نیشانەی خەستی باوەڕداری ئەوە بـە ئاینـدەی کـراوە، هەرچـەندە دەبوایە ئەمە بڕیاری خوێنەر و ڕەخنەکارەکان بوایە، نەك شاعیر خۆی!

منیش ئەو شاعیرە شێتەم

کەلی هەموو ڕەشەباکان

چەمی هۆنراوەم لێخەن ناکات و

پەڕو باڵی سیمرخی ئەندێشەم

ناوەرێنێ و

چاوی ڕوانینم ناخاتە گڵ و....

نووسەری ئەمەریکی (میگنۆن ماك لۆون Mignon McLaughlin ١٩١٣ ـ ١٩٨٣) جوانی گوتووە:" لە خۆشەویستیدا، یەك كۆ یەك یەكسانە بە هەموو شتەكان، لێ دوو كەم یەك یەكسانە بە سفر یان (هیچ)".[٢٢٢]

لە شیتەڵكاریی دەقێكی دیكەی شاعیر، بە گوێرەی بۆچوونەكەی (میگنۆن ماك لۆون) بێت، دەبێ بڵێین ڕەوسەی شاعیر لە خەرمانی خۆشەویستیدا، هەر خەیاڵ و ئاه و هەناسەهەڵكێشان بێ. ئەو هەموو فەن و فنوونێكی بەكارهێناوە بۆ نیشاندانی ڕادەی خۆشەویستی خۆی و هەوڵدان بۆ ڕازیكردن و ڕاوكردنی ئەو كچە دوورەی كە هەر بەچاوی خەیاڵ دێتە بەر دیدەی.

ناونیشانی دەقەكە: (*تۆ هەر لە دڵمای ئەی خەونە دوورەكە*)، نیگەرانی و ناڕەحەتی دەقنووس پشت ڕاست دەكاتەوە و دەستەواژەی (تۆ هەر)، نوێكردنەوەی بەڵێن و پابەندبوونی ئەوە، سەرەڕای ئەوەی كە چاك دەزانێ (خۆشەویستەكەی) ئەو خەونە دوورەیە كە ویساڵی مەحاڵە.

دەقەكە ڕیزبەندێكە لە پرسیارە و پرسیارەكانیش تێكەڵەیەكن لە ڕەستەی خەبەری و ڕستەی نەرێنی و ڕستەی وەڵام نادیار و ڕستەی تەموومژاوی و ڕستەی میتافیزیكی... كە هێندێكیان ئادگاری فەلسەفی و لاهوتی و ئەفسانەییان پێوە دیارە. شاعیر پرسیار دەكات، نەك بۆ وەرگرتنەوەی وەڵام، بەڵكو بۆ ئیقناعكردنی دڵی دولبەرەكەی و ڕەواندنە گومان و داتەكاندنی تەپ و تۆزی شك، لە خۆشەویستییە بێگەردەكەی خۆی. دەقەكە لێوان لێوە لە زنجیرەیەك وێنەی هونەری.شاعیر دەپرسێ:

---

[٢٢٢]http://www.notablequotes.com/m/mclaughlin_mignon.html

بـۆچـی

دڵ بۆ دڵدارێك هەزاران جار دەكرێتەوە.

دڵ لە خۆشەویست بێزار نابێ و هەر گۆرانی بۆ دەڵێت و دەیڵێتەوە

منداڵ لە جۆلانێ وەڕس دەبێ و تیا ناخەوێ

مەمكی دایكی و شیری لەبیر دەچێتەوە.

بوكە شووشەو مووروویی لەبەر چاو دەكەوێ

من تۆم لەبیر ناچێتەوە ؟

چـۆن

زەرنەقوتە لە هێلكە سەر دەردێنێ

ئەستێرە لە رووباری شینایی‌دا مە لە دەكاو دەجریوێنێ

زانیت منی خەمبار بێ وڵات و دەزگیرانم

گوڵ دەڕوێت

كۆتری ئەو كێوانە هەڵدەفڕن

سوێسكەی نیوەڕوانی هاوین لەو هەردانە مژ لە دڵۆپی ئاوی شیرین دەدەن

خۆر دەكەوێ ؟

بـۆ

دڵی من هەر تۆی دەوێ

هەزاران ساڵ دەمم لەناو دەمتدا بێ تێر ناخۆم

هەزاران ساڵ خەوم لەناو پرچ و پەرچەمتدا بێ وا دەزانم خەوم هەر لێ نەكەوتووە ؟

لە كوێوە ← وەكو تیشكێ بۆناو چەمی گیانم كشای؟

یەكەمجارە دەقنووس، لە نێو حەرفی بەیتەكانیدا، ئیشارەتێكمان نیشـان دەدات، كـە ئـەو وەك سەربازێكی شكاو و یەخسیر، بەدەر لە ئیرادەی خۆی، تەسلیمی باوەشـی خۆشەویسـتەكەی بووە و و باوەشی دایكی فەرامۆش كردووە. هەرچەندە دان بـەوەدا دێـنێ كـە نـازانێ سـیحر و هۆكاری ئەو گۆڕانەی دڵ چییە و چ شتێك وای كردووە، لـەتیف هەڵمـەتی دوو سـێ سـاڵان بـە شێوەیەكی جیاواز سەیری جۆلانە و مەمك و بووكەشووشەكانی بكات! ئەو دەپرسێ:

زۆر جار دەڵێم بۆچی منداڵ

لە جۆلانێ وەڕس دەبێ و تیا ناخەوێ...

مەمکی دایکی و شیری لەبیر دەچێتەوە...
بووکە شووشەو مووررووی لەبەر چاو دەکەوێ...

ئەوەی کەوای کردووە دەقنووس ڕاڕا بێت و هەمیشە بەترسەوە بۆ پێشوازی خۆشەویستەکەی بچێت ئەوەیە: کە هەست دەکات خۆشەویستی کچەکان وەك ئەو خۆشەویستییە و هۆگرییە نییە کە لەباوەشی دایکیدا هەستی پێدەکرد، بۆیە هەڕەشە و گەف دەکات و بە بێزارییەوە دەڵێ:

زۆرجار دەڵێم تۆ لەدڵی خۆم دەردەکەم
دەرگای دڵم لەتۆ تون تون دادەخەم
باخی زامە تینووەکانم
بۆ کچێکی تر ڕادەخەم...

ئەم دەقەش، وەك دوو دەقەکەی سەرەوە، پڕە لە دەلالەت، کە شاعیر وێڵە بەدوای خۆشەویست و خۆشەویستییەك کە چاك دەزانێ هەمان ئارامی و ئاسوودەیی ئەو خۆشەویستییەی پێنابەخشن، کە عومەرێك بوو پێی ئاشنابوو: خۆشەویستی دایکی. فەرموون ئەمە تەواوی دەقەکەی (*تۆ هەر لە دڵمای ئەی خەونە دوورەکە*)یە:

بەفر جارێك
دەتوێتەوە...
ئەی بۆچی دڵ بۆ دڵدارێك
هەزاران جار دەکرێتەوە...؟
کە داری سەوز لە ڕەگەوە دەسوتێنن
ئیتر هەرگیز ناڕوێتەوە
باڵندەیەك لە هەرچ دێ یەك
هێلانەکەی بڕوخێنن...
لەهەچ جێ یەك

پەڕو باڵی هەڵوەڕێنن...
بەجێی دیلێ و ناچێتەوە...
ئەی بۆچی دڵ لە خۆشەویست بێزار نابێ و
هەر گۆرانی بۆ دەڵێت‌و دەیلێتەوە...؟
من نازانم زەرنەقوتە چۆن لە هێلکە سەر دەردێنێ
من نازانم ئەستێرە چۆن لە ڕووباری شینابیدا
مەلە دەکاو دەجریوێنێ
من نازانم
تۆ لە کوێوە وەکو تیشکێ
کشای بۆناو چەمی گیانم
تۆ چۆن زانیت منی خەمبار
بێ وڵات‌و دەزگیرانم...
زۆرجار دەڵێم تۆ لەدڵی خۆم دەردەکەم
دەرگای دڵم لەتۆ تون تون دادەخەم
باخی زامە تینووەکانم
بۆ کچێکی تر ڕادەخەم...
زۆر جار دەڵێم بۆچی مناڵ
لە جۆلانێ وەڕس دەبێ‌و تیا ناخەوێ...
مەمکی دایکی و شیری لەبیر دەچێتەوە...
بووکە شووشەو مووررووی لەبەر چاو دەکەوێ...
ئەی بۆچی من... بۆ... تۆم لەبیر ناچێتەوە...
بۆ دڵی من هەر تۆی دەوێ...؟
هەزاران ساڵ
دەمم لەناو دەمتدا بێ

تێر ناخۆم و وا دەزانم ماچێکیشم نەکردووە
هەزاران ساڵ
خەوم لەناو پرچ و پەرچەمتدا بێ
وا دەزانم خەوم هەر لێ نەکەوتووە
کچێ ئەگەر هەرچی ساتێ ئەم دڵەی من
تۆی خۆش نەوێ...
چەقۆ دەنێم لە گەردنی وەکو کەوێ...
گوڵت دیوە تۆ چۆن دەڕۆیت...
ئەی کۆتری ئەو کێوانەت نەدیوە چۆن هەڵدەفڕێت
ئەی نەتدیوە سوێسکەی نیوەڕوانی هاوین
لەو هەردانە چۆن مژ دەدا لە دڵۆپی ئاوی شیرین...
ئەی دیوتە چۆن خۆر دەکەوێ...؟
منیش ئاوا تۆم خۆش دەوێ... [٢٢٣]

[٢٢٣]) دیوانی لەتیف هەڵمەت، ل ١٣٥ ـ ١٣٦

پووختەی تەوەرە:

کۆبەرهەمی شاعیر دەوڵەمەندە بە چەندان دەقی دیکە، کە بۆنوبەرامەی خۆشەویستی دایك و دڵدارەکەی تێکەڵ بەیەکتری بووین و دەکرێ ناوی لێ بنێین: (عەتری خۆشەویستی لەتیف هەڵمەت). لە تۆژینەوەو هەڵسەنگاندنی دەقەکان دەگەینە ئەم ئاکامانە:

- فەزای خۆشەویستی دڵدارەکەی زۆرە، بەڵام هی دایکی دیارتر و جێگیرتر و بێگەردترە، خاڵییە لە گومان و ڕاڕایی.
- فەزای خۆشەویستی دڵدارەکەی نەیتوانیوە فەزای خۆشەویستی دایکی بشارێتە و یان کاڵ و ئاچوغی بکاتەوە.
- پارسەنگی خۆشەویستی دەقنووس بۆ ئەو دووانە لە هەڵبەز و دابەز دایە، ئەمەیش دوودڵی ناخی دەقنووس نیشان دەدات، چونکە هەرگیز تێرنەبووە لە خۆشەویستی.
- لە کێبڕکێی گوریس ڕاکێشانی نێوان دایك و دڵدار (دڵدارەکانی)دا، کەسیان براوە نین، ئەوەی براوەیە دەقنووسە، کە بە سایەی ئەوانەوە بۆتە خاوەن ئەم دەقانە لە ئەدەبی هاوچەرخی کوردیدا.

لەتیف هەڵمەت دەڵێ: "من کتێبێکم پێشکەشی باوکم کردووە، دەتوانم بڵێم ژیانی باوکم لە ((ژنە جنۆکەکانی شێمەحمود))دا بەدەردەکەوێ، وەکو شیعر ئەگەر چی من خۆشەویستی شیعر لەباوکمەوە فێربووم، چونکە ئەو هەمیشە شیعرەکانی خانی و سەعدی و... هتد بۆ باس دەکردم، بەڵام شیعرم بۆ باوکم نەگوتووە، هەر بەتەبیعەت لەماڵەوە برام هەبوو خوشکم هەبوو، خوشکەکانم خۆشتر دەویست لەبراکانم تەبعی من وایە، کە مێینەم خۆشتر بوێ لە نێرینە."[٢٢٤]

---

[٢٢٤]) دیدەنی هاوژین سڵیوە لەگەڵ لەتیف هەڵمەت، ١٩/ ٣/ ٢٠١٢

(٦)

دایـك له جیهـانی خەونـدا

خەون ماڵی ڕاستەقینەی شاعیرە. ئەگەر خەون چەند ڕەنگێکی دیاری ڕشتە ئەدەبییـەکان بێت، ئەوا لە شیعردا، هەموو ڕەنگە سەرەکییەکانی سروشت و بوون و گەردوونە. کەم ئەدیب و نووسەر بەقەد شاعیر خەون دەبینن. خـەون و خـەیاڵ بـۆ شـاعیر هەمیشـە هـەوێنی ئیلـهام و شیعرن. مەغزای خۆدەخیلکرنە خەون بۆمەبەستی خەیاڵفراوانی و گێڕانەوەی بابەتەکان لە قالبی خەیاڵێکی چڕ، چ وەك بینینی خەون و زیندەخەون و تێهەڵکێش کردنیان لـەنێو شـیعرەکانی دا تەوزیفکراوە. پەیوەندی پتەو لەنێوان شیعر و خەوندا هەیە، هـەردووکیان بنـەوان لـە نەسـتەوە هەڵدەبەستن و تێکەڵ بە خەیاڵ و کەتوار (واقع) دەبن. نووسەری (چینی) براوەی خەڵاتی نۆبل لە ئەدەبدا (گاو خنگجیان Goa Xingjian) دبێژێ" خەون لە خودی واقیع ڕاستەقینەترە، چونکە نزیکترە لە ناخی دەروون و ڕۆح." [٢٢٥]

لەم بارەیەوە سەباح رەنجدەر دەڵێ:"پەرە بەخەون بینین دەدەم، خەون لەدەربڕیندا بنـەڕەتی واقیع ونناکات، ملکەچی دەستەڵاتیش نابێ، بەرهەم هێنەری ترپەو ئاوازی نوێیـە بـۆدەربڕین و

---

[٢٢٥] P. ،Published ٢٠٠١ by Harper Perennial ، by Gao Xingjian،Soul Mountain)
٤٥ (کتێب)

بەڕێوەچوونی واقیع لە ناو دەقی فەنتازیادا."[226] لێ هەرچی (سیگمۆند فرۆید)ە دەڵێ: ((خەون ئازادکردنی ڕۆحە لە فشارە زۆرەکانی ئەو دیوی سروشتەوە، واتا پچڕاندنی ڕۆحە لە هەموو کۆت و پێوەندە ماددییەکان.))[227] فازیل شەوڕۆش لە کتێبی (ڕەهەندەکانی خەون لە شیعری کوردیدا) بەم شێوەیە باسی خەون دەکات:"مرۆڤ بەردەوامە لە خەوبینین، چونکە پرۆسەی خەوبینین وەستانی نییە ."[228] د. عەلی تاهیر بەرزنجی لەبارەی خەونەوە دەڵێ: "خەون رۆڵێکی گرینگ لە پێکهاتەو سروشتی شیعردا دەبینێت، دیارە لەلایەن سروشت و بوونی شیعرەوە، زۆر باسی ڕەنگدانەوەی خەون و خەیاڵ و یادگە و خەیاڵدان کراوە، کە هەر لەکۆنەوە، رەخنەگران و تیۆردارێژانی ئەدەب زۆریان لەسەر وتووە." [229]

لە خوێندنەوەی کۆبەرهەمە شیعرییەکانی لەتیف هەڵمەت، هەستدەکرێت کە شاعیر تابڵێت خەونبینە، بۆیە ئاساییە کە پەلوپۆی دارگوێزی خەونەکانی سێبەریان بەسەر جیهانی (دایك)یشیەوە کردبێ، گەر بڵێین ئەو هەر لە منداڵییەوە تا ئەم ساتە وەختە، خەریکی بینینی خەونێکی ئەلقە ئەلقەی پێکەوە بەستراوە و بەردەوامە، ڕێی تێدەچێ.لەم (٤) دەقە شیعرانە، کە پەیوەستن بە جیهانی دایك، (٤) تەزرە خەون شیدەکەینەوە کە شاعیر لە کۆبەرهەمەکەیدا. زۆر پێیانەوە وابەستەیە:

---

[226]) سەباح رەنجدەر، دووکتێب لەبارەی شیعرەوە، چاپخانەی رۆژهەلات، ٢٠١١، ل ١٦

[227](Sigmund Freud، The Interpretation of Dreams، translated by James Strachey، ١٩٦٥، Published by Avon Books، P. ٥٥ (کتێب)

[228]) فازیل شەوڕۆ، رەهەندەکانی خەون لە شیعری کوردیدا، چاپخانەی حاجی هاشم، هەولێر، ٢٠١٤، ل٢٢

[229]) د. عەلی تاهیر بەرزنجی، چەند توێژینەوەیەکی رەخنەیی، چاپخانەی حاجی هاشم، هەولێر، ٢٠١٤، ل ٧٠

یەك: خەون لە ناو خەوندا:

لە فەرهەنگی هەنبانە بۆرینەدا، بەرامبەر خەونی ناو خەون وشەی (هۆرم)بەکار هاتووە.[230] لە شیعرەکانی شێرکۆ بێکەس و کەریم دەشتی ئەم زاراوەیە دەبیندرێ. ئەدەبی جیهانیش دەوڵەمەندە بەم تەرحە خەونە، کە خۆی لە دوو شێوەدا نمایش دەکات، جۆری یەکەم، خەونبین لە یەك کاتدا هەم خەون دەبینی و هەم لەخەونەکەشدا خەون دەبینێ. هەرچی جۆری دووەم، دوای خەون بینینەکە، خەونەکە درێژە و بەردەوامی هەیە، وەك بڵێی هێشتا خەونبین لە بینینی خەونەکەی هەر بەردەوامە. وەك لەم دەقەی خوارەوە دیارە، شاعیر بە گێڕانەوەی خەونەکەی بۆ دایکی، درێژە بە خەونەکە دەدات. ئەو دەڵێ:

- دایە نووستم خەوم بینی

+ خێر رۆڵە گیان

- خەوم بینی جۆگەڵەکان یەکیان گرت و بوون بە ڕووبار

ڕووبارەکەش بوو بە هەڵم و

سەرکەوت بەرە و ئاسمانی شار

باران باری و باران باری و لافاوێ سوور زەوی برد

چەند منالێك لە ئاسمانەوە دابەزین

زەوییەکی لەم زەوییە گەورەتریان دروست کرد...!

+ وسبە رۆڵە. وسبە رۆڵە

ئەم خەوەی خۆت

بۆ گەردنت مەکە بە کۆت

منالەکە: باران باری و باران باری و لافاوی سوور زەوی برد

((وسبە رۆڵە. وسبە رۆڵە))

---

[230]) فەرهەنگی هەنبانە بۆرینەدا وا نووسراوە، (هۆرم: خەوێ کە لەخەودا ئەیبینین)، هەژار، چاپی چوارەم، ١٣٨٤، ل ٩٥٦

کۆرس: چەند منداڵێك لە ئاسمانەوە دابەزین
زەوییەکی لەم زەوییە گەورەتریان دروست کرد... [231]

لەم دەقەدا، بە زەقی ئەم خاڵانە دێنە پێش چاو: وەك هەمیشە، شاعیر دایك دەکاتە نزیکترین و خەمخۆرترین کەسی خۆی، بۆیە خەونەکەی بۆ ئەو دەگێڕێتەوە، لە کەلتووری کورەواریدا، خەون بۆ کەسانی نزیك و خۆشەویست دەگێڕدرێتەوە، نەك بۆ نەناسیاو و غەریب و غەوارە. لێرەدا، دایك، دایکایەتی خۆی بۆ خەونبین نیشاندەدا، لە دڵسۆزی و دڵ پێوەبوون. لێرەدا دەبێ کەوانەیەك بکەینەوە، ئەم دەقە ئاماژە بۆ زەمەن و مەکانێکی دیاری کراو لە مێژووی کوردا دەکات، ئەو سەردەمانەی کە تەنانەت گێڕانەوەی خەونیش جێگەی مەترسی بوو.[232] خەونەکە جەفەنگە و دەوڵەمەندە بە دیمەن و گرتەکانی جیهانی خەون، ئەمەیش بەهرەمەندی دەقنووس نیشاندەدا، لە هەڵبەستنی ڕووداوی خەوناویدا.

بۆ وابەستەکردنی ناوەڕۆکی خەونەکە بە ژینگەی ئارامی کوڕ و دایکەکە، دەقنووس (کۆڕسێك لە منداڵ) دەهێنێتە سەر سەکۆی خەونەکە، ئەمەیش خەونێکی دیکەی شاعیرە کە ئەو منداڵانە دەکاتە فریشتەی جیهانسازی ئەو گەردوونە نوێیەی شاعیر خەونی پێوە دەبینێ. لێرەشدا ئاسمان بۆتە ماڵی ڕاستەقینەی منداڵەکان. لە کەلتووری کوردەواریشدا دەگوترێت منداڵە کۆچکردووەکان دەگەڕێنەوە ئاسمان. بونیاتی دەقەکە لەسەر شێوەی دایەلۆگە، وادەکات خوێنەر خۆشتر چێژ لە گێڕانەوی خەونەکە و شیعرەکە وەرگرن، لەهەمان کاتیش دا خەونەکە خەیاڵفراوانی بەشیعرەکە بەخشیووە.

---

[231]) دیوانی لەتیف هەڵمەت، ل ٤٥٧ ـ ٤٥٨

[232]) دەگێڕنەوە لە سەردەمی حوکمی سەددام حوسێن دا، کارگوزارێك لە بەغدا لە سێدارە دەدەن، گوایە خەونی بە ڕووخانی ڕژێمی بەعسەوە دیوە و خەونەکەی بۆ هاوڕێکانی گێڕاوەتەوە.(دەقنووس لێرەشدا دەڵێ: *(وسبە ڕۆڵە. وسبە ڕۆڵە/ ئەم خەوەی خۆت/ بۆ گەردنت مەکە بە کۆت)*. (نووسەران)

دوو: خەونی ئەزەلی:

دەکرێ ئەو خەونە دوو ڕەنگ بێ: ڕەنگی یەکەمیان خۆی لە شێوەی ڕووداوێك یان ئاوات و مراز و خەونێك نیشانبدا، کە خاوەنەکەی تاکو مردن، خەونی پێوەدەبینێ. هەرچی ڕەنگی دووەمیانە، ئەو خەونە دەگێڕێتەوە، کە جارێك بینیویەتی و تا هەتایە لەبیر ناچێتەوە ـ ڕەنگ بێ لە ژیانی زۆربەماندا ئەم تەرزە خەونە هەبێ. شاعیر دەیەوێ پەیامێك بگەیێنێ کە "لەوەتەی لە دایك بووە عاشق و ئەڤینداری ئەم نیشتمانتەیە." جا سەرەتای لەدایك بوونی ئەو عیشقە دەگەڕێنێتەوە بۆ ساتەوەختی گۆرپەیی خۆی، پێش بەسەرچوونی (چلەی). ئا لەو تەمەنەی کە ڕۆژەکان بە پەنجەی دەست دەژمێردرێن، دەقنووس خەون دەبینێ. دەکرێ بۆ ئەم دەقە ئەم سەرە قەڵەمانە تۆمار بکەین: دەقنووس سەرەتای یەکەم خۆشەویستی ـ کە خۆشەویستی نیشتمانە ـ دەگەڕێنێتەوە بۆ باوەشی دایك، وەك ئاماژەیەك بۆ ئەوەی کە دایك نیشتمانە و نیشتمانیش دایکە. هاتنەخوارەوەی فریشتە و بەخشینی ئەو خۆشەویستییە لە باوەشی دایکدا، دوو مەغزای هەیە: یەك پاکی و خاوێنی و بێ غەلوغەشی ئەو خۆشەویستییە، چونکە دەستی فریشتە موتفەرك و مبارەکە و هەمیشە سپی و تەهورە. دوو: نزیك بوونەوەی فریشتەکە لە دایك، بەخشینی سیفەتەکانی فریشتەیە بەو دایکە، لە کوردەواریدا دەگوترێ: پەری و فریشتە لەو جێگایانە نزیك نابنەوە کە جن و شەیتان و پیاوخراپی لێبێ.

دەقەکە تەواو وابەستەی ژینگەی کوردەوارییە، بڕوانە ئەو زاراوانە: *(چلەم نەچوو بوو/ لە بێشکەدام/ فریشتەیەك...)*. زۆر جاران کە منداڵی خەوتووی سەر بێشکە زەردەخەنەی دێتێ، دەڵێن: (بسمیلا، ئەوە خەون دەبینێ)، دەکرێ دەقەکە بەم نەریتەوە لێکگرێبدەین و شاعیر لێرەدا تەوزیفی کردبێ.

ئەوەی سیفەتی ئەزەلی بە خەونەکە دەبەخشێ، ڕاستگۆیی دەقنووسە لە خۆشەویستییەکەی و بەردەوام بوونی خەونەکەیە، لەتیف هەڵمەت بە شاعیرێکی ئەمەکداری نیشتمانپەروەر ناسراوە، ژیاننامەیەکی خاوێن و پاکی هەیە و تا ئەم ساتە وەختە، سەرەڕای

هەموو کێشە و بەر بەستەکان، خۆشەویستییەکەی بۆ نیشتمان لە تۆخبوونی بەردەوام دایە نەك کاڵبوونەوە.شاعیر لە دەقی *(یەکەم خۆشەویستی)* *دا* دەڵێ:

هێشتا چلەم نەچوو بوو

نەمدەزانی لە بێشکەدام

یا زیندان...

نەمدەزانی دایکم ناشیرینە یا جوان...

هیچی ترم نەدەزانی

هەر گریان...

خەوم بینی فریشتەیەك

سپی وەکو شەستەباران

چاو سەوز وەکو دارستان

هێدی... هێدی

هاتە خوارەوە لە ئاسمان

جومگەی سینگمی یەکە یەکە

لێك ترازان...

ئەڤینی ئەم: چەم و دۆڵ و

شاخ و داخەی

لە دڵما چان...

ئێستا دڵم

هیچی تری تیادا نییە

هەر کوردستان و کوردستان... [٢٣٣]

---

[٢٣٣]) دیوانی لەتیف هەڵمەت، ل ٢٦١

سـێ: خەون وەك خەون:

لەتیف هەڵمەت دەڵێ: "ئەتوانم بڵێم بەدەگمەن لەبیرم نایێ، چەند جار خەونم بەدایکمـەوە دیوە، یەعنی زۆر زۆر بەدەگمەن ئەتوانم بڵێم بەهەموو تەمەنم دووجار ڕەنگـە بینیبێـتم. وەکـو عەرەب دەڵێت: (لمح بصر) بینیومە، بیرم نایێ دانیشتبێتین گفتوگۆیەکمان کردبێ، یـان نانمـان پێکەوە خواردبێ، یان لەلای خەوتبێتم. بیرم نایێ کە بینیبێـتم."[٢٣٤] ئەمـە زانسـتییانە بۆچـی دەگەڕێتەوە؟ دەروونناسانیش هۆکارەکە وا ڕاڤەدەکەن،کە شاعیر بەبـەردەوامی لەشـیعرەکانی دا باسی دایکی دەکا. ئەوباسکردنانە تێکەڵ بە خەیاڵ و زیندەخەونی ئەو بـووە. هەڵبەتـە مرۆڤـ کاتێك زۆر بیر لەشـتێك بکاتـەوە و نەینووسـێتەوە، ئـەوا خـەونی پێـوەدەبینێ، بـەڵام ئەگـەر بینووسێتەوە، یان زۆری باس بکا ئەوا لەڕێی

نووسینەوە و زۆر باس کردن، خاڵی دەبێتـەوە و کـەمتر خـەونی پێـوە دەبینـێ، شـیعریش ڕەگێکی لەخەونەو نووسینەوەی خەون و خەیاڵ و هەست و نەست و مەشاعیرەکانی شاعیرە.

بەهەر حاڵ، شاعیر وەك مرۆڤی ئاسایی خەون دەبینێ، لە ئەدەبی کوردیشدا چـەند نموونەیـەك لەو دەقە شیعرانەی کە ئیلهام و ناوەرۆکییان لە خەونی حەقیقییـەوە هـەڵێنجاوە تۆمـارکراون. دەقنووس دەڵێ:

بەهار بە گوڵ... گوڵی شەنگ و ئێسك سووك
چیمەنەکان ئەنەخشێنێ وەکو بووك
گەردەلولی ڕەشی پایز... پایزی زەرد
لەناکاوا ئەیانکاتە تۆزو گەرد
ئەو وێنانەی کە لە خەوا ئەیانبینین
دەستی ونبون ئەیان دڕێ کە ڕاپەڕین

---

[٢٣٤]) دیدەنی: هاوژین سلێوە لەگەڵ لەتیف هەڵمەت، ١٩ / ٣ / ٢٠١٢

تۆش تا دوێنێ.. دایە بە نیگای شیرین
بە قسەی خۆش... بە ئاوازی پێکەنین
بە دڵسۆزی بە خۆشەویستی بەتین
کامەرانیت ئەبەخشیە منی خەمگین
شنەت ئەهات لە بەهاری ژیانا
گوڵی خۆزگەت چەپك ئەکرد لە گوڵدانا
بەڵام ئێستا شێوەی جوانیت تیشکی نەما
برووسکە بووی خنکای لە ناو شەوی تەما
جوانەمەرگ بوو دایە ئەو تەمەنەی تۆ
ئاخ بۆ سۆزی ورشەی زەردەخەنەی تۆ
وەها دیارە خەزان کۆتایی نایە
ئەم ژیانە ئیتر هەتا هەتایە
بێ جوانیە... بێ شادیە... بێ بەهارە
بۆ گیانی من... چڵقی دەردە... ئازارە [٢٣٥]

دەقنووس لەم دەقەدا، ئەو تەمەنەی خۆی و دایکی کە پێکەوبوون، بە خەون دەشوبهێنێ، گوتراویشە ژیان جگە لە خەونێکی کورت هیچیتر نییە.لێرەدا هاتنی وشەی خەون مانای بوونی راستەقینەی خەون نییە، ئەگەر چی لەناونیشانەکەیەوە نووسیومانە خەون وەك خەون، ئەو خەون وەك خەونە، خەیاڵ فراوانی بەشاعیر دەدات، لەرێی خستنە رووی وشەی خەونەوە، بروانە لەم دەقەدا، هەرچی ئاوەڵناوی جوانی و خۆشی و پیرۆزییە، شاعیر بەخشیویەتە ئەو فەترەیەی کە دایکی لەگەڵی دابووە: (*بەهار/ گوڵ/ گوڵی شەنگ/ ئێسك سووك*/ چیمەنەکان/ *بووك/ نیگای شیرین/ قسەی خۆش/ ئاوازی پێکەنین/ دڵسۆزی/ خۆشەویستی/ کامەرانی/ شنە/ بەهاری ژیان/ گوڵی خۆزگە/ گوڵدان*)، بەڵام هەر کە ئەو کۆچ دەکات، سەرتاپای هەموو دیمەنەکان ترسناکانە

[٢٣٥]) دیوانی لەتیف هەڵمەت، ل ٣٤٢

دەگۆڕێن، بۆیە ئەو دەڵێ: (*ئەم ژیانە ئیتر هەتا هەتایە/ بێ جوانیە... بێ شادیە... بێ بەهارە/ بۆ گیانی من... چڵی دەردە... ئازارە*). لە ژیانەدا خەون ئاسایە، هەر دوو وەرز بوونی هەیە: وەرزی بەهار، کە دروستکەرەکەی دایکە، وە وەرزی خەزان کە هێنەرەکەی کۆچکردنی دایکە. ئەمەیش مەزنییەتی و خۆشەویستی دەقنووس بۆ دایك نیشان دەدات. لە دیدی دەقنووس ژیان و بوون یەکسانە بە دایك، مردن و عەدەمیش یەکسانن بە نەمانی دایك. ئەم دوو وەرزەش پێناسەی فەلسەفییان هەر بەم نەغمەیە بۆ کراوە.

چوار: زیندەخەون:

خەون و زیندەخەون، دوو زاراوەن کە هەمیشە دەبیسترێن، "خەون بەهێزترین و کاریگەرترین داینەمۆی بەردەوام بوونی ژیان و بوونە. کاتێ لە بەرهەم و داهێنانەکانی مرۆڤ تێدەفکری، تێدەگەی کە خەون مۆتیڤێکی چەندە خولقێنەر و تواناسازو بەکارە. ئەشێ بڵێین ئەدەب خەونە، هونەر خەونە، زانست خەونە، شیعریش، کە ئەستێرە هەزار ڕەنگە درەوشاوەکەی ئەدەبە خەونی ڕەنگ پەلکەزێڕینە پۆشی ئەم ژیان و بوونەیە، چوون خودی ژیان خەونە."[٢٣٦] مرۆڤ ناتوانێ دەست بەرداری خەون بێت، چونکە خەون شتێك نییە لەژێر ویست و ئیرادەی مرۆڤ بێت، بەڵکو شتێکە پەیوەندی بە جیهانی نائاگایی مرۆڤەوە هەیە و خۆی دێت و خۆی نمایش دەکات، بەبێ ئەوەی حەز بکەین، یان حەز نەکەین. ئەمە ئەگەر مەفهوم و چەمکی خەون بێت، ئەی زیندە خەو چییە کە سەر بەهەمان عێل و تیرەیە. زیندە خەون" ئەم زاراوەیە لە دوو وشە پێکهاتووە، زیندە: واتا بێداری، خەون واتا: بێئاگایی." [٢٣٧] کەواتا جۆرە خەونێکە ڕەگێکی لە جیهانی واقیع دایە و ڕەگێکی دیکەی لە جیهانی بێئاگایی، ئەم حاڵەتە چۆنە؟ هەڵبەتە" خەوبینین لەدەرەوەی پڕۆسەی خەوی سەرجێگا جۆرە خەوبینینێك لەباوەشی دەگرێ کە

[٢٣٦]) فازیل شەورۆ، ڕەهەندەکانی خەون لە شیعری کوردیدا، ل ٩

[٢٣٧]) سەرچاوەی پێشوو، ل ٢٣

ڕاستەخۆ بەستراوەتەوە بە دەورووبەری ژینگەی ڕاستەقینەی ئەو." [238] فرۆید بەم شێوەیە باسی زیندەخەون دەکات: " هەندێ جار مرۆڤ هێزی ئەوەی هەیە لە ڕێی زیندە خەونـەوە ئاواتـەکانی لەوەختی بەخەبەریدا بهێنێتـە دی." [239] شـاعیر لـە چـەند دەقێکـی دا، بەتایبـەتی ئەوانـەی بۆدایکی نووسیوە، ڕۆدەچێتە نێو خەیاڵێکی خەست و ئیلهامەکانی لە زینـدە خەونـەوە بنـەوان دەگرن و خۆیان نمایش دەکەن. شاعیر لە شیعری (چاوی سەوز)دا دەڵێ:

(چاوی سەوز)

لە گشت نمە بارانێکدا

بۆنی چەمی ڕەشی پرچی دایکم دەکەم

ئەرێ بشێ هی ئەوە بێ

لە نیوەڕۆی زستانێکا

چاوی دایکم وەری وەك پەڕی پاساری

باران نم نم... باران تاڵ تاڵ

وەکو تاڵی پرچی دایکم بەدەم شانەوە هەڵوەرێ

وا دەباری...!

****

هەر دارێکی سەوز دەبینم

بۆنی چاوی دایکم دەکەم...

پڕ بە هەردوو سیی ئەوینم

ئەرێ بشێ هی ئەوە بێ

وەك گەڵای هەزار دار بەڕوو

چاوی دایکم سەوز سەوز بوو...

---

[238]) سەرچاوەی پێشوو، ل ٢٣

[239]) على الوردي، الاحلام بين العلوم و العقيدة، ط٢، دار الورق للنشر، ٢٠١٢، ص ١٠٢

***

بۆچی هەرچەند خۆر دەبینم

خەندەی دایکم دەبارێتە ناو برینم

ئەرێ بشێ هی ئەوە بێ

دایکم هێندە دڵی پاك بوو

بزەی لێوی وەك لقی هەتاو ڕووناك بوو...

***

ئەرێ بۆچی هەر ئەستێرەیەك دەركەوێ

وا دەزانم كە دایكمەو هاتووە بۆ ئاسمانی ئێرە

ئەرێ بشێ دایکم بوویێ:

بە هەزار ئەستێرە...!!! [240]

پێكهاتەی ئەم شیعرە، لەسەر بنەمای چوار كۆپلە نمایش كراوە، كـە دایـك ڕاسـتەوخۆ بەستراوەتەوە بە دیاردەكانی سروشتەوە، بەڵام شـاعیر زۆر قـوڵ شـۆڕدەبێتەوە بـۆ نێـو دونیـای زیندەخەون و خەیاڵی چڕ و بیرۆكەكانی دەخاتە ڕوو. لەكۆپلەی یەكەم دا ئـەوە دەخاتـە ڕوو كـە دایكی لە نیوەڕۆی زستانێكە مردووە. لەو وەرزەشدا باران دەبارێ، ئەوبارانەش دەیكاتە سـیلاو و چەم و ڕووباری لێ پێكدێ، چەمەكە پرچی دایكیەتی. لە كۆپلـەی دووەم دا، شـاعیر دیسـان دێتەوە ناو پێكهاتەكانی سروشـت و چـاوە سـەوزەكانی دایكـی بەگـەڵا سـەوزەكان دەچـوێنێ. حاڵەتی نووسینی ئەم شیعرە وردبوونەوەیە لە سیمای دایكی كـە وەك ئـەلبوومێكی وێنـەكانی دایكـی پـەڕەكانی یـەك یـەك هەڵداوەتـەوە. یـان وەك گرتـە فیـدیۆی پچڕپچـڕ لـەڕێی ئـەو زیندەخەونەوە، جارێكی دی مۆنتاژیان دەكاتەوە. لە دوایین كۆپلـەدا ئـەو خۆرەتـاوی بـە بـزەی دایكی دادەنـێ لەگوتـەی (*بـزەی لێـوی وەك لقـی هـەتاو ڕوونـاك بـوو*)، وێنەیـەكی شـیعری سەرنجڕاكێشە. لە دەركەوتنی هەر ئەستێرەیەكیش ئـەو دایكـی وەبیردێتـەوە، چـونكە سـیمای

[240]) دیوانی لەتیف هەڵمەت، ل ٥٤٤

دایکی له هەموو ئەستێرەکاندا دەبینێتەوە. لەگوتەی (ئەرێ بشێ دایکم بووبێبە هەزار ئەستێرە). نمایشی ئەو وێنانەن کە ئاوێتەی بیرەوەری و جیهانی شاعیر بوون، بەسایەی زیندەخەون و خەیاڵفراوانی خۆیەوە دەقنووس جارێکی دیکە، بە فەن و فنوونێکی دیکە وەسفی دایکی دەکات.

پووختەی تەوەرە:

یەك: دەقنووس خەونبینێکی بەئاگایە و زیرەکانە مامەڵەی لەگەڵ دیاردەی (خەون) کردوە. زۆریش باوەڕی بە خەونە تا ئەو ڕادەییەی دەڵێ: (*خەون دەڵێ من کچی خەوننامەکان نیم.. کچی فەلسەفەم)*. [241]

دوو: تەوزیفکردنی خەون لە شیعری لەتیف هەڵمەتدا، سیمایەکی دیاری دەقنووسە و لە چەندان قەسیدەدا سوودی لە بینیوە و وەستاکاری شیعری خۆشی تێدا کردووە.

سێ: لە وابەستەکردنی شیعر بە خەون و دایکەوە، دەبینین دایك لێرەشدا بوونەوەرە پیرۆز و جوان و مەزنەکەیە، وێنەکردنی دایك لە خەوندا، پتر سەرنجی خوێنەران ڕادەکێشێت، حەز لەو دیمەن و چیرۆك و حیکایەت و شیعرانە دەکەن کە خەونپۆشن.

[241]) دیوانی لەتیف هەڵمەت، ل ٩٠٢

(٧)

دایك و پەیام

شیعر پەیامە، بە زمانێکی تایبەت. دەکرێ ئەو پێناسەیە چوار وشەییە بخەینە سەر خەرمانی پێناسە زۆرەکانی شیعر. پەیامیش ئەو نامە و گوتار و ئامانجەیە کە لە ئاسمانەوە خودا لە کتێبە پیرۆزەکانیدا بە ئێمەی بەخشیوە و لەسەر زەویش زانا و داناکان بە درێژایی مێژوو لە پێناو خۆشی و ئاشتی و سەربەستیدا کاریان لەسەر کردووە. گوتار و ناوەخنی پەیامەکان یەکسانە بە ژمارەی خەون و ئاوات و مرازەکانی مرۆڤ، واتا بێسنوور و لەبن نەهاتوون. شاعیر یەکێکە لەو سەدان پەیامبەرانەی پەیامەکانی خۆیان بە زمان و شێوازی تایبەت بەخۆیان، ڕاگەیاندووە، گەر دەشپرسن پەیامەکانی ئەوان چین؟ دەڵێن هەموو ئەو پەیامانەن، کە تۆ خەونیان پێوە دەبینی و بەدوایاندا وێڵی. جا چونکە گۆڕان و گۆڕانکاری خەسڵەتێکی بنەڕەتی ژیانە، ئەوا پەیامەکانیش لە گەڵ زەمان و مەکانەکاندا هەمیشە لە گۆڕانکاریدان. ئەگەر پەیامی شاعیرانی عەرەبی سەردەمی جاهیلی نیوەدورگەی عەرەب، ڕاگرتنی شکۆی خێڵ و جۆشدانی پیاوە شەڕکەرەکانیان بوو بێ، ئەوا پەیامی شیعرەکانی شێکسپیری ئینگلیز، دەروونناسی مرۆڤەکانە، لەکاتێکدا پەیامی پابلۆ نیرۆدای ئیسپانی بەرقەرارکردنی ئاشتی و ئاشتەوایی بووە.

تەنانەت شاعیرانی یەك نەتەوەش زۆرجار هەڵگری پەیامی جیاوازن، ئەوەتا مەحوی بەرێبازی تەسەوفدا، بە زمانی شیعر، پەیامەکانی خۆی تۆمار دەکات و حاجی قادری کۆیی پەیامی ورووژاندنی هەستی نەتەوەپەروەری ڕادەگەیێنێ و گۆران سیحری زمان و جوانی سروشت

لە قالبێکی نوێدا دادەڕێژێتەوە و (شێرکۆ بێکەس)یش خەمی نەتەوەیەك بۆ مێژوو دەکاتە پەیامی خۆی.

کەواتە بۆ تێگەیشتن لە مەقسەد و مەغزای پەیامی شاعیر، زۆرجار پێویستە ئەو تۆپەڵە بەفرە ئاگرینە بتوێنینەوە. پەیامەکانی شیعری لەتیف هەڵمەت تێکەڵەییێکی فرەچەشنی ڕەنگاوڕەنگی هاوتەریب و کۆنتراست و پێکچوو و جیاوازی بیروبۆچوون و فەلسەفەکانییەتی ـ ناکرێ لێرەدا دۆسییەیان بۆ بکەینەوە، بۆیە پتر وابەستەی پەیامی دایك دەبین لە شیعرەکانی شاعیردا کە ئەو بۆی تۆمارکردووین. پێش ئەوەی شیتەڵکاری ڕەخنەیی ئەدەبی و دەروونی ئەو دەقانە دەست پێبکەین، حەز دەکەین، ئاماژە بەوە بکەین، کە چەند دەقێك لێرەدا بۆ مێرمنداڵ و هەرزەکار نووسراون، لە دیدی شاعیریشەوە هاوسەنگکردنی تەمەنی منداڵ و ناوئاخنی دەقی شیعری منداڵان دەبێ بە هەند وەبگیرێت.

نموونەی ئەو دەقە شیعرانەی بارگاویکراون بە پەیامی دایك، لە کۆبەرهەمی شاعیردا زۆرن، ئێمەن تەنیا (چەند) دەقمان بۆ هەڵبژاردوون. لە شیتەڵکاریی ئەو تەرزە دەقەدا، دەبینین شاعیر لە سایەیی (٢) تەکنیکی شیعرییەوە، نیشانەکانی خۆی پێکاوە:

تەکنیکی یەکەم: دایك دەکاتە ئامرازێك بۆ گەیاندنی پەیامەکە، واتا شاعیرداڕێژەر و پەیامنووسە و دایك ڕاگەێنەر و پەخشەری پەیامەکەیە.

هەرچی **تەکنیکی دووەمە**، دایك بۆخۆی هەم پەیامە و هەم دەنگ و سەدای پەیامەکەشە ـ واتا ئامراز و ئاکامە.

لە تەکنێکی یەکەمیشدا، دەقنووس زۆر وردە تەکنیکی شاراوەی تەوزیفکردوە، هەر بۆ نموونە لەم دەقەی خوارەوە، دەبینین پەیامی دەقنووس هەر (٣) وشەیە: (مرۆڤ موستەحیل ناناسێ)، لێ ئەو وتارە مەزنە کورتبڕە، بە تەکنیکێکی جوان و تۆکمە ڕادەستی دایك کراوە تا بیگەیێنێتە هەمووان ـ منداڵ و گەورە ـ. لێرەشدا دایك بۆتە هەڵگری ئەو پەیامە پیرۆز و مانابەخشە. بۆ؟ چونکە مرۆڤی جوان و مەزن و پیرۆز، دەبێ ئەو پەیامانە بگەێنن، کە جوان و مەزن و پیرۆزن. پێچەوانەکەشی دروستە. شاعیر لەم دەقە دا دەڵێ:

دوو دڵدار بوون
شمشێرێ کەوتە نێوانیان
بوون بە دوو ئەستێرەی جوان جوان
دە ساڵ جارێ
نیوە شەوێ تێکەڵ دەبن
وەك ڕووبارێ
دایکم دەیوت: منداڵ پاکە
هەر کە جارێ تێکەڵ بوونی
ئەو دوو دڵدارە شێتەی دی
هەر ئاوات و خۆزگەیەکی
لە دڵدا بێ
بۆی دێتە دی
ئەو شەوە خەو وەك پاساری
بە باخی چاومدا باری
بەیانی کەلە خەو هەڵسام
پڕ بە ژوورەکەمان گریام
دایکم وتی:
ڕۆڵە مەگری
مرۆڤ کاتێ دەبێ بە پیاو
دەتوانێ بەرد بکا بە ئاو. [٢٤٢]

---

[٢٤٢]) دیوانی لەتیف هەڵمەت، ل ٣٧٢ ـ ٣٧٣

بڕوانن سنوورەکانی (دوو دڵدار) بە چـەند قۆناغـدا تێدەپـەڕن و ئاکامەکـەی، دەقنـووس تووشی سەرسوڕمان دەکات، لە ناخۆشترین چرکەساتدا، دایکی دەیگاتێ و دەبێتە فریـادڕەس و مانەفێستی پەیامەکەی بۆدەخوێنێتەوە: (*مرۆڤـ کاتێ دەبێ بە پیاو/ دەتوانێ بەرد بکا بە ئاو*):

2 دڵدار (†) 2 ئەستێرە ⟵ 2 ڕووبار ⟵ (منداڵ + بینینی 2 دڵدار + ئامانجەکانی) = پەیامەکەی دایک

شاعیر دەبێژی:

بە منالّی بە درێژایی ڕۆژ
ڕاوە چۆلەکەم دەکرد...
کە دایکم تێی گەیاندم
برسێتی چۆلەکەکان ناچار دەکات
کە بکەونە فاقەکەمەوە...
ئیتر داوو فاقەکانم شکاند
کەوتمە دڵداری کردن
لەگەڵ چۆلەکەکاندا
دانم بۆ روو دەکردن و
نەمدەهێشت منالآن بەردیان تێ گرن...
ئەی تۆ کەی لە زمانی شاعیر
تێ دەگەیت و
فێری خۆشەویستیی شیعر دەبی
ئەی کچە دڵ مەڕمەڕەکە...؟! [٢٤٣]

---

(٢٤٣) دیوانی لەتیف هەڵمەت، ل ٣١١ ـ ٣١٣

دەقنووس جیهانی منداڵی و جیهانی هەرزەکاری تێگەڵ دەکات و بەرەو دونیای شیعرمان دەبات. بۆ گەیاندنی پەیامێکی پڕ تۆڕەیی و سکالا و دڵشکان، لە ئەزموونێکی سەردەمی منداڵی خۆی، دەرس و عیبرەتێك وەردەگرێ و لێرەشدا مامۆستای ئەو دەرس و دەورە هەر دایکە، بڕوانن دیسان دایك کراوەتە پەیامبەری پەیامە جوان و پڕ بەهاکان. ئەوەندەش بە بۆن و عەتری هەرزەکارانە گوڵاوپڕژێن کراوە و پەیامەکەش بۆ هەمووانە. بەراوردکارییەکی هونەریش لە نێوان منداڵ و دڵداردا کراوە، ئەویش بەم جۆرە:

منـداڵ = دڵـدار

چـۆلـەکە = دولبـەر

ڕاوە چۆلەکە = دڵـداری و کچ ڕاوکردن

برسـییەتی سك = برسـییەتی هەوەس و حەز و ئارەزووەکان

دان ڕووکردن بۆ نێچیرەکان (چۆلەکەکان) = زمانی شیعر بۆ نێچیرەکان (کیژۆلەکان)

گۆڕینی تەکنیکی ڕاوەکە = گۆڕینی تەکنیکی دڵدارییەکە

دیقەت بدەن چۆن شاعیر دایك دەکاتە مامۆستا و ڕێنیشاندەر و چەندە دەقنووس پابەندی پەیامەکەی دایکەتی، پەیامێك کە دژی کردە ناپەسندەکانی مرۆڤە، بەرانبەر هاوگیانەکانی لە بوونەوەرەکانی دیکە، دەشبینین کە دەقنووس ئەو پەیامەی بۆ گەیشتن بە مەرامێکی دیکە تەوزیف کردووە، ئەویش گەیشتن بە دڵدارەکەیەتی، کە لە ئاست ئەودا دڵەکەی لە مەڕمەڕ ڕەقترە.

شاعیر لە شیعری (هاوارم کرد) دەڵێ:

هاوارم کرد: دایە.. دایە

وا ئەبرەهەو لەشکری فیل

تەنیویانە ئەم دنیایە

وتی: رۆڵە

دڵۆپ دڵۆپ حەرامت بێ

بۆنی بای ئەم خاکو خۆڵە

حەرامت بێ ئاوازی قەڵبەزی زیوین

رووناکایی ئاسمانی شین

گوڵەسوورەی ئەم گشت شاخو

شیوو دۆڵە

حەرامت بێ ئەو شیرەی کە

تنۆك تنۆك بە گەرووتدا رژاوە..

ئەگەر نەبی بە هەوری خەستی ئاگرو

بەسەریاندا نەبارێنی پشکۆی رقی هۆنراوە...[٢٤٤]

شاعیر زیرەکانە هەر پێنج هەستەکەی مرۆڤی ئاوێتەی شیعرەکە کردووە، لەسەرەتا گەڕاوەتەوە بۆ بەسەرهاتێکی ئاینی، کە ئەبراها بە لەشکری فیلەوە هێرشی کردە سەر مەکە، دواتر خودا غەزەبی بەسەرداباراند، تەیرە عەبابیلەی نارد، کە هەرتەیرەی پارچە بەردێکی بەدنووکەوە گرت و بەردبارانی لەشکرە زۆرو زەوەندەکەیان کردوو، لەشکرەکەیان تێکشکاند. شاعیر گوتەکانی دایکی دەگێڕێتەوە، هەڵبەتە دایك پیرۆزی و مەزنی خۆی هەیە لەلای شاعیرو لەلای خوێنەریش. ئەوەتا سەرتا پێی دەڵێ گەر وانەکەی، کە ڕووبەڕووی دوژمن نەبیتەوە، بۆنی خاکت لێحەرام بێ. لەدوای هەستی بۆنکردنەوە، ئاوازیشی لێحەرام دەکات، واتا هەستی بیستنیشی لێحەرام دەکات. ئینجا بینینی ڕۆشنایی و بینینی گوڵی جوان و گوڵی سوور. دوای ئەویش شیری خۆی لێحەرام دەکات، لەو دەربڕینەش هەستی چەشتن وجودی هەیە. پێنجەمین هەست هەستی بەرکەوتنە، کەدەڵێ: (*ئەگەر نەبی بە هەوری خەستی ئاگرو بەسەریاندا نەبارێنی*

---

[٢٤٤]) دیوانی لەتیف هەڵمەت، ل ٢٢٤

پشکۆی ڕقی هۆنراوە)، کەواتە وەك ڕووداوەکەی ئەبرەها و لەشکری فیل. شاعیر دەبێ ڕۆڵی ئەو تـەیرە عەبابیلانـە بینـێ و پشـکۆ و ئاگریـان بەسـەردا ببـارێنێ و بیانسـووتێنێ. پشـکۆ و ئاگرەکانیش لە هۆنراوەکانییەوە بەرپا دەبن. بەگەڕخستنی ئەو پێنج هەسـتەوەرانەش بۆئەوەیـە لە شیعرەدا خوێنەر لەرێی هەموو هەستەوەرەکانییەوە هەست بە ماهیەتی ئەم شیعرە بکات.

کەواتە هەر لە چوارچێوەی تەکنیکی گەیاندنی پەیامەکان بە زاری دایکەوە، دەقێکی ئاگراوی و ئاگرین دەخەینە ڕوو، کە ترۆپکی تورەیی و یاخی بوون و هەڵگەڕانـەوە و بەرەنگاربوونـەوەی شاعیر بەرانبەر بە (ستەم و زوڵمـە گـەورەکان) نیشـاندەدات. هەرچـەندە لەسـەرەتای تەمـەنی شیعرنووسـینییەوە، لـەتیف هەڵمـەت بەیـداخی یـاخی بـوون و بەرەنگاربوونـەوەو کۆڵنـەدانی بەرزکردۆتەوە ـ لێ ئەم دەقە هەموو خەسڵەتەکانی شیعری گەردوونی لەخۆ گرتووە، جا ئـەوەی کە شکۆ و پایەیی دەقەکەی بەرزترکردۆتەوە، هانا بردنە بۆ دایك و بەهاناهاتنی ئەو دایکەیـە. بڕوانن دایکەکە (٣) جاران دەستەواژەی: (*حەرامت بێ*) بەکار دێنێ و هەمووشمان دەزانین کە لە کەلتووری کوردەواریدا ئەم دەستەواژەیە چەند بایەخدار و هانـدەر و ورەبەخشـە. دەقنـووس لـە پەیامەکەی دایکدا کە ئاماژە بە: (*هەوری خەستی ئاگرو/ بارینی پشکۆی ڕقی هۆنراوە*)دەکات. هاوار هاوارەکەی دەقنووسـیش (٢) پـەیامی تێدایـە: لەلایـەکی پـەیامی خـودی شـاعیرە لـە پێشبینیکردن لە هاتنی لافاو و لەشکرێکی بێئامان و ترسناك، لە لایـەکی دیکەشـدا هـاواری هەموو مرۆڤایەتییە، چونکە ئەو لافاو و ئـەو لەشـکرەی بەرێوەیـە مەترسـییە بـۆ هـەر چـوار ئیقلیمی ئەم جیهانە.

بڕوانن پەیامەکەی دایك چەند مرۆڤدۆستانە و ئاشتیخوازانەیە، لە کاتێکدا شاعیر خەبـەری هاتنی (ئەبرەهە و لەشکری فیل)ی بۆ دێنێ، دایك هانی نادات بچێ بە مەنجەنیق و شمشێر و رم و ژەهر بەرەنگارییان ببێتەوە، بەڵکو داوادەکات بـە (پشـکۆی ڕقـی هـونراوە و ئـاگری هـەور) بەرانبەریان بوەستێتەوە. ئێستا لە چەند دەقێکی دیکەدا، شیی دەکەینەوە کە چۆن شاعیر دایك دەکاتە پەیام و پەیامهەڵگر.

شاعیر دەڵێ:

پێتان دەڵێم: هیچ سەگێك ئەوەندەی

ناپاك گڵاو نییە و

هیچ تاوانێك ئەوەندەی بەرگری لە وڵات نەكردن

گەورە نییە

نیشتمان دایكە دایك

ئەرێ كەستان پێتان خۆشە

دایكی خۆتان ڕووت كەنەوە...؟ [٢٤٥]

هەمیشە گوتراوە نیشتیمان دایكە، وەك چۆن دایك بەشیری مەمكەكانی كۆرپە بەخێو دەكات و پەروەردەی دەكات، بەهەمان پێودانیش مرۆڤـ لەو خاكەی تیایدا دەژی خۆراك بەرهەم دێنێ و هەوای هەڵدەمژی و گەشەدەكات و چالاكییەكانی خۆی دەخاتە ڕوو. بۆیە شاعیر ئەو گوتەیە دووبارە دەكاتەوە كە دەڵێت (نیشتمان دایكە)، هەرچەندە ئەمە كۆنتێكستێكی كلاسیكی گەردوونییە و زۆربەی نەتەوەكان بەكاریان هێناوە، لێ دەقنووس لێرەدا بە هونەری شیعری، بەشێوەیەكی سەنجڕاكێشەر هەستی خوێنەر دەوروژێنێ، ئەمەش بە ئامـاژەكردن بە دەستدرێژێكردنی عەرز و نامووسی ئەودایكە. شاعیر دەڵێ:

خوێنی لێ دێ... خوێن... خوێن... خوێن خەونی شەهیدان

بە پەڕە مووچی ئەوین

تابلۆیەك لەو خوێنە دروست دەكەم

ناوی لێ دەنێم نیشتمان

لەوانەیە ناوی لێ بنێم دایكم

كام ناویان بێ وەك یەك وایە

چونكە هەردووكیان مردوون...! [٢٤٦]

---

[٢٤٥] دیوانی لەتیف هەڵمەت، ل ٣٢٢ ـ ٣٢٣

شاعیر پەیامی گەورەیی و مەزنی و شکۆداری شەهید لەڕێی دایکەوە دەگەیێنێ، جا چونکە دایکی شاعیر کۆچی دوایی کردووە و شەهیدیش ڕۆحە بەرزەفڕەکەی ئێرەی بەجێهێشتووە، پەیامەکە بە زمانێکی شیعری زۆر شیرین نیگارکێش دەکات و دەڵێ: (نیشتیمانێك بەخوێن نەخشەکێشراوە، دایکمە)، لەهەمان کاتدا شەهید و دایك دەخاتە یەك تای تەرازووی نەمریی و پاکییەوە.

دایە.. دایە

ئەی ئەو دەنگەی

کە پڕ بە هەموو دنیایە

ئەی ئەو وێنە شۆخ و شەنگەی

کە پڕ بە هەموو دنیایە

چریکەی سۆزی ئەو زەنگەی

کەپڕ بە هەموو دنیایە

من عەرعەرێك دەپەرستم

وێنەیە تۆم لەسەریدا هەڵکۆڵیوە

بە پەنجەی خەندەی هەڵبەستم

هەموو ڕۆژێك دار عەرعەرەکە دەسووتێت

دووکەڵەکەی

بۆنی پرچەکەی تۆی لێدێت...! [247]

دەقنووس دایك دەکاتە پەیامێك، مێژووی ئەنفال تۆماردەکات و توڕەیی و خەمخۆری و سووتانی شاعیر لە ڕێی تێکەڵکردنی دایك و عەرعەر و شیعر لەیەك بۆتەدا، خەمە گەورەکە و ستەمە ڕەشەکەی ئەنفال نمایش دەکات.

---

[246]) دیوانی لەتیف هەڵمەت، ل ١١٧٧

[247]) دیوانی لەتیف هەڵمەت، ل ٥١٦

شاعیر لە قەسیدەی (لایلایە) دا دەڵێ:

- لای لایە ڕۆڵەکەم لای لایە

+ لای لایەم بۆ مەکە ئەی دایە

- ڕۆڵەکەم سەگ وەڕە هەواڵی ناخۆشی هێناوە ئەم بایە

نابینی چۆن دەدات لە هەموو دەرگایەك

لای لایە ڕۆڵەکەم لای لایە

+ لای لایەم بۆ مەکە ئەی دایە

من نانووم ئەمەوێ بزانم چی دەڵێ ئەم بایە

- ئەستێرە،تەم دایگرت

تریفەی مانگ سرەوت

داربەڕوو پەلوپۆی لە گۆ کەوت

تا چەمیش بێزار بوو لە گرمەو لە ناڵە

خامۆش بوو بۆ خۆی خەوت

لەو دیوی ئەو یاڵە...

تۆش ماندووی ئەی ڕۆڵە... زۆر ماندووی

بۆ نانووی ڕۆڵە گیان بۆ نانوی

+ نا دایە...

من نانوم تاوەکو نەزانم

چی دەڵێ ئەم بایە...

نا دایە

من نانووم تاوەکو خۆرێ نوێ

هێلانە نەکات لە ترۆپکی ئەو چیایە

من نانووم... نادایه...! [248]

هەرچەندە پەیامی دایك لێرە ئەوەیە کە کوڕەکەی بخەوێ، کوڕە بەقسەی ئەو ناکا، دایکی پێی دەڵێ ئەستێرە و خۆر و مانگ نووستوون و تۆش، ماندوویت، بەڵام کوڕەکەی هەست بەمەترسییەك دەکات، بۆیە خەوی نایە، نایەوێ بخەوێ، لێرە دا نەخەوتن ڕەمزی کۆڵنەدان و خەبات و بەرخودان و ڕەمزی بەئاگاییە.

شاعیر هێندە یاخییە تەنانەت پەیامی دایکیشی ڕەتدەکاتە و سەرکێشانە بەدوای ئاشکراکردنی نهێنییەکانی (با)یێکدا دەگەڕێ، کە هەم چەفەنگە و هەم هەواڵگری ڕۆژگار و ڕووداوێکی بەشووم و ترسناك و دژوار و خەماوییە. دوو پەیامی دژبەیەك لە یەك دەقدا شەڕیانە: پەیامی دایك: کە پەیامی هەمیشەیی دایکە بۆ پارێزگاری کردن لە نەتەوە و ڕۆڵەکانی، هەروەها پەیامی شاعیرشە، کە ڕووبەڕووبوونەوەیە لەگەڵ (با)یەکان و گەیشتن بە لوتکەی خۆری ئازادی ـ هەموو خۆرەکان و هەموو ئازادییەکان.

پووختەی تەوەرە:

لەم بڕگەیەدا (٢) ئەنجامان لە پەیامەکانی شاعیر هەڵێنجا، تایبەت بە پێگەی دایك:

١) شاعیر (دایك)ی وەك پەیامهەڵگر تەوزیفکردووە بۆ گەیاندنی خەون و مەقسەد و بیروبۆچوونەکانی خۆی، لێرەشدا هیچ پەڵەیەکی ناشیرین نابینین و هیچ دەنگێکی نەشاز نایەتە بەرگوێمان. هەموو پەیامەکانی بە دایك بەخشراون جوان و پیرۆز و مرۆڤدۆستانەن.

٢) خودی دایك، وەك کائینێکی ڕۆح شیرین و ڕەفتار جوان و ئێسکسووك بۆخۆی کراوەتە قەلب و قالبی پەیامەکان: جارێك نیشتیمانە، جارێك شەهیدە، جارێك تابلۆی بەرجەستەکردنی ڕووداوێکی مەزنە.

[248]) دیوانی لەتیف هەڵمەت، ل ٥٤٤ ـ ٥٤٥

(٨)

گڵکـۆی دایـك

گۆڕ و گۆڕستان لـه دێـرین زەمانـەوە، جێگـەی خۆیـان لـه فۆلکلـۆر و ئـەدەب و شـیعردا کردۆتەوە. هەرچەندە مێژووی شوێنەواری گۆڕستان بە وردی دەست نیشان نەکراوە، بەڵام هەموو لێکۆڵینەوەکان نەریت و ئایین بە نەخشەدانەر و دیزاینەری گـۆڕ و گۆڕسـتانەکان دادەنـێن، بـە تایبەتی دوای هاتنی ئایینی مەسیحی، کە گۆڕستانەکانی بـۆ دەرەوەی کڵێسـا و پەرسـتگاکان گواستەوە. کورد وەك کۆمەڵگەیەکی موسڵمان بە چاوی ڕێز و حورمەتەوە تەماشـای گۆڕسـتان دەکات و ڕێوڕەسمی بەخاکسپاردنی مردوو و پرسە و زیارەتی گۆڕستان چەندان مەرج و ئـاداب و سوونەتی خۆی هەیە. چونکە لەتیف هەڵمەت لە خێزانێکی ئایینی پەروەردە بووە، پاشـخانێکی مەعریفی باشی دەربارەی مەرگ و مردن هەیە.

کۆبەرهەمی شیعری ئەو دەوڵەمەندە بە وشە و زاراوە و چەمکی تایبەت بە مەرگ و گـۆڕ و گۆڕستان و فەرهەنگێکی دەوڵەمەندی دەبارەی ئەو دیاردە تەم و مژاوییەی لە مێشکی خۆیدا ئامارکردووە و لە چەندان دەقە شیعردا تەوزیفی کردوون. لە لێکدانەوەی دەروونی و شیعری ئەم زاتە، ئەم ڕاستییەمان بۆ بەدیاردەکەوێ، کە ئەوەی بۆتە مۆتیڤی گەشانەوەی بیر و بیرۆکەی گۆڕ و گۆڕستان لە دەقە شیعرەکانیدا، کۆچکردنی دایکییەتی، کاتێك لە تەمەنی هەرزەکاریدا، خۆی وەکو بێکەسێکی تەنیا و گۆشەگیر دەبینێتەوە و هەست ناکات کەسـێك هەیـە بتـوانێ جێگـە خاڵییەکەی دایکی لە دڵ و دەروونیدا پڕ بکاتەوە.

بۆچی گڵکۆ و گۆڕستان، ئەو پێگەو بایەخەیان لە شیعری لەتیف هەڵمەتدا هەیە؟

دەتوانین بڵێین زۆربەی شاعیرانی کورد، کەم تا زۆر، گۆڕ و گۆڕستانیان کردۆتە بیرۆکە و ناوئاخنی شیعرەکانیان، ئەوەی لەتیف هەڵمەت لەوان جیا دەکاتەوە، (٢) ڕەهەندی بەرچاوە:

١) شاعیر لەبەشێك دەقەکانیدا، کە ئاماژە بە گڵکۆ و گۆڕستان دەکات، شێوە و دیمەنی دایکی وەکو فریشتەیەکی پاکیزە، دێتە پێش چاو و دەبێتە بەشێك لە پێکهاتەی دەقە شیعرەکە.

٢) لە هیچ دەقە شیعرێکیدا، کە پەیوەست بە گۆڕ و گۆڕستانن، شاعیر نیشانی نادات، کە ڕۆحی دایکە کۆچکردووەکەی لە ناو گۆڕەکە دابێ، ئەمەیش بەڵگەیە کە ئەو باوەڕی بەوە هەیە کە ڕۆح دەگەڕێتەوە ئاسمان و ئەوەی ماوەتەوە هەر ئێسك و پرووسکە، بۆیە هەمیشە کە دێتە گۆڕستان و بەرامبەر گڵکۆی دایکی دادەنیشێ، قسە لە گەڵ کێل و خۆڵ و داروبەرد و تەیروتوارەکان دەکات. واتا دەمێکە دایکە پەریزادەکەی سەر زەوی بەجێهێشتووە. مانەوەی ڕۆحی مردوو لە ناو گۆڕدا نیشانەی ناچاکی ئەو مردوویە و هەر لە عەزابی قەبردا ماوتەوە. لە کۆنەوە ئەو بۆچوونە هەبووە کە مردن نووستنێکی کورتخایەنە و ئەو ڕۆحە جارێکی دیکە دەگەڕێتەوە جەستە خاك و خۆڵەکە. تەنانەت گریکەکۆنەکان بە گۆڕستانیان دەگوت (خەوتنستان).

خۆشەویستییە بەردەوامەکەی شاعیر بۆ دایکی ـ وەك پێشتریش ئاماژەمان پێدا، گەردوونییە، نەسەرەتای هەیە و نەکۆتای، پەیوەندی ئەو دوو ڕۆحە بە کۆچکردنی یەکێکیان درزی تێناکەوێ و لێکجیا نابنەوە. ئەمەیش وایکردوە دایك وا بەگەرم و گۆڕی لە شیعرەکانیدا حزووری هەبێ. لە شیتەڵکاری ئەو (٦) دەقەشیعرەی خوارەوە، خەستتر ئەو خاڵانە ڕووندەکەینەوە. شاعیر لەم شیعرەدا وا هەستەکانی خۆی دەردەبڕێ:

بە دیار کێلی گۆڕەکەی دایکمەوە

ڕادەوەستم و

لە گەڵیدا دەکەومە گفتوگۆ و

پێکەنین...

من پێدەکەنم، هەندێ کەس

وا دەزانن دەگریم...!

جا بۆ بگریم...

خۆ دایکم هەرچەند مردووە

ئەوە نییە لە هەموو هۆنراوەکانمدا

لایە لایەی دڵم دەکات...[249]

شاعیر کاتێ سەیری گۆڕی دایکی دەکات، بەپێچەوانەی خەڵکی تر، کە بەدیار گـۆڕەوە دیگرین، ئەو دەڵێ پێدەکەنم! هۆکاری پێکەنینەکەوشی زیندویەتی دایکییێتـی، کـە هەمیشـە لەشیعرەکانیدا وجوودی هەیە. شاعیر هەم لەگەڵ کێلی گڵکۆی دایکیدا دەکەوێتە گفتوگۆ هەم زیندوویی دایکی نیشاندەدات: کە تاکو ئێستاش لایەلایەی بۆ کۆرپەکەی خۆی دەڵێت. باشـە، کە شاعیر دەزانێ دایکی کۆچی کردووە و لە دڵی خۆیدا ئەو دایکەی هەڵگرتووە، بـۆ زیـارەتی گڵکۆی دایکی دەکات؟

شاعیر کەسێکی دەروون گەرم و پرسن و تەنیایە، هەمیشە و بەردەوام لە گفتوگۆکردن دایە، لە دەروونناسیدا چەمکی (خۆ ئاخاوتن Intrapersonal communication)، ئاماژەیـە بۆ ئەو گفتوگۆ و ئاخاوتنانەی کەسەکان لەگەڵ خۆیاندا یان لە گەڵ شتەکانی دەوروبـەردا، وەك ئاوێنە و وێنە و گۆڕ و مانگ و ئەستێرە... تاد. دەیکەن بۆ بەتاڵکردنەوەی مێشکی جەنجاڵ و دەروونی پڕ سۆیان. ئەم گفتووگۆکردنە کارێکی زۆر تەندروستییە، وەك ئەو تۆز و خۆڵـە وایـە کە نەرمە بایەك دەیهێنێ و لە گۆشەیەکی ماڵەکەتدا کۆیدەکاتەوە، کەس نازانێ، ڕەنـگ بـێ گوڵێکی جوان یان گیایەکی سەوز، ڕۆژێ لە ڕۆژان، لە ناو ئەو خۆڵەدا شین بێ.[250]

---

[249]) دیوانی لەتیف هەڵمەت، ل ٣١٦ ـ ٣١٨

[250])Looking Out،، Looking In، By Ronald B. Adler، Russell F. Proctor II، Amazon.com، ١٩٧٦، ١٤th Edition، P. ١١٤ (کتێب)

دەقە شیعرەکە ئاماژەیەکی شاراوەشە بۆ مۆسیقای شیعرەکانی، بەو واتایە: لەتیف هەڵمەت زۆر پابەندی دەنگی مۆسیقاو ڕتم و ئاوازە و هارمۆنی نێوان حەرف و دەنگە لە شیعرەکانیدا، ئەمەیش دەگەڕێتەوە بۆ دەنگی مۆسیقای لایەلایەی دایکی، کە خۆی گوتەنی (ئەوە نییە لە هەموو هۆنراوەکانمدا) حزووریيان هەیە. شاعیر دەڵێ:

من نارۆم و لەم زەوییە خۆشەویستە
جیانابمەوە...
هەموو: شوێن پێ و
گۆرانی و
شیعر و
خەندە و
فرمێسکەکانم.. لەم خاکەدایە...
چۆن پێیان بڵێم: من دەڕۆم و ئێوە جێدێڵم...؟
یا چۆن کۆیان کەمەوە و
لەگەڵ خۆمدا بیانبەم...!
لە چ ئوتێلێکدا جێگایان دەبێتەوە...!
ئەی چۆن گۆڕەکەی دایکم
بۆ گورگی شەوە برسییەکان بەجێبێڵم...؟
خۆ نە تۆ یەسقانی و نە من سەگم
بەڵام من لەوپەڕی زەویشدا دەربەدەر بم
تۆ بە بۆن دەدۆزمەوە... [٢٥١]

---

[٢٥١] دیوانی لەتیف هەڵمەت، ل ٢٣٠ ـ ٢٣١

زۆرجار دەگوترێ نیشتمان ئەو خاکەیە کە باب و باپیرانمانی لەسەر ژیاون و گۆڕ و گۆڕخانە و یادگارییەکانی ئەوانی تێدایە، بۆیە جێهێشتنی مەحاڵە و عەزابێکی گەورەیە.

شاعیر دڵی دولبەرەکەی دەداتەوە و دڵنیای دەکات، قەت لەهیچ ڕۆژگارێکدا ئەو ئامادەنییە ئەو خاکە جێبهێڵێ، کە (ئەوی) لەسەر دەژی و دەیدۆزێتەوە. بڕوانن شاعیر هەموو ئەوشتانەی لە لای ئەو ئازیزن و دڵی نایەت بەجێیان بهێڵێ، دەخاتە تای تەرازوویەك و گۆڕەکەی دایکی دەخاتە تایەکەی دیکە. واتا ئەو گۆڕە لەلای ئەو یەکسانە بە هەموو شوێن پێ و گۆرانی و شیعر و فرمێسکەکانی شاعیر .(بڕوانە هێڵکارییەکە). ڕەنگ بێ خوێنەر هەبێ، بیری بۆ ئەوە بچێ کە دوای (فرمێسکەکانی) ئێستا نا ئێستا شاعیر ئاماژە بە شەهید و مێژوو و دارستان و تاڤگە و کوێستان و گەرمەسێرەکان دەکات، کەچی دەبینین راستەوخۆ مەزنایەتی و پیرۆزی (گۆڕەکەی دایکی) لەبەر نووکی قەڵەمەکەیدا قووت دەبێتەوە. بێگومان لە دیدی ڕەخنەکار و دەروونناسانەوە، ئەمە واقعێکی زۆر قورس و بایەخداری لە زەین و دەروون و مێشکی شاعیر دا هەیە.

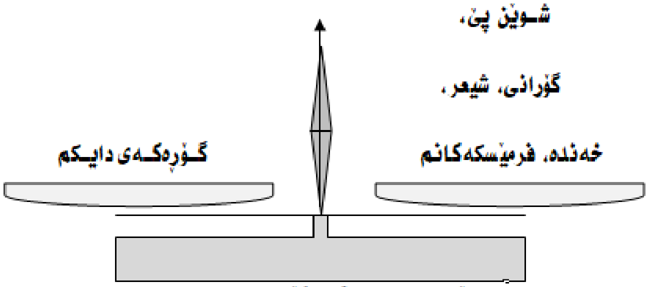

هێڵکاریی هاوسەنگیی گلکۆی دایکی شاعیر

زیارەتکردنی گۆڕستان، لە کەلتووری زۆربەی ئایین و کۆمەڵگاکاندا هەیە، جیاوازیش لە شێوازی داب و نەریتی زیارەتکردنەکە دەگەڕێتەوە بۆ جیاوازی لە فەلسەفە و دیدگای ئایین و کۆمەڵگاکان. خوێندنی قورئان و دانانی چەپکە گوڵ و ڕەیحان و دان و ئاو بۆ تەیروتواران لە سەر گۆڕی ئازیزان، لە کەلتووری کوردەواریدا تا ئێستا پەیڕەو دەکرێ. هەرچی مەسیحییەکانە، بەتایبەتی لە ڕۆژئاوادا، بەبێ چەپکە گوڵ زیارەتی گۆڕستان ناکەن، بۆیە ئاساییە، هەمیشە

گوڵفرۆشەکان لە بەرقاپی و سەر ڕێی گۆڕستانەکان ببینی. "لەکاتێکدا لە لای جوولەکەکان گوڵ دانان لەسەر گڵکۆ پەسند نییە، چونکە، لە دیدی ئەواندا، گـوڵ تەمـەن کورتـە و زوو سـیس و ژاگاو دەبێ، بۆیە دەبێ بەرد و بەردوکەی جوان و بەنرخ و ناوازە لـە جیـاتی گـوڵ لەسـەر گـۆڕ دانێن."[252]

لەتیف هەڵمەت، لە سەردانێکی بۆ سەرگۆڕی دایکی، دیارییەك لە گەڵ خۆی دەبات، کـە جیاوازی هەیە لەگەڵ دیارییە تەقلیدییەکانی زیارەتکەرانی دیکە، ئەویش جووتێك (مرواری)یە. هونەری شیعری دەقەکە، لە جۆری (مرواری)یەکە دایە، کە سەرچاوەکەی قاوغی ماسی دەریا و زەریاکان نییە، بەڵکو (گلێنەی) چاوەکانی خۆیەتی. بڕوانن شاعیر چ هەستێکی دەربڕیـوە، تـا ئەو جووتە گلێنە ڕەشەی چاوەکانی بکاتە جووتە مروارییەکی سپی و دڕەوشـاوە و بریسـکەدار! شاعیر دەڵێ:

دایە ڕێم دەدەی جووتێ مرواری
بۆ کێلی گڵکۆت بکەم بە دیاری
نەڵێی کوڕەکەم دەسڕۆو بێخەمە
دایە ئەو جووتە مروارییەی هەمە
دوو گلارەکەی هەردوو دیدەمە
هێندە شتوونی فرمێسکی زاری
سپی سپی بون... بوون بە مرواری... [253]

---

[252]) اليهودية تاريخ و عقيدة، د. كامل سعفان، دار الاعتصام للطباعه و النشر و التوزيع، القاهره، ٢٠١٣، ص ١١١

[253]) دیوانی لەتیف هەڵمەت، ل ٥٧٠

لە نێو وشەکاندا، خەمێکی گەردوونی دەبینرێ، ئەویش گریانی بەردەوام و بێ پسانەوەی شاعیرە، کە لە ساتەوەختی کۆچ کردنی دایکییەوە دەستپێکردووە و تاکو ئێستاش بەردەوامە، گریان و فرمێسك ڕشتنێك کە چاوەکانی سپی کردوونەتەوە. بیرۆکەکە لەوە دایە: کە شاعیر دەیەوێ بەنرخترین شت بکاتە دیاری بۆ سەر گۆڕی دایکی، ئەوەندەی سەردێنێ و سەر دەبات، شتێك نادۆزێتەوە لە مرواری بەنرخترە بێ ـ بەتایبەتی کە ژنان زۆر حەزی لێدەکەن و خەون بە ملوانکە و گوارەی بە مرواریییەوە دەبینن ـ، بەڵام لە دیدی شاعیردا، نە مرواری سروشتی دەریا و نە مرواریییە دەستکردەکان، ئەو نرخ و قیمەتە مەزنەیان نییە، تا بکرێتە دیارییەکی شایستە بۆ سەر ئەو گلکۆ پیرۆزە. بۆیە شاعیر بۆیەکەمین جار، جۆرە مرواریییەك دادەهێنێ کە پێشتر نەبووە، ئەویش مرواریییەکە کە لە گلێنەی چاوەکانی شاعیرەوە دروستکراون. نابێ ئەوەش فەرامۆش بکەین، کە لە هەموو دونیا هەر ئەو جووتە مرواریییە وجوودیان هەیە. بۆ؟ چونکە شاعیر هەر دوو چاوی هەیە و وا ئەوانیشی کردوەتە ئەو جووتە مرواریییە. ئێستا قەپێلکەکانی چاوی ئەو بەتاڵ و حەتاڵن، هەر خوێن و زووخاو و کێمیان لێدێ! بڕوانن لێرەشدا شاعیر دیارییەکە بە کێلەکانی گۆڕەکەی دایکییەوە دەکات و نایخاتە ناو مستی، چونکە ئەو سەر زەوی جێهێشتووە!

شاعیر لە دەقێکی تەنز ئامێزدا، تەفسیری بوونی ئەو هەموو گۆڕستانەی سەر زەوی دەکات و دەڵێ، ئەوانە هەمووی پاشماوەی یادگاریییەکانی شایی و هەڵپەڕکێی جەنگە جیهانیییەکانن. ئەمەش گاڵتەکردنە بە ئەقڵی شەڕخواز و سەرکردە شەڕانییەکان، کە ئەم جیهانە بەڕێوەدەبەن. دەقنووس لە زاریی داپیریەوە دەڵێ:

داپیرەم دەڵێ: ئەم گلکۆیانە
یادگاریی شایی جەنگی
یەکەم و

دووەمی

جیهانێ...[254]

شاعیر لە دەقێکی تردا دەڵێ:

کە فرمێسکی من و خوێنی زامە کۆنەکانی هەور

گڵکۆی دایکمیان تەڕکرد

دایکە حەوا ئاوێنیەکی دامێ

لە ژوورەکەمدا هەڵمواسی

شەو مارێکی قژ درێژی لێ هاتەدەرێ

مارەکە کاژی فڕێداو بوو بەپەرییەکی

پڕ لەگۆگردی زایەند و

لەگەڵ قەڵەمەکەی دەستمدا

عاشقی یەکدی بوون

ئەوشەوە زانیم

ئەگەر دایکە حەوا نەبوایە

نەئادەم دوورگەی گوناهی دەدۆزیەوە و

نەکۆلۆمبس

وڵاتی هیندییە سوورەکانی لە پاپۆڕەکەی مارە دەکرد و

نەخدری زیندە تیۆری ماتماتیکی جاویدانی دەسدەکەوت و

نەپرۆمیسۆس

ئاگری لەخواوەندە ئەفسانەییەکان

دەدزی

نە قەڵەم شیعری دەبوو...[255]

---

[254]) دیوانی لەتیف هەڵمەت، ل ٧٥١

شاعیر لەڕێی گریان و بیرکردنەوە لەمردن و سەیرکردنی گۆڕی دایکی، ڕۆدەچێتە جیهانێکی خەیاڵاوی و ئەفسانەی نویٚ دادەهێنێت، لەوانە سەیرکردنی ئاوێنە و بینینی مار، ئینجا گۆڕانی مارەکە بۆ فریشتە، لەڕێی کلّکۆکەی دایکییەوە کۆمەڵێ شتی لێکداوە و نزیکایەتییانی خستۆتە ڕوو، ئادەم و حەوا ـ کۆلۆمبس و وڵاتی هیندییە سوورەکان ـ خدریزینده و جاویدانی ـ قەڵەم و شیعر ـ ئەوەی کە زۆر ڕوون نییە و کەمێك شاراوەیە، لەتیف هەڵمەت و دایکی. وەك چۆن هەریەك لەمانە هی شتێکەوە شتێکی تریان دۆزیوەتەوە، یان بوونەتە تەواوکەری یەکدی، ئا بەمشێوەش لەتیف هەڵمەت لەڕێی مەرگی دایکییەوە جیهانی شیعرەکانی فراوانتر کردووە.

لە دەقێکی دیکەدا شاعیر دەڵێ:

(بزر کردن)

کە دایکم مرد

لە ڕێگای گۆڕستان

منداڵیمم بزر کرد... [256]

ئەوکاتەی دایکی مردووە، تەمەنی لەتیف هەڵمەت بەرە و مێردمنداڵی هەڵکشابوو، بەڵام هێشتا لە خۆشاوی منداڵی هەڵاوێر نەبووبوو، بەڵکو هەر لەگەڵی دەژیا، بەڵام کاتێ کە دایکی دەمرێ، خۆشییەکان لەدەست دەدات و ناوی لە سەربازی دێتەوە و تەمەنی لە حەڤدەساڵییەوە بەرەو ژوورتر هەنگاو هەڵدەگرێ و قۆناغی منداڵی بەجێ دێڵێ.

---

[255]) دیوانی لەتیف هەڵمەت، ل ١١١٠ ـ ١١١١

[256]) دیوانی لەتیف هەڵمەت، ل ١٢٦٨

پووختەی تەوەرە:

١) کاتێك دایك سەرزەوی بەجێدەهێڵێ و بەرەو ئاسمان باڵ لێکدەدات و دەچێتە گەڵ پۆلە پەری و فریشتەکانی دیکە، شاعیر هەر گڵکۆی خۆڵاوی شك دەبات، هاموشۆی بکات و نەختێ لە خەم و حەسرەتەکانی خۆی بۆ هەڵڕێژێ.

٢) لەسەردانکردنەکانی بۆ گۆڕستان، دەقنووس هەمیشە گڵکۆ و کێل و داروبەردەکان دەدوێنێ، وەك باوەڕدارێك، ئێسك وپروسك و کەزییە بێڕۆحەکەی ناو گۆڕ نالاوێنێتەوە. هەمیشە پایە و مەقامە پیرۆزەکان بە ڕۆحی چاکی ئەو دایکە دەبەخشێ، زیندوویی ڕۆحی مرۆڤە پاکەکان، وەك هی شەهیدەکان، لە ئاینی ئیسلامدا بەرز دەنرخێندرێت. خودا دەفەرمووێ: (مَـنْ عَمِـلَ صَـالِحًا مِـنْ ذَكَـرٍ أَوْ أُنثَـى وَهُـوَ مُـؤْمِنٌ فَلَنُحْيِيَنَّـهُ حَيَـاةً طَيِّبَـةً وَلَنَجْزِيَنَّهُمْ أَجْرَهُمْ بِأَحْسَنِ مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ.)[٢٥٧]

---

[٢٥٧]) قورئانی پیرۆز، سورەتی النحل، ئایەتی ٩٧

(٩)

سـك بەخۆسووتان لە بێدایکیدا

لە تەوەرەی سێیەمی ئەم بەندەدا، پووختەیکمان دەربارەی (بێـدایکی) بـۆ نووسـین، لێـرەدا ڕەنگدانـەوەی ئاسـەوارێکی دیکـەی ئـەو بێدایکییـە شـیدەکەینەوە، کـە ئـەویش سـك (زك)بەخۆسووتانە. لە دەروونناسیدا، جۆرەکانی سۆز (Emotion) بـە هـەردوو شـێوەکەیەوە: سۆزی ئەرێنی و سـۆزی نـەرێنی (Positive & Negative Emotions)، زۆر درێـژە و بـە دەیان لقی لێدەبێتەوە. یەکێك لە جۆرەکانێکی سۆزی نەرێنی، پێیدەکوترێت (سك بەخۆسـووتان Self – Pity) کە (کاسپەر ماك کلاّود Caspar McCloud)، لە کتێبی (نمایشیکردنی ڕۆحی سك بەخۆسووتان) دا بە (٥) ڕستە پێناسەی دەکات و دەڵێ، دەکرێ سك بەخۆسووتان:

- بارو دۆخ و تەرحە ڕووداوێك بێ لە ژیان کە تەحەمولکردنی ئەستەم بێ.
- یان هەمیشە سـەرکۆنەکردنی خـودی خـۆت و کولاندنـەوەی برینـە کۆنـەکانی بیرەوەرییـە ناخۆشەکان بێت.
- یان خۆخواردنەوە و دڵتەنگی و ڕەشبینی بێت.
- یان وا هەست بکەی هەمیشە تۆ قوربانی کەسانی، یان ڕووداوی دەستی کەسانی دیکە بیت.
- یـان وا هەسـت بکـەی یـەکجار تینـووی سـۆز و حـەز و لاوانـەوەیت و دەتـەوێ کەسـانی دەوروپشتت ئەو تینوویەتییەت بشکێنن.

زاراوەی سك بەخۆسووتان وا دێتە پێش چاو، کە دیاردەکـە خودییـە و لـە نـاخی کەسـەکەدا هەڵدەقوڵێت، کەچی پێچەوانەکەی دروستە، ئەوا ژینگە و دوورپشتی ئەو کەسەیە ئـەو بـارە دەروونییەی بۆ دروستکردووە، دەنـا کەسـەکە بۆخـۆی کـە تەنیایـە هـیچ کێشـەیکی نییـە.

بەواتایەکی دیکە، هەرکاتێك ئەو کەسە خۆی بە کەسانی دەوروبەری بەراورد دەکـات، هەسـت بە بوونی جۆرێك لە کەموکوڕی دەکـات، لێـرەدا بـارە دەروونییەکـە چـەکەرە دەکـات. بـەڵام خاڵێکی بایەخدار هەیە کە لەلای هێندەکان شاراوەیە، کە ئەگەرچی سك بەخۆسووتان جۆرێکە لە سۆزی نەرێنی، بەڵام زۆرجار ئەو سۆزە نەرینییە، دەبێتە مۆتیڤ و هاندەر و یارمەتیدەر بۆ داهێنان، جا لەهەر بوارێـك بـێ. بۆچـی وە چـۆن؟ خڕبوونـەوە و پەنگخواردنـەوەی سـۆز لـە دەرووندا، وەك کۆبوونەو و پەنگخواردنەوەی ئاوی ژێر زەوییە، لە هەر شوێن و کاتێکدا، درز و کون و کەلەبەرێك بدۆزێتەوە، لە شێوەی کانی و کارێز دەتەقێتەوە و جۆگـە و جۆبـاری لەبـەر دەڕوا.[258]

ڕەنگدانەوەی ئەو دیاردەیە، بە زەقی لە شیعرەکانی لەتیف هەڵمەتدا بەدی دەکـرێ، ئـەو پێش ئەوەی شاعیر بێ، مرۆڤە، بۆیە زۆر ئاساییە کە هەڵگری چەندان لەو خەسڵەتانە بێ کە لە کۆمەڵگای مرۆڤایەتیدا هەیە، جا شاعیری سادق و ڕاستگۆ و بوێر، بێشەرم وشکۆ هەستەکانی خۆی لە دەقەکانیدا دەتوێنێتەوە.

لە دیدەنییەکدا، لە لەتیف هەڵمەت دەپرسن: ئایە تۆ هەست بەوە دەکـەی نەقسـێکت هـەبێ؟ بۆچی ئەم شیعرەت گوتوە کە دەڵێ:

کچێ نەکەی خەیاڵ بکەی، دەست گیران و دڵدارم بی
من سەرەڕای ئەوەی زۆر لات و زگار و غەمکینم،
هەتا بڵێی لەڕ و سیس و ناشیرنم.

---

[258]) Exposing the Spirit of Self-Pity،، by Caspar McCloud، Published by Amazon com.، ٢٠١١، PP.٤٣ – ٤٤ (کتێب)

له وه‌ڵامدا، ده‌ڵێ:" ئه‌شێ واش بێ ئه‌و له‌حزه‌یه‌ ئه‌و كچه‌م زۆر لا جوان بووبێ، خۆم زۆر به‌ناشیرین زانیبێ، ئه‌مه‌ هینی ئه‌وه‌شه‌ كۆمه‌ڵێ شیعرم بڵاوكردبووه‌وه‌، هه‌ندێ كچ خوێندبوویانه‌وه‌، یه‌كیان وتبووی وه‌كو بیستمه‌وه‌، خۆزگه‌ خۆشی وه‌كو شیعره‌كانی جوان بوایه‌، ئه‌وه‌كه‌ی تر گوتبووی به‌خوا مادام ئه‌و شیعره‌ی وا جوانه‌ خۆشی جوانه‌، به‌خوا له‌ كوێیه‌ من شووشی پێده‌كه‌م، قسه‌كه‌م ئه‌وها بۆ هاته‌وه‌. منیش خه‌به‌رم بۆ هات و ئه‌م شیعره‌م نووسی - له‌ وه‌ڵامی پرسیارێكی دیكه‌شدا ده‌ڵێ: باری ده‌روونی وه‌كو سروشت وایه‌، زستان ئه‌گۆڕێ ئه‌بێ به‌هاوین فه‌سله‌كان ده‌گۆڕێن، باری ده‌روونیش به‌ڕای من هه‌روایه‌، هیچ ئینسانێك له‌م گه‌ردوونه‌دا ته‌نانه‌ت پێغه‌مبه‌ره‌كانیش و پیاو چاكه‌كانیش هه‌ر باری ده‌روونیان سابت نه‌بووه‌."[259]

ئێستا له‌ شیكردنه‌وی چه‌ند ده‌قه‌ شیعرێكدا شیته‌ڵكاری بۆ باری ده‌روونی ده‌قنووس و ڕه‌خنه‌كاری بۆ ده‌قه‌كانی ده‌كه‌ین، به‌و مرازه‌ی ئه‌و خاڵه‌ی سه‌ره‌وه‌ ساغبكه‌ینه‌وه‌، كه‌ چۆن سك به‌خۆسووتان بۆی هه‌یه‌ ببێته‌ مۆتیڤی داهێنان یان ئه‌داكردنی چالاكییه‌كی جوانی چاوه‌ڕوان نه‌كراو. هه‌موشیان له‌ ژێر ساباتی (دایك)دا.

شاعیر ده‌ڵێ:

پێش چه‌ند ساڵێك خۆم و چه‌ند هاورێییه‌ك
له‌به‌ر ده‌رگای ته‌جنیدی شاره‌كه‌مدا
چاوه‌ڕوانی ئه‌وه‌مان ده‌كرد
كه‌ بۆ سه‌ربازیمان به‌رن...
دایك و دڵداری هه‌موو هاورێكانم
بۆ خواحافیزی ئاماده‌ بوو بوون و

---

[259]) دیده‌نی هاوژین سلێوه‌ له‌گه‌ڵ له‌تیف هه‌ڵمه‌ت، ١٩ / ٣ / ٢٠١٢

ئاسمانی چاوەدوورەکانیان
ڕەشەبای گریان و سۆزو خۆشەویستی و خەم
دایگرتبوو...
برژانگەکانم بوون بە دارستانی فرمێسکی
قورس و
مەلی خەم...
چونکە من نە دایکم و نە خۆشەویستێك
بۆ بەرێ خستنم نەهاتبوون
ئای چی لە بێ دایکی و لەوە ناخۆشترە کە
لە زەوی دا
کچێك نەبێ لە زمانی شاعیرێك بگات...!
****
کە سەربازیش بووم
جانتای هاوڕێ سەربازەکانم
کە لە ئیجازە دەهاتنەوە
بۆنی دایك و دەسگیرانەکانیانی لێ دەهات...
بەڵام جانتای من بۆنی گوڵی شیعری نامۆیی و
خەمی ئاگر...! [٢٦٠]

دەقنووس خاڵێکی پێناسەکەی (کاسپەر ماك کلاود) نمایش دەکات، کە دەڵێ: (سك بەخۆسووتاو وا هەست دەکات یەکجار تینووی سۆز و حەز و لاوانەوەیە و دەیەوێ کەسانی دەوروپشت ئەو تینوویەتییە بشکێنن. لێرەدا دوو لەو حەزانەی دەقنووس کە لە کات و شوێنێکی تایبەتدا تینووی بووە، دەخوێنینەوە: (کە دیمەنی بۆ سەربازی بردن... سەربازە

---

[٢٦٠]) دیوانی لەتیف هەڵمەت، ل ٣٢٢ ـ ٣٢٣

هاوڕێیەکانی لە ئیجازە دەگەڕێنەوە). ئەو کەسانەی کە ئـاگری سـۆزی سـك بەخۆسـووتانەکە خۆشدەکەن: دیار نەبوونی دایك و خۆشەویستەکەیەتی ـ لەبەردەم قاپی دائـیرەی تەجنـد و لـە نەناردنی کولێچە و کێك و نوقڵ و مێوژوو و گوێزو...تـاد. ئەمـەیش ئـەوە دەسـەلمێنێ، کـە هۆکاری هەستکردن بە سك بەخۆسووتانەکە دەوروبەرەکەیەـ بێدایکی و بێ دەستگیرانی ـ نەك نەخۆشییەکی دەروونی یان جەستەیی.

لە دەقەکەدا (٢) پنت سەرنجمان ڕادەکێشێ: ١) هەستکردن بە بێـدایکی و بێدەسـتگیرانی، لە دیدی دەقنووسدا، ناخۆشترین ناخۆشییە لە سەرزەویدا و قەت هیچ شتێك نییە بە قـەد ئـەو حاڵەتە سەخت و دژووار و قورس بێ، ئەو دەڵێ *(ئای چی لە بێ دایکی و لەوە ناخۆشترە کە/ لە زەوی دا/ کچێك نـەبێ لـە زمـانی شـاعیرێك بگـات)*. ٢) تەقینـەوەی کـارێزی ئـەو هەسـتە پەنگخواردووە، چەندان وێنەی هونەری شیعری بە دەقنووس بەخشیوە، شاعیر قەرزاری ئەو سك بەخۆسووتانەیە. ئەو دەڵێ: *(ئاسمانی چاوە دوورەکانیان ڕەشەبای گریان و سۆز و خۆشەویستی و خەم/ دایگرتبوو.../ برژانگەکانم بوون بە دارسـتانی فرمێسـکی/ قـورس و/ مـەلی خـەم...)*.

ئاسمـانێکی دوور دوور، دیـارە بەچـاو، بـڕوانن ئاسمـان بۆخـۆی دوورە دەقنـووس دوورتریشـی کردۆتەوە، لـەو ئاسمانـەدا ڕەشـەبایەك هەڵـدەکات لـە جیـاتی تـۆز و خـۆڵ، گریـان و سـۆز و خۆشەویستی و خەم دەهێنێ. دیمەنی گەڵا و لق و پۆی درەخـتی ئـەو دارسـتانانە زۆر دڵگـیر و حەزینە، کە چك چك دڵۆپە بارانیان لێ دەتکێتەوە، چەندە جوانە برژانگ ئـەو دارسـتانە بـێ و فرمێسك ئەو دڵۆپە باراننانە بێ. لەوەش جوانتر هەم فرمێسکەکان قورسن و لقوپۆی دارەکانیان شۆڕکردۆتەوە هەم تەیروتواری ئەو دارستانەی برژانکەکان، خەم و حەسرەت و چاوەڕوانین.

هەروەها ئەو دەڵێ: *(جانتای هاوڕێ سەربازەکانم/ کە لە ئیجازە دەهاتنـەوە/ بـۆنی دایـك و دەسگیرانەکانیانی لێ دەهات.../ بەڵام جانتای من بـۆنی گـوڵی شـیعری نـامۆیی و/ خـەمی ئاگر)*. لەبەراوردکردنی ئەو (٢) جانتایە، هەست بە دژواری سـك بەخۆسـووتانەکەی دەقنـووس دەکرێ. لەم دوو کۆپلـەدا سـەیرکەن بـە ئاشـکرا دەقنـووس تینوویـەتی خـۆی نیشـاندەدا بـە ئاماژەکردنی بۆ (خەم ٣ جار/ سۆز/ خۆشەویستی)، تینوویەتیشی بۆ کەسەکان دیارە (دایك ٤

جار، خۆشەویست و کچ و دەستگیران) دووپاتکرنەوی وشەی (ئاگر)یش سەختی حاڵەتە دەروونیەکەی ئەو زەقتر دەکاتەوە.

شاعیر لە دەقەشیعری (ئەی مانگە دوورەکە)دا دەڵێ:

ئەی مانگە دوورەکە خۆ من دەزگیرانم نییە
برۆم بە دزی دایك و باوکییەوە
لە پەنجەرەیەکی نهێنییەوە
نامەی لێ بدزم و
لە دەرگایەکی نهێنییەوە
بمباتە ژوورەوە و
لە ژێر پرچەکەی دا بمحەسێنێتەوە...
خۆ من دایکم نییە
نانی گەرمم بۆ هەڵگرێ و
هەرکە لە دەرگاکەمانم دا
تەقەی دەستم بناسێ و
ئەملاو ئەملام ماچ بکات و
بڵێ:
ئەرێ کورە شیرینەکەم
دنیا ئاڵۆزە و
مەرگ دەبارێ و
زەوی دەقڵیشێتەوە و
پیاو قووت دەدات...
تۆ بۆ ئەم ئێوارەیە...
وا درەنگ هاتیتەوە...
ئەی مانگە دوورەکە...

لە شەقامێکدا ڕادەوستم و

سەیری تۆ دەکەم...

تیشکەکانی تۆ

بۆنی وڵاتە دوورەکەمیان لێ دێ... [٢٦١]

مەسەلەی قسە کردنی مرۆڤ لەگەڵ دیاردەکانی سروشت، بەتایبەتی لەنێو شیعردا پانتاییەکی فراوانی هەیە، (بێکەس)ی شاعیر لەشیعری (ئەی مانگ)دا زۆر بە جوانی ڕاز و نیازی خۆی بۆ مانگ دەگێڕێتەوە و هاودەردی و دووری مانگ و ڕەنگ زەردی مانگ بە نەهامەتییەکانی خۆی دەچوێنێ، بەڵام لەتیف هەڵمەت، مانگ بە کەسێکی هۆشمەند و دەروونناس دادەنێ، کە دەردە دڵی خۆی بۆ بەیان دەکات. شیعرەکە مۆنۆلۆگە (Monologue) لەگەڵ خۆی، ئاراستەی قسەکانی هەر بۆخودی خۆی و ناخی خۆیەتی، زۆر جار مرۆڤ کە دڵی پڕدەبێ، حەزدەکا دردەدڵی خۆی بۆکەسێك بەیان بکات، یان لەگەڵ خودی خۆی بدوێ، وەك ئەوەی ئەو کەسە دەبێت بە دوو کەس لەیەك جەستەدا، شاعیر هەست بەنامۆییەکی زۆر دەکات، ئەو بێبەشە لەسۆزی دایك، سەرەڕای ئەوەش، کەسێکی تر، دەستگیرانێك، ئافرەتێك نییە ئەوکەلێنە گەورەیەی بۆ پڕبکاتەوە. بۆیە تەنها سەیری مانگ دەکات، بەڵکو تاڵێك لە تریفەی ئەوەی بەربکەوێت و ناخی هەژاو و دەروونی شێواوی ڕووناك بکاتەوە. شاعیر دەڵێ: (*تیشکەکانی تۆ/ بۆنی وڵاتە دوورەکەمیان لێ دێ*)، ئەمەش بە بەخشینی سیفەتی بۆن بە (تیشك) کە بێ بۆنە. شێوەی بۆنەکەشی لە هەموو بۆنەکانی وڵاتەکەی خۆیدا دەبینێتەوە. وێنەکە بەشێوازی هەست گۆڕکێ وەردەگیرێ. لە زانستی (ڕەنگ)دا، سەلمێندراوە کە هەر ڕەنگێك دەنگێك یان ئاوازێك یان توونێکی (Tune) تایبەت بەخۆی هەیە. [٢٦٢] کەواتە دوور نییە ڕۆژێك زانست بیسەلمێنێ کە زۆر لە شتە بێبۆنەکانی وەك: (تیشك، تریفە، جلیوەی ئەستێرە، گەڤر، بەفر، شەکر، زێر و زیو و...تاد) بۆنی تایبەت بەخۆیان هەیە. شاعیر خاوەن

---

[٢٦١]) دیوانی لەتیف هەڵمەت، ل ١٦٤ ـ ١٦٥

[٢٦٢]) دەنگ لە شیعری کەریم دەشتیدا، فازیل شەوڕۆ، بڵاوکراوەی ئەکادیمیای کوردی، هەولێر، ٢٠١٣، ل ٤٤

دەسەڵاتێکی باڵایە بە دەر لە جیهانی شیعر. ئەوان ڕەنگی ئەنفال و ڕەنگی تەنیایی و بۆنی تیشك و تامی خۆریان...تاد داهێناوە. لەم دەقەدا سك بەخۆسووتانی شاعیر بازنەکەی فراوان دەبێ و هێندە گاریگەرە.

شاعیر دەڵێ:

کە منال بووم هەرچەند بیانووم بگرتایە
دایکم لێی دەپرسیم:
- کوڕە سەلارەکەم چیت دەوێ
ئای خۆ ئێستا دایکم نەماوە ژێرم کاتەوە
ئەگەر شەوێ کزەبایەکی پەمەیی
بۆنی خەمە قاوەییەکەی من
لە لووتی بپژێنێ
ئەوسا دەزانم چی دەڵێ:
- وایش کوێراییم دایێ کوڕەکەی من
منالێکی نازدارە...
ئەوە کێیە ئەوەندە سزای گیانیی دەدا...؟
ئای دایکم نازانێ ئێستا کوڕە شەرمنەکەی
گەورە بووە و
ئێستا ئەگەر ژنێکی شیرین
یا کچێکی بەناز ببینێ
وەکو کڵۆ بەفری ناو گۆمێك لە شەرمێکی گەرمدا
ناتوێتەوە
ئێستا کوڕە شەرمنەکەی شاعیرە و
لەگەڵ کچە چاوبازەکاندا

دڵداری دەکا... و

کچێکی خۆش دەوێ ناوی ناوە:

شیرین...! [٢٦٣]

لەم شیعرەدا هەرچەندە رەگێکی دەچێتەوە دونیای منداڵی بەڵام ڕەگەکەی تری ئەوئان و ساتەیە کە شیعرەکەی نووسیوە، شاعیر شۆڕدەبێتەوە یادی منداڵی و یادی دایکی دەکاتەوە، بەڵام ئەو دەقەیان وەك ئەوەی پێشوو ڕەشبینی پێوە دیار نییە، چونکە لەنێوان هەردوو تای تەرازووەکە، دایك و دەستگیران، ئەوا یادی دایکی دەکاتەوە، بەڵام بووە بەخاوەنی دەستگیران، خاوەنی کەسێك کە خۆشی دەوێ. هەست دەکرێ کەمێ بارە دەروونییە قورسەکەی هێوربۆتەوە، بەڵام بەڕوونیش دیارە کە هۆکارێکی سەرەکی هەستکردن بەو سك بەخۆسووتانە، بێدایکییە. شاعیر لە سەردەمی منداڵیدا هیچ کێشەیەکی نەبووە و ئەسڵەن نەشیزانیووە ئەو تەرزە حاڵەتە دەروونییە هەیە. بۆ؟ چونکە حزووری دایك لە ژیانی ئەودا، لەو سەردەمەدا، هەموو کەموکوڕی و نووقسانییەکانی پڕکردبۆوە، وەك شاعیر بۆخۆی دەڵێ: ((جگە لەوەی ئەو (دایك) بوو هاوڕێشم بوو، یانی کەس نەبوو لەهەموو ژیانم بەقەد دایکم منی خۆش ویستبێ، خۆشەویستییەکی تایبەت لەنێوان من و دایکمدا هەبوو))[٢٦٤] لەم دەقەدا، دەقنووس دوای ئەو هەموو ساڵە دەقی گوتەکانی دایکی لەبیرنەچۆتەوە و بە زمانی ئەو دەنووسێ: (*وایش کوێراییم دایێ کوڕەکەی من/ مناڵێکی نازدارە...*). ئەمەش قولی ئەو خۆشەویستییە دەسەلمێنێ.

لە دەقەکەدا، وێنەیەکی پەڕادۆکس هەیە، کە شاعیر شەرمی شکاوە و بە تەحەداوە باسی ئاشکراکردنی ناوی خۆشەویستەکەی دەکات و کوڕەشەرمنەکەی جاری جارن نییە. باشە ئەم پەڕادۆکسە لە چییەوە سەرچاوەی گرتووە؟ (شیرین) دولبەرێکی خەیاڵییە، یان دولبەرێکی

---

[٢٦٣]) دیوانی لەتیف هەڵمەت، ل ٢٥٤ ـ ٢٥٥

[٢٦٤]) دیدەنی هاوژین سڵیوە لەگەڵ لەتیف هەڵمەت، ٢٠١٧

واقعییە، بەڵام ئەشێ ناوی شیرین نەبێ، شیرین ناوێکی خواستراو بێ، وەك داستانی دڵداری (شیرین و فەرهاد)، کە زۆر کەس دەستگیرانەکەی خۆی بەشیرین داناوە. شاعیر دەڵێ:

کە دارێکی سەوز دەبڕنەوە
هەزاران پاساری بە دوایدا
گریان دەبارێنن وخەمێکی چەور دایان دگرێ
بەڵام کە من دەمرم...
نە دایکم هەیە... پرچم بۆ بڕنێ و
بڵاوێنێتەوە...
نە وێنەیەکیشم لە جانتای کچێکی جواندا
بەجێ دەمێنێ...
هەموو ئەو کچانەی کە خۆشم دەوێن...
ڕوخسارە ناشیرینە جوانەکەم و
لەشە لاوازەکەم... لەیاد دەکەن و
شیعرەکانم دەخوێننەوە و
هەر ناویشم نازانن...

***

هەموو شاعیرەکان
بەمەرەکەب هۆنراوە دەنووسن و
باسی سایەقەی چاو و
خەرمانی قژی دڵدارەکانیان دەکەن...
هەموو دڵدارەکانیش
هەر بەمەرەکەب نامە بۆ یەکتر
دەنووسن...
بەڵام من بە دڵۆپەی خوێنی جەرگی خۆم

شیعر بۆ چاوی ئەو کچانە دەنووسم
کە خۆشیان دەوێم و
خۆشیان ناوێم...
هەموو فەرهەنگەکان
بۆنی مەرەکەبیان لێ دێ...
بەڵام هۆنراوەکانی من...
بۆنی خوێنی خۆم...!
کێ وەکو من
گوڵی وشە
لەخوێنی دڵی خۆی
تێر دەکات...! [265]

شاعیر لە دەربڕینی بیرۆکەکانی، نامۆیی و بێمرادی خۆی دەخاتە ڕوو، بەڵام ئەم بێهێزی و خەم و خەفەتە بەوە هاوسەنگ دەکاتەوە، کە ئەو هەروا هاکەزایی نانووسێ، ئەو قەڵەمەی پێی دەنووسێ، مەرەکەبەکەی جیاوازەو لەهی شاعیران و ئەدبیانی تر ناچێ، شاعیر لەژێر سێبەری خودشەیدایی (نەرگسیەت) گوزارشت لە و ئیعجاب بوون بە بەهرەکان و وتەکانی خۆی دەکا. لەهەمان کاتیشد بەزەی بەحاڵی خۆیدا دێ، بۆیە وا بەجۆش و خرۆشەوە ئەو سك بەخۆسووتانەی خۆی لە خەمنامەکانیدا بەئەرشیف دەکات، جۆش و خرۆشێك لێوان لێو لە پەرۆشی و نامرادی و حەسرەت. لەم دەقەدا (٢) خاڵی بەرچاو، ڕەهەندی دەروونی و شیعری گەشتر دەکاتەوە:

ا) دەقنووس مەودا و کاریگەری سك بەخۆسووتانەکەی نەك هەر کردۆتە هاوتەمەنی خۆی، بەڵکو لە دوای مەرگیشیدا درێژە و بەردەوامی دەبێ. ئەمەیشە نیشانەی قورسی و سەختی ئەو بارە دەروونییەیە کە (کاسپەر ماك کلاود) ئاماژەی پێداوە. دەقنووس دەڵێ: (بەڵام کەمن

---

[265]) دیوانی لەتیف هەڵمەت، ل ٢٧٩ ـ ٢٣٠

دەمرم...نەدایکم هەیە... پرچم بۆ برنێ و/ بڵاوێنێتەوە.../ نە وێنەیەکیشم لە جانتای کچێکی جواندا/ بەجێ دەمێنێ...)

٢) دەقنووس بێشەرم و شاردنەوە ئاماژە بە ڕوخسار و شێوەی خۆی دەکات، ئەمەیش بوێری و ڕاستگۆیی و باوەربەخۆ بوونی ئەو نیشاندەدات. ئەو دەڵێ: (*هەموو ئەو کچانەی کە خۆشم دەوێن.../ ڕوخسارە ناشیرینە جوانەکەم و/ لەشە لاوازەکەم... لەیاد دەکەن و/ شیعرەکانم دەخوێننەوە و/ هەر ناویشم نازانن...)*. ئەوەی هێز و تین و ئومێدی بەو بەخشیوە، نەمری و زیندوویی شیعرەکانیەتی کە بەردەوام دەخوێندرێنەوە.

شاعیران بە مەرەکەبی جیاواز شیعر دەنووسنەوە، ئەوەتا پابلۆنیرۆدا، بە مەرەکەبی سەوز شیعرەکانی دەنووسێ و شێرکۆ بێکەس هەمیشە بە قەڵەمی ڕەشی نووسیوە و یادەوەرییەکانیشی ناوناوە (نووسین بەئاوی خۆڵەمێش)، هەرچی (لەتیف هەڵمەت)ە شیعرەکانی بە خوێن دەنووسێ، بەمەیش دەیەوێ دوو نیشانە پێکەوە بشکێنێ: لەلایەك دەڵێ: شیعرەکانم بەرهەمی خوێن و زوخاو و شەونخونی و ڕەنجی خۆمە، بە قەد خوێن بە نرخ و قیمەتن، کە خوێن ئەو مادە شلە بەبەهایەی نێو جەستەی مرۆڤە ژیانی بە ئەوەوە پەیوەستە. لە لایەکی دیکە، خۆشەویستی و قەدرزانی خۆی بۆ شیعرەکانی نیشاندەدات و هێندە لەلای پیرۆز و موتفەرکن بە خوێن دەیاننووسێتەوە .(*هەموو فەرهەنگەکان/ بۆنی مەرەکەبیان لێ دێ.../ بەڵام هۆنراوەکانی من.../ بۆنی خوێنی خۆم...!)* [٢٦٦]

ئەمانە هەمووی بەڵگەن، کە ئەو سك بەخۆ سووتانە، بۆ شاعیر بۆتە مۆتیڤی داهێنانی شیعر، کە چێژی خۆشییەکی تایبەت بەو دەبەخشن .(نالی)مان وەبیردێنێتەوە کە دەڵێ:

---

[٢٦٦]) لەم سەردەمەدا هێندێك کەس، کە تاتۆ لەسەر جەستەی خۆیان دەکەن، مەرەکەبی تاتۆیەکە (Pigment)، لەگەڵ چەند دڵۆپە خوێنێکی (خۆشەویستەکەیان) تێکەڵ دەکەن، وەك نیشانەی وەفاداری و ئەمەکداری. (نووسەران)

...شیعری خەڵقی کەی دەگاتە شیعری من بۆ نازکی
کەی لە دیقەتدا پەتك دەعوا لەگەڵ هەودا دەکا... [٢٦٧]

وەك ئاماژەمان پێکردبوو، ئەو جۆرە ستایلەی نووسین لە شیعرەکەی نالی و (لەتیف هەڵمەت)یش ئاوێتەی خودشەیدایی شاعیرن و شانازی بە بەهرەی خۆیانەوە دەکەن.

دەقنووس لە کۆپلەیەکدا دەبێژێ:

کە شتێکی جوان دەبینم..
کە لەبەر کۆگایەکدا رادەوەستم و
شتێکی دەگمەن
سەرنجی شاعیرانەم، دەدزێ...
دەڵێم چەند ژەمێ نان ناخۆم و
پارە کۆ دەکەمەوەو دەیکرم...
بەڵام ئای ئاخر بۆ کێی بکرم...؟
خۆ من...
نە دایکم هەیە و...
نە دەسگیران...
نە کچێکیش داوای دیارییەکم
لێ دەکات...! [٢٦٨]

لەنێوان دێڕەکانی ئەم شیعرەدا، ئاماژەیەکی شاراوە هەیە، کە هەر بێدایکی و بێ دولبەری نییە ئەوی وا پەرێشان و زەبوون کردووە، بەڵکو بێ منداڵیش، داشێکی شەترەنجی ئەو

---

[٢٦٧] مەلا عەبدولکەریمی مدرس و فاتح عبدالکریم، دیوانی نالی، چاپخانەی کۆڕی زانیاری کورد، بەغدا، ١٩٧٦، ل ١٠٧

[٢٦٨] دیوانی لەتیف هەڵمەت، ل ٣٠٤ ـ ٣٠٦

یارییە خەماوییەیە لە نێوان (ئەو و خویدا). ڕاوەستان لەبەردەمی جامخانەکان و بینینی شتی سەرنجراکێش و جوان، حەتمەن شت و یاری و گەمەی منداڵانیشی دەگرێتەوە. دەقنووس بە حەسرەتەوە دەڵێ: (*بەڵام ئای! ئاخر بۆ کێی بکڕم...؟*). ئەوەی کە پەیامگر موتەئسیر دەکات بڕینی نان و ژەمەکانییەتی بۆ کۆکردنەوەی چەند قروشێك تا دیارییەکانی پێ بکڕێت. ئەمە تەنزێکی ژەهراوییە، کە لە سەرەتایی هەزارەی سێیەمدا، شاعیری کورد چۆن دەژیت و چۆن گوزەران دەکات .(لەکاتێکدا شاعیرانی مەزنی وڵاتە پێشکەوتووەکان چەکی بانقی کراوە و پەساپۆرتی دیبلۆماسی و زۆر ئیمتیازاتی دیکەیان هەیە). حەیف و مەخابن! لەتیف هەڵمەت دەڵێت: " ئەتوانم بڵێم لەناوەندی هەشتاکاندا، چەندساڵێك نەمئەتوانی بەئارەزووی خۆم کتێب بکڕم، نەمئەتوانی بەئارەزووی خۆم برادەران لەشارەکانی ترو فلان شاعیر هاوڕێمە بتوانم بەئارەزووی خۆم بیبینم و مناقەشەی ئەدەبی بکەین، گەلێ جار لەوانەیە لە کۆڕێ شتێ بانگ کرابم، ڕەنگە زۆرجار نەچوبێتم، چونکە ئەو پارەیەی کە ئەمدا بەم سەفەرە بڕۆم و بێم، ڕەنگە ئەوسا پانزە دیناری تێچووبوایە، ئەو دە پازدە دینارە هەستم دەکرد، کە ئەبێ لەشتێکی تردا سەرفی بکەم، کە ڕەنگە هەندێ حاڵاتی ئەدەبی و بازنەی ڕۆشنبیری تیا بێبەش بووبێتم، لەبەر ئەوەی نەمتوانیووە سەفەربکەم بۆ ئەم شوێنانە لەهەشتاکاندا، لەسەرەتای نەوەتەکانیشدا تەنگ و چەڵەمەی ئابووری هەمووی گرتبووەوە ئەو چەند ساڵە منیشی گرتبووەوە."[٢٦٩]

شاعیر لەشیعرێکی دیکەدا، ئیرەیی بردن بە ڕۆبۆت و بووکەشووشە. لوتکەی سك بەخۆسووتانی شاعیرە. دواتر رۆبۆتیش لەخۆی بەبەختەوەرتر دەزانێ:

ئەگەر من رۆبۆتێك بوومایە

بووکەشووشەم خۆشدەویست

---

٢٦٩ - دیدەنی هاوژین سلێوە لەگەڵ لەتیف هەڵمەت، ١٩ / ٣ / ٢٠١٢

یا پەنجەرەیەك؟

ئەگەر ڕۆبۆت و بووکەشووشە

جووت نەبن

نیترۆن دروست نابێ..؟

هەرچۆنێ بێ

ڕۆبۆت بەختەوەرە

چونکە دایکی نییە کەبمرێ بەدوایدا بگری و

نیشتمانیشی نییە

بەتۆبزی ڕاپێچی سەربازی بکات..! [270]

ئەزموونی نووسین و خستنە ڕووی بیرۆکەکان لەلای (لەتیف هەڵمەت) سەرەتاتکێ بەنێو زۆر کەلێن و کەلەبەردادەکەن، زۆر پەنجەرەی نوێ دەکاتەوە، شاعیر خەمە گەورەکەی لەدەستدانی دایکی، هەر بەبەراورد کردنی بە مرۆڤەکان و سروشت پێوانە ناکات، بەڵکو پەنا بۆ ڕۆبۆتیش دەبات بۆئەوەی لەپاڵ ئەوەوە، هەستە پەنکخواردووەکەی ناخی خۆی دەربڕێ، خۆزگە بەوە دەخوازێ، هەرچەندە ڕۆبۆت کاردەکات و ئەرکی پێدەسپێردراوەکانی خۆی بە ڕێك و پێکی ئەنجامدەدا، بەڵام خاڵییە لە مەشاعیر و هەست و بیرکردنەوە، شاعیر حەزدەکات وەك ڕۆبۆت بێت هیچی تر نەکەوێتە کێژاوی ئازار و بیرکردنەوە.

---

[270]) دیوانی لەتیف هەڵمەت، ل ٩٢٦ ـ ٩٢٧

پووختەی تەوەرە:

١) دەقنووس وەك هەموو مرۆڤێك چەندان شێوەی سۆزی لە دڵ و دەروونداپە، سك بەخۆسووتان وەك سۆزی نەرێنی، بەزەقی لە بەرهەمە شیعرەکاندا دیارە. دروستکەرەکانی ئەو دیاردەیە زۆرن، بۆ قارەمەنەکەی ئەم لێکۆڵینەوە، بێدایکی دواتر بێ یاریی و بێدەستگیرانی هۆکاری سەرەکی چەکەرەکردن و سەوزبوونی ئەم دیاردە دەروونییەن.

٢) دیاردەکە بۆتە مۆتیڤی دارِشتی چەندان دەقەشیعر. ئەمەیش بۆچوونە زانستییەکان پشترِاست دەکاتەوە، کە پەنکخواردنەوەی سۆز ـ هەر سۆزێك، بۆی هەیە ببێتە هاندەر و یارمەتیدەری تەقاندنەوەی کانیاوی بەهرەی خاوەنەکەی.

٣) دەقەکانی ئەم تەوەرەش رِاستگۆیی شاعیر لە دەربرِینەکانیدا نیشان دەدەن، رِیالیزمی لە پاڵ چەندان رێبازی ئەدەبی دیکە، خەسڵەتێکی بەچاوی شیعرەکانی ئەوە.

(١٠)

دایــك، ســاباتی سێبووری

نووسەری ئەمەریکی (تۆماس جی. فیفەر Thomas G. Fiffer)کە هەڵگری بڕوانامــەی ماستەرە لە (نووسینی داهێنەرانە) دەڵێ: "چرکەساتێکی سەختە کە جار هەیە لــە ژیانمانــدا، دەگەینە کەناری ڕووبارێك کە هیچ پرد و دارەڕێییەکی بەسەرەوە نییــە، ناچــاریت دەســت بــە هەموو شتێکەوە بگریت بە (هیچەیشەوە) بــەو ئومێــدەی بەســەلامەتی بگەیتــە ئــەو بــەری کەنارەکە، کە نــە نەخشــەی دیــارە و نــە سروشــت. هــەر ئەوەنــدە دەزانــی کــە ئــەو شــوێنە مەملەکــەتێکی مەجهولــە و گەڕانــەوەش بــۆ ئەوبــەر ئەســتەمە."[٢٧١] کۆچــکردنی خــاتوو (سەعدیە)ی دایکی لەتیف هەڵمەت، ئەو چرکەساتە بوو کە کوڕەکەی گەیاندە سەر ئەو ڕووبارە بێ پرد و قەیاغە. جا لەدەقــە شــیعرەکانیدا هەســت دەکــەیت، کــە ئــەو بێدایکییــە دەســتی پێڕادەگات و دەیەوەێ بیگەێنێتە ئەو بەری ڕووبارەکە، تەنها سێبوورییە.

پلە و ئاست و جۆری سێبووری پەیوەستە بە شێوازی پەروەردەکردن و بوونی بــاوەڕ و فەلســەفەی کەسەکە لە ژیان و تێڕوانینی بۆ بەردەوامبوونی ژیان و بوون. بۆ نموونــە باوەڕدارێــك بــە قــەزاو

---

[٢٧١] http://solaceinabook.com/site/٢٠١٣/٠٨/slice-of-solace-thomas-g-fiffer/

قەدەری خودا، پتر سێبووره و خۆڕاگره بەبەراورد بەو کەسەی کە لە پەراوێزی ژیاندا ڕۆژگار بەسەر دەبات.

لەشیتەڵکاری شیعرەکانی لەتیف هەڵمەت، بۆنوبەرامەی ئەو سێبووری و ورەبەرزییە لە دوو شتدا دەخوێنینەوە: **یەك:** سێبووریدەری ئەو بە پلەی یەکەم شیعرەکانیەتی. **دوو:** لەساباتی دایکە کۆچکردووەکەیدا، هەست بە بوونی سێبووری و ئارامی دەکات. بۆیە بەئاشکرا لە ساتەوەختی دلپڕیی و نائومێدی و ڕەشبینیدا، زوو بە (شیعرەکان و بە دایکییەوە) سێبووری خۆی دەداتەوە.

شاعیر بەرجەستەی وتەکەی (تۆماس جی. فیفەر)ی کردووە بە بێ ئەوەی خۆی پێبزانێ. لە ساتەوەختێکدا خۆی لەکەناری ئەو ڕووبارە دەبینێتەوە و ئەو شتەی دەستی بۆ دەبات و دەیکاتە فریادڕەسی خۆی لەو گێژاوە بە تەوژم و بە خوڕەدا، وشەی (دایك)ە، بەو ئومێدەی بیپەڕێنێتەوە کەناری ئارامی. واتە وشەکە سێبوورییەکی دەروونی و ڕۆحی پێدەبەخشێ. لە بەراوردکاریی دەقە شیعرەکە و وتەکە، ئەمە دەخوێنینەوە: شاعیر دەڵێ:

ئەم وشەیە
کام دایکەیە
کە ڕێی سۆراخی ڕۆڵەی ون
هێناوێتی بۆ باڵەخانەی گیانی من...! [٢٧٢]

---

[٢٧٢]) دیوانی لەتیف هەڵمەت، ل ٥٠٩

ڕێی سۆراغ	←	ڕووبارەکەی سەر ڕێگای ژیان
باڵەخانە	←	ئەو بەری کەناری ڕووبارەکە، ئارامگەی ڕۆح
دایکەکە	←	ئەو شتەیە کە بۆ پەڕینەوەکە دەستی پێوەدەگرێ
گیانی من	←	ژیانی من
ئەم وشەیە	←	هەموو وتەکەی (تۆماس جی. فیفەر)

شاعیر لە قەسیدەی (*دڵم هۆنراوەی لێ دەبارێ*)، دەڵێ:

من گوێ نادەمێ لەم شــارە تەسکەدا

ئەگەر زوو بڕۆمەوە و

ئەگەر دڕەنگ بڕۆمەوە...

دەربەســت نیم...

گەر لە پەنای تاریکی شــەقامێکدا

بخەوم....

یا لە ژووری ئوتێلێکدا....

من هەر تەنیام

نە دایکم هەیە دڵی لام بێ و

نە دەزگیرانیشم هەیە

لە چاوەڕوانی مندا

دڵی ژەنگ بگرێ...

دڵم وەکو دەستی هەژارە لادێیی یەکان

قڵیشاوە و

لە باتی ژان هۆنراوەی لێ دەبارێ... [٢٧٣]

---

[٢٧٣]) دیوانی لەتیف هەڵمەت، ل ١٥٧

لەبەراوردی ئەدەبی چەندان جۆر کاریگەری هەیە، یەك لەو جۆرانە کاریگەری (خودی)یــە، کاریگەری خودی ئەوەیە، شاعیر پێشتر شیعرێکی نووسیوە، بەلاّم دوای مــاوەك شــیعرێکی تــر دەنووسیّ، خوێنەر هەست دەکا، شیعرە نوێیەکە لەئاوی کانیاوی شــیعرە کۆنەکــە دەخواتــەوە، پێشتر ئەودەقەمان خستە ڕوو کەشاعیر حەزناکات لەسەربازی بێتەوە و بــە ئیجــازە بگەڕێتــەوە مالّ، چونکە ئەو نەدەسگیرانی هەیە نەیار. ئەم دەقەشیان هەر سەربەو هەوارەیە، بەلاّم بەڕەنگ و ڕووێکی دیکە دەخرێتە ڕوو. دەتوانین بلّێن سەدا سەد ئەوەی پێشوو نییــە، چــونکە هەرچــەند پێکدەچن، بەلاّم هەریەك لەشیعرەکان بۆن و بەرامە و تام و چێژی خۆی هەیە.

لە ساتەوەختێکی یەکجار دژوار و سەختدا، کە دەروونی دەقنووس هێندە پڕ و غەمگینە، کە پەیامگر تووشی سەرسوڕمان دەکات و چەندان پرسیاری بە مێشك دادیّ: بۆ شارەکەی دەقنووس وا تەسك و تەنگ و تاریك بووە؟ بۆ هێندە خۆی بەبێکەسی دەبینی، خۆ زۆرن ئەوانەی بیّ دایك و بیّ دەزگیرانن؟ بۆچی دلّی وا قەلّش قەلّش بووە؟ جا دوای ســەفەرێك بــەناو (*شــاری تەســك و بێدەربەستی و پەنای شەقام و ژووری ئوتێــل و تــەنیایی و بێــدایکی و بێــدەزگیرانی*)، دەبیــنین شاعیر زوو بەئاگادێتەوە و ڕێنادات چیتر ئەو تەنیاییە و ئەو بێکەسییە هەرەسی پێبێنیّ و دلّــی دابمرکێنتەوە، بۆیە سێبووری خۆی بە شیعرەکانی دەداتەوە و دلّی خۆی دەشوبهێنیّ بە قلّشی نێو پەلی جوتیار و پالّە و ڕەنجدەران، جیاوازییەکەی ئەوەیە دەستی ئەوان ژان و ئازاری لیّ دەباریّ و دلّی شاعیریش ڕێژنەی هــونراوە. پرســیارەکە ئەوەیــە، ئەگــەر شــیعر ســێبووری بــە دلّــی ئــەو نەبەخشی بووایا، شاعیر چی دەکرد؟ بەردەوام دەبــوو لــەو خۆخواردنــەوە و دلّتەنگییــە؟ خــۆی دەکوشت؟ خەم دەیکوشت؟ زۆر پرسیاری تریش. بڕوانن لەم دەقەشدا دایك و دەزگیران حــزووری گەرمیان هەیە گەرچی وەك (نادیار)یش ئاماژەیان پێدراوە.

ئەو منداڵەی کە ئێوارە دایکی مرد
بە پارچە قەڵەمێکی بچووك
لە دەفتەری وێنەکێشانەکەیدا
وێنەی ژنێکی دروستکرد

خۆی هەڵدایە باوەشی و خەوت

کە دیوار و شوورای شەو کەوت

وێنەکە لە خەو هەستا زوو

خێرا بۆ مووبەقەکە چوو

قاوەڵتی بەیانی سازکرد

بۆ منداڵێك کە دایکی مردو نەمرد... [274]

کاری هونەری سەرەڕای حەز و ئارەزوو بەتاڵکردنەوەشە لەگرژی و ئاڵۆزییەکان، پەیوەندییەکی بەتین لە نێوان هونەری نیگارکێشان و شیعر هەیە، شاعیر بە وشە وێنە دەکیشێ، نیگارکێشیش لەڕێی زمانی بۆیە و ڕەنگ، سیدی لویس لەپێناسەی وێنەی شیعریدا دەڵێ: "وێنەی شیعری لە سادەترین مانایدا وێنە کێشانە بە وشە."[275] کەواتە، ئەشێ هەر منداڵە خودی شاعیر بێ بەخەیاڵ یان بەشیعر وێنەی دایکی کێشابێ، یان شاعیر منداڵی تری بێدایکی هاتبێتە بەرچاو. لە گوتەی (خێرا بۆ مووبەقەکە چوو، قاوەڵتی بەیانی سازکرد ـ بۆ منداڵێك کە دایکی مردو نەمرد). لە گوتەی بۆمنداڵێك کە دایکی مردو نەمرد، چەند لێکدانەوەیەك هەڵدەگرێ. یەکەم: دایکی مرد، واتا دان بەوە دادەنێ کە دایکی منداڵەکە مرد. دوو: نەمرد، واتا ئەو دایکە مردووە، بەڵام ئەوەتا لە خەیاڵ و خەون و وێنەکانی ئەو منداڵە وجودی هەیە و قسەی لەگەڵ دەکاو خواردنی دەداتێ. سێ: منداڵە وێنە کێشەکە خودی شاعیرە، کە بە شیعر وێنەی دەکێشێ، کەمردووە، لەهەمان کات دا زیندووە، ئەوەتا لەدوتوێی شیعرەکانیدایە، لەخەیاڵی دایە، لەماڵەکەیدا وجوودی هەیە.

دەقنووس دەڵێ:

---

[274]) دیوانی لەتیف هەڵمەت، ل ١٣٤٦

[275]) سی ـ دی ـ لویس، ت ـ د. أحمد نصیف الجنابي مالك میري ـ سلمان حسن ابراهیم، الصورة الشعریة، دارالرشید النشر، بغداد، ١٩٨٢ ص ٢١.

ئەی دایە گیان.. من دوات دەکەوم

وەك ئەو سەگانەی

دوای بۆنی نانی گەرم و

گۆشت...

دەکەون...

وەك چۆن شیعر...

دوای دڵم...

دەکەوێ...

وەك چۆن سیخورەکان

دوای شاعیر دەکەون...[٢٧٦]

لەم دەقەدا، شاعیر (دایك) دەکاتە (**نانی گەرم و گۆشت و دڵ و شاعیر**)، خۆشی دەکاتە (**سەگ و شیعر و سیخۆر**) هونەرکاییی دەقەکە لەوەدایە، کە دەقنووس دەیەوێ هەرچی ڕێگا و وەسیلە هەیە بیگرێتەبەر و بەکاربێنێ، هیچ بەلایەوە گرنگ نییە کە ئەو وەسیلانە پەسند و شیاو گونجاون بۆ کەسێتی ئەو یان نا. گرنگ ئەوەیە ببێتە سێبەری ئەو (دایکە) و لەسایییەی ساباتی سێبووری ئەودا بحەسێتە و هێوربێتەوە و سەرخەوێکی خۆش بشکێنێ. دەقەکەشی ناوناوە (*ئەی دایە گیان*)، کە پتر شێوەی زمانی منداڵی پێوە دیارە.

پووختەی تەوەرە:

چونکە دەقنووس کەسێکە سەرەڕای ئەوەی هەمیشە دڵپڕ و خەونبین و نیگەران و ڕاڕایە، بەدوای ترووسکەی گزنگێك و چرۆی باغێك و شنەی دارستانێك و نمەی بارانێکدا وێڵە، کە

[٢٧٦]) دیوانی لەتیف هەڵمەت، ل١٢٧ (ئەم دەقە دووبارە بۆتەوە، چونکە لەم ڕەهەندەشەوە خوێندنەوە هەڵدەگرێ.)

ئایندەی ئاسوودە بکات و چرای ژیانی هەمیشە بدرەوشێنێتەوە و ڕووناکی ببەخشێ، لە سایەی شیعرەکان و لە سایەی دایك دا سێبووری خۆی دەداتەوە و بەردەوام دەبێ لە هەنگاو نان بەرە و داهاتوو. ئەو داهاتووەی نغرۆیە لە (نادیاریی و مەجهولی). لێرەشدا دایك مەقامێکی بەرچاو و کاریگەری هەیە لە بەخشینی ئەو سێبوورییە.

(١١)

دایـك و سروشت و شـیعر

پەیوەندی نێوان شیعر و سروشت گەردوونییە. سروشت یەکێك لـەو کایانـەی کـە بووەتـە موگناتیسێك شاعیر و ئەدیبان بۆ لای خۆی ڕادەکێشێت. بەچاوخشانێك بـە نەخشـەی شـیعری کوردی، دەبینین ڕەنگدانەوەی سروشت یەکجار تۆخ و بەرچاوە لـە دەقەکانیـدا. شـاعیری کـورد شاعیری سروشتە، ڕەنگ بێ ئەو (٤) هۆکارە دروستکەری ئەو حاڵەتە تایبەتمەندە بن:

- جوانی و دڵگیری دیمەنەکانی سروشتی کوردستان بێنەزیر و کەم هاوتان، تا ئـەو ڕادەیـە، جوانییەکەیان بە جوانی بەهەشت تەشبیهکردووە.
- شاعیری کورد نەك لەو سروشتە نزیکە، بەڵکو لەباوەشی ئەو سروشتەدا دەژی. ڕەنگ بێ سروشتی خوداوەندی بۆ شاعیرێك کە لە شاری بەغدا یان قاهیرە، یان دوبـەی دەژی، هـەر لـە وێنـە و تەلەڤزیۆنـدا وجـوودی هـەبێ، تەنانـەت مانگەشەوەکانیشـیان بـە تیشـکی گلۆپـە تریسکەدارەکانیان خامۆش و ڕووبەتەمە.
- پەیوەندییەکی تۆکمە لـەنێوان خـەیاڵ و سروشـت دا هەیـە، ئـەو سروشـتە دڵڕفێنانـەی کوردستان خەیاڵ بەسەر داروبەردیشدا دەبارێنن. خەیاڵیش کلیکی دەرگای شیعرە.
- سروشتی کوردستان لە هەر ڕۆژ و مانگ و وەرزێکدا بە ڕەنگێك خۆی دەنوێنێ، ئەمەیش زۆرترین ڕەنگ و کەرەستە دەخاتە بەر دەستی شاعیری نیگارکێش. بۆ

نموونە شاعیرێکی ئینگلیز هەر زستان و پاییزی هەیە، بەهارەکەی چەند حەفتەیەکە و هاوێنیش نابینێ، ئەمە بۆ شاعیرێکی کەنداوی عەرەبیشی دروستە کە وەرزی هاوێن داگیرکەری ڕۆژەکانی ساڵە لەوێ.[٢٧٧]

ڕەنگدانەوەی سروشت لە شیعرەکانی لەتیف هەڵمەتدا شکانەوەی تیشك و شەپۆلی ڕەنگەکانی سروشتە لە قەسیدە (بەهارییەکەی حاجی قادری کۆیی) و دواتریش شیعرەکانی (گۆران)، بەڵام بە زمان و بونیات و بیرۆکە و مراز و پەیامی جیاوازتر. دەکرێ کورترین پێناسەی کۆبەرهەمی شیعری لەتیف هەڵمەت لەیەك ڕستەدا دابڕێژن و بڵێن: (شیعری لەتیف هەڵمەت ڕەنگکردنەوەی سروشتە بە بۆیەیی خوێن و ئارەقە و فرمێسکی ستەمدیدەکان، بە فڵچەکانی ژانی مرۆڤایەتی، لەسەر کەنڤەسی ((Canvas ویژدانی مێژوو.) (سروشت لە جیهانبینی شیعری لەتیف هەڵمەتدا) بابەتێکە کتێبێك هەڵدەگرێ. لەبەر چڕ و پڕیی بابەتەکە و پەیوەستبوونمان بە ڕێڕەوی لێکۆڵینەوەکە، لێرەدا شیتەڵکارییەکەمان هەر لە بازنەی (دایك و سروشت و شیعر) خەستدەکەینەوە. بۆ ئاسانکاری کارەکەمان، دەقەشیعرەکان بەسەر (٣) هۆبەدا پۆلین دەکەین بەوناونیشانانە: *ڕەنگکرنەوەی دیمەنەکانی سروشت بە وشە. ئاوێتەکردنی سروشت و بە پەیامەکانی شاعیر. بەخشینی ڕۆحی مرۆڤ و مرۆڤایەتی بە سروشت (بەمرۆڤکردنی سروشت).*

---

[٢٧٧]) هونەرمەندی نیگارکێش محەمد عارف دەڵێ: کاتێك بەرانبەر دیمەنی چیاکانی دەوری ڕەواندز دادەنیشم، دەبینم لە هەر چەند سەعاتێکدا ڕەنگ و سیبەرەکان دەگۆڕێن و شێوەیەکی جیاوازی ئەو دیمەنانە نیشان دەدەن. لە گزنگی بەیانییەوە تا خۆرئاوابوون، شاخەکان و گردوڵکەکان بەچەندان دیمەن خۆیان دەنوێنن. (سەرچاوە: دیداری تەلەڤزیونی.ساڵی ١٩٩٠)

- **ڕەنگكرنەوەی دیمەنەكانی سروشت بە وشە:**

شـاعیری ئەمــەریكی (ڕالــف والــدۆ ئیمرســەن (Ralph waldo Emerson) (١٨٠٣ – ١٨٨٢) دەڵێ:" سروشت هەمیشە ڕەنگی ڕۆح وەردەگرێت و دەپۆشێ." [٢٧٨]

ئەم گوتەیە ڕێك لـە دەقەشـیعرەكانی لـەتیف هەڵمەتـدا ڕەنگیداوەتـەوە. ڕەنگـی ئـەو هەورەی ئەو دەیبینێ، هەمان ئەو ڕەنگە نییە كە تۆ دەیبینێ. بۆ؟ چونكە ئەو بەچـاوی ڕۆح تەماشـادەكات و دەبــینێ. ئــەوە جگــە لــەو تــەكنیك و وەســتاكارییە شــیعرییەی لــە تەوزیفكردنەكەدا بەكاری دێنێ. تێڕوانینی شـاعیران بۆدیاردەكـانی سروشـت جیـاوازە ئـەوتا بەختیار عەلی دەڵێت: " سروشت لای گۆران خودی سروشتە لەوپەری سـاتەكانی سەرسـامی و مەستیا بەجوانی خۆی، بەڵام سروشتی شێركۆیی سروشتێكی تـرە سروشـتێكی خەسـڵەتەكانی مرۆڤ تێكەڵاو ماناكانی بووە و ئامانجی دیكـە بەوێنـە ئالۆزەكـانی سـپێردراوە. بەئینسـانی كردنی سروشت یان مرۆڤاندنی سروشت، ئەگەر ئەم ناونانە بشێت، پانتاییەكی زۆر گەورەی لە شیعری شێركۆدا داگیر كردووە."[٢٧٩] . جا ئەگەر تێڕوانینەكە لەنێوان ئەم دوو شـاعیرە فـراوانتر بكەینەوە، ئەوا تێڕوانینی لەتیف هەڵمەت بۆ سروشت ڕەهەندەكانی ئیجگار زۆرن، یەكێك لەو ڕەهەندانە مەسەلەی دایك و سروشتە. لەم دەقەی خوارەوە (دایك)، سەر زەوی بەجێهێشتووە و دەبێتە هەور. كام هەور؟ ئەو هەورەی هەمیشە وەك شاعیر لـە ڕێـی گۆڕسـتانانە و سـەردانی گلكۆی ئازیزانی دەكات. بڕوانە چۆن سروشتی ڕەنگ كردۆتەوە، ئەو دەڵێ:

---

[٢٧٨] https://www.brainyquote.com/quotes/topics/topic_nature.html)

[٢٧٩]) شێرزاد حەسەن وكۆمەڵێ نووسەری تر، تیرۆژەكان و شیعری شێركۆ بێكەس، بڕوانە نووسینەكەی بەختیار عەلی، نەرسیی و كوژراو تراژیدیای كەرنەڤاڵی، پەیوەندی بەمێژووەوە لە شیعری شێركۆ بێكەس دا، چاپخانەی داناز، سلێمانی، ١٩٩٩، ل ٤٦.

(هەندێ پرسیار)

ئای دەشێ

ئەو هەورە ڕەش ڕەشە

هەور نەبێ

دایکێکی کلۆڵی

بێ زەردەخەنە بێ

کش و مات ڕێ بە ڕێ

بۆ تەرمی کوڕەکەی بگرێ...! [٢٨٠]

لەم شیعرەدا وێنەکە ئاوەژوو کراوەتەوە، هەور: مانای بەرزی، ڕۆح، نادیاری دایك دەگەیێنێ. خۆی دایکی شاعیر مردووە، بەڵام ئەو وادادەنێ، کە شاعیر بەدوایدا دەگەڕێ. هەر پەیوەندی بەخاکەوە هەیە، کە لەڕێی رایەڵەکانی باران کون و کەلەبەرەکانی خاك دەدۆزێتەوە. بۆیە زۆرجار لە دەقی ئەدەبی گوتراوە: (چاوی هەور). یان (هەوری گەڕیدە)، ئەم ڕەهەندانە لەبوندیادێکی وێنەی شیعرییەوە هەڵێنجراون.

ئەوەتا شاعیربە دڵپڕی و توڕەییەوە دەڵێ:

نازانم بۆنی دووکەڵی دێیەکی سووتاوە دێ

یا دڵی دایکی شەهیدێك

ئێوارە شەڕ گەرم بوو

ئەمە بەفرە کڕێوە دەکا یا ... کفن!

ئەی سەگەلی شەو بێدەنگ بن

ئیتر وارۆژە و نۆرەی دڵی منە بوەرێ

ئەی بارانی خەم من چەترم نیە

بەڵام هەرگیز ئەو چەترەم لەبیرناچێتەوە

---

[٢٨٠]) دیوانی لەتیف هەڵمەت، ل ٦٧٦

کەمن و کچێك ناوی ـ جوان ـ بوو
لەنیوەرۆیەکی سلێمانیدا... [281]

(*شەوێکی تووڕەیە ـ پارچە تەمێکی ڕەشی لەخۆی ئالاندوە*)، دەقنووس تەماشای کۆمەڵێك دیمەنەکانی سروشتی کوردستان دەکات، بەڵام ڕەنگی هیچیان وەك ڕەنگە سروشتییەکەی خۆیان باس ناکا، هەر بۆ نموونە، دەزانین بەفر سپییە، بەڵام لە زانستی ڕەنگدا کە نزیکەی (٣١) ملیۆن جۆرە ڕەنگ هەیە، ڕەنگی سپی بە سەدان شێوە خۆی دەنوێنێ، دەقنووس سپییەتی کفنی بە بەفرەکە بەخشیوە. بۆ؟ چونکە ئەو بە چاوی ڕۆح دەبینێ، ڕۆحێك نغرۆکراوە لە کەش و و هەوای وڵاتێك ڕەشداگەڕاو بە دوکەڵ و خوێن و شەڕ و وەڕین و خەم و...تاد، کە وایانکردووە ڕەنگەکانیش بشێوێن و بگۆڕێن. لێرەدا جگە لە هەستەوەری بینین، هەستەوەری بۆنکردن و کۆئەندامی ئاخاوتنیشی هێناوەتە نێو دەقەکە. وەك لە ناونیشانەکە دیارە، تۆڕەبییەکەی شەو، شاعیریشی بە جۆرێك تورەکردوە، کە ئەم شیعر گوتنەی خۆی بە (وەڕین) شوبهاندووە ـ لەکاتێکدا ئەو گوزارشتە کەم لە شیعرەکانی ئەودا بەرچاو دەکەون. دەبینین دایك، دایکێکی کوڕ شەهیدکراوە و بوکرووز لە دڵی دێ.

لێرەشدا دایك بە بوونەورێکی چەوساوە و موعەزەب نیشاندەدا. ئەو دەڵێ:

من نازانم
دەشێ ئەم ئەستێرانە
چرای ماڵی خدری زیندەبن
کێ دەڵێ چاوی بێداری ئەو دایکانە نین
کە کوڕەکانیان
بۆ جەنگی تەرِوادە چوون
هەروەها دەشێ
مانگ... مانگ نەبێ

---

[281]) دیوانی لەتیف هەڵمەت، ل ٧٣٥

زەردێنەی هێلکەی

باڵندەیەکی ئەفسانەیی بێ... [282]

تۆ گەر لەشەوێکی هاوێندا سەرهەڵبڕی، هەر مـانگ و ئەسـتێرەکان دەبـینی، جـا ئەگـەر منداڵ ئاسا، بە خەیاڵ لەناویاندا پیاسەد دەکردبێ، لەخۆت پرسیووە: ئەرێ! ئەوانە چین؟ سـەیرە دەقنووس، کە هەمان پرسیاری تۆی کردووە، چ لێکدانەوەیەکی بۆ ئەسڵ و فەسڵ و ڕەچـەڵەکی وان کردووە. لەم دەقەشدا (٣) وشە پتر سەرنجمان ڕادەکێشێ: (١) **خدریزیندە:** ئەمە نیشـانەیە، کە شاعیر هەمیشە خێرخواز و مرۆڤدۆستە. خۆ ئەگەر بە دڵێ ئەو بێ ئەوا ئەو هـەموو ملیـار ئەستێریە و خدری زیندە دەستی مرۆڤەکانی سەرزەوی دەگرن و دەبنە ڕێبەریان. ئاماژەشـە بـۆ کەلتووری کوردی .(٢) **چاوی دایك:** لێرەشدا (جـەنگی تـروادە)، ئاماژەیـە بـۆ هـەموو شـەڕە گەورەکان، کە لەخت و خۆڕایی خەڵکێکی زۆریان کردۆتە قوربانی .(٣) **باڵندەی ئەفسـووناوی:** پانتای جیهانی خەیاڵی دەقنووس نیشاندەدا. بڕوانە شاعیر لە ئاسمانـەوە سروشـت بـەرەو زەوی ڕادەکێشێ و شاعیرانە ڕاڤەیان بۆ دەکا.

شاعیر دەڵێ:

دایك و باوکی

بەجێیان

هێشتووە

هەمیشە لە سەر ئەو کەژ و لووتکانە

ڕادەکات و

جگەرە لە دوای جگەرە پێدەکات

هەور. [283]

---

[282]) دیوانی لەتیف هەڵمەت، ل ٩٩٢

[283]) شیعری دژەشیعر یا یارییەکی کۆن و نوێ، لەتیف هەڵمەت، ل ٣٣

لە ڕەنگەکانی ئەم دەقە، تابلۆیەکی پاییزی سەرنجڕاکێشی ئاسمان دەبینین، لە نێوان ڕەنگی وشەکاندا، دەروونناسانە، ناخی دەقنووس ورد ورد دەخوێنینەوەی، جا هەر وشەیەکی ڕەنگرێژکراوی ئەم تابلۆ دەق ئامێزە، بۆ لەتیف هەڵمەتناسەکان، گوزارشتی زۆر هەڵدەگرێ، بۆیە گوناحە لێرەدا وشەکان وەك وشە سەیر بکرێن و بخوێندرێنەوە. لەم قسەیەدا مەبەستمان ئەو خوێنەرە کەم ڕۆشنبیرەیە، کە سەرپێیی کتێبان دەخوێنێتەوە. ئاخر لێرەدا وشەکان وشەی ئاسایی نین:

دایك و باوك: دایکە سەعدییەی سووتاو باوکە قەلەندەرەکەی شاعیر.

بەجێهێشتوە: جێهێشتنی هەرزەکارێکی (بەتەمەن) لە دونیای غەریبی و سەرگەردانی و محنەتدا.

کەژ و لوتکە: ئەو شاخ و داخانەی شاعیر بە تافی لاوی بۆیان بووە پێشمەرگە و ئێستاش بە تفەنگی قەڵەم پاسەوانیانە.

ڕاکردن: لە شەڕ و خوێن و نەهاماتی و زوڵم و چەوسانەوە و داپلۆساندن. ڕاکردن بەرەو نادیار لە نادیارەوە.

هەور: جگەرە خۆرێکی ئاڵودەی دوکەڵاوی سەر شین و ڕەش و ئاچووغ.

بەکوردی و کرمانجی، هەورەکە لەتیف هەڵمەتە و ئاسمانەکە جیهانەکەیەتی و سەرزەوی زیندانە خەمرێژکراوەکەیەتی.

- <u>ئاوێتەکردنی سروشت و بە پەیامەکانی شاعیر.</u>

شیعری ڕەسەن هەڵگری پەیامی مەزنە، زاراوەی پەیام نابێ هەر لە بازنەی گوتاری (بەها و ئایین و فەلسەفە) قەتیس بکرێنەوە. بەخشینی زەردەخەنەیەك، فەرەحنایەتییەك، کردنەوەی گرێگوێرەیەکی دڵ، خەون و خەیاڵێك، تاسە و مرازێك...تاد. هەموویان پەیامن، لێ بە ڕەنگ و

دەنگی جیاواز. چونکە شاعیر بۆ گەیاندنی پەیامەکانی پێویستی بە کەرەستەیە، زۆر جار کەرەستەکان لە سروشتەوە دەخوازێتەوە.

شاعیر دەبێژێ:

(سوورەتی عەشق و تەنیایی)
شەپۆل زۆر زۆر بێ ئەمەکە
لە دێوەرەی ئاسوودەیی
کەناردا لە دایك دەبێ
کە کۆچ دەکاتو دەڕوات
ببڕای ببڕ سەر لە دایکە
میهرەبانەکەی خۆی نادات. [284]

چاوی شاعیر دەبێتە چاوی یەمامەی یەمەنی و زۆر دوور دەبینێ. دەگاتە کەنار دەریا پان و پۆڕەکانی ئەو سەری جیهان. لەویدا شەپۆڵەکان سەرنجی ڕادەکێشن و دەقەشیعرێکی پێدەبەخشن. لە دەقەکەدا (٣) پنت جێگەی تێڕامانە: (ا) فراوان و قوڵی خەیاڵی شاعیر، کە لە کوردستانەوە دەستی دەگرێ و دەیباتە ئەو سەری دونیا و لە کەنار دەریایەك بەجێی دەهێڵێ .(ب) بەراوردکردنی دڵی وەفای خۆی بە بێوەفایی شەپۆڵەکان. ئەمەیش نیشانیدەدات، کە ئەو دەقنووسە لەو پەڕی دنیاشدا ناتوانی دەستبەرداری وەفای پاك و بێگەردی دایکی بێ .(ج) ناونیشانی دەقەشیعرەکە (سوورەتی عەشق و تەنیایی)یە، کە هەر یەك لەو سێ وشە لێکدانەوەی زۆر هەڵدەگرێ: سوورەت، پەیوەستە بە قورئان، لێرەدا پیرۆزیی دێتە ئاراوە. عەشق، هەوێنی شیعری ئەوە، لێرەدا سۆز دێتە ئاراوە، تەنیایی دەربڕی نامۆیی شاعیرە، ئەمەیش بارە دەروونییەکەی ئەو نمایش دەکات. لەبیرمان نەچێ لێرەدا (٢) دایك دەبینین، دایکی شەپۆلەکان کە دەریایە و دایکی شاعیر کە خاتوو سەعدییە ـ گەرچی دەقنووس ئاماژەی بە ناویشی نەکردووە. پەیامی دەقنووس ئەوەیە کە: بێوەفایی دەرحەق بە دایك ئەستەمە. لەتیف هەڵمەت

---

[284]) دیوانی لەتیف هەڵمەت، ل ١٣٣٤

ئەوەندە لەبابەتی دایك وردبووەتەوە کە پێی وایــە هەمووشــتێك دایکــی هەیــە، بەتایبــەتی لــە دیاردەکانی سروشتدا، بۆیە دایکی بۆ شەپۆل خەلق کردووە، وەك چــۆن هەســت بــە پەیــدابوونی شەپۆل دەکەین دواتر لەناو دەچێت، پەیدابوون، واتا لەدایك بوون، لە ناوچــوونی شــەپۆل، واتــای مردن دەگەێنێ. شاعیر دەڵێ:

(تارماییەکان ئەتوێنەوە)
درێژایی خۆێی تەمەنی شەوگار
گوریسێکە لە گەردنمایە
چاوی براکانم
پەرژینی رێگا ون بووەکانە
ئەڵێن جانەوەرێکی برسی
یاریەکانیانی دزیوە
دایە تەمی بێشکەکان بشۆرە
با کۆرپەکان نەخلیسکێنە
خۆڵەمێشی بەهارەوە
ئەی بەفری گومەزە بێ سێبەرەکان
تاکەی فرمێسکی چاوی شارەکەمی
تاکەی بەری دارەکانمان تاڵ ئەکەی
گیانە لەناو بۆگەنی تەرمەکانا بۆت ئەگەرێم
دەستت بۆ درێژ ئەکەم
ئەگەر باوەڕ ناکەی
وا تفەنگەکەم گۆرانیت بۆ ئەڵێ. [285]

([285]) دیوانی لەتیف هەڵمەت، ل ٤٩

"بۆ من ئەو شیعرانەی بۆ بەفر بارین وتوومە ئەو جوانییەی لەبەفربارینە بینیومە لەبەهارە نەمبینیوە، ڕەنگە لەپاییزیشە هەستم بەم خەمە زۆرە نەکردبێ، کە شاعیران خـەمی پێـدەخۆن، ڕەنگـە زۆر جـار پـاییزم لەبـەهار بـەلاوە جـوانتر بـێ، پـاییزم بەئامادەکارییـەك دانـاوە بـۆ نوێبوونەوەیەکی تر، کە گەڵاکان دەوەرێن و دارەکان ڕووت ئەبنەوە خۆیـان ئامـادە دەکـەن بـۆ ئەوەی جارێکی تر لەدایك ببنەوە، ڕەنگە زۆرجـار مـن بڵـێم ئـەرکی جـوانی پـاییز لەهـەموو وەرزەکان بەهێزترە، چونکە هەمیشە لەئامادەکارییدایە، کە سروشت جوانتربکا." [٢٨٦]

- <u>بەخشینی ڕۆحی مرۆڤ و مرۆڤایەتی بە سروشت .(بەمرۆڤکردنی سروشت).</u>

مرۆڤاندنی (بەمرڤکردنی) شتەکان و سروشتیش وەك یەکێك لەو شـتانە، لـە دێرینـەوە تـەکنیکێکی هونـەری بـاو بـووە، بـەزمان هێنـانی بـێ زمانـەکان لـە ئەدەبـدا بـە زاراوەی (Anthropomorphist) ئاماژەی پێدەکرێت. لەتیف هەڵمەتیش، لە ڕووبەرێکی زۆر پان و فراوان بە چەندین ڕەهەند و ئارستەی جیاواز، مامەڵەی لەگەڵ ئەو هونەرە ئەدەبییەیی کردوە. لاسایی نەکردنـە و جوینـەوە و وێنەکێشـانەوەی دیمەنـە هونەرییـەکانی کەسـانی دیکـە، تـا ڕادەیەکی بەرچاو تابۆیە لە مانفێستی شیعر نووسینی ئەودا. سەدان شـاعیر بارانیـان کردۆتـە فرمێسك و شەوگاریان کردۆتە عەبای ڕەش و ڕووباریان کردۆتە سوارچاك، لێ کاتێـك لـەتیف هەڵمەت هەمان وشەی *(فرمێسك و عەبا و سوارچـاك)* وێنـەدەکات، لـە هـەموو ڕووەکانـەوە جیاوازە.

لەم دەقەی خوارەوە، هەوری گرینۆك کراوەتە دز و بۆ ڕێژنەکانی، دەچێ فرمێسکی چـاوی دایکی شەهیدان دەدزێ. لێرەشدا لێشاوی بەردەوامی فرمێسکی چاوی دایکی شەهیدان بەرز و شکۆدار ئاماژەی پێدراوە. ئەوەتا دەڵێ:

---

[٢٨٦]) دیدەنی: هاوژین سلێوە لەگەڵ لەتیف هەڵمەت، ١٩/ ٣ / ٢٠١٢

بۆ کێ دەگری...

ئەم هەموو زەنگۆڵە فرمێسکە

لە دایکی چ شەهیدێك

دەدزێ... هەور؟ [٢٨٧]

زۆر لەشاعیران سەرەتاتکێکی مانگیان لە نێوان پەڵە هەورەکاندا، لـە دەقەشـیعرییەکاندا تـەوزیفکردووە. شـاعیر لێـرە شـەو و مـانگ و هـەور و ئەسـتێرەی کردۆتـە کارەکتـەری شانۆنامەیەکی یەك پەردەیی. شـانۆگەرییەك ئاوێتەیەکـە لـە تراژیـدیا و کۆمێـدیا. خوێنـەر دەتوانی ببێتە تەماشاچی ئەو شانۆگەرییە، کە دەقنووس بەم شێوەیە داڕشتووەتەوە:

ئەو دەڵێ: شەو

ئەو کراسە

ڕەشەی

لەدایکی بووکێك دزیوە..!

هەورو مانگ لەتوێی تاریکیدا

یەکدی ڕاودەنێن

ئەستێرەکان

بەدزییەوە

پێیان پێدەکەنن

ئەمە کۆمیدیایە یا تراژیدیا. [٢٨٨]

لەدەقێکی دیکەدا دەڵێ:

[٢٨٧]) دیوانی لەتیف هەڵمەت، ل ١٣٦٩

[٢٨٨]) دیوانی لەتیف هەڵمەت، ل ٧٠٣

(دایك)

لە کلاو ڕۆژنەی ماڵێکەوە... منداڵێك

هاواری کرد... دایە... دایە

(سەرنج بدەن... ئەها دایکم

لە ناو ئەو هەورەدایە)

هەور بازی داو ڕانەوەستا

لەسەر شووشەی تەڵخی کلاورۆژنەکەدا

چەند فرمێسکێك جێما بۆ ـ با ـ

من نازانم فرمێسکی منداڵەکەبوو

یاخود شوێن پێی ئەو هەورەی کە بە هایوهوو

بە شمشێری درێژەوە

بۆ ئەو دیوی چیاکە چوو... [289]

مردنی دایك، بزربوونی دایك گەڕان و ماندووبوونی دەوێ، تادەدۆزرێتەوە، شاعیر بەهەموو شێوەیەك لەناو کەون و سروشتدا بەدوای دایکی دادەگەڕێ، منداڵەکە خودی شاعیرە، کە تەنانەت لەکلاو ڕۆژنەیەکیشەوە ئەو پارچە هەورێك ببینێ وا دەزانێ دایکییەتی. بەسەر شووشەی کلاورۆژنەکە چەند دلۆپێك ئاو بەجێ ما. شاعیر ئەوە دەخاتە ڕوو دەڵێ نازانم فرمێسکی منداڵەکە بوو، یان هی هەورەکە. بۆچی دایك لەدەست ڕۆڵەکەی رادەکات، کە ئەو ڕۆڵەکەی خۆی خۆش دەوێ؟ ئەمە ئەو پرسیارەیە کە هەمیشە لای شاعیر دووبارە دەبێتەوە. چونکە لەناو هەموو شتەکانی سروشت دایکی دەبینێ. بەڵام ئەم بینینە تەواو سوکنایی نایێ. بەڵکو دەیەوێ لەشتەکانی تریش ئەو هەر بیبینێ.

شاعیر دەڵێ:

---

[289]) سەرچاوەی پێشوو، ل ١٣٢٦

بە شەو زرێبار

ئەستێرەکان بانگ دەکات

دیرۆکی ڕاوچی و تۆرپیان

بۆ دەگێڕێتەوە

بە شەو زرێبار

باسی ئەو عاشقانە دەکات

بۆ مانگ

کە لەبەر بێجێگایی

لە بن زرێباردا

بە ئاسوودەیی باوشی خۆیان

بۆ یەکدی دەکەن بە ماڵ

زرێبار رۆندەکی ئەو دایکانەیە

کە کوڕەکانیان

قەرتاڵەکانی ونگە

پڕ دەکەن لە لم

زرێبار ڕۆندك نییە

دوورایی

نێوانی

من و

نیشتمانە...[٢٩٠]

لەم دەقەشیعرە، لەسەر زاری دەریاچەی زرێبارەوە، ژیاننامە و بیرەوەرییەکانی ئەو دەریاچەیە و وڵاتێك دەبیستین. شاعیر هەموو بستە زەوی و دڵۆپە ئاوێکی ئەم کوردستانەی بە

---

[٢٩٠]) دژەشیعر، لەتیف هەڵمەت، ل ٥٠

جەستە و خوێنی خۆی داناوە، سنوورەکان سڕاونەتەوە و خەمەکان بەیەکسانی بەشراونەتەوە و دایکەکان ئەگەر حەشاماتێکیش بن هەر دایکە ئەمەکدارەکەی شاعیرە، کەلێرەشدا دایك و ڕۆندك ئاوێتەی یەکتریکراون و لە قالبی شیعرێکی (نەریتیڤی Narrative)دا سەفەرێکی خۆشمان پێدەکات.

پووختەی تەوەرە:

- لە ڕەنگکردنەوەی سروشتدا، کە خەسڵەتێکی دیاری دەقنووسە، دایك ڕەنگەکانی خەمی پۆشیوە و خەمخۆرانە، وەك دایکی شەهید و مەزلوومەکان، هاتۆتە نێو دەقەکانەوە.
- لە پەیامەکانی سەرزاری سروشت، دایك لێرەشدا پەیامبەرە جوان و میهرەبان و مرۆڤدۆست و خۆشمەشرەبەکەیە، کە پێشتر ناسیوومانە. تارمایی دایکی شاعیریش هەمیشە حزووری هەیە لە نێو دەقەکاندا.
- لە بەمرۆڤکردنی سروشت، ئەوجارەی دار و بەرد و هەور و ڕووبار و ئەستێرە و مانگ...تاد. کراونەتە دایك. بەمەش پانتایی جوگرافیای دایك بە ئاسۆیی و بە ئەستوونی ئەو هەسارەیە داگیر دەکات. دایك هەیە جەستە و ڕۆحی لە ئێمەمانان ناچێ، چونکە بەشێکە لە جەستە و ڕۆحی مانگ و خۆر و ڕووبار...تاد.

(١٢)

دایــکە مەزڵــوومەکان

قولەڕەشی ئازادیخوازی ئەمەریکی (مارتن لۆسەر کینگMarin Luther King ١٩٢٩ ـ ١٩٦٨) دەڵــێ: "تفتووتــاڵترین ســاتەوەختی تراژیــدیای زوڵــم و زۆرداری، لــە وەحشــییەت و قەساوەتی زاڵمەکاندا نییە، بەڵکو لە بێدەنگی پیاوە باشەکان دایە." [٢٩١]

ئەگەر کورد بە درێژایی مێژوو چەوسێندرابێتەوە و زوڵملێکرا بوو بێ، ئەوا ژنــانی کــورد چەوسانەوەکەیان چەندبارە بووە. هۆکارەکان باری ئابووری و کۆمەڵایەتی و ئایینی و کــەلتووری و ڕەشنبیری دەگرێتەوە، بەڵام لە نیوەی دووەمی سەدەی ڕابردووەوە ـ کە لــەتیف هەڵمــەت بــۆ خۆی شایەتحاڵی بووە ـ بۆ ژنانی کورد، لە شار و لادێ، زۆر سەختتر و کارەساتبارتر بوو، جگــە لە زوڵمی پیاوسالاری و نادەدپەروەری کۆمەڵایەتی و ئــەو هــەموو بارگرانییــەی ئــیش وکــار و خێزان بەرێوەبردن و پەروەردەکردنی منداڵ، باری شۆڕش و خەباتی چەکداریشی کەوتە سەرشان، لە خزمەتکردن و زیندانی کردن و دەربەدەری و ئاوارەیی و بێ پیاویی و سەرپەرشتکردنی کۆزی منداڵی ساوا و نان پەیداکردن و بوون بە قوربانی شاڵاو و شەڕ و ئاڵۆزی و پێکدادانەکان. زۆریان شەهیدکران و بوونە کەمئەندام و دەربەدەری شار و وڵاتان... تاد. کەواتە ناکرێ بۆ شــاعیرێکی ناسنامەوەتەنپەروەر، چاو لەو زووڵم و چەوسانەوەی دایکەکان و خۆشکەکانی بپۆشێ. هەرچەندە

---

[٢٩١]) Martin Luther King، Jr by Kathie Billingslea Smith، Author: James Seward، Published by Little Simon، New York، ١٩٨٧، P.١٢٣

ئەم ناونیشانە ئاوێکی زۆر دەکێشێ، هەوڵدەدەین لە بازنەی دایك و دایکە چەوساوەکان، دەقەشیعرەکان بخەینە سەردەزگای ڕەخنە و ڕەخنەکاری ئەدەبی.

لە فەرهەنگی (Thesaurus) وا پێناسەی چەوسانەوە کراوە: "بارکردنی کەسێك بە کۆڵێکی زۆر قورس لە کار و بەرپرسیارەتی و کێشە و گرفت بە زۆری زۆرداری، بەبێ لەبەرچاوگرتنی بەهاکانی کەسی چەوساوە. هەروەها پوونگاندنەوەی کەش و هەوایەکی ناخۆش، بۆ نیگەرانکردنی کەسانی دیکە و ئازاردانی دەروون و ڕۆح و نائومێدکردنیان."[٢٩٢]

دەقنووس لە دەقی (سێدارە)دا دەڵێ:

ئەگەر بڵێم: شارەکەمم خۆشدەوێ...

دەمدەن لە دار...

ئەگەر بڵێم: یارەکەمم خۆشدەوێ

دەمدەن لە دار...

هەموو ڕۆژێ فیرعەونی شار

هەزاران جار

دەمدا لە دار

قەدەغەیە خۆشەویستی...

قەدەغەیە خەندەو پرسیار...

بەیەك بڕیار...

لێك دەترازێن هەزارەها ماسی و ڕووبار

بەیەك بڕیار

لێك دەترازێن...

---

[٢٩٢]http://www.thesaurus.com/browse/oppressed?s=t

هەزارەها کەو و نزار
هەموو ڕۆژێك فیرعەونی شار
زگی دایکە خەمبارەکان هەڵدەدڕێ...
بۆ پێغەمبەرێك دەگەڕێ...
بیدا لە دار
کە خۆری تر دێنێ بۆ شار... [٢٩٣]

لەم دەقەشیعرەدا، هەست بە ئازار و ژان و مەعاناتی دایکە مەزلۆمەکان دەکەین. دەقنووس هەموو دایکەکان بە دایکی خۆی دادەنێ و وەك دایکی خۆی بۆیان بەپەرۆشە. فراوانکردنی بازنەی دایك، لە خودەوە بۆ پانتای کۆمەڵگا و بگرە کۆی مرۆڤایەتی، مەقامێکی بەرز بە شاعیر دەدات بەوەی کە چاوەکانی ئەو مەزلۆم و چەوساوانە دەبینێ. لەتیف هەڵمەت بە زاری خۆی دەڵێ: بەڕەئی من، چۆن ئەڵێن دۆزینەوەی زاتەکان لەزاتی خۆتەوە دەست پێدەکا، خۆشەویستیی خەڵکی تریش لەخۆتەوە دەست پێدەکا، خۆتت خۆش دەوێ، کەواتە خەڵکی ترت خۆش دەوێ، ڕقت لەخۆتە، تۆ کە ئامادە بووی خۆت بکوژی ئامادەی هەموو خەڵکێك بکوژی، بەڵام کە تۆ ئامادەبووی خۆت خۆش بوێ خۆت عەزیەت نەدەی جگەرەیەك نەنێی بەدەستی خۆتەوە، یانی هەست بەئازار دەکەی ئامادەنی جگەرەیەك لە دڵی هیچ کەسێك نزیك کەیتەوە، ئەگەر دووژمنیشت بێت بەزەیت پێدا دێتەوە، خۆتت خۆش دەوێ خەڵکت خۆش دەوێ، ڕقت لەخۆتە ڕقت لەخەڵکە." [٢٩٤] جا لەم دەقەشیعرەدا دوو دیدگەی جوان کە دژ بە لۆژیك و بەهایەکانن، خراونەتە ڕوو: یەك: خۆشەویستی لەو وڵاتەدا تابۆیە تا ڕادەی کوشتن و لەسێدارەدان، کە نەدەبوایە وابێ. دوو: دایکەکانیان وا لاواز و بێدەسەڵات کراون، ناتوانن خۆیان

---

[٢٩٣]) دیوانی لەتیف هەڵمەت، ل ١٧٨

[٢٩٤]) دیدەنی هاوژین سڵیوە لەگەڵ لەتیف هەڵمەت، ١٩ / ٣ / ٢٠١٢

خۆیان ڕزگاربکەن و چاوەڕوانی (*پێغەمبەرێك*)ن. ئەمەیش قورسایی زوڵم و چەوسانەوەی سەر شانی ئەوان نیشان دەدات، ئەمەشیان هەر نەدەبوایە وابێ. پەڕادوکسەکەیان لەوە دایە، کە خۆشەویستی دەبێ خەڵات بکرێ و چەوساوە دەبێ تۆقی کۆیلایەتی بشکێنێ.

بڕوانن چۆن دایکەکان بوون بە ڕووبارێك لە دۆڵێکدا کە ئاوی هەموو کانی و کانیاوەکانی هەردوو لای دەڕژێتە ناو و ئەویش بەسینگ فراوانییەوە باوەشیان بۆ دەکاتەوە. سەرنجی ئەو هێڵکارییەی خوارەوە بدەن:

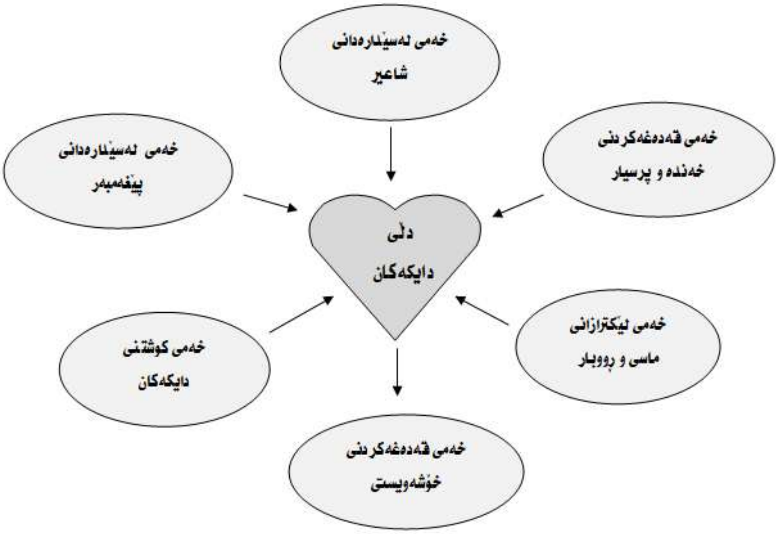

هێلکاریی خەمی دایکە مەزلومەکان

شاعیر لەشیعرێکی دیکەدا دەڵێ:

(لاوانەوەی یەکەم خۆر)

١. سەرین

ئەی دایە گیان!

لە دوای هەموو ڕووداوەکان

خەمی کۆن و قورسمان بەشکرد

لە زێی دەریا کوژراوەکان

زامی برسیی و ترسمان بەشکرد

لە کۆتری بن ڕەشماڵی چەوساوەکان...

پرچی خاتووزینیشمان کرد

بە سەرین بۆ:

پاڵەوانە خەساوەکان. [٢٩٥]

شاعیر سێ جار هانا بۆ دایکی دەبات، سێ جار بەگوتەی (ئەی دایە گیان) دێتەگۆ. شتەکان بۆ دایکی دەگێڕێتەوە، وەڵام دایك دیارنییە، دایك تەنها گوێگرە. شاعیر بەحەسرەتەوە پەیامەکانی خۆی دەخاتە ڕوو، لە دوای ڕووداوەکان خەمی (کۆن و قورس) یان بەش کردووە، بەشێوازی بەتەن کردن ئەم وێنەنانەیان نمایشکراون. لە گوتەی (دەریای کوژراو) بەشێوازی بە بوونەوەرکردن خراوەتە ڕوو. سیفاتی بوونەوەر بەدەریا بەخشراوە. لە گوتەی (زامی برسی و ترسمان بەشکرد)، دوو وێنەی شیعری ئاوێتەی یەك دەربڕینی شیعری کراوە، کە بەشێوازی بەکەس کردن و بەتەن کردن بەرجەستەکراوە. دواتریش بە وێنەیەکی وەسفی شیعرەکە خراوەتە روو. لە کردنی پرچ بەسەرین و لەبری خوری یان لۆکە بەکار بهێنرێت. دەبینین هێشوە وێنەیەکی شیعری ئاوێتەی یەك کردووە و بیرۆکەکانی دەربڕیوە. پەیامەکانیش ئاراستەی دایکی دەکات. ئایا هەموو چاوەکان بە فیعلی بەئاگان و بینەر و بوێرن، کە جورئەت بێنن ڕاستییەکان نیگارکێش بکەن؟ خۆ لەسەردەمی شەڕی براکوژی (١٩٩٤ ـ ١٩٩٧)، لە کوردستانی باشووردا، دەیان و سەدان شاعیری دیکە شایەتحاڵی ئەو کارەساتە جەرگبڕە پشتشکێنە بوون، بەڵام چاوەکانین وەك ئەم دەقنوسە بینەرێکی جەسوور نەبوو. لێرەدا مەزلوومییەتی دایکەکەن دۆسییەیەکی گەورە و ڕەشە. ئەوانە هەموو خەمن، ڕاستەوخۆ و ناڕاستەوخۆ، بەرۆکی دایکەکان دەگرن، چونکە ئەوان وەك کۆڵەگەی خێزانن هەموو قورسایی دارەڕێیەکان دەکەونە سەر شانی ئەوان: (خەمی ئەوەی هیچیان نییە لە پێشوازی ساڵی نوێدا شاباشی بکەن، خومی فرمێسك و خەونەکان، خەمی ئەو دایکە ڕەشپۆشەی دەگری، خەمی کوڕە تاقانە کوژراوەکە، خەمی ئەم

---

[٢٩٥]) دیوانی لەتیف هەڵمەت، ل ٢٢٤

لاوه کە ئێستا بە دارشەق دەڕوات، خەمی سوالکەرەکانی بەر دەرگای مزگەوت، خەمی ئەوانەی بابۆڵەی نانی وشك قوت دەدەن، ئەو خەمە مەزنەی بەڕێوەیە، خەمی منداڵانی کوردستان، خەمی کوردستانی دوو ملیۆن شەهید، خەمی مافی مرۆڤ، خەمی کچۆڵەکانی شەڕی براکوژی، خەمی زەمانی بێ نوقلّ و گۆرانی و هەڵپەڕکێ، خەمی کۆچی باڵداری سەر شەقامەکان، خەمی کوردستانی مەرگستان) هەموو ئەو قوربانییانە دایکێکیان هەیە، خۆ دومبەڵان نین بە هەورە تریشقە هەڵتۆقابن. کەواتە خەمەکانیان بۆ دایکەکانە. لە قەسیدەیەکی ئەرشیفیدا، دەقنووس رۆژگارێك دەنووسێتەوە و زۆریش بەپەرۆشەوە دەردەدڵی خۆی دەردەبڕێ و دەڵێ:

(نامەیەکی دانەخراو لە پێشوازی ساڵی نوێ د)

ئەوا خۆرێکی نوێ لەسەر
ترۆپکی گڵەزەردە هێلانە بۆ خۆی سازدەکا
بەخێر بێی ئەی ساڵی نوێ
هیچمان نییە لە پێشوازیتدا شاباشی بکەین
جگە لە فرمێسك و خەون
ئەوەتا ئەو دایکە ڕەشپۆشە
لەبەر دەمتدا دەگری...
ئەو دایکە ڕەشپۆشە بۆ دەگری؟
بۆ کوڕە تاقانەکەی دەگری
کە لە شەڕی براکوژی دا
خڵتانی خوێن بوو...
لابکەرەوە
کورتەو درێژەی کارەساتەکانی ساڵی ڕابردوو
لەناو چاوی ئەم کوڕە لاوەدا بخوێنەرەوە...

ئەم لاوە کە ئێستا بە دارشەق دەڕوات
پێرار کوڕێکی قۆزبوو
ڕیشی جوان دەتاشی و
گوڵاوی لە خۆی دەپژاند و
دەچوو بۆ ژووانی دەیدەمەستان...
پار شەڕی شوومی ناوخۆ
لەسەرە ڕێگەیەکدا قاچێکی لێ دزی و
دارشەقێکی خستە بن دەستی...
بەخێر بێی ئەی ساڵی نوێ
سەرنجێکی بەر مزگەوتی گەورە بدە
ئەوانە هاووڵاتی ئەم کوردستانەن
ئەوانەن کە ڕاپەڕینیان بەرپاکرد
سواڵ دەکەن و
بابۆڵەی نانی وشك قوت دەدەن و
خەمێکی مەزن بەڕوویانەوە دیارە
سەرنج بدە... ئەوانە منداڵی کوردستانن
کوردستانی دوو ملوێن شەهید...
عەلاگەو گوڵەبەڕۆژە و جگەرە و
پاقلە و کونجی و لوقمەقازی و
میراتی یەکانی باوك و باپیرانیان دەفرۆشن و
بە تێلاو کێبڵ راودەنرێن...
ئەرێ بشێ ئەمە لە پاداشتی ئەوەدابێ
کە لە ڕاپەڕینی دووەمدا ئەم منداڵانە
دەبابەکانی دکتاتۆریان یەخسیر کرد.

کۆمەڵەی فریاکەوتنی منداڵان
لە کوێ پیاسە دەکات!
مافی مرۆڤ
لە چ چایخانەیەکدا
سەرگەرمی تاوڵە و دۆمینەیە...؟
بەخێرهاتی ئەی ساڵی نوێ
سەرنجێکی ئەو کچۆڵە خەمبارانە بدە
ئەوانە کچگەلی شەهیدانی
شەڕی براکوژین
هیچ مژدەیەکی خۆشت
بۆیان هانیوە؟
ئەمە زەماوەنی لە دایکبوونی ساڵێکی تازەیە
ئای چ زەماوەندێکی ساردو سڕە
زەماوەندێکی بێ نوقڵ و
بێ گۆرانی و بێ هەڵپەرکێ یە...
کوا کچە نەورەسیدەکان
بۆ سەرچۆپی ناگرن و
هەڵهەڵە لێنادەن...؟
سەرچۆپی چی‌و هەڵهەڵەی چی
براکانیان لە شەڕی ناوخۆدا سەرنگونن
ئەی سۆزانی یە جادوو بازەکە
ئەی درم و پەتای براکوژی
تۆ لە کوێوە هاتی و
ئەم هەموو رق و کینەو گۆرستانەت

دروست کرد...؟

بەخێر بێی ئەی ساڵی نوێ

چی لە چارۆگە ڕەنگاوڕەنگەکە تدایە

گوڵە نێرگزی برایەتی و

گوڵەگەنم و... ئاشتی

یا تەرمو خوێنو ماڵوێرانی؟

ئەی ساڵی نوێ

تۆ وەکو ساڵی رابردوو مەبە

ساڵی ڕابردوو دڵڕەق بوو...

کۆچی بە باڵداری سەر شەقامەکان کرد و

کۆتری خەندە و ئاشتی

بەر شەستیردا... و

کوردستانی کرد بە مەرگستان...؟ [٢٩٦]

شاعیر لە وەسف کردنی ساڵی نوێ، کە هەموو ساڵەکانی میللەتی کورد هەرنەهامەتی و خەمن، بەڵام تەمەنا دەکات لە ساڵی تازەدا خەم و مەینەتییەکان دووبارە نەبنەوە، شەری نەگریسی براکوژی نەبینینەوە، لەم شیعرەدا زۆر بەوردی رۆچۆتە نیو نەهامەتی و خەمی میللەتێك هەر لەباسکردن دایك و خوشك و برا و منداڵ. دواتر قێزەون کردنی شەڕی نەگریسی ناوخۆ.

شاعیر لە دەقێکی دیکەدا دەڵێ:

ئەی سەرەتای داری هەتاو

لە شکۆفەی ناسۆرەوە

---

[٢٩٦]) دیوانی لەتیف هەڵمەت، ل ١٢٠٧ ـ ١٢٠٩

تاریکایی وەك قومێك ئاو
بە مەلاشوو بخۆرەوە
تیخەکانمان بشۆرەوە
بوروژێنە ڕووناکی
ئەو ڕێیە بدۆزەرەوە
کە قووتی دا ناپاکی
ئەو ڕەنگە بدۆزەرەوە
چەند کرمێکی ئاگرین
خستیانە هەوری شۆرەوە
دایان پۆشی بە برین
بەتارمایی لەپی گلاو
ئەی سەرەتای داری هەتاو
ئەوە هەڵبەستێك بوو
لە تابلۆیەکی شکاوا
پاڵەوانێکی ماندوو نووسی بووی:
دایە بۆچی چاوی خانووەکان مرد؟
بۆ دووکەڵی زنجە سووەتاوەکان؟
بوو بەمەمکی دەمی کۆرپەکان؟
دایە کێ مۆمەکانی کوژانەوە؟
کێ چراکانی پڕکرد لە ئاو؟
کێ میناکانی بە ڕۆنی قالۆنچە سواغ دا؟
کێ پردەکانی ڕووخان؟
دایە کێ ئەتوانێ چەرمی بۆقەکان بکات
بەتەپلی منالی لێوارەکان؟

کێ ئەتوانێ تارماییە خەڵووزەکان بسوتێنێ؟

ئەی گورگە چاو ئاوساوەکانی دەوری ساجەکەم

تاکەی تێر ناخۆن؟

دایە بەچی نووکی ڕمەکە تیژ کەم.؟

ئەڵێن کلیلی دەرگای ڕۆژ

لەدڵی پاشاکەتانا شاراوەتەوە..

ئەی گورگە چاو ئاوساوەکانی دەوری ساجەکەم؟ [297]

شاعیر ئەم شیعرە لە کۆمەڵێ وێنەی خودی خستۆتە ڕوو، وەك منداڵێك رووی دەمی لە دایکە، وەك ئەوەی شاعیر منداڵ بێت و راوێژ بەدایکی بکات، بەڵام شیعرەکە بۆ منداڵان نییە. وێنە نوێکانیش ئەمانەن: (*ئەی سەرەتای داری هەتاو، تاریکایی وەك قومێك ئاوبە مەلاشوو بخۆرەوە، بوروژێنە ڕووناکی، چەند کرمێکی ئاگرین، ئەی سەرەتای داری هەتاو، دایە بۆچی چاوی خانووەکان مرد؟، بۆ دووکەڵی زنجە سووەتاوەکان؟ بوو بەمەمکی دەمی کۆرپەکان؟، کێ میناکانی بە ڕۆنی قالۆنچە سواغ دا؟،کێ پردەکانی ڕووخان؟ دایە کێ ئەتوانێ چەرمی بۆقەکان بکات بەتەپڵی مناڵی لێوارەکان؟...*) وێنەی لقی خۆرەتاو داری خۆرەتاو، پێشتریش لای شاعیر خراوەتە روو، بەڵام وێنەکانی تر نوێن و لە هەندێ وێنەیاندا ئاراستەی سوریالیزم وەردەگرن.لە گوتەی: (دایە بۆچی چاوی خانووەکەمان مرد)، لێرەدا چاوی خانوو چاوی دایکیەتی کەمردووە. هەموو پرسیارەکان ئاراستەی دایکی دەکات، دایکە مەزلوم و قەلەندەرەکە، کە نوێنەری گشت دایکانە.

پووختەی تەوەرە:

لە دەقەشیعرەکاندا ئەوە دەخوێنینەوە، ئەگەر خاتوو (سەعدییە)، (لەتیف هەڵمەت)ی کوڕی بە بەشێك لە جەرگ و ڕۆحی خۆی بزانێت ئەوا لەتیف هەڵمەت خاتوو (سەعدییە) بە

---

[297]) دیوانی لەتیف هەڵمەت، ل ٥٩ ـ ٦٠

ڕەمزی دایکە مەزلوومەکان دەزانێ و لە درێژکردنــەوی مــەودای رۆحــی ئــەوەوە مەزلومیــەتی هەموو دایکەکان دەکات بە بەشـێك لـە خـەم و لــە شــیعری خـۆی. لـە زۆربــەی شـیعرەکاندا پرسیارەکان ئاراستەی دایك دەکـرێن، کەچـی دایـك وەڵام ناداتــەوە و پرسـیارەکان بـەکراوەیی دەمێننەوە، کە ئەمەیش دوو ئاماژەی شاراوەیان لە نێو دێڕەکانیاندا حەشـارداوە: شـاعیر هـەم ویژدانی خوێنەر دەکاتە حەکەم و هەم دەیەوێ بڵێ (هەمووان) ئاگـاداری ئـەو زوڵمانــەن و بـێ دەنگیان زوڵمە.

(١٣)

دایــك لە پەراوێزی تــەنــزەشــیعردا

" تەنز کە لە وشەی (طنز)ی عەرەبی خواستراوەتەوە، لـە فەرهەنگـدا بـە مانـای تانـە و تەشەرە و بە یەکێك لە شێوازەکانی دەربڕینی مەبەست دەگوترێ، کە وێژەر بە زمانێکی شیرین و بزاوی، بەمەبەستی چاکسازی، لەپەردەدا بابەتێك دەخاتە بەر ڕەخنە|." [٢٩٨] شیعر ڕەگەزێکی سەرەکی هونەرە و کۆمەڵێ بازنەی بەدەوری خۆیدا کێشاوە و دەچێتەوە نێو زۆربـەی بوارەکـانی هونەر، شیعر ڕەگ و ڕیشەی بە قوڵاییدا ڕۆچووە و خۆراك لە هونەرەکانی دیکەش وەردەگرێت و گەشەی پێدەکا، زۆربەی بوارەکانی ژیان خۆیان دەخزێننە نێو شیعر، لەوانە: مێژوو، فەلسـەفە، ئایین،... هتد، تەنزیش جگە لە هونەری نواندان و بواری نوسینی رۆژنامەوانی لەنێو شـیعریش دا وجودی هەیە[٢٩٩]

ئەگەر لە ئەدەبی کۆندا، مێژووی تەنز بۆ سـەردەمی (هـۆرێسHorace ٦٥ ــ ٢٧ پ. ز.)،بگەڕێنینەوە، ئەوا لە ئەدەبی کوردیـدا، ناوئاخنـە فۆلکلۆرییـەکانی زۆر ڕشـتە و بابـەتی میللی و کۆمەڵایەتی، گەنجینەی دەوڵەمەندی تەنزی کوردین. کە بە شێوە پلار و تانە و تەشەر و تەوس و تیز پێکردن نیشانەی خۆیان پێکاوە ـ بـۆ نموونـە تـەنزەکانی (ڕشـتەی مـرواری)ی مامۆستا (عەلائەددینی سجادی).

---

[٢٩٨]) ڕۆژنامەی کوردستان، ژمارە ٧٠٨، ٦/ ٩/ ٢٠١٧

[٢٩٩]) هاوژین سلێوە، کاریکاتێر لەشیعری کوردیدا، چاپخانەی ڕۆژهەڵات، هەولێر، ٢٠١٦، ل ٩

لە ئەدەبی هاوچەرخدا، بازنەی تەنز زۆر فراوان بووە، بە زارەکی و نووسراو و وێنە و نیگار لە شێوەی گاڵتە و قەشمەری و دەمەلاسکە و پلار و لاسایکردنەوەی گاڵتەجاری و تیزپێکردن و کاریکاتێر و (سناپچات Snapchat)...تاد بەرجەستە دەکرێت. کایەکانیشی بواری سیاسی و کۆمەڵایەتی و ئایینی و سێکسی...تاد. دەگرێتەوە، کە بەم (٤) شێوازە گوزارشتیان لیوەدەکرێت: تەنزی زارەکی (Verbal Satire)، تەنزی نمایشی (Dramatic Sarire)، تەنزی بارودۆخی (Situational Satir) هەروەها تەنزی سۆکراتی (Socratic Satire).[300]

حەمە سەعید حەسەن دەڵێت: "ساتیر کاریکاتێرە بە وشە باس لە بەدڕەوتاری تاك دەکا و ڕووناکی دەخاتە سەر پێوەندییە نەگونجاوەکان." [301]، گەرچی کەسێتی لەتیف هەڵمەت تێکەڵەیەکە لە هێمنی و کەمدوویی و جددییەت و کارایی و خۆشمەشرەبی مرۆڤێك کە پتر خۆی دورەپەرێز دەگرێت لە گاڵتەجاری و پلارهاویشتن و تەریقکردنەوەی کەسانی دیکە، لێ لە شیعرنووسیندا، تەنزنووسێکی باڵادەست و دەستڕاست و نیشانەشکێنە. بە دەیان تەنزەشیعر، باڵای کۆمەڵەشیعرەکەی ئەویان تەنیوەتەوە. لەتیف هەڵمەتناس، دەتوانێ بە ئاسانی سنووری تەنزەکانی ئەو دەستنیشان بکات، بەوەی کە شیعرەکانی پێش (ڕاپەڕین)، بەدەگمەن تەنزاوین، بەڵام ئەوانەی دوای (ڕاپەڕین) سیخناخن بە تەنزی ئاگرین. بۆچی؟ واپێدەچێ، ئەو شاعیرە لە دڵسۆزیی بۆ خەبات و خەباتگێرانی کورد، نەیویستووە تانەوتەشەریان لێبدا و دڵی دوژمنانی کورد خۆش بکات بە نیشاندانی کەموکوڕییەکانی ئەوان چ لە شار و چ لە شاخدا. بەڵام دوای ڕاپەڕین، هەم ناداپەروەری کۆمەڵایەتی و کەموکوڕییەکانی دەسەڵاتی فرمانرەوایی کوردستانی باشوور زۆر زەق و بێسنوور بوون و شاعیریش وەك ڕەنجدەرێکی بەرەی جەماوەر کەوتە گلەیی کردن و ڕەخنە و توانجگرتن.

[300]) https://quizlet.com/٤٧٠٩٣٢٤/different-types-of-satire-flash-cards/ ridi

[301]) حەمە سەعید حەسەن، کاریکاتێر بە وشە، چاپخانەی ئاراس، هەولێر، ٢٠١١، ل ٩

له سۆنگەی (دایك)ەوە ـ کە جەوهەری بابەتەکەمانە، شاعیر بە دوو تەکنیکی شیعری تەنزەکانی دارِشتۆوەتەوە. لە بەشێکیاندا، دایك بۆتە کەرەستە و پێکهاتە و تۆخمی تەنزەکە و تەنزبار سووکورِسوا دەکات. لە جۆری دووەمیشیدا، دەقنووس هانا بۆ (دایك) دەبات و کارەساتە تەنزاوییەکانی بۆ دەگێڕێتەوە. لە جۆری یەکەم ئەم دەقەشیعرانەتان، وەك نموونە، بۆ شیدەکەینەوە:

دوێنێ دایکی شەهیدێکم بینی
بەپێی پەتی لەبەردەرگای مزگەوتی گەورەدا
هاواری دەکرد:
کورِەکەمم بدەنەوە
ئەم نیشتمانە نەزۆکە بۆخۆتان
پیاوە سمێڵ فەردە خەڵووزەکان
ویسکییان قوزەلقورت دەکرد و
بەمیزی خۆیان
لەبارِە خوێناوییە
بێ پەنجەرەکاندا
وێنەی لاوێکیان دەکێشا و
دەیانگوت:
وەرە.. پووری وەرە
ئەمە کورِەکەتە بیبەرەوە..! [٣٠٢]

دەقنووس، بوێرانە حەیای ئەوانە دەبات کە ملهۆرِانە بەناوی دەسەڵاتەوە زوڵم و زۆرداری لە هەژاران دەکەن و رِابردووی جوانی کورد، بۆ بەرژەوەندی و خۆپەرستی و لەخۆگۆرِانی خۆیان

---

[٣٠٢]) دیوانی لەتیف هەڵمەت، ل ١١٠٣

پیس دەکەن. دوو چین دیارییکراون، چینی شەهیدان و ئەنفالکراوە غـەدر لێکراوەکـان و چـینی ملئەستوورەکان، کە میللەت دەدۆشن و دەچەوسـێننەوە. کـە دیمـەنی دایـك لـەم شـانۆگەرییە تەنزاوییەدا دەبینێ موچڕکت بەلەش دادێ، تەنزنووس هێندە کاریگەرانە گوزارشتی لە دۆخەکـە کردووە، کە هەست دەکات ئەوانە بەشێکن لە کۆمەڵگای کوردی ئەم سەردەمە. ئەمە تـەنزێکی تاڵە، مەسئولێك گاڵتە بە دایکی شـەهیدێك دەکـات، کـە وتمـان تـەنز، زۆر کـەس ڕاسـتەوخۆ زەردەخەنە و پێکەنینی دێ، وەلێ زۆر تەنزمان هەیە هێند تاڵن، نـەك زەردەخەنـە و شـیلەبزە، بەڵکو گریان و فرمێسکی بەگوڕیان دەوێ. " خەڵکی ساکار پێیان وایە، کۆمیدیا، پەیوەندی بـە ئازارەوە نییە، وەلی ساتیر لەو دیو هەر قاقای پێکەنینێکەوە، قوڵپی گریانێك خۆی مات داوە."[٣٠٣].

لە دەقەکەدا، (*پیاوە سمێڵ فەردە خەڵووزەکان*)، دێڕە شیعرێکی (مـەلا مـارف کۆکـەیی) مان دێنێتەوە بیر کە مەلا و شێخە مشەخۆرەکانی پێ سووکو ڕسواکردە و دەڵێ:

تا سـمێڵ و لێوی مامۆسـتا بریقەی بێ بە ڕۆن
شافیعی کۆانێ قەبووڵە شاهیدی خۆی و وەکیع[٣٠٤]

(ئێمەش دەپرسین: دەبێ چ بژاردەیەك لەبەردەم شاعیرێك بـێ کـە دەبـینی کۆمەڵگاکـەی پەنجە لەسەر پەلاپیتکە لە دوو بەرەدا سـەنگەر لێکـدەگرن؟ ئـەو چـاك دەزانـێ ئـەوەی ئـەوان ئەنجامی دەدەن خۆکوژییە، نەك شەڕی ئازادی و سەرفیرازی، ناچارە بەم شێوەیە ئەو دەسەڵاتانە دادەشۆرێنێ و تیزییان پێ دەکات و دەڵێ:

(ئەوە بۆ ژنە سك پڕەکان

[٣٠٣]) هۆراس، و. حمید عزیز، هونەری شیعر، چ٢، چاپخانەی چوارچرا، هەولێر، ٢٠٠٠، ل ٨

[٣٠٤]) هەرمان وەتمانی: دیراسات لە تەنز لە شیعرەکانی مەلا مارف کۆکەیی، ڕۆژنامەی کوردستان، ژمارە ٧٠٨، ٦/ ٩/ ٢٠١٧

لەکاتی مناڵبووندا

ناچن بۆ بەرەکانی شەڕی براکوژی؟)

- ئەمە دروشمێك بوو لەسەر دیواری

نەخۆشخانەیەکی مناڵبوون نووسرابوو- [٣٠٥]

(فلادیمێر نابۆکۆف) دەڵێ: " تەنز دەرسە، گاڵتەجارییە، یارییە." [٣٠٦] وانیشان دەدرێ، کە شەڕ هەموو لایەکی گرتۆتەوە، هەم و چین و توێژەکان تێوەگلاون، تەنانەت ئەو ژنانەی کەوا لە نەخۆشخانەی مناڵ بوونیشن، پێویستە بچنە شەڕ، لەوکاتەی ژان و ئازاری منداڵ بوونی هەیە، لەوکاتەی کەوا ئەو ژنە جگە لەترس لەسەلامەتی خۆی و کۆرپەکەی بیر لەهیچی تر ناکاتەوە، کەچی ئەو پرسیارەش قوتکراوەتەوە، بۆناچن. ئەی بۆبچن؟ شەڕێکی پیرۆزە؟ لە پێناو چییە؟ خۆ ژنی کورد زۆر بەشداری شەڕی کردووە، ئەوتا بینیمان لە عفرین دەیان ئافرەتی کورد سینگی خۆیان کردە قەڵغانی بەرگری.

لەشیعرێکی دیکەدا ئەو دەڵێ:

دوو وێنە

دوو وێنەی بەرامبەر

لە گۆشەی ژوورێکدا

دوو وێنە

بۆ یەکدی

هەر دەدوێن بە کپی

---

[٣٠٥]) دیوانی لەتیف هەڵمەت، ل ١١١٦

[٣٠٦]) http://sekhurma.com/details.aspx?jimare=٣٥٦٢ گۆڤاری سیخورمە

منالّی دەمو روو بە خەندە
پیاوێکی موو سپی
دوو وێنە
هەردووکیان
هەر سەیری یەکتریان دەکرد
هەر دوو دەستیان
بۆ دەستی یەکتر دەبرد
هەر دوو یەکدییان ماچ دەکرد
نە دایك و کوڕ بوون
نە خوشك و برا
نە ژن و مێرد
نە چۆلەکە و با
نە کێلان و کێرد
دوو وێنە دوو وێنە
یەکێکیان دەم پڕ لە خەندەیە و
دووەمیان بە کپی
هەر دەگری...
هەر دەگری... [٣٠٧]

خەیاڵفراوانی شاعیر وای کردووە، تەنانەت لە وێنە هەڵواسراوەکانی دیواریش سوود وەربگرێ و هەست و سۆز و مەشاعیر بەو وێنانەش ببەخشێ، کە بە دیواردا هەڵواسراون. شاعیر ئەو دوو وێنەیە (نە دایك و کوڕ بوون)، دواتر وتەی تر دەخاتە ڕوو، دوو وێنەکە ژیانی هەموو مرۆڤەکان دەگرێتەوە، کە یەکێکیان دەگری و یەکێکیان پێدەکەنێ، خودی هەرتاکە کەسێك لە

[٣٠٧]) دیوانی لەتیف هەڵمەت، ل ١٢٧٥ ـ ١٢٧٦

سەردەمێك دڵی خۆشە و پێدەکەنێ لە کاتێکی تر دەگری. ژیان بەسەر گریان و پێکەنین، تاریك و رۆشن، هەوراز و نشێو، شەو و ڕۆژ، خوا و شەیتان... بنیاد نـراوە، شـاعیر گوتـەی دایـك و کوڕی خستۆتە پێش گومان و وتەکانی دیکەی.

لەدەقێکی دیکە شاعیری تەنزنووس دەڵێ:

ئەستەمە!

قوتابییەك کۆلیژی بەسەرکەوتوویی

تەواوکرد

باوکی و دایکیو خوشکەکەی و دەزگیرانەکەی

دڵیان خۆشە.. ئەو مەسئولەی هاوڕێی خوشکەکەیەتی

بەڵێنی داوە بیکات بەپۆلیسی گومرگ... [٣٠٨]

ئەمەش تەنز و پلارە، کە لە کوردستاندا، گەنجان دوای تەواوکردنی قۆناغی زانکۆ بێ ئیش دەخولێنەوە زۆر جار هەر واستەدارەکان دادەمەزرێن، جا لەم شیعرەدا پلار و تەنزەکە ئەوەیە کە بەهۆی بەکار هێنانی ئافرەتەوە بۆکاری خراپ هەندێ جار کارەکە ئەنجام دەدرێ. دایك نەکراوەتە کەرەستە و بنەمای بیرۆکەی شیعرەکان، بەڵکو هاوار و هانایەکە بۆ ئەو دەبردرێ، ئەمەیش (٢) ڕاڤە هەڵدەگرێ: لە لایەك شاعیر هێندە یەخسیری خۆشەویستی دایکە و وا کەوتۆتە ژێرباری، لە هەموو چرکەساتەکانی ژیانی ئەودا حزووری هەیە، چـونکە دایـك خـەمخۆر و جەرگسـۆزە، ئـەو کەسەیە لەدڵڕا گوێ بۆ ڕۆڵەکانی شلدەکات و گفتوگۆیان لەگەڵدا دەکات و ڕاو و تەگبیرییان بـۆ دەکات.

شاعیر دەڵێ:

وتم دایە:

ڕێی هاتنی ئۆردوی ئائەم شەوە زۆڵە

---

[٣٠٨]) دیوانی لەتیف هەڵمەت، ل ١٠٤٣

له کوێ دایه...؟

وتی: ڕۆڵه...

ڕێی هاتنی ئۆردوی ئا ئەمشەوە زۆڵه

سەنگەرێکی چۆڵ و هۆڵه. [309]

٭٭٭

ڕوانیم کوردستان هەر دڕك و داڵه

دایه هەنگوینی ناو ئەم شانانه

وەك زەقنەبووت و خوێی سووتاو تاڵه [310]

٭٭٭

ئەی.. دایه گیان!

بمانناسه..

ئەمه کورتەی دەنگ و باسه..!

بمانناسه..

ئەو شمشێرەی..

که دات پێمان.. مەڵێ کوانێ..!

له دەسته مردۆکانماندا

ژەنگی گرت و

شەوی قاتیی و گرانیی

گۆڕیمانەوە به نانێ

ئای ئەگەر ـ بەردەشانیی ـ

---

[309] دیوانی لەتیف هەڵمەت، ل ١٧٢

[310] دیوانی لەتیف هەڵمەت، ل ٩

ئا ئەم هەواڵەی دەزانی
نەفرینی لە شارێك دەكرد
بە شیر ناسێنێ نانی. [311]

***

- ئەی دایە گیان منیش لاڵ بم هیچ سەیر نییە
ئەگەر چڵی داری سووتاو
زمان بگرێ و لەگەڵ خۆر و خوادا بدوێ
هیچ سەیر نییە لەباتی گوڵ
لەم خاكەدا برین بڕوێ...!
"ڕۆڵە بنوو لەم شارەدا چی زۆرە. گوێ...!" [312]

هەریەك لەم كۆپلە شیعرانە دیوێكی ژیان پیشان دەدەن، بەڵام لەناو هەموشیاندا دایك وجودی هەیە، یان پرسیارەكان ڕوو لەدایكە، بەڵام دەنگی دایك دیار نییە، وەڵامی نییە، هەندێ لە وێنەكان كاریكاتێرین یاخود وەك وێنەی سوریالیزمی خراونەتە روو، چونكە لە نیوەدێڕێك شتێك دەڵێ، وای بۆدەچی لە نیوە دێڕەكەی تر شتێكی نزیك لەو بڵێ، كەچی شتی چاوەڕوان نەكراو دەبینی.

---

[311]) دیوانی لەتیف هەڵمەت، ل ٢٢٤
[312]) سەرچاوەی پێشوو، ل ٤٥٧ ـ ٤٥٨

پووختەی تەوەرە:

لەتیف هەڵمەت وەك تەنزنووسیش، شارەزایی و وەستایی خۆی نیشانداوە. لەو دەقانەی کە دایك بەشێکە لە ناوەرۆکەکەیان، یان ئەوەتا دایك بنەما و دەربڕی گوزارشتێکە ئەمەش بۆئەوەیە واقیع و کاریگەری دایك بەهێزتر بێ لەسەر پەیامگر. بەڵام لە زۆر تەنزەشیعریشدا، هانا و هاوار وسکاڵایەکان بۆ دایك خوێندراونەتەوە و شاعیر لە لای ئەوان ڕازەکانی دەدرکێنێ، ئەمەیش نیشانەی زێدە خۆشەویستی و قەدرزانی ئەوە بۆ دایك.

(١٤)

دایـك وەك ڕەمـز و جـەڤـەنـگ

توێژەری ئەدەبی ئەمەریکی (د. مایکـڵ مایـەرس Michael Meyer) لـە زانکـۆی (Connecticut) دەنووسێ:" ڕەمز بریتییە لە کەسێك، شـتێك، وێنەیـەك، وشـەیەك، یـان ڕووداوێك، ڕیزبەندێك مانای دیکە لە ناوخۆیدا دەورووژێنێ، مانایەکانیش پتر دەچـنە خانـەی ئەبستراکت نەك خانەی بەها ئەدەبییەکان. ڕەمز کەرەستەیەکی ئەدەبییە بۆ وروژانـدنی بـیر و بیرۆکەی ئاڵۆز بەبێ ئەوەی هەوڵی ڕاڤەکردنی بکرێتە ئامانج، بەڵکو بۆ ئەوەیـە چـیرۆکێك لـە ئەزموونەوە بکات بە گوتار. ڕەمزە تەقلیدییەکان ئاسانتر لـە ڕێـی کۆمـەڵ یـان کـەلتوورەوە دەناسرێنەوە، وەك خاچەکەی مەسیح و ئەستێرەکەی داود و ئـاڵای وڵاتێـك. هەرچـی ڕەمـزی ئەدەبییە ماناکەی لە ناوەرۆکی دەق و بابەتەکەیدا دەخوازێتەوە و ئەمەش ئاڵۆزتر و زەحمەتترە لەچاو ڕەمزە تەقلیدییەکان." [٣١٣] ڕەمز لە هەموو کون و قـوژبنێکی ژیانمانـدا حـزوری هەیـە، بەڵام لە ڕشتە ئەدەبییەکاندا پتر تیشکی خراوەتە سەر چونکە،" ڕەمز، خـەیاڵ گـورج وگـۆڵتر دەکـات، ئـەویش بـەهۆی ئـەوەوە کـە تایبەتمەندییـە حسـییەکان دەکـات بـە تایبەتمەنـدی ڕاستەقینە." [٣١٤]ڕەمز جێگای بیردەگرێتەوە و جوانی بەدەق دەبەخشێ[٣١٥] د. سـەردار گـەردی

---

[٣١٣])Michael Meyer، Bedford Introduction to Literatu، Published by، Amazon Warehouse Deals، 2015، 10th edition، P.77

[٣١٤]) ئەحمەد ڕەزا، هونەری شیعر نووسین، چاپخانەی دەزگای ناوەندی ڕاگەیاندن، سلێمانی، ٢٠٠٧، ل ١١٦

[٣١٥]) د.امینة حمدان، الرمزیة و الرومانتیکیة فی الشعر ألبناني، دار الرشید، بغداد، ١٩٨١، ص٢٤

سەبارەت بە ڕەمز دەڵێ: "ڕەمز بەواتا گشتییەکەی بریتییە لەوەی کە جێگەی شتێکی تر بگرێتەوە لە رووی واتاوە."[316] شیعر هەمیشە نقمی ڕەمز دەبێ، چونکە رەمز لە ئەنجامی خەیاڵفراوانی شاعیرەوە دێتە وجوود. "هەریەك لە ڕەمزەکانی ئەفسانەیی و ئایینی و مێژوویی و ئەدەبی لە ئەدەبیاتی تازەدا و لە شیعرەکانی لەتیف هەڵمەت دا لەئاستێکی بەرزدایە، ئەمەش بۆ بەهرەمەندی و هەستی راستگۆیانە و شارەزایی و ئەزموونی ئەدەبی شاعیر دەگەڕێتەوە."[317]

لەتیف هەڵمەت لە مامەڵەکردنیدا لەگەڵ تەکنیکی ڕەمز، بەهرەمەندی خۆی نواندووە.لەشیعری *(چاوی دایکم)*دەڵێ:

چاوی دایکم هانم دەدات
لەسەر هەموو دارە سەوزەکانی وڵات
هەڵبەستێکی نوێ هەڵکۆڵم
لەسەر لووتکەی چیا بەرزەکانی وڵات
وێنەی کچێك جێبهێڵم
قامکی خۆر بە باخی ئەگریجەی ناگات!
بۆنی قژە سووتاوەکەی دایکمە کە فێرم دەکات
تێر تێر ماچ کەم جێ برینی خاك و خۆڵم
ئای ئێوە دایکم دەناسن...!
هەر وڵاتێ پۆڕی داری کەسکی سووتاو
کەوتە ژێر پێلەقەی دوژمن

[316]) سەردار ئەحمەد گەردی، بنیاتی وێنەی هونەری لە شیعری کوردیدا، دەزگای چاپ و پەخشی سەردەم، سلێمانی، ٢٠٠٤، ل٤٨٣

[317]) ڕزگار عومەر فەتاح، بەهای رەمز لە شیعرەکانی لەتیف هەڵمەت دا، گۆڤاری زانکۆی کۆیە، ژ ٣٦ ، ساڵی ٢٠١٥، ل ٨٢

قوتابخانەی منالآنی وێرانکرا و

بوو بە بەندیخانەی ئاسن

ئەو وڵاتە دایکی منە.. دایکی من..

کەستان دایکی من ناناسن!!!

دەنگی لە گوێی کەستاندا نازرنگێتەوە؟

ئەی شێوەکەی بە خەیاڵی هیچ کامتاندا

تێناپەڕێ...!!

ئەشێ هەموو خۆڵەمێشی ئەم زەوییە

زامی سووتاوی دایکم بێ!! [318]

تێکەڵەیەکی چڕ و خەست و خۆڵ لە بنەما سەرەکییەکانی بونیاتی دەقی ڕەمزئامێز دەخوێنینەوە. ڕەمزەکان تۆڕێکی بەیەکەوە گرێدراون و بۆ گەیاندنی گوتارێکی پیرۆز و مەزن چنراونەتەوە: (*ئەم وڵاتە دایکی منە*). لە دەقەکەدا، دەکرێ لە ڕوانگەی پێناسەکەی (د. مایکڵ مایەرس)ەوە ڕاڤە بۆ ئەو وشانە بکەین کەدەقنووس وەك ڕەمز مامەڵەی لەگەڵدا کردوون:

چاوی دایك: کانگای خۆشەویستی و چرای ژیان.

دارە سەوزەکانی وڵات: سینەی هەموو نەوەیەکی ئەم وڵاتە.

هەڵبەستێکی نوێ: پەیام و گوتارێکی نوێ.

لووتکەی چیا بەرزەکان: بەرزترین خاڵی شکۆمەندی لەسەر ڕووی زەوی.

وێنەی کچێك: دروشمی شۆڕشێك.

بۆنی قژە سووتاوەکەی دایکم: بۆنی هەرچی قوربانی ئەو وڵاتە هەیە.

ماچ کەم: فیداکاری بم.

جێ برینی خاك و خۆڵم: ژان و ئازاری بەجێماوی قوربانییەکان.

ئێوە: کۆی مرۆڤی سەر زەوی.

---

[318]) دیوانی لەتیف هەڵمەت، ل ٥٢٢ ـ ٥٢٣

پەڕۆی داری کەسك: پیرۆزی و شکۆداری.

کەوتە ژێر پێلەقەی دوژمن: کەوتە ژێر دەستی زاڵم و دەستدرێژکەر.

ئەو وڵاتە دایکی منە: ئەو وڵاتە نیشتیمانی منە.

دەنگی: هاواری ژان و ئازاری قوربانییەکان.

شێوەکەی: شێوە و ڕەنگ و ڕوخساری قوربانییەکان.

خۆڵەمێشی ئەم زەوییە: شەڕگە و گۆڕەپانی کوشتارەکانی سەر زەوی.

زامی سووتاوی دایکم: ڕەنج و قوربانی خەباتگێڕان و پێشمەرگەکان.

کاتێك لە یەك کورتە دەقدا، دەقنووس (٧) جاران ئاماژە بە (دایك) دەکات ـ ئەوە جگە لە ڕاناوەکان، دەبێ پەیامگریش خوێندنەوەی بۆ دەق و دەقنووس و (دایك)ەکە هەبێ. شیعرەکان ئاماژەن کە شاعیر لە هەموو شتێکدا لە دەنکە خۆڵێکەوە بگرە تا هەسارەکان، هەست بە بوونی دایکی دەکات. لەو دایکەشەوە زاتی خودی خۆی دەخوێنێتەوە. ئێمەش لەو خود و دایکەوە ڕاڤە و تەفسیر بۆ هەموو ئەلەمێنتەکانی (Elements) بوون و ژیان دەکەین.

دەقنووس دەڵێ:

ئەی شاعیرەکان ئەزانن خلیل حاوی لە کوێیە؟

- کەوتە دوای بۆنی دەنگی شمشاڵێ

لەوەتەی کە هەن متوی یەکن وەك دایك و مناڵێ

هاوڕێکەم حاوی ڕێگات زۆر دووره

تۆش گفتت داوه

بە کچی ماڵە تاریکەکانی بەیرووتەکەی خۆت

ماڵیان پڕ بکەی لە بزەی خۆرو گوڵاڵە سووره...

بڕۆ خوات لەگەڵ کچانی بەیروت سوێندیان خواردووه

بە مەرگی تۆیان

کەپرێکی گەورەت بۆ دروست بکەن

لە پرچی خۆیان...

- بەیروت نوستووە و چەقۆی ڕەشەبا پرچی دەبڕن..
بەیرووت نووستوە و سەگی ئاسنین وا پێی دەوەڕن
بەیرووت نوستووە هەتا هەڵدەستێ
کێ دەمی سەگەڵ لە بەیرووتەکەی دڵم دەبەستێ.!
***
هاوڕێی شاعیرم گەرچی نەمدیوی
کە بەچاو تك تك دەنۆشم بۆنی گوڵی هۆنراوەی
ناو دیوانەکەت
لەگەڵتا بەستەی ئومێد دەچڕم
بۆ دارو بەردو چەم و باڵندەی نیشتمانەکەت
لەگەڵتا دەبم بە چنگێ بارووت
بەرگری دەکەم دژی زایۆنی و ئیمپریالیزم
لە لبنانەکەت...
تۆ نەمردویی و شیعرەکانیشت مەرگیان نییە... نی
هەر وشەیەکی هۆنراوەیەکت
نارنجۆکێکە و دەبێ بە گۆڕی هەزاران هەزار
چەتەی زایۆنی...!
ئەی زایۆنییەکان... دەی بەدەرەوە
تاکو مناڵی زگی دایکانیش
بۆتان نەهاتوون بە خەنجەرەوە...
دەی بەدەرەوە...
دەی بەدەرەوە...

دە ئەی بەیرووتی قژ زەردی شاعیر
تۆش لە زگی شەو وەرە دەرەوە..! [٣١٩]

لە دەقە شیعرێك، سیخناخ بە تەکنیکی ڕەمزگەرایی، دەقنووس شاعیری لوبنانی ـ خەلیل حاوی ـ کردۆتە ڕەمزێك بۆ هەموو قەڵەمە شەهیدەکانی دنیا. دەکرێ ئەم چەپکە وەشەیە وەك رەمز گوڵبژێر بکەین و پەیوەندی نێوان دال و مەدلوولەکانیش دەستنیشان بکەین:

شاعیرەکان: ڕۆشنبیر و قەڵەم بەدەستەکان.

خلیل حاوی[٣٢٠]: قەڵەمە شەهیدکراوەکان.

دە*نگی شمشاڵێ*: ئاماژەیە بۆ کۆمەڵەشیعری (شمشاڵ و با)ی خەلیل حاوی.

ڕێگات زۆر دوورە: ڕێگای خەبات و خزمەتکردنی مرۆڤایەتی شاعیر.

ماڵە تاریکەکانی بەیرووت: خەم و پەژارە و کارەساتەکانی وڵاتی لوبنان.

بزەی خۆر و گوڵاڵە سوورە: ئازادی و سەربەستی و خۆشی.

چەقۆی ڕەشەبا: *هێرشی ئیسرائیل بۆ سەر شاری بەیرووت.*

سەگی ئاسنین: تانگەکانی جوو.

دەمی سەگەل: سوپای جوو.

ناو دیوانەکەت: ئاماژەیە بۆ (دیوانی خەلیل حاوی).

لەگەڵتا دەبم بە چنگێ باروود: پشتیوان و هاو خەم و خەبات.

---

[٣١٩]) دیوانی لەتیف هەڵمەت، ل ٥٥٢ ـ ٥٥٣

[٣٢٠]) خەلیل حاوی لە ساڵی (١٩١٩) لە بەیرووت لە خێزانێکی زەحمەتکێش لە دایك بوو، لەتاف لاوییەوە عاشقی شیعر و ئەدەب دەبێ و زوو وەك شاعیرێکی بەهرەدار ناو دەردەکات، دوای بەدەستهێنانی بڕوانامەی دکتۆرا لە بەریتانیا، دەبێتەوە مامۆستا لەو زانکۆیەی کە خۆی لەبەیرووت لێی دەخوێند. کاتێك سوپای ئیسرائیل لە ساڵی (١٩٨٢) هێرشی کردە سەر شاری بەیرووت و داگیری کرد، خەلیل حاوی لە ماڵەکەی خوێدا بە گوللەیەك خۆی کوشت. ئەم (٦) کۆمەڵە شیعرەی بەمیرات بۆ بەجێهێشتین: ڕووباری خۆڵەمێش، شمشاڵ و با، خەرمانی برسییەتی، بروسکەی زامدار، لە دۆزەخی کۆمیدیاوە، دیوانی خەلیل حاوی. (نووسەران)

شیعرەکانیشت مەرگیان نییە: نەمری حەلیل حاوی.

زگی شەو: ناخۆشیی و ژێردەستی و کویلەتی.

لێرەدا دەقنووس کە زۆر تورەیە، شۆڕشگێڕانە دەنگ هەڵدەبڕێ و پشتیوانی لە وڵاتێک و شاعیرێك دەکات کە نەیدیون، ئەو گوتەکەی (جیڤارای) شاعیرانە تەوزیفکردوە کە دەڵێ: "زوڵم لە هەر کوێ بێ من لەوێم و ئەوێ نیشتیمانی منە."[٣٢١] لێرەشدا دایك کە بەرهەمهێنەری شۆڕشگێریی و فیداییەکانە، وەك رەمز بەکار هاتووە، کە نەوەی نوێ، خوێنی نوێ پێشکەش بە وەتەن دەکا.

شاعیر دەڵێ:

دایە من ناوم چییە:

من خەڵکی کوێم

ئەم کەپرە دوکەڵە کوێیە؟

منداڵێك ئەوەی وت..

وردە ورد بەناو ونبوونی تەما شۆڕەوە بوو

دیوارە مۆنەکان

لە قۆزاغەی کپیا

دەنگی زەنگوڵەکانیان کوشت.[٣٢٢]

ڕەمزەکان:

من: (کورد... خەڵکی کۆێ: کام وڵات؟ کەپرەکە: کوردستان... دیوارە مۆنەکان: جاش و جاسوس و دەسەڵات....دەنگی زەنگوڵە: دەنگی ئازادی). منداڵێك ڕوودەکاتە دایکی و کۆمەڵێ پرسیار دەکات. ئەم پرسیارانە سیخناخن بە نامۆیی. کە لە دایکی دەپرسێ: من ناوم

---

[٣٢١](https:Che_Guevara#Tactics_and_Strategy_of_the_Latin_American_Revolution_(١٩٦٢)

[٣٢٢]) دیوانی لەتیف هەڵمەت، ل ٥٧

چییە؟ من خەڵکی کوێم؟ ئەم دوو پرسیارە مانا ڕووکەشەکەی گەرەك نییە، بەڵکو شاعیر بەدوای ناسنامە دا دەگەڕێ. وەك (هێمن)ی شاعیر، لە (ناڵەی جودایی) دا، کە لەو پەڕی ڕەشبینی و نامۆییدا لە دوا دێڕی شیعری (سازی ناساز)دا دەڵێ:

چۆن دەتوانم بەتۆ بڵێم من چیم؟!

خۆم گومانم هەیە کە هەم یا نیم! [٣٢٣]

شاعیریش لەزاری منداڵێکەوە ئەمە دەردەبڕێ، کە پڕە لە دوکەڵ، ئەمە دوکەڵێکی ئاسایی نییە، دووکەڵی چێشت لێنان و خۆشی نییە، کەپر، ڕەمزی حەسانەوە و پشوودانە، دووکەڵ، ڕەمزی سووتان و کاولکارییە. دیواری مۆن، زەنگی بێ دەنگ، هەموو ئەوانە دیووە ناخۆش و خەماوییەکەی ژیان پیشان دەدەن.

شاعیر لەشیعرێکی دیکەدا دەڵێ:

ئەوەتا زامی لەبیرچووی شەهیدەکان

هەر خوێنی لێ دەتکێ

بە پەڕەمووچی بانەڕۆژ

لەو خوێنە تابلۆیەکی پیرۆز

دەکێشم و

ناوی دەنێم: نیشتمان

(لەوانەیە ناوی بنێم دایکم

هەر ناوێکیان بێ وەکویەك وایە..

چونکە هەردووکیان هەرمردوون)

لەبەر پەنجەرەی ماڵی سۆفییەکدا

هەڵیدەواسم

لەوانەیە بیفرۆشێ و

---

[٣٢٣]) هێمن، دیوانی هێمن، ٢٠١٢، ل ٢٩٩

هەندێ خەونی پێ بکرێ
خەون لەدایك و لەنیشتمانیش
پێویستترە
ئەوەی خەونی نەبێ
نەدایکی هەیە نەنیشتمان..! [٣٢٤]

ڕەمزەکان:

(بانەڕۆژ، تابلۆ، دایکم، سۆفی، خەون، دایك (جارێك خۆشەویست و جارێـك و نیشـتمان). شاعیر گرنگییەکی زۆر بەخەون دەدات، خەون بەواتای خەیاڵ و بەواتای خولیـا دێـت. دایـك و نیشتمان ئاوێتەی یەك کراون. مـردن: ڕەمـزی لەدەسـت دانـە، ئـەو نیشـتیمانەی کـە خۆمـان حوکمڕانی نەکەین، وەك مردووە. بۆ ئێمە نییە.

لە شیعرێکی دیکەدا ئەو دەڵێ:

داڵە دایکانەکە بە بەچکەکانی گوت:
ئەمڕۆ بەڕۆژوو دەبین
ڕادیۆ گوتی: هاتوچۆکردن
بۆماوەی بیست و چوار کاتژمێر
قەدەغەیە..!
****
داڵە دایکانەکە
بەبەچکەکانی گوت:
ئەمڕۆ ڕۆژوو دەشکێنین
تەلەفزیۆن وتی: شەڕە... [٣٢٥]

---

[٣٢٤]) دیوانی لەتیف هەڵمەت، ل ٩٩١ ـ ٩٩٢

ڕادیۆ و تەلەڤزیۆن، ڕەمزی دەسەڵاتن.. گیاندارەکانیشیان زەلیل کردووە؟ داڵـەکانیش رەمـزی مرۆڤە خوێنمژەکانن. لێرەدا شاعیر پەنای بۆ دایکی گیانداران بردووە، شەڕ واتا کوشتن و لـەناو چوون، کاتێ کە شەڕ بوو مەیت زۆر دەکەون و قەل و داڵاش پێیان خەنی دەبن.

پووختەی تەوەرە:

لەبەرئەوەی دەقنووس بۆ ماوەیەکی زۆر لە ژێر دەسەڵاتی ڕژێمە داگیرکـەرەکانی کوردسـتان ژیاوە، لەمێژە ئاشنایەتی لەگەڵ هونەری رەمـز هەیـە، ڕژێمـەکانی پـێش ڕاپـەڕین دوژمـنی بابەگەورەی شیعری بەڕەنگاری بوون. ئەمەیش وایکردووە، تـاکو ئێسـتا ئـەو ڕەمـز و هێمـا شیعریانە بەرۆکی دەقەکانی ئەو بەرنەدەن. شاعیر هەوڵیداوە (دایك) یش وەك زۆر شتی دیکـە لە شیعرەکانیدا ئاوێزانی ڕەمز و جەفەنگ بکاتن.[٣٢٦]

---

[٣٢٥]) دیوانی لەتیف هەڵمەت، ل ٧٨٢

[٣٢٦]) ئەندامێکی کۆڕی زانیاری کورد وای گێڕایەوە:" لە ساڵی (١٩٧٦؟) لە وەزارەتی ڕۆشنبیری و ڕاگەیاندن، ڕژێمی بەعس لە بەغدا، لێپێچینەوەیان لەگەڵدا کردم، لەسەر ئەوەی کۆڕی زانیاری کورد ویستوویەتی کۆمەڵەشیعرێکی لەتیف هەڵمەت چاپ بکات، کە ڕاپۆرتی لێدرابوو بەوەی شیعرەکان هەمووی ڕەمزن بۆ کورد و کوردستان و شۆڕش، لە دژی ڕژێم. منیش بۆ دیفاع لە لەتیف هەڵمەت گوتم: وانییە، ئەو هەرزەکارێکی عاشقەو شیعرەکانی هەموو ئەڤینداری و غەزەلن، ناحەزانی لەتیف هەڵمەت، ڕمزەکانیان بۆ ئێوە بە بەرەواژی لێکداوەتەوە." (نووسەران)

(١٥)

چـیرۆکە دایـك

لێکۆڵینەوەکان ئەو گوتەیە پشتڕاستدەکەنەوە کە چیرۆك لە سەرەتایی لـە دایـك بوونیـدا زارەکی بووە، جا بۆئەوەی پتر گوێگرانی بۆخۆی ڕاکێشێت و باشتر کاریگەری خۆی بنوێنێ، زوو بە خەسڵەتە بنەڕەتییە سەرتاییەکانی شیعری تۆکمەکراوە و گووتراوە. داستانە کۆنەکانی گریـك و ڕۆمانییەکان و پێشتریش میراتە ئەدەبییەکانی سۆمەرییەکان و ئاشوورییەکان و سـریانییەکان و بابیلییەکان ئەوەیان سەلماندووە. جا پـێش ئـەوەی پەخشـانە شـیعر (Poetic Prose)بێتـە ئـــاراوە، پەخشـــانی کێشـــدار (Rhythmical Prose) و پەخشـــانی ســـەراوادار (Rhmed Prose) گـوتراوە و نووسـراون. چیرۆکەشـیعریش (Narrative Poetry) ــ وەك ژانرێکی ئەدەبی ـ لەسەردەمی ئێستادا بە شێواز و فۆڕمی سەردەمییانە جێی خۆی لە ئەدەبـدا کردۆتەوە. ئەم ڕشتە ئەدەبییە تێکەڵەیەکە لە خەسڵەت و بنەما و توخمەکانی چـیرۆك و شـیعر. پترلەوەش هێندێ جار بابەتەکە ڕوخساری بەشانۆکردنی (Dramatization) دەدرێتێ.

لە ئەدەبی کوردی دا، قانع دڵدار و کامەران موکری و شێرکۆ بێکەس و عەبدوڵلا پەشێو و هێمن موکریانی لـەتیف هەڵمـەت...شـەقڵی تایبـەتی خۆیـان لـە چیرۆکەشـیعری کوردیـدا جێهێشـــتووە. تـــەکنیکاری زۆریـــان تێـــدا کـــردووە، تەنانـــەت هونـــەری لاوك و هـــۆرە و حەیراننووسینیشیان لە ژانرەکەدا تەوزیفکردووە.شاعیر دەڵێ:

(مەنوو ڕۆڵە)

- دایە شەوە و کچی لادێی زامەکانم

کونەو گۆزەی خۆیان پڕ کرد

لە ڕووباری قووڵی ژانم

دایە شەوە و شەویش ئێجگار درێژە

دایە شەوە و ڕێگای شەویش

هەڵەمووت و لووس و لێژە...

- ڕۆڵە مەنوو..زامەکانی خۆت توێ توێ کە...

ناخی گشتیان پڕ لە خوێ کە...

سێبەرێك دێ هەموو گیانی پۆڵایە

چاوەکانی تفەنگە

پەنجەکانی بۆمبایە...

لێی نەترسی ڕۆڵە دڵی مقەبایە...

دەبێ بەقەڵای زیوو زێڕ

تۆ نەتەوێ...

دەبێ بەناسکە کچێك و

لەبەر پێتدا دەکەوێ...

تۆ نەتەوێ...

گەر بتەوێ

نە دار بەرووی کەزی سووتاو چرۆ دەکا...

نەلە ئاسۆی ئەم شارەدا خۆر دەکەوێ...

مەنوو ڕۆڵە...

مەنوو ڕۆڵە...

- ئەی دایە گیان... ئەوەی ئەمشەو بنوێ زۆڵە... [٣٢٧]

---

[٣٢٧]) دیوانی لەتیف هەڵمەت، ل ١٧٩ ـ ١٨٠

دیالۆگی نێوان شاعیر و دایکی، سەبارت بە نووستن و نەنووستن، نەنووستن نیشانەی خۆڕاگری و کۆڵنەدانە، ئەمری دایکییەتی، زۆر بەڕێزەوە لێی دەڕوانێ، تەنانەت ئامادەیە خوێ بکاتە برینەکانی بۆئەوەی لەبەر ژان و ئازار مەیلی نووستن و بێئاگای لەبیربکات. دایکی ئاماژە بەوە دەکات، کە نابێ کوڕەکەی بەهیچ شتێك هەڵخەڵەتێ، بە ئافرەتی جوان و ماڵی دونیا، ئەو رێباز و رێرەوەی هەیەتی دەبێ پەیڕەوی بکاو بەردەوام بێ.

شاعیر لە چیرۆکەشیعرێکدا دەڵێ:

(ئەم یادگارانە لە بەرد تاشراون)

لە وڵاتێکدا خەڵکەکەی... هێڵی ئاسنن...

بێدەنگ بوو...

ئەو ژنە گوتی: با نان خەیاڵ بێ‌و تۆ بە دوایدا راکەی

بەفر بە بێ وچان دەگری...

شار هێلکەی دەریا کۆدەکاتەوە...

لەبەر ئەوە... لە قوڕنەیەکی دی دا

پایز گوێمان لە هەندێ چیرۆك بوو...

سەرما هاوار دەکا: کێڵگە

لە لای خوشکەکەم دزە

لە پشت دەرگاکەوە کوڕەکە هاواری لێ کرد:

ئەو وێنەیە مانگاکەیە...

ترس قەوانێکە وەك بەرخێك لە گورگ دەترسێ

کێڵگەکان ئێسکی مارن

ئافرەت/ باران... باران... باران

هەر باران و هیچی دی...

چل شەو و چل رۆژ باران باری...

وەك گۆرانی...

وەك دەنگی زەنگە دوورەكان
ئێمە سەرنجمان دەدا... كۆترەكە فڕی
ئێوارانێك پێڵاوە قوڕاوی یەكەی
بە دەستی یەوە بوو...
سەگەل بە دەوری دا دەوەڕێن
ئەو هێشتا ناتوانێ قسە بكات...
بێ هوودەیە لێ ی بپرسی چۆن: جوێن دەدات
ڕۆژگار هاتوچوو... چاوانمان
بۆ بینینی ئەو دیمەنە بریسكەی دەهات.
ڕۆژێ گوێمان لە دەنگی بوو
گۆرانی یەكەی لە كپی كێلگەكەوە دەڕژا
دوای ئەوە هەڵسام
كە دەرگام كردەوەو نەمدی گریام...
دوای ئەوسا دەیزانی گورگ ژنێكە
پێ ی دەڵێن كرمی ئاورێشم...
بیرت لەچی دەكردەوە؟
شووشەیەك ئارام...
بەڵام با كیسەیەكی بچكۆلەی پڕ كرد لە غەریبان
لەبەرئەوە
بازرگانەكان نەهاتن و بیریان لە كڕینی
ڕووبارەكە كردەوە...
باوكەكە ڕۆژێ دواكەوت
دایكەكە ئەمە دەزانێ
بەڵام لە پڕ هەموو شتێك لاسەنگ بوو

ئاوی ڕووبارەکە گۆڕا
دایکەکە دەپاڕایەوە...
دایکەکە دەیگوت: شێر
دەفتەری ئاورێشمە
دوای ئەوەی پێکەنی... دیسان وتی:
تۆ بڕۆ...
دایە پڕمەی گریان
فرمێسک جگەرەیە
ئەی خوایە گیان ئێمە لە سبەینێ دەترسین
بە نەرم و نیانی بە پاسەوانەکەی گوت:
خەو جێگایەکی دی یە
ئێوارانێك دایکەکە گەڕایەوە
گوتم: قسە کردن گەمەیەکی نوێ یە
ڕۆژێکیان هاوارم کرد: سوپاس
دایکەکە گوتی: ماڵتان لە کوێ یە
ئەو ژنەی لەگەڵماندا بوو هیچ ئامانجێکی نەبوو
قسە کردن نەبێ
بۆنی ماری لێ دەهات
یا زستان...
بیرەوەری ئەو ڕووبارە
گوندەکەی لە شەوە ساردەکاندا هاڕی...
ڕۆژێکیان دایکەکە گوتی: ساڵی کوڵلە
خەو بە پێکەنینەوە دەبینم...
لە ماوەی ئەو ڕۆژانەدا...

کوللە دواکەوت

باوکەکەمان بینی... بە دایکەکەی گوت:

بزانم چووە بۆ کوێ دوای دەکەوم

ئیتر نازانم دوای ئەوسا چی رووی دا...

باوکەکە گوتی: لە گوندەکە بار دەکات

خەڵکی گوندەکە ترسان

دایکەکە پێشنیاری ئەوەی کرد کە بگوێزینەوە

ڕۆژێك دایکەکە لە جەرگەی ئەو ئاگرەدا

وتی: وردیلەکانم بنوون ئێمە بۆ شار دەچین... [٣٢٨]

لە خوێندنەوەی ئەم چیرۆکەشیعرە ئەم خاڵانە هەڵدەهێنجین:

دەقەکە هەموو یەکەکانی چیرۆکی (Story Units) تێدایە.

ناونیشان: (ئەم یادگارانە لە بەرد تاشراون).

شوێن: وڵاتێك، شار، گێڵگە، گوند.

کات: پاییز، ئێوارە، ڕۆژگار، ڕۆژێك، سبەینێ، ساڵی کوللە.

کارەکتەرەکان: خەڵك، ژنێك، بەفر، خۆشکێك، کوڕێك، مانگا، ئافرەت، کۆتر، سەگەل، ڕووبار، باوك، دایك، پاسەوان، سەرما، وردیلەکان.

گفتوگۆ: دایەلۆگ، مۆنۆلۆگ، گێڕانەوە.

گرێچن: گواستنەوەی گوندەکان (ئێمە بۆ شار دەچین).

بۆ بەئەرشیفکردنی، ڕۆژگاری تفتوتاڵی گواستنەوەی بەزۆرەملێی گوندەکانی کوردستان ـ کە لە سەدەی ڕابردوودا سەدەلاّتدارانی بەغدا چەندجار ئەنجامیانداوە، دەقنووس بە زمان و کەرەستە شیعرییەکانی خۆی، ئەو مێژووە تۆمار دەکات.

---

[٣٢٨] دیوانی لەتیف هەڵمەت، ل ١٢٥٧ ـ ١٢٦٠

ئەوەی کە جێگەی سەرنجە، قارەمان (Hero) لە دەقەکەدا بزرە، واپێیدەچێ ئەمە بەئەنقەست بێ، تا هەر هەموو کارەکتەرەکان، بە بەفر و سەرما و گێڵگەشەوە، بکاتە قارەمان. دارشتنەکە ئالۆزە و فرە تەکنیکی شیعری تێدا تەوزیفکراوە ـ ئاماژەی شاراوەی زۆری تێدایە، وەك ئاماژە بۆ: (قەسیدەی ـ مطرـ ی بەدر شاکرسەیاب و شانۆگەری ـ لەچاوەروانی گۆدۆی سومێل بێکت و فۆلکلۆری کوردی).

لە چیرۆکە شیعرەکەدا (٦) جار ئاماژە بەدایك کراوە و لە هێندێك برگەشدا خۆی حیکایەتبێژە. دیسان نرخ و پایەی دایك رووبەری دەقەکە دادەپۆشێ و پێشنیارە چارەنووس سازەکە دەدرێتە دایك، کاتێك دەڵێ: *(خەڵکی گوندەکە ترسان/ دایکەکە پێشنیاری ئەوەی کرد کە بگوێزینەوە/ رۆژێك دایکەکە لە جەرگەی ئەو ئاگرەدا/ وتی: وردیلەکانم بنوون ئێمە بۆ شار دەچین...)*

دەقنووس لە چیرۆکەشیعرێکدا دەڵێ:

لە چیرۆکی (زۆربا) دا (میمیکۆ)ی شێت

دەڵێ: من ژن نایەنم چونکە ژن پێڵاوی لێ دەوێم..

ئای، لەساویلکەییو دڵپاکی میمیکۆ...

چونکە نازانێ

کەژن لەم سەردەمەدا چەندێ برو بیانوی زۆرە

نازانێ تاڵی هەموو پرچێ

بەلاجانگی کچێکەوە

بۆنی خوێنی شاعیرێکی لێدێ

- میمیکۆ- دڵپاکو ساویلکەیە...

بە پێڵاوی پیاوێکی مردوو

کە رۆژێ لە رۆژان نەنکی بۆی دزیوە...

قایل دەبێ...

میمیکۆ خەو بە ژنی جوانەوە نابینێ...
هەنارێکی لە مەمکی ئافرەتێ خۆشتر دەوێ...
لەتێ نانی لە لێوی کچێ‌خۆشتر دەوێ...
تاڤگەیەك... لە ژنێکی رووت زیاتر
سەرنجی رادەکێشێ...
میمیکۆ شاعیر نیە و
دڵی لە شەقام و کۆڵانەکاندا
بە دوای کچە جوانەکان و شوێن پێی
ژنە نازدارەکاندا سەرەرۆ نابێ...
- میمیکۆ- هیچ هەست بەوە ناکات
کە پێویستی بە ئافرەتێك هەیە
خۆشی بوێ...
ئای خۆزگەم بە میمیکۆ...! [329]

دەقنووس ـ وەك خوێنەرێکی بە ئاگا لە دونیای ئەدەب ـ لەناو چیرۆکدا چیرۆك دەنووسێتەوە و سەرچاوەکەشی دیاری دەکات. ڕاستە دەقەکە خاڵییە لە وشەی دایك، بەڵام (٣) سێبەری (دایك)ی تێدایە (نەنك، ژن، ئافرەت) ئەو کاتێك کە دەڵێ: (میمیکۆ ـ هیچ هەست *بەوە ناکات/ کە پێویستی بە ئافرەتێك هەیە/ خۆشی بوێ.../ ئای خۆزگەم بە میمیکۆ...!)* وشەی (ئافرەت) هەموو مێینەیەك دەگرێتەوە، بە خوشك و دایك و نەنگ و کچ و ژن و پوور و دڵدار و دەستەخوشك. لێرەش مەرج نییە خۆشەویست گەر ئافرەتیش بێ هەر دەبێ دڵدار و مەعشووق بێ.[330] شاعیر لەشیعرێکی دیکە دا دەڵێ:

---

[329]) دیوانی لەتیف هەڵمەت، ل ٢٢٩ ـ ٣٠٠

[330]) زۆربای یۆنانی، ڕۆمانێکە نووسەری بەناوبانگ (نیکۆس کازانتزاکیس) نووسیویەتی، کرۆکی ڕۆمانەکە باس لە کەسێتی پیاوێکی ڕۆشنبیر دەکات، بەناوی (باسێل) کە نغرۆی دەریای کتێب خوێندنەوە بووە، لە

(بەلەمی وێڵ)

منداڵەکە کۆمەڵێ کاغەزی هێنا

دایکی چەمۆڵەیەکی... لێنا

- ئەم نالەبارە دیسان

ماڵ دەکات بە: زبڵکدان

خوشکە گەورەکەشی هەڵچوو

- دایکە ئەم منداڵەت بۆ بوو...

منداڵەکە نقەی نەکرد

بێدەنگ... ورد... ورد

ورد... ورد... بێدەنگ

سەیری بارانەکەی دەکرد

بە کاغەزێکی ڕەنگاوڕەنگ

بەلەمێکی گەورە گەورەی دروستکرد

- فەرموون سەر کەون هەردووکتان

دەتاننێرم بۆ هەندەران

دایکی و خوشکەکەی پێکەوە

نەختێ لە قسەکەی رامان. [٣٣١]

گەشتێکدا تووشی نەخوێندەوارێك دەبێ کە ژیانی لێوان لێوە لە ئەزموون و ڕوودا و زوو دەبنە هاوڕێی یەکدی و زانیاری باشی لێوەردەگرێ، کە لە کتێبەکاندا هەرگیز نەیخوێندبۆوە. ئەو پیاوە نەخوێندەوارە (زۆربا)یە. ئەم ڕۆمانە لەلایەن دەزگای هۆلیودەوە کراوەتە فلیمی سینەما و ئەکتەری بەناوبانگ (ئەنتۆنی کۆین) تێیدا دەوری قارەمانی فلیمەکە دەبینێ. (نووسەران)

[٣٣١]) دیوانی لەتیف هەڵمەت، ل ١٢٩٨ ـ ١٢٩٩

شاعیر لەڕێی ناوهێنانی دایك و خوشك و منالێکەوە، ئەوە دەگێڕێتەوە، کە کەلتووری پڕدان و لێدان و کوشتنی خەیاڵ و بەهرەکانە، دواتر منالە هەرچۆنێ بێ بەلەمێك لەکاغەزێکی ڕەنگاوڕەنگ دروست دەکات، دوادەکات سواری بەلەم بن، بۆئەوەی لەم نەهامەتییە ڕزگاریان بێ، بۆئەوەی بچنە هاندەران، بۆئەوەی پارەیان دەست کەوێ، ژیانیان هەبێ، بەڵام هەر خەیاڵ بوو، منالْ خەیالفراوانییەکی بێ سنووری هەیە. خەیاڵە لێکدانەوەکانی تێکەڵەیەکن لەئەفسانە و داهێنان و پێشبینی، بەڵام ئەگەر کەش و هەوایەکی ئازادی بۆ برەخسێندرێ و رێگری لەبەهرەکانی نەکرێ.

پووختەی تەوەرە:

شاعیر لە چیرۆکەشیعرەکانیشدا ـ کە ژمارەکەیان بەرچاوە ـ (دایك)ی فەرامۆش نەکردووە، ئەو لە خوێندنەوەی کارەکتەری دایکی خۆیەوە دوو کاری ئەنجامداوە: (ا) سیفەتە جوان و مەزنەکانی دایکی خۆی بە (دایکەکانی) چیرۆکەکان بەخشیووە .(ب) (دایك)ی نێو چیرۆکەکان ـ گەر وەك قارەمانیش ناوزەند نەکرابن، ناڕاستەوخۆ هەموو خەسڵەتەکانی کارەکتەری قارەمانیان وەرگرتووە. ئەمانەش هەمیسان، بەرزی مەقامی دایك لەلای ئەم شاعیرە دووپاتدەکاتەوە. بەهیچ شێوەیەك لێرەدا دایکی لاواز و ترسنۆك و ڕژد و ناپاك و خۆپەرست نابینین. لەکاتێکدا کارەکتەری دیکەی هەیە لە مرۆڤە سووکەکان بن.

(١٦)

دایـکی لەتیف هەڵمەت

هەقتانە بپرسن: بۆ دایکی دەقنووس تەوەرەیەکی سەربەخۆی بـۆ تـەرخان بکـرێ ئـەدی هەموو شاعیرێك دایکی نییە؟

لەپێشدا با داوای لێبووردن لە ڕۆحی پاکی خـاتوو (سـەعدیە) بکـەین، کەنـەمانتوانی تەوەرەکەی زووتر بەسەربکەینەوە، هۆکارەکەشی ئەوە بوو بەبەرنامە، ویستمان خوێنەرانمان بـە زۆرترین دەقە شیعر و تەوەرە و ناونیشان ئاشنا بکەین، کە ڕێخۆشکەرن بۆ باشتر تێگەیشتن لە کەسێتی ئەو دایکە و و لە توانا و توانستی داهێنەرانـەی لـەتیف هەڵمـەتی کـوڕی. وەڵامـی پرسیارەکە لەم خاڵانەی خوارەوە چڕدەکەینەوە:

- کەش و هەوای ئەو ماڵ و خێزانەی لـەتیف هەڵمـەتی تێـدا گـەورە بـووە، لەبـەر زۆر هۆکـاری کۆمەڵایەتی و ئایینی و خێڵەکی و کەلتووری، پێگە و مەقامێکی دیـار و بەرچـاوی پـڕ ڕێـز و خۆشەویستی بۆ ژن هێناوەتە ئاراوە. ئەمەش ڕاستەوخۆ لە کەسـێتی دایکـی لـەتیف هەڵمـەت ڕەنگیداوەتەوە و ژنە کوردێکی دروستکردووە، کە بەپەنجـەی ئافـەرین و شـکومەندی بـۆ درێـژ بکرێت ـ لە بڕگەکانی پێشتردا دەقی دیدارەکانی (لەتیف هەڵمەت)مان، لەم بارەیـەوە خسـتۆتە بەردیدی ئێوە.
- لەتیف هەڵمەت تەنها کوڕی دایکی بووە و کوڕی هیچ کەسێکی دیکـەی بنەماڵەکـەی نـەبووە. ڕاستە دەستەونەزەر بەرامبەر باوکی ڕاوەستاوە، بەڵام داگیرکەرە گەورەکەی ڕۆح و دڵ و دەروونی

ئەو شاعیرە هەر ئەو دایکەیە. جوانترین بەڵگەش ئەو (١٤٢) شیعرەیە کە بۆ دایکی نووسیوە، لە کاتێکدا دەقە شیعرێکی هەتیوی بۆ باوکی تۆمارکردووە. هۆکارەکەشی بونیاتی خودی کەسێتی (لەتیف هەڵمەت)ە، وەك منداڵ و مێرمنداڵ و هەرزەکار و دواتریش پیاو. ئەو کەسێکی شەرمن و کەمدوو و خاکی و سادەیە. تارادەیەك حەز بە دورەپەرێزی و گۆشەگیری دەکات و حەزناکات زۆر تێکەڵی خەڵك بێ. بەو واتایەی کە بێشکە و باوەشی گەرمی ئەو دایك و سێبەری چەتری ئەو دایکە خۆشترین و هێمنترین و زامنترین ئارامگەی ڕۆحی و جەستەیی ئەو شاعیرە بووە. بە لەدەستدانی ماددی ئەو ئارامگەیە، هەوارە ڕۆحییەکەی نەپووکاوەتەوە، بەڵکو خەون و خەوی خۆشتر و جوانتری پێبەخشیوە. ـ دەقەشیعرەکانی وادەڵێن!

- بە پشتبەست بە تیۆری و ئاکام و لێکۆڵینەوەکانی پسپۆڕانی دەروونناسی هاوچەرخ، گەیشتووینەتە ئەو ئەنجامە کە ئەگەر دایکی لەتیف هەڵمەت نە سووتابووایە و بە شێواز و هۆکارێکی ئاسایی کۆچی دوایی بکردبووایا، ئەوا پاشماوە خەماوییەکەی ئەو کۆچە ئاست و ئارستەیەکی دیکەی وەردەگرت و دوور نەبوو وا بە قوول و قوورسی لە جیهانی بێئاگایی شاعیردا وا جێگیر نەبووبا. بۆ وەبیر هێنانەوەی خوێنەرانی بەرێز، لە بەندی یەکەمی ئەو کتێبە بە درێژیی شەنوکەوی ئەو دیاردەییە دەروونییەمان کرد کە چۆن هێندێك جار ڕووداوێك، وەك بەرکەوتنی مێشك بە ئامێرێکی قورس و زامدارکەر، کاریگەریی لە سەر مێشك و دەروون و ڕۆحی خاوەنەکەی بەجێدەهێڵێ و نموونەی زیندوومان هێنایەوە. بە واتایەکی دیکە کۆچی ئەو دایکە بۆتەهۆکاری نەخۆشییەکی دەروونی لە مێشکی ئەو زاتەدا، کە بەهیچ دکتۆر و داودەرمانێك ـ تاکو ئێستا ـ چارەسەری نییە.

ئیمڕۆ زانست سەلماندوویەتی کە خۆشەویستی نەخۆشییە و دەروونناسی ئەمەریکیش (ڕۆبێرت ستێرنبێرگ Robert Sternberg ١٩٤٩-) تیۆریی سێگۆشەی ئەڤینی داهێنا کە گۆشەکانی بریتین لە (هۆگری، لەئەستۆگرتن، سۆزداری).[٣٣٢]

کەواتە ڕەنگ بێ نەختێك لە دیاردە دەروونییەکەی شاعیر نزیك بینەوە گەر بڵێین: لەتیف هەڵمەت ئالودەیە بە خۆشەویستی دایك.کاتێك د. هاوژین سڵێوە لە شاعیری پرسی: کارەساتی مردنەکەی دایکت چۆن بوو؟ لەتیف هەڵمەت گوتی:

"خانوێکمان هەبوو لایەکیمان ڕوخاندبوو، بەشێکی بچووکمان ڕووخاند بەشێکی گەورەی مابووەوە، کە خۆمان تیایابووینەوە، لەبیرمە حەمامەکەمان ڕووخاندبوو، دایکم چوو نەوت بکاتە حەمامەکە لەبەر ئەوەی دوای ئەو هەموو تەپ و تۆزە خۆمان بشۆین، ئافرەتی جاران کەوای شۆڕیان لەبەردەکرد، جمکی کراسەکەی کەوتبووە ناو نەوت، کە ئاگری حەمامەکەی دابوو ئەو جمکە کڕی گرتبوو، ئەو بەبەر چاوی منەوە گڕی گرت، نەمتوانی بیشی گوژێنمەوە، ئەوەندە نەبووم بتوانم بیکوژێنمەوە، بە بەرچاومەوە با بڵێین عومری خوای کردو مرد." [٣٣٣]

بڕوانن لەتیف هەڵمەت چ دەبێژێ:

(ئەوینی دایکم)

بۆ ئەوەی دڵم لە یادی نەچێ هەتا هەتایە

دایکم سووتاوە و هەتاکو ئێستاش

دووکەڵی پرچی لە بای شەودایە

---

[٣٣٢] http://www.naturalnews.com/٠١٠٨٢٥_counterthink_drug_racket.html

[٣٣٣] دیدەنی: هاوژین سڵێوە لەگەڵ لەتیف هەڵمەت، ١٩ / ٣ / ٢٠١٢

چی تەپ و تۆزی ئەم گەردوونەیە
کۆی دەکەمەوە لەناو گلارەی
ئەم دوو دیدەیە
بۆ ئەوەی بەرەو هەر کویٚ هەڵفڕم
بۆنی نیشتمان بڕژیٚ لە باڵی ئاگری شیعرم
چنگیٚ لە خۆڵی پیرۆزی سەیوان
لە دڵما دەبەم جیهان بە جیهان
بۆ ئەوەی باڵای پەیڤم هەر بەرز بیٚ
هەڵگوردو قەندیل لە گیانی گیانما
دەبەم جێبەجیٚ
بۆ ئەوەی پرچی شیعرم هەر سەوز بیٚ
دارستانێکی نیشتمانەکەم
لە بیرما دەبەم بڕۆم بۆ هەر کویٚ..! [٣٣٤]

کاریگەریی ئەم دەقە زۆر بەهێزترە لەسەر خوێنەر، چونکە دەزانێت وشەکانی: سووتان و ئاگر و خەم و فرمێسك و مەرگ... نە وشەی فەرهەنگین و نەوشەی هەڵبەستراوی زیندەخەونبینان. ئەمەیش ڕاستگۆیی و سدقی شیعری دەقنووس نیشاندەدات. ئیمڕۆ چەند تیۆرییەکی ئەدەبی دەربارەی دەق و دەقنووس هاتۆتە ئاراوە، کە دوو بۆچوونی دژبەیەکییان هەیە، یەکیان پێیوایە، ڕەخنەکار تەنها دەبیٚ خۆی بە دەق ببەستێتەوە، هەرچی تاقمی دووەمە پێیوایە دەق و دەقنووس تەواوکەری یەکترین. لێرەدا، بۆچوونەکەی بەرەی دووەم بەهانامانەوە

[٣٣٤]) دیوانی لەتیف هەڵمەت، ل ٥١٢

هات و باشتر دەقەشیعرەکانی بۆ ڕاڤەکردین. دەنا هیچ شاعیرێك نییە وشەی (سووتان و مەرگ و خەم و ئەسرین و... تاد) چەندان بار لە دەقەشیعرەکانیدا نەنووسیبێتەوە.

شاعیر لەدەقەشیعرێکی دیکەدا دەڵێ:

جا خۆ من دەزانم... نە تۆ هەتاوی و
نە منیش دەوەنم
بەڵام تۆ بۆ من
لە هەتاو بۆ دەوەن پێویستتری...
هەموو شاعیرەکان باسی تۆ دەکەن و
کەس وەکو من تۆی خۆشناوێ
هەموو دڵدارەکان تۆیان خۆشدەوێ و
کەس وەکو من لە خۆشەویستی تۆدا
نابێ بە هەوری گوڵاوو
هێلی هێلی خۆی لە پرچی چاو کەژاڵان و
لاجانگی کەژە بەفرینەکان ناپژێنێ...
دایەگیان... [335]

شاعیر لە دیاردەیەکی سروشتەوە ڕۆدەچێتە نێو بیرەوەرییەکانی، وەك چۆن دەوەن بەبێ ڕۆشنایی و هەتاو وجوودی نامێنێ و بەسەوزی نامێنێتەوە، ئاوا شاعیر بێ وجوودی دایکی ژینی بێ مانا دەبێ. کاتێ کە خوێنەر شیعرەکە دەخوێنێتەوە نازانێ مەبەستی شاعیر چییەو ئەوکەسەی کێیە کە هێندە لەلای خۆشەویستە. لەدوا وشە ئەوە ئاشکرا دەکات کە دایکییەتی، خۆشەویستی ئەو بۆدایکی خۆشەویستییەکی قوڵەو شاعیر ئاماژە بەوە دەکا شاعیرانی تریش باسی دایك دەکەن، بەڵام خودی لەتیف هەڵمەت زۆرتر لەم بابەتەدا قوڵ بۆتەوە.

---

[335]) دیوانی لەتیف هەڵمەت، ل ٢٨٨ ـ ٢٩٠

له دەقەشیعری (***لاوکێکی نهێنی***) دا دەڵێ:

ئەی دایە گیان!
ئەگەر ئەمشەو بەرەبەیان
لەسەر ئەسپی ئەوینێکی شپرزەدا
هاتی بۆ لام
هەرگیز نەکەی
دەستت بکەی
بە پشتوێنی زێڕینی قەدو باڵام...
من بوومەتە
ڕووباری زام..
هەرگیز نەکەی
دەمت بکەی بە شەکر بۆم..
پرچە سووتاوەکەت بکەی
بە کەپر بۆم..
دایە من ئەمشەو (بۆمبا) م
لە دەممدا
شاردۆتەوە لەجێی وەڵام..
بۆ ئەوانەی وا دەزانن..
پەملەپس و (مقەبا) م. [٣٣٦]

ناڕاستەوخۆ تامەزرۆیی دەقنووس بۆ باوەشە گەرمەکە و دەمە پڕ خەندەکە و پرچە سووتاوەکەی دایك خۆی دەنوێنێ، لێ ئیمڕۆ پشتینی قەدوباڵای شاعیر بۆتە زام و دەمی بۆیتە جبەخانەی بۆمبا. ئەویش لەداخی ئەو قەڵەمانەی کە ئەو بە *پەملەپس* (بووکەڵەی لەپەڕۆ و

---

[٣٣٦]) دیوانی لەتیف هەڵمەت، ل ٢١٢ ـ ٢١٣

پەموو دروستکراو) و- *مقـەبا*، دەشـوبهێنن. لـە دەقەکـەدا دوو پـنتی شـاراوە هەیـە: یـەك: دەقنووس کەس شك نابات دەردەدڵی خۆی بۆ بکات، جگە لە دایکی. دوو: ئەم دەقەشیعرە بـە ئەرشیفکردنی ئەو بەربەرەکانی و سەنگەر لێگرتنەیە کـە لـە ڕۆژێکـدا، تاقمێـك دەرحـەق بـە شیعرەکانی ئەو نیشانیاندا. بەتایبەتی لەسەروەختی لەدایك بوونی (ڕوانگە)دا. وشەی (مقـەبا) ئاماژەیە بۆ ڕەخنەیەك کە لەسەر یەکەمین بەرهەمی چاپکراوی ئەو لـە ڕۆژنامـەی (هاوکـاری) بڵاوکرابـۆوە و تێیـدا هـاتبوو کـە ئـەو دەقنووسـە هێنـدێك وشـەی ناشـیعری، وەك (مقـەبا) بەکاردێنێ.

لەشیعرێکی دیکە دادەڵێ:

ناوی دایکم

هەر شتێ خۆش بێ... پیرۆز بێ.. جوان بێ

تامی ماچێکی دایکمی لێ دێ

گشت ئەستێرەیە لەش و لار زیوین

لە ڕەنگی چاوی دایکی من دەچێ...

شاعیر هەموو هەست و ئیحساسەکانی خۆی دەخاتەکار بۆباس کردنی دایکی خۆشەویسـتی، لەگوتەی (هەر شتێ خۆش بێ... پیرۆز بێ.. جوان بێ)، کەمەربەندی هەموو شتەکانی جیهـان دەکات، چونکە بەهای هەموو شتێکی باش، خـۆی لەیـەکێك لـەو وتانەدەبینێتـەوە: (خـۆش، پیرۆز، جوان)، لەهەمان کاتیشدا، چاوی دایکی ڕووناکی دەری شاعیرە و ئەستێرەی ژیانیـەتی. لەم شیعرەدا (ماچی دایك و چاوی دایك)، کە هەردووکیان میهرەبانین، ماچی دایك پڕە لەسـۆز و خۆشەویستی، چاوی دایك، ڕوانینی دایك بەهاو جوانی خۆی هەیە.

لەشیعرێکی دیکە دا دەڵێ:

بۆنی گوڵاوو... چپەی باران و... مانگی ناو دەربەن

شریخەی هەورو... تاوە بروسکەی پاچی گۆڕ هەڵکەن

هەموویان باسی پرچی سووتاوی دایکی من دەکەن..!

هەر گوڵێ شێوەی لە دایکم نەچێ با بۆ خەزان بێ
هەر شوێنێ بۆنی خەندەی بەتامی دایکمی لێ نەیە
با هەر وێران بێ
هەرچی شاعیرێ هەوری لای لایەی دێرپینی دایکم
لە جووکەی پۆلە هۆنراوەی نەرژێ
با بێ زمان بێ...!
***
لە هەرکوێ ناوی دایکم بنووسرێ
گەردوون وەك پوشی دەم با دەهەژێ
گوڵاو دەتکێ ونێرگز دەبارێ
باخ خەندەی دەپژێ...!
لە هەر کوێ ناوی دایکم هەڵکۆڵرێ
بیابانیش بێ تیا هەڵدەقوڵێ
چەمێ... ڕووبارێ...! [٣٣٧]

شاعیر زۆر جار لە دیاردەکانی سروشتەوە وێنەکان هەڵدەهێنجێ، ئەم جارەیان ئەو حاڵەتــە و دیمەنەی کە شاعیر بینیویەتی، کاتێ دایکی ئاگری تێبەربووە و سووتاوە و مردووە، ئەوا لــەنێو دیاردەکانی سروشت، ئەوا هەڵکروزان و سووتانی قژی دایکی، لەنێو بۆنی گوڵاویش دەبینێتەوە. لەنێو چپەی باران. شریخەی هەورو تاوە بروسکە، کە سوتێنەرە. لەنێو شوێنەکانیش هــەردایکی دەبینێ. تەنانەت ناوی دایکی بیابانیش دەکات بەگوڵزارو جوانی.

[٣٣٧]) دیوانی لەتیف هەڵمەت، ل ٥٦٩

لەدەقێکی دیکە دا شاعیر دەڵێ:

دارستان

لە هەر شوێنێ ئاگر پرچی دارستانێ

بکات بە چەمی خۆڵەمێش

با ڕادەکاو دێ پێم دەڵێ:

ئەی شاعیری قەلەندەرو شەیدا و دەروێش

ئەها دایکت دەسووتێ وەك:

کۆتەرەی ناو ئاگردانێ..! [٣٣٨]

سووتان و مردنی دایکی کارەساتێکی جەرگبڕە، بەتایبەتی بەچاوی خۆی بینیویەتی کە دایکی کڕی گرتووە و سووتاوە و مردووە، کاریگەرییەکی دەروونی قوڵی لەزەینی شاعیر دروست کردووە، کە تاوەکو لەژیان ماوە لەبیری ناچێتەوە. شاعیر ئەو ئاگرەی هەر لەبەرچاوە، تەنانەت لە هەرشوێنێك دارستانێکیش بسووتێ، ئەو وادەزانێ قژی دایکییەتی، وادەسووتێ، هەڵبەتە لەم شیعرەدا با بووە تەتەر و هەواڵ گەینەر. هەڵبەتە با لە فۆلکلۆری کوردی و لە شیعری شاعیرانیش ئەم ئەرکەی پێ سپێردراوە. لە فۆلکلۆری کوردیدا واهاتووە:

نامە دەنووسم بەخوێنی دڵم

دەیدەم بە شەماڵ بیبا بۆگوڵم

نایدەم بەشەماڵ پێچ و پەنایە

بۆخۆم بۆیدەبەم داخم لەدڵایە.

بۆنموونە لە دووچامەکەی (نالی و سالم)ش، (با) کراوەتە قاسید بۆگەیاندنی پەیامەکانیان.

---

[٣٣٨]) سەرچاوەی پێشوو، ل ٥١٦

پووختەی تەوەرە:

جگەلەوەی کە دڵپاکی و مرۆڤدۆستی و جەرگسۆزی وەك خەسڵەتی بنەڕەتی کەسێتی دەقنووس لە شیعرەکاندا ڕەنگیانداوەتەوە، ڕووداوی سووتانی خاتوو (سەعدیە) بەبەر چاوی لەتیف هەڵمەتەوە، هۆکارێکی بنەڕەتییە لە جۆشدان و خرۆشاندنی هەستی دایکایەتی و قووڵبوونەوەی خۆشەویستی نێوانیان. دەکرێ بڵێین: ئەو ئاڵوودەبووە بە خۆشەویستی دایك. ئەو (١٤٢) شیعری بۆ دایك نووسیوە و بە دیان جار ئەوی کردۆتە ناونیشانی دەقەکان. بەئاشکراش هەست پێدەکرێ کە کەسێتی و پێکهاتەی (جینیی) لەتیف هەڵمەت هەڵگری چەندان خەسڵەتی جیاواز بن کە بە میرات لە دایکییەوە بۆی بەجێماوە.

(١٧)

دایکی کەسانی دیکە

بێگومان ئەو هەموو (دایکە)ەی لە کۆبەرهەمە شیعرەکانی لەتیف هەڵمەتدا بەرچاو دەکەون و دەقەشیعرەکانیان بە بیرۆکە و وێنەی شیعری و جوانکاری و خۆشئاوازی ئارایشت کردووە، خۆ هەموویان ئاماژە نین بۆ خاتوو (سەعدیە)ی دایکی شاعیر. وشەی (دایك) لە فەرهەنگی شیعردا، بەدرێژایی مێژووی ئەدەبی زارەکی و نووسراو، وزەیەکی سیحراوی و جوانییەکی شیعریی و پیرۆزییەکی خوداوەندی و ڕوخسارێکی فریشتەیانە و ڕەوانبێژییەکی ڕەنگاڵەی و سەدایەکی دەروونی و مانایەکی گەردوونی لە نێو حەرفەکانیدا حەشارداوە. ئەو هێزە ئەلیکتریکە و موگناتیسییەی لە نێو وشەی دایك دا هەیە، هەمیشە شاعیرەکان ڕادەکێشێت بۆ تەزیفکردنی داهێنەرانە، چونکە وەك ڕەنگە سەرەکییەکانی هونەری نیگارکێشی وایە ـ ڕەنگی سوور و زەرد و شین ـ کە بە هەزاران ڕەنگی دیکەیان لێدروست دەکرێ، بەو واتایەی وشەی (دایك)یش سەرچاوە و کانگایەکی لەبن نەهاتووە بۆ وێنەی شیعری نوێ و بیرۆکەی تازە.

چەندان دەقەشیعرمان لەبەر دەستە، کە دەقنووس بە شێواز و تەکنیکی جیاواز سوودی لە وشەی دایك وەرگرتووە، لەم دەقەی خوارەوە، دەقنووس قاسەیەکی فەرهەنگی وشەکانیمان نیشاندەدات، کە (زاری دایکە). لەو زارەوە هەموو وشە جوان و خۆش و واتادارەکانی خواستۆتەوە. خاڵی پرشەنگداری ئەم دەقە ئەوەیە، کە دیسان شاعیر سەرچاوەی جوانی و خوشییەکان دەگەڕێنێتەوە بۆ دڵ و دەروون و ناخی ئەو کائینە ڕۆحسووکە. ئەوەتا دەڵێ:

نەکەن بڵێن ئەم شاعیرە

وشەی خۆش خۆشی لەکوێ بوو

چی منداڵە هاورێی منن

هەرچی وشەی بەتام هەیە

شەو لە دایکیان دەیدزن و

لە قۆزاخەی گوڵی هەوری

ماچە ئاگرەکانیاندا

بەرە بەیان بەر لەوەی خۆر

لەسەر لوتکە سەما بکا

بۆمی دێنن...![339]

هەرچەندە دەقنووس لێرەدا دایکی منداڵەکانی بەکارهێناوە، بەڵام مانای ئەوەنییە لەنێو ئەو دایکانە دایکی خۆی نەبێت، دایکی خۆشی یەکێکە لەودایکانە، کەناوی نەهێناوەو باسی نەکردووە، وەلێ هەستی پێدەکین و وجوودی هەیە.

لەدەقە شیعری (ئەنگوستیلە)دا دەڵێ:

(ئەنگوستیلە)

من ڕەنگە هەتا هەتایە... پارەی ئەنگوستیلەیەکم نەبێ

کە بیکەمە پەنجەت

بەڵام گەر حەز بکەی هەتا هەتایە

قۆڵ و باسکم لە گەردنت دەئاڵێنم...

من دەزانم....

تۆ پێت ناخۆشە

دەستە بۆر و مەرەکەباویەکانم

واز لە:

---

[339]) دیوانی لەتیف هەڵمەت، ل ٣٧٩

پرچ و

گۆنا و

لامل و

ژێر مل و مەچەکت....

ناهێنن..

ئای گیانە...

تۆ دەستی منالە هەژارەکانت نەدیوە...

چۆن لە نان گیر دەبێ و

پێوە دەنووسێ...؟

کچێ هەزار ماچت دەدەمێ و ماچێکم بدەرێ...

من ناوێرم ناو دەمت هەڵمژم...

ئەترسم کە چویتەوە بۆ ماڵ و

دایکت ماچی کردی

بڵێ: بۆنی شیعر لە دەمت دێ

ئەی کچە بچکۆلەکەم

چ شاعیرێ ماچی کردووی...!

تۆش بڵێ ی: لەتیف هەڵمەت

جا ئەو ساتە شەپۆلە سەرەڕۆکانی وەند

ئەو هەواڵە

بەگشت دەریاکان دەگەیەنن... [٣٤٠]

پەیوەندی نێوان دایك و کچ، پەیوەندییەکی توندوتۆڵە، لە گوتەی (من ڕەنگە هەتا هەتایە... پارەی ئەنگوستیلەیەکم نەبێ)، شاعیر بەهای پارە و ئەنگوستیلە لەبەرامبەر عیشق و

[٣٤٠]) دیوانی لەتیف هەڵمەت، ل ١٥٢

خۆشەویستی کەم دەکاتەوە، تەنانەت ماچەکانیشی بۆنی شیعریان لێدێ، شاعیر دەوڵەمەندە بە جوانی، بە شیعر، بە دەربڕینی ئەدەبی، دەوڵەمەند نییە بەماڵی دونیا.

دیقەت لەو وێنە هونەرییە سۆزدارە بدە:

(وشە کچۆڵەکان)

ئەوە کێیە

وەك منالێ شەوی زستان

دەسلەملانێی دایکی بێ

بە دڵمەوە نووساوە

تۆی یا پشکۆی هۆنراوە؟ [٣٤١]

لە قالبی مەتەڵێکی سادەی سەرنجڕاکێشدا، دەقنووس باوەشی گەرمی دایکمان وەبیردێنێتەوە، کام باوەش؟ ئەو باوەشەی منداڵ لە شەوی ساردی زستاندا لە ناو نوێندا خۆی تێدا گەرم دەکاتەوە. گەرمییەکەی ئەو باوەشە گەرمایی ڕۆحی و دەروونی و جەستەییە، چونکە گەر تەنها گەرماییە فیزیکییەکە بێ، ئەوا زۆپە و و ئامێری (هیتەر) و (سپلیت) یش وزەی گەرمایی دەبەخشن. پەیامگری ئەم دەقە، خوێنەر بێ یان بیسەر بیرەوەری منداڵی خۆی دێتەوە یاد. جوانکاری وێنەکەش لەوە دایە، کە دولبەر کراوەتە پشکۆی هونراوە و جز لە دڵی شاعیر هەڵدەسێنێ. ئەمەش نیشاندەری ئەوەیە هەر وشەیەك لە دیدی ئەودا پشکۆیەکی گەشاوەیە.

لەدەقێکی دیکەدا ئەو دەڵێ:

هەورێ هات و توایەوە

بۆ ناو دەم و پرچ و گۆنات

بە کەس نەڵێی... منم ئەوە...

---

[٣٤١]) سەرچاوەی پێشوو، ل ٤٣٢

لە تەنیایی شەو ترساوم...

دەرم نەکەی تۆ بەو شەوە

تووڕە نەبی لە هاتنم

توخوا دایکت هەڵنەسێنی....

دوایی دەمرم زۆر شەرمنم. [342]

شاعیر ئەم شیعرەی لەناخی نەستەوە نووسیوە و لایەنی شەرم کردن لە ئافرەتان لە نەستی شاعیردا هەیە، لە نائاگاییەوە جارێکی دیکە هاتۆتەوە دونیای نووسین. شاعیر چەند دەستەواژەیەك دەردەبڕێت لەوانە (*شەو ترساوم، تووڕەنەبی*) ئەمانە هەمووی بۆ ئەوەن تاوەکو کچەکە ڕازی بکات کەوا هانا بۆ دایکی نەبات، چونکە شاعیر زۆر شەرمنە، لە کۆمەڵگایەکی باوك سالاری هەمیشە (باوك)، بووەوەتە بکوژی ئەم حاڵەتانە، کەچی شاعیر تەنها ترسی لە دایکی کچەکەیە، ترسکەش ئاوێتەی شەرم بووە، دەتوانین بڵێین ئەم ترسەش شەرمێکی زۆرە و تا ئاستی مردن و لەناچوون شەرم دەکات[343] لەتیف هەڵمەت باسی منالی خۆی دەکات و دەڵێت: "کێشەم ئەوەبووە، میوانی ژن بێت لەپیاو قەد شەرمم نەکردووە، بەڵام کێشەم ئەوەبوو ژنمان بێت... زۆرجار بووە بەخێرهاتنی میوانی ژنم نەکردووە، دوای دوو ڕۆژ ناچار بووم دایکم گوتوویەتی عەیبە بەخێرهاتنیان بکە، خۆمم پیشان نەداون، کارێکم کردووە، ڕووبەڕوویان نەبمەوە، ئێستاش ئەوە پاشماوەی هەر لەلام ماوە، ئەتوانم بڵێم نەمتوانیوە لەسەدا سەد بازنەکە بشکێنم یاخۆم واهەست دەکەم کە نەمتوانیوە لەوانەشە توانیبێتم و خۆم لەڕووی دەروونی خۆم

[342]) دیوانی لەتیف هەڵمەت، ل ١٥٩

[343]) هاوژین سڵیوە، رەهەندی دەروونی لەشیعرەکانی لەتیف هەڵمەت دا، ل ١٦٦

وا ئەگەیێنیٚ وام پێدەڵیٚ کە هێشتا ماوتە بیشکێنی." [٣٤٤] ئەم شەرمەش لەم شیعرەدا بەدەرکەوت کە لەنەستی شاعیر گیرساوەتەوە و لەڕێی شیعردا جارێکی دیکە نمایش کراوەتەوە.

شاعیر دەڵیٚ:

ئێستا نەك تۆ، گشت منالێکی ئەو شارە

ئاوات خوازەی مەلەیەکە لەسەر رۆخی ئەو ڕووبارە...

تۆ ئەی کچە خەمبارەکە خەمبار مەبە

ڕۆژیٚ دادیٚ هەر دارێکی قەراغی وەند

بۆ هەزاران زۆردار دەکرێن بە سێدارە...

جا ئەو ساتە تۆش منالٚ بەو

قوڕو لمی وەندم تێگرە لەبەیانی تا ئێوارە

من وەك دایکت داخت ناکەم

من وەك دایکت لێت نادەم

دەستەکانت دەلێسمەوە و

تێر تێر ناو دەمت ماچ دەکەم...

لە ژێر باڵما دەتشارمەوە تا لەشت وشك دەبێتەوە...

شوێن جێکانی داخەکانت هێندە بە کوڵ هەڵدەمژم

تا لەبیرت دەچێتەوە...

دەبۆم بدویٚ ئاسمانی شەوی سەروەندەت

جارانی زوو

چەندیٚ شین بوو...

---

٣٤٤) دیدەنی: هاوژین سلێوە لەگەڵ لەتیف هەڵمەت، رێکەوتی ١٩/ ٣ / ٢٠١٢

دەبۆم بلوێ جیهانی منالّیی سەر وەندەت
چەندێ گەورەو بەرین بوو...
دە فێرمکە چۆن پاساری مەمکەکانت
دەستەمۆکەم...
دە فێرمکە چۆن پەپوولەی زامەکانت
بەرەلاّی باغی ئاسۆکەم...
گەر ڕووباری باسکەکانت ئاگریش بن
من حەز دەکەم پەنجەکانی تێژەنم
خۆ فەرهاد نیم بەلاّم ئەگەر خۆشت بوێم
لەسەر هەموو تاوێرێکی ئەم ولاّتە
شیعرێکت بۆ هەلّدەکەنم
کچێ منی بێ دایك و بێ خۆشەویست
بووم بە هەورو هەر دلّۆپە بارانێکم...
گۆرانی بۆ ئافرەتێ وت
هیچ ئافرەتێ خۆشمی نویست
هیچ ئافرەتێ دەنگی ناخی هۆنراوەکانی نەبیست
کە ڕۆخانە کەم کەم وەك شێت
شەوانی زستان هەلّدەچێت
گشت چۆڕێکی دەبێ بە مەم
گشت چۆڕێکی دەبێ بە دەم
گۆرانی بۆ چرای ژووری زینی گوندی نووستوو دەلّێت...
ڕۆخانە دێ و لەهاتنی شەوانەی دا
خێرو بێر و بەرات دێنێ
نە کچێ پێشوازی دەکاو نە مالّێکیش چرایەکی بۆ هەلّدەکاو مۆمی بۆ دادەگیرسێنێ

منیش وەکو ڕۆخانە وام...
بۆ تۆ بوم بە چەمی زام
چۆلەکەی ئەو کەژانەش دێ‌و تینوێتی خۆی لێ دەشکێنێ
کەچی کچێك نییە جارێ
ئەنگوستی سۆز بەسەر قژی گیای کەناری
چەمی شیعری مندا بێنێ..!
کچێ دوێ شەو تەنیا تر بووم
لە گشت شەوێ
خۆم هەڵدایە ناخی دیجلەی قوڵی خەوێ...
لە خەویشدا تۆ نەهاتی‌و هەر نەشهاتی...
کچێ ئاخر خەمی شاراوەی بێ تۆییم
کەمتر نییە لەبێ دایکی‌و بێ وڵاتی... [٣٤٥]

لە زیندە خەوێکدا، کە پانتای زەمەنەکانی بریتین لە ڕابردوو (*سەردەمی منداڵێ*) و زەمەنی ئێستا (*سووتان لە عیشقی کچێکدا*) و زەمەنی ئایندە (*سزادانی زۆرداران*) بەیەکەوە لە کەنار ڕووباری وەند و ڕۆخانە و دیجلە دا، دەقنووس (٢) دایك بەسەر دەکاتەوە، دایکێکیان کە لە هی شاعیر ناچێ و نەختێ بێبەزەییە، ئەو کچەیە کە خۆشی دەوێ. دایکەکەی دووەمیشی خاتوو سەعدییەی حەقیقییە. دەقەکە نەختێ هەناسە درێژە، باسی چەوسانەوەی کچی کورد دەکات لە بێئازیدا و نەفرەتی کەلتووری پاشکەوتەی وڵاتی خۆمان دەکات. پەیامەکانی زیندەخەونەکە زۆرن وەك (*ڕۆژێ دادێ هەر دارێکی قەراغی وەند/ بۆ هەزاران زۆردار دەکرێن بە سێدارە...*) هەروەها (*گەر ڕووباری باسکەکانت ئاگریش بن/ من حەز دەکەم پەنجەکانمی تێژەنم*) دوایین پەیامیش: (*کچێ ئاخر خەمی شاراوەی بێ تۆییم/ کەمتر نییە لەبێ دایکی‌و بێ وڵاتی*). چونکە

---

[٣٤٥] دیوانی لەتیف هەڵمەت، ل ١٤٥

شاعیر بە وخەیاڵە دەقەکەی دارِشتووە کە بۆ کچە خۆشەویستەکەی بخوێنێتەوە یان کچە خۆی بیخوێنێتەوە.

ئەو دەبێژێ:

من شاعیرێکی منالّم
جیاوازیش لە نێوانی من‌و
هەموو منالّەکانی جیهاندا
ئەوەیە... کە:
ئەوان حەزیان لە: دایکیانەو...
من حەزم لە تۆیە... [346]

بۆ یەکەم جار خۆی لە منداڵان دیکە جیادەکاتەوە و هۆکارەکەشی بۆ بارودۆخێکی زۆر تایبەتمەندی دەگێڕێتەوە، وەك بڵێ لەم ساتەوەختدا یەکجار زۆر پەرێشان و سووتاو تامەزرۆی یارەکەیەتی، لەم دەقە دا جۆرە لێڵییەك (Ambiguity) هەیە: ئایا ئەو شاعیرە منداڵە، ئەو کچەی لە جێ دایکی داناوە یان لەجێی دولبەرەکەی! گەر بە منداڵی دابنێین، دەبێ دایك بێ. گەر بە شاعیریشی دابنێین، دەبێ دولبەر بێ.

شاعیر دەڵێ:

بەرد نە هەست بەغەم و نە بەشادی ناکات
بەرد کەسی خۆشناوێ و
رقیشی لە کەس نییە..
بەرد دڵی نییە دڵداری بکاو
دەستی نییە رازی دڵ و نامەو هۆنراوە
بۆ دەزگیرانەکەی بنوسێ و

[346] دیوانی لەتیف هەڵمەت، ل ٣٤٠

کۆلاّن بە کۆلاّن بە خەیاڵ دوای بۆنی پرچی
بکەوێ..
بەرد قاچی نییە ئەگەر یاساوڵ بۆی بچێ ڕاکات و
خۆی بزر کات..
دایکی نییە کە بمرێ بۆی بگری و
باوکی نییە ئەگەر لاساری کرد
هەڕەشەی لێ بکات
ولاّتێکی تایبەتیشی نییە
کە لە پێناویدا خۆی بە کوشت بدات..
بەرد لە هەر شوێن و جێگایەکدا
خۆی دۆزییەوە
جێی خۆی دەکاتەوە و
توند توند پێوەی دەلکێ..!
بەرد هەرگیز یادی جێی ڕابوردوی خۆی
ناکاتەوە و
خەمی بۆ ناخوا..
ئەگینا ڕۆژێ لە ڕۆژان
بەردێك، نامەیەك، یا
شیعرێکی هەر دەنووسی..
لەگەڵ ئەوەشدا
وەکو پێشینان وتوویانە: ((بەرد لەجێی خۆی سەنگینە))
هەروەها مرۆڤیش.[٣٤٧]

[٣٤٧]) دیوانی لەتیف هەڵمەت، ل ٢٩٦

شاعیر لەبەر ئازار و مەینەتییەکانی خۆی، پەنا بۆ بێ گیانەکانیش دەبا، لەم ئان و ساتەدا ئیرەیی بە بەرد دەبات، چونکە ڕۆحلەبەر نییە، خاڵییە لە هەست و هۆش. لە گوتەی: (*دایکی نییە کە بمرێ بۆی بگری*). ئەوا ئەو خەمە گەورەیەی شاعیر، کە خەمی مردنی دایکی و چەندان خەمی تری لەکۆڵ دەبووەوە گەر بەرد بوایە. شیعرەکە تەنها مەنەلۆگێکە لەگەڵ خودی خۆی، تاوتوێ نەهامەتییەکانی ژیانی پێدەکا. دێڕی یەکەم وانووسراوە: (بەرد نە هەست بەغەم و نە بە شادی ناکات)، داڕشتنەکە بەم شێوەیە بایە جواتربوو: (*بەرد هەست نە بەغەم و نە بەشادی دەکات*). دەقنووس دەڵێ:

(فێڵ)

با بە لێوم لێوەکانت بسڕم
جێ ماچەکانی پێوەیە
نەوەك دایکت بیبینێ. [348]

گوتراوە، لە هەموو ئان و زەمانێکدا، دایك یەکەم کەسە هەست بە بوونی خۆشەویستی لە دڵی کچەکەیدا دەکات، ڕەنگ بێ ئەمە دیاردەیەکی سروشتی و غەریزە بێ، یان دەرهاویشتەی ئەزموونی تافی هەرزەکاری خۆی بێ و دەرسی لێوەرگرتبێ. ئەو دایکەی لێرەشدا باس کراوە، دایکی کەسانی دیکەیە، ئەو دەیەوێ ئاساوەراری ماچەکانی لەسەر لێوی کچەکە بسڕێتەوە، بەڵام بە دەسماڵی ئاوریشمین و لۆکە و کاغەز نا، بەڵکو بەلێوەکانی خۆی. ئەوە مانای وایە بە بەردەوامی، دەبێ لێو لەسەر لێوی هەڵنەگرێ، چونکە ئەو لێوەی دەیەوەی شوێنی ماچەکان بسڕێتەوە، ئاساوەرای خۆی لەسەر لێوە ماچکراوەکە بەجێدەهێڵێ. وشەی (فێڵ)، کە ناونیشانی دەقەکەیە، نازانین شاعیری دەیەوێ فێڵ لەو کچۆڵە سادە و ساکارە بکات، یان خۆیان فێڵ لەیەکتری دەکەن، تا زۆرترین ماچ ماچانێ بکەن.

---

[348]) سەرچاوەی پێشوو، ل ١٣٢٨

پووختەی تەوەرە:

جگەلە خاتوو سەعدیە، ژمارەیەکی زۆر لە دایکان لە دەقەکانی شاعیردا دەبینرێن، لە هەر دەقێکدا بۆ مەبەست و پەیامێکی جیاواز تەوزیفکراون. چونکە دایك، هەر دایکێك بێ، چەندان سیفەت و خەسڵەتی گەردوونی تێدایە، کە لە کەسان و گیاندارانی دیکەی نییە و لەوانی جیاواز دەکاتەوە. دەقنووس هەوڵی داوە سوود لەو سیفەت و خەسڵەتانە وەرگرێ، ئەو وشەی (ژن و ئافرەت) لە جێی دایکەکان دانەناوە، چونکە ئەوەی لە وشەی (دایك)دا حەشاردراوە زۆر جیاوازە لەگەڵ وشەکانی دیکەی جیهانی مێینە.

(١٨)

دایـك، وشـە و کەرەسـتە

لە نووسینی ئەدەبی ڕەسەندا، بە زارەکی و نووسراوی، هەمیشە تۆقەڵە یان لوتکە یـان پۆپەیەکی دیاری کراو دەستنیشان دەکرێ وەك خاڵی وەرچەرخان و گەیشتن بە ترۆپکی گوزارشتی مەبەست، لەوێدا جوانی و هونـەر و مانـا و داهێنـان کۆدەبنـەوە و وەك موگنـاتیس پـەیامگر بۆخۆی ڕادەکێشـێت و سـەرگەرم و سەرمەسـتی دەکـات. ئـەم ترۆپکـەی پێـدەگوترێ (پۆپـەی ئەدەبی Literary Climax)، کەواتە ئاساییە کە لە یەك نووسیندا یان لـە یـەك دەقەشـیعردا، چەندان ئاستی داڕشتن و ڕێزمان و زمانەوانی جیاواز لە ناوی بازنەی یـەکێتی بابەتـدا وجودیـان هەبێ، بەواتایەکی دیکە ناکرێ لە خوێندنەوە و شیتەڵکاری بۆ دەقێکی ئەدەبی هەر هەموو وشە و بڕگە و دەستەواژە و ڕستەکانی بە شاکار و داهێنان دابندرێ. زۆر ئاساییە کە ئەوانـە، هێنـدە ساکارانە خۆیان بنوێنن لە پەخشان و شیعرێکی هاکەزاییی بچن. بەڵام بەو واتایە نا کە بێ نرخ و بەهان.

جاران بەنناکان، لە کوردستان لە جیاتی بلۆك و کـەرپووچ، بـەرد و گەچـییان بـۆ خـانوو دروستکردن بەکار دەهێنا، جا هەمیشە، کرێکارێکی شارەزا بە ناوی خەلفە، لـە نزیـك وەسـتا، بەردەستی دەکرد، ئەو خەلفەیە پێشوەخت دەیزانی و دەیخەمڵاند ئەو شوێنە چ جۆر بـەردێك و چ شێوەیەك و چ قەبارەیەکی دەوێ، زووتر بەردەکەی ئامادەدەکرد، کە وەستا دەیگوت: بەرد، ئـەو یەکسەر بەردەکەی بۆ هەڵدەدا و وەستاش لەدوای ئەمدیو ئەودیوکردنێکی خێرا، بـەجوانی قـنج بەردەکەی لە شوێنی پێویست دادەناو لەسەر کارەکەی بەردەوام دەبوو. هەڵبژاردنی هێندێك وشە

لە نووسین و شیعردا وەك ئەو بـەردە وایـە، بـۆ ئارایشـت و جـوانکردنی دیوارەکەیـە، یـان بـۆ ڕاستکردنەوە و پارسەنگی دیوارەکەیە، یان بۆ پڕکردنـەوی کـەلێن و تـەواوکردنی دیوارەکەیـە، بەردەکە نرخی خۆی هەیە، بـەڵام وەك ئـەو بـەردە نـەقار و سـەنگین و دیارانـە نییـە، کـە زۆر لەبەرچاون و بڕبڕەی پشتی دیوارەکەن.

بە کوردی و کرمانجی، لە کۆبەرهەمی شیعری لەتیف هەڵمەتدا، وەکـو کۆبەرهـەمی هـەر شـاعیرێکی دیکـە ـ هـەر هـەموو (دایك)ەکـان یـەك قورسـایی و سـەنگ و بایەخـەیان لـە داڕشتنەکاندا نییـە. ئـەوە بیرۆکـە و ناوئـاخنی دەقەکەیـە، مـەقامی ئـەو وشـە و جێگەکـەی دەستنیشان دەکات. لەم دەقانەی خوارەوە ـ کە سەرپێیانە ئاماژەیان پێدەدەین ـ وشەی (دایـك) حزووری هەیە، بەڵام دەکرێ شاعیر وشەی دیکەیش لە جیاتی ئەو وشەیە بەکار بـێنێ و سـیاقی دەقەکەش نەگۆڕێ. بەڵام ئەوە شاعیر بڕیـاری هەڵبـژاردنی وشـەکە دەدەات، نـەك ڕەخنـەکار و خوێنەر. با بە نموونەیەك ئەم خاڵە ڕوونتر بکەینەوە:

دەقنووس لە دەقەشیعرێکدا دەنووسی:

ئەستێرەیەکی نوێ

ئیتر شیرین واز لە دڵدارەکەی دێنێ

هەموو نامەو دیارییەکانی فەرهادەکەی

دەسووتێنێ

ئیتر شیرین چاوەکانی کلڕێژ ناکاو

پەنجەکانی نانەخشێنێ

بسکی گوڵاوپڕژێن ناکاو

قژو پەرچەم داناهێنێ

<u>ئیتر شیرین بۆ لای دایکی ناڕواتەوە</u>

دڵۆپەیەك ئاوی ئەڵوەن ناخواتەوە

ئیتر شیرین دەستی سواڵی

سواڵکەرانی ئەم زەوییە ناژمێرێت و

باران لەشی تەڕ ناکات و

ڕۆژنامەو گۆڤار ناسێنێ.[٣٤٩]

با ئێمە بە ئیجازەی شاعیر دەستکارییەکی ئەم دەقە بکەین ـ بۆ شیکردنەوەی خاڵی مەبەست ـ و لە جیاتی:

ئیتر شیرین بۆ لای دایکی ناڕواتەوە

دڵۆپەیەك ئاوی ئەڵوەن ناخواتەوە

بنووسین:

ئیتر شیرین بۆ زێدی خۆی ناڕواتەوە

دڵۆپەیەك ئاوی ئەڵوەن ناخواتەوە

یان بڵێین:

ئیتر شیرین بۆ هەواری جاری جاران ناڕواتەوە

دڵۆپەیەك ئاوی ئەڵوەن ناخواتەوە

یان بڵێین:

ئیتر شیرین بۆ ماڵەکەی داپیرە ناڕواتەوە

دڵۆپەیەك ئاوی ئەڵوەن ناخواتەوە

[٣٤٩]) دیوانی لەتیف هەڵمەت، ل ٤٤٦ (ئەم شیعرە کاتی خۆی بۆ کچە شەهیدی نەمر (لەیلا قاسم) گوتراوە، بەڵام من لەترسی سانسۆر (لەیلا)م کردووە بە(شیرین) ـ لەتیف هەڵمەت).

له هەموو ئەم دەقانەی کە تۆمارکراون، دایك وەك وشەیەکی سادە و ساکار و ئاسایی بەبێ ئارایشتکردن و خۆ ڕازاندنەوە نازکردن خۆی دەنوێنێ و دەبێتە بەشێك لە پێکهاتەی دەقە شیعرەکان:

منالّی ساغ بە باوەشی دایکییەوە

لە تینواندا گەرووی هەڵدەوەرێ..

شتی تریش و

شتی تریش وەکو... خۆتان دەزانن.

- کوڕە بێ دەنگ بە..

نەبا خوانەخواستە نەخۆشی بتدۆزێتەوە و

بچیتە بەر دەستی دکتۆرێك

من سوێندم خوادووە

بە خاکی نیشتمان

بە گلکۆی شەهیدان

بە وشەی جوان

بە نێرگزی دەوروبەری بەردەقارەمان

هەمیشە قسەی ڕاستی... [350]

*** *

(پیرەژنێك لەکفری وای دەگوت)

خۆر چەند گوناحە مانگی

چواردەی نەدیوە/ منالّێك لەسەر بەلەمێکی کاغەز وێنەی

خۆیو دایك وباوك و خوشکەکەی کێشا و خستییە

---

[350] دیوانی لەتیف هەڵمەت، ل ٥٦٧

دەریاچەی ئیجەوە.. لەوانەیە ئێستا بەلەمەکە گەیشتبێتە لووتکەی گۆیژە/ بەهەورم گوت لێرە چاوەڕوانی چی دەکەی؟/ گوتی تەکسی یەکەم دەوێ بمگەیەنێتە...[351]

*****

(لەو ژوورەدا)

سنگەکە و پاڵتۆکە لێکتر بێزاربوون بەدزی یەکترەوە لێم دەپرسن کەی زستان دێ/ هەتاو و دەریا پێکەوە نوستوون/ پیرەژنە جادوبازەکە دەڵێ منالێکیان دەبێ ناوی دەنێن باران/ کاتژمێری سەر مێزەکە منگەمنگ دەکات/ ڕەنگە بڵێ برسیمە/ یا لەوانەیە تەلەفۆن بۆ دایکی بکات لە هەندەران/ ئەو شەوە پەیژەکەم بەرە و باڵەخانەی ڕۆحم بەرزکردەوە.[352]

*****

(ئەرخەوانەکەی هاوڕێم)

ئەرخەوانێك... لەسەر ترۆپکی چیایەك

دەم و دەستی دوو دڵداری لە سای خۆیدا

گەیاندە یەك...

هەر وەك دایکێ منالێکی لەبار بچێت و

بۆی بگری

ئاوا فرمێسك لە چاوی‌دا لانەی کرد و

---

[351] دیوانی لەتیف هەڵمەت، ل ٨٠٨

[352] سەرچاوەی پێشوو، هەمان لاپەڕە

قژ و بسکی قەف قەف ڕنی..

- ئەی ئەرخەوانی لووتکەی بەرز

بۆ دەڕژێنی فرمێسکی سەوز

ئەم گریانە کێوی و بەترەفەت بۆ کێیە

کوێ خۆشترە ئەڵەم جێیە..؟

- پار ئەم وەختە

ئەرخەوانێك هەر بەقەی خۆم

لە تەنیشتما پێدەکەنی و نەختە نەختە

لێم دەئاڵاو

دەمی وەکو شووشەی گوڵاو

لەدەم دەنام

شاد شاد دەبوو هەموو تۆزقاڵێکی باڵام

نیوە شەوێکی کپ و مات

ڕەشەبایەك هەڵی کرد وەك: سەد هەزار پاچ

لەتوێی گەرووی ئەرخەوانەکەی هاوڕێمدا کوشتی لەرەی سەدان هەزار گۆرانی و ماچ...! [٣٥٣]

پووختەی تەوەرە:

لە چەند دەقێکدا وشەی دایك وەك پارسەنگ و ئارایشت و تەواوکەری دێڕەشیعر و بڕگـە و دەستەواژەکان مامەڵەیان لەگەڵدا کراوە، ئەمەیش ڕەهەندێکی ئاسایی نووسینە و هیچ لە بەها و نرخـی (دایـك) و بەرهەمەکـەی دەقنـووس کـەم ناکاتـەوە. لـە کۆنـەوە لـە هـەموو ڕشـتە ئەدەبییەکاندا ئەم جۆرە تەکنیکە پەیڕەوکراوە و دەکرێ.

[٣٥٣]) دیوانی لەتیف هەڵمەت، ل ٥١٨

(١٩)

دایـکە ناجـوانـەکان، ناشـیرینکراوەکان

هەرچەندە ناونیشانی تەوەرەکە ڕەزاقورسە، بەڵام چونکە (ناجوانی یان ناشیرینی) تەواوکـەری ڕووە درەوشاوەکەی جوانییە، دەزانین بـەبێ بـوونی ناشـیرینی قـەدر و پایـەی جـوانی نـازانین، ناچاربووین تەوەرەکە وەك خۆی پێشـکێش بکـەین. خـۆ خـودی ژیـان لەسـەر ئـەم بنەمایانـە دژبەیەکە دامەزراوە لەوانە: خوا و شەیتان، بوون و مـردن، ڕەش و سـپی، شـەو و ڕۆژ، تـاڵ و شیرین....بۆیە ئەشێ لەجیهانبینی شاعیران و فەیلەسوفان هەموو دایکەکان جوان نەبن، جـوان نەبوونیش تەنها شکل و شێوەمان مەبەست نییە، بەڵکو جوانی ناوەوەشمان گەرەکە.

چـەمکەکانی (جـوان و ناشـیرین) و (چـاك و خـراپ)، زۆر دەمێکـە کـۆی مرۆڤایـەتییان بەخۆیانەوە سەرقاڵ کردووە، بەڵگەش ئەو سەدان هەزار کتێب و تۆمارگەنە کە لەسـەر ڕەفتـەی کتێبخانەکانی پاڵیانداوەتەوە و ڕۆژ لەدوای ڕۆژیش لە زاوزێکردندان. هۆکارەکەشی ئەوەیە، ئەو چەمکانە هیچیان ڕەها نین. بە گوێرەی دیدی ئایین و کەلتوور و فەلسەفە و مەعریفەی کـەس و کۆمەڵگاکان دەگۆڕێن و هەر یەکەی بە گەزی خۆی دەیانپێوێ و بە تەرازووی خۆی دەیانکێشێ، ئاکامەکەشی ئەو خەرمانە کەڵەکەچنە هەمەڕەنگەیە لە پێناسە و ڕاڤە و بۆچوون و لێکدانـەوە کە بۆ چەمکەکان کراون.

رۆمانووسی عەرەب دکتۆر تورکی ئەلحەمەد دەنووسێ: "جوانی و ناشیرینی لە خودی شتەکاندا نین، بەڵکو لە خودی مامەڵەکردنی ئێمەیە لەگەڵ ئەو شتانە، سەرەڕای ئەو بارودۆخەی شتەکانیان لەخۆ گرتووە." [354]

ئەم گوتەیەش تا ڕادەیەك تەمومژیی و لێڵی ئەو هۆکارانەمان بۆ دەڕەوێنێتەوە، کە بۆچی لەتیف هەڵمەت لەدوای ئەو هەموو مەدح و ستایشەی دایك، لە چەند دەقێکدا چەند دایکێك بەو ڕوخسارە جوانانە نیشان نادات کە ئێمەمانانی پێ ئاشناکردووە. هەرچەندە ئێمە دەزانین، کە دایك مرۆڤە پێش ئەوەی دایك بێ، خاڵیێ نییە لە زۆر لە سیفەتە گەردوونییەکانی مرۆڤ لە جوانی و ناشیرینی، لە چاکە و خراپە.

لەم دەقەی خوارەوە، ئەوە دایکێکی ناشیرین نییە دەقنووسی هاندابێ، بەم شێوازە گوزارشت لە بارێکی تایبەتمەند بکات. ڕەنگ بێ دەروونناسان، شیکاری ئەو دەقە بەوە لێکدەنەوە، کە ڕەنگ بێ دەقنووس بۆخۆی قوتابییەکی کلۆڵ و لاواز بووبێ لە ڕشتەی (ماتماتیك و حیساب و ئەندازە و جەبر). کەواتە ئەوە بارودۆخەکەیە دایکەکەی ناشیرین کردووە. سەرنج بدەن دەقنووس چی نووسیوە:

من ماتماتیك دەناسم چ قەحپە دایکێکە/ زۆرجار بەدار لاستیکێکەوە منالاَن ڕاودەنێ و نایەڵێ روو لەقوتابخانە بکەن من خۆم جارێکیان ئەوم بینی: کچە قوتابییەکی زانکۆی بردە سووچێکی تاریکەوە/ وام زانی بەتۆیزی ڕووتی دەکاتەوە/ بەڵام بەچاوی خۆم دیم پەپوولەیەکی گەورەی گرتوو خستییە توێی دەفتەرەکەی کچە قوتابییەکەوە/ لەوە زیاتر چی دیم نەدی، بەڵام بەچاوی خۆم بیستم/ کچەکە گوتی: بەم زستانە ئەم پەپوولە جوانەی لەکوێ بوو..! [355]

---

[354]) https://www.goodreads.com/quotes/tag/ugliness

[355]) دیوانی لەتیف هەڵمەت، ل ٨٦٣

لەسەردەمی هەرزەکاری لـەتیف هەڵمـەت، وابـاو بـوو کـە کـوڕ و کچـی قوتـابی کتێـب و دەفتەرییان لە یەکتری دەخواستەوە، سەردەمەکە وەك ئێسـتا نـەبوو، هـەر ئەوەنـدە تەرفـەتیان هەبوو گوڵێك یان پەپوولەیەك بخەنە نێو دووتوێی کتێب و دەفتەرکان وەك نیشانەی خۆشەویستی و سۆزداری. ڕەنگ بێ ئەمەش یادەوەرییەکی شاعیر بـێ. ـ ئـەم ڕوونکردنـەوە ڕەنـگ بـێ بـۆ خوێنەری ئیمڕۆ پێویست بێ.

دەقنووس دەبێژێ:

ئەی شوانە گێلەکە

با ئاگردانەکە نەکوژێتەوە

دوایی گالێسکەی باهۆڕ

خۆڵەمێشەکەی دەدزێ و بەجۆبارەکەی دەبەخشێ...

تۆ ئەوەندە دڵڕەقی

ڕەنگە دایکت لەورچێکی نێرینە

تۆی بووبێ

ئەی دڵ بۆ کوێت ببەم/ منت کردووە بەئاژانی خۆت

ئەی دڵ بۆ کوێم ئەبەی/ ئەمە کۆچێکی (ستەور)ە

ئەی دڵ بۆ کوێ بچین

ئەی کات بۆکوێت هەڵگرم....؟ [356]

ئەم دەقەی پتر لە شیکردنەوەیەك هەڵدەگرێ، شوان، لێرەدا (ڕەمز)ە و هەر بۆ ئـەو کەسـە نییە کە سەرپەرشتی میگەلە مەڕو بزن دەکات، ئاگرەشوانی شەوانی زستان لـە لـە فۆلکلـۆری کوردیدا، ڕەنگیداوەتەوە، جـا دەقنـووس ئـەو ترسـەی هەیـە شـوانەکە نـەفام و گێـل بێـت و کوژانەوەی ئاگرەکەی بەلاوە گرنگ نەبێ، لە کاتێکدا، شاعیر ئەو ترسەی هەیـە (خۆڵەمێشـی)

---

[356]) سەرچاوەی پێشوو، ل ٧٢٣

ئاگرەکە بەدەم باوە، پەرش وبلاّبێتەوە و (وەچەی ئاگرەکە) ببڕێتەوە. ورچی نێرینە، دیمەنی ئـەو دایکە ناشیرینەیە، کە لەگەڵی جووت بووبێ، هەرچەندە شاعیر تیر بۆ (شوان)ەکە دەهاوێ، بەڵام بە ئەنقەست و بێئەنقەست سینەی (دایك) دەپێکێ. ئەو خاڵـەی ڕەخنـەکار دەبـێ هەڵوەسـتەی لەسەر بکات، ئەوەیە لێرەدا دایکەکە ناشیرین نییە، بەڵام بۆ مـەرامێکی مەبەسـتدار ناشـیرین دەکرێ. ئاخر کە دەڵێ: (*ڕەنگە دایکت لەورچێکی نێرینە/ تۆی بووبێ*)، سـووکایەتیکردنە هـەم بە شوانە گێلەکە و هەم بە دایکی شوانەکە. بۆچی ئەو دایکە ئامادەبووە لەگـەڵ نێرەورچـێکدا بخەوێ و سەرنوێنی بکات ؟!

لە دەقێکی دیکەدا ئەوەتا شاعیر دەڵێ:

جارێکیان دایکێك منالّەکەی خۆی لە بەهەشت دزی بوو
لەگەڵ خۆیدا بۆ دۆزەخی بەرێ..
پاسەوانەکانی دۆزەخ حەوت مانگ
پشووی دۆزەخیان لێ قەدەغەکرد
جارێکیان شاعیرێك
شیعرێکی بە دیوارێکی بەهەشتدا هەڵواسی بوو..
ناوی نابوو هەفتەوەری دۆزەخ
پەرییەکان پێی پێکەنی بوون و
بەپاڵ تووڕیان دابۆوە ناو دۆزەخەوە... [٣٥٧]

لەم دەقەشیعرەی سەرەوەدا، دوو جار ڕووی دایکەکە ناشیرین کراوە: جارێ بەوەی کە دزی دەکات، خۆشتان دەزانن لە کەلتووری کوردەواری دزی، کردەیەکی ناشیرین و نەفرەت لێکراوە و دز هەمیشە بە چاوی سووك سەیر دەکرێ. لەلایەکی دیکەوە، دایکەکە فڕێدراوەتـە دۆزەخ، جـا بەگوێرەی، پەیام و گوتارەکانی ئایینەکان، دۆزەخ تەنها مـەنزڵگای گوناحکـار و بێـدین و ئـەو

[٣٥٧]) دیوانی لەتیف هەڵمەت، ل ٩١٢

کەسانەیە کە لەبەر خراپە و خراپەکاری خۆیان خودا نەفرەتی لێکردوون و بەو سزایەی گەیاندوون. لێرەدا دوو کەوانە دەکەینەوە: دەقنووس دژایەتی ئەو گوتەییەی کردووە کە دەڵێ:" بەهەشت لەژێر پێی دایکان دایە."،بەڵام دانانی منداڵەکە لە بەهەشت، ئاماژەیە بۆ ئەو بۆچوونەی کە لە زۆربەی ئایین و کەلتوورەکان باسدەکرێت، کە منداڵ کاتێك کۆچ دەکات ڕۆحی بۆ ئاسمان بەرزدەکرێتەوە و دەبێتە پەپوولە و تەیروتواری بەهەشت.

ئەم دەقە تارای سوریالیزمی پۆشیوە و پتر لە ڕاڤەیەك هەڵدەگرێ، دەکرێ بخرێتە تای تەرازووی ڕەخنە و سکاڵا لە گۆمەڵگا و ئایین!

شاعیر تۆڕەیە و چەندان پرسیار دەورووژێنێ و دەڵێ:

(جادوو)

خوایە چ جادووبازێك

جادووی لەدایکانی ئەم سەدەیە کردووە

منداڵی خەساویان دەبێ

منداڵی سەروریش سپی

دەس بەگۆچان

ئیفلیج

دەبێ ئەم منداڵە پیاوە سەقەتانە

هەستی زایەندیان هەبێ؟

دەبێ حەز لەمێینە بکەن؟

ئاخۆ بەچی لەگەڵ مێینەدا

جووت دەبن

بەزمان

یا بەلووت

یا بەچەنجە

یا بەگۆچانەکەی دەستیان؟

ئافرەتی ئەم سەدەیە

چەند بەدبەختن

ئاتاجی پەنجەی پیاوێکی ئیفلیج و

ئامێرێکی نێرینەی لاستیکن..!

کەس باسی پیاوە حەشەرییەکانی

سەدە رابردووەکانیان بۆ نەکات

نەوەك تف لەسەرجەمی

پیاوانی ئەم سەدەیە بکەن و

بەکۆمەڵ خۆیان بکوژن...

جا ئەوسا منداڵانی تەمەن سەد ساڵ

عاشقی چی بن...؟ [٣٥٨]

[٣٥٨]) دیوانی لەتیف هەڵمەت، ل ١٠٥ ـ ١٠٦

لەم دەقەشیعرەشدا، دەقنووس بە ئەنقەست و لەبەر بارودۆخێکی نادیار و نەزانراو، دایکەکان ناشیرین دەکات، هەرچەندە ناشیرینییەکە پتر لە ڕووی نێرینەکاندا شەوق دەداتەوە. دەقنووس، بەزمانێکی پیس، ڕیزبەندێك لە وشەی چاوەڕوان نەکراو لە دەقەکەیدا تەوزیف دەکات، تا خراپتر نێرینەکانمان لەبەر چاوبکەوێ. توڕەیی شاعیر گەیشتۆتە، ئاستێك بۆخۆشی ناتوانێ ڕێ لە لێشاوی وشە ناشیرینییەکانی بگرێ و بەربەستێکیان بۆ دانێ. ئەمانە چەند وشەیەکی نێو دەقەکەنە: (*جادوو/ جادووبازێك/ منداڵی خەساو/ دەس بەگۆچان/ ئیفلیج/ پیاوی سەقەت/ ئاخۆ بەچی لەگەڵ مێینەدا/ جووت دەبن/ بەزمان/ بەلووت/ بەچەنجە/ بەگۆچان/ پیاوێکی ئیفلیج/ ئامێری نێرینەی لاستیك/ تف*).

پووختەی تەوەرە:

واهەست دەکەین کە بارودۆخی تایبەتی ژینگەیی و کۆمەڵایەتی و دەروونی، شاعیری بۆ نووسینی چەند دەقەشیعرێك هاندابێ، کە تێیاندا دایکەکان ناجوان و ناشیرینکراو دێنە بەرچاو. لە شیکردنەوەی واتاکان و وێنە هونەرییەکان، تێدەگەین کە ئەوە نێرینەکانن بوونەتە هۆکاری ناشیرینکردنی ئەو دایکانە، هەرچەندە خۆشیان بە ئەنجامدانی ئەو کارە ناشیرینتر بوون. لەم دەقانەوە ئەوەمان بۆدەردەکەوێ، کە دایکی شاعیر هەمیشە جوانە، ئەوە هەندێ مێینەی ترن، هەندێ دایکی دیکەن ناشیرینن.

بــەشی پێنجەم

دایك لە "دیوانی منداڵان"ی (لەتیف هەڵمەت)دا

(واهەست دەکەم من هەرمناڵم، هەست دەکەم مناڵم و بۆئەوان دەنووسم.)

(لەتیف هەڵمەت)

تــەوەرەی یەکەم

١- بانیژەی جیهانی ئەدەبی منداڵان

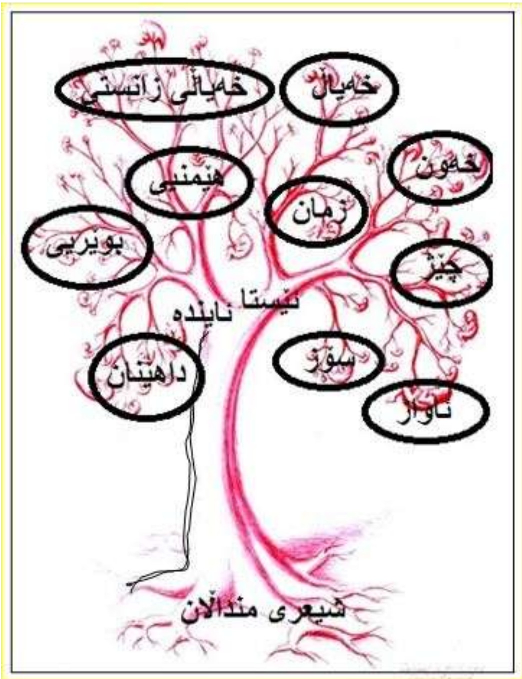

شــیعری منداڵان لە کۆبەرهەمی (لەتیف هەڵمەت)دا:

لێکۆڵینــەوەکان، گەشــانەوەی شــیعری منــداڵان لــە ئــەدەبی کوردیــدا، بــۆ ســەردەمی سەرهەڵدانی ڕەوتی شــیعری نــوێی کــوردی لەســەر دەســتی گــۆران و شــێخ نــوری شــێخ ســاڵح دەگەڕێنەوە، لەگەڵ ئەو قۆناغە و دواتر، (٣) گۆڕانکــاریی بەرچــاو بەســەر شــێواز و نــاوەڕۆکی شیعری منداڵانی کوردی داهات:

١) زمان و قالب و پەیامی شیعرەکان نوێکارییان تێداکراوە، هەوڵی جددی درا لە نزیك کردنەوی شیعرەکان لە ناخ و دەروونی منداڵەکان و ئاشناکردنی منداڵانیش بەو جۆرە شیعرە.

٢) شیعری منداڵان لە چوارچێوەی لایەلایە و پێدا هەڵگوتن و بە ڕەمزکردنی پەیامەکان دەرباز بوو. ناوئاخنی شیعرەکان بە بابەت و پەیام و ڕۆشنبیری و زانیاری فرەچەشن دەوڵەمەندکران. جیهانی شیعری منداڵان بوو بە جیهانێکی شموولی هەموو هەسارەی تێدا کۆکرایەوە لە سروشت و ژینگە و بوونەوەرەکان و جوانی و ئامۆژگاری و وریاکردنە و جۆشدان و هاندان بۆ خۆشەویستی شتە جوانەکانی ژیان و خاك و نیشتمان و نەتەوە و مرۆڤایەتی....

٣) هونینەوەی شیعر بۆ منداڵەکان بوو بە خەم و ئەرکی شاعیران، هێندێکیان نەك هەر کۆبەرەهەمەکانیان بە شیعری منداڵان ڕازاندەوە، بەڵکو بەرهەمی سەربەخۆیان بۆ منداڵان ئامادە کرد. ئەم دیاردەیە تا ئێستاش بەردەوامی هەیە. هەڵبەتە ئەمەیش کتێبخانەی شیعری منداڵانی دەوڵەمەند کرد. چاپکردنی گۆڤاری تایبەت بە منداڵانیش پەنجەرەیەکی دیکە بوو بە ڕووی ئەم شیعرانە کرانەوە.

لە شیعری نوێی و هاوچەرخی کوردیدا، لە ئاماژەکردن بە شیعری منداڵان ناوی چەند شاعیرێك پتر درەوشاوەن، هەم لە زۆری بەرهەمەکانیان و هەم لە داهێنان و ئەفراندن لەو بەرهەمانەدا، بۆ نموونە: ع. ع. شەونم، دایکی گەلاوێژ، کاکەی فەلاح، شێرکۆ بێکەس، عەبدوڵا پەشێوە، ڕۆستەم باجەلان، کازم کۆیی، ڕەزا شوان، ڕۆستەم خامۆش، کازم کۆیی، محەمەد دارياس... بەڵام کاتێك کۆبەرهەمی شیعری منداڵانی لەتیف هەڵمەت دەخوێنینەوە، دەگەینە ئەو ئاکامە کە ئەو:

- لەوەتی یەکەم شیعری بۆ ئەوان نووسیوە، نەك ماندوو نەبووە و بێزار نەبووە، بەڵکو بەردەوام لە هەوڵی داهێنانی هونەری و شیعری و زمانەوانی لە دەقەکانیدا بۆ ئەوان.
- دەقە شیعرەکانی فرەبابەت و دەنگ و ڕەنگن و باڵاپۆشن بە هونەر و ڕاستگۆیی ئەدەبی.
- دیاردەیەکی ناوازە لە دەقەکانیدا بەدیدەکرێت کە هەمیشە هەست دەکەی شاعیر منداڵە و شیعرەکان بۆخۆی دەنووسێ، یان منداڵەکان، هەرزەکارن و ئەوان شیعرەکان بۆ ئەو دەنووسن.

لەتیف هەڵمەت، لە کتێبی (چۆن وچی بۆ منداڵ بنووسین) کە لە ساڵی (٢٠١١) چاپ کراوە، ئەزموون و بیروبۆچوونی خۆی دەربارەی ئەدەبی منداڵان و شیعری منداڵان بە خەست و خۆڵی شیکردۆتەوە، دەکرێ ئەم کتێبە وەك مانفێستی ئەو شاعیرە بۆ شیعری منداڵان وەربگرین.

ئەوەی کە پەیوەستە بە لێکۆڵینەوەکەمان لەو چوارچیوەی (شیعری منداڵان) ئەم ئاکامانــە لــەو کتێبە و چاوپێکەوتنەکان هەڵدەهێنچین:

- ئەو هۆکاری نووسـینی شـیعری منـاڵان بۆئـەوە دەگەڕێنتـەوە، واهەسـت دەکـات ئـەو هەرمناڵە، هەست ناکات گەورە بووە، هەست دەکات مناڵە و بۆئەوان دەنووسێ، دەزانـێ ئـەوان چیان بەدڵە.

- قۆناغی سەردەمی منداڵی کاریگەری ڕاستەوخۆی لە سەر دید و تێڕوانیـی ئـەو هەیـە و هەمیشە لەبیری ئەوەدایە کە قۆناغی سەردەمی منداڵان جوانتر و خۆشتر و پـاکتر و ئاسـوودەتر نمایش بکات بۆ نەوەکان.

- لە دیدی ئەو، جوانی و پیرۆزی و خۆشی ئاینده، لە دەست منـداڵ دایـە، بۆیـە بـۆ ئـەو ئایندەیە دەبێ نەوەیەك پەروەردە و ئامادەبکرێت، پڕ چەك و تیفاق بـێ و بتـوانی ڕابەرایـەتی و پێشەنگی نەتەوە و مرۆڤایەتی بکات.

- هەمیشە وا هەست دەکات، ئەو جیاوازە، بیر و پەیام و خەون و دیدگـەی نـوێ و تـازە و داهێنەرانەی لە شیعرەکانیدا حەشارداوە، بە واتایەکی دیکە، وا هەسـت دەکـات ئـەوە توانـا و بەهەرەیەکی تایبەت و ناوازەی هەیە نابێ بەفیڕۆی بدات.

- بە زمانی منداڵانیشەوە. زۆر گوزارشتی ئەدەبی لە بارەی سیاسەت و کوردایەتی و زانـین و مەعریفە و پەیامە دەروونی و ڕۆحییەکانی گەورەکانی کردووە. لە جیهانی منداڵانـەوە بـەرەو جیهانی مرۆڤایەتی هـەنگاوی دیـاری ناوە.لـەتیف هەڵمـەت هەمیشـە هەوڵیـداوە شـتی نـوێ بۆمناڵان بنووسێ، ئەوەتا خۆی دەڵێ: "جێی داخـە زۆربـەی نووسـەرانی منـداڵان هـەر بابەتـە کۆنەکان دووبارە دەکەنەوە"[٣٥٩]

٣٥٩)لەتیف هەڵمەت، جۆرەکانی نووسین بۆ منداڵان، چ١، چاپخانەی رەهەند، ٢٠١٦، ل١٤

لـه ڕاسـتیدا. کۆبەرهـەمی شـیعری منـداڵانی لـەتیف هەڵمـەت لێکۆڵینـەوەی سـەربەخۆ هەڵدەگرێ، لێ ئێمە لێرەدا ڕەهەندەکانی نووسینەکەمان تەنیا دەربارەی زاراوە و چەمکی (دایك و دایکایەتی) لە شیعری منداڵانی ئەودا تەرخانکردووە.

٢- بۆ لـەتیف هەڵمـەت (دایـك)ی لـە شـیعری منـداڵانیش کردۆتـە چـراوگ و مەشـخەڵی شیعرەکانی؟

خوێنەری ئازیز، لە بەندی یەکەمدا بە وردی قسەمان لەسەر ئەوە کرد کە چۆن دایك وێنـە (Mother - Image) دەبێتە خودوێنە (Self-Image)، هەروەها بۆچی لـەتیف هەڵمـەت ناتوانی (دایك)ی لەبیرخۆی بەرێتەوە و کردویەتی بە شاڕەمزی شیعرەکانی. لە بەندی دووەمیشدا پووختەیەکمان دەربارەی ئەو بڕگانە خستە ڕوو: بۆ هەر دایك؟/ دایکی لەتیف هەڵمەت/ لـەتیف هەڵمەت و دایك ((قوناغی منداڵی/ قوناغی هەرزەکاری/ قوناغی کامڵبوون/ قوناغی شـاعیری/ دایك لە جیهانبینی شیعریی لەتیف هەڵمەتدا.)) جا بۆئەوەی زانیارییەکان دووبارە نەبنەوە تەنیا ئەم چەند پەرەگرافە ئیزافە دەکەین:

لەسـەرەتای تەمەنییـەوە تـاکو ئـەم چـرکە سـاتە (٢٠١٨)، دایـك خۆشەویسـترین و نزیکترین بونەوەر و هاوڕێ و دۆسـتی لـە تیـف هەڵمەتـە، تەنانـەت زۆر لـە شـیعرە دڵـداری و ڕۆمانسییەکانیشی سێبەر و سیمای دایکییان پێوە دیارە، چونکە شاعیر درك بەوە دەکات کە بۆ منداڵی کورد تا تەمەنی هەرزەکاری، لە شار و دێ، لە چینی خواپێدا و چـینی ڕەش و رووتـدا، کەس نییە بە قەد دایك ئازیز و دڵسۆز و خەمخۆر بێ و ئاشنایەتی و خۆشەویستی نێوان (دایك و منداڵ و منداڵ و دایك) واڵا و کراوە و سنوور شکێنە. لێرەدا شاعیر ئەم خاڵـەی قۆزتوەتـەوە و کاری لەسەر کردووە.

خاڵێکی دیکە کە شاعیر داهێنەرانە کاری لەسەر کردووە، سەرچاوە و کانگای هەموو ئـەو شتانەیە کە لە هەسارەدا هەنە، بەو واتایە هەرچی تۆ دەیبینی دایکێکی هەیـە، یـان زۆر شـت کراون بە دایك، لە دەنکە خۆڵ و نیشتمان، ئەستێرە و مانگ و خۆر، کانی و ڕوبار و دەریا، باغ و چیمەن و دارستان، دڵۆپە و هەور و باران، چرۆ و غونچە و گوڵـەباغ، بـرژانگ و پێڵـو و چـاو

وبینین، هێلکە و هێلانە و باڵندە، حەرف و پیت و وشە... بە واتایەکی دیکە لە شیعر و دیدگای ئەو شاعیر، تێدەگەین کە دایك فەرهەنگێکی سەربەخۆیە و پێناسەکانی لە ئەژمار نایەن، بۆیە زۆر ئاساییە لە دەقە شیعرێکی داهاتوویدا، شاعیر چەمکێکی نوێتری بۆ ئەو بونەوەرە خۆشەویستە داهێنابێ.

دوایین خاڵیش ئەوەیە کە جیهانی دایك یەکجار فراوانە و پیرۆزیی خۆی هەیە، بۆنموونە جیهانی هەنگ و کۆتر و نێرگز و شەماڵ و پۆل و قەڵەم و هاوڕێ و بووکەشووشە و چەتر و فرفرۆکە و کۆلارە و دیلانێ... سنووردار و دیاری کراون، تۆ وەرە هەموو ئەو شیعرانە بخوێنەوە کە دەربارەی (کەو) بۆ منداڵان نووسراون هەست دەکەی کە بۆنوبەرامەیان زۆر لەیەك دەچێ: قاسپە قاسپ و خوێندن و خەت وخاڵی بەر سینگ و دەنووکی سوور و چینەکردن و فجۆڕ و سەرکانی و قەدپاڵ... بەڵام کاتێك سەر بە جیهانی دایك دادەگریت، دەبینی سەرەڕای پێکچوونەکان مەودا و فەزایەکی کراوەی زۆر جیاوازیش هەیە.

تــەوەرەی دووەم

شــیکردنەوەی (دایک)

لە دەقە شــیعرەکانی (دیوانی منداڵان)ی (لەتیف هەڵمەت)دا

منداڵینە...
گەر موخەیەر بم لە نێوان هەڵبژاردنی
خۆشەویستیی ئێوە و دوایین هەناسەم
لە ساتەوەختی دوایین هەناسەم، پێتان دەڵێم:
خۆشمدەوێن
(وتەیەك ؟)

له چنینەوە و هەڵبژاردنی ئەو دەقە شیعرانەی کە لە (دیوانی منداڵان)ی لەتیف هەڵمەتـدا، کە پەیوەستن بە (دایك و دایکایەتی) و کەرەستەی خاوی ئەم لێکۆڵینەوەن، ئـەم ناونیشـانانەی خوارەوە دەکەینە تەوەرەی شتیەڵکارییەکەمان (پێشتریش لە بەندی سێیەم بینیتان چۆن شـاعیر کاری لەسەر (دایك) کردبوو لەو تەوەرانەی کە شیتەڵکاریمان بۆ کردن:

یەك: دایك ڕابەر و پێشەنگ و مامۆستا.

دوو: دایکی نیشتمان و نیشتمانی دایك.

سێیەم: دایك و خەون و شـیعری منداڵان.

چوارەم: دایك: سروشت و ژینگە.

پێنج: خۆشەویستی دایك و باوك.

شەش: دایکی گیاندار و تەیروتواران.

حەوت: دایك و گەمە و یاری و فۆلکلۆر.

هەشت: باوك لەجێی دایك.

نـۆ: دایکە زەبـوون و لانـەوەزەکان.

(١)

دایك ڕابــەر و پێشــەنگ و مامۆســتا

یــەکێك لــە خەســڵەتە ڕەهایــەکانی دایــك کــە خەســڵەتێکی گەردوونییــە، تەنانــەت گیاندارەکانیش لێی بێبەش نین، ڕابەرایەتی و پێشــەنگی و مامۆســتایەتییە، ورد دیقــەت لــە پڵینگ و شێر و سەگ بدەن چۆن بێچوەکانی خۆیان فێرە ڕاوکردن و خۆپاراستن و خــۆ گونجانــدن دەکەن. هەمیشە دایك منداڵ بە بەشێك لە جەرگی خۆی دەزانــێ، جــا ئاینــدەی گەشــی ئــەو منداڵــە خــەمی بــەردەوامی ئــەوە و هــەوڵیش دەدات بیگەیێنێتــە ترۆپکــی ئاســوودەیی و سەرفیرازی. لێرەدا دایك ئەزموونە کەڵەکە بووەکانی خۆی، بە شکست و بــراوەی، تێکــەڵ بــە خەونەکانی خۆی دەکات و حەزدەکات ئەو مــەرام ومرازانــەی خــۆی پــێ ینتەهاتۆتــە دی لــە ئایندەی منداڵەکانیدا، وەك درێژەپێدەری تەمەنی خۆی، بیانبینێ و پێیان ئاســوودە بــێ. لــەم دەقە شیعرانە گوێمان لە دەنگی دایکەکانە کە ئامۆژگاری و ڕێنمایی منداڵەکانییان دەکــەین، بەڵام لە ڕاستیدا دەنگەکانیان دەنگی لەتیف هەڵمەتن، بەواتایەکی دیکە ئەوە بۆتە جێگرەوەی دایکــەکان. دەکــرێ ئــەم کردەیــە بــەو ڕاڤەکردنــەی (مــارك پ. هیــدرمان Mark P. Hederman) لێکبدەینەوە کە دەڵێ:" پیاو غەدرێکی گەورە لە خۆی دەکــات کــە ڕەگــەزی خۆی بە (٥٠٪)کۆمەڵگا دادەنێ و نیوەکەی دیکەش دەکاتە ڕەگەزی ژن. ئەو بێ ئاگایــە کــە فیسیۆلۆژییانە و سایکۆلۆژییانە و بایەلۆژییانە بەشێکی ژن لە پیاو دایە، هــیچ پیاوێــك نییــە چەند پێکهاتەیەکی ژنی تێدا نــەبێ، ئەمــەش هــەڵس و کــەوت و ڕەفتــاری ئــەو دەگــۆڕێ."

[360]کەواتە ئاساییە سۆز و سۆزداری و خۆشەویستی لەتیف هەڵمەت لە ئەوانەی دایکییەوە سەرچاوەی گرتبێ و شاعیرانە گوزارشتیان لێبکات.

شاعیر دەڵێ:

(دایــکم)

دایکم شووشەی پەنجەرەکانی شووشت
بەڕە و ڕاخەری ژێر پێمانی شووشت
دایکم هەموو ژوورەکانی شووشت
هەموو چینی و بلوورەکانی شووشت
هەموو شتە چڵکنەکانی شووشت دایکم
هەموو سوچ و قوژبنەکانی شووشت دایکم
بەخەندەوە دایکم پێی گوتین هاوینە
دەبێ هەموو شتێ بشۆم منالینە
دوای هات و بەدەستە نەرمەکانی
جل و پۆشاکی گشتمانی شووشت دایکم
دوای جل شتن هات بەسۆز و میهرەبانی
خەمی دڵی هەموومانی شووشت دایکم. [361]

دەقنووس منداڵەکان فێرە نەریتێکی کوردەواری دەکات، کە ئەویش لە دایکییەوە بینیویەتی، لە کوردەواریدا باوە، ساڵێ چەند جارێك دایکەکان ناوماڵیان خاوێن دەکەنەوە بە

---

[360]) Hederman Patrick Mark Dark the Kissing ١٩٩٩، Criterion Press Ltd، Dublin، Ireland P. ٦

[361]) دیوانی لەتیف هەڵمەت، ل ٣٤٦ (بیرۆکەی ئەم شیعرە لەشیعرێکی فارسی وەرگیراوە.)

تایبەتی سەرەتایی هاوێنان و پاییزان، جگە لەوەی کە دەقەکە وانەیەکی پاکوخاوێنییە، ئەوە ئامۆژگارییەکی پیرۆزیشی تێدایە بۆ ژیان و ئایندە کە دەڵێ *(بەسۆز و میهرەبانی/ خەمی دڵی هەموومانی شووشت دایکم)*. خەم کراوەتە قرێژ و پیسی و پۆخڵی، ئەو تایت و سابوون و شامپۆییەی کە دەتوانێ ئەو جۆرە چڵکە بشواتەوە تەنیا (سۆز و میهرەبانییە) ئەمەیش ترۆپکی پەیامەکەی دەقنووسە. ئەو (٨) جار وشەی (دایك) و (١٠) جاریش وشەش (شووشت، بشۆم) پاتکردۆتەوە، ئەمەش هەم تا ماندووبوون و هیلاکی ئەو دایکە نیشان بدات، کە لە پێناو ئارایشتکردن و جوانکردنی ماڵەکەیان چەند ئەزیەت دەکێشێ و هەم تا هانی منداڵەکان بدات کە هەمووشتەکانی ماڵ پاك ڕاگرن.

دەقنووس دەڵێ:

دایکم
دایکم گلارەی چاومە
هێزی دڵ و هەناومە
دەست چاوم دەشۆرێ
جل و بەرگم دەگۆڕێ
فێرم دەکا دڵ پاك بم
سەلار و هاوڕێی چاك بم
وانەکانم بخوێنم
بەنەرمی خەڵك بدوێنم
لە قوتابخانەو لەماڵ
شەڕ نەکەم لەگەڵ منداڵ
ڕاستگۆبم ڕەوشت جوان بم
دڵسۆزی کوردستان بم
دایە گلارەی چاومی

هێزی دڵ و هەناومی [٣٦٢]

دەقنووس دەبێتە مامۆستاو هەموو ئامۆژگـاریی و ڕێنماییـەکانی دایـك بـە زاری منـداڵێك دەگێڕێتەوە. ئەو لێرەدا خۆی دایك و مامۆستا و منداڵەکەیە. دەقەکە باڵاپۆشە بە خەسـڵەت و بنەماکانی شیعری منداڵان، زمانێکی سادە و ساکار و خۆشڕەوان، دێڕەکان کورتبڕو بڕگە سـوار و پڕ ئاوازن، موسـیقای دەقەکـە لـە ڕتم (Rythym) و ئـاواز (Tone) و ئـاوازە ([]) و هێـز (Stress) و ترپە (Flutter)، بە هەردوو شێوە: دەنگی ناوە و دەنگـی دەرەوە، لـە حـەرف و وشە و بڕگەکانـدا بەرجەسـتەن، ئـەوە جگـە لـەو سـەروا جـوان و نەرمونیانانـەی کـە ئاسـان ئەزبەردەکرێن. قوفڵـدانی دەقەکـە بـەم (٣) سـیفەتی بـەرزی: (ڕاسـتگۆیی، ڕەوشـت جـوانی، دڵسۆزی)، خەونە مەزن و پیرۆزەکەی شاعیرە بۆ خاك و نەتەوە: *(ڕاسـتگۆبم ڕەوشـت جـوان بم/ دڵسۆزی کوردستان بم).* سەرەتای دەقەکە منداڵەکە بۆ ئێمە دەخوێنێ، بەڵام دوای ئەو هـەموو ستایشەی دایك بە ئاماژەکردن بە (١١) لە ئامۆژگارییـەکان، ڕووی لـە دایکـی دەکـات و بـە زمانی منداڵانە شوکرانەبژێری دەکـات و پێـی دەبێـژێ: (*دایـە گـلارەی چـاومی/ هێـزی دڵ و هەناومی*). ئەو دەڵێ:

(کێ ئـازایە؟)

ناز کچێکی ڕۆشنبیرە

زۆر رووخۆشەو گەلێ ژیرە

وتی: بابە تکایە

تکام لە تۆشە دایە

بەسە باسی جادووگەر

کچی پەری و دێوی شەڕ

بەسە باسی ئازایی

---

[٣٦٢]) لەتیف هەڵمەت، دیوانی منداڵان، چ٣، چاپخانەی کارۆ، ٢٠١٣، ل ٨

مرۆڤی لەخۆبایی

ئەمرۆ مامۆستاکەمان

بۆی گوتین چیرۆکێ جوان

چیرۆکی جەنگاوەرێ

لە دوژمن ڕادەپەڕێ

ئەی بابەو دایەی شیرین

مامۆستامان پێی وتین

یەکێك ئازا و سوار چاکە

گیان دەبەخشێ بەم خاکە

بەسە باسی جادووگەر

کچی پەری و دێوی شەڕ [٣٦٣]

دەقنووس هاوکێشەکە پێچەوانە دەکاتەوە و منداڵەکە دەکات بە مامۆستای دایکی. لێرەدا دەبێ بگەڕێینەوە سەردەمی منداڵی لەتیف هەڵمەت، تا بزانین چۆن سەربووردەی ژیانی لە ئەزموونی شیعری خویدا بۆ پەیامێکی جوانتر تەوزیفکردوە، ئەو دەڵێ:" ماڵی ئێمە هەمووی باسی فریشتە و مەلەك و موعجیزەی پێغەمبەران و پیاو چاکان بوو... مەلاو خەڵك زۆر ڕوویان لەماڵی باوکم ئەکرد، لەگەڵ باوکما مناقەشەی دینییان دەکرد، هەمیشە من گوێگرێکی باش بووم لەناو ماڵی خۆمان، خەڵکیش دەروێشی ژن دەروێشی پیاو چیرۆك و سەرگوزشتە و داستانیان دەگێڕایەوە، من گوێم لەوانە دەگرت زۆرباشم لەبیرە پورە (ڕەعنا)یەك هەبوو دەهات بۆ ماڵمان و هەمیشە چیرۆکی گوێ ئاگردانی بۆ دەگێڕاینەوە، من زۆر لای دادەنیشتم بۆ ئەوەی گوێ لەو حیکایەتانە بگرم، یا (ئامینێك) هەبوو گوێم لێدەگرت، باجی

[٣٦٣]) دیوانی منداڵان، لەتیف هەڵمەت، ل ١١٩

(کافیه) یەك هەبوو، خەڵکی شاری کفری بوو دراوسێ بوو چیرۆکی بۆدەگێڕاینەوە، من زۆر بەوردی گوێم لێدەگرتن." [364]

شاعیر دەزانی کە ئێستاش باوان هەنە، گەرچی خوێندەوارن، منداڵەکانیان بە باسی دێو و درنج دەترسێنن. دیوێکی پەروەردەکاریی دەقەکە، کە دەرسە بۆ مامۆستایان، ئەوەیە، هەرکاتێ ئەوان توانیان شاگردەکانی خۆیان وا دەرسبدەن، لەماڵەوە پراکتیزەی ئەو شتانە بکەن کە لە پۆل فێرکراون، ئەوا ئەوان لە پیشەکەیاندا کەسانی سەرکەوتوون. دەقنووس دەیەوێ ئەو پەیامەش بگەیێنێ کە ئەو منداڵێکی ڕۆبۆتی نەبووە هەرچی لەبن گوێدا بخوێندرێت وەریانگرێ. دوایین دێڕی شیعرەکە پەیامە بلێسەدارەکەی: *(یەکێك ئازا و سوار چاکە/ گیان دەبەخشێ بەم خاکە).*

لەتیف هەڵمەت شاعیرێکی بە ئاگا و خوێنەرێکی وردبینە، دەزانێ یەکێك لە کێشە خەفەکراوەکانی مرۆڤایەتی ئیمڕۆ، بڕینەوەی شیری مەمکی دایکە لە کۆرپە و بەکارهێنانی شیری قوتووە. بەداخەوە بە گوێرەی ڕاپۆرتەکانی ڕێکخراوی تەندروستی جیهانی (WHO) تا ئێستا لە هەر (٣) کورپەی ساوا دووانیان لەشیر دایکیان مەحروم دەکرێن ـ ئەمە بە گشتییە، دەنا لە وڵاتێکی وەکو ئەمریکا لە هەر (٢٠٠) منداڵ یەك منداڵ شیری مەمکی دایکی دەدرێتێ. ئەوەی جێگەی نیگەرانییە کە دایکەکان بێئاگان لەوەی کە جگە لەوەی شیری مەمکی خۆیان، ساواکانیان لە دەیان نەخۆشی دەپارێزێت و مێشك وهەستەوەرەکانیان باشتر دەگەشێنێتەوە، خودی دایکەکەش لەچەندان نەخۆشی دەپارێزێ، بەتایبەتی نەخۆشی: (شێرپەنجەی هێلکەدان Ovarian Cancer) وە نەخۆشییەك، کە پزیشکانە پێی دەڵێن (ئێسکپووکیOsteoporosis). جا خەرجی و مەسرەفی شیرکڕین و کەرەستەکانی و زەرەرەکانیشیان لەلایەکی دیکە. [365]

---

[364]) دیدەنی: هاوژین سلێوە لەگەڵ لەتیف هەڵمەت دا، ١٩/ ٣/ ٢٠١٢

[365]) http://onlinelibrary.wiley.com/doi/10.1111/mcn.12161/full

شاعیر (٣) دەقی بە زمانی منداڵان بۆ شیری مەمکی دایک دارشتووە، کە دەکرێ یەکێکیان بە دەقێکی گەردوونی دابنرێت، مەبەست لە دەقی گەردوونی (Cosmo or Cosmopolitan Poem) ئەو دەقە شیعرە یە کە پەیوەست نییە بە رەگەزێك، ناوچەیەك، خێڵ و هۆزێك، یان نەتەوەیەك، بەڵکو بۆ هەموو کەسەکان دەنووسرێت جا لەهەر کوێ بن.

شاعیر لە دەقی دووەمدا دەڵێ:

شیری دایك (٢)
تکایە ئەی دایە گیان
دایە...دایکی میهرەبان
شیری قوتووم مەدەرێ
شیری خۆتم بدەرێ
تۆ بتەوێ و نەتەوێ
شیری تۆم پێ دەکەوێ
گەر دەتەوێ لەش ساغ بم
زوو پێبگەم و هەڵچم
شیری قوتووم مەدەرێ
شیری خۆتم بدەرێ [٣٦٦]

بەڵام دەقی سێیەمی، گەردوونییە و دەکرێ تەرجومەی هەموو زمانەکان بکرێت وەك بڵێ شاعیر دایەگەورەیەی هەموو دایکانی جیهانە و ئامۆژگاری کچە نۆبووکەکەی دەکات لە کاتی یەکەم زانیدا، ئەو دەڵێ:

---

[٣٦٦]) دیوانی منداڵان، لەتیف هەڵمەت، ل ١٦٨

شـــیری دایـك (٣)

ئەی دایکانی گشت جیهان
شیری خاوێنی دایکان
بۆ کۆرپە تا دوو ساڵان
هەم خۆراکە و هەم دەرمان
بەهێز و پتەوی دەکات
ئاسوودەیی پێدەدات
لەشی گورج و گۆڵ دەکات
ئێسکی توند و تۆڵ دەکات
شیری خۆتی بدەرێ
شیری قوتووی مەدەرێ [٣٦٧]

[٣٦٧]) دیوانی منداڵان، لەتیف هەڵمەت، ل ٢٦٩

(٢)

دایکی نیشـتمان و نیشـتمانی دایك

شیعری منداڵانی نیشتمانی و نەتەوەیی لە نیوەی دووەمی سەدەی رابردووەوە عـەمبازێکی گەورەی هاویشت و کەوتـە گەشـانەوەو درەوشـانەوە، بەتایبـەتی دوای دامەزرانـدنی کۆمـاری دیموکرات لە مهاباد دا لە (١٩٤٦)، هۆکاری ئەو گەشە سناندنەش دوو مژار بوو:

یــەك: شــاعیر و ڕۆشــنبیران جیهــانی منــداڵانیان بــە باشــترین کایــەی پــەروەردەکردنی پێشکەوتووخوازانە و ئازادیخوازانە زانی، بۆیە بابەخێکی بێ ئەندازە بە سروودی نیشـتیمانی دا بەتایبەتی سروودی قوتابخانەکان، ئەمە دەرگای شیعری منداڵانی واڵاکرد و شاعیرەکان زۆرترین دەقی شیاویان بۆ سروودەکان نووسی. لە هەموو کوردستاندا، هـەرگیز سـروودی قوتابییـان بـۆ دەسەڵاتە داگیرکەرەکانی عـەرەب و فـارس و تـورك، لـە تـاریکترین و ناخۆشـترین ڕۆژگـاردا، نەگوتراون، هەمیشە بەسەر کورد و کوردستاندا گوتراون.

دوو: لەبــەر خەفــەکردنی دەنگــی ئــازادیخواز و پێشــکەوتووخوازان، لــە هــەر چــوار هــەرێمی کوردستانی داگیرکراودا، هەمیشە ڕێ نەدراوە شاعیرەکان ڕاستەوخۆ دەردەدڵی خۆیان دەربـبڕن، جا ناڕاستەخۆیانە، لە ڕێی شیعر و (سروود)ی منداڵانەوە پەیام و خەونەکانی خۆیان دەگەیانـد، ئەوەندەی ئەوان ڕووی دەمیان لە گەورەکان بوو هێندە بۆ منداڵەکان پەرێشان نەبوون، هـەر بـۆ نموونە، سرنجێك لە دەقی (لایەلایە)ەکەی (هەژار) بدە، هەست ناکەی ئـەو شـیعرە بـۆ منـداڵان نووسرابێ، پـتر لـە شـیعری نێـو زینـدان و بـەرەنگاری دەچـێ، هـەرواش بـوو، بۆیـە کاتێـك

هونەرمەندی نەمر (**محەمەدی ماملی**) ئەم دەقە شیعرەی بە دەنگە بە سۆزەکەی چڕی، ڕژێمی شاهەنشاهی ئێران ئەوی زیندانی کردو سروودەکەشی یاساغکرد.

بێگومان، لەتیف هەڵمەت، وەك ئەدیبێکی بە سەلیقە، ئاگاداری قۆناغەکانی شیعری منداڵانی کوردییە، بۆیە لە شیتەڵکاریی دەقەکانیدا جیاوازیی لە ناوەڕۆك و شێوازیدا بەزەقی بەدیدەکرێ. ئەو هەمیشە لە پەیامی وتاریی و ڕاستەوخۆ و ئامۆژگاری دوردەکەوێتەوە و هەوڵدەدا، لە ڕێی وێنە هونەرییەکانی تایبەت بە جیهانی منداڵان قسەی دڵی خۆی بگەیێنێ.

دەقنووس لەم ڕشتەیەدا بەرهەمێکی زۆری خستۆتە بەر دیدی منداڵان، ڕەنگ بێ ئەمە تۆخترین ڕەنگی دەقەکانی بێ، بۆچی؟ چونکە لەتیف هەڵمەت، بە شاعیری نەتەوەیی کورد ناسراوە، ئەوەند ئەو بۆ خاك و نەتەوە و ئایندە بەرهەمەکانی تەرخان کردووە، هێندە بۆ ڕشتەکانی دیکەی نەخوێندوە. کەواتە ئەمە ڕاستەوخۆ لە شیعری منداڵاندا ڕەنگیداوەتەوە.

لە ئەدەبی جیهانیدا دەستەواژەی دایکی نیشتمان و نیشتمانی دایك ڕایەڵەیەکی بەهێز و تۆکمەیە لە نێو سەرتاسەری نەتەوە و کۆمەڵگایەکاندا، بەڵام بە شێواز وگوزارشتی جیاواز. لەتیف هەڵمەت لە دوو وێنەی هونەریدا، سروشی شیعری خۆی بۆمنداڵەکان لە دەقێکدا نمایش دەکات، دەستپێك و کۆتا وشەی دەقەکە (دایك)ە، واتا بازنەیەکە بە (دایك) دەست پێدەکا و هەر بەویش دایدەخات. ئەم وەستاکارییە، مەغزادارە، سەرەتای هەموو بوونەکان دایکە و کۆتایی ئەویش کۆتایی هەموو بوونەکانە. دەشزانین دایك لە لای منداڵ چەند خۆشەویست و ڕۆحسووکە. دەقنووس دایکی کردۆتە سەنتەری خوشترین شوێن و ناسکترین وشە. لە شوێنەخۆشەکەش مەبەستی نیشتمانە و لە ناسکە وشەکەش مەبەستی دایکە، واتا نیشتمان یەکسانە بە دایك. دەکرێ ئەم دەقەشیعرە وەك دەقێکی گەردوونی ڕاڤەی بۆ بکرێت، چونکە نە نیشتمانەکە و نە دایکەکەی دەست نیشانکردووە. هەردووکیان گەردوونین: هەموو نیشتیمانەکان و هەموو دایکەکان، هیچ شوێنێکیش نییە خاڵی بێ لە منداڵ. منداڵێکی یۆنانی و بەرازیلی و ڤێتنامیش چێژ لەم دەقە وەردەگرن: ئەمەیش دەقەکەیە:

(دایك و نیشتمان)

گەڕام سەرانسەری زەوی

پشكنیم زۆر لووتكەو نەوی
نەملدی شوێنیێ خۆش و جوان
دڵگیربێ وەك نیشتیمان
گەڕام سەرانسەری جیهان
گوێم گرت لەمەلی دارستان
لە شنەی نوێی بەیانی
لە قوڵەی زیوینی كانی
نەمبیست وشەیە ناسك
وەك وشەی دەمی دایك[368]

ئەو دەیەوێ تیشك بخاتە سەر (نیشتمان) و (دایك)، جا لەجیاتی ئەوەی بە بۆیەی سەرنجڕاكێش (Highlight) ڕەنگیان بكات، كێشی جیاوازی بۆ بەكارهێناون تا خۆشتر بێنە سەرزار و بەر گوێ و هەركاتێكیش ئاوازی بۆ داندرا، ئازادییەك بە ئاوازدانەر ببەخشێ بۆ هاوسەنگی و هارمونی و خۆشئاوازی دەقەكە. بڕوانە كێشی دەقەكە:

٤ + ٤
٤ + ٣ *(نەملدی شوێنیێ خۆش و جوان/ دڵگیربێ وەك نیشتیمان)*
٤ + ٤
٤ + ٤
٤ + ٣ *(نەمبیست وشەیە ناسك/ وەك وشەی دەمی دایك)*

شاعیر دەڵێ:

(ئـاو)
بەدیجلەم وت: تۆ خەڵكی كوێی

[368]) دیوانی مندالان، لەتیف هەڵمەت، ل ٧٣

ڕەنگت وا ڕوون و ڕەوانە؟
وتی:خەڵکی وڵاتێکم
کە تۆش هەر خەڵکی ئەوێی
دایکم ناوی چاوگەی وانە
وڵاتیشم کوردستانە
منیش وەك تۆ هەموو هیواو ئاواتێکم
یەکبوونەوەی نیشتمانە
منیش وەك تۆ بێزارم
لەم سنوورە دەسکردانە
منیش وەك تۆ بێزارم
لە سێبەری بێگانە. [٣٦٩]

منداڵ هەمیشە حەز لە گفتوگۆکردن و ئاخاوتن و پرسیارکردن دەکات، ئەوانەی شارەزاییان لە دەروناسی منداڵ هەیە پتر لەو نهێنییە ساکارانە تێدەگەن. دەقنووس ئەمەی کردۆتە تەکنیکێکی شیعری تا باشترین گاریگەری لەسەر مێشك و دەروونی منداڵ هەبێ. بەڕاستی دەقنووس لەم دەقەدا مەبەستی خۆی پێکاوە و زۆرترین زانیاری بە پەیامگر دەدات:

- ئاو لەباوەشی خویدا هەمووومان کۆدەکاتەوە (من، تۆ، وڵات، ژیان).
- ڕووباری دیجلە بەشێکە لە وڵاتی خۆمان.
- ئاوی ئەو ڕووبارە ڕوون و سازگارە.
- سەرچاوەی ڕووبارەکە دەریاچەی (وان)ە.
- وڵاتەکەمان ناوی کوردستانە.
- ئاواتەکان هاوبەشن لە نێوان (دیجلە و منداڵە کوردەکەدا).

[٣٦٩]) دیوانی منداڵان، لەتیف هەڵمەت، ل ٢٣١

- هەردووکیان بێزار و تورەن.
- سنووری دەستکرد وڵاتەکەی تەلبەند کردون.
- وڵاتەکەیان داگیرکراوە.
- خەونی مەزنی هەردووکیان (یەکبوونەوەی نیشتمانە). ئەمـــەیش سەرباســی (The Theme) دەقەکەیە. سەرباس ئەو چەند وشەیەیە، کە کرۆکی بابەتێك، دارشتنێك، بەرهەمێك، هونەرێك، لەخۆیدا چڕدەکاتەوە. یان دەبێتە مۆتیڤی کارێکی ئەدبی یان هونەری.[370]

چونکە منداڵی سێ چوار ساڵان زۆر پرسن و فزوڵین، دەکرێ چەندان پرسیار لەم دەقەدا هەڵێنجن. بڕوانە ئەم هێلکارییە:

هێلکاریی پرسیارەکانی نێو دەقەشیعری (ئاو)

هونەرمەند و شاعیر و شانۆنووسی ئیسپانی (پاپلۆ پێکاسۆ ١٨٨١ ـ ١٩٧٣) بەم شێوەیەپێناسەی واقیع دەکات و دەڵێ:" هەرشتێك خەیاڵ بیهێنێتە بەرچاوت واقیعە." [371]

لەتیف هەڵمەت دەڵێ:

[370] http://www.dictionary.com/browse/theme

[371] https://www.pablopicasso.org/

(خـۆر)

خۆری بەیانی هەڵهات

ڕوونی کردەوە وڵات

بیری منیش زۆر ڕوونە

خۆرێکە پڕگەردوونە

دایکم پەروەردەم دەکات

تا دڵسۆزبم بۆ وڵات

منیش بەبیری چاکم

ڕوون دەکەمەوە خاکم

هەتاوەکو بمێنم

تۆوی چاکە دەچێنم. [٣٧٢]

شاعیر ئەو واقیعە خەیاڵاوییەی لە دەقێکدا دارشتووەتەوە، کەکۆی منداڵانی جیهان دەتوانن چێژ و خۆشی و سوودی لێوەرگرن. دەقنووس ئەمجارەیان (خۆر) و (دایك)ی کردۆتە هەویری دەقەکەی و نانێکی بەتام و لەزەتی لێ دروستکردووە و دەکرێ ناوی لێ بنێین (نانی خۆشەویستی نیشتمان). وردەکارییەکە بەم شێوەیە: دەقنووس لەجیاتی گوڵ و باغ و ڕەز و دارگوێز و جەنگەڵ و کانی و ڕووبار، وشەی (خۆر)ی کردۆتە بونیاتی دەقەکە، چونکە خۆر بە پێچەوانەی ئەوانی دیکە کە ناوچەیی و توانا سنووردارن، خاوەن ڕووناکی و وزە و گەرمایی و چەندان بەخششی دیکەیە کە بۆ ژیان و بوون و بەردەوامبوون زەرورین. بوون بە خۆر یانی بوون بە بەخشەری بوون و ژیان بە هەموو شتەکانی هەسارەکەی ئێمە. ئەوە جگەلەوەی کە منداڵ هەمیشە بە خەیاڵی فراوانی بەرزدەفڕێت و خەون و خواستەکانی گەورەن. خاڵی دووەم: دەقنووس چونکە بۆخۆی شاگردە بە ئەمەکەکەی دایکی بووە، ئالای ڕابەرایەتی و پێشەنگی و دەستپێشخەری لە مامۆستا دەسێنێتەوە و ڕادەستی (دایك)ی دەکات. ئەمەیش ئەوەندەی

---

[٣٧٢]) دیوانی منداڵان، لەتیف هەڵمەت، ل ٧٢

هاندانی ئەوانە بۆ لاساییکردنەوەی (دایك) هێندە داشکانی نرخ و پایەی ئەوان نییە. ئەوەتا کچە نووسەری ئەمریکی (نورا ك. جێمسن Nora K. Jemisin) لە ڕۆمانی (وەرزی پێنجەم)دا دەڵێ:" لە چاوی منداڵدا، دایك خوداوەندە، هەرچی دەیڵێ و هەرچی دەیکات، بە سۆزداریی و سکاڵایەکانییەوە، بە بەجەرگسۆزی و ڕقەکانییەوە، بەهێزترین هێزی ئەم گەردوونەن، هەمیشە خۆشەویستییان لێ دەچۆڕێتەوە." [٣٧٣]

ئەو خۆرەی کە ئەو منداڵە شێت و شەیدای بووە، خۆری بیرە، سەرچاوە و بەخشەری ئەو بیرەش دایکە، تیشك و گەرمایی و وزەی خۆری بیرەکە بۆ وڵات و هەموو دنیایە، کەواتە هاوکێشەکە بەم شێوەیە:

---

[٣٧٣] (The Fifith Season، Nora k. gemisin، ٢٠١٥ Orbit Books، USA، P. ٤٥ (کتێب)

دەكرێ وشەی (بەیانی) لە دێڕی یەكـەمی دەقەكـەدا وەكـو كـۆدێكی هونـەری وەرگـرین و شفرەكانی بەم شێوەیە بكەینەوە:

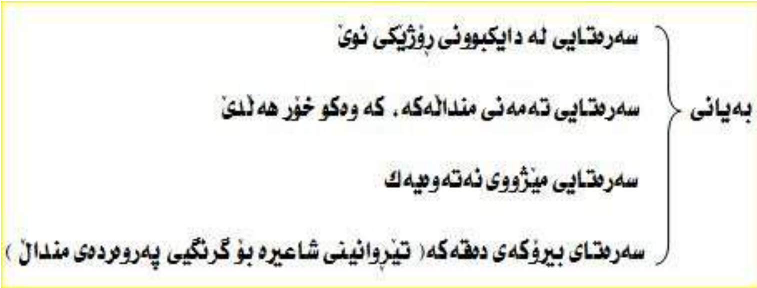

(٣)

دایـك و خـەون و شـیعری منداڵان

دەروونناسی پسپۆڕ لە زانستیی خەون ـ سـەرۆکی پێشـووی (کۆمەڵـەی نێودەوڵـەتی بـۆ لێکۆڵینەوەی خەون ISDA)، (ڕۆبێرت وەگون Robert Waggone) لە کتێبی (خـەوبینینی ڕۆشـن Lucid Dreamimg) ـ ٢٠٠٩ـ، زۆر لەگۆشە تاریکەکانی خەون و خـەوبینین ڕۆنـاك دەکاتەوە. وشەی (Lucid) بە مانای (ڕۆشـــن، ئاشـکرا) دێـت، بـەڵام وەك زاراوەیـەکی زانستی خەون، مەبەست لەو (خەونەیە کە خەوبین تا ڕادەیەك لێی بەئاگایە و هۆشـیارە و لەکاتی خەونبینینەکە جۆرە دەسەڵاتێکی بەسەر ڕووداو وئەکتەرەکانی خەونەکەدا هەیـە). لێکۆڵینـــەوەکان جـەخت دەکەنــەوە کــە "خــەون پرۆســەیەکی فیسـیۆلۆژی و دەروونـی و ئەقڵییە، سیخناخە بە سۆز و ڕەنگرێژە بە ئەزموون، ناوەرۆکەکانی بیرۆکـە و هەسـتەوەری و بیرەوەریی و ژیانوێنەنە، لە بۆتەی ڕوودا و بیجمەکانی جیهانی خەون خۆیـان دەردەبـڕن، ئەم پرۆسەیە ڕۆمانێکی (واقیعێکی) نەبینراو بەرهەمدەهێنیٚ، کە دەکریٚ وەك ئەزموون و ڕایەڵەکانی ژیان مامەڵەیان لەگەڵدا بکرێت." [٣٧٤]

---

٣٧٤ (Lucid Dreaming: Gateway to the Inner Self، By Robert، Waggoner، Published by Red Wheel/Weiser، USAm 2009 m ،P. 23 (نووسەر (٤٠) ساڵە لێکۆڵینەوە لەبارەی خەون دەنووسیٚ و چەندان کتێبی دەربارەی خەون چاپکردووە)

ئیمڕۆ شیتەڵکارییەکانی خەون هاوتەریب لەسەر دوو ئاستدا ئەنجامدەدرێن: ئاستی زانستییانەی دەماری (Neuroscientific) کە پەیوەستە بە پڕۆسەی (جوولەی خێرای چاو REM) وە ئاستی شیتەڵکاریی دەروونی (Psychoanalytic) کە سەرقاڵە بە لێکگرێدانی خەونەکان بە کەسێتی و هەڵس وکەوت و مێژووی ژیانی خەوبینەکە. سەرەڕای پێشکەوتنی مەزنی زانست و تەکنەلۆژی سەردەم، هێشتا زۆر لایەنی شاراوەی خەون ماوە تێیبگەین، دەگوترێ بۆیە خەون دەبینین تا حەز و ئارەزووەکانمان لە جیهانی بێئاگاییدا وەدیبێنین. تا هێندێ کۆدی ئاڵۆزی مێشك بکەینەوە. تا ئەوەی لە ڕۆژدا بینیومانە لە خەودا یادی بکەینەوە. هەروەها دەگوترێ خەون، وەرزش و ڕاهێنانی چارەسەرانەی دەروونە (Psychotherapy).[٣٧٥]

ئەوەی لێرەدا پەیوەستە بە لێکۆڵینەوەکەمان ئەوەیە کە:

- خەون بیرەوەری و یادەوەری لە مێشکدا جۆشدەداتەوە.
- خەون بەئاگاهێنەرەوەی ڕووداوە بەئاگاییەکانی مێشکی مرۆڤە لە جیهانی بێئاگاییدا.
- خەون زۆرجار سەرچاوەیەکی بەخوڕی داهێنان و ئەفراندنی هونەری و ئەدەبی و زانستییە.
- منداڵ و پیرەکان، پتر خەون دەبینن و لە نێو ئەوانیشدا ڕەگەزی مێینە پتر خەونبینە.
- لە خەوندا هەمیشە (٣) ڕەهەندی جێگیر هەیە: ئەزموونەکانی ئێستا، ڕووداوکانی ڕۆژگاری ڕابردوو، ئامادەکاری بۆ ئاینده.[٣٧٦]

---

[٣٧٥]) دیوانی منداڵان، لەتیف هەڵمەت ، ل ٤٤

[٣٧٦]) سەرچاوەی پێشوو، ل ٦٤

- خەون یارمەتیمان دەدات باشتر لە هەستەکانی خۆمان تێبگەین و بیروباوەڕ و بەهاکان باشتر هەڵبسەنگێنین و کۆدو شفرەی خەونەکان جوانتر ڕاڤەبکەین لێکدانەوەیان بۆ بکەین، بەتایبەتی کە هەنە بۆ پێشبینی و لێکدانەوەی غەیب باوەڕیان بە خەون هەیە.[٣٧٧]

لەتیف هەڵمەت، لە کۆبەرهەمە شیعرییەکەیدا، مامەڵەی لەگەڵ خەونکردووە و لە دوو سەرەوە سوودی لێوەرگرتووە: وەك مرۆڤە ئاساییەکان و وەك شاعیرێکی هەستەوەر و بەئاگا. چونکە ئەو زۆر خۆی بە جیهانی منداڵەوە سەرقاڵ کردووە، هونەری تەوزیفکردنی خەونی لە دەقەکانی شیعری منداڵان بەرجەستە کردووە. ئەوەشمان لەبیر نەچێ لە نێوان خەون و خەیاڵدا پەردەیەکی تەنك، وەك باڵی مێش هەیە، فازیل شەوڕۆ لە کتێبی (ڕەهەندەکانی خەون لە شیعری کوردیدا) بەم شێوەیە ئاماژەی بەم خاڵە کردووە و دەڵێ: " ئەگەر چی خەون دەرهاویشتەی پرۆسەیەکی فسۆلۆژی و سایکۆلۆژییە و بەدەر لەئیرادەی مرۆڤە، لە کاتێکدا خەیاڵ بەرهەمی پرۆسەیەکی ڕێك و پێکی مێشکە"[٣٧٨]

ئاوێتەکردنی (٣) جیهانی جیاواز لەیەك جیهانی یەگکرتووی پەیامدار، کە دەقە شیعرەکە، کارێکی ئاسان نییە ئەگەر ئەزمووندار و کارامە و بەهەرمەند نەبی زەحمەتە شاکاری ئەدەبی سەرکەوتووی لێ وەبەرهەم بینی. بە پشتبەستن بەو زانیارییانەی لەسەرەوە ئاماژەمان پێدا، دەبینین چۆن دەقنووس کاری لەسەر ئەم (٣) جیهانە کردووە:

یەك: جیهانی سەردەمی منداڵی دەقنووس: لێرەدا بیرەوەری و یادەوەری گرنگ و پێویستن. ئەمەشمان لەبیر نەچێ سەردەمی منداڵی دەقنووس سیخناخە بە حیکایەت و چیرۆك و بابەتی فۆلکلوری، (وەك خۆی باسی دەکات.)

---

[٣٧٧] https://www.psychologytoday.com/basics/dreaming

[٣٧٨] ڕەهەندەکانی خەون لە شیعری کوردیدا، فازیل شەوڕۆ، ل ٥٤

دوو: جیهانی خەون: ئەو جیهانە بەفراوانە بێسنوورەی کە هەموو دەرگاکانی بەڕووی شاعیردا کراوەیە .(گەرچی نازانین ئەم خەونەی لەم دەقە ئاماژەی پێدراوە، ڕاستە یان هەڵبەستراوە!)

سێ: جیهانی خەون و خەیاڵی منداڵ: چونکە منداڵ خەوبینێکی چالاکە لە کاتی بەئاگایی و بەخەبەریشدا زۆر خەون دەبینێ، دەقنووس کاری ئەدەبی لەسەر ئەو بنەمایە کردووە. بڕوانن فلیمەکانی کارتۆن هەموویان ڕەنگڕێژن بە خەون و خەیاڵی جیهانی منداڵ.

لەم دەقەی خوارەوە پەیامگر بە ئاسانی هەر (٣) جیهانەکەی سەرەوە دەبینێ و درکیش بەوە دەکا کە دەقنووس چەندە خۆی منداڵ کردۆتەوە بۆ ئەوەی بە جوانترین شێوە پەیامەکەی بگەیێنێ، هەروەك (لۆرین باکۆڵ Lauren Bacall) دەڵێ:" یا ئەوەتا من خۆم دەخەمەوە باوەشی منداڵیم، یان منداڵی بۆخۆی دێتەوە باوەشم، ئەمەش حەزە خۆشەکەی منە". [٣٧٩]

پێش ئەوەی دوو قسەش لەبارەی (دایك)ەوە بکەین، فەرموو دەقەکە بخوێننەوە:

(نا..شەڕی سێیەمی جیهانیمان ناوێ)

نەنکم گێڕایەوە وتی لەکاتی شەڕی دووەمی گێتیدا

منداڵ بووم گوندەکەمان بۆردومان کرا و هەموومان دامان

بەکەژ و کێودا و هەریەکەمان لە پەنایەکدا لە ناو

ئەشکەوتێکدا خۆمان ماتدا و تەرتەر وەرتە بووین..

شەو بوو لەپەنای دار بەڕووێکدا خەوم لێکەوت

خەونم دی..لەخەوما پیاوێکی نوورانی ڕیش سپی

لە لامدا وەستا...ئەو پێکەنی و منیش پێکەنیم...

لێی پرسیم:

- ***من دەناسی..؟***

[٣٧٩] http://www.goodreads.com/quotes/tag/dream

وتم: نا ناتناسم..

وتی: من شای هەموو پەری و فریشتەکانی ئاسمانم

وتم: دایکم هەموو جارێ باسی پەری و فریشتەکانی

ئاسمانی بۆ دەکردم... من پەری و فریشتەکانی

ئاسمانم زۆر خۆش دەوێ...

وتی: چی دەکەی بەتەنیا لێرە چی دەکەی..!

وتم: فڕۆکە گوندەکەمانی خاپوور کرد و لەو شاخ و

داخانەدا دەربەدەر بووین..

وتی: وەرە لەگەڵما دەتکەم بەکچی خۆم...دەتکەم بە

خانمی هەموو پەری و فریشتەکانی ئاسمان...دوو

شاباڵی زێڕینی درێژی مرواری ڕێژت دەدەمێ

بۆخۆت لە سەرانسەری شینایی ئاسماندا بفڕە و بڕۆڕە ناو

ئەو ئەستێرە گەورە و دوورانەوە کە لە زەوییەوە

بە چاویش نابینرێن... [٣٨٠]

بونیاتی ئەم دەقە کۆشکێکی (٦) نهۆمییە، لە هەر نهۆمەی خەونێك دانیشتووە و بە تێکرای (٦) خەونەکە، دەقێکی خەوناوی بۆ منداڵەکە سازدەکەن. دەقێکە گەورەکانیش چێژی لێ وەردەگرن:

نهۆمی یەکەم: خەونی دەقنووس: گەڕانەوە بۆ بیرەوەرییەکی سەردەمی منداڵی و تەوزیفکردنی ئەو بیرەوەرییە لە کارێکی ئەدەبی مەبەستدار .(*ئەنکم گێڕایەوە وتی لەکاتی شەڕی دووەمی گێتیدا*).

---

[٣٨٠]) دیوانی منداڵان، لەتیف هەڵمەت، ل ٢٠ ـ ٢٦

نهۆمی دووەم: خەونی نەنك: ئەم خەونەش لە سەردەمی منداڵییەوە لە هزر و زەینی ئەو داپیرە چێگیر بووە و بۆتە کەرەستەی ئەم دەقە شیعرە، (منـاڵ بـووم گوندەکـەمان بۆردومـان کـرا و هەموومان دامان/ بەکەژ و...).

نهۆمی سێیەم: خەونی خەون: ئەمـە پەخشـانە خەونەکەیـە کـە بەڕاسـتی داپـیرە بینیوویـەتی .(*خەونم دی...لەخەوما پیاوێکی نوورانی ڕیش سپی...*).

نهۆمی چوارەم: خەونی دایك: لێرەدا دەقنووس، جگە لە بایەخدان بـە پایـە و مـەقامی دایـك، پێمان دەڵێ، نەنکیشی، دایکی خۆی خۆشویستووە و گوێی لێڕاگرتووە، دایکی بەسـتۆتەوە بـە پەری و فریشتەی ئاسمان، کە لە دایکییەوە ئـەو نەنکـە ئـەوانی خۆشویسـتووە. ئـەو دایکـەی دەقنووس باسی دەکات ئەو دایکی خۆیەتی، بەڵام بەمـەجاز ئامـاژەی پێـدەکات، لێـرەدا (٣) ئەلقە هەیە: داپیرە گەورە، نەنە، وە دایکی دەقنووس کە باس نەکراوە.. ئێ خـۆ دەقنـووس لـە ئاسمان نەکەوتۆتە خوارەوە، لە نێوان ئەو و ئەو نەنکەدا، حەتمەن دایـك بـوونی هەیـە .(*دایکـم هەموو جارێ باسی پەری و فریشتەکانی ئاسمانی بۆ دەکردم*).

نهۆمی پێنجەم: خەونی ئێستا: خەونی جیهانی بەئاگا. وا دونیا وێران دەبێ و جەنگی سێیەمی جیهانی بەڕێوەیە. ئەمەش ڕەهەندێکە لەو (٣) ڕەهەندەی لەسەرووەوە ئاماژەمان پێدا .(*فرۆکـە گوندەکەمانی خاپوور کرد و لەو شاخ و..*) جا ئەمە واقیعێکی ئێسـتا کوردسـتانە فرۆکـەکانی تورك و فارس و عەرەب ڕۆژانە بۆردومانمان دەکەن لە (تورکیا و ئێران و سوریا و عیراق).

نهۆمی شەشەم: خەونی منداڵەکان: دەقنووس دەیەوێ ئەو پەپوولانە لـەم دۆزەخـەی سـەر زەوی ڕزگار بکات و ئایندەیەکی خۆشییان بۆ دابین بکات، ئەو تەواو لە مرۆڤـەکان نائومێـدە، بۆیـە ئەو منداڵانە بە خەون بەو ئاسمانە وەك باڵندە بەڕەڵا دەکات .(*بۆخۆت لە سەرانسـەری شـینایی ئاسماندا بفڕە و بڕۆڕە ناو/ ئـەو ئەسـتێرە گـەورە و دوورانـەوە کـە لـە زەوییـەوە/ بـە چـاویش نابینرێن...*)

ئەو تەکنیکەی پتر منداڵەکان بە دەقەکەوە دەبەستێتەوە زمـانی دەقەکەیـە، کـە زمـانی گێڕانەوەی حیکایەتی منداڵانە، شاعیر بەتەواوی منداڵ بۆتەوە و خۆی بەیەکێك لەوان دەزانـێ، ئەوە جگە لەو زنجیرە ڕوودا و کارەکتەرانەی وەك (*شەڕی سێیەمی جیهـانی/ نـەنکم گێڕایـەوە/*

منالْ بووم/ گوندەکەمان بۆردومان کرا/ ئەشکەوت/ پیاوێکی نوورانی ڕیش سپی/ پەری و فریشتەکانی ئاسمان../ شابالّی زێڕین/ سەرانسەری شینایی ئاسمان/ بفرە و برۆ/ ئەو ئەستێرە گەورە و دوورانە). جوانترین وێنەی هونەریش لە دەقەکەدا ئەمەیە (*..دوو شابالّی زێڕینی درێژی مرواریرێژت دەدەمێ*). ڕەنگ بێ هەموو منداڵێك خۆی وادابنێ ئەوا ئەوە ئەو شابالانەی دەدرێتێ.

(٤)

دایـك: سروشت و ژینـگه

(ئەلبێرت ئەنیشتاین Albert Einstein ١٨٧٩ - ١٩٥٥) دەڵـێ:" بـەوردی دیقـەت لـە سروشت بدە، دواتر باشتر لەهەموو شتەکان حاڵی دەبی و تێدەگەی."[٣٨١] سروشت و ژینگـە زوو بوونە کەرەستەی شیعری منداڵانی کورد، چونکە ئەو تەرزە شـیعرە هەمیشـە بـەدوای دیمـەن و وێنەی جوان جواندا دەگەڕێ، سروشتی کوردستانیش هـەموو جوانییـەکی لـەخۆ کۆکردۆتـەوە، بایەخدانی ئەم دواییەش بـە ژینگـە و دەوروبـەر، هۆشـیاری ژینگـەیی گەیانـدە نێـو شـیعری منداڵانیش، بەتایبەتی کە مەترسییەکانی لەبارچوون و تێکچـوونی پێکهاتـەکانی ژینگـە پـتر بوونە باسوخواسی لێکۆڵینەوە و توێژینەوەکان. شاعیری کورد، بەگشتی، وەك ڕابەر و مامۆستا لەخەمی هەموو شتەکاندایە، کەواتە ئاساییە بۆ لەتیف هەڵمەتیش، ئەم دوو جیهانە: سروشت و ژینگە، ببنە هەوێنی چەندان دەقە شیعری منداڵانی جوان. ئەمەیش ئاشـنایەتییەکی تۆکمـەتر لەنێوان دەقنووس و منداڵەکان دروست دەکات، چونکە زۆر لەو منداڵانە لە ناوەکانی خۆیانـدا، هەست بە بوونی سروشت دەکەن، گوڵەباغ و نێرگز و شەهلا و بنار و بێخاڵ و کوێستان و کـانی

---

[٣٨١] http://www.nobelprize.org/nobel_prizes/physics/laureates/١٩٢١/einstein-bio.html

و ڕووبار و ڕێژنە و تەرزە و تاڤگە و ڕەهێڵە و کرێوە و بەهار و هەرمێ و ترێ و چنار و ڕێگـا و دەرباز و شاخەوان و ڕێبوار... تاد. هەمووی بەشێکن لەخۆیان، کە گوڵەباغ لە دەقێکدا گـوێی لە ناوی خۆی دەبێ، جۆرە خۆشییەك دایدەگرێ. گوتراوە گوڵ ڕۆحی سروشتە و تاڤگە خەمی دڵ و دەروون دەشوواتەوە، کەواتە جگە لە بەخشینی چێژی جـوانی، جـۆرە هـێمنی و ئارامییـەکی دەروونیش بە منداڵ دەبەخشێ، خۆ ژیان هەر نان و مەعریفە نییـە، بـۆنی گوڵـەباغ و گـەرمی خۆرەتا و ساردی بەفر و بۆنی خۆشی سرووە و شـەماڵیش پێویسـتن بـۆ ژیـان. "گەڕانـەوە بـۆ سروشت، واتای گەڕانەوەیە بۆبنچینەی ئینسانییەت."[٣٨٢] چونکە مرۆڤ بەشێکە لەم سروشتە.

وتاربێـژی پێشـکەوتووخواز (هێنـری ورد بییجـەر Henry Ward Beecher 1813 - ١٨٨٧) دەڵێ:" هونەرمەند فڵچەکەی دەستی لـە نێـو ڕەنگـدانی ڕۆحـی خـۆی وەردەدات، تـا سروشتی خۆی لە تابلۆکاندیدا بنەخشێنێ." [٣٨٣] ئەگەر فڵچەکە بکەین بە قەڵەم ئەم وەسفە بـۆ شاعیریش شیاوە. لەتیف هەڵمەت دەیان دەقی سروشت ڕەنگ پۆشیی بـۆ منـداڵان نووسـیوە و سروشتی ڕۆحی خۆی تێدا نەخشاندوون. بـا بـزانین (دایـك)، سـەرقافڵە پێشـەنگەکەی لـەتیف هەڵمەت، لەم ڕشتەیەدا چ ڕۆڵ و ئەرکێکی گرۆتۆتە ئەستۆ.

لە شیتەڵکاریی دەقە هەڵبژاردراوەکانی ئەم بڕگەیە، دەگەینە ئەم ئاکامانە:

- دایـك ئـەرکی خزمـەتکردنی ژینگـە و جـوانکردنی سروشـتی پێـدراوە و ئـەویش جەرگسۆزانە ئەو ئەرکە جێبەجێدەکات. لێرەش هەقمانە بپرسین بـۆ شـاعیر (دایـك)ی کردۆتە جیبەجێکاری ئەو ئەرکە؟

---

[٣٨٢]) د. منصور ثروت، أشنايى با مكتبهاى ادبى، ضاث سوم، تهران: علم، ١٣٩٠، ص٨٠

[٣٨٣] (https://www.biography.com/people/henry-ward-beecher-٩٢٠٤٦٦٢

- له خۆشی و ناخۆشییدا، له پاڵ سروشت، منداڵەکان دایکیان هەر لەبیرە و زۆرجار هانایان بۆ دەبەن یان بانگیان دەکەن.
- دەقنووس هەوڵدەدات بە حزووری دایك، دیمەن و ناوەرۆك و پەیام و ئاوازی دەقەکان دەوڵەمەندتر و ڕەنگینتر بکات.

بۆ نموونه بڕوانه، لەم دەقەی خوارەوەدا، له جیاتی مامۆستا و باوك و هاوڕێ، منداڵەکە داوا له دایکی دەکات، یارمەتی بدات له چاندنی نەمامێك له ڕۆژی جەژنی دارودرەختدا. بڕوانن چەند بە وردی دەقنووس گرنگی نەمام و درەخت چاندنی خستۆتە ڕوو و ئەرك و واجیبی منداڵەکەشی له پەروەردەکردنی ئەو نەمامەدا نیشانداوە: دەقنووس دەڵێ:

(جەژنی درەخت)

دایە جەژنی درەختە
بەسەرچوو سەرما و شەختە
با چەند نەمامێك بێنین
له حەوشەدا بیچێنین
نەمامی هەنار و توو
عەرعەر و قۆخ و سەروو
من بەیانیان گشت دەمێ
تێرتێر ئاویان دەدەمێ
که پەل و پۆ دەردەکەن
مەل لانەی لەسەر دەکەن
ئاسۆی بەرە بەیانی
پڕدەکەن لەگۆرانی
دایە جەژنی درەختە

بەسەرچوو سەرما و شەختە...! [٣٨٤]

لە دەقێکی دیکەدا، کە لەوێشدا، دایك ئەرکی باغەوانی دراوەتێ، (٣) جار ناوی (گوڵەباغ) پاتبۆتەوە، جوانی ئەویش شوبهێندراوە بەپێکەنینی منداڵ. جوانترین وێنەی هونەری دەقەکەش لەم سێ وشەدایە (چڵ وڵاتی گوڵە)، دەکرێ ئەو منداڵانە هەر بەو چڵانە بشوبهێندرێن. شاعیر دەڵێ:

چڵ و وڵاتی گوڵە
رۆژێ دایکی خەڵات هات
گوڵە باخی گەورەی چان
بۆن و بەرامەی گوڵە باخ
خۆشی دەدا بە دەماغ
گوڵە باغی رِوومەت ئاڵ
پێئەکەنی وەك منداڵ... [٣٨٥]

دەمێکە فۆلکلۆری کوردی، دیاردە سروشتییەکانی بە چەندان بار قۆزتۆتەوە و سوودی لێوەرگرتوون، بۆنموونە بەفر بارین، جگە لە ڕاو و بان ماڵینەوەو و خواردنی بەفرودۆشاو و کۆتەڵە و شێرەبەفرینە دروستکردن و چاڵەبەفر، شەڕەبەفریش زۆر باوە. بڕوانن لە گەرمەی ئەم شەڕەبەفرە خۆشەدا، منداڵەکە هاوار دەکاتە دایکی. بێگومان دەقنووس لێرەدا، دەروونناسانە کاری کردووە تا منداڵ یاری بکات و دوور بێ لە گۆشەگیری و تەنیایی و خەمۆکی. ئەو دەڵێ:

(بەفر بارین)
...گورج پیاکێشە پێت ئەڵێم
ئای دایە گیان بناگوێم

---

[٣٨٤]) دیوانی لەتیف هەڵمەت، ل ٧٧

[٣٨٥]) دیوانی منداڵان، لەتیف هەڵمەت، ل ٥٤

ئەها دەستیان لەگۆ چوو
دەی هێرش کەن زوو بە زوو
ئای لەم بەفرە باریووە
زەوی یەك پارچە زیووە [٣٨٦]

وەك پێشتر ئاماژەمان پێدا، دەقنووس هێندێ جار خۆی دەکات بە منداڵ و هێندێك جاری سەردەمی منداڵی خۆیمان بۆ نمایش دەکاتەوە، ئەوەتانی، لەم دەقەدا، شاعیر باسی ئەو (زستان)ە دەکات کە کاتی خۆی ئەو دەیبینی، چونکە ئیمڕۆ ئاگردان و گێڕانەوەی چیرۆك و حیکایەتی شەوانەی دەوری ئاگردان باوی نەماوە، لێرەدا، هەست دەکەی ئەوەندەی دەقنووس شیعرەکەی بۆ حەنین و نۆستالۆژیایەکی خۆی نووسیوە هێندە منداڵانی ئەم سەردەمەی لەبیر نییە. دەکرێ ڕۆڵی ئەو (دایك)ە لێرەدا لەلایەن باوان و مامۆستاکان بۆ منداڵەکان ڕوون بکرێتەوە. دەقنووس دەڵێ:

(زستان)
کاتێ من دێم بەفر دێ
سپی دەبێ شار و لادێ
منداڵ بۆکۆڵان ڕادەکەن
شێرەبەفرینەی تیا دەکەن
وێنەی لەپاڵدا دەگرن
بۆیادگاری هەڵیدەگرن
لە دوای نانخواردنی شێوان
دایکیان لەگوێ ئاگردان
چیرۆکی پێش هەزار ساڵ
دەگێڕنەوە بۆ منداڵ [٣٨٧]

---

[٣٨٦]) دیوانی منداڵان، لەتیف هەڵمەت، ل ٣٩

له خوێندنەوەی ئەو دەقانەی سەرەوە، وتەکـەی هونەرمەنـدی ئەمـەریکی (جـەی سـتیڤ وۆندەر J. Stevie Wonder) مان بەبیر دێتەوە کە دەڵێ:"مەزنترین مامۆستا دایکم بـوو، مامۆستای سۆز و ئەڤین و چاونەترسی. ئەگەر ئەڤین گوڵی جوانی بێ، ئەوە دایکم گوڵی جوانی ئەڤینە." [٣٨٨]

بۆیە لەتیف هەڵمەت هەقیەتی (دایك) بکاتە گوڵی جوانی ئەڤینی سروشت و ژینگە.

---

[٣٨٧]) دیوانی مندالآن، لەتیف هەڵمەت، ل ٢٢٠

[٣٨٨]) https://www.biography.com/people/stevie-wonder-٩٥٣٦٠٧٨

(٥)

خۆشـەویستیی دایـك و بـاوك

نووسـەر و مامۆسـتای ئایرشـی دکتـۆر (مـارك پاتریـك هێـدەرمان Mark Patrick Hederman ١٩٤٤ ـ)، لە کتێبی (ماچکردنی تاریکی)دا دەڵێ:" ئێمە جیـاوازین چـونکە خۆمان جیـاوازین، ئەمـەیش دەرهاویشـتەی ئاوێتـە بـوونی جەمسـەرە ئاڵۆزەکـانی ژینگـە و فیسـیۆلۆژی جەسـتەی کەسـەکانە لەگـەڵ یەکتریـدا، بـە شـێوەیەك کـە گۆڕانکـاری نوێیـان خولقاندووە. جا هێندێ کەس، بە شێوەیەك لە شێوەکان، توانا و وزە و بەهرەی تێکەڵکردنی ئەو گۆڕانکارییانەیان بە خەیاڵ و سروش و سروشتەوە هەیە." [٣٨٩]

جا ئەگەر سەردەمی منداڵی، بە پاشخان و گەنجینەی بەنرخ بۆ فەرهەنگی هزری و دەروونی شاعیر دابنرێت، ئەوا دەبێ لە (٣) گۆشەنیگاوە، سرنج لە ژیاننامەی لـەتیف هەڵمـەت بـدەین، وەك خۆی باسی دەکات:

---

[٣٨٩] (Kissing the Dark، Mark Patrick Hederman، ١٩٩٩ Criterion Press Ltd، Dublin، Ireland، P. ٨٥ (کتێب)

- وەك منداڵ، لە سێبەری ماڵێكدا گەورە بووە، لێوان لێو بووە لە ڕێزگرتن و خۆشەویستی نێوان باوان و منداڵەكانیان، كەش و هەوای دینی و ئەدەبی و كوردەواری، شاعیر زۆر سوودی لەو زانیاریی و مەعریفانە وەرگرتووە.
- كۆچكردنەكەی دایكی، خاڵی وەرچەرخانی ژیانی ئەو بووە، تەنانەت دەستكردنی بە شیعر نووسین، تا ڕادەیەكی زۆر بۆ پڕكردنەوەی كەلێنەگەورەكەی ئەو كۆچە بووە، لە نامۆیی و تەنیایی و نیگەرانیدا.
- سووتانی دایكی و دواتریش مردنی بەو سووتانە، برین و سووتانێكی دەروونی لە ناخی ئەو دروستكرد، وەك لە بەندی یەكەمی ئەم كتێبە ئاماژەمان پێدا، كە ناتوانی هەرگیز ئەو بیرەوەرییە تاڵ و ناخۆشە لەبیر خۆی بباتەوە.

وەك كەسێكی بەهرەداریش، وەك خۆی باس دەكات، زوو خەسڵەت و سیماكانی لەودا بە دیار كەوتن، تا ئەو ڕادەییەی بە ئاشكرا وەك شێت سەیریان دەكرد و باسییان دەكرد .(ئەمانە بە ئاشكرا لە شیعرەكانیدا دەخوێندرێنەوە.) بۆیە هەموو ئەوانە لەتیف هەڵمەتیان كردە شاعیرێكی جیاواز.

یەكێك لە باڵاترین بابەتە گەرمەكانی دەقەكانی ئەم شاعیرە، خۆشەویستییە، نابێ ئەوەش فەرامۆش بكەین، كە دەقنووس وەك باوەڕدارێكی پاك، فەرموودەكانی خوداوەندی بە پیرۆزیی و مەزنی وەرگرتووە. ئەمەیش ڕەنگدانەوەی لە شیعری منداڵانی ئەودا هەیە.

خەسڵەتێكی دەقنووس، هەمیشە هەوڵی داوە منداڵ بكاتە مامۆستا و ڕابەر و چالاكەوان. ئەمەیش تێگەیشتنی دەقنووس نیشاندەدات لە دەروونناسی و زانستی منداڵ پەروەردەكردن.

كورد دەڵێ:" نە پێڵاوی تەنگ، نە خانەی بە جەنگ." بڕوانن چۆن شاعیر ئەم پەندەی وا داڕێشتۆتەوە، كە منداڵەكان ئەو جەنگە بكەنە باوەشی پڕ لە ماچ و خۆشەویستی و ئارامی. ئەو دەزانێ ناتەبایی نێوان ژن و مێرد چ كاریگەرییەكی نەرێنی لەسەر منداڵ دەبێ و تا هەتایە پێوەی گرفتار دەبن، بۆیە بە زمانی منداڵەوە پەیامێكی جوان دەگەێنێتە باونیان ـ تەنانەت بۆ مامۆستا و پەروەردەكارانیش ـ عیبرەتە.

شاعیر دەڵێ:

(بـاوك و دایـك)

دایك و باوكم خۆش دەوێ

هەر ئەوانن خەم ڕەوێن

كە لەیەك تووڕە دەبن

تاریك دادێ ژینی من

كاتێ كە پێدەكەنن

دڵم دەكا شنە شن

منی منداڵ حەزدەكەم

ڕوویان خۆش بێ هەموو دەم

شادی ئەوان بلوێنێ

منیش خەمم نامێنێ

بابە گیان و دایە گیان

هەر دڵشادبن هەردووكتان [390]

دەقنووس هاوڕێیەتی بە ئەستونی خیـوەتی ئاسـوودەیی خێـزان و كۆمـەڵ دادەنـێ، ئـەو دەیەوێ خوشك و براكان، دایك و باوكەكان، پێش هەموو شتێك ژن و مێردەكان هاوڕێی یەكتری بن. ئەمەیش مانایەكی فەلسەفی قوول هەڵدەگرێ، كە هەڵبژاردەی ئارەزوومەنانـەی كەسـەكان، ئاشنا بوون و بەردەوام بوونیان خۆشترە، لە شـتە سـەپێنراوەكان. واتـا مامۆسـتایەكی هـاوڕێ

---

[390]) دیوانی منداڵان، لەتیف هەڵمەت، ل ١٦٥

سەرکەوتووترە لە گەڵ شاگردەکانی لە مامۆستایەکی داربەدەست. لەم دەقەی خوارەوە، ناونیشانی (هاوڕێ) کلیلی کردنەوەی زۆر دەرگای جیهانی منداڵ و خێزانە.

دەقنووس دەڵێ:

(هاوڕێ)
خوشکەکەمم خۆش دەوێ
ئەویش بێ من ناسرەوێ
پێکەوە پێدەکەنین
دیاری بۆیەك دەگرین
یارمەتی دایکە دەدەین
سوپاسی باوکە دەکەین
بە بینینیان دەسرەوێین
وەکو یەك خۆشیان دەوێین
دوو منداڵی زیرەکین
هاوڕێی دڵسۆزی یەکین. [٣٩١]

بڕوانن دەقنووس زۆر هەوڵ دەدات پێگەی دایك و باوك بەرز ڕاگرێ و جوان نیشاندا، تا منداڵەکان پتر خۆشییان بووێن: (*یارمەتی دایکە دەدەین/ سوپاسی باوکە دەکەین*).

(*ئەی دایە چەند جوانی ئەی دایە/ بەتۆوە ڕووناکە ئەم هەموو دنیایە*)، ئەمە پەیامێکی جێگری هەمیشە لەسەر زاری دەقنووسە کە تەرازووی ژیان تایەکی (جوانی) و تایەکەی دیکەی (ڕووناکی)یە، ئەو کەسەی ئەو جوانییەی لەخۆ گرتووە و دەیبەخشێتەوە (دایك)ە و ئەو

---

[٣٩١]) دیوانی منداڵان، لەتیف هەڵمەت، ل ٢٢٥

(ڕووناکاییی‌ەی) لەو جوانییەوە دەدرەوشێتەوە هەموو دونیا دەگەشێنێتەوە. بەڕاستی پاتکردنەوی وشەی (دایك، دایە) (١١) جاران لە دەقێکی (٦٥) وشەییدا، نیشانەی بایەخدانی دەقنووسە بە مەزنایەتی و پیرۆزی پەیڤەکە، کە بێگومان ئەو مەبەستی دیکەی لەو ئاماژە پێکردنە زۆرە هەیە، کتومت وەك زیکرکردن و تەسبیحاتەکە وایە، تا زۆرتر زیکری خودا بکەی پتر دەڕژێتە ناخی باوڕدار، کەواتە تا زۆرتر ئەو پەیڤە جوانە لەبن گوێی مندالْ بخوێنی ئەوا پتر ئاشنا و عاشقی دایکی دەبێ، دەقنووس لە (جوانی دایك) دا دەڵێ:

(جوانیی دایك)

ئەی دایە چەند جوانی ئەی دایە
بە تۆوە ڕووناکە ئەم هەموو دنیایە
بینینت دەروونم پڕ ئەکا لەشادی
تەماشات خۆشە وەك هەتاوی ئازادی
ئەی دایە دایکی خۆم ئەی دایە
بەتۆوە ڕووناکە ئەم هەموو دنیایە
ئەی دایە دایە گیان دایکی خۆم
بە پێڵوی چاوی تۆ سوێند ئەخۆم
بەلەرەی ئاوازی ناوی تۆ سوێند ئەخۆم
لە ڕێگای وڵاتم بسوتێنم وەکو مۆم
ئەی دایە چەند جوانی ئەی دایە
بە تۆوە ڕووناکە ئەم هەموو دنیایە. [٣٩٢]

لە شیتەڵکاری ئەم دەقە، چەند سرنجێکمان هەیە، کە دەبێ بگەڕێنەوە سەردەمی مندالْی شاعیر. لەم دەقەدا، شاعیر کێشی (٣ + ٣ + ٣) بەکار هێناوە کە. زۆر کەم لە شیعری مندالاَن بەکار هاتووە، دەقەکە خنکاوە لە ئاوازی خۆش و دەنگی (دایك و دایە) و دووبارە بوونەوەی

[٣٩٢]) دیوانی مندالاَن، لەتیف هەڵمەت، ل ٥٢

بڕگەکانی دەقەکە، ئەمەیش دەمانگەڕێنتەوە بۆ ئەو کاریگەرییە مەزنەی کە (سەعدیە) خانی دایکی لەتیف هەڵمەت لەسەر کوڕەکەی هەی بووە. لەتیف هەڵمەت بۆخۆی دەڵێ:" دایکم زۆر تەواشوحی دینی و موناجاتی دینی لەبەربوو، لەو کاتەی کە منالەکانی خۆی، ئێمەی دەخەواند لەبری (گوورگانە شەوێ) بەموناجات دەیخەواندین. ئەم شتانەش کاریگەری لەسەر دروست بوونی شاعیریەتی من هەبوو، بۆنموونە دەیوت:

عەبدولقادر خەرقەی شینە

ئۆغر ئەکا بۆ مەدینە

لائیلاهە ئیلا (الله)

عەبدولقادر خەرقەی سەوزە

دەست نوێژ دەشوا ئا لەو حەوزە

لائیلاهە ئیلا (الله)." [٣٩٣]

بڕوانن لە بری پاتکردنەوەی (لائیلاهە ئیلا الله) ئەو ئەم بڕگانە دووبارە دەکاتەوە: *ئەی دایە چەند جوانی ئەی دایە/ بە تۆوە ڕووناکە ئەم هەموو دنیایە/ ئەی دایە دایکی خۆم ئەی دایە/ بەتۆوە ڕووناکە ئەم هەموو دنیایە/ ئەی دایە دایە گیان دایکی خۆم/ بە پێڵوی چاوی تۆ سوێند ئەخۆم/ بەلەرەی ئاوازی ناوی تۆ سوێند ئەخۆم/ ئەی دایە چەند جوانی ئەی دایە/ بەتۆوە ڕووناکە ئەم هەموو دنیایە).*

چەمکەکانی خۆشەویستی خاك و نەتەوە بە دایك گرێدەداتەوە. دەستەواژەی (*هەتاوی ئازادی و بسوتێنم وەکو مۆم*)، چەندان پرسیار لە مێشکی منداڵدا دەورووژێنێ و لە ئێستاوە ئازادیخوازانە پەروەردەیان دەکات کە دەڵێ: (*تەماشات خۆشە وەك هەتاوی ئازادی/ لە ڕێگای وڵاتم بسوتێنم وەکو مۆم*).

---

[٣٩٣]) پەیوەندی تەلەفۆنی هاوژین سڵیوە لەگەڵ لەتیف هەڵمەت، ٢٠١٧

خۆ ئەگەر چاوێك بە فەرهەنگی زمانی دایكدا بخشێنێنین دەبینی ئەم ڕستەیە هی منداڵ نییە، بەڵكو هی دایكە، دەقنووس بەئەنقەست وایكردووە منداڵەكە لاسایی دایكی بكاتەوە، یان با بڵێین قسە و دەنگ و ئاوازی خۆی پێبفرۆشێتەوە و كە دەڵێ: *(ئەی دایە دایە گیان دایكی خۆم)*، ئێمە هەروامان گوێمان لێ بووەدایكەكان دەڵێن: *(كیژەكەم، گوڵە گیان، كچی خۆم)* *یان (كوڕەكەم، بەرخە گیان، كوڕی خۆم)*. كەواتە شۆڕبوونەوی دەقنووس بۆ ناو هەردوو فەرهەنگی زمانەوانی دایك و منداڵ، لێرەدا جێگەی ستایش كردن و بەرز نرخاندنە.

(٦)

دایکی گیـاندار و تـەیروتـواران

دەروونناس دکتۆر (هەرۆڵد هێرزۆگ Harold Herzog) لـە (Western Carolina University) دەربارەی پەیوەندی نێوان مرۆڤـ و گیاندارەکان دەڵێ:"من لە ژیانمدا هەمیشـە ئاشنای گیانداران بووم و پەروەردەم کردوون، لەو کەیف و خۆشییە تێدەگەم کە ئەوان بە ئێمەی دەبەخشن، بۆیە فەرزە زانایان لێکۆڵینەوەی ورد لەسەر ئەو پەیوەندییە ئەنجام بدەن و لە سـوود و قازانجەکانی بکۆڵنەوە. ناکرێ دەروونناسان هەر خەریکی ئەو بوارانە بـن کـە پەیوەسـتن بـە مرۆڤـ و مرۆڤـ. ئاشـنابوون بـە ژینگـە و ژیـانی گیانـدارەکان بایـەخ و بـەها و سـوودی بـۆ هەمووممان هەیە، گیاندارەکان دڵخۆشمان دەکەن و تەندروستیشمان ساغتر دەکەن. گیانـدارەکان ڕۆڵیـــان لـــە بونیاتنـــانی ژیـــانی کـــەلتووری و دەروونـــی مرۆڤەکانـــدا هەیـــە (HumanPsychological and Cultural Life)، هـەرکاتێ لـە شـێوازی پەیوەنـدیی مرۆڤەکان بە گیاندارەکان تێگەیشتین، ئەوا لە شێوازی پەیوەندییەکانی نێوان مرۆڤـ و مرۆڤـ تێدەگەین. " [٣٩٤]

---

[٣٩٤])The Impact of Pets on Human Health and Psychological Well-Being by ٢٠١١ P ، Published by Association for Psychological Science،Harold Herzog
٢٨٥(کتێب)

تەوزیفکردنی ئەو هەموو گیاندار و تەیروتوارەش لە شیعری منداڵاندا لـە لایـەن لـەتیف هەڵمەتەوە، جەختکردنەوەیە لەو بایەخ و بەهای ئەو شیعرانە، کە ئەو لە ڕێی گیاندارەکانـەوە دەیخاتـــە بەرچـــاوی هـــەمووان. ئـــەو زۆر بـــە وردی کـــاری لەســـەر زانســـتی (Anthropomorphism) کردوە، ئەو زانستە تایبەتە بە مرۆڤکردنی ئەو شتانەی کەمرۆڤـ نین، وەك گیاندار و تەیروتوار و دارودرەخت و شـاخ وداخ و ڕووبـار و مـانگ و سـتێرە...تاد) هەردوو پرۆفیسۆر (کاریۆلین ل. برووك و جۆبی ج. کۆپنهێڤیر Carolyn L. Burke Joby G. Copenhaver) لە کتێبی (ئەو گیاندارانەی وەك مرۆڤن لە ئەدەبی منداڵاندا) دەڵێن:" ئـەو زانسـتە لـە بیروبـاوەڕی کۆمەڵایـەتی و مەعریفیـدا ڕەنگدانـەوەی هەیـە، ئـەو گیاندارانـەی قسەدەکەن و بیردەکەنەوە و کار و چالاکی ئەنجام دەدەن خواست و ئارەزوو و حەزەکانی منداڵان زامن دەکەن و پەیامێکی ڕۆشنبیریشیان پێدەگەیێنن. ئەگەر ئەدەبی منداڵان بۆ ئەوە بێ ئـەوان ئاسوودە بکات و بە کۆمەڵیان ئاشنا بکات و کۆسپ و تاسـەکانی سـەر ڕێگـەیان بـۆ تـەخت بکات و ڕۆڵی کاریگەریان لە بونیاتی ئایندەدا هەبێ، ئەوا ئاشناکردن و هۆگرکردنی ئەوان بـە گیاندارەکان، دەبێ بکرێنە مراز و ئامراز." [٣٩٥]

لەم بڕگەیەدا ـ دایکی گیـاندار و تـەیروتـواران ـ، دەبێ زێڕنگەرانە بـە حەببـە و مسـقاڵ مامەڵە لەگەڵ وشەکانی دەقە شـیعرەکاندا بکـەین، جیـا لـە تیشـك خستنەسـەر وەسـتاکاری دەقنووس لە ئیستێتیکا و هونەر و زمان و ڕەوانبێژی و شیعرییەت و پەیامەکانی، دەبێ خاڵـە جیاکەرەکانی (ئـەو)، لـەو ڕشـتەیەدا بخرێنـە ڕوو، تـا بەراوەردکارییـەکی ئـەدەبی و ڕەخنـەی هاوچەرخانە لە نێوان بەرهەمەکانی ئەو شاعیرەکانی دیکەدا بکەین.

---

[٣٩٥] Animals as People in Children's Literature by Carolyn L. Burke Joby G. Copenhaver، National Council of Teachers of English، ٢٠٠٤، P. ٢١٠ (کتێب)

بۆ خەستکردنەوەی بابەتەکە ـ کە لێکۆڵینەوەیەکی سەربەخۆ هەڵدەگرێ ـ دەڵێین لە نووسینی شیعری منداڵاندا:

- لەتیف هەڵمەت قۆناغی وەسفکردن و ستایشکردن و ناساندنی گیاندارەکانی تێپەڕاندوە و لە جیاتی ئەوەی گیاندارەکان لەباوەش بکەن، ئەوا گیاندارەکانن ئەوان لەباوەش دەکەن، ئەمەیش پۆپەی ئاشت بوونەوەی ئێمەیە لەگەڵ ئەواندا. ترسان لە گیانداران و ترساندنی گیانداران لێرەدا ڕەتکراوەتەوە. کاتێك (بێکەس)لەشیعرێکی دا ئاماژەی بەوە کردووە، کە ریوی فێڵەکانی هێندە زۆرن، مەگەر تەڵە دەرەقەتی بێت. ئەمە وادەکات منداڵ دوژمنکاری ڕێوی بکات و هەمیشە بیریش لە فرت و فێڵ و تەفرەدانی ئەو بکاتەوە، خۆ دیمەنی تەقاندنی تەڵەکە و پێوەبوونی قاچەکانی ڕێویەکە بە تەڵەکەوە، ناخی منداڵ ڕاچەڵەکێنی و ئازاری دەدا و فێری ئەشکەنجەدانی گیاندارانی دەکات ـ هەرچەند ئێمە ڕەخنەمان لە (بێکەس) نییە، چونکە لە سەردەمی ئەودا، ئەوەندەی شیعرەکان بۆ گەورەکان نووسراون هێندە بۆ منداڵەکان نەبوون، ئەو (ڕێوی بەرانبەر بە دوژمنی کورد دادەنێ).
- دەقنووس لە زۆربەی دەقەکانیدا، لێرە بۆتە (Anthropomorphist) ـ ئەو کەسەی هونەر بە زانستدەکات ـ، بە واتایەی زمانی وەبەر گیاندارەکان هێناوە وئەوانیش وەك ئێمە قسە دەکەن و پێدەکەنن و پرسیامان لێدەکەن و پرسیارییان لێدەکەین و بە خوشك و برا و هاوڕێی خۆمانییان دەزانین. [٣٩٦] ئەگەر (تێگەیشتن لە پەیوەندی نێوان مرۆڤ و گیاندارەکان، دەروازەیەك بێ بۆ تێگەیشتنی مرۆڤەکان لە یەکدی) وەك دوو پرۆفیسۆرەکە دەڵێن، ئەوا شیعرەکانی لەتیف هەڵمەت، دیوە پراکتیزەکەی ئەو تیۆرییەیە. دەقنووس بۆخۆی دەنووسێ:"بیاجییە- دەڵێ منداڵان تاوەکو تەمەنی سیازدە چواردەساڵی وادەزانن کە هەموو

[٣٩٦]) لەتیف هەڵمەت لەم بارەیەوە سوودی لە هونەری حیکایەتەکانی کلیلە و دمنە وەرگرتووە. (نووسەران)

شتەکانی دەوروبەرمان گیاندارە، هەتاو خۆشی دەوێین بۆیە بەسەرماندا هەڵدێ و بەرد ڕقی لێمانە بۆیە بۆ بەرپێمان دەتلێ." [397]

- دەربارەی (دایك) لەم شیعرانەدا ـ کە کرۆکی سەرەکی لێکۆڵینەوەکەمانە ـ گەر بڵێین دایکانەی تەیروتوارەکان و دایکی گیاندارەکانی دیکە، لە سمۆرە و کەروێشك و ئاسك و کەڵەکێوی و هەسپ و ورچ و پڵینگ...تاد، هەموویان (سەعدیە خانی دایکی لەتیف هەڵمەتن)، بەراوەردکردنەکەمان ماقوول و پەسندە، چۆن؟ هەرچی ئەو خۆشەویستی و ئەمەکداری و دڵپاکی و ئەستۆپاکی و خۆنەویستی و مرۆڤدۆستییەی ئەو دایکە بە کوڕەکەی (واتا لەتیف هەڵمەت) بەخشیوو، لێرەدا جارێکی دیکە ئەو کوڕە هەموو ئەو خۆشەویستی و ئەمەکداری و دڵپاکی و ئەستۆپاکی و خۆنەویستی و مرۆڤدۆستییەی بە دایکی ئەو گیاندار و (دایکانە)ی تەیروتوارەکان بەخشیووەتەوە. ئەمەیش ڕاستگۆیی ئەو گوتەیە ساخدەکاتەوە کە دەڵێ: (ئەدەبی باڵا، ئاوێنەبەندی واقیعە.)

لە پراکتیزەکردنی ئەو شیتەڵکارییەی سەرەوە، چەند نموونەیەك دەهێنینەوە، لە دەقی *(بەچکە چۆلەکە)*، دەبینین کە لە نێو وشەکاندا (٣) دایك وجودیان هەیە، ئەوەی دیارە و وەکو خۆمان قسە و ڕەفتاری جوان دەکات، دایکی بێچوە چۆلەکەکەیە، (٢) دایکە نادیارەکەی دیکە، یەکیان دایکی شاعیرە، کە هەمان رەفتاری بۆ منداڵەکەی دەکرد، کە تەنیا دەبوو و لە باوەشی دەکرد و مەمکی دەدایە و دەیپاراست. دایکی سێیەمیش، دایکی منداڵەکەیە، کە ئەم شتانە دەبیستێ، باوەشی دایك و نانی دایك و سۆز و لاوانەوەی دایکی خۆی وەبیر دێتەوە و دێتە پێش چاو. لێرەدا جگە لە شاعیر (٣) کارەکتەریش قسە دەکەن: منداڵەکەی ڕووداوەکەی بینییوە و بۆمان دەگێڕێتەوە. بێچووە چۆلەکەیەکە کە دەگری و جووکەجووك دەکا، دایکانەکە کە بە دەوری منداڵەکە دەسوڕێتەوە و سوپاسی دەکات.

[397]) لەتیف هەڵمەت، چۆن و چی بۆمنداڵ بنووسین،چ١، چاپخانەی کارۆ، ٢٠١١، ل ٣٦

دارِشتنی دەقەکە لـە شـێوەی کۆپلـەی (٣) بەنـدیی (٧) بڕگەییـدا، مۆزیـك و هـارمۆنی و جوولەیەکی جوان بە خوێنەر دەبەخشێ و پتر دەقەکە لە گۆرانی منداڵان دەچـێ کـە بـە زمـانی خۆیانن:

مـن بەڵێنـت دەدەمێ (٤ + ٣) دەمێ

دەتپارێزم گشت دەمێ (٤ + ٣) دەمێ

دان و ئـاوت دەدەمێ (٤ + ٣) دەمێ

ئەمەیش سەربوردەی ڕووداوە شانۆگەرییەکەیە شاعیر دەڵێ:

(بەچـکە چـۆلـەکـە)

دوێنێ دەمەو ئێواری

بەچکە کێشکەی سەرداری

لەلانە کەوتە خواری

گریا و کەوتە جووکە جووك

وتم چۆلەکەی بچووك

مەگری ئەی بێ باڵ و تووك

من بەڵێنت دەدەمێ

دەتپارێزم گشت دەمێ

دان و ئاوت دەدەمێ

کە دایکەکەی گەڕایەوە

منی بینی لەلایەوە

بەدەورمدا سووڕایەوە

وتی سوپاست دەکەم

هەزار سوپاس هاوڕێکەم

پاراستووته بەچكەكەم [398]

بڕوانن لێرەدا هەم منداڵەكە بەرەو بەچكە چۆلەكەكە دەچێ و هەم دایكانەكەش بەرەو منداڵەكە دێ و كەسیان سڵ لە یەكدی ناكەنەوە و ناترسێن. ئەگەرچی وشەی (بەچكە) لە هێندێك ناوچەدا بۆ بێچوی گیاندارە چوار پەلەكان بەكار دێ (وەك بەچكەی سەگ و كەروێشك)، بەڵام لە فەرهەنگی هەمبانە بۆرینەشدا هاتووە: (بەچكە: بێچو، بەچكە باڵدار، جوجكە). [399]

پێشتریش گوتمان، دەقنووس لە شیعری منداڵانیدا، خۆی لە (ئامۆژگاریكردنی ڕاستەوخۆیانە) بەدوور دەگرێ، هەمیشە بیرۆكەكانی بە شیعر دەكات، تا باشتر و خۆشتر بە ناخی دڵ و دەروونی منداڵ دا بچێتە خوارەوە و لە یادەوەرییكانیاندا جێگیر بێ. لەم دەقەی خوارەوە كە دایەلۆگێكی نێوان منداڵێكە لەگەڵ دایكی. دەروونناسان جەخت دەكەنەوە كە منداڵ بكەنە هاوڕێی خۆتان، ئەگەر زانی دڵی تۆی شكاندووە. زوو پەشێمان دەبێتەوە و بۆخۆی دێتەوە باوەشت. ئەمە لە پرۆسەی فێركردن و پەروەردەكردنیشدا، دروستە، كاتێك شاگرد هەستی كرد مامۆستاكەی، وەك هاوڕێیەك لێی زویر بووە، زوو دەچێ ئاشتی بكاتەوە. دەقنووس هەمان فەلسەفەی بەكار هێناوە و دەڵێ: چۆلەكەكەی سەردارەكە نایێتەوە، چونكە تۆ بەردت تێگرت ئەویش (*دڵی لێت زوویر بوو ڕۆی*). بۆیە زوو منداڵەكە لە كردارەكە لاسارەكەی پەشێمان دەبێتەوە .(*بەڵێن بێ تاكو دەمرم/ بەرد لەچۆلەكە نەگرم*) دەقنووس لە شیعری (*چۆلەكەی سەر دارەكە*) دەڵێ:

بۆچی پێم ناڵێی دایكە
كوا چۆلەكەی سەردارەكە؟
جاران دەمەو ئێوارە
دەنووست لەسەر ئەم دارە
بەرەبەیانیش زوو زوو

---

[398]) دیوانی منداڵان، لەتیف هەڵمەت، ل٢٥٣

[399]) هەنبانە بۆرینە. هەژار، ل ٩٦

دەیچریکاند چەندێ خۆش بوو؟

+ چونکە بەردت هاویشت بۆی

دڵی لێت زوویر بوو ڕۆی

چۆلەکە لەجێیەك نانوێ

منداڵ بەردی تێبگرێ

- بەڵێن بێ تاکو دەمرم

بەرد لەچۆلەکە نەگرم[400]

گوتمان، لە شیعری منداڵاندا، جار هەیە لەتیف هەڵمەت منداڵ دەبێتە و جار هەیە منداڵەکە دەبێ بە ئەو. ئەمەش دەقە خۆشئاوازەکەیە کە دەڵێ:

(فـــڕیـــن)

- فڕی...فڕی کەروێشك فڕی

سنووری ئاسمان بڕی

+ کەروێشك نافڕێ، نا... نا

بازدەدات و رادەکا

- فڕی...فڕی گوڵ فڕی

بەرەو ئاسمان بەگڕی

+ گوڵ بێ باڵە نافڕێ

لەسەر لقی دار دەنوێ

- بووکەشووشەکەم دەگری

دەگری دەگری بۆ دایکی

- بووکە شووشە دایکی نییە

نازانێ گریان چییە.

---

[400]) دیوانی منداڵان، لەتیف هەڵمەت، ل ٣٢٨

بەدرێژایی ڕۆژ و ساڵ

پێدەکەنێ بۆ منداڵ

منداڵەکانیش دەبێ

ئەویان زۆر زۆر خۆش بوێ [401]

شاعیر تەکنیکێکی تازەی بەکار هێناوە، جارێك شاعیر و منداڵە و فامناکات و پتر خەیاڵاوی شتەکان ڕاڤەدەکات، باش دەمێکی کەم وەك ئاقڵ و بالغ قسە دەکات و زیرەکانە خۆی نیشاندەدات. ئەم دەقە مەتەڵئامێزە، (٢) نیشانە بە تیرێك دەپێکێ. لە لایەك دەرگای خەیاڵ و خەون بەڕووی منداڵان دا دەکاتەوە و دەیانباتەوە جیهانی فلیمەکانی کارتۆن و فانتازییا: (*فڕی...فڕی کەروێشك فڕی/ فڕی...فڕی گوڵ فڕی/ بوکە شووشەکەم دەگری*)، لە لایەکی دیکە مامۆستاکان فێر دەکات، چۆن ئەم تەکنیکە لە پڕۆسەی فێرکردنی منداڵان پەیڕەو بکەن، واتا منداڵەکان بە ئاقڵتر لەخۆیان دابنێن و شتەکان پێچەوانە بکەنەوە، وەك ئەوەی بڵێ: (*٣ + ٣ = ٨*) *وانییە؟* ئەوانیش بە پێکەنینەوە دەڵێن: (*نا، دەکاتە ٦*).

لەم دەقەدا، سێبەرێکی خەماویی شاعیر دیارە، چونکە خۆی هەست بەبێ دایکی دەکات، دەیەوێ هۆکاری گریانی بووکەشووەکە، بکاتە هینجەت، کە ئەو بۆ دایکی دەگری! (*بووکەشووشەکەم دەگری/ دەگری دەگری بۆ دایکی*)، (٣) جار دووبارەکردنەوی فرمانی (دەگری)، سەختی و دژواری باری دەروونی شاعیر، لە دووری دایکیدا نیشان دەدات. هەرچەندە دەیەوەێ منداڵانیش لەسەر پێکەنین و خۆشەویستی ڕایبێنێ .(*بەدرێژایی ڕۆژ و ساڵ/ پێدەکەنێ بۆ منداڵ/ منداڵەکانیش دەبێ/ ئەویان زۆر زۆر خۆش بوێ*).

ناونیشانی دەقەکە، (فڕین)، تونێکی بەهێز و وزەیەکی شاراوەی پڕ لە سیحر و خەیاڵی تێدایە و زۆر دەرگا و پەنجەرە لە هزر و لێکدانەوەی منداڵ دروست دەکات، لە هەمان کاتیشدا،

---

[401]) دیوانی منداڵان، لەتیف هەڵمەت، ل ٢٤٤

شاعیر هەست بە ختووکەیەکی خۆشی دەکات، چونکە ئەو پتر خەریکی فڕینــە و دوورە لەســەر زەوی قوڕاویی و لیتاویی پیس و گەندەڵ.

(٧)

دایـك: گـەمە و یـاری و فۆلكـلۆر

"من هەر بەمنداڵی لە كۆڕی شیعردا چاوم هەڵهێناوە و گەورەبووم، لەگەڵ ئەوەشا منداڵێتی خۆمم ون نەكردووە، لەگەڵ منداڵانی هاوڕێی خۆمدا هەموو جۆرە یارییەكم كردووە، بەڵام من زیاتر حەزم لە كۆلارە بوو، یەكێك بووم لەوانەی كە كۆلارەیەكی زۆر دەگمەنم دروست دەكرد و گەلێ لە منداڵانی هاوڕێم دەهاتن بۆلام و داوایان لێ دەكردم كە كۆلارەیان بۆدروست بكەم، بەڵام ئەوەی راستی بێت كۆلارەی هیچ كەسێكم وەكو ئەوانەی خۆم دروست نەدەكرد...حەزم دەكرد كۆلارەی خۆم لە هی هەموویان چاكتربێت، وەكو چۆن ئێستا حەزدەكەم شیعری خۆم لە شیعری هەمووان چاكتربێت، كە ئەوەش حەقی خۆمە، ئەوساش حەقی خۆم بوو..."[٤٠٢]

ئەو (یاری و گەمە)ی لەتیف هەڵمەت لەو دیدەنییەدا ئاماژەی پێكردووە، گەرچی هەزاران كتێبی دەربارە نووسراوە، تاكە پێناسەیەكی كۆدەنگ و یەكگرتووی نییە، كە دایكێك ئانشكی چەپەی خۆی بەرزدەكاتەو دەم و چاوی خۆی پێدادەپۆشێ و دەمێك مات و بێدەنگ دەبێ و لەنكاوڕا، ئانشكی دادەگرێتە خوارەوە و ڕوو لە منداڵە سێ ساڵییەكەی دەكات و دەڵێ (چاوپش)، ئەمە بە یاری دادەندرێت، كە بە دەیان منداڵیش لە گۆڕەپانی مەكتەب بە تۆپێك یاری دەكەن و یەكێك دەبێتە ناوبژەوان و فیتەیان بۆ لێدەدا دەبێتە بانگە بانگ و هەڵلا،

---

[٤٠٢]) ڕووبەڕوو لەگەڵ لەتیف هەڵمەتدا، دیداری: شەمیران سلێمان، چاپخانەی ئاراس، هەولێر، ٢٠١١ ل ١٢ ـ ١٣

ئەمەیش هەر دەچێتە فەرهەنگی یاریکردنی منداڵانەوە .(پیتەر ك. سمیس Peter K. Smith) لە کتێبی (زارۆك و یاریی)دا دەڵێ: دوو لە خەسڵەتەکانی یاری دەزانین: (١) چالاکییەکی فیزیکییە لە پێناو ڕابواردن و شۆخی و خۆشییە، (٢) کار و چالاکییەکە جددیەتی بەڕاستی تێدا نییە." [٤٠٣]

یاریی و گەمە چالاکییەکی سروشتییە زۆربەی گیاندار و تەیروتوارەکانیش ئەنجامی دەدەن. نامانەوێ باسەکەمان بە سوود و قازانجەکانی ئەو چالاکییە بڕازێنینەوە، لێ دوو خاڵی بایەخدار هەیە کە پەیوەستن بە تیۆرییە نوێیەکانی پرۆسەی فێرکردنی سەردەم، کە یاری و گەمەکردنیان تێدایە، یەکەمییان تیۆری (هۆشمەندی Mibdfulness) یە، کە پتر لە خواروی ڕۆژئاوای ئاسیادا پەیڕەو دەکرێ، بۆ چالاککردن و بەهێزکردنی هزر و مێشك و خەیاڵی منداڵ لە ڕێی نواندنی وەرزشی یۆگاوە. "کە چالاکییەکی جەستەیی و دەروونییە لەڕێی بیرکردنەوەی قووڵ و چەند جوولەیەکی جەستەیی، ناخ و دەروون و دەرەوەی ناخ نمایش دەکات." [٤٠٤]

هەروەها (کۆڕگرتنی ئازادانە Brainstorming) کە چەندان خوێندکار لە پۆلێکدا لە ڕێی ئەنجامدانی چالاکی وەرزشی داهێنەرانەی تایبەت بەیەکەوە، فێرە دەرس و دەور دەکرێن، ئەمە لە باغی ساوایانەوە تا قۆناغی زانکۆکان، دێ لە وڵاتانی ڕۆژئاوادا، پەیڕەوبکرێت. [٤٠٥]

---

[٤٠٣]) Children and Play، Peter K. Smith، Printed in Malysia، ٢٠١٠،P. ٤ (کتێب)

[٤٠٤]) Mindfulness for BeginnersHenry Talbott،CreateSpace Independent Publishing Platform، ٢٠١٦، P. ٧٢ (کتێب)

[٤٠٥])Brainstorming: Techniques for New Ideas، By Timothy R. Cory، Iuniverse، INC، ٢٠٠٣، P.١٣ (کتێب)

جا، ئاسابییە هێندێك لەو شیعرانەی منداڵانی لەتیف هەڵمەت، لە ئایندەدا، لە مەڵبەندەکانی فێرکردنی لای خۆشمان، لەم دوو پرۆسەیە سەردەمییانەدا پراکتیزە بکرێن.لە شیتەڵکاری وشە و چەمکی (دایك) لە شیعری منداڵاندا، دەبینین لەتیف هەڵمەت پراکتیکانە بە (٤) تەکنیێك یان گوزارشتی ئەدەبی بەکاری هێناوە:

- لە هێندێك یاریدا دایك دەبێتە یەکێك لە یاریزانەکانی یاریی منداڵەکە، بۆنموونە لە لایەلایەکردندا، ئەو هەر بێژەر نییە، بەڵکو چالاکی جەستەیش دەنوێنێ، کە زمانی جەستە تێیاندا زۆر ڕەوان و کاریگەرە.
- لە هێندێك یاریدا دایك تەماشاچی و هاندەر و دەستگری منداڵەکەیە.
- لە کایەی سێیەمدا، لە ڕێی گوزارشتە فۆلکلورییەکان و یارییەکانی کوردەواریدا، دایك حزووری هەیە.
- هەرچی لە کایەی چوارەمە، ئەو منداڵەکەیە دەستی دایك و باوکی دەگرێ و بە چالاکی هەمە چەشن لە جوڵە و خەیاڵ و بیرکردنەوە، ئەوان ڕادەکێشنە نێو یاری و دەقەکان.

لە هەر چوار کایەکاندا، دایك یاریزان و تەماشاچی و هاندەرێکی ڕۆحسووك و چالاك و وزەبەخشە.

بڕوانە لەم دەقە شیعرەدا، کە لە زمانی عەرەبییەوە کردوویەتی بە کوردی، دایك ئەندامێکی بەرهەم هێنەرە و لایەلایەکەی تەنیا بۆ منداڵی نێو بێشکە نییە، پتر بۆ ئەوانە دەدوێ کە لەدەوری کۆبوونەتەوە. ئاسابییە کە دەنگ و ئاواز و ریتمی لایەلایەکە منداڵانی دەوری بێشکەکە بخاتە جوولەو ورووژاندنی دەروونی. ئەوە نییە لەتیف هەڵمەت ئێستاش باسی لایەلایەکانی سەردەمی منداڵی خۆیمان بۆدەکات. دەقنووس دەڵێ:

(لایە لایە)

ساڵ مانگی تاك تاکی دەبێ

هەفتە ڕۆژی تاك کاکی دەبێ

دایکان ڕۆڵەی وەك تۆیان

تاك تاك دەبێ..

ئازا قەڵای خۆی دەوێ

چیا گوڵاڵەی خۆی دەوێ

من رۆڵەکەی خۆمم دەوێ

رۆڵەشم رۆڵەی خۆی دەوێ

گشت رۆژێك لایلایەت بۆدەکەم

تۆ لەسێبەر دای...من لەبەر خۆرەکەم

ساڵی یەك قوربانی دەکرێ

من گشت رۆژێ خۆم بە قوربانی تۆ دەکەم [٤٠٦]

کەچی لە دەقی شیعری (قوتابخانە)دا، کە دایك لە شێوەی دایکانەی چۆلەکەیەك قسان دەکات، یاریزان نییە، بەڵام ژیرانە و پەروەردەکارانە ئامۆژگاری منداڵەکەی دەکات، کە لە پاڵ یاریکردندا دەبێ فێرە مەعریفە و ئەدەبیش بێ، ئەم شیعرە بۆ ئەو منداڵەیە کە هێشتا نەچۆتە بەر خوێندن، دەقنووس دەڵێ:

(قوتابخانە)

بەچکە چۆلەکەیەك وتی

دایە دەچم بۆ یاری

دایکی گوتی تۆ گەورەی

هەتاکەی یاری دەکەی

بەچکەکە گوتی چیبکەم

چۆن کاتم بەسەر ببەم

دایکی گوتی رۆڵەکەم

رۆڵە نەرم و نۆڵەکەم

---

[٤٠٦]) دیوانی منداڵان، لەتیف هەڵمەت، (لە زمانی عەرەبییەوە کردوویە بەکوردی.)

دەتبەم بۆ قوتابخانە

لەناو ئەو دارستانە

لەویێ فێری زانین بە

فێری شیعر و فڕین بە [٤٠٧]

لەم دەقەی خوارەوەدا، یاری فۆلکلۆری کوردی، فێرە منداڵان دەکرێت و دەکریێ مامۆستا لە قوتابخانەدا، یاری (هەیاران و مەیاران)یان بۆ پراکتیزە بکات و کەش و هەوای پۆلیش بگۆڕن، لێرەدا دەقنووس دایکی لەبیرنەکردوە و لەسەر زاری منداڵەکەوە، گوتەیەکی دایك کە (لایە لایە)یە دووبارە دەکرێتەوە. دەقنووس دەڵێ:

(یاری)

هەیاران و مەیاران

سەرانسەری کوردستان

پڕبێ لەگوڵی جوان جوان

ئەی هەورەکە گیان گیان

سەرانسەری نیشتمان

پڕکە لە گوڵی نیان

قەڵا قەڵا ...خودایە گیان

سەرانسەری کوردستان

پڕبێ لەخەندەی منالاّ ن

لایە لایە...لایە لایە دایە گیان

لە خوام دەویێ نیشتمان

پڕبێ لەخەندە و لە نان [٤٠٨]

---

[٤٠٧]) دیوانی منداڵان، لەتیف هەڵمەت، ل ٣٢٩

[٤٠٨]) دیوانی منداڵان، لەتیف هەڵمەت، ل ٢٣٥

بڕوانە لەم یارییەدا کە لە شێوەی پرسیار و وەڵامە، باوان یان مامۆستاکان پرسیار ئارستەی منداڵان دەکەن و ئەوانیش بە کۆراڵ وەڵامییان دەدەنەوە، مافێکی ڕەوای دایك و باوکان کراوەتە دروشم و داواکاری منداڵەکان. پەروەردەکارانە داڕێژراوە، تێیدا خەمی هەموو منداڵ و گەورەکانی ئەم سەردەمە لە ڕێی (٥) پرسیارەوە نمایش کراون، داوکارەکانیان بریتین لە: (نان و ئاشتی بۆ گشت جیهان/ پارێزگاری باڵندەکان/ قوتابخانە بۆگوندەکان/ ئیش و کار بۆدایك و باوکان/ ئاشتی و سەربەستیمان دەوێ). ئەمەیش تەواوی دەقەکەیە:

(پرسیار لە منداڵ)

چیتان دەوێ مناڵەکان

نان و ئاشتی بۆ گشت جیهان

چیتان دەوێ زارۆڵەکان

پارێزگاری باڵندەکان

چیتان دەوێ وردیلەکان

قوتابخانە بۆگوندەکان

چیتان دەوێ مناڵەکان

ئیش و کار بۆدایك و باوکان

زارۆڵەکان چیتان دەوێ

ئاشتی و سەربەستیمان دەوێ [٤٠٩]

---

[٤٠٩]) دیوانی منداڵان، لەتیف هەڵمەت، ل ٣١٢

(٨)

دایـك و باوك له شانۆنامەی شیعری منداڵاندا

نووسەر و پەروەردەکاری ئینگلیزیی (کێن ڕۆبنسن Ken Robinson) دەڵێ:"سەدەی بیست و یەك، سەدەی پەروەردەی داهێنەرانەیە، بیرکردنەوەی بەهرەدارانە و کارمانەی سـبەینێ لەمرۆکـەوە دەسـت پێـدەکات، ئەمـەیش لـەڕێی پـەروەردەی داهێنەرانـە زامـن دەکرێـت بـۆ وەبەرهێنانی بیرمەندی داهێنەر و ڕەخنەکار لە ئایندەدا. دەبێ پرۆگرام و بەرنامەکانی خوێنـدن چاویان پێدابخشێندرێتەوە. دەگوترێت پەروەردە و ڕاهێنان کلیلی ئایندەن، بەڵام دەبێ بزانین کـە ئەم کلیلە بەکام لای دروستدا بسوڕێنین. ئەو بە دوو لا دەسـوڕێ، لایـەکییان دەرگاکـان قوفـڵ دەدات و سەرچاوە و زانیارییەکانت لێ بەند دەکات، بەلایەکەی دیکەیدا بسوڕێنی هەموو دەرگا و پەنجەرەکانی زانیاریت بەڕوودا واڵا دەکات. جا تا بزانینن کامە لا، لایە دروسـتەکەیە، دەبـێ منداڵەکان فێرە پەروەردەیەك بکەین لە ئاینده ببنە داهێنەر." [٤١٠]

شانۆگەریی داهێنەرانە، یەکێکە لە چالاکییە بایەخدارەکانی ئەم تیۆرییەی (کێن ڕۆبنسن Ken Robinson)، لەتیف هەڵمەت وەك ئەدیبێکی باخەبـەر و خوێنـەرێکی بەسـەلیقە، هـەوڵی زۆرداوە کە دەقـە شـیعرەکانی بـە شـانۆنامەبکات، بەتایبـەتی شـیعری منـداڵان. لەمەشـەدا

---

[٤١٠]) Out of Our Mind: Learning to be Creative، Ken Robinson، Published by Capstone، ٢٠١١، P. ١٢٣ (کتێب)

سەرکەوتووانە هەنگاوی ناوە بەوەی شارەزایی لە هەموو پێکهاتە و یەکەکانی دەقی شانۆیی هەیە. بڕوانن لەم دەقە شانۆگەرییەدا، چۆن بنەما و کەرەستە و ناوئاخنە ئەدەبی و هونەرییەکانی ئەم ڕشتەیەی تەزیفکردوە و تیشکیشی خستۆتە سەر کەسێتی (دایك و باوك) بۆ گەیاندنی پەیامەکەی. دەکرێ ڕایەڵەکانی شانۆگەریەکە بەم شێوەیە بخەینە ڕوو:

کارەکتەرکان: منداڵێك، پۆلیسێك .(ئەکتەرەکانی پشتی پەردە: دوکاندار، پیاو، مێروولە، هاوڕێ و کەس، دایك، باوك)

شوێن: سەرشەقامێکی کوردستان.

کات: هەر کاتێك لە ڕۆژدا.

گرێچن (Plot): دروستکردنی خۆرێکی گەورە و باخچەیەکی فراوان.

شاعیر لەو دەقەدا دەڵێ:

(خۆرێکی گەورە و باخچەیەکی فراوان)

منداڵێك ویستی لەشەقامێك بپەڕێتەوە...

پۆلیسێك تێی خوڕی

کوڕە هۆ چاوت کوێرە..ئەوە خەتەکەیە لەولاتەوە بۆ

بە قاچ دەڕۆی...؟ گوایا نازانی لێرەوە پەڕینەوە

قەدەغەیە..؟

+ ببورە ئاگام لەخۆم نەبوو بیرم دەکردەوە...

- بیرت لەچی دەکردەوە...؟

+ هەروا بیرم دەکردەوە

- ئەها بیرت لەوە دەکردەوە لە دوکانەکەی

ئەو بەرەوە چنگێ نوقڵ بدزی..؟

- نەوەڵا من قەت دزی ناکەم..دزی

کارێکی زۆر ناشیرینە دایکم دەڵێ هەرکەسێ دزی

بکا ئیتر کەس خۆشی ناوێ..

+ ئا دەزانم بیرت لەوە دەکردەوە چەقۆیەك لەو
دوکانە بکڕیت و پیاوێك بکوژی..؟
- نەوەڵا من دڵم نایە مێرووڵەیەکیش بکوژم. بەخوا
دایکم دەڵێ هەرکەسێ ئازاری هەرکەسێ بدات ئیتر لە
بەرچاوی خەڵك دەکەوێ و کەس هاوڕێیەتی ناکا..
+ باشە دەپێم بڵێ بیرت لەچی دەکردەوە..؟
جا تۆ حەقت چییە..من بیر لەچی دەکەمەوە..!
+ پێم نەڵێی دارکاریت دەکەم
- ئەزانی چی؟
+ من ئەزانی چی و مەزانی چی نازانم..پێم دەڵێی یان..
- ئاخر..!.
+ ئاخر زوو قسە بکە تا بناگوێتم سوور نەکردۆتەوە..
- بیرم لەوە دەکردەوە ئاسمان ببێتە خۆرێکی گەورە و
زەویش ببێتە باخچەیەکی فراوان..
+ کێ فێری کردی وابیر بکەیتەوە؟
- باوکم..
+ باوکت..!
باوکت تاوانبارە کوا لە کوێیە؟ [٤١١]

دەقە ئاخنراوە بە جولەی شانۆگەرییانە وەك: (پەڕینەوە لە شەقام، تێی خـۆڕی، دوکانێـك بدزی، پیاوێك بکوژی، بیرم لەوە دەکردەوە...)

دایەلۆکی نێـوان منـداڵ و پۆلیسـەکە، کـە چـەفەنگاوییە، دوو شـێوازی زۆر جیـاوازن: منداڵەکە بە زمانێکی پڕ بەرائەت و شیرین و نەرم و ڕستگۆیانە قسە دەکات، پۆلیسەکەش، کە

[٤١١]) دیوانی منداڵان، لەتیف هەڵمەت، ل ٢٤

ڕەمزی دەسەڵاتی دیکتاتۆرە، بە گەف و هەڕەشە و کوڕەشەی زۆر ناشیرینی دوور لە مرۆڤدۆستی دەدوێ.

سیمای داهێنەرانەی ئەم دەقە لە دوو ڕەهەندا دەبیندرێت:

یەك: هەموو دایەلۆگەکە، لەسەر بنەمای عەبەسییەت داڕێژراوە و، زۆر لە دایەلۆکی (شانۆگەری لە چاوەڕوانی گۆدۆی سومیل بێکت دەچێ) بڕوانە: (*هەروا بیر دەکەمەوە، جا تۆ حەقت چییە؟ ئەزانی چی؟ ئاخر!*)

دوو: گرێچنی شانۆگەرییەکە بیرکردنەوەیە لە داهێنانێکی منداڵانە، کە خۆیان حەزی لێدەکەن، دەقنووس ناڕاستەوخۆیانەش پەیامی خۆ تۆمار دەکات، کە بیرکردنەوەی منداڵەکەیە. لێرەدا دیسان منداڵە دەقنووسەکەیە.

(٩)

دایکە زەبـوون و لانـەوەزەکان

(دایکـە تێریـزا Teresa. Mother ١٩١٠ -١٩٩٧)ی خێرخـواز ومرۆڤدۆسـت دەڵێ: "تەنیایی بوون و هەست کـردن بـەوەی کـە کـەس تـۆی ناوێـت و کـەنارگیر کراویـت، سەختترین و ناخۆشترین هەژارییە." [٤١٢]

بەشێکی بەهرەمەندی لەتیف هەڵمەت لـە نووسـینی شـیعردا، لـە هەڵبـژاردنی بابـەتی قەسیدەکانی دایە، ئەو لە هەرەتی لاوییـەوە هـەر حـەزی لـە لادان و سـەربەخۆیی کردۆتـەوە، سەربەخۆیی بەو مانایەی کە دەبـێ خـۆی بـێ و جیـاواز بـێ. لەڕاسـتیدا ئەمـە پاشـخانێکی سـەردەمی منـداڵی هەیـە خـاتوو (کـاتی ود مـادین Kathryn Wood Madden) زانستییانە بەم شێوەیە ئـەم دیاردەیـە ڕاڤـە دەکـات و دەڵێ:"یـەکێتی واقیعـی (Unitary Reality) وەك زاراوەیەکی دەروونناسی، ڕاستەوخۆ پەیوەستە بە ئـەزموونی مرۆڤـەوە. بـەو واتایەی کە لە ئاکامی تاکە ڕووداوێکی تایبەتمەندی کەسییەوە، داڕووشـانێکی دەروونـی، یـان گرێیەکی دەروونی لە ناخدا دروست دەبێ، کە بەدرێژایی ڕۆژگار لە جیهانی دەروون و ڕۆحی ئەو کەسەدا چالاکانە دەمینێتە و بوونی هەیە، ئەمەیش زۆر جار دەبێتە هانـدەرێکی داهێنەرانـەی ناوەزە. کە دەستمان دەگرێ بەرەو ئەو خاڵەی لە ناو دەروونـدا هەیـە و سـایکۆلۆژییانە ناویـان

---

[٤١٢] https://www.brainyquote.com/quotes/keywords/poverty.html

لێنــاوه چــاڵی یــان کــونی ڕەش (Black Hole) یــان وەك هێنــدێك نــاوی دەنــێن (هیچــه پیرۆزەکە)". [413]

شاعیر هەرگیز بە چاوی مەمانان شتەکان نابینێ، ئەسڵەن هەرچی ئەو دەیبینی وەهمــە، ئەو بەخەیاڵ و سروش وێنەی حەقیقی ئەو وەهمە ڕەسمدەکاتەوە و نمایشی دەکات، لــە نووســینی دەقەکانیدا هەمیشە دەیەوێ ڕەچەشکێن بێ. تەنانەت بۆ منــداڵانیش نایــەوێ هــەر لــە قالبــە کلاسیکییەکاندا شیعرییان بۆ بڵێتەوە. بڕوانن چــۆن لــە دیمــەنێکی هاکــەزایی کــە ڕۆژانــە لــە شەقامی شارەکانماندا دەیانبینین، کە دەقەکە هی (بیوك ملکی ١٩٦٤ ـ) شــاعیری فارســییە، هەست و ویژدانی منداڵەکان دەورووژێنێ و بۆ کاری خێرخوازی هانیاندەدات، ئەو نایەوێ ببێتە وتاربێژی سەر منبەر و پەنجە ڕاوەشێنێ و ئەرك و واجیبەکان وەبیر خەڵك بێنێتەوە. خوێنەر زوو دەزانی کە ئەو دایکە و دوو منداڵەکەی بۆ کەوتونەتە سەر شەقام و چیان دەوێت. بەڵام ئــەوەی کە دەقنووس تیشکی خستۆتە سەر کاردانەوە نەرێنییەکان و ویژدانە مردووەکان و خۆپەرستییە کەموێنەکانی مرۆڤەکانی ئەم سەردەمەن. بۆیە ئەوەی ڕۆحی هاریکاریی بــۆ ئــەم ســێ دامــاوە زەبوونە هەیە درەختێکە. وەستاکارییەکی هونــەری دیکــەی دەقنــووس لەوەدایــە کــە کوتــایی دەقەکە دەکاتە کۆلاج لەگەڵ هونەری فلیمی کارتۆن. منداڵان دیمــەنی بــارینی لــیرە زەردەکــانی درەختەکەیان زۆر لــەلا جوانــە و خەیاڵاوییــە، بەتایبــەتی کــە هەســت دەکــەن لــەتاو منداڵــە هەژارەکان و دایکەکە گەڵایەکانی خۆیان هەڵدەوەرێنن بەو ئومێدەی دڵیان خۆشــکەن. هونــەری کۆلاج (Collage) هونەرێکە چــەند تــوخمێکی هونــەری جیــاواز و دژبەیــەك لەگــەڵ یــەکتری ئاوێتەدەکات بەمەبەستی داهێنانی بەرهەمێکی تازە، وەك ئاوێتەکردنی وێنە و فۆتۆ و ڕۆژنامە و ئاوێنە و شیشۆق و خەلۆز... یان تێکهەکێشانی چەند دیمەنێکی ڤیــدیۆیی کونتراســت لەگــەڵ

---

[413] Dark Light of the Soul By Kathryn Wood Madden، ٢٠٠٨، Lindisfarne Book، P ٢ (کتێب)

یەکتریدا بۆ پێشکێش کردنی بەرهەمێکی نوێ. دەقنووس وەك هەمیشە لە هەڵبژاردنی ئەم دەقەشیدا، خۆی لەبەر و چینی هەژار و نەدارەکان دەبینێتەوەو حەز دەکات لەنزیکەوە پێیان ئاشنابێ، تا شاعیرانەتر خەم و خەونەکانیان داڕێژێتەوە. فەرموون ئەمە تەواوی دەقەکەیە:

(یارمەتی)

لە سوچێکی شەقامێکدا
دایکێکی نەخۆش و گەدا
شیر بە کۆرپەکەی دەدا
لە پاڵ ئەودا
منداڵێکی شەش حەوت ساڵان
دەستی درێژکردووە
داوای یارمەتی دەکا
لە ڕێبواران
لەناو هەموو ڕێبواراندا
تەنیا درەختێکی پیرپیر
یارمەتی منداڵەکە دەدات
ئەها ئەو درەختە پیرە
هەردوو چنگی منداڵەکە
پڕاوپڕ دەکا لەلیرە...
لیرە نییە لیرەی لە کوێ
گەڵا زەردەکانیەتی
بەدەم باوە هەڵدەوێ [٤١٤]

---

[٤١٤]) دیوانی لەتیف هەڵمەت، ل ٣٣٨ (شیعرکە هی(بیوك ملکی)یە، بەدەسکارییەوە کردوویە بە کوردی.

ئەگەرچی دەقەکە هی (بیوك ملکی) شاعیرە، بەڵام لەتیف هەڵمەت بە زمـانی منـداڵان کوردانییەتی، بڕوانن ئەم بڕگانە چەند لە زمانی چیرۆکی منداڵان نزیکن (*لـێرە نییـە لـێرەی لـە کوێ/ گەڵا زەردەکانیەتی / بەدەم باوە هەڵـدەوێ*). بڕوانـە لـە دەقەکـەدا ئـەو (٧) کارەکتـەر هەموویان لەژێر هەوری هەژاریدا هەڵترووکاون:

ئەنجـام

(تایبەت بەم تەوەرەیە)

لە شیتەلکاریی دەقەشیعرەکان و بڕگەکانی ئەم تەوەرە، ئەم قامتە ئامانجانەمان چنییەوە:

- شیعری منداڵان لە ئەدەبی کوردیدا، گەرچی مێژوویەکی دووری نییە، لە دواین چارێگی سەدەی بیستەهەم کەوتۆتە گەشەساندن و خۆی نوێکردنەوە. هاوشێوەی نەتـەوەکانی دراوسـێ، چـەندان قۆناغی ئەدەبی تێپەڕاندوە و لە گۆڕانکارییەکاندا بەردەوامە.
- دەقنووس وەستایەکی دەستڕەنگینی پیشەسازیی شیعری منداڵانـە، دەکـرێ وەك قۆتابخانەیـەکی تایبەت لە زمان و زمانەوانی و هونەری شیعری و بونیـاتی داڕشـتن و هەڵبـژاردنی بابـەت لـەم بوارانەدا لێکۆڵینەوەی ئەکادیمییانە و هاوچەرخییانەیان بـۆ ئـەنجام بـدرێت، شـیعرەکان بـە زۆر ناونیشانی ئەدەبی و دەروونناسی و پـەروەردەکاری و جوانناسـی و بەهاناسـییەوە دەوڵەمەنـدن، بەراو و گێڵگەی بەپیت و بەرەکەتن بۆ ڕەخنەکار و نووسەران.
- لە دەقە شیعرەکانی منداڵانی ئەم شاعیرە، دەقـی گـەردوونی (Contexts Cosmopolitan) دێنەبەرچاو کە هی ئەوەن بۆ منداڵانی جیهان تەرجەمەی زمانەکان بکرێن.

- له شیتەڵکاری ئاماژە و تەوزیف و گوزارشتکردن لە (دایـك) وەك وشـە و زاراوە و چـەمك، لـە دەقە شیعرەکانی منداڵانی لەتیف هەڵمەتدا، ئەم بانێژە باسانەمان خوێندەوە:

(١) دایــك، قارەمــان و کاریکتــەر و ئەکتــەرێکی زینــدووی فریشتەئاســا و مرۆڤدۆســت و خزمەتگوزارە لە پێناو جوانترکردنی جوانییەکان و کاڵکردنەوەی ناشیرینییەکان.

(٢) وێنەی هــەموو دایکــەکانی دەقــە شــیعرەکان، کتومــت کــۆپی وێنــەکانی دایکــی لــەتیف هەڵمــەتن، لــە خۆشەویســتی و ئەمەکــداری و خۆنەویســتی و بەهابــەرزی و ڕابەرایــەتی و مرۆڤدۆستیدا. ئەمەیش سدقی ئــەدەبی لــە شــیعرەکانی ئــەودا پشــت ڕاســت دەکاتــەوە و لاسایکردنە و پاشکۆبەندی و چاولێکەری و مشەخۆری ئەدەبی لە شیعرەکایدا ڕەتدەکاتەوە.

(٣) شاعیر، وەك کوڕی دایکێکی زەبــوون و قەلەنــدەری دەســتی قــەدەر، بــە ســێ شــێوە یــان دەمامك لە پشت پەردەی دەقەکاندا، دەبینرێــت: (ا) منــاڵێکی شــاعیر، (ب) شــاعیرێکی منداڵ، (ج) هەم منداڵ و هەم شاعیرێکی بالق لە هەمان کاتدا.

(٤) دایکانــەی تــەیر و توارەکــان و دایکــی گیانــدارەکان، لــە ڕێــی بەهونــەرکردنی زانســتی (Anthropomorphism)، شاعیر، خەسڵەت و سیما و بەها جوانەکانی دایکی خۆی بــۆ ئــەو تــەیروتوار و گیاندارانــە گواســتۆتەوە، لەوێشــڕا جــارێکی دیکــە بــە منداڵــەکان بەخشراونەتەوە.

(٥) زۆر لەو دەقە شیعرانەی (دایك) تێیاندا قارەمان و ئەکتــەرە، دەکــرێ بکرێنــە کەرەســتە و ماددەی خاوی پرۆگرامی پەروەردەی داهێنەرانەی ســەردەم، (ئەمــەیش لــە ڕێــی ســروود و شانۆگەری داهێنەرانە و پرۆگرامەکانی (هۆشمەندیی و کــۆڕگرتنی ئــازادانە.

دەكرێ ئەرك و بەرپرسییەتی ڕەخنە و ڕەخنەكاری ئەدەبی بە ئەرك و بەرپرسییەتی شوێنەوارناسی بشوبهێنین، بەرهەمە ئەدەبییەكان ـ كە شیعر پشكێكی گەورەی بەردەكەوێ ـ شوێنەواراناسەكان كە مێژوو و جوگرافیای (زەمەن و مەكانێكی دیاریكراو دەستنیشان دەكەن، دەقنووس یان دەقنووسەكان ئەو كەسانانە كە لە ڕۆژگارێكدا هەموو پاشماوە شوێنەوارییەكانیان بەرهەمهێناوەو هەر بەرهەم و دەستكرد و داهێنانێكیان بۆ مەرام و مەبەستێكی تایبەت بووە، كە لە كاتی خۆی پێویستییان پێبووە، یان سوودیان لێوەرگرتووە. پەیامگرەكانی دەقەكان (كە خوێنەر و بیسەر و بینەران دەگرێتەوە)، ئەو زیارەتكەر و هاموشۆكەر و گەشتیار و گەڕیدانە دەگرێتەوە كە سەردانی پاشماوە دێرینەكان دەكەن جا چ لە هوڵكەوتەی شوێنوارەكە بێ، كە ڕەنگ بێ قەڵا و كۆشك و تەلار و خانووبەرە و شوورە و قشڵە و شار و دێ بێ یان مۆزەخانەكان بێ ـ كە دەكرێ لە جێی كتێبخانەكانیان دانێین ـ.

پاشماوەی شوێنەوارەكان، كە بە میراتی نەتەوەیی و مرۆڤایەتی حیسابدەكرێن، بەبێ كنە وپشكنین و گەران و سۆراغی زانستییانەی شوێنەوارناسەكان، هەمیشە یان ئەوەتا لەژێر خاك و خۆڵ دەمێننەوە، یان وەك كەلاوەی داروبەرد بەرە بەرە لەگەڵ ڕۆژگاردا دادەڕزێن و درزدەبەن و دەتەپن و دادەڕمێن، جا كاتێك شوێنەوارناسان ئەو پاشماوانە وەك پرتەقاڵێكی پاگژكراو دەخەنە بەر چاو و بەر دەستی گەشتكەر و زیارەتكەران، خزمەتێكی یەكجار گەورەیانكردوە، لەلایەك پاشماوەكانییان لە فەوتان ڕزگاركرد و لەلایەكی دیكە جۆرە زانیاری و چێژ و خۆشییەكی تایبەتمەندیان بەو كەسانە بەخشیوە كە پێشتر وەدەستهێنانیان ئەستەم بووە.

جا كاتێك گەشتكەر و زیارەتكەران بەرامبەر پاشماوەی ئەو شوێنەوارانە ڕادەوەستن یان كە لە مۆزەخانەكاندا سەرنج لە كەلوپەل و كەرەستە و ئەنتیك و پارچە نمایشكراوەكانیان دەدەن، دەیان پرسیارییان بە مێشكدادێ و هەریەكەی بە گوێرەی ئاستی ڕۆشنبیری و مەعریفی خۆی لێكدانەو و ڕاڤە و ڕاوبۆچوونی خۆی دەردەبڕێ، بۆیە لەزۆر لەو شوێنەوار و مۆزەخانانەی وڵاتە پێشكەوتووەكان، كەتەلۆكو و نامیلكۆكە بە زمانە زیندووەكان داندراون، یان بە ڤیدۆ و بە

ڕەنگ و دەنگ و بە چەندان زمان، زانیاری پێشکەش دەکرێ، ئەوە جگە لە ڕابەری (Guide) پسپۆڕ کە لەگەڵ گروپەکاندا دەگەڕێ و زانیارییان دەداتێ.

کەواتە کاتێك ڕەخنەگر و توێژەر و لێکۆڵەر، کار لەسەر دەقێکی ئەدەبی دەکەن و بە پسۆڕایەتی و شارەزایەتی و وەستاکاری خۆیان، بە گەڕان و سۆراغ و شەونخونی لە نێو سەرچاوەکاندا، پەیامگر بە زانیاری و مەعریفەی نوێ دڵخۆش دەکەن، کتومت وەك چۆن شوێنەوارناس بە فڵچە و مەکارە و تەوشوو و قازمە و تەنانەت مووکێش و سوژنیش کنە و پشکنینەکانی ئەنجامدەدات، ئەوانیش بەدوای ڕاستی و دروستی (وشە)یەك، جار هەیە چەندان فەرهەنگ بەچەندان زمان سەروبن دەکەن. چاپکردنی بەرهەمەکەی ڕەخنەگر و توێژەر و لێکۆڵەر، نە کۆتا قوناغی دەقنووسە و نە کۆتا قۆناغە بۆ پەیامگر. بەڵکو سەرەتای قۆناغێکی تازەیە بۆ پەیامگر و ڕەخنەگرانی دیکە. چۆن گەشتکەرەکان و سەردانیکەرەکانی شوێنەوارەکان دەیان پرسیار دەکەن، بەهەمان شێوە پەیامگریش دەیان پرسیار و سەرنج و تێڕوانینی لە لا دروست دەبێ.

دەکری ئەو پێشەکییەی سەرەوە بە شێوەیەکی دیکە خەست بکەینەوە: ڕەخنەی ئەدەبی پردێکە کەناری (دەقنووس) بە کەناری (پەیامگر) دەبەستێتەوە.

باشە تۆی بەڕێز، ئێستا وەك خوێنەرێکی ئەم کتێبە، لە دوایین پەڕەکانیدا، چەندان پرسیارت لەلادروست بوو، مەرج نییە ڕەخنەکار بتوانێ پەی بە هەموو پرسیارەکانی تۆ بەرێ، لێ، ئەرکی ئەویشە هەوڵبدات لە زۆرترین پرسیارەکانی تۆ ئاگادار بێ. بۆ؟ چونکە ئەویش لە پێشدا، هەر خوێنەرێکی ئاسایی ئەو دەقانە بوو و دواتر قەڵەمی خۆی لێ تیژکردوون.مەستیشمان ئەوە نییە هەموو خوێنەرێك، خوێنەری ئاساییە، بەڵکو وەك تۆدۆڕۆڤ جۆرەکانی خوێنەر جودا دەکاتەوە، لەپاڵ خوێنەری ئاسایی، خوێنەری زیرەك و خوێنەری بلیمەتیش وجودی هەیە، ئەرکی خوێنەری بلیمەت ئەوەیە رەخنەی رەخنە بەرهەم بهێنێت، واتا ئێمە وەك رەخنەگرێك ئیشەکەی خۆمان ئەنجام داوە، قەڵەمی چاو تیژ و رەخنەگری رەخنەگرمان پێویستە، بۆ خستنە رووی کەم و کوڕییەکان و سەرلەنوێ خستنەڕووی سەرنجە وردەکانی،

چونکە کاری نووسین لە ئاستێك ناوەستێ، هەموو نووسینێکیش پێویستی بەدیدی رەخنەگری هەیەو هەموو کارێکی رەخنەگریش پێویستە رووبەرووی رەخنەی رەخنە بێتەوە.
هەقتە بپرسیت:

- ئایا ئەو هەموو لاپەڕەییەی بۆ (دایك) لێرەدا ڕەشکراوەتەوە، زیادەڕۆیی و موبالەغەی تێدا نییە، یان کورتبڕ نەبووین لە گەیشستن بە مەبەست؟
- ئایا دایکی لەتیف هەڵمەت شایستەی ئەو هەموو ناوهێنانەیە؟
- بۆ هەر بەرهەمە شیعریەکانی لەتیف هەڵمەت، خۆ شاعیری تریشمان هەیە لە ڕیزی ئەون؟
- بۆ دایك کراوەتە کرۆکی بنەڕەتی کتێبەکە؟
- ئایا بەرهەمەکانی دەقنووس ناونیشانی شاراوەی دیکەی وەکو (دایك)یان تێدایە؟
- دوای خوێندنەوەی ئەو کتێبە، دەبێ دەقنووس بیر لە جۆرە داهێنانێکی دیکە لە تەکنیك و زمان و شیعرییەتی خوێدا بکاتەوە، بۆ گوتنی ئەو شتانەی نەگوتراون و دەبێ بگوترێن؟
- ئەدی شاعیرانی دیکە و ڕەخنەی کوردی چ سوودێك لەم شتیتەڵکاری و ڕەخنەکارییە وەردەگرن؟
- ئایا نووسەرانی ئەم کتێبە لە ژێرکاریگەری سۆز و عاتیفەدا، بیروبۆچوونەکانی خۆیان دەرنەبڕیوە؟
- بۆچی ڕەخنە لە لایەنە لاواز و ناتەواو سەقەتەکانی بەرهەمە شیعریەکە لێرەدا زۆر کەمە؟ ئایا دەقەکان هەموویان بێ کەموکوڕین؟
- ئایا نووسەران بوێرانە، بەبێ ئەوەی گوێ بدەنە ڕاگرتنی دڵی ناسکی دەقنووس، هەموو قسەی دڵی خۆیان کردووە و پارسەنگەکەیان دادپەروەرانە ڕاگرتووە؟
- ئایا نووسەران لە زمان و ڕێزمان و ڕێنووسدا، سەرکەوتوانە بەسەر پێپلیکانەی ڕەخنەی کوردی هاوچەرخدا، گەیشتونەتە قۆناغی مەبەست؟

- ئایا ڕەخنەی هاوچەرخی کوردی ـ لە دیدی نووسەرانی ئەم کتێبەدا، هیچ هەنگاوی بەرەو پێشەوە ناوە؟
- بۆچی لایەنی دەروونی ئەو هەموو بایەخ و گرینگییەی پێدراوە و باری کۆمەڵایەتی و سیاسی و مێژووی دەقنووس کەمتر خراوەتە ڕوو؟

وە... چەندان پرسیاری دیکە، کە بەخەیاڵی ئێمە دانایەت!

هەوڵدەدەین، خۆمان، وەك خوێنەری کتێبەکە، ئەم سەرنج و بۆچوونانەی خۆمان لێرەدا تۆمارکەین، کە ڕەنگ بێ وەك وەڵامێك بۆ هێندێك لەپرسیارەکانیش دەستبدەن. پێش دەستکردن بە نووسین، تاوتوێی شێوازی زمانی نووسینی ئەو کتێبەمان کرد، لەڕاستیدا پڕ بە دڵ حەزمان دەکرد، کە بە بونیاتێکی زمانەوانی و فەرهەنگی جیاوازتر لەو زمانە و فەرهەنگەی کە لێردا دەیخوێنیتەوە پەیڕەو بکەین و ویستمان شێوازی زمانەوانی کتێبی (جگەرە لە جیهانبینیی شیعری شێرکۆبێکەسدا) دووبارە نەکەینەوە، بێ خۆ هەڵکێشان دەمانتوانی. بەڵام بۆ ئەوەی کتێبەکە گەورەترین ڕووبەری جوگرافیای ئاستەکانی خوێنەر بگرێتەوە، واتای خوێنەرێکی قوناغی ناوەندی تا بڕوانامەدارەکان بگرێتەوە ـ ئەم شێوازەمان هەڵبژارد و هەوڵیشماندا لە پەراوێزەکاندا زانیاری پێویست بخەینە ڕوو، هەم ڕەخنەی ئەدەبیش دەبێ زمانەکەی سادەبێ.

ئێمە باوڕمان وایە، بۆ ئەوەی دەرەقەتی بەرهەمی ئەدەبی نووسەرێك بێی، دەبێ تەواو خۆت تەیار و ئامادەکەیت و بە ترس و دڵەڕاوکێوە قەڵەمکاری لە دەقەکانیدا نەکەی. بەکوردی و کرمانجی، لەسەر هێمن موکریانی دەنووسی، دەبێ هێمنناس بیت، لەسەر عەبدوڵڵا پەشێو دەنووسی دەبێ پەشێوناس بی. وەك شاعیری ئینگلیزی (ئەلەکزەندەر پۆپ Alexander Pope١٦٨٨- ١٧٤٤) گوتەنی:" کەمزانیاری شتێکی خەتەر و ترسناکە." [٤١٥] (هاوژین سلێوە) تێزی دکتۆرایەکەی (ڕەهەندی دەروونی لە شیعرەکانی لەتیف هەڵمەتدا)یە و بە کتێب

[٤١٥])http://www.phrases.org.uk/meanings/a-little-knowledge-is-a-dangerous-thing.html

بابەتەکانی بڵاوکردۆتەوە، ئەوە جگە لەوەی کە خوێنەرێکی بەسەلقەی ئەو شاعیرەیە و (فازیل شەوڕۆ)ش لە ساڵی (١٩٧٠) ئاشنای شاعیر و شیعرەکانیەتی و بەوردی ئاگاداری هەنگاوە ئەدەبییەکانی ئەو زاتەیە. لەگەڵ ئەوەشدا زۆر هەڵمانداوە خودی دەقنووس بکەین بە سەرچاوەیەکی باشی کتێبەکەمان، ئەوەی کە ڕێگربوو لە ئێمە زۆرتر لە دەقەکانیدا ورد بینەوە ئەو هۆکارانە بوون:

- نەمانەویست هێندە درێژەدادڕی لەسەر هەر کۆپلەیەك بکەین، بگاتە ئەو ڕادیەیی کرۆکی بابەتەکەمان بخنکێنین و خوێنەر تێیدا بزر بێ، بەڵکو ئەوەی نووسیومانە دیوەشاراوەو کرۆکە جەوهەریەکەی دەقەکەیە بەزمانێکی تر و کەشف کردنی شیعریەتی دەقەکانە.
- کاتێك ناونیشانێکی دیاریکراو دەکەیتە بانێژەی باسەکەت، ستراکتۆری لێکۆڵینەوەکەت، نەخشە و پلانی کارەکەت دەستنیشان دەکات. گەر بابەتەکەمان زمان و شیعریەتی دەقنووس بوایە، دەکرا زیاتر لایەنی بەهێز و لاوازی دەقەکانمان بکووتابوایەوە.

دووپاتی دەکەینەوە، کە شیعری کوردی هاوچەرخ لە ئاستێکی بەرز و باڵا دایە، داخی گرانمان، تەرجەمەنەکردنی بەرهەمە شیعرییەکانمان بۆ زمانەکانی زیندوو، غەدری گەورەی لە شاعیر و شیعرەکانمان کردووە، بۆیە دەڵێین، شیعرەکانی لەتیف هەڵمەت شایستەی لێکۆڵینەوە و لێتۆژینەوی سەردەمییانەن و کانی زۆر ناونیشانی بەپێزن، گەر نووسەر و ڕەخنگر و لێکۆڵەران بەدوایاندا بگەڕێن.

(دایك)مان کردە ناونیشانی باسەکەمان، چونکە ویستمان لە ناونیشانە تەقلیدییەکان دوورکەوینەوە هەوڵبدەین دەست بۆ بابەتێك بەرین پێشتر کاری لەسەر نەکرابێ. ئەوەندەی بۆمانکرابێ، بەبێ لەبەرچاو گرتنی باری دەروونی و کەسێتی دەقنووس لێکۆڵینەوەکەمان ئەنجامداوە و ـ ڕەنگبێ تەنها یەك جار موراعاتی خاڵێکمان کردبێ کە خۆشی زۆر بە ڕاشکاوانە لە دەقەکەدا دەرینەبڕیوە و ئاماژەشمان پێکردووە.

چونکە لە سەربەرگی کتێبەکە نووسراوە (لێکۆڵینەوەیەکی ڕەخنەی دەروونییە)، بە مەبەست و مەرامەوە، پتر تیشکمان خستە سەر لایەنی دەروونی دەقنووس و باری سۆسیۆلۆژیدەروونیشمان (Sociopsychology) فەرامۆشنەکردووە، بۆیە نەمانەویست بپرژێینە سەر هەموو لایەنەکانی ژیانی دەقنووس.

پێشتریش گوتمان، لەتیف هەڵمەت قەرزاری خاتوو سەعدییەی دایکیەتی، بۆخۆشی هەروای گوتووە، بەڵام ئەگەر ئەو دایکە بەم شێوەیە کۆچی دوایی نەکردابوایە، دوورنەبوو کاردانەوەی دەروونی و شیعرییەکەی لەسەر شاعیر کەمتر نەدەبوو.

لە پێشەکی کتێبەکەشدا ئاماژەمان بەوە داوە کە هیچ کارێکی ئەدەبی و زانستی نییە، تەواو کامڵ بێ، بڕوانە قوناغەکانی ئەدەبی و بڕوانە مودێلەکانی (مۆبایل) چۆن هەمیشە لەگۆڕانکارییدان.

هەڵبژاردنی شیعرەکانی ئەم شاعیرە مانای ئەوە نییە، هەر دایك لە شیعرەکانی ئەودا ئەو فەزایە فراوان و مەزنەی هەیە، بەڵام ڕووماڵکردنی هەموویان ژمارەیەك لە شاعیر بەیەکەوە، هەم کارەکەی ئێمەی زۆر گەورەتر دەکرد و هەم لقوپۆی زۆری لێدەبۆوە، بەڵێ، ناونیشانی زۆر جوان شیاو لە شیعری شاعیرانی دیکە هەیە، بەڵام قەڵەمێکی دەوێ بیاندۆزێتەوە.

ئـەنجـام
(تایبەت بە لێکۆڵینەوەکە)

دەکـرێ ئـەم سـەرەدێڕانەی خـوارەوە وەك ئاکـامی لێکۆڵینەوەکـە دەربـارەی (دایـك لـە جیهانبینی شیعری لەتیف هەڵمەتدا) تۆمار بکەین:

- دایك لە مێژووی مرۆڤایەتیدا، کەسێتییەکی تایبەتمەندی هەبووە و لە زۆر کۆمەڵگادا وەك خوداوەند کرنۆشیان بۆ بردووە و تاکو ئێستا پێکە و مەقامی بەرزی خۆی پاراستووە.
- دایك لە ئەدەبدا، شوێنێکی باڵای بۆخۆی تۆمارکردووە.
- لە ئەدەبی کوردیدا، لەتیف هەڵمەت خاوەنی زۆرترین دەقەشیعرە لەسەر دایك.
- چەند هۆکارێکی دەروونی و خێزانی و کەسێتی، بون بە هۆکار دەقنـووس ئـالوودە بـێ بـە وشە و زاراوە و چەمکی دایك.
- تا ڕادەیەکی باش، شاعیر ڕاستگۆیانە گوزارشتی لە بۆچون و فکـر و فەلسـەفەکانی خـۆی کردوە و لە شیعرەکانیدا تەوزیفیکردوون.
- دەقنووس هەوڵیداوە (دایـك) بکاتـە کەرەسـتەی خـاوی زۆربـەی ڕشتەشـیعرییەکانی: لـە سۆزداری و غـەزەل و دڵـداری و سیاسـی و بـەڕەنگاری و کۆمەڵایـەتی و پـەروەردەکاری و ژینگەیی و ساتیر و شیعری منداڵان...
- زمان و فۆرم و شێواز و شیعرییەتی دەقەکان، بەهرەمەندی شاعیر دەسەڵمێنن و هێندێك لە دەقەکانی لە ئاستی شیعری گەردوونی دان، کە دەکـرێ پاچڤەی (وەرگێڕانـی) زمانـەکانی دیکە بکرێن.

Abstract

Mother

in Latif Halat's Poetic Worldview

Page one

The book (Mother in Latif Halmat's Poetic Worldview) is the outcome of two – year joint work of the two authors: Hawzhin Slewa - PhD assistant of Kurdish literature and Fazil Shawro – AB of English Language and literature. The book can be considered as a new gate for the first critical and psychological study about (The Mother) in Kurdish Poetry. The book consists of an introduction, (٥) chapters and the conclusion with footnotes and references, in addition to the index and the abstracts in English and Persian languages. It is enriched with the references from Kurdish, Arabic, Persian, English, Assyrian Languages; the quotations are translated into Kurdish by the authors.

Chapter One: (Mother and Motherhood) has (four) parts:

Part One: includes these titles: Mother in the Human History; The Word, Term, and Concept of Mother; Mother from Mother god to the Slave; The Great Mother; and How the Mother – Images becomes Self –Image.

Part Two: Has two sections: the Mother and The Son; and the section: Why the Mother has become the main theme of Latif Halmat's poems.

Part Three: A Summary about Worldview.

Part Four: is about (the Mother's Day).

Chapter Two: is devoted for (Mother and Literature) and it covers: Mother in the World Literature, Culture and Arts; Mother in Kurdish Culture and Folklore; Mother in the point of View of Kurdish poets. *Chapter Three*: is devoted to the Mother's World and The Poet – Latif Haslmat. It has (six) subtitles:

- Why Only the Mother.
- Latif Halmat's Mother
- The Poet and his Mother – Stages of life.
- The Poets Worldview in General.
- Mother in the Childhoods Memories.
- Being Motherless.
- The Grown up – Child
- Love in the Mother's Lap.
- Mother in the World of Dreams.
- The Mother in Latif Halmat's Poetry Worldview.

Chapter Four: This is the Core of the book deals with the critical and psychological analysis of the poet's texts which are devoted for Mother. The chapter is subdivided into (nineteen) titles:

The Immortal Mother.

Mother in the Chilhood Memories.

Being Motherless.

The Child – Man.

Love under the Mother’s Shadow.

Mother in the World of Dreams.

Mother and the Message.

Mother’s Tomb.

Feeling Pity as a Motherless Child.
Mother as an Umbrella of Patience.
Mother and Nature and Poetry.
The Oppressed Mothers.
Mother in the Satire Texts.
Mother as Poetic Symbols.
The Mother - Story Texts.
Latif Halmat’s Mother.
Others Mothers.
Mothers as a Word and Material.
The Ugly Mothers.

Chapter Five: Analysis the texts which deal with the mother in the children poems of the poet. It covers two parts

Part One: The world of Child’s Literature; The Children Poems in the Poets books; why the child has become the core of the poet’s poems.

Part Two: Covers (nine) areas of the poet’s poems written for children under these titles:

Mother as the Guide, Teacher and Leader.

The Homeland’s mother and the Mother’s homeland.

Mother, Dreams and Poems for Children.

Mother, the Nature and the Environment.

The Parent’s Love.

The Animals and Birds’ Mothers.

Mother and Plays and Folklore Games.

Father instead of Mother.

The Oppressed and enslaved Mothers.

The book is ended with an essay entitles (A Word Instead of the Readers); a brief conclusion, a references list and an index.

(The End of the Abstract)

شرحی بر کتاب

کتاب"جهان بینی در اشعار لطیف هلمت" نتیجه ی زحمات دوساله ی نویسندگان (استادیار دانشگاه د. هاوژین صلیوه همراه با فاضل شورو لیسانسیه زبان و ادبیات انگلیسی) است. در این کتاب سعی شد تا گشایشی پژوهشی انتقادی ـ روانشناختی در مورد شعر مادر در شعر کوردی بعمل آید.

این کتاب متشکل از: مقدمه ای همراه با پنج فصل و در پایان نتیجه گیری و سخنی با خوانندگان بجای منابع است. جدای از این، فرهنگ لغتی و مختصری به زبان انگلیسی و فارسی هم در آن وجود دارد.

در نگارش این کتاب از منابعی همچون زبان: کوردی ـ عربی ـ فارسی ـ انگلیسی و سریانی استفاده شده است.

در اینجا به فصلهایی این کتاب اشاره می شود:

فصل نخست:"مادر و مادریت".

فصل دوم: مادر در تاریخ بشریت:

١- مادر؛ واژه و ایدئولوژی و مفهوم

٢- به چه کسی می گویند مادر؟

٣- تاریخ مادر

٤- تقلیل جایگاه مادر از الهگی به بندگی

٥- مختصری در مورد"مادر بزرگ"

٦- چگونه تصویر مادر باعث خودبینی می شود؟

مبحث دوم:

١- چرا لطیف هلمت نتوانست مادر را از فکرش خارج و به کلیدواژه ی اشعارش تبدیل شد؟

٢- مادر و پسر.

فصل سوم:

مختصری در مورد جهان بینی

فصل چهارم:
روز مادر.
مبحث دوم: مادر در ادبیات و فرهنگ وهنر.
۱- مادر در ادب و هنر و فرهنگ جهانی.
۲- مادر در فرهنگ و آداب و سنن یا همان فولکلور کوردی.
۳- مادر از دید شاعران کورد.
مبحث سوم: مادر در جهان بینی شعری لطیف هملت
۱- چرا فقط مادر؟
۲- لطیف هلمت و مادر"سعدییه" کیستند؟
۳- مادر در جهان بینی شعری لطیف هلمت.
فصل چهارم: پژوهشی بر شعرهای مادر در تمامی اشعار لطیف هلمت:
۱- مادر در قید حیات.
۲- مادر در خاطرات دوران کودکی.
۳- بی مادری.
٤- کودک ـ مردی.
٥- عشق در سایه ی مادری.
٦- مادر در جهان رویا.
۷- مادر و پیام.
۸- مزار مادر.
۹- دلسوزی در بیدادگری.
۱۰- مادر سنبل صبوری.
۱۱- مادر و طیبعت و شعر.
۱۲- مادر مظلومان.
۱۳- مادر در حاشیه ی طنز شعری.
١٤- مادر همچون سنبل و جفنگ.
۱٥- کوته داستان مادر.

١٦- مادر لطيف هلمت.
١٧-مادر ديگر.
١٨- مادران غيرزيبا يا نازيباشده.
١٩- مادرانى بدتركيب_- مادرانى زشت.

فصل پنجم: مادر در اشعار كودكانه ى لطيف هملت.
مبحث نخست:
١- افق جهانى ادبيات كودكان.
٢- چرا لطيف هلمت"مادر" را در شعر كودكان به چراغ و مشعل اشعار تبديل كرده است؟

مبحث دوم:
پژوهش و تحليل نقش"مادر" در اشعار (ديوان كودكان) لطيف هلمت.
١- مادر رهبر و پيشاهنگ و آموزگار.
٢- مادر ميهن و ميهن مادر.
٣- مادر و رويا و اشعار كودكان.
٤- مادر، طبيعت و محيط زيست.
٥- عشق پدر و مادر.
٦- مادر جانوران و پرندگان.
٧- مادر و بازى و سرگرمى فولكلور.
٨- پدر جانشين مادر.
٩- مادران زبون و بى آشيانه.

ســەرچاوەکان

(٢٠٥) سەرچاوە بە (٥) زمان)

القرآن الكريم ـ الانجيل المقدس

<u>(یەکەم) سەرچاوە بە زمانی کوردی:</u>

یەك: کتێب:

١- ئەحمەد شەریف عەلی (د)، ئەنفال لە ڕۆمانی کوردیدا، چاپخانەی منارە، هەولێر، ٢٠١٠.

٢- ئەحمەد سالار، ڕەنگ لەرەنگداندا، چاپخانەی کەمال، سلێمانی، ٢٠٠٩.

٣- ئەحمەد ڕەزا، هونەری شیعر نووسین، چاپخانەی دەزگای ناوەندی ڕاگەیاندن، سلێمانی، ٢٠٠٧.

٤- ئەحمەد حیدوش، و. دێرەوان محەمەد، گەڕان بەدوای نەست لەدەقی ئەدەبی دا، گ.کاروان، ژ: ١٢٥، ١٩٩٩.

٥- ئاشنا جەلال رەفیق، لاواندنەوە لە شیعری کوردی کرمانجی خواروودا، چاپخانەی حاجی هاشم، هەولێر، ٢٠١٤.

٦- ئازاد عەبدولواحێد کەریم (د)، سۆسیۆلۆژیای ئەدەب، چ٢، چاپخانەی کارۆ، کەرکوك، ٢٠١٣.

٧- بورهان قانع، دیوانی قانع، چ٢، چاپخانەی دالاهۆ، ١٣٨٥.

٨- تانیا ئەسعەد محەمەد (د)، دیاردەی غەم لە شیعری حەسیب قەرەداغیدا، دەزگای چاپ و بڵاوکردنەوی ئاراس، هەولێر، ٢٠١٢.

٩- ثامر حسن جاسم، و. حەمەی ئەحمەد مەلا، توێژینەوی سایکۆجی لە داهێنانی شیعردا، دەزگای چاپ و پەخشی سەردەم، سلێمانی، ٢٠١٠.

١٠- حجی جعفر، هندەك ڤەکۆلین ل دۆر فۆلکلۆرێ کوردی، چاپخانەی شەهاب، هەولێر، ٢٠١٣.

١١- حەزعەل ئەلماجدی، و. عەبدولموتەلیب عەبدوڵڵا، عەقڵی شیعری، دەزگای چاپ و پەخشی سەردەم، سلێمانی، ٢٠٠٧.

١٢- حەمە سەعید حەسەن، کاریکاتێر بە وشە، چاپخانەی ئاراس، هەولێر، ٢٠١١.
١٣- حەمە سەعید حەسەن، لە هەیڤێکدا بۆ ڕووی تۆ و لە پەیڤێکدا بۆخۆم دەگەڕێم، بڵاوکراوەی ئاراس، ٢٠١٠.
١٤- حوسێن حەمەکەریم هەورامی، مەولەوی شاعیری ئازار و خەمە، چاپخانەی حاجی هاشم، هەولێر، ٢٠١٣.
١٥- حوسێن محەمەد عەلی، یاقوت و زمروتی کوردی، (سروشت و جوانی)، چاپخانەی سیما، سلێمانی، ٢٠٠٧.
١٦- دەریا حەوێزی (د)، د. هاوژین سڵیوە، ئیرۆتیك لە شیعری (حەمام)ی شێرکۆبێکەس دا، چاپخانەی شەهاب، هەولێر، ٢٠١٥.
١٧- دڵشاد عەلی، دیلان شاعیر و ئازادیخواز، چاپخانەی کۆڕی زانیاری عێراق، بەغدا، ١٩٨١.
١٨- دیوانی گۆران، ب١، بغداد، ١٩٨٠، ل ١٩٨
١٩- ڕزگار عومەر فەتاح، ڕۆمانسیزم لەشیعری هێمن و (محەمەد نووری)دا، چاپخانەی موکریان، هەولێر، ٢٠١٣.
٢٠- زاهیر ڕۆژبەیانی، چیرۆکی هونەری کوردی، چاپخانەی وەزارەتی ڕۆشنبیری، هەولێر، ١٩٩٧.
٢١- سامان عیزەدین، بنیاتی هونەری لە شیعری لەتیف هەڵمەتدا، چاپخانەی کەمال، سلێمانی، ٢٠١٠.
٢٢- سەباح ڕەنجدەر، دوو کتێب لەبارەی شیعرەوە، چاپخانەی ڕۆژهەڵات، هەولێر، ٢٠١١.
٢٣- سەردار ئەحمەد گەردی، بنیاتی وێنەی هونەری لە شیعری کوردیدا، دەزگای چاپ و پەخشی سەردەم، سلێمانی، ٢٠٠٤.
٢٤- سدیق سەعید ڕەواندزی، شاعیرێك لەنێوان مەرگ و ژیاندا، خوێندنەوەیەك بۆشیعرەکانی شەهید مەلا عەلی، چاپخانەی شەهاب، هەولێر، ٢٠١٢.

٢٥- شێرزاد حەسەن وکۆمەڵێ نووسەری تر، تیرۆژەکان و شیعری شێرکۆ بێکەس، بڕوانە نووسینەکەی بەختیار عەلی، نەرسیی و کوژراو تراژیدیای کەرنەڤاڵی، پەیوەندی بەمێژووەوە لە شیعری شێرکۆ بێکەس دا، چاپخانەی داناز، سلێمانی، ١٩٩٩.
٢٦- شەمیران سلێمان، ڕووبەڕوو لەگەڵ لەتیف هەڵمەتدا، دیداری: چاپخانەی ئاراس، هەولێر، ٢٠١١.
٢٧- شێرکۆ بێکەس، خێراکە مردن خەریکە بگات، چاپخانەی کارۆ، سلێمانی، ٢٠١٣.
٢٨- شێرکۆ بێکەس، دیوانی شێرکۆ بێکەس، ب (١)، سوید، ٢٠٠٩.
٢٩- صافیە محەمەد ئەحمەد، شێوازی شیعرە کوردییەکانی پیربال مەحموود، چاپخانەی ڕۆژهەلات، هەولێر، ٢٠١٤.
٣٠- عەبدولخالق یەعقوبی- وەرگێڕانی لە ئینگلیزییەوە. چلچرای غەزەلە عاشقانەکانی شێکسپیر، شیعری جیهان، شێکسپیر، وەلیام، چاپەمەنی مانگ، تاران، ٢٠١٤.
٣١- عەبدوڵلا جەوهەر، دایە گیان، دەزگای چاپ و پەخشی سەردەم، سلێمانی، ٢٠١٣.
٣٢- عەلائەدین سەجادی، ئەدەبی کوردی و لێکۆڵینەوە لەئەدەبی کوردی، چاپخانەی مەعارف، بەغدا، ١٩٦٨.
٣٣- عەلی تاهیر بەرزنجی (د)، چەند توێژینەوەیەکی رەخنەیی، چاپخانەی حاجی هاشم، هەولێر، ٢٠١٤.
٣٤- فازیل شەوڕۆ، رەهەندەکانی خەون لە شیعری کوردیدا، چاپخانەی حاجی هاشم، هەولێر، ٢٠١٤.
٣٥- فازیل شەوڕۆ، دوو لێکۆڵینەوەی ئەدەبی، دەزگای ئەکادیمی کورد، هەولێر،٢٠١٣.
٣٦- فازیل شەوڕۆ، دەنگ لە شیعری کەریم دەشتی دا، ، دەزگای ئەکادیمی کورد، هەولێر،٢٠١٣.
٣٧- کەریم دەشتی، کۆکردنەوەی شەونمی شیعر،چاپخانەی زانکۆی سەلاحەدین، هەولێر،٢٠١٧.

٣٨- کەمال غەمبار، ئەرخەوان حوسێن و ئەوانی دیکە، ئەدەبی منداڵان بۆپەیمانگای مەڵبەندی مامۆستایان و پەیمانگای پێگەیاندنی مامۆستایان، چاپخانەی وەزارەتی پەروەردە، هەولێر، ٢٠٠٢.
٣٩- لەتیف هەڵمەت و داهێنان، لەبڵاوکراوەکانی مەکتەبی راگەیاندن و رۆشنبیری حزبی شیوعی کوردستان، ٢٠١٣.
٤٠- لەتیف هەڵمەت، جۆرەکانی نووسین بۆمنداڵان، چ١، چاپخانەی رەهەند، ٢٠١٦.
٤١- لەتیف هەڵمەت، دیوانی لەتیف هەڵمەت،چ١، چاپخانەی تاران، ٢٠١٤.
٤٢- لەتیف هەڵمەت، دیوانی منداڵان، چ٣، چاپخانەی کارۆ، ٢٠١٣.
٤٣- لەتیف هەڵمەت، ئایەتەکانی سەدەی بیست ویەك یا سوورەتی گەڕانەوە بۆ منداڵێتی، چ١، چاپخانەی رەهەند، ٢٠١٧.
٤٤- لەتیف هەڵمەت، شیعری دژە شیعر یا یارییەکی کۆن و نوێ، چاپخانەی رەهەند، چ١، ٢٠١٤.
٤٥- لەتیف هەڵمەت، چۆن و چی بۆمنداڵ بنووسین،چ١، چاپخانەی کارۆ،٢٠١١.
٤٦- مارف خەزنەدار (د)، مێژووی ئەدەبی کوردی، ب١، چاپخانەی ئاراس، هەولێر،٢٠١٠.
٤٧- مەلا عەبدولکەریمی مدرس و فاتح عبدالکریم، دیوانی نالی، چاپخانەی کۆڕی زانیاری کورد، بەغدا، ١٩٧٦.
٤٨- مەهاباد قەرەداغی، ژن و کۆمەڵگا لە قۆناغی باڵندەیی شێرکۆبێکەس دا، ٢٠١٣.
٤٩- مەولود ئیبراهیم حەسەن، زیاتر لە عەشقێك، کۆمەڵێك بابەتی مێژوویی و فۆلکلۆری ناوچە جیاجیاکانی نێوکوردەوارییە، ب١ ـ ٢ چاپخانەی ڕۆژهەڵات، هەولێر، ٢٠٠٨.
٥٠- محەمەد تاتانی (د) وەرگێڕان، د. ئیبراهیم مەولود خەلیل، ڕەخنەی ئەدەبی نوێ، چاپخانەی کارۆ، ٢٠١٧.
٥١- محەمەد عەبدولکەریم ئیبراهیم، پێکهاتەی زمانی شیعری لە ڕوانەگەی رەخنەی ئەدەبی نوێوە، چاپخانەی حاجی هاشم، هەولێر، ٢٠١٢.

٥٢- موسى خورين، روبرت تومسون، سلاله ارمينيا الكبرى، تاريخ الارمن، دار نشر جامعه هارفرد، ١٩٧٨.
٥٣- ناسح حوسێن سلێمان، دارمانی مردن له ئێستێکای رامانه شیعرییەکانی پەشێودا، عەبدوڵڵا پەشێو شاعیرێك لە رەگەزی سەربزێوی، زیاد نادر عالڵلایی، چاپخانەی شەهاب، هەولێر، ٢٠١٣.
٥٤- نەزەند بەگیخانی، پیاسەیەك لەگەڵ جۆن دۆن دا، بڵاوکراوەی ناوەندی غەزەلنووس، سلێمانی، ٢٠١٧.
٥٥- نەسرین رەئوف ئیسماعیل، ئەرکی شیعر لە ئەدەبی کوردیدا، ساڵانی ١٩٢٠-١٩٥٨، چاپخانەی رۆژهەڵات، هەولێر، ٢٠١٠.
٥٦- نهێنییە زێڕینەکانی ژیان ـ پەندەکانی حەزرەتی سلێمان، کۆمەڵەی دەولی کتێبی پیرۆز. ساڵ؟، چاپخانە؟
٥٧- هاوژین سڵیوە (د)، خۆری دەق و ئاوێزەی رەخنە، چاپخانەی حاجی هاشم، هەولێر، ٢٠١٣.
٥٨- هاوژین سڵیوە (د)، رەهەندی دەروونی لە شیعرەکانی لەتیف هەڵمەتدا، چاپخانەی رۆژهەڵات، هەولێر، ٢٠١٣.
٥٩- هاوژین سڵیوە (د)، کاریکاتێر لەشیعری کوردیدا، چاپخانەی رۆژهەڵات، هەولێر، ٢٠١٦.
٦٠- هاوژین سڵیوە (د)، مێژووی هەرمۆتە، چاپخانەی زانا، سلێمانی، ٢٠١٣.
٦١- هەرێم عوسمان، نالی ـ شیکاری فەلسەفی دەروونی، چاپخانەی حەمدی، ٢٠١٧.
٦٢- هەڵمەت بایس ڕەسووڵ، رەهەندی دەروونی لە چیرۆکەکانی شێرزاد حەسەن دا، چاپخانەی موکریان، هەولێر، ٢٠١٢.
٦٣- هەڵۆ بەرزنجی-ئامادەکردن-، پرسیارەکان هێشتا تینووی وەرامن، باسەکانی زمان و بیرو فەرهەنگ لە روانگەی (مارف خەزنەدار، لەتیف هەڵمەت و فەرهاد شاکەلی)یەوە، چاپەمەنی چوارچرا، سلێمانی، ٢٠٠٥.
٦٤- هێمن، دیوانی هێمن، ٢٠١٢.
٦٥- هۆراس، و. حمید عزیز، هونەری شیعر، چ٢، چاپخانەی چوارچرا، هەولێر، ٢٠٠٠.

دوو: ڕۆژنامەو گۆڤار:

١- گۆڤاری زانکۆی کۆیە، ڕزگار عومەر فەتاح، بەهای ڕەمز لە شیعرەکانی لەتیف هەڵمەت دا، ژ ٣٦، ٢٠١٥.

٢- گۆڤاری ڕامان، تەها ئەحمەد ڕەسووڵ، ژمارە ٢٤١.

٣- گۆڤاری کلتووری کورد ژمارە ٤

٤- ڕۆژنامەی کوردستان، ژمارە ٧٠٨، ٦/ ٩/ ٢٠١٧

٥- گۆڤاری سیخورمە *http://sekhurma.com/details.aspx?jimare=٣٥٦٢*

سێ: Facebook :

١- ریبوار سیوەیلی

http://www.facebook.com/rebwar.siwayli/posts/١٠٢١٣٠٨٣٥٤٠١١٢٠١٣ (٣٠/ ٥ / ٢٠١٧)

٢- قوبادی جەلیزادە

https://www.facebook.com/naz.ahmad.٩٨٤٩٩١٢٣

٣- کەژاڵ ابراهیم خدر

https://www.facebook.com/kazhal.ibrahim (٢٦/٩/ ٢٠١٧)

چوار: پەیوەندی تەلەفۆنی و چاوپێکەوتن و تەلەڤزیۆن و دەستنووس:

١- پەیوەندی تەلەفۆنی: فازیل شەوڕۆ لەگەڵ: حەمید ڕەشاش، ٤/٥/ ٢٠١٧

٢- پەیوەندی تەلەفۆنی، هاوژین سڵیوە لەگەڵ: ، لەتیف هەڵمەت، ٣/٦/ ٢٠١٧

٣- دیدەنی: ، هاوژین سڵیوە لەگەڵ لەتیف هەڵمەت، سلێمانی، ١٩/٣/ ٢٠١٢

٤- دیدەنی فازیل شەوڕۆ لەگەڵ زبیدی حاجی عەبدوڵڵای کەبابچی، ژنی ماڵ، کۆیە، ٢٢/ ١/ ٢٠١٦

٥- دیدەنی فازیل شەوڕۆ لەگەڵ رابعەی مام سابیری حەلیٚ، کۆیە، نەورۆزی ١٩٨٥

٦- دەستنووس، شیعری بەڵێن باقلانی، ١٥/ ٢ / ٢٠١٨ وەرگیراوە.

٧- محەمەد عارف، دیداری تەلەڤزیۆنی کەناڵی کەرکوک، ساڵی ١٩٩٠.

پێنج: فەرهەنگ:

١- گیو موکریانی، فەرهەنگی نۆبەرە ـ عارەبی ـ کوردی، دەزگای ئاراس، هەولێر، ٢٠٠٥.

٢- گیوی موکریانی، فەرهەنگی مهاباد ـ فەرهەنگێکی قوتابخانەیی کوردی ئارەوییە، چ٢، چاپخانەی ئاراس، هەولێر، ٢٠١٢.

٣- عەبدوڵڵا جەبار، فەرهەنگی شارا، خانەی چاپ و پەخشی ڕێنما، ٢٧٠٧.

٤- فازل نزامەدین، فەرهەنگی شیرینی نویٚ، دەزگای چاپ و پەخشی سەردەم، سلێمانی، ٢٠٠٧.

٥- مجید عبدالله ابراهیم، فەرهەنگی سەرچاوە، ٢٠١٥.

٦- هەژار، فەرهەنگی هەمبانە بۆرینە، ، چاپی چوارەم، ، تهران، ١٣٨٤.

٧- ئەمین گەردیگلانی، فەرهەنگی ڕێژگە، کوردی ـ کوردی ـ فارسی، چاپخانەی خانی، دهۆك، ٢٠٠٩.

(دووەم): سەرچاوە بە زمانی عەرەبی

اولا: الكتب:

١- التفسير التطبيقي للكتاب المقدس، القاهرة، مصر، سنة؟

٢- حسين احمد سليم، موسوعة أروع ما قيل في المراة والحب والجمال، دار اسامة، الاردن، عمان، ٢٠٠٢. ٣- دامينة حمدان (د)، الرمزية و الرومانتيكية فى الشعر ألبناني، دار الرشيد، بغداد، ١٩٨١. ٤- سى ـ دى ـ لويس، ت ـ أحمد نصيف الجنابي مالك ميري ـ سلمان حسن ابراهيم،

الصورة الشعرية، دارالرشيد النشر، بغداد، ١٩٨٢ . ٥- صحيح الجامع، ١٩٢٤. ٦- طارق سري، تناسخ الارواح، دار المشارق، قاهرة، ٢٠٠٩.

٧- على الوردي، الاحلام بين العلوم و العقيدة، ط٢، دار الورق للنشر، ٢٠١٢.

٨- كامل سعفان، اليهودية تاريخ و عقيدة، دار الاعتصام للطباعة والنشر و التوزيع، القاهرة ، ٢٠١٣. ٩- موسي خورين، روبرت تومسون، سلالة ارمينيا الكبرى، تاريخ الارمن، دار نشر جامعة هارفرد، ١٩٧٨.

ثانيا: المواقع الاكترونية:

١.http://www.adab.com/modules.php?name=Sh٢er&doWhat=shqas&qid=١٦

٢.http://www.adab.com/modules.php?name=Sh٢er&doWhat=shqas&qid=١٦

٣.http://www.adab.com/modules.php?name=Sh٢er&doWhat=shqas&qid=٦٤٧٦٧

٤.http://www.adab.com/modules.php?name=Sh٢er&doWhat=shqas&qid=٦٤٧٦٧

٥.http://www.best- poems. net/christina_rossetti/ sonnets_are_full_of_love.html

(سێیەم): سەرچاوە بە زمانی فارسی:

یەك: کتێب بە زمانی فارسی:

١- احسان قبول (د.)، اموزش نوین، جلد ٢، شیعری: محمود کیانوش، ١٣٩٥، ص١٣، د. هاوژین سلێوە لە فارسییەوە کردوویەتییە کوردی.

٢- احسان قبول (د.)، زهرا غزالی پور، أموزش خواندن و درك مطلب فارسی، دانشگاه فردوسی.

٣- بابك احمدی، ساختار و تأویل متن، چاپ پنجم، نشر مرکز، تهران، ١٣٨٠.

٤- بروس کوئن، ترجمه و اقتباس دکتر غلامعباس توسلی ـ دکتر رضا فاضل، مبانی جامعه شناسی، چاپ بیست و هشتم، تهران، ١٣٩٥ .

٥- پروین معتمدی أذری، جهان بینی رئالیسم، ١٣٨٤.

٦- كاوس حسن لی (د.)، گونه‌های نوأوری در شعر معاصر ایران، چ (١)، انتشارات ثالث، تهران، ١٣٨٣.
٧- ليس تايسن، ترجمەی: مازيار حسين زاده، فاطمة حسينى، نظريه هاى نقد ادبى معاصر، تهران، ١٣٧٨.
٨- حمد رضا شفيعى كدكنى (د.) ، صور خيال در شيعر فارسى تحقيق انتقاى در تطور ايماژ هاى شعر پارسى وسير نظرية بلاغت در اسلام وايران، انتشارات أگه، چاپ نهج، تهران ١٣٨٣.
٩- محمد رضا شفيعى كدكنى، ادوار شعر فارسى، تهران، ١٣٨٠.
١٠- مرضية يعقوبى ـ گردأوردى- ، پدر در ادبيات ايران و جهان، چاپخانه مهدى، تهران، چاپ اول، .١٣٨٨
١١- منصور پروت (د.)، أشنايى با مكتبهاى ادبى، چاپ سوم، تهران: علم، .١٣٩٠
١٢- و. دويل جنترى، ترجمەی شيما صفدرى، مديريت خشم ـ با زبان أدميزاد، چاپ سوم، كارگاه نشر هيرمند، تهران، ١٣٩٥.

دوو: پێگەی ئەلیکترۆنی بە زمانی فارسی:

١- https://jalit.ut.ac.ir/article_٥٠٣٢٣_٤٥٩٤.html
٢- https://niniban.com/fa/news/٣٢٣٥٤
٣- http://www.ettelaat.com/etiran/?p=١٤٢٨٣١
كامران شرف شاهى، بخش اول ، پێنج شەممە ، ٢٩ مورداد
٤- http://www.aftabir.com/articles/subcategory شیعری کەکودك دوست، ٢٦ فروردين، ١٣٩٢
٥- http://jmmlq.azad.ac.ir/article_٥٣٣٠٤٧.html
٦-http://rashidramezanpoor.persianblog.ir/post/١٤٠

٧-http://www.parsnaz.com/ ٩- http://shereno.com/list/

٨-http://www.ettelaat.com/etiran/?p=١٤٢٨٣١

(چوارەم) : سەرچاوە بە زمانی سریانی:

١ _ [illegible] ٢٠٠١

٢ _ [illegible] ، ٢٠٠٦

٣- [illegible] - زهريرا، قاموس عربى- سريانى، تاليف: الاب شليمون ايشو خوشابا، الاب عمانوئيل بيتو يوخنا، مطبعة هاوار، دهوك.٢٠٠.

٤- شیعری: نوها لازار، ئاواز و گۆانی یوسف عەزیز، کەناڵی تەلەڤزیۆنی عەشتار، ٢٠٠٩،

د. هاوژین سڵێوە لە زمانی سریانییەوە کردوویە بە کوردی.

٥- نائیل حەنا یەلدا، شیعری دەستنووس (دایکم)، ١٩٩٦ نووسراوە. د. هاوژین سڵێوە لە زمانی سریانییەوە کردوویە بە کوردی.

(پێنجەم): سەرچاوە بە زمانی ئینگلیزی:

A. Books:

١. Alexander Borg. Cypriot Arabic:A historical and comparative…,ISBN 978-3-515-03999-4

٢. Carolyn L. Burke Joby G. Copenhaver ,Animals as People in Children's Literature, National Council of Teachers of English, 2004.

٣. Caspar McCloud, Exposing the Spirit of Self-Pity, Published by Amazon com., 2011.

٤. Cozolino Louis, The Neuroscience of HumanRelationship, New York, W. W. Norton and Company, 2006.

٥. Erich Newmann, Death of Parent, The Great Mother، translated by Ralph, , ISBN-13: 978-0521012966

٦. Gao Xingjian, Soul Mountain, Published, by Harper Perennial, 2001.

٧. George F. Striedter،, Principles of Brain Evaluation, Sinauer Association (N.C. Publisher, Massachusetts USA) 2005.

٨. Harold Herzog, The Impact of Pets on Human Health and Psychological Well-Being , Published by Association for Psychological Science, 2011.

٩. Henry Talbott, Mindfulness for Beginners, CreateSpace Independent Publishing Platform, 2016َ Omnivorous Mind, John Allen, Harvard University Press,California, 2012.

١٠. Jakobson، R.,Why 'mama' and 'papa'?, Selected Writings، Vol. I: Phonological Studies, The Hague: Mouton, 1962.

١١. Jan Plamp,Translated by: Keith Tribe, History of Emotions, Oxford Universit, UK. Ox26DP, 2015.

١٢. John M. Cooper, Reason and Emotion, Publisher Princeton University Press, New Jersey, United States, 1999.

١٣. Joseph Le Doux, The Emotional Brai, Simon and Schuste, USA, 1996

١٤. Kathryn Wood Madden, Dark Light of the Soul, Lindisfarne Book,2008.

١٥. Ken Robinson, Out of Our Mind: Learning to be Creative, , Published by Capstone,2015.

١٦. Lange and Carl George، Emotions, A Psychobiological Study, Translated by Istar A. Haupt, Baltimore: Williams & Wikins, 1992.

١٧. Laura Arens Fuerstein. PH، My Mother، My Mirror. New Harbinger Publications، Inc. Oakland، US, 2009.

١٨. Manhei, Princeton University Press, Princeton and Oxford, 2nd edition, 2015.

١٩. Mark Patrick Hederman, Kissing the Dark,Criterion Press Ltd, Dublin، Ireland 1999.

٢٠. Martin Luther King, Jr by Kathie Billingslea Smith, Author: James Seward, Published by Little Simon, New York, 1987.

٢١. Michael Meyer, Bedford Introduction to Literature, Published by, Amazon Warehouse Deals, 10th edition

٢٢. Nora k. Gemisin, The Fifith Season, Orbit Books, USA, , 2015.

٢٣. Peter K. Smith, Children and Play, Printed in Malysia, 2010.

٢٤. Robert,Waggoner, Lucid Dreaming: Gateway to the Inner Self, , Published by Red Wheel/Weiser, USA, 2009.

٢٥. Ronald B. Adler, Russell F. Proctor II, Looking Out, Looking In, Amazon.com,14th Edition1976.

٢٦. Sigmund Freud, The Interpretation of Dreams, translated by James Strachey, Published by Avon Books, 1965.

٢٧. Sternberg, R. J. The Triangle of Love: Intimacy, Passion, Commitment. New York, Basic Books, 1988.

٢٨. Timothy R. Cory, Brainstorming: Techniques for New Ideas, , Iuniverse, INC, 2003.

٢٩. Ulanov Barr, Mysticism and Negative Presence, Vol 5, Colombia University, 1973

٣٠. Yalom. Irvin D. Yalom, *Existential psychotherapy*. New York: Basic Books, 1980.

B. Newspapers:

١. Irish Independent, Mothers and Babies, 3 May 2017 PP. 14

2. The Guardian.Rogers, Simon,١٣ April, ٢٠١٠, "Maternal mortality: How many women die in childbirth in your country?".

C. Websites & Internet links:

http://alhakawati.net/arabic/civilizations/77a1.pdf

http://jmmlq.azad.ac.ir/article_533047.html

http://onlinelibrary.wiley.com/doi/10.1111/mcn.12161/full

http://oureverydaylife.com/psychology-motherson

http://oureverydaylife.com/psychology-motherson- relationship-46250.html

/http://solaceinabook.com/site/2013/08/slice-of-solace-thomas-g-fiffer

http://www.aftabir.com/articles/subcategory

http://www.aleqt.com/2010/01/03/article_326438

http://www.basicknowledge101.com/pdf/literacy/Intertextuality.pdf

http://www.dictionary.com/browse/theme

Mother goddesshttp://www.en

http://www.facebook.com/rebwar.siwayli/posts/10213083540112013

http://www.goodreads.com/quotes/tag/dream

http://www.iep.utm.edu/literary/#H9

http://www.myjewishlearning.com/article/how-to-show-respect-for-a-parent-/a-jewish-view

http://www.naturalnews.com/010825_counterthink_drug_racket.html

http://www.naturalnews.com/010825_counterthink_drug_racket.html

http://www.nobelprize.org/nobel_prizes/physics/laureates/1921/einstein-bio.html

http://www.notablequotes.com/m/mclaughlin_mignon.html

http://www.ohchr.org/Documents/ProfessionalInterest/crc.pdf

http://www.phrases.org.uk/meanings/a-little-knowledge-is-a-dangerous-thing.html

http://www.robertleefulghum.com/aboutrobert

http://www.thesaurus.com/browse/oppressed?s=t

https://core.ac.uk/download/pdf/112656.pdf

https://en.oxforddictionaries.com/definition/child

https://en.oxforddictionaries.com/definition/image

https://en.wikipedia.org/wiki/Mother_Nature

https://plato.stanford.edu/entries/nietzsche

https://quizlet.com/4709324/different-types-of-satire-flash-cards/ ridi

https://www.biography.com/news/audrey-hepburn-facts-biography

https://www.biography.com/people/abraham-lincoln-9382540

https://www.biography.com/people/henry-ward-beecher-9204662

https://www.biography.com/people/stevie-wonder-9536078

https://www.brainyquote.com/quotes/keywords/love.html

https://www.brainyquote.com/quotes/keywords/poverty.html

https://www.brainyquote.com/quotes/topics/topic_nature.html

https://www.facebook.com/kazhal.ibrahim (26/ 9/ 2017)

https://www.facebook.com/naz.ahmad.98499123

https://www.goodreads.com/quotes/tag/ugliness

https://www.katherinemansfield.com/about-katherine-mansfield/index.cfm

https://www.pablopicasso.org

.psychologytoday.com/basics/dreaminghttps://www

https://www.thoughtco.com/top-legendary-greek-mothers-121484

https://www.timeanddate.com/holidays/common/mother-day

https:Che_Guevara#Tactics_and_Strategy_of_the_Latin_American_Revolution_ (1962)

Merriam Webster dictionary online

www.britannica.com/biography/Roger-de-Bussy-Rabutin

پرۆفایلی فـازیـل شـەوڕۆ

- (فـازیـل حەمەد عەبـدوڵڵا جـەیـدی) ناسراو بە (شـەوڕۆ) لە سـاڵی (١٩٥١) لە شـاری کۆیە لە دایکبووە.
- (١٩٧٥) بڕوانامەی بەکەلۆریۆسی لە زمان و ئەدەبی ئینگلیزی لە کۆلێژی ئاداب ـ زانکۆی بەغدا وەرگرتووە.
- (١٩٧٢) یەکەم شیعری لە ڕۆژنامەی (هاوکاری) بڵاوکردۆتەوە.
- (١٩٨٢ – ١٩٩١) هەشت پێشەنگای هونەری و فۆلکلۆری لە شارەکانی کوردستاندا کردۆتەوە.
- (٢٠٠٢) خەڵاتی شانۆگەریی (شەهید)ی لە شاری (سرت) لە (لیبیا) پێبەخشرا.
- (٢٠٠٤) خەڵاتی شاری (دبلن)ی خزمەتگوزاری لە (کۆماری ئایرلندای باشوور) پێدرا.
- (٢٠١٠) خەڵاتی (سەید برایم)ی پێبەخشراوە.
- (٢٠١١) خەڵاتی بەڕێوەبەرایەتیی پەروەردەی کۆیەی پێدراوە.
- (٢٠١٥) خەڵاتی باشترین لێکۆڵینـەوەی ئـەدەبی لـە (١٩)ەمین.فێسـتیڤاڵی گەلاوێـژ لـە سلێمانی بردەوە.
- (٢٠١٦)خەڵاتی باشترین لێکۆڵینەوەی ئەدەبی لە (٢٠)ەمین فێستیڤاڵی گەلاوێژی بۆ جاری دووەم لە سلێمانی بردەوە.
- ئەندامی یەکێتی نووسـەرانی کوردە.

- سەرنووسەری گوڤاری (کلتووری کورد)ە.
- سەرنووسەری گوڤاری (شـارەوان)ە.
- بەڕێوەبەری هونەری گوڤاری (کەکۆن)ە.
- ئەندامی دەستەی نووسەرانی گۆڤاری (ژیـــار)ە.
- لە بڵاوکردنەوەی بەرهەمی ئەدەبی و پەروەردەکاری و کۆمەڵناسی و ژینگەپارێزیی و کۆڕ گێڕان و سیمیناردا کارا و چالاکە.

کتێبە چـاپکراوەکـانی:

١ . کۆتـرێك لە ئـاگر، شیعر، چاپخانەی شەهاب ـ هەولێر، ٢٠١١.

٢. دەنگ لە شـیعری (کەریم دەشـتی)دا، لێکۆڵینەوە، دەزگای ئەکادیمیای کوردی، هەولێر،٢٠١٢.

٣. هەورازەکانی کاروانی تـەمـەنم ـ حەسەن کاکە، بیرەوەری، داڕشتنەوەی: فازیل شـەوڕۆ، چـاپخانەی شەهاب ـ هەولێر،٢٠١٣.

٤. دوو لێکۆڵینەوەی ئەدەبی، لێکۆڵینەوە، دەزگای ئەکادیمیای کوردی لە هەولێر، ٢٠١٣.

٥. ڕەهەندەکانی خـەون لە شـیعری کوردیدا، لێکۆڵینەوە، دەزگـای ئـەکادیمیای کـوردی لـە هـەولێر، ٢٠١٤.

٦. سـەدای شـاعیران، بەرهەمی هاوبەشی نۆ شاعیر، خانەی چاپی ئەربیل ـ هەولێر، ٢٠١٤.

٧. ماچـەکانی ئیـّوارە کـازیووە، شیعر، چاپخانەی شەهاب ـ هەولێر، ٢٠١٤.

٨. ژنـە پیشـەوەرەکانی کۆیە ١٩٠٠ ـ ٢٠١٥، کەلتوور، چاپخانەی شەهاب ـ هەولێر، ٢٠١٥.

٩. (پۆشاکی کۆییانە)، کەلتوور، (٢٠١٧)، چاپی تاران.

١٠. (کەو لە کوردەواریدا)، کەلتوور، (٢٠١٧)، چاپی تاران.

١١. (جگەرە لە جیهانبینی شیعری شێرکۆبێکەسدا)، لێکۆڵینەوە ـ هاوبەش لەگەڵ هـاوژین سـلێوە، (٢٠١٧)، دەزگای ئەکادیمیای کوردی لە هەولێر.

ئەو کتێبانەش ئامادەن بۆ چاپ:

١- (١٢) لێکۆڵینەوەی ئەدەبی.

٢- (٣٢) وتاری گۆڤاری (ژیار).

پڕۆفایلی هـاوژیـن سڵیوه

- هاوژین سڵیوە عیسا کەریم تۆما ئیسحاق، لە دایك بووی (١/ ٥/ ١٩٧٩)، هەرمۆتە ـ کۆیە.
- (٢٠٠٤) بڕوانامەی بەکالۆریۆسی لە زمان و ئەدەبی کوردی بەدەست هێناوە.
- (٢٠٠٨) بڕوانامەی ماستەری لە زمان و ئەدەبی کوردی بەدەست هێناوە.
- (٢٠١٢) بڕوانامەی دکتۆرای لە ئەدەبی کوردی بەدەست هێناوە.
- (٢٠١٧) پلەی زانستی بەرزبۆتەوە بۆ پرۆفیسۆری یاریدەدەر.
- (٢٠١٠) خەڵاتی یەکەمی لە لێکۆڵینەوەی ئەدەبی لە فێستیڤاڵی گەلاوێژ بەدەست هێناوە.
- (٢٠١٢) لەسەر ئاستی هەرێمی کوردستاندا لە بارەی لێکۆڵینەوەی ئەدەبی خـەڵاتی لاوی سـاڵی پێبەخشراوە.
- تا ئێستا چەندان توێژینەوی ئەدەبی و شیعر و چیرۆکی لە ڕۆژنامە و گۆڤارەکاندا بڵاوکردۆتەوە.
- چەندین توێژینەوە و لێکۆڵینەوە لە بارەی شیعر و کتێبەکانی لە لایەن لێکۆلەر و ڕەخنەگران ئەنجام دراون.
- ئەندامی (سەندیکای ڕۆژنامە نووسانی کوردستان)ە.
- ئەندامی (یەکێتی نووسەرانی کورد)ە.
- ئەندامی (بنکەی ڕوناکبیری گەلاوێژ)ە.

- ئەندامی دەستەی نووسەرانی ڕۆژنامەی (هەنگاوی نوێ) بووە لەساڵی (٢٠٠٤).
- جێگری سەرنووسەری گۆڤاری (کەکۆن)ە.
- جێگری بەڕێوەبەری نووسینی گۆڤاری (زانکۆی کۆیە)بووە، لە ساڵی (٢٠١٥-٢٠١٩).
- ئەندامی دەستەی نووسەرانی گۆڤاری (شارەوان)ە.
- بەڕێوەبەری نووسینی گۆڤاری (کلتووری کورد)ە.
- مامۆستای ڕەخنەی ئەدەبییە.
- سەرۆکی بەشی زمانی کوردییە لە زانکۆی کۆیە.

کتێبە چاپکراوەکانی:

١. لە پاییزەوە بۆ بەهار، شیعر، چاپخانەی بێریڤان، هەولێر، ٢٠٠٧.
٢. وێنەی هونەری لە شیعرەکانی (شێرکۆ بێکەس)دا، دەزگای سەردەم، ٢٠٠٩.
٣. خوشکە نەسیمۆ، کۆمەڵێ حیکایەتی سریانی، وەرگێڕانی لە زمانی سریانییەوە بۆ زمانی کوردی، چاپخانەی کەمال، ٢٠١٢.
٤. مۆسیقای نامۆیی، شیعر، چاپخانەی کەمال، ٢٠١٣.
٥. ڕەهەندی دەروونی لە شیعری لەتیف هەڵمەتدا، چاپخانەی ڕۆژهەڵات، هەولێر، ٢٠١٣ .
٦. خۆری دەق و ئاوێزەی ڕەخنە، ڕەخنەی ئەدەبی، چاپخانەی حاجی هاشم، هەولێر، ٢٠١٣.
٧. مێژووی هەرمۆتە، توێژینەوەیەکی مێژوویی لەبارەی مەسیحییەکانی کۆیە ـــ هەرمۆتە، چاپخانەی زانا، سلێمانی، ٢٠١٣.
٨. هەڵبژاردەیەك لە شیعرەکانی شێرکۆ بێکەس، وەرگێڕانی لە کوردییەوە بۆ زمانی سریانی، چاپخانەی شەهاب، هەولێر، ٢٠١٥.
٩. هێما ئاینی و ڕۆشنبیرییەکان، ن:صەبری المەقدەسی، و. دەلال سلێوە، پێداچوونەوەو دارشتنەوەی: د. هاوژین سلێوە، ٢٠١٥.
١٠. پاییزی نیگەرانی، شیعر، چاپخانەی شەهاب، هەولێر، ٢٠١٥.
١١. ئیرۆتیك لەشیعری (حەمام)ی شێرکۆ بێکەس دا، هاوبەش لەگەڵ د. دەریا

حەوێزی، چاپخانەی شەهاب، هەولێر، ٢٠١٥.
١٢. کاریکاتێر لە شیعری کوردیدا، چاپخانەی ڕۆژهەڵات، هەولێر، ٢٠١٦.
١٣. جگەرە لە جیهانبینی شیعری شێرکۆبێکەس دا، لەگەڵ: (فازیل شەوڕۆ) پێکەوە نووسیویانە، چاپخانەی زانکۆی سەلاحەددین، هەولێر، ٢٠١٧.
١٤. موسیقی الاغتراب، شعر، المؤلف: هاوژین سڵیوە، ترجمة: محترم محمد، مطبعة هاوار، دهوك ، ٢٠١٨.
١٥. ئاوێتەبوونی زمانی کوردی و زمانی سریانی- لە شاری کۆیە (شیعر بە نموونە)، کتێبی هاوبەش لەگەڵ مامۆستا شادان شکر، ٢٠١٨.
١٦. تابلۆی پەپوولان، شیعر بۆمناڵان، چاپخانەی ڕۆژهەڵات، هەولێر، ٢٠١٩.
١٧. تووتییەکی ژیر، چیرۆك بۆمناڵان، چاپخانەی ڕۆژهەڵات، هەولێر، ٢٠١٩.
١٨. ڕەخنەی پراکتیکی، چاپخانەی چوارچرا، ٢٠١٩.

تێبینی: سکێچی (هاوژین سڵیوە) و (فازیل شەوڕۆ)، بە قەڵەمی هونەرمەند (قەرەنی جەمیل) کێشراون گەلەك سوپاس.

پێڕست

ناونیشان　　لاپەڕە

بیرۆکەی ئەم کتێبە..........٧

پێشەکی..........١٠

بەشی یەکەم (دایك و دایکایەتی)..........١٤

تەوەرەی یەکەم: (دایك لە مێژووی مرۆڤایەتیدا)..........١٥

١- دایك، وشە و زاراوە و چەمك..........١٥

٢- بەکێ دەگوترێت دایك؟..........٢٠

٣- مێژووی دایك..........٢١

٤- دایك لە ژنخواوە بۆ و کۆیلە..........٢٨

٥- پووختەیەك دەربارەی (دایکی مەزن)..........٣٣

٦- چۆن وێنەی دایك دەبێتە خودوێنە؟..........٣٨

تەوەرەی دووەم:..........٤١

بۆچی منداڵ هەر وابەستەی وێنەی دایك دەبێ و وێنەی باوك غائیبە؟..........٤٢

دایك و کوڕ..........٤٤

سەرچاوە یان مەکۆی سۆز لە کۆێیە؟..........٤٨

بۆچی لەتیف هەڵمەت ناتوانێ (دایك)ی لەبیرخۆی ببەرێتەوە؟..........٥٠

کوڕی دایك..........٥٨

تەوەرەی سێیەم: پووختەیەك دەربارەی جیهانبینی..........٦١

جیهانبینی یان فەلسەفەی ژیان..........٦٢

تەوەرەی چوارەم: ڕۆژی دایك..........٦٦

ڕۆژی دایك..........٦٦

بەشی دووەم: دایك لە ئەدەب و کەلتوور و هونەردا..........٧١

١- دایك لە ئەدەب و هونەر و کەلتووری جیهانیدا..........٧٢

٢- دايك لە شـيعری كورديدا..٩٣
دايك لە ديدی شاعيرانی (كورد)دا..٩٤
بەشی سێیەم: دايك لە جيهانبينيی شيعری (لەتيف هەڵمەت)دا..١١٩
١- بۆ هەر دايك؟..١٢٠
٢- لەتيف هەڵمەت و دايە (سەعدييە) كێنە؟..١٢٤
٣- دايك لە جيهانبينی شيعری لەتيف هەڵمەتدا..١٢٩
بەشی چوارەم:
شيكردنەوەی دەقە شيعرەكانی دايك لە كۆبەرهەمی (لەتيف هەڵمەت)دا..١٣٧
١) دايـكی زينـدوو..١٤٦
٢) دايك لە بيرەوەری سەردەمی منداڵيدا..١٥٨
٣) بێدايكی..١٧٨
٤) منـداڵە ـ پيـاوەكە..٢٠٤
٥) ئەوينـداری لە سـێبەری دايـكدا..٢٢٨
٦) دايـك لە جيهـانی خەونـدا..٢٥٣
٧) دايـك و پەيـام..٢٦٥
٨) گڵكۆی دايـك..٢٧٦
٩) سك بەخۆسووتان لە بێدايكيدا..٢٨٦
١٠) دايك، سـاباتی سێبووری..٣٠٢
١١) دايـك و سروشت و شـيعر..٣٠٩
١٢) دايـكە مەزڵـوومەكان..٣٢٣
١٣) دايـك لە پەراوێزی تـەنـزەشـيعردا..٣٣٥
١٤) دايـك وەك ڕەمـز و جـەڤـەنـگ..٣٤٥
١٥) چـيرۆكە دايـك..٣٥٥
١٦) دايـكی لەتيف هەڵمەت..٣٦٥
١٧) دايكی كەسـانی ديكە..٣٧٥
١٨) دايـك، وشـە و كەرەسـتە..٣٨٧

١٩) دایــكە ناجـوانــەكان، ناشیرینكراوەكان.............................٣٩٣
بـەشی پێنجەم: دایك لە شـیعری منداڵانی (لەتیف هەڵمەت)دا......................٤٠٠
تەوەرەی یەكەم:..٤٠١
بانیژەی جیهانی ئەدەبی منداڵان..٤٠١
١-شـیعری منداڵان لە كۆبەرهەمی (لەتیف هەڵمەت)دا............................٤٠١
٢- بۆ لەتیف هەڵمەت (دایك)ی لە شیعری منداڵانیش كردۆتە....؟...................٤٠٤
تەوەرەی دووەم:..٤٠٦
(شیكردنەوەی(دایك) لە دەقە شـیعرەكانی (دیوانی منداڵان)ی.....................٤٠٦
١. دایك ڕابەر و پێشەنگ و مامۆستا..٤٠٨
٢. دایكی نیشتمان و نیشتمانی دایك...٤١٦
٣. دایك و خەون و شـیعری منداڵان...٤٢٤
٤. دایك: سروشت و ژینگە..٤٣١
٥. خۆشەویستی دایك و باوك...٤٣٧
٦. دایكی گیاندار و تەیروتواردان..٤٤٤
٧. دایك و گەمە و یاری و فۆلكلۆر...٤٥٣
٨. دایــك و باوك لە شانۆنامەی شیعری منداڵاندا..............................٤٥٩
٩. دایكە زەبــوون و لانــەوەزەكان...٤٦٣
ئەنجام **(تایبەت بەم تەوەرەیە)...٤٦٦**
پەیڤێك، لەجیاتی خوێنەران ـ دواوتە.......................................٤٦٨
ئەنجام (تایبەت بە لێكۆڵینەوەكە)...٤٧٤
پووختەی لێكۆڵینەوەكە بە زمانی ئینگلیزی..................................٤٧٥
پووختەی لێكۆڵینەوەكە بە زمانی فارسی....................................٤٧٩
سەرچاوەكان...٤٨٢

پڕۆفایلی فازیل شـەوڕۆ..٤٩٧
پڕۆفایلی هاوژین سـڵێوە..٤٩٩